

МАРКО
КРОПИВНИЦЬКИЙ

БІБЛІОТЕКА УСРАТНЬСЬКОЇ АКАДЕМІЇ

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Марко Лукич
КРОПИВНИЦЬКИЙ

1840 — 1910

ДОЖОВТНЕВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

МАРКО
КРОПИВНИЦЬКИЙ

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА

1990

ББК 84Ук1
К83

Серію засновано в 1982 р.

До тому ввійшли п'єси «Дай серцеві волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж Павук», «Олеся» та ін., які складають золотий фонд української драматургії.

В том вошли п'єси «Дай сердцу волю, заведет в неволю», «Мироед, или Паук», «Олеся» и др., составляющие золотой фонд украинской драматургии.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

І. О. Дзевєрін (голова)

О. Т. Гончар

Ю. Е. Григор'єв (секретар)

В. Г. Дончик

М. Г. Жулинський (заступник голови)

П. А. Загребельний

С. Д. Зубков

Є. П. Кирилюк

О. В. Мишанич

Л. М. Новиченко

Д. В. Павличко

Ф. П. Погребенник

В. М. Русанівський

О. В. Шпильова

М. Т. Яценко (заступник голови)

Упорядкування і примітки

В. М. ІВАШКОВА

Вступна стаття

Л. З. МОРОЗ

Редактор тому

С. Д. ЗУБКОВ

Редакція художньої літератури

Редактор *В. І. Мазний*

К $\frac{4702640201-239}{M221(04)-90}$ передплатне

ISBN 5-12-001453-4

© Л. З. Мороз, вступна стаття, 1990
© В. М. Івашків, упорядкування,
коментарі, 1990

МАРКО КРОПИВНИЦЬКИЙ

У світовій культурі не так уже й багато імен, які пов'язані з різними її галузями. Як правило, з'являються вони у переломні періоди, коли постає гостра потреба у свіжих силах оновлення художнього мислення.

Марка Кропивницького називали «українським Мольєром»¹ не випадково, і не лише тому, що він був актором і драматургом. Називали його «батьком українського театру» і, мабуть, не тільки тому, що він дбайливо виховував творчу молодь — і акторську, й літературну та деклав багато сил до організації й діяльності українських професійних театральних труп. Але ще Олена Пчілка застерігала від прямолінійних тлумачень. Адже М. Кропивницький, разом з М. Старицьким і І. Карпенком-Карим не створювали український театр і драматургію на порожньому місці, а відроджували й розвивали стародавні традиції. Спираючись і на досвід європейської культури, виходили на нові рівні театрального мистецтва. «Не можна назвати його (М. Кропивницького.— Л. М.) батьком, творцем українського театру насправжки, але він був великим світачем його»².

Художня спадщина М. Кропивницького дає змогу переглянути й догматичне уявлення про вузький, суто мужицький, селянський характер українського демократичного театру ХІХ ст., який нібито існував скоріше як етнографічне явище, цілком ізольовано від загальноєвропейського культурного процесу, в кращому разі наслідуючи школу О. Острозького. Слід наголосити, що в українській літературі ХІХ ст. етнографізм був явищем особливим: він, з одного боку, засвідчував вірність її народним, демократичним традиціям, а з другого — утверджував і розвивав національну самосвідомість поневоленого народу. Головне ж те, що при наявності етнографізму інтенсивні ідейно-художні пошуки українських митців спричинилися до прискореного розвитку драматургії, що за якихось 20—25 років підневільного, напівлегального життя пододала шлях, для якого Європі відведено було історією два століття, і на початок ХХ ст. вийшла невіддільною від загального контексту. За нею, щоправда, «не встигала» сценічна мова — передусім внаслідок терору царської цензури, яка закривала п'есам дорогу до сцени, траплялось, і на довгі десятиліття.

¹ Вороний М. З приводу «Спогадів» Марка Кропивницького // Життя й революція.— 1928.— № 9.— С. 177.

² Пчілка О. Марко Кропивницький jako артист і автор // Літературно-науковий вісник.— 1910.— Кн. 6.— С. 467.

Один із найактивніших учасників того бурхливого процесу — Марко Лукич Кропивницький.

Він був сином свого часу, але сином не надто «слухняним» і чимало сил поклав на те, щоб хоч трохи наблизитись до вимріяного в юні літа ідеалу. «Життя прожити — не поле перейти,— згадав М. Кропивницький народну мудрість в автобіографії (1910), що так і залишилась не завершеною.— Епоха, в котру довелось мені впірнути з головою, є сувора і непомильна вказівка всього мого існування і всієї моєї праці»³. Дитинство його припало на часи кріпаччини, молодість зів'яла за канцелярськими столами, а у зрілі літа у мистецькій діяльності доводилось вести боротьбу буквально за кожну сміливу думку, за кожне рідне українське слово.

М. Л. Кропивницький народився 25 квітня 1840 р. в селі Бежбайраки на Херсонщині (тепер — село Кропивницьке Новоукраїнського району Кіровоградської області). У дитинстві він і надивився всіляких жорстокостей щодо селян, і сам зазнав чимало злигоднів та кривд, оскільки посада управителя панських маєтків не надто відповідала чесній і незалежній натурі його батька, чий численні невдачі болісно відбивались на житті дітей, позбавляючи їх часом найнеобхіднішого. Ще в ті роки, зазначав М. Вороний, він «полюбив сей простий «серм'яжний люд», як свого рідного брата, як частину самого себе,— що пізнійш і виявилось в його гарних, наскрізь демократичних творах; деяких знайомих з тих дитячих літ він навіть змалював в своїх драмах і комедіях... Наприклад, Іван Непокритий в «Дай серцю волю», як оповідав нам сам шановний автор,— живісенський, взятий з самого життя. Се був один молодий хлопець, що з власної охоти пішов в москалі замість свого приятеля, котрий в противнім разі мав би покинути молоду жінку. Кілька типів в «По ревізії» і ін. також взято з дійсного життя, але вже трохи пізнійш»⁴.

Різностороння природна обдарованість майбутнього митця виявилася іще в дитинстві, коли він «сочинял сам песни, писал стихи и обладал замечательной памятью» (VI, 267). Та освіту здобував він без будь-якої системи — то в приватній школі шляхтича Рудковського, то в Єлисаветградському училищі. Нормальне навчання стало можливим лише у Бобринецькій повітовій школі, яку юнак закінчив із похвальним листом (VI, 200). Тоді він жив у своєї бабусі в дуже музикальній сім'ї, де часто бачився з матір'ю (батьки Марка розлучилися, коли він був ще малим), яка вчила його музики, ставила йому голос, розучувала з ним вокальні партії. «У мене був дужий і високий баритон,— зазначав він згодом в автобіографії,— я добре знав ноти і багато пісень розклав на голоси» (VI, 214). Саме з цими його здібностями пов'язаний один із найяскравіших виявів неугамовної талановитої природи. Перебуваючи в 70-х роках в Акермані, М. Кропивницький зазнайомився з тамтешніми вірменами, і, зацікавившись їхнім церковним співом — на той час одноголосним, «переклав на європейські ноти, пристосувавши до партесного співу, деякі вічальні співи — шаракани,

³ *Кропивницький М.* Твори: В 6 т.— К., 1958.— Т. 6.— С. 145. Далі посилання на це видання — у тексті.

⁴ *Вороний М.* Марко Л. Кропивницький // *Зоря*.— 1897.— № 1.— С. 14.

а потім перейшов і до літургійних співів та молищів»⁵. Приблизно тоді ж робились такі спроби музикантами-професіоналами — вірменами та італійцями, але, на думку дослідника, «М. Кропивницькому належить особлива заслуга у впровадженні багатоголосся у вірменський спів»⁶.

Після невдалої спроби продовжити навчання у гімназії в Києві юнак повертається до Бобринця і вступає на службу до повітового суду. В цей час М. Кропивницький разом з І. К. Тобілевичем брав участь в аматорських гуртках, де ставились п'єси українських і російських драматургів, пробував свої сили і як актор, і як постановник. Відвідував протягом трьох семестрів (1862—1863) заняття на юридичному факультеті Київського університету як вільний слухач. Під враженням однієї з перекладних мелодрам, побачених у київському театрі, він лише українською мовою мелодраму «Микита Старостенко».

З 1864 р. Кропивницький знов на казенній службі — то у Єлисаветграді, то у Бобринці. Але чиновницької кар'єри він не зробив і навіть часто зовсім втрачав заробіток внаслідок захоплення мистецтвом та участі в аматорських виставах. 1871 р. перейшов у професійні актори, зголосившись працювати в трупі графів Моркових (Одеса). Протягом десяти років роботи в російських театральних трупах, перегравши лише за перші п'ять років «около 500 ролей... от губернатора в «Птичках певчих» до Отелло...» (VI, 91), він набув величезного сценічного досвіду, глибоко вивчив специфіку й закони театального мистецтва, виробив свої творчі принципи, розуміння місця театру в житті суспільства.

Багаті музичні та вокальні дані (мав голос «глибоких, ніжних і могутніх тонів»⁷) М. Кропивницького, разом з яскравим акторським талантом, завжди — і у молодості, і в пізніші роки — викликали справжнє захоплення глядача. На сцені він перетворювався до невпізнання. «Невже це той важкуватий, немолодий Марко Лукич, що сьогодні обідав у Старицьких? — згадувала сучасниця про його виступ у ролі Назара Стодоли на початку 70-х років. — Нє дуже балакучий, з похилою в роздумі головою. Тут він стрункий, гарячий, як вогонь. А голос! Немає краси над той голос. Багато було і буде гарних голосів на сцені, але такого голосу, що мав Кропивницький, уже, мабуть, не почують прийдешні глядачі. Він зачарував ним увесь театр»⁸.

Незважаючи на величезну популярність, виробив він і найвищу вимогливість до себе; це давало моральне право йому, як режисерові багато вимагати й від акторів. «...Я слишком строг к себе как актер и потому отрицаю в себе те таланты, которые приписывает мне... публика, — писав М. Кропивницький у листі до А. В. Маркович (1880). — Я понимаю, что, играя, я не порчу ролей, я немножко знаю сцену и до одурения люблю искусство — вот все мои таланты!» (VI, 283). Прагнучи природності й правди, митець не допускав

⁵ Меликсет-Бек Л. М. Связь украинского артиста и драматурга Марко Кропивницкого с армянской музыкой // Известия АН Армянской ССР. — 1955. — № 5: Общественные науки. — С. 97.

⁶ Там же. — С. 99.

⁷ О'Коннор-Віліньська В. Лисенки й Старицькі // М. В. Лисенко у спогадах сучасників. — К., 1968. — С. 357.

⁸ Там же.

«ніякої пересаді, ні одного крикливого вигуку, ні одного фальшивого помаху рукою, ніякого викилясу,— на догоду особливий громаді, що б могла за те нагородити артиста найгучнішою хвалою. *Правда*, сама тільки правда, і *міра*. Але ж не було при тім і холодної повздержності. Серце, гаряче серце говорило гарячѣ, коли се викликалося ролею...»⁹.

Важливим етапом у творчому шляху М. Кропивницького та в історії українського театру стало перебування його 1875 р. в Галичині, де, працюючи актором і режисером театру товариства «Руська бесіда», він доклав великих зусиль до змін у репертуарі й художньому стилі театру, в наближенні його до реалізму й народності. Адвокат Є. Олесницький писав: «...Вплив Кропивницького слідний був на цілім персоналї театру, який старався достроїтись до нього так, що період той належав безперечно до найліпших часів у розвитку нашого театру»¹⁰.

Початок театральної діяльності М. Кропивницького припав на час практичної відсутності професійного українського театру на Наддніпрянщині, час найжорстокіших репресій щодо українського слова: Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р., численні інструкції та розпорядження місцевих властей тощо; все це змушувало митців запобігати перед кожним держимордою, показувати протягом одного вечора по дві вистави — російську й українську. Після дозволу міністра Лоріс-Мелікова (1831) на виконання українських п'єс почали виникати українські трупи — у Києві, Харкові, Одесі. Та робота в них — навіть із таким своєрідним діячем і художником, як Г. Ашкаренко, — не задовольняла М. Кропивницького, який прагнув кардинальних змін у сценічній творчості. 1882 р. він утворює свою трупу, яка десь через рік зливається з трупю М. Старицького, а М. Кропивницький стає її провідним режисером. Починається нова епоха в історії українського професійного театру, творче обличчя якого визначали, разом з М. Старицьким та М. Кропивницьким, М. Заньковецька, М. Садовський, а дещо пізніше М. Садовська-Барілотті, Г. Затиркевич-Карпинська, П. Саксаганський, І. Карпенко-Карий. Та величезна популярність митців, творчість яких була усобленням народного естетичного ідеалу, наче провокувала царських чиновників знову й знову обрубувати їм крила: виступи колективу в межах Київського генерал-губернаторства (по суті, майже третини території України Наддніпрянської) було заборонено. Не полегшив становища навіть гучний успіх і царське схвалення гастролей у Петербурзі 1886—1887 рр., якими М. Кропивницький керував уже після відокремлення від М. Старицького і які дали підстави тодішній критиці говорити про український театр у зіставленні з європейським (зокрема з трупю «мейнінгенців», новаторство яких було загальноновизнаним).

Часто змінюється і склад, і місцеперебування українських театральних колективів, але незмінним залишалось їхнє прагнення зберегти й розвинути свою національну культуру, «применить пригнетенные силы с пользой и успе-

⁹ *Пічка О.* Марко Кропивницький яко артист і автор // Літературно-науковий вісник.— 1910.— Кн. 6.— С. 466.

¹⁰ Цит. за кн.: Марко Лукич Кропивницький: Збірник статей, спогадів і матеріалів.— К., 1955.— С. 150.

хом на благо дорогой родини» (VI, 100). Виставляючи твори І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка й свої власні, видатні мітці утверджували принципи народності й реалізму, навіть в обмежених цензурою рамках створювали високі зразки сценічного мистецтва.

Про свою невпинну боротьбу — бо її таки, мабуть, було більше, ніж творчості, — про незламність духу своїх товаришів по мистецтву М. Кропивницький напише: «Мало не тридцять три роки вичовгував я помости різних конів — від театральних до балаганних, служачи театрові «проплаканого народу», права якого на самостійний духовний розвиток давно признали за ним усі вчені й академії «гнилого» Заходу, всі історики й етнографи; а люті вороги таки наполюжують «усі вторі», щоб «злити всі річки в одне море», хоч би й проти гори. Багато разів цілим хором, з проводирями ріжної шерсті затинали вони вже й «со святими упокою». А. Курилка, мов на злість: жив та й жив!» (VI, 101—102).

Все життя провівши в пошуку, в безнастанній боротьбі, неспокої (навіть на придбаному в останні роки хуторі Затишок недалеко від Харкова недовго затримувався), М. Л. Кропивницький і помер (21 квітня 1910 р.) у дорозі, повертаючись з Одеси — з гастролей.

1905 р., відчувачи подих революції, М. Кропивницький писав М. Сумцову: «Переживасмо ми такі часи, що ніби удвоє швидч живеться, ніж перш жились, і якось аж ніби страшно робиться, як подумаєш, що не доживемо ми до того менту, коли Правда гукне до Кривди: годі тобі, паскудо, на покуті сидіти та мед-вино пити, геть лиш до порога, туди, де ти мене примушувала довгі віки стояти; і сяде та Правда на покуті, сяде цупко і кріпко... Ох, господи милосердний, допоможи хоч разочок дихнуть вільним повітрям, почути вільний спів «Марсельези»:

Вперед, вперед, сини родини,
Славетний день вже наступив,
Супроти нашої України (і — Л. М.)
Злий ворог прапор розпустив... —

а потім і в домовину» (VI, 503).

Інтенсивна (як правило, не менше ста вистав на рік) артистична і організа-торська діяльність, розгалуженість театральних маршрутів — і не тільки гастрольних, а й тих, що були зумовлені відсутністю стаціонарного театру (численні міста України, Росії, Молдавії, Закавказзя, Польщі, Білорусії), — лишали небагато часу для літературної творчості. Але настійна потреба повноцінного репертуару, віддаість улюбленому мистецтву, різнобічна обдарованість породжували величезний ентузіазм, який давав змогу М. Кропивницькому долати і всі труднощі «акторського напівциганського життя», і тимчасові (іноді навіть і конфліктні та тривалі) розходження з однодумцями. Він написав понад сорок п'єс різних жанрів, включаючи переробки та інсценізації, переклав кілька творів В. Шекспіра, деякі твори російської драматургії.

Літературна спадщина М. Кропивницького відбиває його невпинний пошук, постійні експерименти у жанрово-стильовій сфері. Кожен з його

творів має по кілька варіантів, між якими часовий розрив нерідко розтягується на роки, через що й відмінності між ними є досить істотними.

Внаслідок цілого комплексу об'єктивних (урядові заборони та обмеження українського слова й театру) і суб'єктивних (демократичні симпатії й переконання письменника) обставин, матеріалом драматургії М. Кропивницького було здебільшого життя тогочасного села, з окремими «виходами» до околиць міста.

Через урядові заборони тематичні обрії української драматургії тривалий час штучно звужувались: на сцені дозволялось показувати лише сюжети з селянського побуту. Але і у житті селян митці знаходили драматичні колізії високої напруги, вміли розгорнути їх у своїх творах так, що сягали рівня проблем загальнолюдських, вічних. Тому й писав у 1873 р. М. Драгоманов про «широку систему ідей» так званої простонародної літератури, ідей, «котрі роблять, мабуть, чи не основне і у літературі повищих клас», про те, що багато «треба талантів, щоб вичерпати усі типи народні у сучасності і у недавньому минулому»¹¹. Історичної тематики і життя інтелігенції також не дозволялося торкатись, але драматурги порушували ці заборони, — їхні твори цього ряду дуже рідко з'являлись на кону. Художнє осмислення реальності здійснювалось українськими митцями на рівні найновіших досягнень європейської суспільної думки, з якою вони були обізнані.

Систематичної освіти М. Кропивницький, як уже сказано, з різних причин не одержав, але його лектуру складало досить широке коло імен світової класики. Лише серед названих ним в автобіографії авторів — Гете і Шекспір, Байрон і Дюма, Гейне, Жорж Занд, Теккерей. Син письменника свідчить, що родина завжди передплачувала багато театральних газет і різних журналів — від «Современника» й «Основи» до «Исторического вестника» і «Киевской старины». У молоді роки цікавився М. Кропивницький і найсучаснішими філософськими працями, від соціаліста-утопіста Р. Оуена до прагматика-мораліста С. Смайльса. А між ними — Дж. Ст. Мілль з його розумінням моральності як прагнення до «найбільшої суми загального щастя», Г. Спенсер, який ще тісніше пов'язував моральність із корисністю, навіть вульгарно-матеріалістичні міркування Я. Молешотта. Прочитане, ясна річ, ретельно обдумувалося, аналізувалося у критичному зіставленні з реаліями побуту «судом».

В останні роки життя М. Кропивницький з інтересом читав праці А. Шопенгауера. Малоімовірно, щоб вони безпосередньо впливали на того, хто мав уже такий серйозний життєвий досвід, певніше, що в них виявлялась співзвучність із багатьма розчаруваннями митця — житейськими і творчими. А ще більше — із філософським утвердженням співчуття, жалю як істинної основи людської моралі; ця ідея була серцевинною у більшості його творів.

Живучість кріпосницької й відповідно рабської психології, руйнування «дворянських гнізд» і витіснення дворянства зростаючою сільською буржуазією, збагачення «чумазого» й наступ його на селянство, хижацька конкуренція

¹¹ Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці. У 2 т. К., 1970.— Т. 1.— С. 176.

його з подібними до себе, російсько-японська війна і вплив її на життя народу, революційні заворушення на селі — ось коло тем, що перебували в полі зору драматурга. Актуальність їх безперечна, як і важливість моральних проблем життя творчої інтелігенції, її взаємин з «натовпом», зі спекулянтами від мистецтва, по-новаторськи поставлених у драмі «Беспочвенники» та сатиричній комедії «Нашествіє варварів». Час від часу письменник звертався й до інсценізації відомих літературних творів: «Невольник» і «Титарівна» («Глум і помста») за Т. Шевченком, «Чайковський, або Олексій Попович» за Є. Гребінкою, де виявилась своєрідність його підходу до історичного минулого українського народу, «Вій» і «Пропавша грамота» за М. Гоголем, «Вергілійова Енеїда» за Котляревським, «Підгоряни» за І. Гушалевичем, «Вуси» за О. Стороженком, «Хоть з мосту в воду головою» за Мольєровим «Жоржем Давденом».

Під кінець життя М. Кропивницький, використавши мотиви народних казок, створив дві п'єси для дітей («Івасик-Телесик», «По щучому велінню»). Органічний зв'язок його драматургії з фольклором виявляється як у світоглядних позиціях письменника, який, обстоюючи народне розуміння добра і зла, завжди був на боці бідних і скривджених, так і в художніх — зокрема у відбитті у мові персонажів влучного народного слова, гумору. У 70—80-ті роки він звертався й до пісні, але з часом художня тканина його творів ущільнюється, і для пісень та різного роду етнографічних вставок не залишається вже в них місця.

У творах М. Кропивницького, який осмислював моральні проблеми суперечливої, повної контрастів епохи переходу від феодально-кріпосницької системи до прискороного капіталістичного розвитку країни, діють представники найрізноманітніших суспільних верств. Колізії п'єс засновані на зіткненнях простих людей з панами, вчорашніх кріпаків з учорашніми власниками їхніх душ («Доки сонце зійде, роса очі виїсть», «Перед волею», в окремих моментах — «Супротивні течії», «Олеся», «Дві сім'ї», навіть «Помирились») та бідного селянства з багатим, яке має тенденцію до дальшого збагачення («Дай серцеві волю, заведе в неволю», «Глитай, або ж Павук», «Дві сім'ї», «Зайдиголова», почасти «Пошилися у дурні»). Причому, коли у першій групі конфлікт перебуває здебільшого у моральній площині, то у творах другої групи, дотримуючись її, значно більшою мірою, скажемо словами І. Франка, «користується відомими йому фактами з економічного чи соціального життя [...] се його матеріал, се цегли та дил, з яких він складає свою будову» (Збір. тв.: У 50 т.— Т. 33.— С. 7). При цьому спостерігаємо цікаву закономірність: багаті-експлуататори та їхні посібники виступають здебільшого як носії певної соціальної сутності. Увагу ж митця до особистості віддано тим, хто страждає од визиску та наруги, а також тим, що спотворені обставинами. Тим не менше, хрестоматійними стали постаті визискувачів — сільських глитаїв Йосипа Бичка («Глитай, або ж Павук»), Насті й Самрося Жлудів («Дві сім'ї»), Балтиза («Олеся»), досить виразні постаті Шклянки («На руїнах»), Супоні й Торохтія («Скрутна доба»), — усе це нові зажерливі й підступні претенденти на роль господарів життя. Конфлікт у творах драматурга розгортається здебільшого у сфері родинно-побутової, однак суть його виходить за її рамки. Саме ж родинне життя митець вивчає як таке, що може бути осередком пошуків

чи й формування етичного ідеалу. У драмі «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полоза»), як видно вже з назви, протиставлено два протилежних принципи взаємини: тиранічно-споживацьке ставлення свекрухи та чоловіка до беззахисної невістки й дружини (чий посаг, до речі, ними успішно привласнено) у домі Жлудів — і лагідні дружні взаємини у скромній хаті Степана Реви, де всі меркантильні міркування відступають перед інтересами кожного члена родини. Розгортаючись у межах однієї сім'ї, колізія драми «Зайдиголова» виявляє як негативну тенденцію в особі Гапки, так і позитивну, провідником якої є її чоловік Захарко Лобода (роль його, до речі, була однією з улюблених у М. Кропивницького). Осуджуючи заздрісність і ненажерливість, він «у весь вік силкувався прихилити її (свою дружину.— Л. М.) до згоди...», всіма силами підтримує невістку й таки домагається, зрештою, примирення.

Драматургом-професіоналом М. Кропивницький став з необхідності створити новий репертуар для українського театру. Але першу п'єсу писав він у стані емоційного шоку від вистави за участю знаменитої тоді російської артистки, О. Фабіянської. Вона ж грала у виставі за французькою драмою «Материнське благословіння, або Бідність і честь»; саме після цієї вистави з'явився 1863 р. рукопис п'єси «Микита Старостенко, або Незчуєшся, як лихо спобіжить», яка після переробки дістала назву «Дай серцеві волю — заведе в неволю». Твір цей традиційно кваліфікується у вульгарно-соціологічному дусі як побутово-реалістична мелодрама, в якій все ж правдиво відображено посилення класової диференціації в пореформеному українському селі. І є у ній позитивні персонажі з трудящих бідарів — Іван Непокритий, Семен та Одарка, і є лихий та хижий син старшини Микита Гальчук. Останній терпить фіаско у своїх самовпевнених претензіях, і тим автор виявляє свою соціальну позицію. Та чи не більше підстав дає п'єса для глибшого розуміння характеру Микити, як і інших. «Це не просто погордий багатир... це людина, яка страждає від того, що її тримаються осторонь», — твердив П. Рудін, посилаючись на думку артиста І. Мар'яненка, що у своїй роботі над ролюю йшов «проти звичайної традиції, за якою grano Микиту, як «злочинця»¹². Можливо, не випадковим ще у 80-ті роки XIX ст. було і сприймання Одарки та Семена як людей «середніх» і досить-таки примітивних, які «потихеньку наживають грошенята, потихеньку дослужуються можливих «степенів»¹³. Висловлену тоді ж думку про те, що Семен не випадково стає сотником, а в майбутньому може стати і старостою, і, чого доброго, старшиною, з художнім успіхом реалізував через століття режисер Харківського театру імені Т. Г. Шевченка О. Біляцький.

Моральні чи й моралістичні акценти могли бути головними для М. Кропивницького, вони відчутні навіть у назві твору, що явно виводить у головні герої саме Микиту і всім сюжетом наголошує на відповідальності людини перед самою ж собою за бездумне розтринькування даних їй природою можливостей. Тільки втративши все, що мав, і залишившись цілком самотнім (ось цей

¹² Рудін П. Життя і творчість М. Л. Кропивницького // *Кропивницький М. Твори.* — К., 1929. — Т. 1. — С. 64.

¹³ Там же. — С. 64.

«ланцюжок» уже починається з його ж егоїзму: покинута ним дівчина збожеволіла й спалила хату його батьків, після чого вони скоро помирали), він доходить до розуміння того, що «може, ...аж надто мав того талану і занедбав його?..». І тоді Іван розкриває те, що, відокремлюючи Микиту від колишнього стану, об'єднує його з «нижчим», а водночас і те, що робить самотнім: «Нащо людям показувати своє горе, коли у них і свого до пропасті. Якби зібрали сльози усіх таких бідолаг, як ми з тобою, то можна було б увесь світ затопити!.. Кого ж ти хочеш здивувати, розжалобить своїми сльозами? Люде байдужі до сирітських сліз...»

Не вичерпує змісту п'єси «Дай серцеві волю...» літературознавче визначення її як зразка мелодрами — жанру, що передбачає покарання пороку й торжество добродітності; адже Микита так і не скоїв того злочину, на який замірявся. І вмирає він від нерозв'язної внутрішньої суперечності — він не може прийняти братерського ставлення від того, кого здавна й досі вважає своїм ворогом. Отже, скоріше можна говорити про елементи дидактики у художньому вираженні цього психологічного конфлікту.

Мине сорок років — і письменник з усією категоричністю порушить питання про відповідальність людини за злочин (навіть і не вбивство, а звичайне пограбування, та ще й бідним багатого, — здавалося б, справедливий перерозподіл власності...), про те, що незароблені гроші можуть дати матеріальний добробут, та не дадуть ні щастя, ні, тим більше, душевної рівноваги. «Страчена сила» — таку назву дасть він драмі, героя якої, людину самовіддану й суб'єктивно чесну (тобто повну протилежність Микиті), штовхають на криві стежки винятково несприятливі обставини. У суспільстві, сповненому соціальних суперечностей і несправедливостей, безневинна людина може опинитися за ґратами; саме так і сталося з Єфремом, коли він служив на залізничній стрілочником, — адже стрілочник, як відомо, завжди в усьому «винен». І, навпаки, крайня безвихідь може штовхнути на злочин людину найчеснішу; і знов жертвою (саме так трактує його падіння автор) стає Єфрем, який морально чистіший від усіх інших. У цьому плані чіткі акценти проставляє зустріч Єфрема, який щойно вийшов із в'язниці — природно, без копійки, — з односельцем. Василь повідомляє йому, що їхній земляк «теж прокрався на чауниці...» (курсив мій. — Л. М.). На що Єфрем з гідністю відповідає: «Ні, красти я ще не навчився». — «Га? Та що там вчиться?» — зневажливо кидає благополучний середнячок, наводячи на думку, що він і без «навчання» зумів би, й нагоди не втратив би (вона дістане розвиток далі). І, на словах співчуючи Єфремові, не дає йому навіть невеличкої позики, лицемірно скаржиться на відсутність грошей.

Протягом усієї п'єси герой розмірковує, що, спрощено кажучи, добре, а що — погано, чому одному будь-яких прибутків мало й він женеться за все більшим, а другий усе життя надривається од праці й ніяк не виб'ється із злиднів, та ще й усі звуть його дурнем. «Та невже ж я ніколи не порозумнішаю?» — гірко іронізує чи й скаржиться він. Загалом же іронічна характеристика, дана ще Г. Сковородою своїй сучасності, — «всяк, хто не маже, той дуже скрипить, хто не лукавить, той ззаду сидить» — на різні лади й у різних жанрових тональностях варіюється у багатьох творах М. Кропивницького. Досить згадати

хоча б рядки його сатиричних куплетів «Коли б свині та роги» — про «Підхвістка Хому»:

Перш він по панах все
Лакузою був,
Через те ж, бач, це прізвище
І уряд здобув.
І тепер над мирянами
Силу він має...

А ось як двоє кріпаків у драмі «Перед волею» говорять про панського буфетчика — також кріпака:

С е л и х в о н. Щоразу, як тільки з'їдуться гості на обід чи бал, він зараз що-небудь і піддупе... От ми з тобою так дурні!..

П о т а п. Чого дурні?.. І ми навчимось колісь!..

Письменник помітив дуже характерну особливість свого часу: вивернутість логіки суспільних взаємин, коли людина, не знаючи нормальних людських способів самореалізуватись, самоутвердитись (порівняймо у С. Беккета в драмі «Чекаючи на Годо»: «Все своє жалюгідне життя я проборсався у багні. І ти ще вимагаєш, щоб я помічав якісь нюанси!.. Подивіться на ці купи гною! Хіба ж я коли що крім них у житті бачив!»), зрештою, зберегти свою гідність, вдається заради цього до протилежних за самою своєю суттю засобів. «Коли пан її приблизили до себе, так вже вона тобі стала не Сонькою, а Сохвісю Миколаївною, — розумієш?.. Бува часто так, що іноді і сам чоловік не вгада, чим він завтра буде. Примером, сьогодні заснув Гришкою чи Ванькою, а завтра прокинувся Григорієм Васильовичем або ж Іваном Семеновичем!.. — роз'яснює панський буфетник (який, до речі, навіть імені не має — це також промовистий штрих). «Хотів би я завтра прокинутися Даниловичем», — каже Селихвон, очевидно, й не уявляючи таке. Можливо, з його здоровим (ще!) селянським глуздом не ув'язується такий протиприродний ланцюжок: утвердження особистості через її розтоптування. А може, про це думав тільки письменник — і підводив до такої думки читача.

У наведеному фрагменті з п'єси «Перед волею» йдеться про кріпаків. Але проблема живучості рабської психології в інтерпретації художника виростає до рівня загальнолюдської, оскільки вона актуальна не лише для однієї країни і не лише для однієї суспільної верстви.

«Страшенна нездоланна сила» (слова Оксани з п'єси Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»), яку являє собою панство з усім комплексом його поглядів і звичок, є не тільки тим, що стає прямою перешкодою на шляху до щастя закоханих з протилежних соціальних станів, гублячи дівчат — представниць народу. Це ще й та страшна сила, яка спотворює своїх же спадкоємців, позбавляючи їх права на природні людські почуття, породжуючи внутрішньо суперечливі імперативи, на зразок: дворянська честь мусить бути відстоєна будь-яким способом, не виключаючи й безчесного поведіння не лише з людьми нижчих станів, а й навіть із своїми ж дітьми. У драмі М. Кропивницького «Перед волею» жертвою цих звичаїв стає донька поміщика Підгайного Оріся, яка «насмілилась» покохати кріпака Юрка, музику-самородка, — натяк на ще одну серйозну проблему, породжену кріпосницькою дійсністю. Юрко

змушений тікати, шукаючи порятунку від панського гніву, а Оріся спроможна захистити його — батька своєї дитини — лише ціною власного життя.

«Що я роблю! Чи не збожеволіла я! — карається поміщиця Воронова («Доки сонце зійде, роса очі виїсть»).— Ні, ні... Не погублю я своєї дитини! О, чом же ти, Оксано, не рівня мосму синові? Яка велика душа! Нащо ти в кріпацтві зародилася?.. Ні-ні!.. Не невістка ти мені!» Навіть визнання високих достоїнств селянки не дозволяє переступити стану прірву, для збереження якої пані не гребує нічим.

Письменник розумів, що панство як суспільна сила вже сходить з історичної авансцени, і обмежувався оцінкою окремих його рис, спрямовуючи викривальний пафос проти тих, хто йде на зміну нежиттєздатному дворянству, стає впливовою силою — проти куркульства, старшини, зростаючої сільської буржуазії та їхніх лакуз. Надто широкі права й можливості панства зростили зло одразу в багатьох «площинах», беззахисним селянам завдається кривда, деформується внутрішній світ самих панів та одночасно — й тих-таки селян, що виявляється найнебезпечнішим, бо має тенденцію до дальшого поширення, до перенесення в наступні покоління. І передусім через ту частину селянства, яка найбільш наближена до володарів (хай і колишніх уже), — двірські люди (лакеї, конюхи, покоївки тощо), а ще більшою мірою прикажчики, управителі, економи тощо, бо саме вони мали доступ до матеріальних цінностей — і привласнювали їх, вони плекали претензії зайняти місце вчорашніх поміщиків — і багатьом з них це вдавалося.

Неминуче, у зв'язку з наступом капіталізму, руйнування «дворянських гнізд» цікавило українських драматургів, на відміну від, наприклад, А. Чехова, не тільки й не стільки внаслідок співчуття до благородних і чистих, але бездіяльних представників приреченого класу. Хоч такі окремі персонажі — жертви власної безпомічності перед соціальними катаклізмами, конкретніше — перед новою нахабною і могутньою силою — є, зокрема, й у творах М. Кропивницького: Смородина у «На руїнах», Загрива в «Олесі». Варто, однак, зауважити, що обидва вони далеко не безгрішні й не безкорисливі, обидва не проти виправити б своє матеріальне становище одруженням із дочкою «противника». До того ж, батько Загриви, наприклад, був типовий кріпосник. Якщо у Чехова вишневий сад є елегантним образом високої духовності давнього дворянського життя, то в Кропивницького жаль колишнього пана за красивим ландшафтом одразу ж дістає зниження розповіддю про те, як «під оцей ланшахт» шмагали кріпаків.

Співвідношення трагічного і комічного у творчості М. Кропивницького перебуває у постійній діалектичній залежності від об'єкта і способу його осмислення та зображення. Уже в першому його водевілі «Помирились» — творі начебто суто розважального жанру — І. Франко не випадково побачив «чорні, тільки в душливій атмосфері великоруського життя і темноти можливі картини» («Зоря», 1883, № 8), які засвідчують тенденцію автора до узагальнень соціального характеру. Одноактівка ця не містить ніякого комедійного елемента і насмішити здатна лише безглуздям ситуації та розв'язання її, дріб'язковістю й нікчемністю інтересів її персонажів — багатого міщанина Панаса Гуріна та інших. Зав'язується сюжет, як у драмі: дочка Гуріна Оксана, дівчина

мисляча й справедлива (небезпідставно в ній бачать попередницю Олеси з однойменної драми М. Кропивницького), у розмові зі своєю забобною матір'ю виявляє неприйняття життєвих позицій батьків, що розбагатіли, обдираючи «ту бурлачню ще за кріпацтва», починає розуміти їхнє святенницьке лицемірство: адже витрачаються «заддя бога і на оливу, і на свічі» й молитви шепчуть, «аж піт... летється», замолюючи все здирництво. Та й далі події розгортаються драматично. Якщо фігура Гурина була начебто своєрідним ескізом до Бичка («Глитай, або ж павук») та Балтиза¹⁴ («Олеся»), то Василь Сокуренок залишається чи не єдиним на всю українську літературу добрим і благородним волосним писарем, поєднуючи цю роботу з працею сільського вчителя. Цей утопічний персонаж, за спостереженням Б. Грінченка, викликав інтерес простонародного глядача, який, на його думку, краще сприймає «проявлення положительных и трогательных черт человеческого характера»¹⁵. Василь і Оксана уособлювали народний етичний ідеал, але постаті ці вийшли досить м'яв'ї й більше нагадують мрії селянина, ніж художнє узагальнення того, що наявне в житті. Надалі, чітко розмежовуючи не лише функції, а й суспільні та особисті якості вчителя (який завжди виступає як позитивний герой) і писаря, українські драматурги займатимуть позицію, близьку до висловленої дотепним мандрівним дяком Шкварковським у комедії І. Карпенка-Карого «Чумаки»: «Писарство... удаляє чоловіка ученого... від науки і приуचाє до гнусного любостяжання», «всі писарі вельми заздрісні». Постать писаря, старшини чи іншого представника сільських властей типова для української драматургії, як типовий і аспект зображення їх: показує їхню обмеженість, що доходить до тупості (як у комедіях М. Кропивницького «Пошились у дурні», «По ревізії» і ін.). Та й самі ситуації обираються такі, які виявляють повну беззмістовність, безглуздя «діяльності» тих персонажів. При цьому виникає виразна закономірність: показуючи неробство тих найменших суспільних вершителей влади, а також неподобства, які вони творять, письменники тим більш наближаються до сатири, чим звичнішим, повсякденнішим виглядає зображене.

Доречно згадати думку М. Салтикова-Щедріна про особливості нової, порівняно з гоголівською, сатири, арена якої настільки розширилась, що психологічний аналіз відійшов на другий план, а головна увага віддається силі тиску обставин і залежності людської особистості від неї. Чи не найбільшою мірою це стосується комедії М. Кропивницького «Чмир». «Убогий» Демко Пшінка (чи то селянин, чи міщанин — чіткості в автора нема, та й не це тут головне) — добрий майстер, єдиний на все село бондар, багато товару віддає людям без плати і найбільший клопіт має такого плану: «Коли б всі, що винні (гроші за його вироб. — Л. М.), та віддали зразу, то можна було б і корову купити, не то що чинша заплачати». Адже боргують у нього тільки багаті, от він і розмірковує: «Чим чоловік багатшає, тим дурнішим робиться», бо «так та копійка ним овладає, що він, як замакітрений, зробиться...». Цими словами уже в першій дії закладається зерно всієї його майбутньої долі. Доки жив він своєю працею,

¹⁴ Йосипенко М. Марко Лукич Кропивницький. — К., 1958. — С. 73.

¹⁵ Грінченко Б. Народные спектакли. — Чернигов, 1900. — С. 17.

доти був нормальною людиною, дрібні вади якої компенсувалися здоровим глуздом і критицизмом, умілістю рук, відчуттям потреби своєї праці. Несподівано на нього звалюється колосальне, за його уявленнями, багатство — спадщина від померлого у місті брата, — і з ним відбувається те, що він осуджував. Намагаючись будь-що перейняти зовнішні форми панського життя і прикладаючи до них незрозуміле для нього поняття «усякі образования», Демко, подібно до персонажів комедії О. Островського «Не в свої сани не сідай», стає не просто смішним, а й справді дурним. Неписьменного Демка спритно обкрадає крамар. В останній дії, стилістика якої нагадує народний балаганний театр триразовим позторенням (прийом, характерний для народних казок, анекдотів тощо) утверджується у «званні» дурня Демко Пшінка, який не зумів не тільки пустити у прибуткове діло одержаний ним капітал, а й просто втримати його в руках.

Фінальні події розгортаються надзвичайно швидко. Не встигли зібратися гості, а комедіант розпочати свій виступ, як з'являються судовий пристав з понятими — і падає лихом на голову Демка, пограбованого пройдисвітом Вареником «посереду білого дня, посереду людей...» — а може, й не без їхньої участі. На цю катастрофу все місцеве начальство реагує однаково, йдучи у гості до нового багатія — Вареника. Серйозний натяк на аморальність, злочинність існуючого ладу містить саме такий поворот, що значно відрізняє «Чмиря» від, наприклад, «Гартюфа», де шахрая викриває королівська законність, заарештовує посланець правосуддя. Всесильність Мольєрового героя виявлялась у тому, що тільки найвища влада спроможна покарати його (справедливість і кінцеве торжество правителів — одна з підвалин класицизму). З погляду реаліста М. Кропивницького всесильність крамаря у тому, що його шахрайську перемогу беззаперечно підтримують представники властей, цілком байдужих до того, якими засобами здобув він капітал, — аби він його мав.

«Чмир» — одна з найдовершеніших п'єс М. Кропивницького. Стрімкість розгортання дії, дотепність ситуацій, лаконізм і точність діалогів, яскравість характерів, як і недвозначність моральної позиції автора, роблять її привабливою для театру й донині.

Якщо пригода з Пшінкою — наслідок тимчасового затьмарення, то духовна еволюція «купця з кріпаків» Кирпи у п'єсі «Старі сучки й молоді парості» уже завершена. Зажерливість його, як і його жінки, що економить навіть на харчуванні рідних дітей, не має меж. Його численні сутички з усіма учасниками дії складаються в один всеохоплюючий конфлікт багатства й бідності, визиску й праці, безчестя й порядності. Логічний фінал твору — безглузда смерть Кирпи на купі грошей (тут сатира переходить у гротеск) — домальовує сатиричну картину, в якій відсутні напівтони.

Несмішні комедії М. Кропивницького належать до типологічного ряду творів, які свого часу дали підставу О. Скабичевському визначити своєрідність російської комедії, насамперед — О. Островського. На відміну від європейської комедії звичаїв, зокрема Ж. Мольєра, зауважував критик, у російській комедії персонажі, що є носіями протилежних моральних норм, ведуть бесіду, не помічаючи, що вони говорять зовсім різними мовами, про різні предмети, не розуміючи один одного. Це стосується як основного конфлікту творів

М. Кропивницького, так і побічних. Людьми різних світів виявляються просвітителька Надежда і покруч Микола, а також ті селяни, які всерйоз вважають її відьмою («Супротивні течії»), пани відживаючі й приїдеїні — Смородина і Шклянка («На руїнах»), навіть члени однієї сім'ї («Чмир», «Мамаша», «Дійшов до розуму» та ін.).

До багатьох творів української драматургії на сучасну тему можна застосувати слова Д. Дідро: «Трагедія, предметом якої могли б послужити наші домашні нещастя...». Причому річ не лише у незчисленній кількості, могутній знищувальній силі тих нещасть, які випадають на долю героїв п'єс, позбавляючи їх волі до життя та й самого права на життя. Головне те, що нерівну боротьбу ведуть вони за щастя, яке неможливе, нездійсненне для них, а ті проблеми, яким вони наївно довіряють, — то лише примари, плід їхньої фантазії. До того ж, якщо брати за великим рахунком, зовсім не у домашніх, не у дрібно-побутових проблемах випробовуються на міцність героїні творів І. Карпенка-Карого «Наймичка», Панаса Мирного «Лимерівна», М. Кропивницького «Дві сім'ї» («Де зерно, там і полова»), І. Франка «Украдене щастя» та «Будка ч. 27». Вони відстоюють своє право не тільки на щастя, на світле й чисте життя, а й на свою людську гідність, на свободу вибору супутника життя, на повагу оточення і повагу свою до оточення, — тобто на те, чого в їхньому житті немає і за тих умов бути ще не може, що суперечить існуючому, загальноприйнятому, загальнотерпимому.

У творах цього ряду наявне й те, що Арістотель називав перипетіями, а саме ті моменти, які означають перелом дії від щастя до нещастя, тобто те, що відбувається з трагічним героєм. Скороминущим виявилось щастя Оксани («Доки сонце зійде, роса очі виїсть») й Олени («Глитай, або ж Павук»), коротким, як спалах, але воно все ж було. Немаловажне й те, що їм у житті (як і Зінці — «Дві сім'ї») трапляються різні люди, отже, не в усі моменти свого життя вони почувають себе самотніми, позбавленими моральної опори.

Взаємини з оточенням допомагають визначити міру вищості героя над ним. А від цього залежить і те почуття подиву, яке, за вимогами, породженими шекспірівською епохою, повинен викликати герой трагедії. Твори В. Шекспіра й їхні тлумачення приводять до думки: «Трагічна подія не тільки скорботна, вона вражає своєю незвичайністю, викликає наш подив»¹⁶. Трагедії нового часу (часто вони прибрані у шати драми) також викликають подив — кількістю житейського бруду, прихованого святенництвом, глибиною нищості людської, з якими не можуть змиритися трагедійні герої.

Сюжет драми з трагічним фіналом «Глитай, або ж Павук» складає зображення того, як зростає куркуль і поступово підкорює собі трудівників. Протилежні йому сили усоблено не тільки в Олені та її чоловікові Андрієві, тим більш, що опір цих двох було зламано відносно швидко. Драматург подає досить простору розмову двох селян про «діяльність» Бичка, а також про його широкі зв'язки з адміністрацією, з боку якої він має необмежену підтримку. Тут видно не лише всемогутність глитая, органічну єдність його з усією

¹⁶ Аникст А. Шекспір: Ремесло драматурга. — М., 1974. — С. 547.

системою гнобительського суспільства, а й проникливість простого селянина, котрий усе це бачить, усвідомлює, навіть більше — правильно оцінює, незважаючи на свою неосвіченість, неписьменність. Ясно, що тут знайшов своє вираження голос автора, який, утім, перебуває у цілковитій злагоді зі здоровим селянським глуздом. Але світлий народний розум безсилий проти економічної машини: скільки б не зарікався селянин обійтися без послуг лихваря, а об'єктивні умови все одно раніше чи пізніше приведуть його на поклін до того. І надійними спільниками грабіжника виявляються неврожай, а також збирачі податків, тобто державна система здирства.

«Зло в усій його відвертій потворності» (за словами «Одесского вестника» від 20 листопада 1882 р.) виражено у постаті Бичка, роль якого виконував сам автор п'єси. На думку київського рецензента, і як драматург, і як актор М. Кропивницький «правдиво звів усі риси цього типу: хижачтво, лицемірство, безмежний егоїзм, що криється під машкарою благочестя, практичний розум, знання людей, уміння стати потрібною людиною, зухвальство зі слабшим і цілковита приниженість та панічний жах у хвилину розплати за гріх»¹⁷. Антагоністичний соціальний конфлікт селяни — куркуль, отже, має у драмі «Глитай, або ж Павук» не просто економічну сутність: точніше буде сказати, що її (сутність) виражено через моральний конфлікт. Розкриваючи конкретне соціальне явище, письменник вийшов до загальнолюдської, вічної проблеми: зло у його живучості, безмежних можливостях пристосовуватися, у його незнищенності, здатності протистояти спробам боротися проти нього. Та й не всякі ж засоби придатні для такої боротьби. Позитивного результату, зрозуміло, не можуть дати намагання боротися зі злом його з чорними засобами чи хоча б якоюсь мірою наближаючись до них.

Прочитавши у листі, підміненому підступним Бичком, що чоловік покинув її задля кращої — багатой, Олена йде у полюбовницю до куркуля. Тобто намагається відстояти свою людську гідність способом, який... щонайнефективніше знищує її гідність. Цієї кричущої суперечності, зрештою, не витримує психіка вразливої, здатної на тонкі й глибокі почуття жінки, і вона божеволіє. Наруга над своїми моральними принципами рівнозначна для неї самогубству. Не лише тому, що надто різкий контраст між тим, до чого прагнуло її серце, — щире, взаємне (це також дуже важлива й рідкісна обставина) кохання з чоловіком, — та безоднею бруду, в яку вона ж зопалу кинулася. А й тому, що натура Олени надто чиста, крихка, їй протипоказаний будь-який контакт із низьким світом купівлі-продажу. Таку душу не можна купити, її можна тільки зламати, віднявши в неї віру, — і це глигасві вдається зробити через залежних від нього селян. Тут простежуються, сказати б, ступені наростання «злочину» Андрія й, відповідно, поглиблення розпачу Олени. «...Я боялась гріха, бо боялась Бога! — волає жінка. — ...В Андрієвій правді, в його серцеві було все мось щастя, весь мій спокій, всі мої надії!.. Андрій зрадив мене, стоптав правду, зламав слово — і нема у мосьму серцеві бога!..» Підкреслює вона й типовість своєї долі: «Не я перша, не я й остання! Чим я краща за других?» Але наступні ж її

¹⁷ Цит. за кн.: Український драматичний театр. — К., 1967. — Т. 1. — С. 190—191.

слова наче переводять буит жінки у площину баладно-фантастичного мислення, на яке, при всій його поширеності, далеко не кожна людина здатна, з такою мірою серйозності: «На гріх іду, на поқвол людям, на радість сатані і всім пекельним душам! Зроблюсь відьмою, перекинусь у пташечку малесеньку, у звіря лютого, в комашку,— і знайду тебе, Андрію, зраднику мій, кате мій!..» Намагається заспівати,— адже для української селянки характерне звертання до пісні у хвилину туги,— але й пісня не рятує. «Та й плакати стала»,— повторює вона останній рядок і додає: «А я плакати перестала...»

Виходів на найширші узагальнення — як літературії, так і життєві — сприяє й те, що Кропивницький вкладає в уста своєї героїні рядки з надзвичайно популярної в народі поеми Т. Шевченка «Катерина»:

Тому доля запродала
Од краю до краю,
А другому оставила
Те, де заховують.

У цій, останній для Олени (ще насамкінець з'явиться вона — вже із потьмареним розумом) сцені «сватання» автор дає їй висловитися до кінця. Є тут і її спогади про дитинство, сповнене кривд і принижень (вона — панське байстря в нещасної матері-селянки, її вітчим не надто жалував), про шасливу романтичну мить кохання, є й туга, перелита відчаєм, і силувані веселощі, й тяжкий роздум про владу багатства, і зворушлива беззахисність, і їдка іронічність,— і усе це підряд, без будь-яких переходів чи пауз, на одній хвилі емоційної напруги, витримати яку чи й можливо для людини...

Самовбивством душі героїні назвав це дослідник, який роз'яснював: «...Й боляче, соромно, страшно за Андрія, що він проміняв її кохання на цей золотий дріб'язок, і вона *мстить йому* за це, *терзаючи своє серце*»¹⁸. Тут спостерігаємо внутрішню суперечливість, аж до парадоксальності: зміщення понять, за якого відбувається порушення звичної логіки: справді, помщаючись комусь, слід було б, очевидно, терзати його, а не себе.

Різкого роду перекручень життєвської логіки не бракує у творах М. Кропивницького — і у трагічних, і у комічних. Можна, отже, про них говорити як про своєрідний художній прийом (прикладом може бути хоча б комедія «Вуси» за оповіданням О. Стороженка).

Цілком обгрунтованим є і переконаність режисера В. Семенцова щодо наявності відчутних елементів майбутньої абсурдистської поетики (яка виникла, як відомо, уже у ХХ столітті) у п'єсах М. Кропивницького, і відповідна стилістика створеної ним вистави «По ревизії» у театрі «Кіш». Адже «бурхлива діяльність» старшини Василя Мироновича й писаря Себастяна Савватійовича дуже подібна, наприклад, до поведінки Естрагона і Владіміра — персонажів п'єси С. Беккета «Чекаючи на Годо»: і тих, і других однаково характеризують слова Естрагона «...завжди щось таке вигадуюмо, від чого здається, нібито ми існуємо...». Водночас історія сварки баби Риндички й солдатки Пріські та

¹⁸ Дурилін С. Марія Заньковецька.— К., 1955.— С. 135 (курсив наш.— Л. М.).

примирення їх з допомогою «начальства» є дещо інше, як театралізований народний анекдот, і у цій своїй якості твір якнайближче підходить до свого жанру — інтермедії, щодо якої навіть офіційні поетики визнавали право на «використання потішних і жартівливих історій, оповідань, анекдотів...»¹⁹.

Драматург не відмовляється від грубуватих дотепів і навіть певної ексцентрики (визнаних як основні засоби фарсу). Сільського глядача минулого століття не все у ній розважало. «Піяцтво старшини, — гздувала артистка Андрієвська, — постало для них таким звичним, щоденно баченим і набридлим явищем, що вже не викликало в них сміху»²⁰. Водночас ті неписьменні люди тонко відчували авторську іронію, закладену у простодушних словах сторожа, звернених до старшини — «Бийте, на те ви начальство» — та Риндички, яка підносить старшині те, що він називає «доказательствами», — чарку горілки: «Хіба ж я честі такі та й вашого звичаю не знаю?» Причому від цього останнього моменту в прямій залежності перебуває і дальший перебіг подій, і розв'язання справи скаргиці, і міра покарання оскаржуваної. Саме ж підношування є для сбох — і того, хто дає, і того, хто бере, — річчю само собою зрозумілою, настільки обов'язковою, що не може не нагадати слова одного з героїв М. Щедрина (що їх цитував М. Чернишевський у статті про «Губернські нариси»): «В нас не хабарі, а адміністрація; я вимагаю тільки належного, а як воно там у них виходить, до цього мені діла немає». Діалог старшини і Риндички зовні досить смішний і алогічністю своєю, й індивідуальною манерою кожного (у яких, зрештою, відбивається стиль мислення цілого соціального прошарку вести розмову, і колоритними подробицями, які не завжди дотичні до теми бесіди. Та за уважного вчитування і осмислення він являє песимістичну картину, з одного боку, безпросвітної темноти й забобонності селянки і, з другого, абсолютної тупості представника влади, чия логіка мислення, а отже, й адміністративних дій цілком залежить то від чергової чарки, то від свого нікчемно-егоїстичного хвилинного інтересу, то, зрештою, від будь-якого випадку.

Ще менш звеселяє аж ніяк не водевільна експозиція твору — знайомство з порядками у розправі, з сільським старшиною й методами його «роботи». Сторож роздумує вголос: «Чи загляне хто-небудь сьогодні у розправу?» — отже, така видатна подія буває не надто часто. З'являється старшина в поганому настрої — «на похміллі», дає позбавлені глузду розпорядження, і сторож каже, що хоче, дослуживши року, залишити «це пекло».

С т а р ш и н а. Ну, а як я звелю громаді присудити вік отут тобі служити?..

С т о р о ж. Хіба що громада примусить... звісно, громада — великий чоловік!

Цей абсурд краще від багатьох заяв і роз'яснень здатний показати всю жахливу безправність не лише сторожа, а й усієї громади, яка мусить беззастережно підкорюватися сваволі старшини.

¹⁹ Див. Мороз З. П. Відображення дійсності в давній українській драматургії // Мороз З. П. На позиціях народності.— К., 1971.— Т. 1.— С. 108.

²⁰ Цит. за кн.: Гринченко Б. Народные спектакли.— Чернигов, 1900.— С. 14.

Монолог старшини при казенній «бомазі» є одним із найгостріших викриттів у всій українській драматургії, оскільки виявляє не лише його особисті вади. Адже ота «бомага», той циркуляр, якого він не годен без писаря вчитати, складений мертвою мовою, знайомою нам через щедрінських гротескних персонажів (а у творі М. Кропивницького, підкреслимо, засоби умовності цілком життєподібні) і дає зрозуміти безголовість усієї самодержавної бюрократичної машини. Що ж до самого старшини, то його одкровення показують моторошну безнадійність його у розумінні і адміністративному, і людському. Бо з такими циркулярами, які він здатний збагнути,— наприклад, що «в уїзді появилася на рогатім скоті чума» або інше,— в нього розправа коротка: «Під сукно». П'ятника і молодиці, котрі йому як «началникові» мусять самі йти до рук,— ото і вся його, з дозволу сказати, державна служба. Тими щоденними п'ятиками зайнята вся сільська верхівка: писар, піп, становий, старшина у Кандалуповій, письменоводитель. Орієнтуватися у часі й просторі можна лише за тим, де і з ким бенкетувалося (що дотепно обіграно у згадуваній виставі театру «Кін»), тож і не дивно, що, як виявляється, «загубили день!». Тут немає жодного перебільшення, ця ситуація сприймається як абсолютно реальна, тим більше, що її підтверджує невдоволення сторожа, якому раз у раз доводиться запрягати коней для начальства, й ті коні часом і по дві доби (це також не гіпербола) стоять, аж поки їх знов розпрягають,— а потім усе повторюється спочатку.

З фарсового сміху виростає всеохоплююче узагальнення повної прогнилості бюрократичного апарату царизму, який спирається на розумово й морально звироднілих своїх слуг на місцях. Є, отже, підстави твердити про наближення — і досить істотне — твору не стільки до реалістично-побутової комедії, скільки до політичної сатири, яка за своїм внутрішнім змістом належить до тенденції, визначеної М. Салтиковим-Щедриним: «Суспільство, позбавлене моральності (а що таке моральність, як не безперервне служіння обов'язков?), на що може бути здатне? Воно здатне єдино на те, щоб поширювати насіння найзгубнішої аморальності»²¹.

Можна твердити, що реалістичні твори М. Кропивницького по-своєму наближаються до літературного екзистенціалізму. Завдання філософії мислитель першої половини XIX ст. С. Кіркегор вбачав у тому, «щоб вирватися з влади розумного мислення і знайти в собі сміливість шукати істину в тому, що всі звикли вважати парадоксом і абсурдом»²². М. Кропивницький же, придивляючись до сучасного йому життя, знаходить і парадокси, і абсурд, а то й злочинність, у тому, що для всіх є звичним і звичайним. Соціальне, а за ним і психологічне роз'єднання, а далі відчуження людей на ґрунті боротьби за власність не просто зафіксовано драматургом. Набуваючи характеру морального діагнозу, воно вносить несподівані нюанси у поетику його творів, і не лише згаданих вище.

²¹ М. Е. Салтиков-Щедрин. Об искусстве.— Л.; М., 1949.— С. 205.

²² Великовский С. Грани «несчастливого сознания».— М., 1973.— С. 137.

Авторське визначення жанру п'єси «Мамаша» як комедії звучить у плані іронічно-узагальненому, близькому до поняття «людська комедія», — лише так і можна кваліфікувати зловісну картину повного морального зvierодіння людей під впливом жадоби збагачення, заради якого дружина не жаліє чоловіка, син — батька, мати — дитини. Гіркий-бо той сміх, коли важко зрозуміти, чого більше — жадібності чи дурості — в Олімпіаді, з вини якої за тиждень помирали від дифтериту п'ятеро її малих дітей, тому що вона не звернулася вчасно до лікаря й не виконала його поради — ізодювати їх від носія інфекції. Коли ж прикро здивований лікар, не бажаючи більше мати з нею справи, одсилає її до коновала (мовляв, може, тому вона більш довірятиме), вона кидається шукати коновала... Сміятися з неї чи пожаліти? Мати все ж таки... Але ж відтоді вона так «зненавиділа їх, усіх дохтурів!..», що й тепер до хворого чоловіка (прибитого рідним сином) не хоче покликати (точніше, не дозволяє привезти) лікаря. І вже, ясна річ, зовсім не до сміху, коли і Елисей — людина молодша й, мабуть же, освіченіша — дивується, «хіба не все рівно», з ким радитись, та ще й заочно, щодо батькової хвороби, — з фельдшером чи з... коновалом, «по-практичному» розмірковує: «Навіщо ще й доктора? За тим хіба, щоб тільки даром гроші переводить?» і навіть так: «Хіба не все рівно: чи папаша раніш годом помруть чи годом пізніш?»

У п'єсі «Мамаша» можна бачити зразок того «нового типу комедії», про який міркував Б. Шоу як про «настільки трагічнішу за трагедію з катастрофічним фіналом, наскільки нещасний чи навіть щасливий шлюб трагічніший від нещасного залізничного випадку»²³. У вузьких межах родинного життя та конфліктів, через котрі як їхня першопричина виразно просвічують соціальні проблеми, відбито різні рівні руйнування людських начал, прямо залежні від інтенсивності матеріальних інтересів.

Зосереджуючись на суспільних проблемах, драматург відходить ще далі від традиційних сюжетних схем, звичних засобів. У одній з таких драм — «Скрутна доба», дія якої відбувається на Харківщині «в кінці 1905 року», — бачимо нову якість зацікавлення селянства політичним життям. Це вже не ті тихі розмови двох-трьох, що були у «Глитаї!..», це активне відкрите обговорення усіх громадських новин, зокрема й царського маніфесту від 17 жовтня. В тому обговоренні, зауважимо, письменник дотепно використовує гру слів, яка трагікомічно відтворює плутанину в головах людей, що не можуть, природно, скласти чіткого уявлення про непрості заплутані події, не маючи, до того ж, про них і достатньої інформації. Ось, наприклад, лавочник Микишка читає газету — про об'єднання для завоювання «...політики... чеських прав і... боротьби з про...зво...лом капітана... капітала... капіталачесько...го способа...» — це надто вже (газета ж бо російська!) нагадує «палачеського». «Капіталотечеського способу», — впевнено поправляє стражник «ошибку у печаті», бо точно знає, що «дольжно быть не інакше, тово как сво, как капіталотечеського». В іншій сцені селянин переказує чутки про те, чому «наші не побідили гапонців» (тобто японців), — очевидно, він десь чув ім'я церковника Гапона у зв'язку з трагічними подіями.

²³ Шоу Б. О драме и театре. — М., 1963. — С. 522.

М. Кропивницький, до речі, досить часто з певною метою використовує словесні видозміни народноетимологічного плану, тобто у варіанті, більш зрозумілому простій людині й водночас більш відповідному суті явища. Так, один з персонажів драми «Зайдиголова» розповідає, як він «був за присяжного засудителя».

Публіцистичної загостреності «Скрутній добі» надають і виступи агітаторів, які роз'яснюють народові зміст окремих положень маніфесту — гуманних і демократичних, якби вони кимось виконувались. Але пікантність ситуації полягає у тому, що в тиранічній державі не існує механізмів для реального використання політичних свобод, які раптово даровані, й тому становий пристав, керуючись наказом губернатора, якого ніхто не скасовував, спокійно припиняє сходку й забирає агітаторів. Що ж до селян, котрі, зрозумівши по своєму свої людські права, вирішили розподілити між собою панську землю, то з ними взагалі розмова коротка і цілком традиційна: «Молчать! В нагайки їх, каналій!.. Всех перепорю!.. Я вам покажу!.. Гоніте їх к расправе!» (Ось і ще приклад, як залежно від ситуації звучить слово «розправа», що означало «сільська управа», — а може, й пояснює походження його).

Драма «Скрутна доба» була заборонена цензурою, але в Омську «прорвалась» на сцену в постановці української трупні М. Кононенка. Місцева газета «Степное эхо», даючи інформацію за підписом «Голос из публики», відтворила позитивне враження демократичного глядача²⁴.

Драматургічна спадщина М. Кропивницького є своєрідним відображенням шляху драми як роду словесно-театрального мистецтва від традиційної до нової поетики ХХ століття. У перше десятиліття драматург писав переважно теори комедійних жанрів — «Помирились» (1869), «За сиротою і бог з калитою, або ж Несподіване сватання» (1871), «Актор Синиця» (1871) — переробка водевілю Д. Ленського «Лев Гурич Синичкін», «Пошилися у дурні» (1875), «По ревизії» (1882), «Лихо не кожному лихо, іншому й талан» (1882), «Вуси» (1885) — за оповіданням О. Стороженка. Водевілям, як і створеним у цей період драмам «Невольник» (1872) за однойменною поемою Т. Шевченка, «Беспочвенники» (1878—1898), «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (1882), «Глитай, або ж Павук» (1882), притаманні жанрова визначеність, традиційність системи художніх засобів (зокрема розгортання конфлікту навколо головного героя або головної пари, яким протиставлені їхні антиподи). Згодом з'являються п'єси, в яких конфлікт дещо розгалужується, втрачаючи єдиний центр розвитку дії, але сама дія ще розвивається в одному напрямку. У драмах «Де зерно, там і полова» («Дві сім'ї, 1888»), «Зайдиголова» (1889), «Олеся» (1891), «Перед волею» (1889), «Розгартіяш» (1906) поряд з основним конфліктом розвивається додаткова сюжетна лінія, яка не лише сприяє його поглибленню, а й має свою ідейно-естетичну значимість.

Змінюються, відповідно, й засоби розкриття характеру. Наприклад, Олена («Глитай, або ж Павук») від сповненої надії безоглядної довіри до Бичка —

²⁴ Див.: Сибирские огни.— 1960.— № 7.— С. 168—169.

Її соціального і морального антипода (якого спочатку сприймає як друга, порадника) крок за кроком наближається до прірви страждання й загибелі. Таким чином, чітко окреслюється протистояння її тій конкретній особі, у якій сконцентровано ворожу силу. Це ще традиційна побудова конфлікту: в одному персонажі уособлено позитивне, отже, страдницьке начало, а в другому — негативне, таке, що несе зло, причому всім ходом подій утверджується моральна вищість першого над другим. Тяжкі до такого принципу й драма «Дві сім'ї», хоч для розуміння натури Зінки істотне значення має здійснюваний нею ж аналіз ситуації та психологічний самоаналіз (то нічого, що слів у її партії небагато), а також протиставлення її нещастю щастя її подружки. Соціальний конфлікт у його прямому вияві тут відсутній, причини жорстокості чоловіка Зінки Самрося не виводяться з того, що він багатий (скоріше це традиційне поводження з жінкою), а його ж брат — добрий і лагідний Роман — так само не бідняк. Важко визначити прямого винуватця самогубства Зінки: чи то чоловік-деспот, якому вона, по суті, продана і який катує її, чи Роман, який її спочатку приголубив, а потім, злякавшись її палкого почуття, відштовхнув, чи, зрештою, нестерпне відчуття самотності серед дрібних душею людей. Так поступово драма йде до ширших узагальнень: не відмовляючись від попередніх здобутків, вона наближається до осмислення становища особистості у задушливій суспільній атмосфері. В М. Кропивницького, як правило, ця особистість — жінка.

Жінка не просто пригнічена, соціально не захищена, через що їй незмірно важче самовизначитися, самоствердитися, самореалізуватися. Вона ще й емоційно багатша, сприйнятливіша до нюансів у природі та взаєминах людей, тому правдиве відображення її мук і сумнівів може виразніше виявити й дух епохи — звісно, за умови інтелектуальної розвиненості героїні, хоча б рівня Жені («Замулені джерела») чи Олесі. У драмі «Олеса» М. Кропивницький вивів яскраву постать представника новоявленого панства, але не Балтиз її головний герой. Чимало дізнаємось про шлях його — колишнього управителя панського маєтку — до теперішнього багатства, та не з подій, а з розмов. І у сучасному йому житті визначальними видаються не конкурентна боротьба, а розмірковування (це одна з рис нової драми) про колотнечу людську, про те, «як тепер у світі повелось: одні пишуться в пани, другі — в мужики; одні товпляться, давлять один другого, одіймають останній шматок з рота, другі самі віддають; інші аж тремтять до науки, і скільки не дай їм книжок, все їм мало; другі і з однією книжкою не справляться. Он і знов благородні, прирощенні господи, кидають званіє прирощенне, надівають сиряк і беруться за плуг... І куди нам гнути, до кого пристати — не розбереш!» Не бракує йому ні хизацького святенництва («Да вель ты меня ограбил!» — розпачливо вигукує колишній поміщик Загрива. «Сохрани мене господи! Я по закону», — «смирненно», зовсім як Бичок, одказує Балтиз), ані щонайогиднішого лицемірства. («Велика сила порозуміння та згода у сім'ї; де согласіє та лад, там і благословеніє боже», — прорікає він до дружини, яка жалібно схлипує: «Ох, знівечили ви мій вік, погубили мою красу... Через ваші кулаки я двох дітей скинула...»). Тут же він майже урочисто розповідає, як він акуратно відсилав поміщикові «посесіонні», харчуючись із родиною «картопельною з сирівцем»: «Може, від тії страви у мене і діток тройко в один год преставилися?»)

Проте індивідуальність Балтиза не цікавить письменника, увага зосереджена на його доньці Олесі, людині розумній і справедливій, яка має чутливе добре серце і мріє вчитися, щоб віддати «себе цілком на користь і підмогу людям». Вона критично ставиться до дійсності, зокрема до батькових методів нагромадження багатства, намагається зрозуміти, як і для чого має жити людина. Не хоче виходити заміж за бурсака Знаменського (якому, за його словами, «і звання буде, треба тільки підмазати»), бо «не було б з того шлюбу ніякого товку». Чому ж вона так гадає? Ось її розповідь:

«Спитала його якось: «Що б ви, кажу, робили, якби мали достатки?» — «Купив би, каже, у городі дом». — «А далі?» — «Віддав би його під квартири». — «Та й тільки?» — «А потім зібрав би, каже, ще грошей та купив би і другий дом». — «А далі, кажу, і третій?» — А він мені на те: «Почему ж і не четвертий?..» — «А далі що?» — питаю. — «А що ж далі?» — відмовив, усміхнувшись. І так гидко усміхнувся, аж мороз у мене поза шкурою пішов. Хіба ж оце, Марфушо, життя?»

З характером Олесі — хоч, очевидно, не лише з ним — пов'язано своєрідну композицію п'єси, про що цікаво міркував свого часу П. Рудін: «Може, отаке її становище, коли вона не знає, до якого діла себе притулити, і то гуляє співаючи, то кидається нянчити дітей першої-ліпшої наймички, — і виправдує ту традиційну для драми романічну інтригу, що, зовсім не пасуючи до цієї п'єси²⁵, була, проте, до неї пришта, і не дивно тому, що й займала вона в ній другорядне місце, не надаючи п'єсі справжнього напруження»²⁶. Але так само «другорядною» можна вважати сюжетну лінію Балтиза — Загрива або Олеся — Балтиза. Тому що у творі нема центрального конфлікту, навколо якого оберталося би усе, так чи інакше «працюючи» на нього, нема традиційного наростання напруження подій до певної кульмінації. Герої, отже, не вступають у прямі зіткнення зі своїми антиподами, тобто подаються не стільки у дії, скільки у розмірковуваннях (хоч сама дія не зникає, сюжет, хоч повільніше, ніж звичайно, все ж розгортається). Міра ж активності персонажа залежить уже не стільки від його соціальної визначеності чи навіть від індивідуальних особливостей характеру, скільки від душевного стану в певний момент, від настрою. Це якісно нова риса психологізму української драматургії, її перші виразні вияви бачимо у таких творах, як «Учитель» І. Франка, «Суєта» і «Житейське море» І. Карпенка-Карого, «Олеся» М. Кропивницького.

Щоб зрозуміти міру новизни такого психологізму, досить порівняти, наприклад, монологи Харитини («Наймичка» І. Карпенка-Карого), які традиційно є водночас і розкриттям її переживань, і одним із засобів розвитку дії (як і монологи інших персонажів), з монологами Олесі, котрі у тексті твору займають надто мале місце, гублячись у діалогах, а у фавулі практично не відіграють ролі. В «Олесі», до того ж, і значна частина діалогів не рухає дії, бо наділена функцією самохарактеристики чи взаємної характеристики

²⁵ Саме кохання Олесі до селянина Власа можна пояснити як вияв «відпадня» її моралі від моралі свого середовища, пошуку людини, наділеної душею, хоч і простої. — Л. М.

²⁶ Рудін П. Цит. праця. — С. 84.

персонажів. Є й моменти, коли діалог є засобом не розкриття, а навпаки, приховування справжніх почуттів героїв (як розмова Олесі з Власом на березі річки, «побудована на тонких контрастних переходах від основної лірично-емоційної лінії до побутових, начеб ділових зауважень про те, як слід вудити рибу»²⁷). Ще виразніша у цьому плані сцена з четвертої дії: Олеся прийшла — і видно з усього, не вперше — до бідної хати, у якій разом з матір'ю та малими братами й сестрами мешкає Влас. Нам уже відомо про їхні взаємини, але не висловлені почуття, про бажання матері одружити сина, бо потрібна помічниця. «Всією своєю істотою, — писав І. Мар'яненко, який виконував цю роль ще під керівництвом М. Кропивницького, — Влас тягнеться до цієї прекрасної дівчини, але усвідомлення соціальної нерівності гальмує його почуття, і хлопець приховує їх під напускною байдужістю, різкістю, докорами»²⁸. Та, крім цього, є тут і прозорі натяжки, як, наприклад: «Доспівався... (Олесі подобалось, як він співав, і про це вона заговорила знов. — Л. М.). Коли б можна було повернути минуле, пережити життя наново!.. (Зітхнув глибоко.) «Або ж, на слова Олесі, що треба було б звернутися до лікаря, — «Я не про те...» Різкість у його тоні виникає тоді, коли він раптово, і, на перший погляд, невмотивовано міняє тему розмови: «Нате вам цю книжку, не до вподоби вона мені».

Наближався перехідний, у загальнолюдському розумінні, кризовий період, коли наймовірно загострювалось відчуття зв'язку особистості з історичним плином. Внутрішній світ героя літературних творів усе більше залежав від того, що відбувалося у великому світі. Змінились і просторово-часові доміанти: замість визначеності, єдності часу, місця та дії набувають силу принципи життєвого потоку, панорамного показу людей, явищ. Відсутність розв'язок, «незавершеність» сюжетів також звідси.

У 900-ті роки М. Кропивницький не раз називає свої п'єси малюнками — «малюнки сільського руху» («Конон Блискавиченко», 1902, «Скрутна доба», 1906), «малюнки сільського життя» («Старі сучки й молоді парості», 1908), «малюнки сільського каламуту» («Зерно і полова», 1910), інтуїтивно відчуваючи істотні відмінності їх структури, в якій важко визначити початок, середину й кінець дії, бо зав'язка в них, по суті, відбулася ще до початку твору, а конфлікт фіналом не вичерпується. Ці п'єси можна вважати перехідними від традиційної до новітньої драми, оскільки в них зберігається принцип сюжетного розвитку, але з тяжінням все ж до новітньої. На відміну від А. Чехова, який повністю переносив конфлікт у внутрішнє життя персонажів, М. Кропивницький як людина театру постійно дбав про сценічність своїх творів. Своєрідне відбиття знаходить у нього усвідомлена в цей період багатьма письменниками Росії суспільна потреба в публіцистичній загостреності мистецтва: драматург раз у раз надає героям можливість відверто висловлювати свої погляди, давати оцінку різним громадським явищам, подіям, вчинкам. У ряді творів на сцену виводиться велика група людей, яка слухає промови на суспільно-політичні теми. Постійно притаманна М. Кропивницькому схильність до точного, майже хронікального відтворення найхарактерніших явищ епохи набувала, отже, іншого

²⁷ Мар'яненко І. Прошлое украинского театра. — М., 1954. — С. 132.

²⁸ Мар'яненко І. Цит. кн. — С. 132.

вигляду. Помітно збільшується кількість дійових осіб та скорочується відстань між головними й другорядними. Це веде до розгалуження основного сюжету й виникнення кількох різнопланових (соціальний, моральний, побутовий) конфліктів, які співіснують паралельно, час від часу перехрещуючись, а під кінець твору сходяться в один вузол, дістаючи спільну чи принаймні одночасну розв'язку. Так на структуру п'єси впливає прагнення її автора відповідати на запити часу, так переплітаються у його творах традиційні й новітні засоби.

Творчо розвиваючи традиції І. Котляревського, Т. Шевченка, М. Гоголя, О. Островського, М. Кропивницький зробив відчутний внесок у літературу критичного реалізму аналізом найскладніших проблем свого часу. Істотної еволюції зазнали його позитивні герої: від довготерпіння й пасивного протесту до здатності аналізувати обстановку, усвідомлювати себе як особистість, до соціальної активності. Драми й комедії М. Кропивницького є свого роду аналогом так званих ідеологічних повістей І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, О. Кониського, які І. Франко назвав першими пробами малювання нових суспільно-політичних течій серед нашої суспільності.

Визначальною рисою мислення письменника є інтерес до найгостріших моральних та політичних проблем сучасності, що знаходив вияв у публіцистичній загостреності, сатиричній спрямованості багатьох його п'єс. Твори його стали врівень із визначними зразками прози й поезії XIX ст., утверджуючи реалізм драматургії розробкою народних характерів, правдивим зображенням життєвих обставин. Забезпечуючи український театр поточним репертуаром, у якому переважала традиційна поетика, М. Кропивницький чуйно сприймав нові життєві явища, події, що й зумовило пошук ним нових драматургічних засобів.

Л. З. Мороз

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

ДАЙ СЕРЦЕВІ ВОЛЮ, ЗАВЕДЕ У НЕВОЛЮ

Драма в 5 діях і 6 одмінах

ЛИЦЕДІЇ

Семен Мельниченко, парубок.
Микита Гальчук, син старшини.
Іван Непокритий, сирота, побратим Семенів.
Омелько Вертелецький, парубок.
Одарка Степаненкова, дівчина.
Морозиха, удова.
Маруся }
Горпина } дівчата
Христя }
1-й } старости: } Скубко, писар.
2-й } } Кугут, селянин.
Зачепиха, баба Одарчина.
Скубко, писар.
1-й }
2-й }
3-й } парубки.
4-й }
5-й }
6-й }
7-й }
Селяне.

Діється в Херсонщині.

ДІЯ ПЕРША

Село. Управоруч хата, навкруги город, заплетений лозою; в городі біля хати, з причілку, квітки, сояшники і маненька верба. Уліворуч простяглося село: хати у зелені, церква, садки, скирти хліба і вітряки... Смеркає...

ЯВА I

Семен Мельниченко (*йде згори шляхом, зупиняється, здійма бриля і, ніби зачарований, дивується*). Ось і любий край і рідне село! Давно, давно я попрощався з тобою, рідна батьківська оселе, дорога країно. Я покинув тебе ранньою вес-

ною; тоді ти була якась сумна, невесела, мов після пожежі, і на токах тільки де-не-де маячив невеличкий стіжечок, дерева були обголені лютою зимою... Тепер ти знов звеселіла; знов пишашся в скиртах та в стогах; знов хати завітчались і потонули в зелені, і тільки де-не-де біліють помеж густими садками, — то виринуть, то знову уринуть, мов лебеді на безкраїм морі. Чи знайдеться ж у світі хоч одна людина, щоб не закохалась на цей любий, тихий та веселий рай? А он далі і церковця Божа, а ген ледве мріють вітряки; далі степ, степ, синій, як море!.. А он і хата милої — весела та світла, як погляд дівочий. Чого ж це у мене на серцеві ніби похолонуло? Руки тремтять, і голова, мов у вогні, горить... (*Підходе до хати.*) Боже милий! як тут гарно, скільки усякого цвіту! І свячена верба, що вдвох на вербній з завутрені принесли і посадили, розрослась навдивовижу: мабуть, часто поливана. А он сояшник як височенно вигнався, ще й голову схилив, наче зажурився і думає тяжкі думи... Нібито він розуміє і сумує, що ось незабаром прийде зима, зв'ялить його, а буйний вітер вирве стебло з корінням і занесе його далеко...

ЯВА 2

Семен і Одарка.

Одарка (*вийшла з хати, пізнала Семена і нищівком до нього підійшла*). Хто це стоїть?

Семен (*кинувся до неї*). Одарко, серденько моє!..

Одарка. Е, ні-ні, постривай, парубче! Рукам волі не давай!..

Семен (*тривожно*). Що це з тобою?

Одарка. Ач, який добренький, — підійшов крадькома та й в хату не йде!

Семен. Я ж оце тільки що прийшов і думав...

Одарка. Що вже Одарка не любить тебе?

Семен (*зігхнув*). Не думав доки... А тепер думаю і думці не вірю...

Одарка (*прожогом кинулась йому на щю*). Орле мій! (*Заридала.*) Щастя моє!.. Ох, Боже ж мій, я ж думала, що тебе вже й на світі нема... Де ж це ти взявся? Звідки прилинув до своєї милої? (*З радощів і плаче, і сміється.*)

Семен. А ти без жартів ані на ступіні! Така ж жартовлива, як і перш була. Аж налякала мене так, що й господи!.. (*Сміється.*) «Стривай, — каже, — парубче!» У мене аж душа замерла, і ніби земля підо мною затрусилась...

Одарка (*сміється*). Коли б не так дуже скупчила за тобою, то ще б гірш налякала. Як же ти змарнів!.. Слабий був?

А оченята блищать, як зорі. Ти, певно, втомився, мій голубе? Ходи в хату, спочинеш...

Се мен. Не годиться в хату йти; люде постережуть, почнуть базікати, що я й додому не зайшов, та... Ми ж ще не заручені. Тут так гарно, вітрець свіжий подиха. Сядьмо на хвилину та побалакаєм.

Сідають.

Що ж бабуся твоя, чи здрастують ще?

О д а р к а (*жартуючи*). Підскакують; з печі додолу, а з долу на піч. Вони таки частенько про тебе згадують. Мабуть же, й правду кажуть, що не втаїться коханнячко, як у мішку шило. А ти й не бачиш нашої верби, що вдвох з завутрені принесли та й посадовили?

Се мен. Я вже з нею з першою привітався!

О д а р к а. Щоранку й щовечора поливала я її дрібненькими сліззоньками. Згадаю, було, тебе і гірко-гірко заплачу. От і зараз губи вже й сміються, а сльози ще тремтять на очах. Не знаю, як я з жалю не вмерла. А оце як почали повертатись з заробітків, то я кого не зустрину, зараз і питаю, чи не бачили, чи не чули чого про тебе. Прийде вечір, дівчата зберуться на вулицю: співають, сміються, а у мене й охоти нема ні до пісень, ні до жартів... Так вже мене всі й прозвали черницею. А яку я пісеньку склала про свою журбу!.. Нехай колись тобі заспіваю. Правду ж кажуть, що Боже-Боже, чого та любов не зможе! А ти дуже сучав за мною?

Се мен. Ти питаєш? Хіба твоє серце не ясніш моєї мови тобі розкаже?..

О д а р к а. Воно мені завжди каже, що ти мене любиш дуже-дуже, більш всього на світі! І я вірила йому.

Се мен. Вір, вір, голубко, йому, доки воно б'ється у грудях!

О д а р к а (*обійма його*). Буду, буду вірити! (*Помовчала.*) Он вже й зірочка вечірня зійшла і засяла, отак тепер світло у мене на душі. То моя зірочка! До неї я щовечора молилась; їй одній я розказувала моє горе; перед нею однією я сліз не ховала. Як же небо захмариться і моєї зірочки не видно, то мені так важко стане, ніби навкруги мене все повимре, і я одна-одна на Божому світі... Інколи вийду з хати опівночі, сяду на цім місцеві і задумаюсь... Ото й почне мені ввижатись, буцім сидимо ми поруч і тихо балакаємо про кохання і я ніби бачу тебе, бачу твої очі, схилюся до твоїх грудей і чую, як твоє серце б'ється...

Се мен. О моя зоре, мій цвіте рожевий! Я не знаю, я не вмю тобі вимовити, що з серцем моїм діється!.. Скільки було

в ньому смутку й горя... А тепер все одлинуло, все забулось!.. Скажи, голубко, за віщо ти мене так любиш?

О д а р к а. За віщо?.. Чудно!.. Коли б серце змогло промовлять словами, то я б і переказала тобі... Воно ніби б то й промовля, і сама я розумію його мову, та переказати не зможу.

Се м е н. Правда, серденько! Наодинці й балакаєш з серцем, ніби з людиною, і виспіваш його й скарги, його й радощі... А захочеш поділитись з ким іншим тією вагою — і не знайдеш мови... Тепер, моє серденько, ми вже ніколи не розлучимось...

О д а р к а. Ніколи-ніколи, мій голубе...

Се м е н. А мені, спасибі Богові, таки похвортунило!.. Заробив ще більш, як торік: таки ні одного буденного дня не прогуляв, а іноді то й у празник робив, хай Господь милосердний простить... Довелось, бач, мені у німців стать на поденну; дивлюсь, вони роблять і в празники; думав я, думав, а далі й кажу собі: невже ж німці не такі люде, як і ми? У них там же в колонії і церква є, кирка по-їхньому, і моляться вони у книжку... Дивишся, уранці він іде до служби Божої, а після обід за роботу... Ото дехто з нашого брата почали гомоніти: «Чи й справді ж воно гріх у празник робити?» То інші, а найпаче старі люде, не згодились закон ламати; а другі стали так міркувати: «Тепер, кажуть, коли змога заробити добру копійку, то й треба зароблять; а прийде зима, то й робив би, так роботи бракує або й ціна така, що не варт і праці! — от тоді і молитись...» Подумали ми, подумали, перехрестились та й гайда у покісі!..

О д а р к а. Не знаю, чи воно гріх, чи ні. *(Помовчала.)* От я заплющила очі, і ввижається мені, що ми сидимо у садку, кругом пташечки тихо щебечуть і лист на дереві ледве-ледве коливається. Над нашими головами посихлялось гілля; вітер ніби потиху зворухне його і тихо-тихо паросить листям. А лист же так тихо шепотить, так тихо, ніби старенька бабуся, куняючи, шепче онучатам казку. Не ходи нікуди сьогодні, будемо сидіти довго-довго... Заспівай мені яку-небудь пісеньку, та тихесенько, так тихо, щоб, окрім Бога й мене, ніхто не почув тієї пісні!.. *(Схиляє голову до його грудей.)* Як твоє серце б'ється! От я й знову заплющила очі, а все-таки тебе бачу.

ЯВА 3

Ті ж та Микита.

Микита *(співа за лаштунками).*

Вулиця гуде, де козак іде,
Ти, дубе, розвивайся.
На козакові та два жупани,
Ти, дівчино, не важся.

Одарка (*тривожно*). Це вже й Микиту несе!

Семен. Нехай собі йде! Хіба він до тебе?

Одарка (*встає*). А хто його зна? Може... Він вже двічі прислав до мене за рушниками.

Семен. Он як!.. Це, як і торік, знов в'яжеться?

Микита (*співа*).

Ті два жупани ще й сіру свиту

Він проп'є, прогайнує;

Зведе дівчину з ума з розума,

Та й сам помандрує.

Одарка. Торік, усени, аж тричі простягався свататись, і тепер тієї ж... Приходь на вечорниці! Сьогодні уперше зберуться. Прийдеш?

Семен. Добре! Тільки на хвилину додому забіжу, бо я ще ж не бачився і з батьком. Прощай!

Одарка йде в хату.

Микита (*здалеку*). Добривечір, Одарко! (*Підійшов ближче.*) Хто це такий?

Семен. Адже бач, що людина!

Микита. Бачу, та хто? (*Придивляється і пізнає Семена.*) Ти де у біса взявся?

Семен. А ти, певно, з бісом у добрій злагоді, що й против ночі його згадуєш.

Микита. Ач, який митець! Мабуть, не вспів і перезутись та швидш до Одарки?

Семен (*усміхнувся*). Так-так! Захапався, бач, та гаразд і не підперезався! Дуже вже закортіло!

Микита. Гляди, щоб я тебе не підперезав так, що й дух з тебе випре!.. Я тобі оскомину зіб'ю...

Семен (*спокійно*). Не хвались! Звісно, коли б свині та роги...

Микита. Що?.. Геть звідціля! Нема тобі тут шляху! Заросла вже твоя стежка! Ти знаєш, що я сватаю Одарку?

Семен. Чув-чув! Оце ж свіжо вона мені хвалилась.

Микита. Ну?

Семен. Та не нукай! Коли не запряг, то й не поганяй!

Микита. Ти дуже став балакучий! Я тобі утру носа!

Семен. Не хвались! Сказано: «Поки хвалько нахвалиться, то будько набудеться!»

Микита. Ой бесуре, не попадайся ти мені! (*Іде до вікна.*) Одарко, Одарко! А вийди сюди на часинку!

Семен (*сміється*). Казала, що вчора вийде!

Микита. Одійди, кажу тобі, сатано! (*Іде в хату.*)

Семен. Піді-піді в хату, може, піднесуть там дві сухих, а дві порожніх. Ану-ну, послухаю, що то він казатиме. *(Пригуливсь до вікна.)* Мовчить! Мабуть, не зна, з чого почать... Осміливсь, забалакав... *(Сміється.)* «Води,— каже,— зайшов напитись». Промочи-промочи горло: певно, пересохло!..

ЯВА 4

Іван. *(виходе, співаючи і пританцьовуючи).*

Як схопилась метелиця,
Поламалася мельниця,—
Крила ж її поламало
І мелника занесло...
Як схопилась заверюха,
Поморозив пес вуха,
А прикажчик собі носа,
Як ловили вони лиса,
У ту самую годину
Біля панського тину...

Семен *(переходить йому дорогу)*. Здоров будь, Іване!

Іван. Тю, диви! Звідкіля це ти узявся?

Семен. Та оце ж тільки що прийшов.

Обіймаються.

Іван. Ну, насилу тебе принесло. А тут, брат, така кумедія... Вже, мабуть, розказувала Одарка?..

Семен. Про Микиту?

Іван. Та еге ж! В'яжеться та й в'яжеться!.. Вже я хотів йому ребра полічить, та здорова бісова личина: боюсь, щоб самому часом печінок не відбив... Ну, та дарма! Вже він мені попадеться на зубок: я йому донечу, коли не кулаком, то язиком.

Семен. Та цур йому! Ну, як же ти поживаєш?

Іван. А так: бреду горем, мов тим морем, і враг його зна, коли перебреду. Та про мене, довга пісня: багато говорить, та нема чого слухать. Стривай-стривай, дай я на тебе подивлюсь! Е, братухо, та й змарнів, неначе після пропасниці!

Семен. Чужа сторона — не рідна мати.

Іван. Що й говорить! А тут Одарка за тобою так вбивалась, що й... Часом почнеш її розважать, то ще й гірш! Чорти його батька знає, коли б мене так дівчина любила... Що ж, далеко був?

Семен. Та занесло мене аж у Басарабію!

Іван. Еге, близенький світ! Багато заробив?

Семен. Вісімдесят приніс!

Іван. Ого! Та в Одарки з півсотні на схові.

Семен. А ти ж по чім знаєш?

Іван. А як же, хвалилась, що дав заховати.

Семен. Що ж у вас тут нового?

Іван. Багато нового! Земельне² прибавили та ще на якусь школу!.. Здирство, брат, таке, що й!.. Перед Різдвом, кажуть, знов некручина. Гаврила Куксенка у острог посадовили за те, що вкрав курку у шинкаря!.. Та цур йому з такою новиною! Ходімо, там хлопці зібрались на раду.

Семен. На яку раду?

Іван. Березу³ на цю зиму обібрати. Та он же й вони йдуть сюди. Он і Омелько, і Савка! (Гука.) Гов-гов!..

Парубки за лаштунками одгукуються.

ЯВА 5

Омелько і другі парубки.

Омелько. Як собі хочете, панове товариство, а я не можу; зберіть собі кого другого; я й так за дві зими прийняв муки.

1-й парубок. Велика мука! Може, ти ремствуєш на кого з нас? Може, тебе хто зобідив, так кажи.

Семен (підійшов до парубоцтва). Добривечір вам, панове товариство!

Усі. Семен!.. На ж тобі!.. Здоров! Чи давно прийшов? Як поживаєш?

Семен. Спасибі, братове! Як вас Господь милує? (Цілується з деякими.)

Іван. Що ж, обібрали березу?

2-й парубок. Та он Омелько єрепениться!

Іван. Я ж казав, що без мене ладу не буде! Хлопці, хто за Омелька, обізвись!

Голоси. Я! Я! Я!

Іван. Бач, Омельку, усі тебе бажають; чого ж ти брикаєшся, мов той неук?

Омелько (показує на Семена). Ось вам береза! І розумний, і дотепний!

Деякі парубки. Молодий ще дуже! Хоч і повно в його голові розуму, так глевкий же ще той розум,— нехай зачерствіє!..

Омелько (чуха потилицю). Не хотілось би мені... Ну та нехай вже буде ваша зверху. Хто за мене, ставай управоруч!

Скільки парубків переходять.

Іван (став на півдорозі). А я, братове, ні сюди ні туди. Якщо Омелько постановить могоричу, то й я за нього.

З хати виходить Микита.

Голоси. Почав вже вигадувати!..

Іван (*ніби не бачить Микити*). Адже ж Микитин батько всіх людей могоричив, щоб його обібрали за старшину.

Микита. А ти ж бачив?

Іван (*здіймає картуза*). І ви тут? Я хоч не бачив, та чув.

Микита. Гляди, щоб часом тобі не позакладало!

Іван (*глузуючи*). За що ж ви гніваєтесь на мене, паничу? Звиніть, будь ласка, мені вже цей раз, а то все так буде!

Регіт.

Голоси. Та годі тобі, Іване, перестань!

Іван. А, що-бо ви за народ такий! Тільки що вступив у речі з паничем, а ви вже й почали гримати.

Микита. Я з таким дурнем і говорить не хочу!

Іван. А звісно! Бо ви ж високого коліна: ваш батько вкупі з хортами лизав панські тарілки! Що ж, Омельку, купиш могоричу?

Голоси. Годі-бо тобі теревені правити!

Іван. І-і, лихо, не дадуть і поторгуватись! Ну, нехай стара в'язне! (*Перейшов.*)

2-й парубок (*переходячи*). І я туди, де більш!

3-й парубок (*теж*). У гурті й каша смачніш!

4-й парубок. Куди кобила, туди й лоша!

5-й парубок. Що громаді, те й бабі!

6-й парубок. Гуртом і батька добре бити!

7-й парубок. Слухайте, хлопці, я ще вам торік казав, щоб Соломію прогнати з нашої кумпанії, бо вона в городі зовсім ошаліла.

Іван. Стало быть, перевчилась на один бік.

7-й парубок. Іноді таке неподобне сплеще, що й парубкові соромно слухати, не те що дівці. Там як розпусне губу, так і не вговтаєш її!

6-й парубок. Так-так; вона таки любить скороминку.

Омелько. Та ну-бо, не перебивай!

7-й парубок. Тепер же знов кажу вам, що як вона буде ходить на наші вечорниці, то я вам не товариш.

Микита. А я хочу, щоб вона ходила!

Омелько. Мало б чого ти не схотів!

7-й парубок. От спарувать би її з Микитою — була б пара!

Микита. А чому ж не з тобою?

7-й парубок (*сміючись*). Бо ви обоє панського кодла: твій батько з лакізів, а її з поварів!..

Іван. От якби їх, братця, й справді спарувать, якраз на те б вийшло, що «чорт сім пар черевиків стоптав, доки докупи зібрав».

Микита (*згорда*). Ну, нехай би вже хто путній говорив, а то...

Іван. А то що? Ну-ну! Чого ж ти замовк?

Омелько. Та перестань вже! (*До парубків.*) Я так, братця, думаю, що Соломія не з так-то й винувата... Але ж громада — великий чоловік. Ну, одкликайтесь, хто не хоче, щоб вона була в нашій кумпанії.

Голоси. Я! Я! Я! Всі не хочуть!

Омелько. Що ж, Микито, бачиш, тільки ти один за Соломію.

Микита. Тьфу на ваші порядки! (*Пішов.*)

Омелько. Ой, не плюй, Микито!

Іван. Знаєш, куди плюнь?

Голоси. Не зачепайте його, хай собі йде!

Іван. Що ж він тут розплювався!.. Я не подивлюсь на нього, що він панич!

Голоси. Та цур йому!

Омелько. Та й то правда! Не зачіпай дурного, то й свого розуму не пощериш! Слухайте ж сюди, панове товариство! Не хотілося мені, дуже не хотілося бути за березу; ну, та коли вже ваша воля, то мушу послужити. Будемо ж гуляти чесно, тихо та смирно, як слід чесному й поважному парубоцтву, так як гуляли наші діди й батьки... Хазяйку на вечорницях поважать і шанувать, як матір, з дівчатами обіходитись з повагою; та не забувать, братця, що чесна дівчина — то є краса і честь усього села.

Всі. Так! Так!

Іван. Ну, вже Омелько що скаже, то так, неначе дратвою пристрочить.

Семен. Не піде з позикою за розумом!

Омелько. Тепера в складчину та покропимо вечорниці. Семене, ти будеш за міхоношу; настановляй бриля. (*Кида у бриль Семенові срібні гроші.*) А ти, Гнате, збігай за музиками та й дівчатам дай звістку.

3-й парубок. Та це я знов за попихача?

Омелько. Бо ти ж молодший над усіх.

Парубки скидають Семенові гроші.

Іван (*виверта кишені*). Де ж це мої гроші? Де ж це вони у бісового батька поділись? От тобі й на! Калавур! Обікрали... Е ні, брешу, постривай, осьдечки вони! Ох, коли б же не розсіпати!.. На тобі, Семене, червінця!

Семен. Та це ж шаг, та ще й щербатий!

Іван. Щербатий, тю! Така його й мати щербата була. Бери, коли дають! Знаєш, братіку: з голого, як з святого!

Омелько. Тепер починай пісні — звеселимо вулицю!

Голоси. Ану, гей, почнемо «Чумака»! Зачинай хто!..

Гуляв чумак на риночку,
Та пив чумак горілочку:
Пропив воли, пропив вози,
Пропив ярма, ще й занози — } *двічі*
Все своє добро!

Прокинувся чумак вранці,
Та полапав у карманці —
Всі кишені вивертає,
Аж там грошей вже й чорт має — } *двічі*
Нічим похмелитись!

Ой піду я до шинкарки:
«Всип, шинкарко, хоч з півкварти!»
Шинкарочка к чорту дметься,
Ще й з чумаченька сміється, — } *двічі*
Що гіркий п'яниця!

Скинув чумак жупанину:
«Всип, шинкарко, четвертину!»
«Ой, не всиплю четвертину,
Здобудь грошей хоч з полтину, — } *двічі*
Тоді пий — гуляй!»

Вийшов чумак на могилу,
Станув, глянув у долину:
Стоять воли, стоять вози,
Висять ярма ще й занози — } *двічі*
Не моє добро!..

Ой піду я у Молдаву,
Та сім рік я погорюю;
Ой сім рік я погорюю,
Воли й вози покуюю — } *двічі*
Вп'ять буду чумак!

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Середина хати удови Морозихи. Стіл, лавки, піч, кочерги, піл, мисник і усяке збіжжя.

ЯВА І

Микита сидить за столом і луза насіння; Маруся з деркачем в руці, Морозиха сидить на полу.

Маруся. Причепурю я, тіточко, хоч трохи вашу хату, бо щоб не прозвали й вас нечупайдою, як от співають про ту удову, що «сім день печі не топила, сіней, хати не мела...»

Морозиха. Причепури, чепурухо! Та не викидай сміття надвір, бо против ночі не годиться.

Маруся. Хіба ж я цього не знаю? Я замету між кочерги! *(Зупинилась проти Микити і з жартом говорить.)* А ти, парубче, не сміти по хаті, а то я тебе ось цим деркачем по губах!

Микита *(дає їй лушпиння)*. На, викинь!

Маруся. І сам викинеш, не великий пан. І-і, розлущився!

Микита. Відчепись ти від мене!

ЯВА 2

Ті ж і Одарка.

Одарка. Добривечір!

Маруся *(швидко)*. Сестривечір, добрички, чи не телячили ви моїх бачатків? — Аякже, телячили, телячили: задрали лози та й побігли у хвіст. Яким це вас вітром сюди занесло?

Одарка. Таким же, як і вас. Здрастуйте, тітко! Чи ви ще живенькі-здоровенькі? *(Кладе хліб на стіл.)*

Морозиха. Здорова, здорова, дівонько! Як тебе Господь милує?

Одарка. Спасибі господеві милосердному! Бабуся вам кланяються.

Морозиха. Спасибі, спасибі!

Маруся *(тихо до Одарки)*. Що, вже бачилась?

Одарка *(соромлячись)*. З ким?

Маруся. Ач, ще й питає!

Микита *(наслухав)*. Так і вилетіла йому назустріч!

Морозиха. Хто? Кому назустріч?

Микита *(регоче)*. То ми балакаємо про Одарчиного мидруса.

Одарка. Просимо вас, не смійтеся з нас: ми об тім не споримо, що вас не стоїмо; ви за нами не дуже, а ми за вами й байдуже!..

Маруся. Он як відчитала!

Микита *(удає з себе спокійного)*. Говорила покійна до самісенкої смерті, та все чорт батька зна що!

Одарка. Адже я з тобою не балакаю, то й не лізь у вічі. Я тобі вже не раз казала: не зачіпай мене!

Маруся *(регоче)*. Закуси, Микито, чим Бог послав!

Микита *(до Марусі)*. А тобі зась, коли не до тебе річ! *(До Одарки.)* Так кажеш: «Не зачіпай мене!» Ач, яка велика парсона!

Жіночий голос (за вікном). Чи є хто в хаті? А вийдіть сюди на часинку!

Маруся (зазирає у вікно). А кого вам треба? (Придивляється.) Та це Сидориха! Це до вас, тітко!

Морозиха. До мене? Чого б то їй?

Маруся. Певно, прийшла прохати, щоб ви поворожили. Вона вже, либонь, з тиждень, мов несамовита, по усіх ворожках бігає та питає, чи скоро її чоловік повернеться з наймів.

Морозиха. Ну, вже хай вибача: проти неділі я й карт у руки не візьму. (Пішла.)

Маруся (сміючись). Слухай, Одарко! А ти багато ворожок одвідала, доки діждалася Семена? (Скинула оком на Микиту.)

Одарка. Не лічила!

Маруся (чванливо). Чого ж це ви так запишалися, чи не в міщане приписалися?.. (Помовчала.) Чи не ворожать оце тітка на зорях?.. Треба піти та й собі повчитись, бо, либонь, незабаром і мені прийдеться декого відшіптувати... (Глянувши з сміхом на Микиту, побігла з хати.)

Микита (встає і довго ходить по хаті. Балакає ніби про себе). Парсона, настояща парсона!

Одарка (не дивиться у вічі). Яка є, такою вже й зостанусь!..

Микита. Пава, панянка...

Одарка. Куди ж нам до вас рівнятись? Ми за вами й не потрапимо!.. То ти з себе удаєш панича, а ми люде прості...

Микита. Що ж, багато Семен заробив?

Одарка. Спитай у нього!

Микита. А тобі б то він і не похвалився?

Одарка. Скільки заробив, стільки й буде... У шинок не понесе.

Микита (глузуючи). «Не понесе!» Я, бач, через те питаю, що бачив сьогодні на ньому одержу і зовсім би нову, та тільки старі дірки та латки!..

Одарка. Ох, як же смішно! Чому ж ти не регочеш? Ану зарегочи!..

Микита. А тобі до плачу доходить?

Одарка. Ми у злиднях вирости, то вже й звикли.

Микита. А вже грошей, то, певно, повні кишені приніс, та все, мабуть, бамажки чи, може, червінці?.. Багатир! А як же ви до вінця — у хургоні поїдете чи на волах?

Одарка. Підемо пішки! Пішки, кажуть, нема замішки!

Микита. Воно й безпечніш! А то як баских коней запряжете, то щоб, бува, не перекинули та не покалічили... Або щоб на те не вийшло, як співають: «Ой їхали та возилися; тпру! — стали, зачепилися...»

Одарка. Еге! І я ж так кажу, достомітно так!

Микита. Ай гарний же який став Семен, мов намальований!...

Одарка. Еге ж, гарнісенький такий! *(Усміхається.)* Мабуть, мати в любистку купала.

Микита. Лице, мов висмоктане, а очі, як баньки!.. Вже й говорить трохи навчився, а перш було все мовчить!

Одарка. «Хто мовчить, той двох навчить!»

Микита. А звісно! Він таки вилюдніє. Розумний парубок! Там такий розумний, як дядинина курка: що знесе яйце, то й кудкудахка!.. І такий вже тихоня: хоч проти шерсті його гладь, не вкусе.

Одарка. Вже він нікого не дратує і ні з ким не заведеться... *(Глянула на нього.)* Та й до шиньку стежки не втопче.

Микита. Справді? Покірливий, виходить, мов той ледачий цуцик: хоч на хвоста йому наступи, й не писне.

Одарка *(підвела очі)*. І ти думаєш уразити мене такими речами? Та хоч ти собі що хочеш вигадуй, мели собі язиком, скільки влізе, а мені аж нічогісенько!..

Микита. Такий вже то, стало бути, до вподоби: хоч медом обмаж його, хоч дьогтем... Але мені цікаво ось що. Скажи мені, будь ласка... не раз вже я тебе питав, але ти все одмовчувалась... Скажи мені, чим він тобі до вподоби?

Одарка. Ба таки й скажу: тим, чого в тебе бракує.

Микита. Що ж, він на вроду кращий від мене чи розумніший? Чи постаттю, чи хистом взяв?

Одарка. Ні, не те, все не те ти кажеш. Може, розумом та хистом ти його й переважиш, не знаю. А ось що: ти багатий дукар, а він бідний — і за те я його люблю. Ти сприткий і надто балакучий, а він тихий — і за те я його люблю! У тебе щоразу сміх та глум на умі, а в нього праця — і за те я його люблю! Ти кожного зачепиш, з кожного кепкуєш, а він нікого й словом не уразить — і за те я його люблю! Ти вихваляєшся та чванишся тим багатством, що батько твій придбав, а сам і за холодну воду не берешся, а він змалку працює і батькові своєму старому допомагає, і малих братів та сестер до розуму доводить — і за те я його люблю. Ти мало не щодня п'яний та б'єшся, та бенкетуєш, а його й зроду ніхто п'яним не бачив — і за це я його люблю! Чув? От тобі і вся правда!.. Що ж це ні тітки, ні Марусі? Це неначе нарочито нас звели... *(Хоче йти з хати.)*

Микита. Ні, не всі ще ти одзнаки перелічила. Про те ще не сказала, що як він уміє улесливо буркотати та слини розпускати...

Одарка. А ти б то, не буркочучи, задурив Марусі голову? Звів дівку з ума та й відсахнувся!..

Микита. Нехай собі дуріє, коли приступа!.. *(Палко.)* Так ти, певно, йдеш за Семена?

О д а р к а. Ще нехай спершу подаю рушники, а тоді вже буде річ про весілле!..

М и к и т а (скаженіє). Відсахнись від нього! Відсахнись, кажу тобі!..

О д а р к а. Цур тобі! Який страшний у тебе погляд!.. (Побігла з хати.)

М и к и т а (кричить). Одарко, постривай!.. Що ж тепер?.. (Ламає руки.) «Страшний погляд!..» Так!.. Аж ось коли ти вся з'явилася перед моїми очима, мов на долоні!.. Тобі треба голубиної мови, улесливих речей? А я тебе лякаю своїм поглядом? Через те я тобі не до подобі?.. Не вірю, не вірю!.. Це все нікчемні речі!.. Дратуєш ти мене, як і торік дратувала, що слова правди у тебе ніколи не випитаєш. Але ж перш я ніколи не чув від тебе того, до чого зараз допитавсь... Хоч це й жарт, але інший; хоч це й дратування, але воно вразке, зневажливе! Дратуєш ти мене? Постривай!.. Побачимо, які будуть дині з тієї огудини!..

ЯВА 3

Морозиха і Микита.

М о р о з и х а. Намоглась в одну душу: ворожи їй та й ворожи!.. Ні жодної зірки на небі, геть заволокло та захмарило... певно, на дощ! Дивилась-дивилась... блиснула одна зірка та й знову заховалась: еге, на мою думку так випада, що коли не заслаб де в дорозі, то чимсь дуже бідкається. (Сіла на полу.) Еге! То оце вже Семен і вернувся з заробітків? Гарний парубок: тихий та покірний!.. От буде пара!..

М и к и т а, Кому?

М о р о з и х а. Одарці! Оце вже вони, мабуть, восени і поберуться.

М и к и т а. Навряд!

М о р о з и х а. Чому ж? Вони одно другого стоють! Та й любляться, либонь, собі.

М и к и т а. Навряд, кажу, чи поберуться! То пусте діло, що любляться!

М о р о з и х а. От цього-то вже я й не зрозумію! Може, її хто інший свата?

М и к и т а. Я її сватаю.

М о р о з и х а. Ти? Опам'ятайся! Еге-ге, стривай-стривай! Правда, чула і я щось таке, ніби похоже... Хто ж це мені казав? Не пригадаю... Але ж, кажуть, що вона тебе ненавидить.

М и к и т а. Можна так зробити, що й полюбе.

М о р о з и х а. Конешне, чого чарами не зробиш?.. На світі усяке є зілля — і до отрути, і до любові...

М и к и т а. І без чарів обійдемось!

Морозиха. А гроші то, мовляв, найкращі чари. Еге-ге, ти як захочеш, то знайдеш собі таку дівчину...

Микита. А як я не хочу нікого, oprіч Одарки?

Морозиха. Та що-бо ти це таке кажеш? Як же це?

Микита. Те, що чуєте!.. Та це, бачте, я шуткую! Я вчадів; а з чаду я можу так зробити, що Семен і дутеля з'їсть.

Морозиха. Як? Що таке? І Бога ж ти не боїшся отаке казати? Оце вигадав! Певно, ти, парубче, з жиру дурієш! Одно слово: дука, багатир!.. Через те тобі отаке нікчемне і в голову лізе!

Микита. Що ж мені робити, коли я її люблю? Тут і не хотючи зробишся нелюдиною, коли серце болить, мов гадина його ссе!.. Кажуть: сякий-такий Микита, бешкетник, коверзник... А ніхто не загляне Микиті в душу, ніхто не спита, що там у нього діється. *(Надто зрушений.)* Знаєте, тітко, що іноді щось на мене таке находить, що, здається, коли б моя сила, то я б усіх людей порізав; а Одарку розчавучив би, мов ту гадину, на шматки б її роздер! *(Помовчав.)* Нехай би я був паскудний на вроду або ж злодій чи шибеник... Чому ж Одарка не хоче мене любить? За що вона зневажає мене? Через що я їй осоружний?..

Морозиха. Та, отже, даром, мабуть, кажуть: «Не родись багатим, а родись щасливим!»

Микита. Так, отже, кажу: хоч би я мав і душу свою занепастить, а не попушу, щоб Семен на їй оженився; не попушу, щоб надо мною узяв верх отой обшарпанець, голодранець! «Не родись багатим!..» Що з того, що я багатий, коли серце моє пошматоване гірш старцевої одежі?.. «Не родись багатим!..»

Морозиха. Ти, мабуть, і справді п'яний?

Микита. Ні, я не п'яний, а упрямий! Що б то я був за парубок, щоб не посватав, котру схочу?

Морозиха. Бачу, парубче, що твоє багатство тобі вже зовсім забило памороки. Жируєш ти!

Микита. Та замовчіть ви Бога ради: не дорікайте мене, не ворухіть мого серця!.. *(Довго ходить по хаті.)* Тітко, чи нема у вас чарки горілки?

Морозиха. Та в тебе й так хмелю того повно в голові.

Микита *(сів за стіл)*. Не бійтесь, я розуму не проп'ю. А що у мене отут засіло, у цій кістці *(показує на лоб)*, того ні горілкою, ні отрутою не занімиш!.. *(Сніва.)*

Гей, і п'є козак, п'є,
Бо в козака гроші є.
Гей, за ним, за ним ненька старенька
Дрібні слізюньки лє.

Ой ти, синочку мій,
Ти, дитино моя,
Гей, не пий, не пий тії горілочки,
Бо зведе з ума.
Як горілки я нап'юсь,
Та й ума я наберусь,
Гей, з невірною дружиною
Жити не поймусь.

ЯВА 4

Ті ж, Одарка, Маруся, Христя, Горпина
й другі дівчата.

Дівчата. Добри вечір вам в хаті!

Морозиха. Здрастуйте, мої любі дівчаточка!.. Отже, й гаразд, що ви поприходили, а то тут Микита...

Микита. Я чув колись приказку: «Їж борщ з грибами, держи язик за зубами».

Маруся. А вгадайте, тітко, де це ми були?

Христя. Ну, та й язиката!

Маруся. Це ми у нас на горищі курей покрали!

Морозиха. Ой буде тобі на горіхи від батька!

Маруся. Про батька байдуже, аби мати не дізналась. Тоді буде мені сто чортів і сіра свита! *(Регоче.)*

Микита. Тітко, дайте ж мені чарку горілки!

Морозиха. І де б то вона у мене взялась?

Микита. А, чорт батька зна що!

Маруся. Давайте, дівчата, поскубемо курей та зготуємо вечерю, а щоб не поснули — заспіваємо.

Морозиха. Оце розумна річ! Справді, заспівайте! Давно вже моя хата не чула співів... Візьми ж котра курей та поріж за хатою, а тоді вже й скубти!..

Микита скрутив цигарку, одвернувся від дівчат і затулив вуха; дівчата сідають на лавах, готують вечерю, інші ложки перемивають та полумиски; одна дівчина взяла курей і пішла з хати.

Дівчата *(співають)*.

Та нема гірш нікому,
Як тій сиротині,
Ніхто не пригорне } *двічі*
При лихій годині. }
Та не пригорне батько,
Не пригорне мати,
Тільки той пригорне,
Що думає взяти.

Налетіли гуси
З далекого краю,
Скаламутили воду
В тихому Дунаю.
Бодай сірі гуси
З пір'ячком пропали,
А що нас розлучили,
Як голубів пару.
Як ми кохалися,
Як зерно в горісі,
А тепер розійшлися,
Як туман по лісі.

Микита. Ну, вже завели гарної! Хай вам враг з такою піснею!

Маруся. А ти заткни вуха та й не слухай.

Микита. Ба ні ж, завили, неначе по мертвому!

Маруся. Я знаю, чому тобі не по нутру ця пісня.

Микита. Ти знаєш з носа та в рот!.. (Сміється.)

Маруся. «Засмійся, Матвійку, дам копійку».

Микита (з серцем). Що ти сказала?

Маруся. Те, що чув! Хіба ти оглух?

Микита. Щоб тобі язик всох!

Маруся. «Бог — не дитина, не послуха дурного литвина!»

Микита. Гляди, щоб я тебе іноді, бува, не мазнув по губах! Щось у мене дуже сверблять руки!

Маруся (регоче). Ох лишенько! Я ж тебе так точнісінько боюсь, як торішнього снігу.

Морозиха (до Марусі). Але й ти яка дівка! Чи вже ж не можна змовчати?

Маруся. Щоб я йому змовчала? Не діжде він цього, от що! Велике цабе!

Микита (скочив). Чи тобі заціпить сьогодні?..

Маруся (регоче). Ох, як же ти мене налякав, аж сорочка на мені пополотніла!

Микита (скрегоче зубами і кидається на неї з кулаками). Ну, ідолка, дамся я тобі взнаки!..

ЯВА 5

Ті ж, Семен, Іван, Омелько і парубки.

Омелько (кладає хліб на стіл). Добри вечір вам, тітко! Чи приймаєте гостей?

Морозиха. А які ж там гості?

Омелько. Наше парубоцтво. Нараялись ми прохати вас, щоб знов прийняли нас на цю зиму у вашу господу.

Морозиха. Чесному парубоцтву м'я хата настіж. А якщо ти, Омельку, знов за березу, то за твоїм розумом і моя голова не болітиме.

Омелько. Спасибі вам, тітко! Тепер же, хлопці, звеселіть тітчину господа гарною піснею.

Іван (*прожогом вбіга*). Осьдечки й я! (*Швидко говорить.*) Добривечір, тітко, га? Чи нема коту-тумана, кицькишкродливки? Пояси дітям дам; борщу забільного під лавою, хоч покришкою накритого — гребінка гарна е! Га?

Парубки тим часом чоломкаються з дівчатами: дівчата соромляться, штовхають одна другу. Інша ховається від парубка за дівчат.

Семен. Ну, замолов! Починай-бо пісні!

Іван. Пісні? Ось зараз! (*Співа й пританцьовує.*)

Заграй мені трандибала,
Щоб я трошки подибала...

Омелько. Не пустуй-бо, Йване, заводь гуртової!

Іван. Не гнівайтесь, ваше благородіє, зараз почнемо.

Співають.

Та лугом іду, та коня веду
Розвивайся, луже.
«Сватай мене, козаченьку,
Коли любиш дуже!
А хоч сватай, хоч не сватай,
Та хоч присилайся,
Щоб і слава не пропала,
Що вірно кохався!»
Я кохався, та не сміявся,
Думав тебе взяти,
За лихими ворогами
Мушу покидати.
Покидаю тебе, серденько,
Іншому такому,
Що не скажеш тії щирої правди,
Що мені одному!
«Я ждала вечір та ждала й другий —
Тебе не видати,
Та й мусила чорт зна кому
Всю правду сказати!..»

Морозиха. Спасибі, добрі молодці, за пісню!

Іван. Це я, тітко, добрий молодець, а то все шушваль!

Морозиха. Що й казати, без тебе яка й гульня!

Іван. Авжеж, який без цигана ярмарок? Може, вам, тітко, потанцювати?

Морозиха. Танцюй, коли охота!

Омелько і Семен становлять пляшки з горілкою.

Іван. Аж жижки трусяться, так хоч танцювать.

(Співа й танцює.)

Коли б мені жупан чорний,
Шаравари сині,
То б до мене дівки липли,
Як до браги свині.
Шабля збоку, сам без ока —
Схожий на козака,
А спереду на сову,
Ззаду на їжака...

Отак, а не чорт зна як! Коли б це хоч невірненька музика, то я б танцював до самісенького світу. Як так кажуть: «Хоч погано, та зате довго!» *(Побачив пляшки, почина стогнати.)* Ой лишенько! Ой, пече ж мене, пече! Мабуть, сояшниці або пристріт!

Семен. Отак з ним, сіромою, раз по раз діється, як тільки вздрить горілку. *(Сміється.)*

Омелько. Де ж там у тебе пече?

Іван. Та отут... і осьдечки... Ох, пропав же я! Омельку, рятуй мене, налий швидше чарку — я увіллю всередину, то воно там, може, й полегша.

Омелько *(бере пляшку і чарку)*. Постривай, тут є й старші від тебе. *(Частує Морозиху.)*

Іван *(стогне)*. Слабий та малий — то найстарші в хаті.

Морозиха *(до Омелька)*. У кого в руках, у того і в устах. Дівчатка, подайте ж там закуски, та хуленько!

Дівчата становлять на стіл закуску.

Омелько. Дай же, Боже, гуляти нам тихо, без сварки і без худого слова! *(Одпив трохи, частує Морозиху.)*

Усі. Дай, Боже!

Морозиха. Щасти, Боже, на все добре! Гуляйте, дітки, так, як колись гуляли ваші діди й батьки: чесно та тихо, як слід поважному парубоцтву! *(П'є.)*

Іван. Та годі-бо вам причитувати! І почали: «І дай, Боже, і не дай, Боже!» Тут чоловік пропада, а вони завели такої довгої, що й до світа не переслухаєш...

Омелько *(частує Івана)*. На вже й тобі!

Іван *(випив)*. Чуєш, як задзюркотіло, неначе у порожнє барильце!.. Чим би тут закусити? І нащо ви, дівчата, постановили оце сало? І хто його їстиме? *(Бере сало й хутко їсть.)*

Семен. Одначе наминаєш, мов той кіт!

Іван. Та знаєш, аби чим-небудь напхати пельку. Тю! Я й не бачу, що Микита тут! Чого ти замислився. мов та панянка, що заміж хоче?

Микита. Піди собі геть, не твоє діло!

Іван (*шуткуючи*). Ой-ой-ой!.. Який сердитий! Звиняйте, Микито Степановичу! Мені здається, що у вас мухи завелись у носі.

Микита. Чого ти чіпляєшся до мене, ідоле?

Іван. Та цур тобі! Я тільки так... Слухайте, хлопці, я вам розкажу одну казку.

Деякі. Ану-ну, що ти там збрешеш?

Іван. Е, ні, це не брехня! Давно це, братця, було, ще за царя Хмеля, як було людей жменя. У однім селі та жив собі заможний чоловік, ще за кріпацтва він отаманував, так грошей нагарбав стільки, що, може, його і в дві тисячі не вбереш. І був у того чоловіка один одним син, гарний парубок і здоровий такий, що й вола б надвоє роздер; і такий щирий парубок!.. Тільки не до роботи, а до горілки та до бійки... Гуля той парубок та й гуля! Чи то будень, чи свято, йому однаково. Б'ється та лається, та бенкетує; і ніхто його не зупиня, затим що багатий!.. Ото раз, насмоктавшись усмак горілки, став він думать та гадать, що б ще таке вигадать, щоб людей здивувать і себе вдоволнить. Думав-думав, а далі й каже собі: «Е, недостає мені гарної дівки!» А в тім селі та була одна сирота, та ще й убога, і щиро вона покохалась з таким же сиротою, як і сама, і вже вони мали собі побратись, тільки б діждати осені. Як ось багатир почав за тією дівкою зорити; і де б то він її не зуспів: чи на вулиці, чи на роботі — лізе їй у вічі та й лізе. Дівка плює йому межі очі, а він обітреться та й знов до неї...

Микита (*скочив*). Брешеш!

Іван. Хіба це про тебе? Правду ж, мабуть, кажуть, що на злодієві шапка горить!

Одарка. Правда-правда, Іване!

Семен. Стривай, Іване, я докажу твою казку.

Микита (*виходить з-за столу*). Всі ви брешете, як собаки! (*Йде з хати.*)

Іван. Та хоч попрощайся!

Perir.

Микита (*до нього*). Ну, сатано, одіб'ю я тобі печінки! (*Пішов.*)

Іван. Отак! Спасибі тобі, паніматко, за вчорашню квашу...

Омелько. Молодець Іван, неначе окропом ошпарив!

Одарка. Добре відспівав!

Маруся. І за мене віддячив!

Омелько (*частує Івана*). За це на тобі, Іване, чарку горілки!

Іван. Та ти, Омельку, не дуже піддобрюйся, бо я й про тебе дещо знаю.

Всі (*дивуючись*). Про Омелька?

Омелько. Кажі, брате! Може, що лихе? Здається, за собою нічого такого я не запримітив, але ж збоку видніш...

Іван. Авжеж, видніш! А чом ти не випив повної чарки, як тітку частував?

Омелько (*сміється*). Та й тільки?

Іван. Ото й по всьому! Он, як я, раз у раз по повній п'ю. Не віриш? Ану налий!

Омелько. Бач, куди гне! Дуже жирно буде! (*Частує парубків.*)

Іван. Ач, який скупий! Хлопці, загадаю я вам загадку! Хто вгада? Чотири чотирники, п'ятий кавурник, несуть кривулицю через тин на вулицю.

Семен. Я колись її знав.

Іван. Та й давно то, мабуть, було, ще за царя Гороха, як було людей трохи?

Омелько. А справді, і я знав її.

Іван. Та справді ж, справді у решеті дірки! Ех, ви, неграмотні! Ану вгадайте другу!

Маруся. Та ти-бо не забігай наперед, перш цю скажи!

Іван. Ти ж така догадлива! Чи вже й досі не догадалась? Чотири чотирники — оці чотири пальці, п'ятий кавурник — оцей палець, кривулиця — ложка, тин — зуби.

Деякі. Тю, диви!

Маруся. Ану, я загадаю!

Іван. Ох, ти, моя зозулечко! Ану-ну, загадай!

Маруся. Що буде, як козі мине сім літ?

Іван. «Мати привела Каленика, та не скажу, як зовуть!» Восьмий год піде! Ну, вже й загадку видрала! А що, братця, значить «Андрій, сім верст, по коліна»?

Христя. І де він, матінко, повидирав цих загадок?

Іван. Це, бачте, так було: йшли три чоловіки над річкою, а їм назустріч іде чабан. Вони всі троє і запитали його разом: один пита «Як тебе звуть?», другий — «Чи далеко до села?», а третій — «Чи глибока ця річка?». Він їм усім трьом і відповів разом: «Андрій, сім верст, по коліна». Ну, годі теревені правити! От коли б це хто заграв, хоч на губах, доки музики прийдуть, я б учистив козака!.. Ге, коли б ви, братці, знали, яке мене лихо спіткало!.. Аж до плачу мені доходить!

Омелько. І певно, що лихо велике, бо й тварь тобі зморщило, неначе постіл.

Маруся. Ей-богу! Це вже знов щось вигадав!

Іван. Еге, добрі вигадки! Коли б тобі так, як мені, то тобі і голову повернуло б назад потилицею.

Маруся (*зареготала*). А хіба у мене голова потилицею наперед!

Іван. Догадалася! Знаєте, панове товариство, хотів я порадитись з вами, що оце восени вже хочу оженитися; годі вже бурлакувать! Та не знаю, яку мені й брати: чи сліпу, чи криву, чи безносу, бо проста не піде за мене! От добре моєму побратимові Семенові, що йому й на думку не спаде женитись!

Семен. От чортів парубок, яке приклав!

Одарка (*засоромилась*). Тебе, Іване, і за ніч не переслухаєш!

Іван (*до Одарки*). І ти обізвалась? Так і видно, що заміж не хоче!

Регіт.

Одарка. А, бодай тебе!

Маруся. Це не в віко, а прямо в око попав!

Іван (*до Марусі*). Слухай, чорнява, брови, як сметана, сажею підведені, глиною зашпаровані,— чи ти підеш за мене?

Маруся. Як за такого хорошуна не йти! (*Регоче.*) Кругом багатир: від халяв до потилиці!

Іван (*подумав*). Ні, не буду я тебе сватати! Бо коли б ти була хоч трошки вища або ж нижча, або товща, чи там тонша... А то якось не під лад. Та ще й зовсім не балакуча, неначе у тебе й язика нема!..

Регіт.

Христя. Іване, я піду за тебе!

Іван. Ти? Ану постривай, я придивлюсь до тебе. (*Дивиться їй у вічі.*) Еге-ге, та ти ж каліка!

Христя. От ще що вигадав!

Іван (*шепче їй на вухо*). А правда?

Христя одпиха його і біжить між дівчат.

Омелько. Ну, хлопці, що ж ви стовбичите? Доки музики придуть, грайте у карт, абощо.

Семен. Справді, давайте згуляєм у лави! А в кого є карти? Або у хвильки!

Один з парубків (*виймає карти*). Ось у мене є!

Іван. Ану покажи!.. (*Придивляється на карти.*) Та й за-смальцьовані! Славні будуть блини, як діждемо масляної!

Семен. Ну, хто у хвильки?

Семен і три парубки сідають на полу і грають у хвильки; деколи промовляють: «А в тебе дундик?», «Ходи кралю!», «Клади, чуть лізе!», «А в кого курятник?», «Клади стару!», «Та не поглядай!», «Та ви-бо не зморгуйтеся!», «За одно пропадуть, козирай нехвалидом...», «Клади попівну!..»

ЯВА 6

Ті ж, Гриць і Василь (музики).

Іван. За вовка помовка, а вовк і в хату. Грайте мені зараз! (*Схопив одного музику і почав пустувать.*) «Ой грай, коли граєш!..»

Музик а. Та ну-бо, не пустуй! Штрумент розіб'єш!

Омелько (*частує*). Випийте, братці, та вчистьте нам якої-небудь!

Музик а. Можна, якої завгодно можна!

Іван. Заграйте мені такої, щоб я аж не стямився!

Музик а. Усякої можна. (*Настроює скрипку.*) Тільки щоб на струни було!

Іван. За це не турбуйся, я за все платю!

Омелько. А з яких би то грошей?

Іван. З яких? Що з тобою розказувати!..

Омелько. Та ти, Іване, не хапайся — нехай спершу дівчата потанцюють.

Іван. Оце вже не по-моєму!..

Музики заграли, дівчата по дві кружка танцюють.

Іван (*довго дивиться, притопуючи ногою*). Та вже більш копи лиха не буде! «Трясітеся, рубці, дивітеся, хлопці!.. Розступітеся, миряне, нехай гиря погуляє!» (*Схопив одну з дівчат і танцює з нею.*)

Ой піду я в ліс по опеньки,
Таки найду дуб, зелененький;
Сюди-туди дубком стрепену —
Натрусила жолудиків пелену.

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Через тиждень після другої дії.

На кону ті ж обставини, як і в першій дії, тільки хата Одарчина трохи глибше к селу; проти хати, зовсім напереді, криниця і жолоб. Вечоріє.

ЯВА 1

Христя і Маруся.

Маруся і Христя (*їдучи до криниці з відрами на плечах, співають*).

За тучами, за хмарами,
Сонечко не сходить;
За лихими ворогами
Мій милий не ходить.
Ой ви, тучі, ви грізнії,
Розійдіться різно!
Прийди, милий, чорнобривий,
Хоч не рано — пізно!
Привикайте, карі очі,
Самі ночувати,—
Гей, поїхав мій миленький
У поле орати.
Бодай воли живі були,
А плуг поламався,
Щоб мій милий, чорнобривий
З волами пригнався.

Христя (*набира воду*). Чи буде ж то Одарка кликати на сватання?

Маруся (*теж перехиляється у криницю*). А хто її зна? Ні, ти ось що скажи: що буде, як Микита довідається про це сватання?

Христя. А хіба ж він і досі не знає? Та мені здається, що Микита тільки так собі коверзує!..

Маруся. Ой ні, не кажи цього, бо знаю я добре Микиту!.. (*Озирнулась навкруги.*) Чи ти знаєш, що він ще позавчора пішов у Хвестунову до якогось ворожбита?

Христя. Ой лишенько... Еге!.. І що ж той ворожбит зроби?

Маруся. Що? Перекине Семена вовкулакою, а тоді й роби, що хочеш... Я вже шепнула про це Одарці, так вона, Господи, як плакала!

Христя. Сердешна! Чула й я, сестричко, що є такі ворожбити... Хай Бог боронить!.. Адже он розказують, що позаторік, чи пак ще давніш у Хайнівці та один упир за щось-то ремствував на якогось парубка... Ото той парубок посватався, а далі й звінчався... Тільки що, каже, вийшли вони з церкви, аж його молода зараз і перекинулась у зозулю, вилетіла на тополю та й почала кувати; а він перекинувся у собаку. та й побіг, гавкаючи, уподовж села, і відтоді й чутки про них нема... Ох, барони Боже! Прощай, сестричко! (*Пішла.*)

Маруся. Ходи здорова! Господи, як-то чудно у світі діється, що кого щиро кохаєш — одвертається від тебе та ще й кепкує, зневажає; кого ж ненавидиш, дивиться на його не хотіла б — у вічі лізе!.. Ох, Микито, зав'язав ти мені світ, отруїв ти мою душу!.. За те ж тепер і сам караєшся! Нудиш світом

за Одаркою, а вона й дивитись не хоче на тебе!.. І чого він до неї липне? Дивно! Чи зрозуміє ж вона його речі, його погляд, його душу?.. (Сніва.)

Чи я вплила, чи я вбрела,
Чи мене підміто?
А чи козак любить не став,
Чи його одбито?..

ЯВА 2

Іван і Маруся.

Іван (виходе від села). Чи то ти тут, Марусе, співала? Диви! А я йду собі та й думаю: певно, соловей!

Маруся. Тобі б тільки насміхатись... От, щастя дівці!..

Іван. Щастя, як трясця, кого нападе, не скоро покине! Якій же то дівці?

Маруся. А вже без лиха не обійдеться, як хтось-то довідається!

Іван. Про кого це ти кажеш?

Маруся. Знаєш, про кого!.. Щось буде, а чогось не стане.

Іван. Дурниця! Хіба ти що чула про...

Маруся. Що вже я вухом чула, того у мене з язика не вхопиш!

Іван (зазира їй у вічі). Справді? А ти не знаєш, куди пропав Микита?..

Маруся. А почім я знаю!.. Хіба мені Микита що? Сват він мені, чи брат, чи яка рідня?..

Іван. Та так, ніби свояк з лівої щоки...

Маруся. Ти вже почнеш чорт батька зна що вигадувать та притулять горбатого до стіни! Прощай! (Пішла.)

Іван. Ідть здоровенькі. Ну, та й заздрісна яка дівка! Вже їй, бач, і не по нутру, що Одарка перш її йде заміж. Мабуть, ці підстаркуваті дівчата скрізь однакові, що дівку, котра йде раніш їх заміж, у ложці води втопили бі!.. Що ж це Микити ніде не видно? Ще як позавчора бачив я його уранці в шиньку, та й досі! Такий понурий був та сердитий, все пив горілку... О, завзятий, бісів парубок! Одначе Маруся, мабуть, щось знає... Треба сьогодні бути насторожі! Стривай, а це що? (Придивляється.) Хто ж ото йде? Так і є: Семен з старостами! А хто ж то за старостів? Бач: писар Скубко та старий Кугут! Ану, заховаюсь та послухаю, що вони казати-муть: може, це й мені на старість знадобиться! (Ховається за жолобом.)

Семен, писар Скубко і Кугут.

Кугут. Ти ж, Семене, зостанешся надворі, а ми підемо в хату, бо так закон велить; а там вже, якщо той... то й тебе покличемо... Я пак і забув спитать, як ти з дівкою, що вона?.. Бо треба знать, з чого розмову почать...

Скубко. Да, обязательно!

Семен. Вона согласна!.. Тільки баба її неначе трохи... Каже, що Одарка ще молода: «Нехай,— каже,— погуля»...

Скубко. А который же йй, примеру, год?

Семен. Вісімнадцятий.

Скубко. Што ж, дівчонка якраз у поре! Уже законний срок перескочила!..

Кугут. Та вже якось воно буде, якось-то Господь нам допоможе...

Скубко. Знаєте, як то кажуть: «Що було, то бачили, а що буде, то повидимо». Умієм заговорить зуби, і всьо будеть какурат!

Кугут. Ну, то ходім, пора! Господи, благослови!

Старости пішли в хату Одарчину.

Семен. Хай вам Господь милосердний помагає! (*Сіда на камені.*) І чого воно на вулиці так тихо: ні жоміну, ні співів не чуть? Хоч би що-небудь глас подало. Тихо, всюди тихо! (*Задумався.*) Хоч би Іван на цей раз трапився, він би розважив мою тугу. Правду, мабуть, кажуть, що, перш чим оженитись, треба тричі зажуритись... Якісь сумні думки роєм обсідають голову, і одна другу жене і розбиває, мов хвиля хвилю!.. Одна думка не лізе мені з голови: з якогь побиту Одарка позавчора, на вечорницях, як сказав я їй, що пришлю у неділю за рушниками, ніби злякалась і затремтіла, а потім якось чудно спитала: «А чи будемо ж ми щасливі?» Далі щось таке натякнула про Микиту, ніби боїться його... Став я її допитувать: хіба, може, кажу, Микита похвалявся? Вона замовкла й замовкла, неначе води в рот набрала. З того часу я серця свого не заспокою! Раз по раз мені здається, що ось-ось, незабаром, усе, чим я жив, усе, що мене тішило на світі і що керувало моєю тяжкою працею, одіймуть у мене навіки... Мов вихор налетить, зопсує і полама моє щастя...

Іван (*тихо*). Задумався... Чи не налякати мені його? Може, звеселю...

Семен. Неначе хто балака?

Іван (*тихо*). Почув! (*Почина гарчати по-собачи.*)

Семен (*приглядається*). Щось неначе лежить?

Іван гавка.

Собака чи що?

Іван нявчить по-кошачи.

Що воно таке?

Іван співа півнем.

Справді, чи не відьма?

Іван (*хутко кидається до нього і балака не своїм голосом*). Здоров будь, козаче!

Семен. Це ти, Іване?

Іван (*своїм голосом*). А то ж який біс! А куди це ти налагодився?

Семен (*усміхнувся*). Хіба ж від тебе виховаєшся? Одначе спасибі, що ти прийшов, а то я трохи не здурів; така мене туга взяла.

Іван. Чорт батька зна, чого журиться. Кажуть же, що кому хвортуна служе, то він ще й хвортуну лає. Дівка його любить, що й душі не чує, а його бере туга! Чудася, та й годі.

Семен. Та баба Одарчина щось морочить!

Іван. Сказано, стара! Треба ж показати, що в ній вся сила. А може, боїться, щоб чого не нашкодив Микитин батько?

Семен. То-то бо й є! Щось і Одарка ніби не та стала!

Іван. Говори! Одарка баби не послуха; не так вона тебе любить, щоб послухала бабиних витребеньок, тільки...

Скубок (*на порозі*). Семйон, гов! А йди сюди!

Іван. Бач, он вже й гукають тебе. А що, тьохнуло серденько? Иди ж, іди! Там вже Одарка виглядає тебе з хусткою.

Семен (*весело*). Приходь же, Іване, на сватання — ти ж у мене й за боярина будеш! Та клич усіх хлопців.

Іван. А я думав, що ти за боярина покличеш якого-небудь дуку...

Семен. От ще що вигадав! Ми ж з тобою не чужі: пам'ятаєш, як колись хрестами помінялись?

Іван. Я пам'ятаю, аби ти не забув!

Семен. Приходь же, Іване, на сватання! Та збігай за одним заходом і за музиками.

Пішов. Іван дивиться йому вслід.

Іван (*один*). Чудний парубок: дівка без міри його любить, а його бере туга!.. Коли б мене так дівчина любила, то була б у мене й сорочка вишивана, і стьожка шовкова, а то яка у мене стьожка? Тільки слава, що стьожка: мотузка, а не стьожка! Ех, чорти його батька знає, здається, і робиш гірко, і їси усе ж таки не солодко! (*Махнув рукою*.) Ех, танцюй лихо, смійтесь злидні! (*Співа і танцює*.)

Ой чом не прийшов,
Коли місяць зійшов,
Тоді тебе принесло,
Як сонечко ізійшло!

Ой чом не прийшов,
Як я говорила,—
Цілу ніченьку
Свічка прогоріла.

Ой хто до кого,
А я до Параски,
Бо у мене чортма штанів,
А в неї запаски!

(Пішов.)

ЯВА 4

Одарка вийшла з хати, потім Маруся.

Одарка. От і рушники я вже подавала, а й сама не знаю, чи рада я, чи не рада, що йду за Семена. Кого ж би це мені покликати у дружки? Піду на село і яку першу дівчину зустріну, ту й покличу. (Іде на село, їй назустріч Маруся.)

Маруся. Добривечір! Невже це ти й рушники подавала?

Одарка. Подавала, сестричко!

Маруся. За кого?

Одарка. Ще й питає! Просю тебе, сестричко, до мене за старшу дружку.

Маруся. Коли ж весілля?

Одарка. У ту неділю.

Маруся. Щаслива ти! За Семена йдеш? І він щасливий!.. Бач, як то кажуть, за терпіння Бог дає спасіння; хоч і довго ждала, а таки діждалась свого щастя.

Одарка. І ти діждеш!

Маруся. І... дай поки! Мій суджений, мабуть, ще десь на припічку кашу їсть.

Одарка. А Микита? Невже знову згордував?

Маруся (з серцем). Дуже він за мною пеклується!

Одарка. Ну, і як ти його, сестричко, любиш? Мені здається, що я б його ніколи не покохала: такий у нього страшний погляд,— мов опече тебе ним, як гляне! Та сердитий, та поганий на язик!.. Я й не знаю, чи зугарен він хоч слово ласкаве сказати.

Маруся (зітхає). Через те я його люблю й покохала, що не вміє він щоразу ні ласкати словами, ні голубити речами,

а одним поглядом усе тобі скаже!.. Орел, а не парубок! Раз тільки я учула його закохану розмову, і стерялась: і серце, і душу йому віддала! Зневажа він мене, гордує мною, як вітер горою!.. Перед усім миром знущається надо мною й глузує мені у вічі. А одно слово тільки він скаже, та так, як тільки уміє сказати; одним поглядом все скаже — і я всю його зневагу забуду і знову збожеволю і стеряюсь!

О д а р к а. Бідна ти, сердешна!

М а р у с я (*зирнула на неї*). Бідна? Чого ж тобі так стало жаль мене?..

Г о л о с С к у б к а. А де ж це наша молода?

О д а р к а. Це ж вже мене шукають... Ось я зараз! (*До Марусі.*) Біжи ж, Марусе, та клич усіх-усіх дівчат, а я піду лагодити закуску, бо баба самі не вправляться. Гляди ж, не барись, приходь хутенько! (*Йде.*) Стривай, і забула. Як думаєш, сестро, кого мені ще покликати за другу дружку? Покличу Христю або Горпину... Як ти думаєш? Кого ти раєш? (*Пішла.*)

М а р у с я (*дивлячись їй услід*). Про мене хоч і Христю! (*Регоче.*) Тобі б тільки щебетати та мліти від солодких речей!.. Чи тямиш же ти, що то таке кохання? Ти мене жалієш? Ти так багата щастям, що й мені хочеш частину його уділити? Дурна, дурна!.. Одначе дурному та ледачому завжди щастить!.. Що не говори, а бісова тінь гарного парубка підхопила... Це відьомське чудо! Розквасить губи та й дума, що ось-то яка я красуня!.. Хороша, як курка задрипана!

Чутно за лаштунками пісню.

Еге, це вже й парубки йдуть на сватання!.. Піду та скличу тобі дівчат, а потім будемо дивуватись на те щастя!.. Ха-ха-ха! А Микита десь запропастився!.. О, тепер я з нього поглузую!.. (*Пішла.*)

ЯВА 5

Омелько, Іван і парубки йдуть через кін з піснею.

Гей, по синьому морю

Хвиля грає,

Гей, турецький корабличок

Розбиває,

Гей, сорок тисяч війська

Витопляє.

Гей, сорок тисяч війська

Ще й чотири

Гей, то ж їхали козаченьки

Та із України,

Гей, вони посідали на могилі,

Гей, викресали вогнику з оружини...

Виходить Семен, уклоняється парубкам і просе їх в хату.

Іван (*вертається*). Треба побігти ще за музиками. Чорт його зна, яку їм і ціну давати. Ондечки й дівчата вже йдуть. (*Пішов.*)

ЯВА 6

Дівчата (*стають проти хати і співають*).

Заручена та Одарка,
Зарученая;
Дала свою білу руку
На вічну заруку.
Чи ми ж тобі та й, Одарко,
Не казали,
Чи ми ж твого та й серденька
Не втішали,—
Не йди, не йди та до броду
Рано по воду,
Та не слухай тих голубів,
Де два загудуть...

Одарка вийшла з хати і кланяється дівчатам тричі у пояс. Потім запрошує їх до хати.

ЯВА 7

Два музики і Іван.

Іван. Ідїть же, дяденька, прямо в хату, а мені ще декуди треба збігати. Так що ж, дяденька, договори так, як я гаварив?

Музика. Ні, так буде не ловко! Четвертака до карбованця набавиш?

Іван. А какой-бо ви!.. Та беріть двадцять копійок срібла — прося вас!

Музика. Як то можна? Штрумент же що-небудь стоїть, ну, й струн, може, на цілого гривеника зопсуєш, так воно ж чогось коштує? Тепер сама тонша струна, так вона, брат, аглицька або ще й дорожча!.. Как ти полигаєш?

Іван. Ну, нехай буде по-вашому! З вами не зговориш!

Музика. Верно!.. Потому штоб і гаварить, так обученіє потребується... Чудной ти! Тепера хоч і на скрипці навука тож чого-небудь стоїть... Я, може, не одного карбованця заплатив, доки навчився. Дам я тепера тобі скрипку, на, ну, на!.. От ти й не заграєш; бо звесно, как не туди пальці стоять. Воно до всякого діла є наука... Мені дратвою прив'язували пальці до скрипки, доки навчили! Прив'яже — і грай... да!.. А вот как

єтот мальчонка був предоставлен до мене у ндравоученіє, так што я з ним восприїмчив був. Ось розкажи, как я тебя муштровав!

2-й музика. Мене дяденька били, у-у, здорово били!..

1-й музика. Мальчонка вон нічаво, ну только пійоть, біда, як пійоть!.. Раз однажди договорились ми свадьбу грать за 75 копеек. Положим, продешевили. Так вон побачив на вікні пляшку, думав, што водка, та й украв її, та в горло; а то хитижен... Што ж ти думасш, чуть дуба не дав. Так я його як схватив за холку да как тріпонував, так так увесь канифоль з нього і вискочив!..

2-й музика. Мені у сирівці вимочували руки, а далі шевською смолою натирали пучки, щоб отак-о гуділо... (Показує на бубоні.)

Іван. Та добре-добре, йди вже, бо тебе й за день не переслухаєш!

1-й музика. То-то ж бо й є! До всякого діла треба знать, як і що!.. (Пішов у хату, настроюючи скрипку.) Я тобі усякий танець так заграю, що... Я можу козак-вальця, і жидівочку, і всякі панські танці!..

ЯВА 8

Іван. У кого б же це мені позичити на сватаннє цілу свиту або хоч невірненького жупана? Піду до старого Ганнущенка: у нього, кажуть, є червоний жупан, ще прадідівський, чи не позиче?.. Як одягнусь, то-то з мене й козарлюга буде, та й ловкий же! Зараз шапку набакир, візьмусь у боки і нікому не зверну з шляху!.. (Пішов.)

ЯВА 9

Микита і Маруся, а згодом Іван підкрадається і приляга за жолобом.

Микита (тягне за руку Марусю). Кажеш, що вже посватав?

Маруся. Оце туж-туж... Вже, либонь, і гульня почалась.

За лаштунками чути музики до кінця дії.

Микита. Он як!.. Марусе, виклич мені Семена на часиночку, будь ласка!

Маруся. Так би я тебе й послухала! І не проси, і не говори мені, нічого не хочу слухати!

Микита. Марусе, слухай сюди!..

Маруся. Шкода мене обдурювати! Дурив-дурив мало не два роки та й кинув на посміх людям!.. Ще й лихословиш

мене та гордуєш перед усіма, що звів з ума! І на вечорницях тоді що ти мені казав?! Ще й бив би, може, якби... Потім знов підлестився і знов відкинувся... Ось і докотилася ниточка до клубочка...

Микита. Прости мене, я тоді й сам не пам'ятав, що балакав! Виклич мені Семена або Одарку, я тільки скажу одне слово,— та й чорт з ними! Слухай, Марусе, коли ти викличеш Семена, то щоб я крізь землю провалився, щоб я світа сонця не вздрів, коли не свататиму тебе!.. Я хочу тільки поглузувать з його!

Маруся пильно дивиться йому в вічі.

Скажи ж, навчи мене, чим зможу тебе ублагати!.. Не ймеш мені віри? О Боже, який же я нещасний! Хоч би одна була людина така, щоб повірила мені на крихту... Ну, Марусе, коли й ти вже не ймеш мені віри, то піду я, куди очі поведуть... та або втоплюсь, або заріжусь!.. *(Йде.)*

Маруся *(кидається до нього)*. Стривай, Микито! Бог один бачить, що ти робиш з моїм серцем! Не маю сили сперечатися твоєї волі...

Микита. Ти викличеш? Іди ж, йди швидше, Марусе! Чого ж ти стоїш?.. Марусе, серце моє! *(Падає перед нею навколюшки.)* Бач, Марусе, я навколюшках тебе благаю, грудку землі з'їм, щоб тільки ти повірила мені...

Маруся. Ох, що ж ти зо мною робиш?.. *(Підводиться до нього.)* Слухай, Микито! Похвалюся ти йти світ за очі... і я тобі скажу, що загину, коли ти ще раз скривдиш мене! Не губи ж ти мене, не губи, мій орле! Бо пропаду, с'ї-богу, пропаду за тобою!.. Підожди, мій соколе, тут, а я зараз!.. *(Побігла в хату.)*

Микита *(один)*. Чари, чари... Бач, бісів дід, як причарував! Сказав, що ще й до села не дійду, як вона сама назустріч мені вибіжить. Обдувив, клятий ворожбит! Тільки гроші в мене видував та горілки уволю насмоктався!.. О, не попадайся ж і ти мені тепер, чортів дідугане! Я тебе надєсятеро розірву, стопчу, як гадюку, на шматки роздеру тебе, чортів брехуне!.. Добре причарував! О, чом я не зможу роздерти себе, щоб вирвать з грудей серце, стоптати його ногами, собакам його жбурнути, коли воно Одарці осоружне?! Так ні, не буде цього, ніколи не буде, щоб Семен, отой обшарпанець, голодранець, взяв верх наді мною!.. Та скоріш піду я на Сибір, у каторгу, у пекло до самого сатани, а не попушу тобі Одарки! Задавлю анахтемську віру, уб'ю, як собаку! Де ж ти, мій вороже, мій супостате? Виходь мерщій! Дай же мені помститись на тобі, серце своє вдоволнити!..

ЯВА 10

Ті ж і Семен.

Семен *(на порозі)*. А хто тут мене кличе? Маруся сказала, що якийсь чужий чоловік...

Микита. Семен?.. Боже, в мене руки дрижать... голова горить... Страшно мені!.. Убить?.. Ні-ні-ні!.. Убить, а потім утекти... Куди втекти?.. Зараз втекти? А вони завтра звінчаються... Люде все знають... Мене осміють... Ні, раз мати породила — не двічі й помирать!.. *(Підходить до Семена і удає з себе спокійного.)* Це я тебе кликав. Чого ж крадешся, мов той злодій? Бач, як ти загордував, що мене й не кличеш на сватанне...

Семен. Тебе на сватанне? Ти б таки й пішов? Окрім того, мені сказали, що тебе і в селі нема...

Микита. А де ж я був? Ти знаєш, де я був? *(Бере Семена за груди.)*

Семен *(відпиха його)*. Що це ти, здурів чи п'яний?

Микита. Здурів?! Я питаю тебе: де я був? Де я був? *(Знов ухопив його за груди.)*

Семен. Та відчепись ти від мене! *(Відкида його.)* Чого тобі треба?

Микита. Ти ще й штовхаєш мене? *(Хапа його за горло.)*

Семен *(пручаючись)*. Це розбій!

Микита. Ні, я шуткую з тобою! *(Виймає з кишені складного ножа.)*

Іван *(хутко схопив Микиту за руки)*. Постривай! Не втнеш, Аврам, Ісака⁴, бо коротка шпага!.. Хлопці, сюди! Е, брат, шутки-шутки, а хвіст набік! Хлопці, сюди!.. *(Крутить Микиті руки.)*

ЯВА 11

Ті ж, парубки, дівчата, музики, старости, Одарка, Маруся і народ.

Всі. А що тут таке?

Іван. Ще й питають! Поможіть-бо зв'язать, бо пручається! *(В'яжуть Микиту.)* Бач, до якого ума доведе горілка!

Микита. Пустіть мене! За що ви надо мною знущаетесь? Лучче втоп'ять мене або вбийте! Собаки! Іроди! Катюги!..

Маруся *(з жахом)*. Микито-Микито! Що ти наробив?

Микита. Геть з очей, гадино!.. *(Штовха ногою ніж.)* Семене, заріж мене, бо ти моїх рук не втечеш!..

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Через три тижня.

Середина Семенової хати. Все збіжже новесеньке, хоч і небагате.

ЯВА 1

Зачепиха сидить на печі, Одарка пеклється коло печі.

Одарка. От бачте, бабусю, які-бо ви недобренькі! Скільки вас не прошю, скільки не благаю, щоб навчили мене старосвітських пісень, а ви все не хочете. Помрете, то й пісні з вами помруть.

Зачепиха. І нащо тобі та старовина? Тепер всюди вже співають нових пісень або ж московських... Така вже тепер, бач, поведенція стала, що старе, то те ніби й не потрібне!

Одарка. Як кому. Іншому стародавнє до вподоби, а іншому новина.

Зачепиха. І тобі однаковісенько! Тепер вже все пішло навиворіт... Хіба я не бачу?! Що ж, чи скоро там твій обід поспіє? Може б, я тобі що допомгла?

Одарка. Отакої вигадайте! Ви й рогача не підіймете! Вам тепера тільки казок казати та скубити пір'я — ото ваша уся й робота. Коли пісні не хочете співати, то хоч казку кажіть!

Зачепиха. Казку? Я й до завтрього ні одної не нагадаю... Усі позабувала... А що-то я їх знала! А пісень, пісень, мабуть, і за тиждень не переспівала б!.. Мій батько був з запорожців! Господи! Як почне було розказувать про ту войну — волосся догори підіймається. Ох, давно те діялось... (Заснула.)

ЯВА 2

Ті ж і Маруся у вікні; вона розчипчана.

Маруся. Чи живі ще? Чи ще не задавило вас щастя?

Одарка. Заходь в хату, сестричко! Від самого весілля ти й очей в хату не навернула. Спасибі, що одвідала! (Убік.) Вона немов непритомна...

Маруся. Не дякуй, голубко, доки нема за що! А може, я заступила тобі сонечко, то я й відступлюсь від вікна, бери вже й весь світ сонця до себе!

Одарка. Ти щось чудне говориш!..

Маруся. Я прийшла до тебе за позикою. Уділи, сестрице-багачко, і мені свого талану, бо в тебе його повно, як одежі у злидня; «у щасті ходиш, щастя топчеш, щастям умиваєшся, щастям укриваєшся!..» Ха-ха-ха! Там тепер у волості роздають талан, твій чоловік набрав повен запіл! Ха-ха-ха!..

Одарка. Бабусю, що вона таке говорить?

Маруся. Твоє щасте — полова! Доки вітру нема, воно й держиться купи, а вітрець подихне — і полову як язиком злизало!.. Позич же мені хоч частину того, чого і в самій бракує... Ха-ха-ха! Ох, яка ж ти щаслива!.. Кличте і нас на веселі сльози, і ми з жалю потанцюємо!.. (*Зареготала і пішла.*)

Одарка (*побігла до баби*). Чуєте, бабусю, що вона звіщує? Ох, страшно мені!.. Я речей її не зрозумію... Про які вона веселі сльози говорила? Певно, таки стерялася вона... Вона так страшно реготала, що й досі той регіт лящить і вчувається мені!.. Чи не подіялось чого з Семеном? Здається, вона нічого такого страшного не сказала. Чого ж я уся тремтю? Чого ж на серцеві у мене ніби похолонуло?..

ЯВА 3

Ті ж і Семен (*засмучений*).

Одарка. Ось і Семен вернувся! А я тут без тебе мало не вмерла! Бачиш, і досі мов пропасниця мене б'є!..

Семен мовчки сідає за стіл.

Що це з тобою, мій голубе? Чого так засмутився? Голова болить? Чому ж ти не обіймеш мене, не приголубиш?..

Семен (*обійма її*). Я?.. Ох, Боже милий! Твоя свята воля!

Зачепах (*прокинулась*). От і гаразд, що ти, Семене, вернувся. А я задрімала, і сниться мені, буцімто у церкві стою. Ох, Господи милосердний! Завтра великий празник. Сходіть, діточки, до церкви та помоліться Господеві... І я пошкандибала б, коли б здужала...

Одарка. Я тобі, мій голубе, завтра щось таке гарне-гарне подарую... Вгадай, що? Не кажіть, бабусю! (*Біжить до скрині і вийма вишивану сорочку.*) Бач, яка гарна!

Семен схилив голову до столу.

Семене, та що це тобі подіялось? Йй-богу, я заплачу!..

Семен (*тихо, в голосі чути сльози*). Що ж? Так, стало бити, мені на роду написано! (*Співа.*)

Ой, годі журитися,
Пора мені женитися;
Візьму я чорнявую,
Ще й личеньком білявую.

Вона гляне оченьками,
Моргне чорними бровами,—
Моє серце звеселиться!
Пор̃ мені ожениться!

Гей, восени оженився,
А весною зажурився,—
Записали у солдати,
Треба жінку покидати...

Плачуть карі оченята,
Сохнуть, в'януть бровенята;
Тяжко мені дивитися!..
Нащо ж було женитися?

Одарка. Йому, бач, співи на думці, а до мене й не забалака!.. Чим я тебе прогнівила?..

ЯВА 4

Ті ж і Іван.

Іван. Здрастуйте! Помагай Біг вам на все добре!

Одарка смутна відходить від Семена і стає біля печі.

Чого це ви всі мовчите? Поглухли, чи що? Здрастуйте, кажу вам! (*Помовчав.*) «Милості просимо сідати!» Спасибі, сядемо! (*Сіда.*)

Одарка. Сідай у нас, Іване!

Іван. Тоді прошиш, як сам сів. Здрастуйте, бабусю! Чи ви ще підскакуєте?

Зачепиха. Підскакую: з печі додолу, а з долу на піч.

Іван. Сором же вам! Такі молоденькі, що тільки б танцювати, а ви все на печі... Злазьте мерщій та потанцюєм!.. (*Танцює і співа.*)

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:
«А чи живі, чи здорові
Всі родичі гарбузові?»
Виліз ведмідь на бузину,
Сказав «кукуріку!»
Як у тебе, так і в мене
Брови на шнурочку.
А в городі бузина,
А в Києві дядько;
Тим я тебе полюбила,
Що на п'яті перстень.

Чого-бо ти журишся, Семене? Ще гірш була!..

Семен (*схопився*). Ох, Іване! Не кажи! Нехай Одарка доки не зна... Я сам їй потім скажу... Ох, Іване, за що, за що на мою голову таке горе?

О дарка (з ляком). Та що там таке?

Іван. Дуже цікава! А я й забув вам розказати... Чи ви чули про Микиту? Якийсь міщанин розказував сьогодні біля шиньку, що, каже, бачив його аж під Києвом. «Дивлюсь,— каже,— йде шляхом; я й спитав його, куди Бог несе.— «Куди очі,— каже,— втраплять!.. Кланяйтесь там,— каже,— батькові й матері і скажіть їм, що вже на цім світі ми не побачимось. Нехай,— каже,— не нарікають на сторожу, буцімто я її підкупив; мені принесла терпуга одна дівчина, я перепиляв риштування у хвурдизі та й втік...» Та ви, бачу, й не слухаєте мене? (Підійшов до Семена.) Семене, дай сюди руку. (Бере його руку.) Жаль жінки? Дуже жаль? Еге! Аж сльози в очах заблищали...

Семен. Ох, Іване, коли б ти заглянув у мою душу!..

Іван. Видко, братухо, й по очах. Страшна салдатська шинеля?!

О дарка (учувши це). Ох, матінко! Доленько моя злая!.. (Ридаючи, біжить до Семена й падає йому на шию.) Боже мій, Боже мій, на кого ж ти мене покинеш?

Зачепиха. Що там таке? Чого вона голосить?

Іван (зрушений). Та вона здуру, бабусю! Бачте, Семена назначили у некрути.

Зачепиха. Ох, лихо моє тяжке!.. У некрути?.. (Голосить.)

Іван. Отак заспівали! Це неначе над мертв'яком!.. Та вгомоніться та послушайте сюди! І-і, заголосили! Та слухайте-бо! Ну, коли ви не хочете слухати, то я буду розказувать з горшками! Так слухайте ви, горшки, і ви, кочерги! Назначили Семена у некрути, а я, як почув це, та й кажу собі: у його жінка молода, а у мене ні жінки, ні хатинки!.. Нехай же Семен зна, що є у його вірний і щирый побратим Іван: піду я за нього в москалі!..

Семен і Одарка (здивувались). Що ти кажеш, Іване?

Іван. Та це я з кочергами балакаю. Еге, та й кажу: піду я за нього в москалі!..

Семен і Одарка кидаються до Івана.

Семен. Опам'ятайся, Іване! Моє лихо, мені й одбувать його!..

Іван (кричить). Мовчи!

Семен і Одарка обіймають його.

Та ну вас! Ще звалите з ніг! А ви думали, що Іван вас тільки так любить? Що Іван тільки вміє брехати? Так, брате Семене? Ти мені став як замість батька!.. Ніколи і ні в чім ти мене не скривдив, від тебе я ніколи лихого слова не почув. Знай же й ти, що у Івана під оцією драною свитиною є серце, гаряче серце!

(Чапко втира рукавом очі і сміється крізь сльози.) Дурні очі, почали плакати!..

Семен і Одарка (радіючи). Іван, брате, друже!.. Товаришу вірний!..

Іван. Сухий, немазаний!.. (Втира очі.) Ач, розплакалися! Ще поспінуть, диявольські очі! Давайте ж хоч горілки абощо!

Сіда за стіл і бадьориться; Семен і Одарка пеклюються і подають горілку і закуску.

Зачепиха (хлипа). Спасибі тобі, мій синочку! От і кажуть, що товариство перевелось!

Іван. Та ну-бо вже, не хвалить, а то перехвалите на один бік! Не рюмсай-бо, Одарко, та давай швидше по чарці, а то й я знов заплачу!

Одарка частує його.

Прощай, парубоцтво! Прощай, моя латана свитино! Прощай, моя пошарпана доле!.. Е, та й бравий з мене буде москаль! Бережись, душа, потоп буде! (Випива.) Не бере, зовсім не бере! Лий, Одарко, ще! Прощай, розуме! Завтра побачимось! (Випива.) Давай хоч заспіваю наостанці... (Співа.)

Гей, шпориш, шпориш по дорозі,
А бур'ян по обнозі,
Гей, та немає правдоньки ні в кому,
Да тільки в одному Бозі...

Гляди ж, Семене, і ти, Одарко,— як побачите коли сиротину, то пошануйте й нагодуйте її, як батько дитину. Сироти — то моя рідня! Я за ними повсякчас пеклувався і побивався, я плакав з ними... Плакав, та й тільки! Не забувайте мене, мої любі!

Семен і Одарка. Нехай Господь од нас одступиться, як ми тебе забудемо!

Іван. А як трапиться у вас зайвий карбованець, ви й припліть його мені, я зараз вип'ю, щоб світ мені замакітрився...

Семен. За це не турбуйся, брате!

Іван. Багато не треба, а так, коли-не-коли карбованця або й два! Еге, стривай, аж ось коли діждусь!.. Слухай, Одарко, вищий мені сорочку! Бо в мене ще зроду-віку не було вишиваної сорочки.

Семен. Одарко, ти мені дарувала оцю сорочку, подаруй краще її Іванові!

Одарка (подає Іванові сорочку). Нехай тобі буде на спомин!

Іван. Оце так гостинець! Та як же гарно вимережена! За такий подарунок годиться й поцілувати!

Одарка (*цілує його*). Чому ж і не поцілувати?
Іван. Ну, та й поцілувала! Неначе вогнем опекла!
Семен. Од щирого серця!
Іван. А ти, Семене, не дримай — частуй!

П'ють.

Семен. Чи в пам'ятку тобі, Іване, як ми ще за кріпацтва втікали у Басарабію? І тоді прикажчик хотів нас покропити різками за те, що телят упустили в шкоду. А пам'ятаєш, як ми, було в Акермані⁵ ховаємось по ровах та по плавнях, як було наїде становий? Зазнали ми тоді горя!..

Іван. Ех, лихо-лихо! Коли ти нас перестанеш няньчити? Хоч би ти на времня покумалося з багачами!..

Голос (*за вікном*). Семене, а йди до волості!

Іван. О, бач, вже й знову прислали! А що, тьохнуло серденько? Ну, вип'ємо ще та й ходім.

П'ють.

Гей, п'є козак, п'є,
Бо в козака гроші є,
Гей, за ним, за ним ненька старенька
Дрібні слізеньки лє.

А за мною ніякий біс і сльозинки не проллє. Вставаймо та ходім! (*Налива чарку.*) «Будь здоров, сволоче, коли ніхто не хоче!» Прощайте до якого часу!

Одарка хоче обнять його.

Постривай, ще всіємо попрощатись! Ще не одну квартиру осушимо, доки лоба забриють.

Одарка. Приходь же до нас обідати.

Іван. Хоч і не проси, то прийду. (*Танцює і співає.*)

Ой, їхав я поза током,
Зустрів дівку з одним оком,
Така гарна, така гожа;
Побий її сила Божа.
Ой, їхав я із снопами,
Сидить дівка під копами;
Я на неї задивився —
Мені віз поломився...
Ой, не жаль було б воза,
Коли б дівчина гожа,
А то руда та погана,
Та й та воза поламала.

Сватай мене, козаченьку,
Бо мій батько багач:
Сім пар волів на оборі,
Ще й в намисті дукач.
Чорти бери, дівчинонько,
З твоїм батьком багачем,—
Все придане поздыхає,
Ти погана з дукачем!
Не дивуйся, дівчинонько,
Що я упивався,
Бо мій батько пивав сладко,
Я ж у нього вдався.
Не дивуйся, дівчинонько,
Що я такий вдався.
Мого батька повісили,
А я одірвався!

Виходять з Семеном.

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА

Через чотири роки після третьої дії.

ОДМІНА ПЕРША

Середина Семенової хати. Семен і Іван сидять край столу. Одарка порядкує біля печі.

ЯВА I

Іван, Семен і Одарка.

Іван (*на милиці*). Стало бить, отак стоїмо ми, а насупроти нас неприятель, одно слово: вармія⁶. Скомандували нам: «У штики!»,— ну, вони зараз навтікача. Ото вскочили й ми в ліс, здоровенний такий ліс! Дивлюсь, турчин із-за куща ціляє прямо в мене. Паф! А куля над самісеньким вухом: «Дзиз!..» Він баче, що не попав, та драла; я за ним!.. Догнав його, та з переляку як шпортонув штиком, так наскрізь і проколов!.. От пішли ми далі. Коли це чую, щось під коліном неначе мене циганською голкою штрикнуло. Я зирк, а кров джерелом біжить. Тут я, як побачив на собі кров, так як стояв, так і бабахнув об землю... І вже не пам'ятаю, як і в лазарет мене однесли...

Семен. А страшно на війні?

Іван. Спершу не так страшно, як сумно! Бо куди оком не скинеш, всі мовчать. Салдати — як полотно; інший молиться,

а інший плаче та просить товариша подати звістку додому, якщо часом його вб'ють. Дуже сумно! А як скомандують: «Марш!» — отоді тільки й почуєш, як серце тьохне, а далі вже й не чуєш його!..

Семен. Замре? От ти тільки розказуєш, а у мене на серцеві холоде й ніби волосся догори лізе...

Іван. Чого? Скільки, брат, не думай, а прийдеться помирать; так хіба не однаково, чи дома вмерти, чи на війні? А то горе, як калікою на весь вік зоставлять...

Семен. І нащо б то воювати!

Іван. Мабуть, треба, коли воюють.

Семен. Звісно, не нам, сліпим людям, відати про ті діла; але ж на мою думку, то краще було б не воювати... А що, мабуть, на службі й пісень позабував?

Іван. Правда, веселих мало зосталось у голові, а ті, що йдуть до самого серця, то раз у раз так і колупають тобі душу... Чи на часах, було, стоїш, чи походом йдеш — все мугичиш собі яку-небудь пісню і з кожною піснею згадаєш кого-небудь із наших слобожан... Хто його зна, як би я й на світі жив, коли б не знав пісень: певно, розпився б або здурів!.. Та то ж кожен день, та все одно та й одно: «На калавур! Тихим шагом!..» Ляжеш спати, так і в сні тобі здається, що або маршируєш, або ж ваксиш чоботи унцерові... Як заберусь, було, куди так, що ні жодна людина не постереже, отоді-то набалакаюсь сам з собою та наспіваюсь!.. Згадаєш, було, своє одиночество, парубоцький вік, свою драну свитину і гірко заплачеш... Все ж таки тоді ніби краще було! Е, та що вже згадують те, що ніколи не вернеться! (Помовчав.) Чув я, чув учора, йдучи селом, від декотрих селян, що ти й геть-то гарний чоловік, що й людям помагаш і сиріт не забуваєш... Учувши такі речі, я прямо, брате, й причвалав до тебе в хату. Вір, братухо, що коли б я прочув про тебе іншу славу, то вже на цім світі не побачив би ти мене!..

Семен. Чи ти знаєш, Іване, що завтра якраз чотири роки, як ми побралися з Одаркою; так оце вона й заходилась звечора коло печі, щоб завтра нагодувати всіх старців та сиріт... Вона щороку обід справля; це твій заповіт!..

Іван (до Одарки). Ай, молодиця! Оце саме спасенне діло: нагодуй сироту раз, то Бог милосердний, як кажуть, воздасть тобі десятицею!⁷

Одарка. Бог нам дає хлібець, — то й ми ж повинні з кожним бідолахою поділитись. Що ж це дівка й досі не несе хмизу? У печі зовсім погасло. (Пішла з хати.)

Іван. Каже: «Повинні ділитись!..» Коли б всі так думали та робили, то й бідних не було б на світі.

Семен. Хто зазнав на своїм віку горя, у того серце чуле й до чужого горя... Одначе чи не пора й свічку засвітити, вже

зовсім темніє? (*Йде до комина і світе свічку.*) А що, чи є яка чутка про війну? Чи, може, вже надовго замиреніє?

Іван. Чого не знаю, про те не охочий балакати!..

ЯВА 2

Ті ж, Микита і провідник; згодом деякі селяне.

Провідник. Здрастуйте, з празником будьте здорові! А хто тут соцький?

Семен. Я! А що вам треба?

Провідник. Прийміть орештанта! Насилу довів... Казав же соцькому, що треба підводу, бо він зовсім немоцний. Так ні! «Веди його, — каже, — пішки!..»

Семен (*бере листи*). Ану, Іване, прочитай, що тут написано! Ти ж хвалився мені, що трохи шурупасш грамоти. Ану, чи краще від мене тямиш?

Іван (*чита*). «Отправляється при сьом для водворенія на месте жительства беглий крестьянин Нікіта Гальчук!..»

Семен і Іван. Микита?

Один із селян. Я ж казав, що ця людина мені ніби по знаку!.. Аж це ось хто!

Микита (*змучено*). Так що ж, зраділи, що побачили?

Семен. Та як же!.. Я думав, що тебе...

Микита. Нема на світі? Як бачиш, ще не здох! Подякував би Милосердному, коли б був пропав!..

Семен (*не зна, що казати*). Та як же ти змарнів!.. Тебе й пізнати не можна.

Микита (*скипів*). Твоє діло, коли ти соцький, розписатись!

Семен. Іване, ти ж тямиш грамоти, то розпишись.

Іван розписався, провідник пішов.

Що ж, як ти тепера, Микито?..

Микита. Зрадіють, мабуть, батько та мати... Певно, з радощів не знатимуть, де й посадовити свого сина!..

Семен. Та, може б, і справді зраділи, якби... Хіба ти й досі не чув?

Микита. Що таке?

Семен. Батько ж твій помер ще торік, а мати оце у петрівку⁸.

Микита (*мов приглушений*). Померли?.. А хата?.. А худоба?..

Семен. Усе рішили! Як пішов ти з села, то, либонь, через місяць, а може, й більш, Маруся збожеволіла й, не тямлячи себе, підпалила вашу хату, а сама десь помандрувала та й чутки про неї нема. Ото, як згоріло усе, батько твій почав

пити; пропив усе дотла, а далі й сам помер... А мати наостанці жила у мене; та Бог його зна, чи їй пороблено так, чи що?.. Дуже хворіла, а потім і померла...

Микита (*схопив себе за голову*). Обоє померли? «Усе рішили?» Так чому ж хоч сокири не залишили, щоб було чим зотнути мені голову! Нащо ж мене сюди привели? На глум людям? І так вже я чотири роки, як той пес голодний, валявся попід чужими тинами!

ЯВА 3

Ті ж і Одарка.

Одарка. Ох, горенько моє! Це ж Микита! Сердешний!.. Боже мій, Боже мій!

Микита. Пізнала?.. Чого ж ви дивитесь на мене? Плюйте ж на бродягу, камінням у нього жбурляйте... Жахайтесь його, як чуми! Тепер ніхто вам не заборонить і вбити мене!.. Тепер ви сміливо можете помститись на мені!..

Семен. Ось послухай, Микито, що я тобі скажу!

Микита. Ну?

Семен. Коли ж з тобою і балакати страшно...

Микита. То й не балакай!

Семен. Ти такий гордий, що й Господь тебе знає.

Микита. Гордий? Злидень я, обшарпанець, старець!.. Гордий! Собака, котру проганяють, як дармоїда, з двору, швидш знайде собі пристановище, ніж я... Правда, що є чим гордувати!..

Семен. Слухай же! Поки там що вдіємо, зоставайся ти у мене!..

Микита (*мов опечений*). У тебе? Щоб ти щодня поприкав мене шматком хліба!

Одарка. О, хай Бог боронить нас!

Семен. Я ні над чийм горем ніколи не сміявся; з якого ж побиту стану знущатись над тобою?

Іван. Ех, Микито, Микито! Довго я мовчав, та вже так приходитьсь, що й мені треба сказати слово! Чорти батька зна що вигадуєш! Таке верзеш, що й купи не держиться! Та, отже, тут і люде стоять, наші селяне; спитай їх, нехай котрий з них скаже, чи зможе Семен подпрекнути кого шматком хліба?

Селяне. О ні, за це гріх сказати.

Семен. Забудь, брате, те, що колись було; нехай те лихо пливе за водою!

Микита. Забути? Ні, скоріш перестане серце битись у грудях, очі мої не зглянуть на світ сонця, ніж я забуду, що я був і що я тепер!..

О д а р к а. Перестань, Микито! Вір моему слову, що ми тебе привітаємо, як рідного!

Микита мовчить, скиливши голову на груди.

Ти мовчиш?

І в а н. Ну й кляте ж у тебе серце, Микито!

О д а р к а. Бачить Бог, як мені жалко тебе, Микито! Як мені тяжко дивитись на твоє безталання, сердешний! *(Плаче.)*

М и к и т а *(довго мовчить, далі ледве промовив)*. Ну, робіть зо мною, що хочете!

Семен і О д а р к а *(весело)*. Отак би й давно! *(Простягають йому руки.)*

І в а н. Я тепер з радощів аж затанцюю! *(Приспівує й танцює.)*

Гандзю, Гандзю кучерява,
Де ти в біса ночувала?..

Ой-ой-ой, кляте колінко, як запекло!

Микита зарідав і впав на лаву.

З а в і с а.

О Д М І Н А Д Р У Г А

В тій же хаті. Микита лежить на печі, зодягнений в чисту сорочку; Семен спить біля столу на лаві; Одарка на полу; Іван долі, біля печі, на соломі. Ніч. Хату деколи освічує промінь місяця.

М и к и т а *(він зітхає і стогне; скільки разів підведе голову і ніби прислухається, мовчить. Через велику хвилину підводиться.)* Поснули!.. Вони щасливі, їх доля сміється, їх доля дбає; а я, мов проклятий, мов матір'ю проплаканий, ні на хвилину не заспокою свого замордованого серця!.. Втекти звідсіль, втекти якнайскоріше!.. Завтра... Світ за очі звідсіль! Щасливі!.. За віщо ж їм судилося те щастє? Де ж моє щастє, де ж мої сили? Стратив я їх, блукаючи в степах безкраїх, в байраках темних!.. У тім, що минуло, були сили, миготіло й щастє... Щастє? Чи знав же я його? Чи був я коли щасливим? Ні-ні!.. Я знав горе, одне горе!.. А втім, що буде, окрім кривавих сліз, окрім безкрайого страшного горя, нічого не видко!.. І не приспиш його, того горя, не перебрешеш його!.. Нема у мене ні батька, ні неньки... Одну душу рідну, і серце мое, може, спочило б... Нема ні брата, ні сестри! Страшно, страшно! Один-один, як билінка на голім полі! Всьому мирові світ сонця надає надію, а мені воно ніби спить очі, гноить мою душу... Настане день — я його клену, а ніччю нуджусь, чому не світає!.. Все в мені поламаане, все пошматоване!.. *(Мовчить. Довго стогне, далі знов встає.)* Огидло,

остогидло мені моє життя! Та не маю сили вкоротати собі віку! А навіщо жити? Задля кого?.. *(Задумався.)* Ох, нене ж моя ріднесенька, нащо ти мене породила? Краще б було мене маненьким утопити, струїти, ніж маю я без спочивку страждати!.. Куди ж я тепер подінусь? До кого прихилюсь? *(Заговк.)* Де я? Ні, це сон!.. Як воно так сталося, що я прихилився до благання мого ворога?.. Я у Семена в хаті? Ні, я сплю! Щоб я бачив Одарку, бачив Семена, Івана... і серце мбвчить?! Ні, я не сплю, я вмираю!.. Боже, Боже милий! *(Пада навколюшки.)* Давно-давно я не молився тобі; тепер хочу молитись тобі, хочу благодати тебе!.. Без краю, без спочивку благодати!.. Ох, не вмю я, забув молитись! А мені так багато треба благодати! Чи вже в тебе, милосердного, щедрого, бракує задля мене й тієї частини талану, що має кошачка маненька?.. Нащо ти примушуєш мене скорятись нікчемній долі, примушуєш вклонятись тому, хто відорвав у мене половину серця? Чи, може, я аж надто мав того талану і занедбав його? Де ж мій талан, Боже? Кому ж ти його, Боже, віддав? Де ж твоя сила, милосердний? Я ремствую, я нарікаю на тебе!.. За що ж ти одному даєш долю за долею, а у мене все одіймаєш?.. *(Довго плаче, далі схоплюється.)* Не хочу, не хочу тобі я молитись! Я давно вже запродав душу свою дияволу!.. Сатано пекельна, де ж ти? Допмагай же мені швидше! Я за чуже щасте здихаю, караюсь, іду в домовину! Не хочу я в домовину!.. Я хочу жити, але не людським, а пекельним життям! *(Шукає під полом.)* Тут десь я її бачив, тут! Де вона?... Нема!.. Темно!.. І ти, місяцю, зрадив мені?.. Де ж ти, бурлацьке сонце, чого захмарилося? Світи ж, світи, зраднику, устаніє, а там хоч і навіки заховайся за хмари!.. *(Промінне на той час освічує хату. Микита побачив під полом сокиру.)* А, осьдечки вона! Радій, помсто, лютуй, серце! *(Підкрадається до Семена.)*

Семен *(крізь сон)*. Бог з тобою, Микито!.. Братом рідним ти мені будеш...

Микита. Братом!

Сокира падає з його рук.

Свята, свята душе!.. *(Прохогом кидається до дверей; ухопився за одвірок і мовби зомлів.)* Боже, Боже милосердний! Прости!.. Свята душа!..

Іван *(прокинувся)*. Хто це по хаті ходить? *(Засвічує свічку.)* Це ти, Микито? *(Підходить до нього.)* Що це з тобою подіялось?

Микита *(хапає його за руку)*. Цить, цить!.. Не буди Семена!.. Брат! Чуєш, «брат»?.. Не буди ж його!.. Сподглянь на мене, я вже мертвець... Зв'яжи мене, задуши!.. Я не пручатимусь... Чуєш, я вже мертвець!.. Пташка манесенька крильцем зачепе

злегенька, і я звалюсь, як сніп... Бачиш он сокиру? Візьми ж її, зотни мені голову, тільки не кажи Семенові!.. (Шепочучи.) Свята, свята душа!

І в а н. Микито-Микито, що це ти задумав? Чи вже ж ти забув, що Бог милосердний є на небі, котрий все це бачить?..

М и к и т а. Цить, цить!.. Мовчи!.. Не гомони!.. Молись скоріше Господеві! Він чує твою молитву і обернеться до твого благання!.. А я боюсь підвести очі... (Припада до його грудей і важко диха.) Одарко-Одарко!.. Нащо ти так любо глянула мені в вічі? Ох, задави ж мене, Іване! Бачиш ондечки сокиру? Дивись, як вона блищить!.. Я одвертаю від неї погляд, а вона ще дужче лисниться перед очима... Розумієш, куди мене нечистий вів? Я звір лютий, скажений!..

І в а н. Вгамуй своє серце, бідолаго! Бачиш, Господь одвів тебе від гріха! Молися ж йому, милосердному!

М и к и т а. Не вмю я молитись! Не вмю і не насмію!..

І в а н. Зоставайся, кажу тобі... Нащо людям показувати своє горе, коли у них і свого до пропасті. Якби зібрать сльози усіх таких бідолаг, як ми з тобою, то можна б було увесь світ затопити!.. Кого ж ти хочеш здивувати, розжалобить своїми сльозми? Люде байдужі до сирітських сліз... Ти не злодій, не душогуб!..

М и к и т а (вхопив його за руку). Мовчи, мовчи!.. Дивись-дивись! Ондечки нечистий простяга до мене свої залізни пазури... Перехрести мене! Захочай, захочай мене від його пекельного погляду!..

І в а н. Тобі знов невіть-що ввижається!.. Заспокойся!..

М и к и т а. Ходім, пора... Ходім туди мерщій!.. Туди, на кладовище, до батька, до неньки... Ондечки кладовище!.. А на батьковій і неньчиній могилі і хреста нема!.. Бачиш? Треба попрощатись, поблагословитись в далеку дорогу... Помру в степу; ніхто не побачить, ніхто й не поплаче... Прощай, село, колись рідне! Прощайте, батьківська і неньчина могила... Прощайте всі... Прощай, Одарко!.. А ти чи згадаєш коли бідолашного Микиту?.. Ох, як тяжко вимовити уостаннє: «Прощай, Одарко!..» Орли розірвуть тіло, виключуть очі, вирвуть з грудей серце... А! Нехай рвуть, шматують!.. Не жаль мені свого серця!..

І в а н. Ти все лотуєш?.. Заспокойся! Все смерть перед тобою маріє! Ти ще будеш жити...

М и к и т а. Ні вже... А хочеться жити!.. (Лякається.) Одійди, сатано! Геть!.. Бачиш, як очі його горять!..

І в а н (убік). Що це з ним вчинилося? (До нього.) Опам'ятайся, Микито!.. Горенько мені з тобою!..

М и к и т а (тремтячи). Прокажуй молитву, а я за тобою промовлятиму!.. Боже, Боже, Боже! (Хапається за груди

і встає.) Що це зо мною?.. У мене у грудях холоне!.. У очах світ темніє!.. Світи-світи, місяцю-зраднику! Я вмирати не хочу, не хочу!.. Води, хоч рісочку води!.. Боже, не карай мене!..

Іван виходить.

Вона, ондечки вона, Одарка!.. Ти, ти, зоре моя?.. Ти прийшла до мене? Ти вже не боїшся мене?.. Сюди.. Руку, дай твою руку до голови... О, як мені легко. Одарко, Одар... Од...
(Помирає.)

Іван *(увійшов з кухлем)*. Бідний, сердешний страднику! Боже, прийми його грішну душу!.. Семене, Одарко, вставайте!

Семен *(встає)*. А що таке?

Одарка *(побачила долі Микиту)*. Що це з ним?

Іван. Не здолав, сердега, свого горя!

Одарка *(журливо)*. Помер?!

Завіса.

ДОКИ СОНЦЕ ЗІЙДЕ, РОСА ОЧІ ВИЇСТЬ

Драма в 4 діях і 5 одмінах

ЛИЦЕДІЇ

Олексій Дмитрович Воронов, поміщик, капітан в одставці, літ 65.

Наталя Семенівна, його жінка.

Борис, син їх.

Владимир Петрович Горнов, студент-агроном, приятель Бориса.

Антон Завада, бувший кріпосний.

Оксана, його дочка, на 19 році.

Максим Фортуна, бувший кріпосний, стрілець і швець.

Степан Кугут } парубки.

Охрім }

Гордій Поваренко, городянський швець.

Скубко, писар.

Текля }

Соломія } дівчата.

Катря }

Парубки і дівчата.

Діється між 1862—1865 роками.

ДІЯ ПЕРША

Вид села. Став, гребля, млин і т. д.

ЯВА 1

Текля, Соломія, Катря і дівчата.

Катря. Ох сестрички, матіночки, куди ж ми оце забрели? Тут так страшно.

Текля. Тю, навісна! Чи не страмовище! Та осьдечки ж слобода. Сотні ступенів не одійшли від хати, а їй це здається вже за край світа.

Соломія. Воно таки й справді смерком тут небезпечно. А все ти, Текле,— ідем та ідем, а ми за тобою, як вівці за цапом; от, їй-богу, що правда. Задля чого ти нас сюди завела?

Текля. Тут буде на греблі диво!

Дівчата. Яке диво?

Катря. Кажуть люде, що у тім млині щоночі мелють.

Текля. Брехня; правда, що мелють, тільки не щоночі, а проти Великодня¹ та проти Зелених свят². Батько мої сами бачили.

Катря. Ох, не розказуй же, сестричко!

Текля. Мої батько бачили і тих, що мелють, бачили своїми очима. Такі, кажуть, чорні-чорні, аж вилискуються, а з очей та з рота полом'я так і палить...

Дівчата. Годі-бо тобі плескати!

Текля. А ондечки та скеля, біля котрої позаторік чумаки утопився.

Дівчата. Почала вигадувати.

Текля. Я бачила, як його й з води витягали, такий синій! Ходімо, гей, дівчата, аж туди. А глянь, Катре, що то пливе.

Соломія. От таки намоглася полохати! Глянь, Катря, аж тремтить.

Текля. Великий мені клопіт.

Катря. Бо коли б тобі таке трапилось, як мені.

Текля. Що таке, розкажи.

Катря. Страшно розказувати. За мною оце проти середі бенеря гналась...

Текля. Чи й справді? Стривай, бесурко, дасться тобі у знаки та бенеря! Давайте скупаємось, дівчата!

Дівчата. Отакої ще вигадай!

Соломія. Хіба не чула, що тут по захід сонця раз у раз водяник бовтається?

Текля. Я водяника не боюсь.

Дівчата. Не бійся, та стережися.

Текля. Пхи! Отже, надивовижу вам буду його дратувати.

Водяник, водяник,
Дам тобі медяник,
Покажись із води
Аж до півбороди.

Охрім. Ось я зараз!

Дівчата побігли.

ЯВА 2

Входить Охрім.

Охрім. Ач, як дременули урозтіч, неначе ті кози. Тю-тю, навісні! Верніться-бо сюди! Це я, Охрім.

Текля. Чи й справді то ти, Охрїме?

Охрім. Та уже придивись. Водяник же, звісно, з бородою і увесь в куширі.

Текля. Справді, це Охрім.

Соломія. Оце ж нехай тобі всячина, як ти нас налякав. А Катря то мало що не зомліла, от, ей-богу, що правда. Заспокойся-бо, це ж Охрім, ось придивись!

Катря. Ох, дух мені зовсім забило.

Охрім. І вигадують же чорт батька зна які виграшки — одна одну полахати.

Катря. Це ж все Текля намоглася.

Текля. Навіщо б мені здалося тебе полахати?

Охрім. Це вже я знаю, навіщо.

Текля. Справді? Ох, який же ти догадливий.

Охрім. Та не допоможеться.

Катря. Я вже й не знаю, що я тобі, Текле, заподіяла.

Охрім. Як що? Йї всі дівчата заважають: теперечки ти зо мною стоїш, учора і позавчора теж стояла. Ну, а це йї голки у печінки.

Текля. Ой, який же хорошун! Ох, рятуйте, сестрички, бо збожеволю від заздрості!

Охрім. Ой, не регочи, ой, не скаженій. *(До Катрі.)* Чого-бо ти й досі тремтиш?

Текля. Приголуб її та міцніше притули до серця, то вона зараз і одійде.

Охрім. І приголублю, а тобі ж що?

Текля. Аж нічогісенько! Сьогодні пригорнеш її, завтра другу, а там третю.

Охрім. Що ж то, я такий хвойдник чи дурисвіт?

Текля. Розжуй, коли зуби цілі. Утри слини своїй кралі, бо ондечки які сережки попустила через губу.

Катря. Сама ти слинява.

Охрім. Плюнь ти на неї.

Текля. Заплач, тонкослізко. Гляньте, сестрички, яка гарна пара стоїть, мов намальовані. А вона? Вона, як рожа.

Охрім. Відсахнись ти, сатано! Чого ти в'язнеш до дівчини, жидівська ти помийниця?

Текля. А вона тобі вінчана, чи як?

Охрім. Хоч вона мені й не вінчана, а тебе я й без попа поблагословлю сьогодні по потилиці!

Текля. Руки покорчить, ось що!

Охрім. Тьфу!

Текля. І тобі тьфу!

Охрім *(Катрі)*. На насіння!

Текля. Дай же й мені.

Охрім. Під церкву з довгою рукою.

Текля. Ой, які ж дорогі гостинці! Аж у печінках мене лоскоче від заздрості!..

ЯВА 3

Степан. Бач, куди їх лихе занесло! А все це Текля керує! Ото вона за тобою, Охріме, так зорить, певно, постерегла, що ти пішов у Купріяновку, так вже й назустріч тобі вибігла.

Охрім. Хай вона пропаде, анахтема!

Текля. Може, й зорила, доки дурною була!

Охрім. А тепер порозумнішала? От і слава Богу, що хоч одною дурною менш буде на селі.

Текля. Не печалуйся! Дурний заступив порожнє місце.

Охрім. Ну й дівчина! Настояще срібне золотце!..

Текля. І я ж кажу, що настояще!

Гордій. Довольно остроумная баришня.

Степан. А чи по знаку, дівчата, вам оця проява?

Дівчата. Хто ж це?

Текля. А я відразу пізнала: це ж Гордій Поварів.

Гордій. Он і єсть, Гордій Микитович! Я січас только што з города прикатіл з колокольчиком. Моє поштеніє, баришні.

Текля. Благодаримо вас!

Дівчата. Що? Поштеніє, баришні?

Гордій. А то как же? Ну, мамзелі, когда желаете по-німецькому. «Без привету, как ответу бить нельзя». У нас у городі, значить, как зберуться на проминаж, чи, по-вашому, на вулицю, січас один другого за руку: «Моє поштеніє». І з баришнями такой точно хвасон. Ну, у вас на деревні совсем другой порядок! Так недаром же сказано: «Деревня как деревня, а город как город!»

Текля. Від наших парубків навряд чи діждешся городського звичаю!

Охрім. Ні, у нас як людині — то і людське, а свині — то і честь свиняча!

Гордій. Позвольте на спор об етих словах! На какой счот ви ето отдираете, еті самії категорії?

Степан. Мели, бісе, чорт тебе второпа!

Дівчата. Сидів би там з своїми мамзелями у городі.

Гордій. Вот так порадошноє воспитаніє; как паеду в город, в тот же секунд об'ясню всем кавалерам і баришням, што какая, значит, глупая політика на деревні.

Охрім. Чого ж це ти притютюрився до нас?

Гордій. Такой я і мел свой каприз, штоб прісхать; желал повидать тятеньку, маменьку і пріехал.

Охрім. Тут тебе тільки і бракувало.

Гордій. Нечаво не кстаті задаваться, нечаво наводять тень на глянец. Ми, пожалуста, сами с усами, только вот нос не оброс.

Степан. Перестань вже белькотати.

Гордій. Я не белькочу, а перед всяким смело могу оправдать свой хвантаж. Я превзашол, слава Богу, увесь термін по шведському званію, так і у разговорах усякому носа утру, не то што. Может бить, ви сумліваєтесь у моем значеніі, так я хоч січас в заклад об моем положеніі. Я імею атестат, што могу ботинки на корках і на двойной подошві. Та хоч на американськой, так не іспужаємося! Вгодно, так і бакфорти по новому хвасону. Я не холоmidник какой!

Степан. Тебе возом, чи як, зачепили?

Гордій. Я обявленіє вам роблю, што я не какой-небудь жулик, а мастерной человек, во што! Ви гньоте на то, штоб баришні ваші панімали аба мне напротив і даже с насмешкой, ну ми тоже можем говорить не похуже.

Степан. От розпустив губу!

Гордій. Как ви не панімаєте городського розговору, то я при етом случаі не причиною; вот вам і вся процедура. От баришні ваші, так я так панімаю, што оні мой разговор можуть обяснить, правда? І баришні мовчать? Вдивительно. Вот так воспитаніє!

Катря. Куди ж нам до городянок ривнятись?

Текля. А, звісно, такій як ти, то зась! А я так все зрозумію, що вони говорять.

Охрім. Де ж пак тобі не зрозуміти? Ти якраз городянкам під масть! Вона у нас, Гордію, уміє через губу кашляти!

Гордій. Кажеться, Катерино, по батюшці, звиніть на том, не вспомню. Ви вдивительно покрасівелі! І потому, между протчим, позвольте вам рекомендовать меня!

Катря. Ох, сестрички, що ж це він знов забелькотав?

Охрім. Та ну, либонь ти не в ті взувся?

Гордій. Почему? Пойміте одно только, что я для новознакомства хочу рекомендовать себя.

Охрім (*бере його за шиворот*). Та кажу ж бо, що не в ті взувся! Та що це на тобі за одежда?

Гордій. Кажется, понять можно: гедзет, алібо по-вашому, по-деревенському, допилет. Обнаковенний фасон на городських кавалерах.

Охрім. А й пристало тобі, як корові сідло! Чепурний, як свиня в дощ!

Степан. Це ж той каптан, що зветься: пусти-вирвусь.

Гордій. Не завдавайтесь на мелкія макарони, бо лапша з карманов сиплеться!

Охрім. Пам'ятасте, братці, на Великдень німець ходив по селу з каплями, якраз у такій кацавейці?

Гордій. І што вам на ето дурачество об'явить? Болвани, одно слово, болвани. По-вашому, я должен вдівать свитку або вишивану рубашку? Недоставало іщо дурацький капрыз іміть, штоб еті саміє глупості панімаць. У нас титул, штоб рубашка з манишкою калінкоровой або ситцева, зонтик в руки і щоблети або бакфорти на рипах. А без етіх документов в хорошую кумпанію не пожалуєте.

Охрім. А чоботи, а чоботи, тю, дивись! Гляньте, хлопці, на його закаблуки! І як він ніг не повиверта?

Гордій. Тогда только сапог і імеєт свой настоящий титул, когда подбор високий і сточений на нет, штоб след от подбора бил не более двухгривеннаго! Как сапог у подіомі какурат, так вон і імеєт свою надлежашую державу!..

Охрім. А побіжи, чи здорово заореш носом?

Гордій. Пушай бегают дураки, но я, кажется, ещо при своем понятіі.

Степан. А що ж, у вас співають парубки, як зберуться на вулицю?

Гордій. Случається, только у нас нет парубков, а усе кавалери.

Парубки. Ану, заспівай якої, може б, ми переняли.

Гордій. У нас на тверезую ногу не поют.

Охрім. Ач який, звик до могоричів.

Гордій. Пойдѡм в питейний, я сам вас вгощу.

Парубки. Та ну-бо заспівай!..

Гордій. Не поймѡте ви романці! Ну, вот вам, например:

Сама я розочку садила,
Сама я буду поливать,
Сама я друга полюбила,
Сама я буду век страждать!

Охрім. Та це чорт батька зна, яка.

Парубки. Ти заспівай нам салдацької.

Гордій. Важна кумерція! Ти їм благородную, а они салдацьку. Вот вже недаром сказано про деревенських хохлов, што мазепи!

Охрім. Ти-бо не будь тим, що моркву риє!

1-й парубок. Коли з тобою по честі, то ти не роби попельки.

2-й парубок. Гляди, щоб часом не підборкали ми тобі оці кацавейки!

3-й парубок. Та й плюндри щоб не тріснули нижче пояса.

Степан. У, вже й розгримались! Ну і чого ви на нього опудились? І не сором вам? Хіба не бачите, що він навіки дурний?

Гордій. Нет, кажеться так, што я не дурак.

Степан. Мовчи, бо битимуть! У нас, брат, по-простому, так оддубасять, що аж пір'я сипатиметься.

Гордій. Ну, пусть я буду дурак, но і ви не вочень вумніє.

Степан. Ану, братця, гайда на вулицю, ходім, дівчата, бо сьогодні вже панича не побачите.

Дівчата. Він-таки нам і потрібний!

Степан. Та вже нічого, нічого! Другий тиждень, як панич приїхав додому, а вони, сердешні, аж попару не знайдуть.

Текля. Нехай вже Оксана витріща на нього свої баньки.

Охрім. Отже, була дівка, як дівка, доки мовчала, а це вже знову чортяка штрикнув у ребро.

Гордій. Вот з паничем так я могу нікоторий порядочний разговор. Надо будет ему рекомендовать меня.

Охрім. Навряд, щоб він зайшов в патяки з таким розумним дурнем.

Гордій. Ми знаєм, што знаєм, а я мало внімаю обращенія на ваші глупіє анекдоти — вот што! Вот хотел вас попоштувать настоящим турецьким табаком, а тепер понюхаєте.

Охрім. Може, коло турецького лежав?

Гордій. Верную правду говорю, што турецький настоящий, чесное слово, восем копеек четвертка.

Охрім. Так дай попробувать!

Гордій. Зачем міня обижаєте і даже дураком називаєте?

Охрім. Тю, він вже і розгнівався! Дивіться, братці, то ж ми у шутки.

Гордій. Порядошніє шутки, што чуть до интересного скандалю не дошло.

Степан. Справді, добрий табак! *(Куре.)*

Гордій. А з каково же резонту я буду обманивать? Отже тут і ціна написана.

Охрім. Дай сюди, я прочитаю.

Парубки. Ти-таки і тяміш?

Охрім. Мій же дід був грамотний, а батько дрюкований... *(Чита.)* Тысяча вісімсот, зверху старий чорт. В городі Парижі, в Вороновій поближе, сіла собака на вовка, та боялась злізти, бо вовк хотів її з'їсти... Амінь! *(Сховає табак.)*

Гордій. Куди ж ти табак запрятал?

Охрім. В кишеню. Твоя, може, продерта, а в мене ціла.

Гордій. Вот так мошенство!

Текля. От якби понесли той папір до Оксани, то та б краще прочитала.

Степан. О, та б прочитала! Оксану добре панич навчив грамоти.

Текля. Навчив і до розуму довів. А вона тепер ходє, як та проява, та косою світе!

Охрім. Вже Оксану вхопила на зубок?

Степан. Гляди, щоб часом тобі не засвітило в очах!

Текля. Ова!

Степан. Не оввакай! Ти плєци про кого іншого, а про Оксану ні пєсни.

Текля. Я своїми очима бачила, як вона на тїм тижні плоскінь вибирала, та все вихилювалася, та за поясницю халася.

Степан. Слухай, Текле, я плохий-плохий, ну, як розлютуюсь, то й чорт мені не сват.

Текля. Знаю я, що й тобі Оксана запала в око, через те ти тепер і заступаєшся за неї.

Степан. Про мене... не про мене йшла річ, а це діло не твоєї парафії. А за Оксану я кожному в'язи вкручу!..

Парубок. Ну, кожному чи не дуже багато буде?

Степан. Я головою за неї одвічаю.

Охрім. Стривай, Степане, не гарячись! Правда, братіку, як олива, наверх сплива. Ти натякаєш, Текле, на те, що, стало быть, Оксана важка? Добре! Адже ж ми, що отут стоїмо, знаємо, що панич вже два роки не приїздив додому.

Текля. Так я запевне знаю, знаю, що...

Степан. Що слід тобі губи побити!.. Ну, не ідолка ти?..

Текля. Що ж він — візьме її, чи як?

Степан. Там вже чи поберуться вони, чи ні, інша річ. Ти б подумала хоч би те, що чого б тому паничеві ходити до Оксани серед білого дня, на очах у людей, коли б що, може, було у його на думці.

Гордій. Вот это так верная правда! У нас у городі ежелі есть какая комерція промеж кавалера з баришнею, так завсігда еті діла позно вноче, потому дньом главное — амбиція.

Степан. Геть ти під три чорти з своєю амбицією, доки не битий!

Гордій. Вот тебе й порадошний разговор!

Степан. Не лїзь! Коли не до тебе п'ють, то не кажи «здоров»!..

Охрім. А цитьте, либонь, щось гомонить.

Прислухаються.

Так і е! (Дивиться.) Ондечки панич вертається з охоти!..

Текля (*придивляється*). Онде ж і титівський панич з ним, той, що, кажуть, сам собі їсти варє!

Охрім. Почеси ще язика на паничеві.

Текля. Ба ні ж! Гарні пани настали! Хоч би цей титівський панич: запряже сам конячину та й іде селом, неначе той паламар, що у піст попідвіконню курей та поросят клянчить!

Гордій. Не может бить! Вот так воспитаніє!..

Текля. А я все ж таки скажу...

Степан. Про Оксану-таки?

Охрім. Таки стрижене, стрижене? Здається мені, що щось ти це недаром плещеш про других!

Степан. Та ну її к бісу! Ану, заводь хто пісню!..

Гордій. Я вам спою по вашому вкусу.

Не с последних бил прикащик,

Я спою об ньом расказ.

Бил вон послан за получкой денег,

Точно било ето враз.

(*Говоре.*)

А ви підхватуйте.

Єни його манять,

Єни його манять:

Пожалуйте, пожалуйте,

Пожалуйте, купець!..

Деякі парубки мугичуть. Гордій знову.

Вдруг іду я тротуваром

Сидять красотки на крильце,

Точно вийшли січас із больницы,

Нету краски на лице...

Вони його манять і т. д.

Всі пішли.

ЯВА 4

Борис Воронов, Владимир Петрович Горнов і Максим Фортуна, всі вони з рушницями і охотничими торбами.

Максим. Ну, паничу, як собі хочете, а вдруге вибачайте, щоб я вас повів на охоту. Шкода, тепер вже більш не піддурите мене!..

Борис. Це новина! Чим же ми вас піддурили?

Максим. Ще й питають! Ви ж таки розумні і вчені, мовляв, люде, то й розміркували б, що цілісенький день ви собі удвох балакаєте, а за вами слідком човгає щось таке, ніби теж скидається на людину, а ви його вважаєте ні за приший хвіст кобилі чи за німого... Бовкнете яке там слово до мене; коли б,

мовляв, ви по-нашому, по-простому балакали, як перш було колись, то, може б, і я розумів там що п'яте, хоч через десяте.

Борис. То хіба ви по-руськи не розумієте?..

Максим. Цебто по-панськи? А де ж би ми тут навчилися?

Горнов. Вже й розсівся.

Борис. Я дуже ноги натомив.

Горнов. А що ви тоді, хоч трохи-таки шурупали по-руськи?

Максим. Вам таки цікаво? Аякже. Велика, бачте, була б наука; «так точно», «не могу знать», «слушаю!», «чаво зволите?», ото й по навучі.

Борис подає йому табак.

Та ви вже, будь ласка, сами мені, бо мої пальці, мовляв, не до того паперу зроблені. А яка чудова ніч, тихо-тихо, мовляв, як у вусі. Чи воно на дощ оце затихло, чи на вітер?

Горнов. А вам як здається?

Максим. Та хіба ж вас цьому не вчать?

Горнов. Не вчать.

Максим. Як то можна! Воно ж повинно стояти у тих книгах, що вчите.

Горнов. Не додивлявся.

Максим. І все ви шуткуєте. Дай, Боже, мовляв, шуткувати, аби не плакати. Я сам скажу, що от нам писар так той вгадує: чи година буде, чи негода, тільки на хвилину загляне у книжечку — і зараз вгада.

Горнов. То ж книжечка вгадує, котра зветься календар.

Максим. Як ви кажете?

Горнов. Календар.

Максим. Ба ні, не календар, а сонник, бо він вам і сон вгада — як у воко вліпе.

Горнов. Баки людям забива.

Максим. А й ні, не кажіть. Він вам і ружжо може замовить! Чи вірите, що раз як замовив мені оцю рушницю, так нічогісенько не вдієш, чвирк та й чвирк! Мусив вже йому поставити півкварти.

Горнов. І направив?

Максим. Ще й як направив!

Горнов. Майстер, значить, до усякого діла?

Максим. О, голова! Кажу вам, до усякого діла дотепний!

Горнов. Довго ще по селам отакі мудреці, як ваш писар, морочитимуть мирян.

Максим. Отже, ви не вірите?

Горнов. А звичайно, що не вірю.

Борис. Як тут чудово! Я б отак до самісінького світу просидів.

Горнов. Вигадай півтора людського! І що тут красотного? Жаби квакають, від ставка мулом несе, під ногами воغو, аж джякотить, а нежитя такого тут здорового можно скопити.

Максим. Еге, що й в тиждень, мовляв, не вичхається.

Горнов. А бісові комарі аж печуть.

Максим. А ви обкурюйте себе, отак навкруги пускайте дим, то та погань і не наблизиться і втікати, як чорт від ладану.

Борис. Ти, Володя, не любиш поезії.

Тиха украинская ночь³,
Прозрачно небо, звезды блещут;
Своей дремоты превозмочь
Не может воздух...

Горнов. Що ніч! День, по-моєму, краший. Та то ж куди не споглянеш, скрізь чарує і закохує тобі очі розкішна природа.

Максим. Все то від Бога! А, конешно, день краший.

Горнов. Станеш у обідню пору посеред поля: сонечко припіка, а над головою і навкруги спів і щебетання, виляскування, стогін і сміх. А ніби там сум і весілля побились об заклад і намагаються переважить одно другого. І бачиш ти і чуєш, як кожна пташечка, кожна кузочка, навіть комашка маненька незрозумілою, але чарівною піснею хвалить Божий мир, кохаючись у його теплі... Чи так, Максиме?

Максим. Це так, іменно, що так!

Горнов. Пора вже додому, бо я й справді скоро чхатиму.

Максим. А пора-пора, бо ніч, мовляв, не жде. А мені ще треба до світа вставати та за косу прийматись, там треба викосить осьмушку ячменю шинкареві.

Борис. За позику?

Максим. За процент, чотири карбованці позичив у нього восени, так це за процент.

Борис. Це здирство!

Горнов. Ні, це поезія! Поживеш на селі та й побачиш. Отоді то вже запевне довідаєшся, що краще: чи ніч з жаб'ячим кваканням, чи...

Максим. Яка їм, мовляв, праця за батьківськими плечами?

Борис. А ви думаєте, що я цілий вік сидітиму та дивитимусь, як другі на мене роблять?

Максим. А чому б не сидіти?

Борис. Ні, це встид було б мені. Я, щоб ви знали, наважився спробувати усяку тяжку роботу задля того, щоб на власних плечах зважити усю ту вагу й працю, під котрою згинається наш хлібороб.

Максим. Далеко заїхали! Не силкуйтесь, шкода і заходу, не здолаєте.

Борис. Піймав не піймав, а погнатись можна.

Максим. Хіба! Воно, може, спершу і зцікавиться, а далі остогидне.

Борис. Побачимо!

Максим. І як то можна чоловікові непризвичайному?

Горнов. Дай, Боже, нашому теляті та вовка з'їсти!

Максим. О, щоб вас, спершу ж треба його піймати, а з'їсти, мовляв, не штука.

Горнов. Он так я вже чотири роки ловлю того вовка на угонках, та ніяк за в'язи не вхоплю. А от як спроможусь скинути з шиї 20 тисяч довгу...

Максим. 20 тисяч? Сума!

Горнов. Було більш, це вже тільки решта.

Максим. Як же ви таку силу зачепили?..

Горнов. Не я зачепив, а опікуни. Бачите, доки я вчився та в книжку задивлявся, а опікуни мої як захазяйнували, та й дохазяйнувались до того, що мало-мало не упекли землі в акціон.

Максим. Як то з акціону?

Горнов. Стало быть, з молотка. Та жиди вирятували мене.

Максим. Жиди? Скажіть, голубчику, без жиди ніде не обійдеться. Як же це?..

Горнов. Платю проценти, от і все. До кого не кидався з наших за позикою, всі тільки пораду дають. От, братухо, як підемо завтра до мене, побачиш мою школу. Які є розумні хлопчики! Душа радіє, дивлячись на той розкішний первоцвіт.

Максим. Вчили й мене змолоду на килорнеті грати, як це, кажу, у нас у скарбу була своя капелія. Багато лози зопсували на моїй шкурі, смуг та цурпалків до біса на тілі позоставалось, а я таки як затявся одним лицем, не хочу та й не хочу... Ну, прощайте до якого часу. Он воно що, тепер вже й справді пора додому, бо, либонь, ви комусь іншому більше у пригоді станете.

Борис. Що ви кажете?

Максим. Та то я... Бачите, я іноді зостару таке плету, що й сам докупи не зберу.

Горнов співа.

Вже й вода, мовляв, скоро засне. Отже, дівчина, то й до зорі очей не заплюще, все ждатиме чорнобривого.

Борис. Яка дівчина?

Максим. Моя старенька, це ж я свою стару зозуленьку. Отже, я й не вмю по-вашому чоломкатись! Як здавлю білу та пухку ручку, то щоб часом бува не розгнівались. Ач, яка

викохана... (Розгляда Борисову руку.) Шкода з такими руками до плуга. (До Горнова.) Що ж, вже й з вами чоломкатись, чи як?

Горнов. А звичайно!

Максим (подає руку). Оця рука трохи на мужичу скидається, кістлява та в пухирях. Ну, спасибі вам, що ви не гордуєте нашим братом сиволапим, як, було, старий пан нас величають.

Борис і Горнов. Спасибі і вам!

Борис. Приходьте ж у ту неділю, та раніш.

Максим. Добре, прийду. (Пішов.)

ЯВА 5

Оксана (входить). І не диво? Я й чую, що балакають, та ніяк не розберу, хто і з ким? Аж це ось хто!

Горнов. Давненько ми з вами не бачились.

Оксана. Хоч би одвідали, і не сором вам? То, було, мало не що Божого дня приїздить, а це вже зовсім мене віддуралось. Хоч би забігли за книжками, що надавали. Я вже їх всі перечитала.

Горнов. Ніколи було, робоча пора. То нащо нам вже і одвідувати? Коли вже кращі від нас приїхали, то ми й не рипаємось. Чи не по телятко ви оце ідете?

Оксана. По яке там телятко?..

Горнов. Та це ж у інших дівчат така одмова, що як зустрінеться з парубками, то зараз і каже: «Теляток шукаю».

Оксана. Ні, я кого шукала, того й знайшла.

Горнов. Тобто мене?

Оксана. Та й вас.

Горнов. А кого більш бажалось бачити?

Оксана. Почнете дратувати. Обох однаковієнько.

Борис. А ми оце, Оксано, думали до тебе зайти.

Оксана. Мабуть! Чую, гомонять та й гомонять, та все на однім місці, ще хтось почав і співати.

Горнов. То я пробував голоса. А правда, чудовий голос, усі жаби замовкли і в кушир поховались, як зачули. Що ж татусь ваш, дома?

Оксана. Ні, нема. Пішли з ятірями по рибу.

Борис. Це шкода.

Оксана. А хіба як батька нема дома, то й у хату не можна зайти?

Горнов. Уночі? А поговір, а людське пашекування?

Оксана. Певно, вже й так того поговору, що вже більш і нікуди.

Горнов. І вам це нічого?

Оксана. Це вже моя печаль. А вас, Владимир Петрович, і пізнати не можна, бороду запустили.

Горнов. Наважився вже, бачите, у діди записатись.
(Чха.) Отуди! Я ж казав.

Борис. Шпичка в ніс.

Горнов. Хай тобі біс! Ну, годі абощо. Ну, дайте ж, Оксано, надивитись на вас! Давненько, давненько не бачились: змарніла...

Оксана. Та годі-бо вам вдивлятись, ще зглазите.

Горнов. На те Бог дав мені очі, щоб закохуватись тим, що красує погляд.

Оксана. Цебто я така красуля?

Горнов. А то ж і ні? Щоб ви знали!

Оксана. Ну, годі вам вже шуткувати!..

Горнов. Тут не шутка, бо я маю вам сказати щось таке, що й ворожка б не вгадала.

Оксана. Цікаво.

Горнов. Воно б і давно вже належало вам про це довідатись. Слухайте ж: сьогодні я вже вкінці переконався, що Борис у вас душі не чує.

Оксана. Цього-то вже зовсім не слід казати. Можна шуткувати, а це вже... Що вони, спасибі їм, мене жалують...

Борис. Тільки жалує?

Оксана. А більш нічого не повинно бути, і не слід, і не до речі.

Горнов (дивиться за лаштунки). Отже, й справді пара качок прилетіла. (Побіг.)

Борис. Ти мене б'єш у серце цією відповіддю.

Оксана. Коли що й розцвіта у серці, то так воно нехай собі і заглушиться.

Борис. Ні, Оксано, не заглушу я в своїм серці тієї рожевої квітки, що так любо і розкішно розцвітає.

Оксана. Мусить зав'янути. Не слід виливати у слово мимолеточний рай душі, бо те слово влетить в ухо тій людині, котра повинна боятись його, як смерті.

Борис. Де ж та смерть?

Оксана. Як де? У вашій оцій мові. Жалували ви мене до цього часу, і я була щаслива. Не одіймайте ж у мене тієї ласки.

Борис. Коли ми лобимо одно другого?..

Оксана. Отут-то й горе! Не треба, не треба!

Борис. Чому ж не треба?

Оксана. І ви ще питаєте? Ну, коли вам не шкода мого серця, шматуйте його.

Борис. Я не розумію! Невже ти й досі дивишся на мене як на панича-дурисвіта?

Оксана. Ні, я знаю, що ви не дурите мене. А колись давно ще сказали ви мені одне слово, страшним воно мені здалось

і незрозумілим, а тепер воно мені здається ще страшнішим, ще більш незрозумілим. «Я тебе люблю!» Два роки я боролась з собою, доки здолала відсахнути те слово від своєї душі, не розворушуйте тепер того, ще теплого попелу, бо як розжевіється, то горе мені буде.

Борис. Так ти силою хочеш зупинити поведінку-почуття?

Оксана. Зупиню!

Борис. Не вірю! І хто ж може заборонити нашому коханню? Де та сила, що зможе загородити нам шлях до щастя?

Оксана. Є сила, страшенна, нездоланна сила!

Борис. Де вона? Яка сила? Чи, може, ти іншого кохаєш? Ну, тоді...

Оксана. Па-ни-чу, над умираючим і ворог не знущається.

Борис. Прости мене, Оксано, я не так спитав.

Оксана. Я вам скажу, яка то сила... то сила страшенна... Панство... Люблю, люблю, люблю!.. Губіть або милуйте, я в вашій волі. *(Цілує його.)*

ЯВА 6

Текля і Соломія входять.

Текля. Бачиш, бачиш, якої грамоти вона вчиться! Ходім же мерщій і всім розкажемо! А ти біжи у горниці і усе розкажи пані!..

Пішли.

Борис. Щастя моє, світе мій, зоре моя!.. Оксанко, Бог свідок, що я твій! В тобі одній вся моя сила, всі задумані й закохані мрії! Ти те ясне проміння, котре освічуватиме мої заміри! Ти та довічна і міцна сила, котра свіжітиме і окрилятиме надії! *(Цілує її.)*

Горнов *(входе).* Сторожкі, каналії, і на півтора ста ступенів не підпустили. *(Побачивши Бориса і Оксану.)* Отак би й давніш!..

Оксана. Не знаю, куди заведе мене моє серце. На його волю тепер здаюся. Я довго з ним пеклувалась, нехай же й воно тепер догляда мене!

Борис. Я буду твоєю ненею, твоїм поведарем!

Горнов. А я дивлюсь і радію. Чого? Мабуть, того, що є для кого в світі жить. Оксано, дайте вашу руку. Борисе! Дивіться мені в вічі, придивляйтесь, яким безкраїм щастям вони запалали. Прислухайтесь до мого серця, як воно чуло б'ється! Я щасливий, щасливий чужим щастям! Ні, не чужим, людське щастя — моє щастя. О, коли б такі хвилини обертались у часи, чоловік би був безсмертним.

Оксана. Яка ж ви є щира душа, яка ви є щира людина! Тільки тепер я об цім довідалась. Я вже не знаю, як вас найлагідніше звеличать. Братіку любий, братіку дорогий!

Горнов. Це слово святе! Так, стало быть, сестра?

Оксана. Щира і вірна!

Горнов. Захочаймо ж, сестро, цей завіт в серцях наших глибоко! Так, стало бить, йдемо на боротьбу і працю не з підорваними силами, а з веселим посміхом на устах, з серцями, повними святої віри і надії!

Всі. І Бог нам допоможе!..

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Село. Наліворуч хата Завади.

ЯВА I

Текля і Соломія.

Соломія. Не спор, сестричко! Вже я добре знаю, що його закрутять. Та то ж щодня пані й пан гризуть йому, сердешному, голову і одним лицем намоглися: оженись, кажуть, на рівні, то ми тобі й слова упоперек не скажемо.

Текля. Тут словами нічого не вдієш.

Соломія. А що вже він сперечався, що вже спорив і нарікав! І мало не плакав. От, ей-богу, що правда!

Текля. Засіла йому Оксана у печінки. Невже ж він ніколи тебе не зачіпав?

Соломія. Ба ні, він балака зо мною, але щоб пожартувати, то в нього цього і на думці нема.

Текля. Дивно! Тадже ти з лица краща від Оксани! Ну, вже я б відлучила його від неї.

Соломія. Годі-бо тобі Бог зна що вигадувати! Ти скажи мені краще, об чім то ти з панею радилась?

Текля. Та там... (Убік.) Так би я тобі й сказала. (Голосно.) Нехай опісля сама довідаєшся.

Соломія. А правда, панночка гарненька?

Текля. Ото паничеві пара!

Соломія. І де вона така хороша вродилась? Ніжна-ніжна, неначе з воску зліплена. Коли б це панич нагодився, я б йому зараз шепнула. От, ей-богу, що правда.

Текля. Чи ти не здуріла? Так як тільки ти слово писнеш, то я такого наплету на тебе твоєму Харитонові, що він буде жахатися тебе, як чуми!

Соломія (з ляком). І не гріх тобі?

Текля. Зваж, кого більш шкода, чи Харитона, чи... То-то бо ж і є! Так сьогодні, кажеш, сподіваються панича додому?

Соломія. Сьогодні ж, сьогодні. Оце перечули від когось, що ввечері прибіжить, так тепер й розіслали нас на всі шляхи мене, Зіньку, Матвія, щоб, стало бить, котре з нас постереже його, щоб бігли насупроти і щоб він якомога поспішав додому, певно, бояться, щоб він часом не забіг на яку хвилину до Оксани... Ох, коли б же мені та й не зустріти його!

Текля. Чому ж то так?..

Соломія. Бо я, мабуть, не зумію збрехати. Як почне випитувати, коли ослабли, та як, і що, то я зразу усе й вивлю.

Текля. Та й дурна ти яка! А ти не дивись йому в вічі; як казатимеш, то ховай лице. Мене б послали, я б йому наговорила.

Соломія. Ох, треба ж вже бігти на той шлях.

Текля. Гляди ж, Соломіє! Пам'ятай Харитона!

Соломія. Ох, пам'ятатиму ж, сестричко! Не бійся, вже як-небудь та вибрешусь. От, ей-богу, що правда. (Уходить.)

Текля (одна). Найкраща послуга з дурних. Що ж би тут таке вдіяти? Що пригадати, щоб панич відсахнувся від Оксани? Як тільки спаде мені на думку, що вона така ж репана мужичка, як і я, та зробиться панею, то так мене й запече. Певно, що вона відьомського кодла і що вона панича якимсь зіллям причарувала. Бо що в неї хорошого? Ні з лица, ні з росту. Та йй до мене, як курці до пави! Горить моє серце на неї. Пані обіщала мені дати аж півтора ста рублів, якщо зумію поробити таке Оксані, щоб вона паничеві остогидла... А я б її радніша струїти, бісову тіль, за те, що вона колись обрєкла мене перед цілим парубоцтвом. Одним тільки словом обрєзала. Чи не в жидів, каже, ти навчилась притирати буряком щоки? Парубки ухопили мене за руки, стерли свитками краску. Ще відтоді серце моє лотує.

ЯВА 2

Оксана. Здрастуй, Текле!

Текля. Здрастуйте — не застуйте! Спасибі, привітались, доки ще зовсім не запишались.

Оксана. Ти, либонь, гніваєшся на мене?

Текля. Ба ні! А хоч би й гнівалася, то вам яка печаль?..

Оксана. А я вже так скучила за дівчатами і оце думала на вулицю піти.

Текля. Справді? О, спасибі ж вам, хоч раз на рік і про нас простих згадали.

Оксана. Правда, що я не часто буваю на вулиці, бо роботи, сестричко, багато на моїх руках. Сама знаєш, що хазяйствечко у нас, слава Господеві; а що ж, одна у батька, як палець, і в хаті, і в подвір'ї. А сьогодні, сестричко, так чогось мені скучно стало.

Текля. Стало бути, вже вволю начиталися і написалися?

Оксана. З якої ж це речі мені викаєш? Чи я тобі тітка, чи дядина?

Текля. А як же я вам можу казати «ти», коли ви баршшня?

Оксана. Лихо з тобою! Скажи, за віщо ти гніваєшся?

Текля. А буряки у вас родили цього року?

Оксана. Що таке?

Текля. Зоставайтеся здоровенькі, ваше високомордіє!
(*Пішла.*)

Оксана. Та ну-бо не дури, Текле! Чудна дівка! З чого вона раз по раз лютує так, як зо мною зустрінеться? Лютуй собі, голубко, скільки хочеш, мені байдуже. Не видко. Чи вже ж і сьогодні не приїде?.. Сказав же — у середу вернусь, а вже і четвер, і п'ятниця минула. Сьогодні вже і неділя, а його нема. Дивно це мені і ніби аж страшно. Ніколи ж, як не пригадаю, не траплялось ще так, щоб як сказав він, що тоді-то прибуде, та не додержав слова. Хіба, було, спізниться на який час. А це ж сім день. Що ж за пригода трапилась? Що зо мною діється, то я й не зрозумію! Які ми дурні, закохані дівчата, які ми божевільні! Та хоч би й я: сама доброхить і мов навмисне полохаю своє серце. Не бачила ж я Бориса два роки, тож два роки — не сім день? Два роки не бачила його і не страждала ж, і свої думки не труїла самохітною зрадою, а тепер, коли він мій, коли я власними устами вимовила перед ним свою душу і ніби власними руками віддала йому своє серце, я задаю собі страшених мук! І справді, які ми дурні, закохані дівчата! Чи, може, я така заздрісна у коханні? Чого ж перш ніколи мені і на думку не спадало, щоб його ревнувати чи недовіряти йому? А тепер я ніби хочу, щоб він неодрізно сидів поруч зо мною, ніби хочу видивлятись в його любі очі, слухати його палку річ. І від чого ми, закохані дівчата, наодинці такі балакучі? Улесна мова здається нам такою блискучою, красотнявою. А коли б це з'явився ненароком перед очима, замовкли б уста, мова та красотня, мов вихром, вивіялась би з пам'яті. А може, він вивіряє мене, через те не їде? Та хіба ж ще не все сказали мої очі, моє серце, мої уста? Ох, бідна була, мабуть, та мова, невиразні були погляди, не чутко і не чуло билося моє серце. (*Дивиться за лаштунки.*) Борис? Він, він, мій любий! Це ж він, мій орел сизокрилий! Ондечки і побратим лукавий з ним. Ох серце ж моє, яке ти щасливе! Пора, пора вам показати свої ясні очі! Чого ж

то він так поспіша? Ага, вискочили! Що ж це він минає нашу хату? Поїхав! Ні, це щось дивно! Що ж ото ще третє поїхало, з ним, якась не жінка, дівчина.

ЯВА 3

Входе Гордій.

Гордій. Добривечір, баришня! Позвольте вам рекемендовать себя.

Оксана. З якої речі ти мене баришнею звеличав?

Гордій. А как же іначе, когда ви пукет з белих роз. І етакую красотку хочет отвертатъ? Вдивительно! А ви міня познали?.. Гордій Микитович.

Оксана. Торік, здається, я бачила тебе в городі.

Гордій. То есть позаторік, так ето верная ваша правда. Ну, одначе я вижу, што ви всьо-таки не забилі мене.

Оксана. Ні, пам'ятаю. *(До себе.)* Чого ж він не глянув, не привітавсь?

Гордій. Можно присесть?

Оксана. Сідай, коли маєш час!

Гордій *(в сторону)*. І етакую красотку опромениять. *(До неї.)* Ах, ах! Я для вас усьо мое врем'я готов одписати в расход, потому как, значить, же мойо чувствіе на лице.

Оксана. Яке чувствіе?

Гордій. А то, што как только увідел, і страждаю, страждаю, как рекрут на часах.

Оксана. Ти про Катрю кажеш? Чула я, що ти її сватав.

Гордій. Тут вже не Катря, а другая лиходейка-злодейка. Катря — ето була моя глупая ошибка. Позвольте вам об'яснить, Оксанія, по батюшки, звеніть в том, не вспомню, но впротчем, кажется, безошибочно Антоновна?

Оксана. Навіщо ще та Антоновна? Як змалку звав мене Оксаною, так і тепер зви!

Гордій. Невозможно! Потому што не пристало і не авантажно. Когда я іщо був невоспитанной, тогда і понятіе мойо було мужицькое.

Оксана. А тепер вже ти запанів, чи як?

Гордій. Разве не видно мово воспитанія? Оксана Антоновна! Позвольте вам об'яснить опись моїх стражданій, што тепер другой вже мой предмет, а не Катря, што я, чесное слово, і в мислях не імел, штоб какой двушмишленний шкандаль, как увідал, і так себе тепер панімаю, што хоч січас согласен помереть.

Жисть копейка,
Когда в любви лиходейка

Аба мне так панімае,
Што з света сжывае.

Понятно вам, какая ето мука — безответная любов?

Оксана. Я щось не второпаю тебе. Чи, може, від того, що у мене голова дуже болить.

Гордій. Как не болейт голове? Ето верная ваша правда. Тут увесь корпус заболейт.

Оксана. Ти ніби щось палке і чуле говориш, тільки щось мова твоя якась...

Гордій. Што ж, когда я не вмю говорить по-простому, по-мужичому. Разві ви не можете панімаць образованный разговор?

Оксана. Твоєї мови я не розумію.

Гордій. Вот когда міне горько, так горько, што ви не можете понять меня. Одначе позвольте вам поднести для вдовольствія конфетов. *(Дае конфети.)*

Оксана. Не жадна я до ласоців.

Гордій. Кушайте, наслаждайтесь! Как я типерича, значит, на собственном жаловані так ето пустяк дело, і я каждой день готов з моім вдовольствіем на всякі сладкі вещи. Кушайте сколько завгодно. Ну только подумайте об моем несчастіи.

Оксана. Яке нещастя? Адже ти бачив, то панич поїхав зараз вулицею? А хто ж то ще з ним?

Гордій. Нічаво я не видал. Я свету Божого не видю. Ну, видю только свое горе! І што только я горесті терплю при своем совокупном розсуждаемом чувствіи, ето даже вдивительно!.. Позвольте вам подарить кольцо золотое.

Оксана. З якої речі?

Гордій. Так, значить, ви без нікоторого вніманія об моєй чувствительності? За што ж ето ваша тиранія! Ні конофетов не хочете кушать, ні подарка не берете! Заброся ж я ето кольцо, когда так, в Дунай, бистру ріку. Пушай погибнет три с полтинной. Тепера, значить, мне вже до такого іронія доходить, што пушай другі как хотять об вас понімають, но я все ж готов в огонь і в воду. Я слышал сйчас од одной деревенской баришні, как об вас некоторые люди скверно панімають, што готові бросить на безславіє і все прочее. Но одначе, хоча ми і не з дворян, ну на такой посаж не согласні, штоб іметь у своїх хвизономіях такое варварское понятіе.

Оксана. Кажи-бо товком, штоб я те зрозуміла.

Гордій. Разві вам іщо не об'яснено? Уся тепер деревня говорить, што наш панич жениться на какойсь помещицькой баришне, так вот какаа симпатія.

Оксана. Що-о? Ти п'яний чи?.. Від кого ти чув?..

ЯВА 4

Ті ж і Текля.

Текля. Від кого? Дивно! Усе вже село гвалтує. І щоб ти запевне знала, що я тобі не ворог, я тобі, як щира приятелька, ось що порадою: біжи ти зараз у хороми, розпатлай волосся і, мов кішка скажена, кинься йому в вічі!.. Зірви на ньому своє серце! Осором його перед всіма гостями!

Оксана. Та ви це умовились, чи як?.. Чи серце моє вам далось на іграшку, чи жили з мене хочете тягти? Один плете якусь нісенітницю, друга сичить, як гадина.

Гордій. Ну, одначе до свіданія! Я при етаких доволньо удивительних собесьодах не намірен присутствовать. Ну когда заспокоєтесь, так только вспомніте, што єсть один такой человек, што в огонь і в воду! *(Уходить, співає.)*

Оксана. Текле, не дратуй мене! Кажи, що ти перечеула і від кого?

Текля. От тебе, Оксано, Бог карає. Було б не чарувати панича, було б не ходити до схід сонця по непочату воду, було б не носити у пазусі зілля!..

Оксана. Це, стало бить, я все виробляла? Я? Ну, добре, нехай і так: я відьма, я чарівниця! Яка ж мені кара за це?

Текля. А то ж, що панич Борис посватався на панночці!

Оксана. Ха-ха-ха! Це ти все нарочито!.. Знаю я тебе! Ну-ну, що ж далі!

Текля. Регочи-регочи, а він посватався, ще позавчора посватався, а сьогодні вже з'їхались гості. Завтра і до вінця їдуть. Тепер там така гульня іде, що й... Ось ходім, то й сама побачиш, коли мені не ймеш віри. Ходім, я тебе навчу дорогою, що зробить.

Оксана. Ходім до горниць! Він до мене не привітався!.. Може... Ходім! Нехай же своїми очима побачу, очам не повірю, одно тільки серце!..

Входять хлопці.

Це що таке?

ЯВА 5

Ті ж і парубки. Хватають Оксану.

Оксана. Пустіть, пустіть мене!

Текля. Затуліть мерщій їй рота, щоб не гвалтувала.

1-й парубок. А в кого той очіпок, що на смітнику знайшли? Давай його сюди! Давай сюди мазницю, вимажемо їй голову, щоб не світила косою!

2-й парубок. На, ондечки!

1-й парубок. Мерщій мазницю! А, ти ще й кусаєшся!.. Ач, чортова нехлюя, хвойда всесвітня! Де мій ніж? Я їй зараз косу відчикрижу! Співайте, братці, весільну.

Парубки *(співають)*.

Рак у дудку дме,
Черпаха — сваха,
Бузинова дудка!

Оксана *(кричить)*. Гвалт! Рятуйте, хто в Бога вірує! Братіки! Братіки, голубчики, Бога ви не боїтесь!

1-й парубок. Що ж це мазницю не несуть?..

ЯВА 6

Степан і Охрім з парубками.

Степан. А хто тут гвалтує?

1-й парубок. А осьдечки паню хочемо покрити, та пручається, бісова тінь.

Степан. Катюги!.. За що ви знущаетесь над дівкою?

1-й парубок. Не знущасємось, а хочемо честь їй віддати по заслузі!..

Степан. Геть, іроди! Черева вам розпанахаю!.. Охрїме! Гей, братці, дайте помочі!

Охрім. Геть, бузовіри, собаки! Голови розчавчу!

Деруться.

1-й парубок. Ну, ну, не дуже, ми й вас скрутимо!..

Степан. Мене скрутите? Ще той на світ не народився, щоб мене скрутив.

Б'ються. Один з парубків ударив Оксану. Та пада.

Оксана. Ой, Боже ж мій, Боже!

Степан. Ходім, катюги, до старшини.

Охрім. Анахтеми! В холодну вас, п'янюги чортові!

Уходять.

Текля. Тепер я вдовольнила своє серце! Здається, Степан мене не бачив. А хоч би бачив, то й що? Не я опудила парубків, знайшлись послушачі! *(Дивиться на Оксану.)* Зомліла? Ой, що ж це у неї йде кров з рота? Може, і дуба дасть? Щось рипнуло. *(Уходить.)*

ЯВА 7

Завада виходе з хати, позіха.

Завада. Що воно неначе щось гвалтувало? Чи то, може, мені спросоння так показалось? А де ж це Оксана? От того вже

я не люблю, щоб уночі тинятися по городах та по садках! Сиділа б собі у подвір'ї і любесенько. Щось я помічаю, що вона оце вже четвертий чи п'ятий день і місця собі не знайде. Невже і справді покохала панича? Та й він уже сьомий день і в хату не загляда. Може?.. (Гука.) Оксано! Оксано!.. Не чуть!.. (Іде і натикається на Оксану.) Що ж оце лежить?.. (Придивляється.)

Оксана. Ох, не знущайтеся же наді мною!

Завада (підводе її). Господь з тобою, моя дитино! Хто ж над тобою знущається? Та що це з тобою? Ти вся закривавилась.

Оксана. Бачите, яка правда на світі!

Завада. Що таке, доню?

Оксана. Посватався! А мене б'ють! Я ще жива, мою душу, моє серце взяли вороги, на поталу кинули.

Завада. Що-бо ти, доню, говориш?..

Оксана. Очіпок мені наділи, покрили і косу вже обрізали. Голова мов в смолі...

Завада. Який очіпок? Коса твоя ціла! Бог з тобою, чи ти у сні, чи справді збожеволіла?..

Оксана. Я... покритка.

Завада (з жахом). Покритка? Так ти осоромила мою сиду голову?

Оксана. Осоромила?! Покритка! Ха-ха!..

Завада. Зняла ти мою голову, живцем поклала мене в домовину. Спасибі, донечко! Спасибі, моя утіхо і порадо!.. Оддячила за хліб, за сіль і за науку... Геть від мене, гадино!..

Оксана. За що ж ви мене взичаєте?..

Завада. А що ж, хвалити тебе, чи як? Клади ж мене мерщій у домовину, копай яму...

Оксана. Чуєте, він посватався? Згубив мене, я вже в домовині... Ух! яка холодна земля! Гадюка! Гадюка!.. Яка страшенна! Одрвіть її, одрвіть!.. (Пада зомліла.)

Завада. Боже мій! Що ж це з нею!.. (Несе її в хату.) Горенько, горенько... відкіля ти несподіване з'явилося на мою голову? (Пішов у хату.)

ЯВА 8

Гордій. Єсть песня, у котрій говориться: візьми в руки пістолету, прострели ти грудь мою. І как вжасно много горесті у етой самой песні, і как будто вона з мого страждання описана! Кажется, тепер моя любов до Оксанії Антоновни видающийся случай, ну, одначе ж вона как будто і в резон не взяла мово чувства. І невжелі я должен быть погибшой человек? Ах, как вжасно моє серце горить! Ну і сколько я етого самого товар

видал у городі, ну кається так, што ні одна іщо не завдавала міне стольких мученій! Пушай там баришні і воспитанні, і свою хвизономію імеют в красоте, і в настоящем хвасоні їх воспитаніє, і пушай вони і на речах бойкі. Ну, кається, что нет у них етого вдивительного взгляда, штоб сердце од них кипіло. Тя-тенька говорять, што за Оксаною Антоновной і приданое должно быть какуратное, і денежной капитал. Ну как же не страждать? Правда, што вона мало воспитана, так ето ми поправим. Ну, што кольца золотого не приняла, значить, амінь і шабаш. Там чи була у них какая комерція з паничем, чи не була, я на ето мало внімаю обращенія, бо ми у городі до етого самого безобразія приравнодушились. Главное дело, штоб був денежный капитал. Человек без капитала, што швец без колодки, человек с капиталом всегда імеет настоящую хвизономію у хорошій кумпанії. А женився б себе і сійчас би вступнув мастерськую, взял би в подмастера двох мальчиков, квартиру на большой улице, і живи в своем титуле, как порядошний гаспадин. Больвар тут, гостиниці, кумпанію з воспитанными прикажчиками і палікмахтерами. І палучай себе воспитаніє. Ну, і за пустяком дело: копитал денежной надо іметь. Ах, как я страждаю! Ах, как я страдаю!

ЯВА 9

Входе Степан.

Степан. Кто це стовбичить?

Гордій. Свой человек! А ти обходной, чи як?

Степан. Чого ти тут тиняєшся?

Гордій. А ежелі у меня есть такой каприз, што я не намерен всякому об'яснить?

Степан. Ти бачив, яка була тут колотнеча?

Гордій. Нічого не бачив.

Степан. От які іроди повилуплювались.

Гордій. Ето ти про панича? Да, приятний шкандаль! Ну, одначе, его зовсім не так надо було.

Степан. Я знаю, що треба було всім в'язи поскручувати.

Гордій. Какія в'язи?

Степан. А по-твоєму ж як?

Гордій. Кажется, што ми розійшлись у понятіях. Я говорю тебе, што как міне тепер однаково — хоть сейчас в Дунай, бистру речку головой.

Степан. Та що ти верзеш?

Гордій. Говорять, которіє люди есть с понятієм, так говорять, што, говорять, легче человеку на душе, как другим об своїх нещастіях об'явить, значит, как тепер виходить такой

предмет, што, значит, Оксане Антоновне в любові размен получила, так как ти думаєш? І я через ето самое возлюбил сїю і страждаю безответно чажело.

Степан. Нічого не второпаю, що ти мелеш.

Гордій. Виноват я, што ти такой безпонятливой? Ну, я по-простому скажу тібе, што я хочу сватати Оксану,

Степан. Що-о! Ти хочеш її сватать?!

Гордій. А чого ж і нет? Разві я такой непристойний? Ежелі панич тепер отказался...

Степан. Ти хочеш її сватать? Та ти чи зроду дурний, чи ще свіжо скрутився?

Гордій. Как вона, значить, була полюбовниця паничева...

Степан. Анахтемо, замовчи, бо тут тебе й чорт злиже! Гордій. За што ж ти кричиш? Што ти командуєш?

Степан. Як ти посмів сказати на дівку таке гидке слово? Чи ти постеріг її у чім лихим, чи власними очима бачив? Та чи знаєш ти, що то таке для дівки честь? А... де тобі знати! Коли ти у городі звик хвоськати своїм нечестивим язиком, то тут не до речи твої городянські норови!

Гордій. Ну, так я нічого не пойму.

Степан. Мабуть, у тебе стілько честі, як у цигана правди.

Гордій. Нічево не пойму. Ну, ежелі ж тепер усе говорять..

Степан. Говорять, говорять, чортова ти говорячка! А тут у тебе у цій тикві (показує на його голову) клоччя чи пір'я?

Гордій. Нет, кажется, я при своїом понятїї.

Степан. Брехня, не вір собі; тебе, мабуть, ще змалку обікрадено; коли б у тебе свій розум був, так ти б перш розміркував, що яка то може бути страшенна образа, коли людину чисту, як скло, взичають лихим словом.

Гордій. Так, значит, ето один только скверний разговор?

Степан. Я ж кажу, що тебе дурним охрестили! Тьху! (Іде.)

Гордій. За што ж ти знову ругаєшся? От так хороший фельетон! (Вслід.) І я тебе «тьху», важная особа!

Степан (вернувь). Ти-бо слухай, Гордію, що я тобі іще скажу.

Гордій. Та то я плюнув ушутки.

Степан. Ти, мабуть, і справді кручений; я тобі кажу: послухай мого совіту — не бий ти даремно чобіт, бо тільки підметки почовгаєш. Ти язика защепни на петельку, бо оддубасю так, що аж пір'я з тебе сипатиметься.

ЯВА 10

Ті ж і Завада.

Завада. Не знаю, по яку бабу і кинутись? До писаря хіба піти, якщо він ще дома! І що таке з нею подіялось, ніяк не розберу?

Степан *(до Завади)*. Добривечір!

Завада. Це ти, Степане?

Степан. Куди це ви, дядьку, налагодилися іти?..

Завада. Ох, хоч і не питай, у мене у господі таке лихо скоїлось!.. А з чого воно?..

Степан. Я все знаю. Ходім, я вам дорогою розкажу.

Пішли.

Гордій. Одначе за што он двєчі об'явил мене дураком? Ні, сколько живу, но, кажется, ніхто не обзивав дураком в глаза! Сказано, как мужик, так і нікотоого воспитанія. *(Услід.)* А я тебе скажу, што сам ти дурак двохетажний, вот што!

ЯВА 11

Текля і Гордій.

Текля. Що ж то тепер з нею твориться? Цікаво мені до неї довідатися. *(Загляда у вікно.)* Що це вона навколошках молитесь, а сльози, як горох, котяться. Невже ж вона і справді так дуже любить панича? Дивно! *(Дивиться у вікно.)* О, встає і іде з хати.

Гордій *(підходе)*. Здрастуйте, баришня!

Текля. Ох, як же ви мене злякали.

Гордій. Чого ж пужаться? Я не зверь дикої какою. Кудя ви ідете?

Виходе Оксана і проходе в сад.

Текля. Та би оце я вам і сказала! А як і признаюсь, чи ви ж і повірите?

Гордій. Верно, какогo кавалера ськали?

Текля. Якого? Ви, може, натякасте на котрого з наших парубків? Не дїждуться вони цього! Вже, правду сказать, с за ким!

Гордій. А будто вам ні один з ваших кавалеров не нравитсья?

Текля. Та хай вони усі хоч зараз повиздыхають.

Гордій. Одначе я слихал, што ви з Охремом любов крутили?

Текля. Бач-бач, я ж кажу, що я усім кісткою у горлянці засіла. Господи-Господи! Здається, нікого і не зачіпаєш, нікому не заважаєш...

Гордій. Полно пичалі, я на ето об'явленіє не внімаю обращенія. Та кого ж ви ськали?..

Текля. Ще й питають.

Гордій. Так неужелі меня?

Текля. Догадайтесь. Скоро ви приїхали в село, а я як побачила вас... Ні, не хочу казати, бо мені соромно. А для чого би я вас перед усіма вихваляю, коли б... От, кажу, парубок, настоящій кавалер, не нашим свинопасам рівня.

Гордій. Так неужто я вам гидравлюсь?

Текля. У нього, кажу, і погляд соколиний, хода молодечка, коли чую, ви послали старостів до Катрі. А я як це почувала, то мало не зомліла. Вже мати що не робила. і свяченою водою мене прискала і переполох виливала, бо Катря ж..

Гордій. Ах, не досаждайте мене Катрею, ето була глупая моя ошибка.

Текля. Знайшли, кого сватати! Та у неї раз у раз з рота слина котиться, а на плечах отакі чиряки. Вона з чиряків ніколи і не вигоюється.

Гордій. Будто? Вот так категорія.

Текля. От їй-богу, хоч заприсягтись.

Гордій. Благодарю вам, што ви міне глаза відкрили. Позвольте предложитъ вам для вдовольствія конфетов.

Текля. Ні, спасибі.

Гордій. Возьміть, ето нам не убиток.

Текля. Ви ж розумний кавалер, то й подумали б, що буде, як люде спізнають, що я буду від вас гостинці...

Гордій. Еті речі ваші вумні; ну, одначе они нічого не могут.

Текля. Не могут? Як би не так, а то як тільки постережуть, що я вас люблю. Ох, що ж це я сказала?..

Гордій. Повторіте! Зделайте ещо раз обявленіе!

Текля. Ох, сором же який!

Гордій. Нікоторого сорома. Позвольте вас спроситъ, какое у вас приданое!

Текля. Яке? Нас дві у батька і у матері. Я та менша сестра. А ви ж знаєте, що ми люди заможні. Оп'ять же як я служила півтора роки у купця Лейзора за няньку, так ті гроші, що я заробила у Лейзора, я віддала усі до рук батькові.

Гордій. Даєть вам папаша 500 рублів або на худой конець 400 рублів? Міне главна статья, штоб свою мастерську, сжелі дасть хоч 350, і в то ж сікунд я в вас влюбльон.

Текля. У мене, окрім того, своїх ще буде 150 рублів.

Гордій. Не может бить? Єй-богу, я у вас влюбльон. Позвольте вам подаритъ кальцо золотое.

Текля. Не хочу, не хочу нізащо у світі!

Гордій. Как же ви можете делать такой равнодушній отказ влюбльонному человеку? Говорю вам, што я все страждаю об вас і што сердце моє кипить і пузирить, как настояща шевська смола в огне.

Текля. Ох, як же ви палко та хороше балакаете.

Гордій. Вам ндравляються мої речі? Я і вас воспитаю, Текля... как вас по батьошке, звиніть на том, не спомню.

Текля. Свиридовна.

Гордій. Свирид, значить, виходе по-благородному Спиридоновна. Возьміть кольцо золотое, бо как не візьмете, то бросю его в Дунай, бистру речку, пушай погибаєт три с полтинной.

Текля. Я ж стидюсь. Надіньте його сами на мій палець.

Гордій надіва.

Гордій. Тепер позвольте вас неравнодушно розцілувать, как собственоручную невесту.

Текля. Ох, який стид! Не хочу, не хочу!..

Цілує.

Що-бо ви робите?

Гордій. Не скісняйтесь, потому што ета статья от вжасного неравнодушного чувствія.

Текля (цілує). Ох, що ж це я зробила? Я й цілуваться не умію!..

Гордій. Одначе ваш поцілуй сладкий, как канфет.

Текля. Це я уперше на своєму віку цілую парубка!.. А цитьте, щось гомонить. Ходімо звідсіля.

Гордій. Ну, я вам тепер об'ясню, што я вас спервоначала, должно бить, не разглядел, какая ви єсть красотка. Но тепер видно, што ви настоящая фотографія, масляними красками писана,— чесно слово. Только би хоч 300 рублей, і сейчас превзойдѣот между нами церковний процес.

Уходять.

ЯВА 12

Завада і писар.

Писар. Шкода, що це трапилось не на молодика. А свячена вода єсть у вас?

Завада. Аякже! Я для бджіл держу ще позаторішню.

Писар. Це ще краще. Тут вся сила, що свячена вода і віск страсної свічки. А вже все, касательно остального, ми побачимо у цій книжці. А стривайте. (Вийма книжку і дивиться на зорі.) Одна, друга, третя укупі, шість зверху, ясна збоку. Захмарило з-зісподу. Одна підкотилась. Ага, недокотись, перекотись, зупинись. Од молитвенної, рожденої, хрещеної. Тьфу-тьфу-тьфу!.. Ну, ходім, може, і допоможу. Пам'ятайте, милостивий государю, що як увійдемо у сїни, то мерщій запріть двері і каглу затуліть, щоб не втиснувся за нами той, що не вночі згадувати.

Уходять.

Степан. Не вірю я, щоб панич насміявся над Оксаною. Двічі я уже ходив до горниць, питав декого з двірських, чи посватався панич. Всі кажуть: здається, посватався. Та хто ж мені правду скаже? Ну, посватався, так посватався! Ніхто тобі не боронить женитись на кому хочеш, а тільки перш виправ перед людьми, з котрою кохався, на котру весь мир опудився, відсахни лиху славу!.. Та невже ж не шепнув йому ніхто про те, що скоїлось з Оксаною? Чи, може, він нарочито ховається, як той злодій? Мана, страшенна мана! А як же я гляну товаришам у вічі, якщо тому пащекуванню правда? Більш двох років я про панича слова лихого нікому не давав вимовить, баки всім забивав. А тепер... Що тепер?.. Піду ще, тинятимусь, доки таки не підстережу такого, котрий всю мені правду виявить. І коли, борони, Боже, панич винен перед Оксаною, то... вже я й не знаю, що вийде з нашої розмови.

ЯВА 14

Писар і Завада.

Завада. Де ж це вона поділася? Оксано, Оксано! Чи не в саду?

Писар. Ідіть і шукайте її. Якщо добре повело її, то повело на схід сонця, а якщо лихе, то на захід. А якщо знайдете її, то тоді скажете мені. До забачення. *(Уходить.)*

Завада. Боже ж мій милий, Боже милосердний! Де ж мені її шукати темної ночі! Борони, Боже, в річку кинулась...

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

ОДМІНА ПЕРША

На другий день удосвіта. Велика кімната у панському будинку.

ЯВА 1

Соломія *(прибира ложки і тарілки з столу)*. Ну, заварили наші пани кашу! Заморочили зовсім панича: сперш посадили його у карт грати, а далі так підпоїли, що він, як сніп, звалився. Вже скільки разів наважалася я шепнути паничеві, яке лихо скоїлось у нас на селі, так коли ж ані приступу до його! Чи не лихо?.. Вже світає. Оце загулялись! Хоч би Владимир Петрович був тут, то я б йому шепнула.

ЯВА 2

Оксана входе.

Соломія (з жахом). Оксано, ти?

Оксана. Цить! Скажи мені, Соломіє, чи є у тебе у серцеві Бог?

Соломія. Я, ей-богу, сестричко, ні на капелиночку не винна! То все налихотворила Текля, тільки ти їй не кажи, що я виявила! А я хоч і заприсягну!

Оксана. Я тебе питаю, є у тебе в серцеві Бог? Скажи мені, чи здіймались коли-небудь твої груди під вагою невимовного смутку? Чи з'являлись коли-небудь сльози у твоїх очах?

Соломія. Та я ж, сестричко, не кам'яна!

Оксана (ухопивши її руки). Не кам'яна? Ти правду кажеш?

Соломія. Хоч і заприсягти!

Оксана. Скажи мені, як перед Богом — посватався панич?

Соломія. На те похоже. Тільки насправді довідатись не можна, бо нікого з нас не допускають до його. Зараз як тільки я увійду — і випроводять. Я не розберу панських заручин. У нас як просватають дівку, то зараз на рушник стають, кланяються перед образами, а далі — батькові, матері; а у панів нічого того нема.

Оксана. Виклич мені панича.

Соломія. Та він, сестричко, п'яний спить.

Оксана. П'яний! Ти мене дуриш?

Соломія. Ну, от, ей-богу, що ні! Там такий п'яний, то й сказати не можна. Його, певно, нарочито напоїли.

Оксана (похитнувшись). П'яний... напоїли! І це самостійна людина!.. Остання надія захмарилась. Проведи мене до його... мій жаль його розбуде, моє горе його витверезить...

Соломія. Постривай, може, я його розбудю. Тільки, сестричко, йди з горниць — там у саду підожди абощо; бо як пані постереже — лихо буде! Вона ще не спить!

Входе Наталя Семенівна.

ЯВА 8

Наталя Семенівна (побачивши Оксану). Ти?!

Оксана. Я!

Соломія незаметно вийшла.

Не полохайтесь! Це не манія моя, а я живесенька... Не полохайтесь... і мене не лякайте, бо не злякаєте...

Наталя Семенівна. Як ти посміла ввійти?

Оксана. Не кричить... бо собі тільки сорому наробите.. Слуги ваші всі покотом сплять... двері не заперті... я й прийшла Пані, не з ножем в руці прийшла я до вас і не з докорами, а принесла я вам своє серце, щоб ви його доби́ли! Живуче... ніяк сама його не здолаю...

Наталя Семенівна. Я не душогубка!

Оксана. Не душогубка? Чому ж у вас такий страшний погляд? Чула я, правда, од людей, що, кажуть, бува й так: «Погляд вовчий, а душа янгольська!» Примусьте ж вашу душу, щоб вона хоч на хвилину засяла у вашім погляді, і та мала хвили́на надасть мені сили і одваги. Я сміливо йшла до вас, а тепер острах даве мою душу і скове мої вуста!.. Хоч одну ж іскру жалю у погляді, молю вас!..

Наталя Семенівна (*тихше*). Чого тобі треба? Чого ти хочеш від мене?

Оксана. Чого я хочу? Ха-ха-ха! Чого я хочу? І це питає мати, його мати! І справді, чого я хочу? Я, мабуть, зовсім вже збожеволіла!.. Ви колись казали мені, як ще я була при вас за горничну...

Наталя Семенівна. О, я щодня прокли́наю той час і годину!..

Оксана. Чудно! А тоді мені здавалось, що ви сами втішались, дивлячись, як панич зали́цався до мене. Мабуть, тоді в очах ваших жила ваша янгольська душа?

Наталя Семенівна. Я сама не встереглася, як гадину в пазу́сі зогріла.

Оксана (*не слуха її*). Ви тоді казали, пані, що ви й сами не з високого ко́ліна; що ваш отець був простий міщанин і вас вчив на мідні гроші. Чого ж тепер ви так пишаєтесь? Одначе... що ж це таке я плещу? Чи воно ж до речі? Я не те зовсім хотіла сказати... (*Подумала.*) Що ж таке я хотіла? Хіба те, що ваш син любив мене, що вашого сина і я любила...

Наталя Семенівна. А тепер минулося!.. Мертвого з гроба не вертають!..

Оксана. Минулося? Справді минулося? А я наважилась було у однім слові вимовити перед вами усю мою душу, усю мою печаль... Хотіла сказати таке слово, у котрім ви побачили б, як у дзеркалі, всі мої муки, всі рани мого серця!.. «Мертвого з гроба не вертають...» І ви так спокійно і тоді б сказали цю приказку, коли б побачили у труні свого єдиного сина?.. А я вже лежу у труні! А моє серце — його серце, моя душа — його душа, моє життя — його життя. Він помер задля мене, і я вже наполовину мертва!.. І все ж таки ані іскорки жалю у ваших очах?.. Пані!.. Я кохала вашого сина!.. У його коханні я кохала увесь мир Божий. Він був моєю думкою, моєю молитвою, моїм світом.

Одняли його у мене!.. Одняли не душогуби, а люде з янгольською душею!.. Ох, страшно ж мені, страшно!.. Серце моє, чи є ти в грудях, чи нема? Я не чую тебе!..

Наталя Семенівна. Мені жаль тебе, Оксано! Що ж робить?

Оксана. Жаль?.. Вам жаль мене?.. Ха-ха-ха! Не треба, не треба мені вашого жалю! Ні-ні, я вас зобідила, я вас зневажила... Простіть мене!.. Я сама не знаю, що кажу... Скажіть, промовте ще раз. «Мені жаль тебе!» Ха-ха-ха! «Мені жаль тебе!» Вмирай, серце!.. Сліпніть, очі!.. Глухніть, мої вуха! Це не матерна мова!

Наталя Семенівна *(убік)*. Відкіля вона взялася, хто її суди привів? *(До неї.)* Ну, пора вже тобі додому.

Оксана. Правда ваша!.. Я вже й надто забарилась...

Наталя Семенівна. Ну, то йди ж собі!

Оксана. Стривайте, ще два слова. Кажуть, що я чарувала панича? Правда!.. Кажуть, що я відьомського кодла. Ох, яка правда! Кажуть, що я хотіла бути панією-дворянкою. От за це то вже й сам панич присягне, що правда. Бачте — я все це вам кажу і не червонію, щоб ви вже певне знали, що у мене стида ані крихотки. Що я, бачте, вже така непутяща, така хвойда зародилась, що й сором не їсть мені очей!.. *(Хапається одною рукою за одвірок, а другою за голову.)*

Наталя Семенівна. Ти ледве на ногах стоїш. Присядь спочинь!..

Оксана. Де ж таки я сяду перед панією? Ми до цього не призвичаєні! *(Згодом.)* Нічого... Бачите, вже й одійшла. Живуча я, як гадина!.. *(Здійма з пальця перстень.)* Це його... паничів перстень. Хотіла було шпурнути його куди-небудь, та пошкодувала, що золотий. А найгірш боялась, що як пришлете грабувати, отоді-то вже було б сорому надто! І я сама принесла... Натє!.. *(Поклала перстень на стіл.)* Отож всієї розмови, отож всієї поради. *(Іде до дверей.)*

Наталя Семенівна. Стривай, Оксано!..

Оксана *(зупинилась)*. Пора ж і честь знати. Сами мене виганяли, а тепер зупиняєте? Здається, я все сказала?..

Наталя Семенівна. Я хочу тобі віддячити за те, що ти без гвалту і без огласу розв'язала моєму синові руки.

Оксана. Як віддячити? Хіба ви ще не віддячили?..

Наталя Семенівна *(вийма хутко з шухляди гроші)*. Це тобі на придане! *(Дає гроші.)*

Оксана. Що-о?! Дякуйте, пані, що ви його мати! Віддайте ці гроші на подзвіння та на церкву, щоб щодня виймали часточку «за здоров'є» вашої янгольської душі!.. Пані-пані!.. Не в кожного й душоуба здійсмається рука на умираючого, а ви... ви винняли з моїх грудей серце і, сміючись, краєте, ще й на моїх

очах, його на шматки. Не Бог вам, пані, душу дав, не мати вас породила! *(Пішла.)*

Наталя Семенівна *(сперш немов остовпеніла, а далі прожогом кинулась до дверей)*. Оксано, Оксано! Вернись!.. *(Одбігла од дверей.)* Що я роблю? Чи не збожеволіла я?! Ні-ні... Не погублю я своєї дитини! О, чом же ти, Оксано, не рівня моєму синові? Яка велика душа! Нащо ти в кречацтві зародилася?.. Ні... Ні!.. Не невістка ти мені!

Завіса.

ОДМІНА ДРУГА

Того ж таки дня, через шість годин. Зала у будинку Воронових.

ЯВА I

Горнов і Максим.

Горнов. Так, стало бить, ми з вами в ціні зійшлись?

Максим. Де ж, мовляв, не зійшлись? Я ще й рота не вспів роззявити, а ви вже й ціну поклали, та ще й яку, мовляв, ціну. Але ж глядіть, чи не помилились, бо я швець такий, що тільки під зав'язь умію чоботи шити, а вам, може, треба городського?

Горнов. Ба ні, мені такого й треба до школи.

Максим. Тепер вже повелось так, хоч би і у нас на селі: чоботи на дві колодки та ще й на шпильках, а я все на дратві. От що вже дратву, так навдаку чи хто висуче проти мене?

Горнов. Я хочу, щоб хлопчаки спершу навчились шити прості чоботи, а там вже котрому скортить городських чобіт, то нехай сам добирає спосіб, як їх змайструвати.

Максим. Еге! Нехай вже, мовляв, саме домадикується!.. Я ще мав дещо вам сказати, та тільки не знаю, з якого боку й почати. Ще як скажете: «От старий, почав вже вигадувати».

Горнов. Що ж таке?

Максим. А те, що я ще зроду-віку не бурлакував, а оце, мовляв, вже ніби приходиться покидати стару... Там такого репету наробе, що не тільки в хаті, а й у подвір'ї, мовляв, буде тісно.

Горнов. Чому ж не взяти й бабу з собою?

Максим. Чи й справді? *(Зрадів.)* Вона у мене, Владимир Петрович, така, що й хвилини без діла не сидітиме... Там така працювата, що й сказать... *(Сміється.)* А як роботи нема, то з мною свариться, а вже без діла не всидить.

Горнов. Знайдемо і їй діло. А за ціну, певно, що не будемо торгуватись?..

Максим. Та яка вже ціна беззубій?..

Горнов. Часом беззубий краще зубатого!..

Максим. Та воно так... Це вже ви мене зовсім, мовляв, на світ народили! А то ж сказали ви мені ціну, а я зопалу погнався за грішми та й про бабу забув. Оце ж і чудесно. У хату свою впустимо Матвія, тут у нас є такий бідолаха з двірських: дітей, мовляв, повнісенський запічок, а хати дасть Бог. Нехай собі живе, та хліб жує, та двору доглядає.

ЯВА 2

Ті ж і Борис

Горнов. Ну, ти ж і спиш! Я вже з города двадцять верстов пробіг, а ти...

Борис. У мене голова страх як болить... Я й не бачу. *(Чоломкається з Максимом.)* Що ж, домовились?

Максим *(усміхається)*. Вже, мовляв, і печать приклали.

Горнов *(дивлячись на часи)*. Ого-го, пора їхати!

Борис. Чого хапаєшся? Поснідав би...

Горнов. Скільки ще в тебе тієї панської пихи, як подивлюсь я на тебе: без сніданку або без кофію не можна гостя відпустити; і хоч би тому гостеві діла було, як кажуть, по зав'язку, а він сиди та жди того кофію. У мене там діло кипить! Я купив оце у городі молотилку, і зараз треба установити її. Ну, у вас гарні порядки: приїхав — усі пани і слуги сплять, двері відчинені, хоч і забирай усе на вози та й вези куди хочеш.

Борис. Ми світом тільки полягали.

Горнов. Що це в тебе такі червоні очі?

Борис. П'яний був.

Горнов. З якого побиту?

Борис. Тадже ж учора був день народження батька.

Горнов. Стало бути, ти туди і не навідувався?

Борис *(засоромивсь)*. Ні!..

Горнов. От так молодець!..

ЯВА 3

Ті ж і Соломія.

Соломія. Паничу, пожалуйте, вас мамашенька кличуть.

Голос за дверима: «Борис!..»

Борис *(гука)*. Я зараз! *(До Горнова.)* Підожди мене! *(Пішов.)*

Горнов. А йдіть сюди на хвилину, Соломія!

Соломія. Не хочу, бо ви зараз почнете розпитувати, а мені наказано мовчати. От, ей-богу, що правда!

Ось, зараз! *(Побігла.)*

М а к с и м *(тим часом роздивляє патрети, що висять на стінах у золотих рамках)*. Що то воно: чи царі всі, чи генерали?

Г о р н о в. Хіба ж деякі з них вам нікого не нагадують? Це ж Борисів батько, а це дід, а той, третій — генерал Суворов⁴.

М а к с и м. Бачте, я таки вгадав, що генерал.

Г о р н о в. Один же тільки генерал. А батько Борисів тільки що копитан, а дід його то й хто його знає!.. Бачте, це на йому старосвітський міліцієнний казакин. І доки цей дід ще не був у службі, то прозивався Ворона, а як здобув міліцієнного чина, так став вже прозиватись Воронов! Стало бить, причепив хвостика до свого прозвища.

М а к с и м. Хвостика? Навіщо ж то?

Г о р н о в. Така, бачте, мабуть, була поведенція, все своє вже дуже обридло, так хоч хвостика чужого пришити.

М а к с и м. Еге! Ну, а то ж жіночі парсони, хто вони? *(Показує на патрет.)*

Г о р н о в. Це мати Борисова, а це вже її мати, стало бить, бабка Борисова. Ось бачте убрання в неї вже просте, старосвітське: очіпок, намітка, плахта.

М а к с и м. Так-так!.. Стало буть, вони не з так-то давнього коліна запаніли?

Г о р н о в. Бабка ця й до смерті жила тут.

М а к с и м. Та як же?.. Так-так!.. Я її пам'ятаю! Оце, либонь, піде дванадцятий чи пак тринадцятий рік, як вона померла. Проста була людина, зовсім проста, і по-панськи, мовляв, ані же тобі не вміла говорити.

Г о р н о в. Це була найперша порадиця і жалібниця Борисова. Він згадує про неї з великою шанобою.

М а к с и м. Пам'ятаю-пам'ятаю!.. Усе, було, з ним няньчиться. Конешно, доброго чоловіка усяк добром пом'яне. Ну, то я ж оце піду лагодитись у дорогу, доки ви тут.

Г о р н о в. Я не забарюсь.

М а к с и м. То прощайте до якого часу! *(Вийшов.)*

Г о р н о в *(один)*. Як то Борис з своїми старими уладиться? Молоде ще хлоп'я, м'яке серце... Стережеться сварки, як вогню, думає, що можна її обминути! Та що це він так довго бариться?

Б о р и с *(дуже стривожений)*. Оказія, брат! Чуєш, мати запевняє, що буцімто я вчора об'яснився перед Ізмайловою?!

Г о р н о в. Удрав штуку... Яка ж то Ізмайлова?

Борис. Ти ж познакомився учора з нею і з її матір'ю... Бач, деякі гості ще спозаранку учора пороз'їжджались, а Ізмайлови zostались ночувати. Отже, як поїхав ти, у нас почалось бенкетування; я якось не встерігся та й насмоктався... Мене таки батько й мати здорово примушували: «Який ти, кажуть, мужчина, що не хочеш пити?» Я і урізав. Може, з п'яних очей і справді наговорив якої нісенітниці.

Горнов. А я думаю, брат, що це якась машина.

Борис. Оце що вигадав.

Горнов. А конешно! Ти скрізь бачиш одні квіточки та ясне сонечко! Сказано, молоде — зелене! (Узяв картуза.) Одначе adie, mio caro!

Борис. Попрощався б з моїми старими, а то розгніваються.

Горнов. Вони ж кажуть, що я хам; а від хама якої їм звичайності?

Борис. Не терплю я, як чоловік сам на себе плеще.

Горнов. Та я ж учора власними вухами чув!.. Стривай-стривай!.. Чи не ота Ізмайлова, котрій я учора радив у кукол гратись?

Борис. Та вона ж, вона.

Горнов. Ця ж мене хамом звеличала. (Сміється.) А терпкою я здався їй кисллицею: вже вона пробувала кусати мене з усіх боків, та тільки оскому набила.

Борис. Бо ти таки учора за пів тієї години наплів обом Ізмайловим цілий ворох чепухи. Перед дочкою так найкраще визначився, сказав їй, що вона уміє тільки воду товкти.

Горнов. Сказав правду. То ж не людина, а кукла.

Борис. Але все ж таки казати таке в вічі панночці...

Горнов. Що ж ти вдієш зо мною, коли я хам?

Борис. І батько мій таки на тебе розгнівався.

Горнов. Знаю-знаю! Через те ж я так учора швидко і іспарився. Він теж шпигнув мене по-панськи. Позвольте мені, кажу, прийняти у ваших горницях одного знакомого. «Хто ж етот ваш знакомий?» — питає. «Ваш, — кажу, — временно обяванний Прохор». — «Для таких, — каже, — знакомих у мене єсть конюшня!» Чудак старий! Ну, слухай, ти ж тепер тверезий, то не забудь, що тобі сьогодні треба декуди навідатись.

Борис (з серцем). А, не нагадує мені! Вісім день очей не навернути, вісім день... я ненавиджу себе!..

Горнов. Я оце забіжу туди та її заспокою. Сказати, що ти сьогодні будеш?

* До побачення, мій друже! (італ.). — Ред.

Б о р и с. А конешно! Через півгодини. Коли б тільки гості швидше убирались. Я сьогодні з своїми старими діло доведу до кінця.

Г о р н о в. Ну, цих гостей навряд чи скоро здихаєшся. Тільки ти вже сьогодні не пий!

Б о р и с. А, не зворушуй мене.

Г о р н о в. Ага, не любиш? Заспокойся, друже. Хто з молодих людей не впивався на своїм віку? Пий, кажуть, та ума не пропивай!

ЯВА 5

Входє старий В о р о н о в.

В о р о н о в (*протяга руку Горнову*). Вы уж успели вернуться?

Г о р н о в. Як бачите!

В о р о н о в (*ходе по кімнаті, далі зупинився, хотів щось промовити і знов заходив*). Либералы, либералы!..

Г о р н о в. Ви ж це про кого кажете? Чи не про Ізмайлових? Ваша правда. Вони дуже ліберальні.

В о р о н о в. Нет-с, я не про них. (*Зупиняється проти Горнова.*) Скажите, того... того... Правда ли, что вы подарили вашим крестьянам дополнительный платеж?..

Г о р н о в. Справжня правда.

В о р о н о в. Либерально, очень либерально! (*Знов ходе.*) Ссуду какую-то тоже у себя открыли?

Г о р н о в. Оdkрив.

В о р о н о в. Гуманно и либерально! Ну, а я того... того... не откroю!.. Слышите ли, не откroю!

Г о р н о в. Чую-чую! Я не глухий. Ви не одкрите!

В о р о н о в. Да-с, не откroю! И школа там у вас?

Г о р н о в. І школа там у мене...

В о р о н о в. Но для чего все это мужику? Я вас спрашиваю, для чего?

Г о р н о в. Не знаю.

В о р о н о в. Не знаете? Нет-с, вы знаете! Да-с, знаете! И я знаю!..

Г о р н о в. А коли ми обое знаємо, то задля чого ж переливати з пустого в порожне?

В о р о н о в. А затем-с, что такими поступками вы развращаете мне сына.

Г о р н о в. Не веліть йому водитись зо мною. Пошліть його до Ізмайлових в науку, там він навчиться у кукол гратись.

В о р о н о в. Что-с? Вы забываетесь, милостивый государь.

Б о р и с. Я слушаю и удивляюсь только всему тому, что вы, папа, говорите. Вас эти два года так изменили, что я, право, не узнаю вас.

Воронов. Помолчи, друг! Мы с тобой после поговорим.

Борис. Тошно даже слушать. *(Пішов у свою кімнату.)*

Воронов. Видите, это все ваше влияние. Он у меня прежде этого не смел.

Горнов. Тоді, як був ще малим.

Воронов. Нет-с, всегда..

Горнов. Та він же два роки і не був дома; а два роки — це не малий час.

Воронов *(ходе по кімнаті)*. Да, вы философ! У вас ведь на все готов ответ.

Горнов. Мені здається, що й у кожного чоловіка розум завжди повинен бути насторожі.

Воронов. Философ, философ! И если я вас спрошу, зачем вы говорите со мною по-малорусски, у вас также найдется ответ?

Горнов. А звичайно...

Воронов. Любопытно...

Горнов. Я не хочу говорити по-руськи та й одвик-таки од мови, живучи чотири роки помеж крепаками, це во-первых...

Воронов. Однако ж вы читаете русские книги?..

Горнов. Читаю! Німецькі читаю, і французькі, і навіть латинські... Але ж читати і говорити — це дві речі зовсім різні. Як поляки кажуть, *to coś inego!*.. *

Воронов. Да ведь я сам малоросс, а вот же говорю по-русски...

Горнов. Через те ж я і балакаю з вами по-українськи, що знаю, що ви українець і знаєте мову і що колись і сами балакали зо мною по-своєму. Може, це тоді було в моді? Ви перемінились, а я не хочу хамелеонничати! Тут, бачте, багацько залежить і від того, з ким нам найчастіш доводиться діло мати. Ви промеж панами буваєте, а я промеж мужиками вештаюсь. Стало буть, тут діло навику, а привичка, кажуть, друга природа. От якби наша розмова приняла характер надто спеціальний, ну, тоді я, може, спасував би... А доки ми перекидаємось словами, збиваючи тільки піну в роті.

Воронов. Но ведь будете же вы служить?

Горнов. Ні.

Воронов. Могут же дворяне выбрать вас на какую-либо должность?

Горнов. Це інша річ. Але і без вибора, без наказу вже служу ділові.

Воронов. Но ведь вы дворянин? Да-с? А ведете-то вы себя вовсе не по-дворянски.

Горнов. Хто як розуміє людське поведження!

* То щось інше *(польськ.)*.— Ред.

Воронов. Да-с! Вы не по-дворянски поступаете!

Горнов. Наплювать!

Воронов. Как наплевать? На кого наплевать? Вы дерзки! Справедлива пословица, что яблочко от яблоньки!.. Знаете ли вы, милостивый государь, кто был ваш отец?

Горнов. Ви, може, хочете натякнути на те, що я з мужичого роду? Що мій отець, тільки дякуючи власним заслугам, здобув дворянство і полковничий чин? Натякайте, я від цього не почервонію. Ніколи я не одречусь од свого роду. У мене ще й досі є живі дядьки по батькові — один простий гречкосій, а другий солдат, — і я ними не гордю.

Воронов. Правда, говорят, що...

Горнов. Що з хама не буде пана?.. Я й не лізу в пани.

Воронов. Нет-с, лезете! Вы у меня бываете... (Наче щось пригадав, забігав по кімнаті.) Да-с... того, того... Знаєте ли, что я вам могу посоветовать?

Горнов. Разумный совет прийму з подякою.

Воронов. Вот что-с! Вы займитесь сочинением проекта о том, чтобы дворян вовсе не было.

Горнов. Ви не туди, добродію, заїхали! Сочиняйте вже ви такі проекти, вам і книги в руки, а я за таку раду і спасибі вам не скажу. Сором вам, Олексій Дмитрович, що ви з мого правдивого поводження з людьми хочете зробити якусь пропаганду! Ви кидасте болотом у моє чесне діло.

Воронов. Так ваше дело честное?

Горнов. Хоч перед Бога!

Воронов. А я думаю, что напротив.

Горнов. Ні! Ви так же точнісінько думаєте, як і я, та боїтесь розумові сказати.

Воронов. Никогда!

Горнов. А я вам кажу, що іменно так.

Воронов. Вы, кажется, желаете того... того... трунить надо мною!

Горнов. І на думці цього не маю.

Воронов. Вы... очень дерзки!..

Горнов. Схаменіться, Олексій Дмитрович!

Воронов. Вы... вы...

Горнов. Хам? Це вже я чув не раз! Позвольте ж, Олексій Дмитрович, і мені сказати вам хоч одну пословицю: «Насміялася верша з болота, оглянулася — аж сама в болоті».

Воронов. Что-с?

Виходить Борис.

Я, милостивый, государь, с вами более не знаком.

Горнов. Дуже приємно!.. Вибачайте, хотів сказати: як завгодно!..

Воронов. Да-с! Слышите: не знаком!.. (Пішов.)

Борис. Що це з ним? З чого це ви збили бучу?

Горнов. Адже ти прохав, щоб я попросився з твоїми старими? От вже з батьком попросився...

Борис. Та що це з ним вчинилося, я ніяк не розберу?

Горнов. А, Бог з ним! Прощай! Приїзди ж до мене... А може, батько не пусте? Мене то вже, певно, не допустять до вашої парсони.

Борис. Бозна-що вигадуєш. Я догадуюсь, це, певно, його Измайлова натравила на тебе.

Горнов. Може... Але ж молодому чоловікові, коли він блукає ще в думках і відсахнеться сьогодні від того, чим вчора захоплювався,—якщо постережеться що, то в ньому з'являється власний процес змишлення,—я можу вибачити; ну, коли старий чоловік так, з лисою головою... (Чоломкавшись, пішов.)

Борис (один). Це щось несподіване з'являється у моїй сім'ї.. (Походив.) Що я такого наговорив учора панночці? Невже справді об'яснився? Як я согласився сісти за той проклятий ералаш!.. Потім напився як?.. Сьогодні востанне скажу батькові й матері, і якщо вони суперечатимуться, я зроблю по-своєму. Володька вражає мене, кажучи, що я безхарактерний!.. Він правду каже. О, яку правду! Доки ж я, справді, буду як цуцик той на вірвці?..

ЯВА 6

Борис і Воронов.

Воронов (входе). Что, уехал этот либерал? Я очень рад.

Борис. За что вы отказали ему от дому?

Воронов. Негодяй он!.. Вот за что.

Борис. Негодяй?

Воронов. Да, негодяй, и я запрещаю тебе с ним дружиться!

Борис. Ну, это уж... Впрочем, это пока на второй план. Я должен вам сказать, что у меня есть более серьезное дело.

ЯВА 7

Ті ж і Соломія.

Соломія. Пане! Там Гордій Поварів прийшов!

Воронов. Что ему надо?.. Зови!..

Соломія пішла.

Пойди к гостям; я после готов с тобой потолковать.

Борис. Вы выслушаете меня?

Воронов. Через 5 минут.

Борис пішов.

Ну, что ж он там?.. Кто там такой?..

ЯВА 8

Воронов і Гордій.

Гордій (*входе, топнув ногою*). Моє поштенісі! Позвольте вам препоручить. (*Подає запечатаний лист.*)

Воронов. Что это такое? (*Розпечатав листа і читає.*) «От 186... года от сентября месяца преглашают Вас, Ваше високоблагородіє, майстер сапожной, штоб ви пожалували своєю персоною із фамилією на брачний процес у етое воскресенье. Свадьба будет на благородную ногу, віна і музика з городу і пирожное шпанскій ветір, што папаша зготовлють; собственноручно Гордей Микитович Поваренков, сапожной майстер і кавалер».

Гордій. Так точно, і кавалер. Так как іщо в первый законной брак поступаю.

Воронов. Я не понимаю, что это такое?

Гордій. Брачный процес буду палучать с баришнею Теклею Свиридовой. Хотів хоть триста рублів аванжау, ну, помирился на двухсот п'ятдесят. Значить, подумав: «Пропадай моя деревня, все четыре колеса».

Воронов. Да ты скажи толком, что тебе надобно?

Гордій. Разві я непонятно об'явил у білеті? Кажеться, очінь синпатично. Значить, предлагаю вам на свадьбу до міня.

Воронов. Что-о? К тебе на свадьбу?

Гордій. І што, как можить согласні будите поступок совершить об некотором подарке, хоть двадцять п'ять рублей, так я с равнодушным вдовольствієм получу.

Воронов. Пошел ты прочь, дурак!..

Гордій. Вот так категория!..

Воронов. Вон, говорят тебе!.. (*Кида йому листа в вічі.*)

Гордій. І с тем до приятного свиданія. (*Пішов.*)

Воронов. Да что же это такое творится? Мужик какой-то, сапожный мастер, осмеливается просить к себе на свадьбу, да еще по пригласительному билету? О, до чего мы дожили!

ЯВА 9

Воронов і Борис.

Борис (*входе*). Вы свободны?

Воронов. Ну?.. Да, кстати — согласился ли ты поехать в гости к Измайловым? Они тебя приглашали!

Борис. Да, приглашали, но решительно отказался.

Воронов. То есть как это? Ведь ты почти сделал предложение Анне Андреевне?

Борис. Ну недалекая ж она, если поверила пьяной болтовне.

Воронов. Так ты хочешь нас осрамить?

Борис. Вы обещали выслушать меня. Время не терпит. Я должен с вами говорить.

Воронов. Ты затянешь ту же канитель о твоих диких намерениях?

Борис. В последний раз. Итак, я возвращаюсь к вопросу, на который вы не ответили мне в прошлый наш разговор. Я спрашивал вас, зачем вы, зная и видя мои отношения к Оксане, смотрели на них не только сквозь пальцы, но даже снисходительно?

Воронов. Ответ простой: она была горничной... ну... а ты... как молодой человек... оно и понятно...

Борис. А!.. Интрижка по части клубнички!.. А между тем вы жестоко ошиблись. Я полюбил Оксану и повторяю вам, что женюсь на ней.

Воронов. Я объявлю тебя сумасшедшим, и тебя посадят в желтый дом.

Борис. Да хоть в тюрьму! Я дал слово Оксане, и она моя невеста,— слышите ли, она моя невеста!..

ЯВА 10

Ті ж і Наталя Семенівна.

Наталя Семенівна. Завтрік уже подали!.. Прасков'я Петровна і Анеточка просто покою мені не дають: «Просіть,— кажуть,— та й просіть, щоб Борінька їхав до нас погостити!»

Воронов. Нет, ты послушай, что он говорит.

Наталя Семенівна. Що таке?

Борис. Я прошу вашего благословения на венец з Оксаною!

Наталя Семенівна. Як? Це той синочок, котрий учора присягався, що все зроби задля матері, а сьогодні вже й назад?

Борис. В чім же я присягався?

Наталя Семенівна. Ти дав мені слово, що поїдеш до Измайлових в гості. Це раз... А потім...

Ті ж і Степан.

Степан (за дверима.) Я силою ввійду, і ніхто мене не зупине.

Воронов. Кто там?

Степан (вбіга). Це я, пане!

Воронов. Что это? Как ты осмелился войти без доклада?

Степан. Та вже хоч і вбийте, а ввійшов!

Воронов. Вон!..

Борис. За що ж ви його проганяєте? Що скажеш, Степане?

Степан. Ви питаєте? Це дивно, паничу, надто дивно!.. А я ж завжди мав вас за чесну людину. Дійшла до Оксани звістка, що ви засватались на якійсь панночці!..

Борис (з жахом). Як?!

Степан. А тепер вже, може, Оксану й на столі застанете!

Борис. Годі, годі!.. Спала полуда з очей!.. Туман розійшовся!.. Так ось воно що?.. Так ось зачим мене підпоювали?.. Так ось задля чого запрошують мене в гості до Ізмайлових?.. Так ось від чого ваша хворість, мамо? Бач, це та любов ваша свята, котрою ви так похвалялись і котра, мов в ланцюгах залізних, так довго держала мою волю... Так ваша та щирая і тихая мова: «Женись, сину, на кому хочеш»,— була кривда, одна облеслива кривда!.. О мамо-мамо! Що ж ти зробила з моєю душею? З тією душею, в котрій образ твій завжди був нарівні з Богом? Батьку-батьку рідний!.. О, що ж тепер на світі не зрадливє, коли рідний батько і мати... А!.. Швидш відсіля!.. Промеж чужими людьми знайду я батька і матір!..

Прохогом вибіг, за ним пішов Степан.

Наталя Семенівна. Синку, синку!.. (Рида.)

Воронов. Я тебе, мерзавец, я тебе!.. Вот тебе твій мазунчик!..

Наталя Семенівна. Ти ж чого дивився? Ти його виховував і пестив! Я жінка неосвічена! Де я була? Що я бачила? У чотирьох стінах вік ізжила, а ти похвалявся, що ти вчений і всезнаючий. Ти йому дав змалку волю! Я дурна була по-твоєму... Себе ж ти цілий вік лічив за розумного, а сина єдиного не зумів до пуття довести. Ох, я нещасна!.. (За сльозами не може говорити.)

Воронов (мов ошалілий). Что ж это? Сколько я того... того читал, но такого случая... Читал я в журналах и газетах... не начитывал. Но как же в самом деле стесняют... того-того...

свободу, когда свобода должна быть свободна? Ну, и пусть его жениться, пусть жениться, хоть на чертовой дочери! Я... я знать его не хочу!..

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Середина хати Завади.

ЯВА 1

На ліжку лежить недвижна Оксана, біля неї у головах сидить Завада, а збоку Горнов.

Горнов (*тихо розмовляє*). Чудову машину підвели, намоглись дівчину з світу звести!.. І вірить не хочеться, щоб усім цим лихом керувала мати Борисова.

Завада (*сумно*). Не знаю, що я кому заподіяв лихого. Здається, завжди з усіма поводився по-божому.

Горнов. Не чоловіче діло вчинили, а дьявольське!

Завада. Так вже, мабуть, судилося мені зостатись на старості самотнім, без втіхи, без жодної радості... Ні, я винен, винен я!.. Мені не слід було б потурати на її хіть! Забажалося їй довідатись, як ті пані живуть і намоглася одним лицем: «Піду служити до панів!» Я здався на її волю. Не багато їй наслужила, один тільки рік, а горя запобігла на цілий вік і собі й мені... Учора, маріючи, промовила: «Покритка, — каже, — я!» Я з жаху мало не збожеволів. Та вже нагодився Степан, котрий, спасибі йому, розказав мені усе, що витворяли з нею парубки. Люди радять скаржитись громаді!.. Що ж ті скарги, чи вернуть же вони життя моїй дитині?

Горнов. І як ви не встерegli її тоді, як увели з подвір'я в хату?

Завада. Бачите, я пішов до писаря, щоб той дещо пошептав коло неї. Вернувсь додому, аж дивлюсь — її вже в хаті нема. Кинувся по сусідах, по садках та вгородах! Шукав, шукав!.. Вже й на світ поблагословилося, а її нема, як у воду впала. Та вже як зовсім розвиднілось, знайшов її аж на греблі, біля розореного млина.

Горнов. Це ось що за селом?

Завада. Еге ж!

Горнов (*убік*). Там вона востанне бачилась з Борисом.

Завада. Прийшов я туди, дивлюсь, аж вона лежить, мов мертва. Далі розплющила очі. Став я до неї промовляти — мовчить, неначе води в рот набрала. Потім почав я гукати!.. Тут, хвалити Бога, нагодився Степан, і вже вдвох ледве-ледве

довели її до хати. Як положили ми її на ліжку, так вона почала балакати; але щось таке нісенітне, що й купи не держиться. А згодом заснула.

Г о р н о в. І не прокидалась вона?

З а в а д а. Ба ні, через недовгий час знов щось заговорила, тільки, мабуть, крізь сон, бо очі її були заплющені.

Г о р н о в. А що вона таке говорила, як скоро ви її ввели в хату?

З а в а д а. Все кликала панича! А потім почав я її питати, куди вона ходила. Вона й одмовила: «Ходила,— каже,— наймати людей, щоб яму викопали. Грошей,— каже,— не було, я їм дала золотий перстень!» У неї і справді був золотий перстень на руці, певно, паничів, а тепер нема.

Г о р н о в. Дивно! Чому ж ви учора не дали звістки Борисові, що таке скоїлось?

З а в а д а. Чудно ви міркуєте! Як би таки я поліз у хороми оповіщати про своє лихо?

Г о р н о в (помовчав.) Певно, вона довго лежала на греблі, а там вогко, свіже повітря від річки, ну, й простудилась. (Приклада руку їй до голови.) Ач, який жар палить!..

ЯВА 2

Ті ж і Борис.

Б о р и с (входе). Де вона? Що з нею, з моєю любовою?..

Г о р н о в (зупиня його). Тихше, Бога ради, тихше! Вона спить, ти її можеш сполохати.

Б о р и с (ламає руки). О, я нещасний, безталанний! О, я безхарактерний чоловік! (До Горнова.) Рятуй, рятуй її, брате!

З а в а д а. Я не мав сили звернути її волю з того манійного шляху, усіяного терном колючим, камінням гострим... Бо я без міри її любив! (Тихо плаче.)

Б о р и с. Батьку-батьку! Не вражай ти мого серця твоїми тихосумними докорами. Чи не наважився ти хвастати передо мною своїм горем, хвастати, що вмієш щохвилини видавить із старих очей краплю солоної води? Що твоє горе проти мого? Що твої сльози проти моїх сліз? Зваж моє горе з своїм. Зваж мій вік з своїм і зітри мерщій росу з твоїх очей! Ти вже оджив своє і однією ногою стоїш у труні, а я повний нерушених молодих сил!.. Ти був щасливий десятки років, а передо мною тільки замиготів вогоньок того щастя!.. А я летів орлом, бистрим вітром буйним до мого щастя і тільки що наблизився до нього, як воно почина вже гаснути! Моє горе — пекло палаюче!

Г о р н о в. Радив тобі пильнувати того вогню, бо він тільки раз з'являється нам на віку.

О к с а н а (крізь сон). Борис!..

Горнов. Вона тебе кличе!

Борис (*кинувся до неї*). Боже, святе небо і земля! Вона мене кличе! Я тут, я біля тебе, моя Оксаночко!

Оксана (*крізь сон*). Перстень, це його... Більш нічого нема, це все... не лякайте... (*Замовкла.*)

Борис. Вона маріє, і в маринні її душа живе мною! О світе мій!..

Оксана. Яка холодна земля!.. Пустіть, пустіть, мене.. За що ви надо мною знущаетесь?.. Посватався? Текле, що я тобі заподіяла? Борис їде, чом же не вітається?.. Спасибі вам, пані!.. Пустіть, пустіть мене!.. (*Замовкла.*)

Борис. Що з нею сталося? Вона мов нежива...

Горнов. Припадок, кризис!

Завада. Донечко, донечко! Не покидай же мене старого, похилого!

Борис. Ох, серце моє, розум мій кригою замерзає... Туманом застилається!.. Ні, не можна тому статися, щоб вона померла! Не вірю я, не вірю!.. Бог справедливий, за що ж така кара? (*Упав на коліна біля ліжка, тихо промовляє.*) Ніколи я не благав нічого незбутнього. Всі думи, всі мої помисли я захиявав до чесної праці, до чесного життя! О Боже милий! Дай же життя, хвалити тебе і прославляти твою милість. (*Припав лицем до рук.*)

ЯВА 3

Ті ж і Максим.

Максим. Та що це у вас таке, нехай Бог бороне, трапилось? А мені і кажуть люди, що у Антона щось непевне скоїлось, та я не поняв віри.

Завада. Карає нас Господь за гріхи наші.

Борис. Пропаций я, пропаций!

Максим. Гріх вам, гріх, паничу, так вбивається! Не люди її одіймають у вас, а Бог милосердний! Бог дав їй життя, Бог і бере. Він один властивець над нами, і ми не повинні ремствувати на його святу волю.

Борис. Не ремствую я, а очевидячки загибаю!..

Максим. А подивіться, паничу, на нас, сліпих людей, та поспитайте, якого горя ми не перебули? На наших очах люди одіймали дівчину од милого і на його очах її безчестили; на наших очах брали молоду з-під вінця і вели в хороми на безчестя, а потім... (*Махнув рукою.*) Отже, ми усе те пережили, пам'ятаючи, що є Бог милосердний на небі, котрого заміри нам невідомі. А чи давно, паничу, ви похвалялися здолати нашу мужицьку ваготу і працю? Та чи вам же, паничу, борються з тими життями?

Оксана (тихо.) Хто помер? Борис...

Борис. Моя зоре, мій раю!.. Оксано, Оксаночко, прос. мене!.. Чого ж ти так пильно дивишся на мене?.. Це ж я, твій любий, твій суджений!..

Оксана. Твій любий, твій суджений! Лягай мерщій в домовину!

Борис. Де ти, серденько, бачиш домовину?..

Оксана. Дай, я поцілую твої очі! (До його придивляється.) Який страшний погляд!.. Мертвого з гроба не вертають! Хоч одну іскру жалю... Не треба грошей... на подзвіння... Чого ж сичиш на мене? Пані, гадина... повзе вона... повзе до мене!.. Захочіть мене!.. Повзе, впиється в моє серце... Геть, геть!.. Одрвіть, одрвіть її... (Умирає.)

Борис. Що це з нею? Оксано, Оксаночко!.. Ні, вона не вмерла!.. Стигнуть очі, холонуть руки, серце не б'ється!.. Оксано!.. Вона мертва!.. Страшно, страшно!.. Дивіться, вона вкоряє мене своїм поглядом. (Одскакує від неї.) Рятуйте, рятуйте!..

Горнов. Друже, поклич на поміч розум і покорись його силі!

Завіда. Донечко, донечко, на кого ж ти мене покинула?! (Рида.)

ЯВА 4

Ті ж і Степан.

Степан (вбіга). Оксано, Оксано! Я помстився за тебе! Оцими власними руками я роздер пащеку Теклі, отій лютій гадині!..

Максим. Не чує вже Оксана твоєї звістки!..

Завіса.

ГЛИТАЙ, АБО Ж ПАВУК

Драма у 4 діях і 5 одмінах

ЛИЦЕДІЇ

Йосип Степанович Бичок, багатий чоловік,
літ 65.

Мартин Хандоля, багатий селянин, літ 45.

Стеха, стара баба.

Олена, її дочка.

Андрій Кугут, чоловік Олени

Христя, дівчина, подруга Олени.

Іван Павлович, заїжджий міщанин.

Юдко, шинкар.

Зборщик.

Кіндрат, хлопець, наймит Бичків.

1-й }
2-й } чоловіки.
3-й }

1-а }
2-а } молодиці.

Дівчина, літ восьми.

Двоє малих дітей.

Парубки, дівчата й селяне.

Діється у Херсонщині.

ДІЯ ПЕРША

Вулиця на селі. Управоруч домок з дерев'яним дахом і ганком, поліворуч шинок з табличкою: «роспивочно і на винос». Далі хати, токи, клуні, огороди, садки, криниці з журавлями, ледве мріють вітряки.

ЯВА I

Бичок і Мартин стоять біля ганку.

Мартин (*під чаркою надто*). Йосип Степанович, слухайте сюди: я ж кажу, не дає Юдко Мартинові набір, не дає. Не треба! Мартин питиме на готові... Ого-го, поздоров, Боже,

Йосипа Степановича, то й гроші повсякчас знайдуться,— чи так?

Бичок. А хто ж, государю мій, окром мене, усіх вас рятує і визволяє з усякої оказії?

Мартин. Ви, спасибі вам! І багато людей повік вам будуть дякувати за вашу прихильність... Хоч деякі люде й кажуть: «Не вір, мовляв, Йосипові, бо він тебе втопе!..»

Бичок (*сміючись*). Які ж то люде?

Мартин. Та хіба їх кожного згадаєш? Вже коли я вам кажу, що говорюють, так воно так і є!

Бичок. Не люде то, а недолюдки! Бач, вже їм життя моє по-божому та моє чесне імення завадило гірш болячки, через те й пащекують; ото, государю мій, заздрість ними орудує і примушує їх лихословити на кожного чесного чоловіка... (*Зітхає.*) Я ж кажу, що інший би чоловік, учувши про себе таку лиху славу, сказав би: «Не варт після цього робити добре людам, хай їм враг!..» Ось що інший сказав би. А я цього ніколи не скажу: я ніколи не зверну з того шляху, на який напутив мене сам Господь і яким належить іти кожному християнинові й Богобоязному чоловікові, я ніколи не перестану помагати кожному бідоласі, як і доперва допомагав, і кожного визволятиму з оказії й навчатиму усьому якнайкраще!.. (*Підіймає очі до неба.*)

Мартин (*зітхає*). Спасенна ви душа!

Бичок. Нехай мене замість дяки кленуть, нехай навіть плюють мені межі очі, а я з свого шляху не зверну!..

Мартин. Спасенна, спасенна ви душа! Ну й голова ж у вас, недаром вже, мабуть, і старшина про вас каже: «У тій голові,— каже,— розуму, мов два клало, а третій топтав!» Слухайте сюди, що я вам скажу: нехай що хочуть базікають, а я плюю на те пащекування, і ніхто мені не заб'є баки!.. І ви плюйте на них!

Бичок. Не плюю, государю мій! Бо я християнин і пам'ятаю, повсякчас пам'ятаю, що Господь милосердний усіх нас буде судити; праведним він уготує царствіє небесне, а неправедних осудить і покарає!..

Мартин. Кажуть, він тебе й горілку навчив пити... Це й знов брехня! Я сам навчився... Хоч я перш і не пив, так що ж? Не пив, бо не знав, який у горілці смак,— а правда?

Бичок. Правда, государю мій! Горілка — ласий напиток; а, окром того, вона звеселяє дух і надає одваги чоловікові і смілості...

Мартин. О, ще й як надає! Та я як нап'юсь, тоді бери у мене все, бери що хоч, усе продам без торгу... Навіть і самого себе продам! Прощайте, куме!..

Б и ч о к. Пам'ятай же, государю мій, що тепер ти винен мені вже півтораستا без двох...

М а р т и н. Як півтораستا? Ого-го! Е, ні, стривайте, я зараз перелічу. Після Різдва¹ я взяв у вас сорок? Так, сорок! Після літнього Миколи² ще сорок? Ще сорок! Тепера знов тринадцять?.. Та й годі ж? (*Бормоче.*) Тринадцять, сорок, та ще сорок, та ще й тринадцять...

Б и ч о к. Ну, та приклади ще процент, государю мій.

М а р т и н. Процент? Он що! Хіба як процент прикладеш, ну, то воно ніби й так виходить... Ой ні, не так! Але й процентик напух: півтораستا без двох? Дерете ви, вибачайте у цім слові, як з рідного батька!

Б и ч о к. Дивно мені слухати такі речі, та ще й від кого? Здається мені, що ти й не дурень на світі, та й усе село має тебе за чоловіка з неабияким розумом!.. Розсуди ж, будь ласка, що процент на гроші усе єдно, що приплід або ж урожай!..

М а р т и н. Та воно правда, але ж... З одного б то боку показує ніби й так, а з другого — інше обличчя!.. Бачте, у грошах не бува ні падежу, ні неврожаю, а усе тільки приплід!.. Недаром співається про грошовитого, що каже: «Не потіє, не хворіє, карбованці ліче та всім дулі тиче!..»

Б и ч о к. Дулі тиче? Так то воно збоку здається! А мало моїх грошей пропада на людях; мало я їх роздав на вічне оддання?.. Правда, що у мене таке вже чудне серце, що як тільки уздрю убогого, то навіть готов і сорочку з себе здійняти та йому віддати... Оця ж то позика на вічне оддання і є той падіж та неврожай!

М а р т и н. Та й я ж кажу, що воно трохи ніби й на правду скидається, але ж...

Б и ч о к. Ну, ти вже почав щось таке плескати, що й купи не держиться!..

М а р т и н. А які-бо ви палкі, вже й розгнівались?.. Гей, кумцю-кумцю!..

Б и ч о к. Ну, лічи вже, лічи швидше, скільки ти мені винен, бо мені ніколи!

М а р т и н. Не пеклуйтеся, ця вже турбація не вашої параквії, от що! Ви собі думаєте: «Кум мій тепер п'яний, а до того ще й дурний, аж крутиться, то й не потрапе тепер полічити?» Ова! (*Цмокає губами.*) Невелика сума, лічили ми і не такі копитали! (*Бормоче.*) Сорок та ще сорок!.. (*Б'є себе по лобові.*) Ось тут у мене ціла книга! А ще й до того, дякуючи вам, трохи й грамотний, хоч мало дрюкований!.. Е, куме, не знаєте ви цієї голови, вона у мене над усі книжки у світі!.. (*Знов бормоче.*) Сорок та ще сорок, та ще й тринадцять? (*Дивиться угору і довго шепотить губами.*) Так до копійки, до денежки так!.. (*Помовчав.*) А скільки ж так?

Б и ч о к. Півтораєта без двох!

М а р т и н. Так, і в мене якраз так виходить: півтораєта без двох! Заплатимо! Ого-го, Мартина ще й у три тисячі не вбереш!.. Слава Господеві, є волики, є й коров'ята, й овечата, і хліба мало не повен тік!.. О, та й донечу я бісовому Юдкові! Вже не дає набір, ач! Не даєш, матері твоїй з хвостом? Осьдечки гроші, питиму на готові! А скажіть, кумцю любезний, чи то вже ваші штуки?..

Б и ч о к. Які ще там штуки?

М а р т и н. Щоб Юдко не давав мені набір?..

Б и ч о к (*ховаючи очі*). Бозна-що ви вигадуете!.. Слухай, куме, як пак там по батюшці тебе величати, все забуваю!

М а р т и н (*зітхнув*). Забуваєте?.. Гм... дивно! Не величайте мене ніяк, то краще буде! Ой, бачу я, що вже вам Мартин обрид та остогид! Плювать мені за це на вас, ось що! Проп'ю оці гроші, і шабаш! Амінь!.. Бігатимете знов за Мартином, як чорт за грішною душею!

Б и ч о к (*ласкаво*). Що це на вас, куме, сьогодні напало?

М а р т и н (*одвергається*). Не говоріть до мене ані жé, ані слова!..

Б и ч о к. Слушайте, куме Радивоновичу, господарю мій!..

М а р т и н. Ну?

Б и ч о к. Візьміть, будь ласка, ще два карбованця та й нехай вже полові воли будуть моїми. Беріть, добру ціну даю.

М а р т и н. Вас ще ніхто сьогодні не лаяв у вічі, ніхто? Отже, як не побоюєь Бога, хоч ви мені й кум, то вилаю! Щоб я полових продав за півтораєта? Та ви знаєте, які то воли: зо дна моря винесуть, хоч на яку хоч гору вибичують!.. (*Іде до шинку.*) Гей збирайсь, голота, Мартин гуляє!.. (*Сніва.*)

Дай горілки, жиде Юдко,
Ти, музико, заграй хутко,
Я ж музиці поклонюся,
Бо вже далі не попхнуся!..

Гей, Юдко, станови відро горілки, станови два заразом, матері твоїй з хвостом!.. Ого-го, у Мартина ще буде на що пити, ще буде та й буде!.. (*Пішов у шинку.*)

Б и ч о к (*гука*). Гей, хлопче, Кіндрате, чи ти на подвір'ї?

ЯВА 2

Кіндрат і Бичок.

Б и ч о к. Чого ти так лізеш, неначе три дні не їв? Піді зараз на село та й клич мерщій до шинку Панаса Горбатого та Свирида Куцого; скажи їм, що Мартин гуля і їх запрошує, чуєш? А я дам тобі за це бублика.

Кіндрат. Еге, і учора казали: «Дам бублика!», і позавчора.

Бичок (один). Та й не дав? От горенько, забув!.. Ну, вже сьогодні дам аж два! Одначе Мартин почина ніби до розуму доходити, хтось-то вже його навча проти мене!.. Треба буде щось інше удіяти, щоб часом він не випорснув з моїх рук. А полові воли добрі, заплющивши очі, двісті дадуть... Хіба накинути ще з п'ять рублів? Мабуть, прийдеться-таки накинути, щоб інший хтось не покориствувався...

ЯВА 3

Стеха і Бичок.

Стеха (ідуци вулицею, голосить). Ох, матінко, цінують, цінують! Одна-одним коровка зостанеться!.. Чим же я содержуватиму дітвору дрібненьку?

Бичок. Государине моя, чоґо це ти так голосиш? Що там за притичина трапилася?

Стеха. Ох, горенько ж та лишко тяжкее! Теличку, та ще й первісточку, цінують!.. На весну сподівалася діждатись з неї коровки... За наділ цінують... А з яких достатків я платитиму? Адже ж і ви знаєте, що в мене ані стеблини не вродило! Посипалося лишко на мене, бідну удову, як на ту чаєчку, що вивела діток на роздоріжжі!..

Бичок. Сором тобі, государине моя, так бідкатись! Чи не я ж піклувався об тобі щогода, чи не я ж визволяв тебе з усякої оказії? Правда, що я тепер не вхожий до твого двору, то й не знаю, як там ти і що... Бо зять твій щось до мене не такий став, як спершу, щось вже бісом на мене дивиться... (Зітхає.) Бог з ним! І скортіло твоїй дочці йти за молодого, от тепер і цяцькайся та бідкайся! (Озирається, потім тихо балакає.) А казав тобі, скілько разів казав: віддай мені свою Оленку, хай буде у мене хазяйкою, господинею,— не послухала.

Стеха. І що ж би то я була за мати, щоб пхала свою дитину на поталу та на поквол людям, на глум усьому хрещеному мирові?

Бичок. Не гомони-бо так дуже, часом почують!..

Стеха. Та чи такої ж я доленьки своїй дитині бажала? Я ж її пестила, як панночку, як квіточку... Ви ж певно, знаєте, певно, що чули від людей, що вона ж у мене та й не простого роду? Хоч воно, мовляв, і через гріх найшлося, а все ж таки паненя! Ох, та не так скоїлось, як гадалось!..

Бичок. Ох, государине моя, не то шлюб, що піп звінча, а то, що Бог благословить! І кращі від твоєї дочки живуть без шлюбу та ще й як живуть!..

С т е х а. Живуть та цілісенький вік у сїрка очей позичають! Щоб я свою дитину та ще й сама на грїх підвела, борони мене, Боже!..

Б и ч о к. Все те дурниця, що ти говориш! Та от я тобі скажу хоч би й про жінку нашого станового, адже вона йому не вінчана, а подивись, як вона панує, краще другої пані! І всі її почитають і шанують!..

С т е х а. Дуже? Зазнала і я тієї шаноби та почитування, зазнала так, що й досі вадить!.. Доки до любові, доти й в шанобі, а як остогидніє, тоді іди, голубко, куди очі дивляться, та ховайся від людей з своїм соромом! Люде, добродію,— вороги, привітають таким прїзвищем, що й повік його не збудешся!.. Кажу вам, що мені дійшлося до того, що хоч візьми та укоротай собі віку або ж іди за першого ледащцю або п'янюгу, щоб мати хоч яку-небудь заступу!.. Вже там що доводилось на самоті терпіти, про те знали боки та печінка, зате при людях була заміжною і хазяйкою!..

Б и ч о к. Плювать на те пашекування!..

С т е х а. Звісно, вам плювать, а нам одбувать!

Б и ч о к. Так ось же слухай, стара! Щоб ти запевне знала мою добрість і мою прихильність до чужого горя, мушу тобі і на цей раз допомогти. Хоча я й знаю, що, може, цих грошей ти й повік мені не віддаси, але ж, як той казав, де вже наше не пропадало. *(Усміхається.)* Чув я, та ще й не раз чув, бо в мене скрізь є вуха, що ти мене перед людьми лихословила і усім на мене скаржилась... Хе-хе-хе! Так допомогти, га?.. Мушу і цей раз визволити тебе з оказії, пам'ятаючи повсякчас, що роблю те задля Бога, шукаючи душі своїй спасення! А друге те, що чесная ти людина, Стехо, через те я тебе почитую і зневагу твою до мене забуваю!

С т е х а *(хапа його за руку і цілує)*. Ох, батечку ж мій, я вже й не знатиму, як за вас Бога молити.

Б и ч о к. За ці словеса велике тобі спасибі. Молись за грїшну мою душу, чесная вдово!.. Ох, грїшні ми, грїшні! Ходімо ж до горниці, я дам тобі грошенят! *(Пішли.)*

Я В А 4

О л е н а виходе з-за лаштунків і придивляється.

О л е н а. Куди ж це мати пішли? Певно, до глитая!.. Вже зборщики поцінували телицю, ось-ось і до скрині доберуться, либонь, і одежу хочуть поцінувати.

Я В А 5

Х р и с т я виходить з другого боку з відрами.

Х р и с т я *(балака швидко)*. Здрастуйте — не застуйте! *(Регоче.)* Здорова, Оленко, чого-бо це ти така засмучена? Що то у вас за люде на подвір'ї?

О л е н а. Хіба не знаєш: урядник та зборщики!

Х р и с т я. Учора були і в нас ці гості. *(З смутком.)* От і купила я собі на спідницю та на хвартушок, і нові чоботи купила!.. Повнісеньку скриню накупила усякого добра! І в скрині пусто, і в кишені не густо! Аж дві весні й два літа заробляла поденно; великі гроші віддавала батькові, а п'ятаки та гривні виховувала, та й виховала мало не на вісім карбованців, а вчора як прийшли оті здиришки, бодай їх за печінки узяло! — та як почали цінувати... Батько об поли руками б'ються та бідкаються, мати плачуть, а дівтора дрібна як підніме реви та галас! І-і, лихо, хоч з хати тікай! Мене за серце як ухопе, як ухопе! І вже, сестричко, й не тямлю, як я вбігла в комірчину, витягла з-під солом'яника свій клад, вбігла в хату та й жбурнула його здиришкам межі очі, так-таки й жбурнула — от сій-богу! А далі сама як заголося! І обідати не сіла, поки не догулась та не доголосилась до того, що аж батько налаяли і мало не оддубасили! От тобі, Христе, і спідничка нова, от тобі й чобітки з підківками! Прийде Різдво — усі ж то, усі дівчатка вирядяться, як квіточки, як лялечки, у нове та в модне, а я одна, мов та сирітка, буду у старенькому... Ніхто й глянути не схоче на мене; усі хлопці відчахнуться від мене, бо, звісно, у старенькому.

О л е н а. Не печалуйся, щebetушечко, кому ти до вподоби, той і в старенькому зачепа!

Х р и с т я. Я й колядувати не піду; ні на вулицю, ні на скобзалку не вийду, ховатимусь від людей. *(Помовчала трохи, далі озирнулась і тихо балака.)* Хіба признатись тобі, сестричко?

О л е н а. Певно, вже покохала когось?..

Х р и с т я. Сій-богу, я тобі признаюсь, а ти, зозуленько, порадь мене якнайкраще! *(Знов озирється.)* Я вже зовсім подала слово Максимові, казав, що після Дмитра³ прийде з старостами. І люблю ж я його, Господи, як люблю! А що, як батько та не захочуть віддати мене за нього?

О л е н а. Та куди ж тобі ще заміж? Чи тобі є год з вісімнадцять, чи пак і нема?

Х р и с т я. Не знаю! Батько знають, а я не знаю! Та хоч би й зовсім молода, так кажу ж тобі, люблю його, що й душі не чую! А як він мене любить, Господи! Як дуже любить! Ми вже кохаємось собі давно-давно! А як ми собі — так аж чудно! У петрівку, на другім тижні у вівторок, зустрілись ми на громадській греблі по той бік ставу, і як кумедно зустрілись: ходила я, бач, гусят шукати! Ходжу понад ставом та все: гусю-гусю-гусю! А вони запливли аж геть під очерета та знай собі хлопощуться та глитають ряску. Почало вже й сонечко спочивати, а далі й смеркло, а я ж ходжу по березі, як манія, та

кличу гусят. Далі тільки що зійшла я на греблю, аж зирк! — щось іде назустріч, порівнялось зо мною: «Добривечір!» — каже. А я зараз-таки його й пізнала, та й не пам'ятаю, чи одказала я йому що, чи ні, бо так засоромилась, що й Господи! Чую, що лице моє, сестричко, мов вогнем запалало і серце ніби стало рости і ширитись у грудях; склепило мені устони, і словечка не промовлю, стою ніби зачарована, от, сй-богу, правда! Далі він питає: «Що це з тобою, голубко, діється?», — а я мовчу, мовчу, неначе оніміла! Далі бере мене за руку і стиха промовив: «Недаром мене, мов манюю, сюди вело, то ж серце поводитарем було!» Од цієї мови я ніби замерла; і здалось мені, що та люба мова понеслась геть по річці і далеко-далеко луною одкликнулася, і ніби все замовкло навкруги, і вітрець затих, і хвиля полягла, і очерет задрімав.. Через яку годину плеснула почула рибка проти зорі, і тоді тільки я трепенулася, і тоді тільки почула своє серце, почула, як воно виразно токотить, і ніби хочу глянути йому в вічі, хочу забалакати — і не можу... «Може, я тобі, моя квіточко, не до любови?» — спитав згодом і хотів випручати свою руку з моєї, а я удержую і так щільно стискаю її, ніби боюсь упустити свою долю, своє щастя!.. І вже й не пам'ятаю, як він мене приголубив і начав цілувати. Довго-довго цілував! І тихо-тихо промовляв, та так же любо, мовби соловейко щебетав, — що слухаєш то щебетання і начебто й нічого не зрозумієш, а серцеві любо: частіш воно якось б'ється, і груди все вище здіймаються; і почнеш зітхати все частіш і ніби сумніш, — а все ж таки слухаєш того соловейка і не наслухаєшся!.. А далі — ох сором же який! — і я його поцілувала. Цілуємось та пригортаємо одно другого до серця! І чималу ж таки годину ми там простояли, бо як прийшла я додому, то вже наші спали, ніде по хатах не світилось... Заглянула в хлівець, аж і гусята дома!

О л е н а (зітхнула). І все те минеться, як любий сон, і розмається, як марево восени!

Х р и с т я (з ляком). Що ти говориш, сестричко? Не лякай мене! *(Помовчала.)* Ото увійшла я тихесенько у повітку та й лягла... Що ж ти думаєш, сестричко, не спитьсь, та й годі! Тільки що заплющу очі, так він і маріє передо мною, так його обличчя і змалюється перед моїми очима! Чую, перші півні проспівали, далі другі, аж і треті; а соловейко десь далеко-далеко так і виляскує, так і виляскує, аж луна йде! Почали вже й гуси на ставку герготати, зашавкотіли утята, ластівочка на бантині тихо-тихо защебетала... Зовсім уже начало на світ благословитись! І через превелику силу заснула я, та так заснула, що ледве-ледве мати розбудили!.. Як збудили, та й питають: «Якого це ти, доню, Максима у сні кликала?» А я як схоплюсь, та з комори, та навітки... аж біля річки зупинилася;

і тільки тоді й опам'ятовалась, як з річки свіжою водицею умилася!.. (Помовчала.) Скажи мені, Оленко, чи й ти свого Андрія так любиш?

О л е н а (з великим смутком). Ох, лучче не питай!

Х р и с т я. Як же це, сестричко? Ти плачеш? Та Господь з тобою!

О л е н а (показує на серце). Бо тут повно і щастя, повно й сліз!

Х р и с т я. Не зрозумію я тебе! Ох, як же я забалакалася з тобою, прощай, сестричко! (Пішла.)

О л е н а (одна). Щаслива ти, доки серцем ще живеш, доки на думці чорні брови милого та карії очі; тепер тобі тільки й гадки, щоб побачити милого, почути його любую розмову, пригорнутись до його серця!.. А й ні гадочки ж тобі об тім, що згодом станеться, що спіткає опісля? І я ж така була щаслива! А й чи давно то було, а вже той рай заростає терном колючим; минулося безпечне та світле щастя, мов пташечкою пролинуло, мов вихром пронеслося... Тільки іноді замиготить перед очима веселая гадка про те щастя й піддурює хворе серце, а через хвилину знов у душу заповзає смутна думка і заквітчує її отрутою-зіллям! Знов невсипуче щоденне бідування з'явиться у душі незгоєною болячкою і придаве її, мовби скибою важкою. Тяжко жити у світі з щирим коханням! Нащо бідній людині у грудях чуле серце? Легше б було жити без почуття і бідкатись з холодним серцем!.. (Задумалась.)

Я В А 6

Виходять Бичок і Стеха.

С т е х а (вже під чаркою). Воно правда, добродію, що краще як хата добре вкрита, а свита гарно... Ну, та вже коли хвортуна плаче...

Б и ч о к (побачив Олену). Здоровенька була, Олена Юхимовно! (Сміється.) Загордувала, що вже й не вітаєшся зо мною!

О л е н а. Чому ж не привітатись? (Уклоняється.) Та й чим би то я мала гордувати? Мамо, йдіть мерщій додому, бо там вже й до скрині добираються.

С т е х а. А дулі їм з маком! Осьдечки гроші. (Показує бумажні гроші.) І теличка-первісточка буде у хлівці, і одежинка у скриньці! Зась їм та дуля з маком!.. Ох, дитино моя люба, дитино моя паняночка, краще б мені було бачити тебе за нелюбом у розкошах та у добрі, ніж за милим, та в нужді! Прощайте, Йосип Степанович! Пошли вам, Господь, щастя й віку, і куди тільки думка ваша сягне, щоб усе так сталося, як забажається. (Пішла.)

Бичок і Олена.

Бичок. Але ж ти ще краща стала, як дівкою була!

Олена. То нехай воно при мені й зостається.

Бичок. Чого ж ти так скоса на мене поглядаєш, ніби ягнятко на вовка?.. *(Усміхається.)* Хіба у мене такий страшний погляд?

Олена. Ні, погляд у вас лисичий, та вовча думка!

Бичок. Ай-ай-ай! А рученята які стали чорні!

Олена. Он у вас і білі руки, а душа...

Бичок. Живе тобою, тобою дише!..

Олена. Чи вам же пристало балакати про кохання? Від вас вже землю смердить!

Бичок *(сміється)*. Не сердься, моя квіточко! *(Хоче її обняти.)* Золото, не молодиця!

Олена. Ну-ну, рукам волі не давайте! Ач які! Перед людьми вдасте з себе святого та Божого, а наодинці — бісові рідня?

Бичок. Нащо ж Господь і дає красу, як не на те, щоб на неї задивлялися?

Олена. Та хоч би й так, то не вам вже про кохання казати!

Бичок. А я все-таки кажу, що люблю тебе, як... дочку, як...

Олена. Знаю я вас!

Бичок *(зітхнув)*. Ти все-таки не віриш, що я добрий чоловік!

Олена. Добрий! Як спите, то їсти не просите!

Бичок. Ти усе шутками та жартами? І дай, Боже, шуткувати, аби б не сумувати! *(Зітхає.)* Боже милий! Усім людям я люб'язний, тільки тобі, моя горличко, моя квіточко... Чого ж знов шпигаєш мене гострим поглядом? Вір не вір мені, а я скажу напрямки, що один твій ласкавий погляд — і — паня над панями! *(До нього тим часом підкрався Мартин.)*

Ті ж і Мартин.

Мартин. Йосип Степанович, кумцю любезний, я на вас десять разів ласкаво гляну, тільки позичте мені ще на відро горілки!..

Олена пішла.

Бичок *(із серцем)*. Чортяка тебе піднесла!

М а р т и н. Не гнівайтесь! А гарна молодичка, га? А мати її ще краща була, на все село, та й навкруги не було кращої дівчини... Та панич звів з ума! Ех, кумцю-кумцю, бодай вас курка вбрикнула! Давай п'ять рублєй та й бери полові, хочеш?

Б и ч о к. Ох, переплатаю, либонь, трохи, але нехай вже!.. (Б'є по руці.) Піди ж до волості та напиши розписку.

М а р т и н. Що? Куди? До во-ло-сті? Овва! Стало бить, нема вже Мартинові віри, нема? Так от же з місця не зворухнуся — не попхнуся!.. Давай, кажу, п'ять рублєй!.. Не-даєш?..

(Кричить.) Юдко, гей! бери чемерку, бери шапку, бери чоботи!.. Гей, збирайся голота, Мартин гуляє! (Сів долі й роззувається.) Ого-го, у Мартина ще буде на що пити, ще буде та й буде!.. Юдко! бери сорочку, бери чоботи, бери!..

Б и ч о к. Та вгамуйся, не репетуй, ходім у господу, там і гроші дам!

М а р т и н. Ні в тин, ні в ворота, судариня криворотал! Гей, куме, пам'ятай приказку: «Коваль клепле, доки тепле!» Гляди, щоб і я не прохолонув!

Б и ч о к. А завтра ж на які похмелишся?

М а р т и н. Оце вже не твоє діло, та й не попове, от що! Слухайте, голубе сизий, кумцю любезний, не будьте ви свинею, коли вас величають! Чусте, не будьте, кажу, тим, що моркву рєє!.. (Співає.)

Ой п'є Байда
Мед-горілочку,
Та не день, не два,
Та й не годиночку.

Давай п'ять рублєй, бо як розсердюсь, не продам полових. Гей, Юдко! Іди сюди, бери чоботи, бери штани, бери сорочку!..

Із шинку вибіга жид.

Я В А 9

Т і ж і Ю д к о.

Б и ч о к (вийма гроші). Та на вже, що з тобою подієш! М а р т и н. Отут поклади, біля мене!

Б и ч о к. Чи годиться й хазяїнові та отак посереду вулиці валятись?

М а р т и н. Не чхай мені в ніс, нехай тобі біс! Сідай і ти рядом... Не хочеш? Ого-го, скопив губу.

Ю д к о. Мартин Радивонович, неблагородно так!..

М а р т и н. Що? На гроші! (Юдко хоче взяти рукою.)

Е, ні, не руками, а ротом достань з землі!..

Ю д я о. Ви вже з жартами, нехай будете здорові.

Мартин. Не хочеш? Я зараз піду у другий шиньок!.. Чого доброго, а шиньків у нас слава тобі, Господи!..

Жид нагнувся і взяв гроші ротом.

Ага, злякався? Стій же так, доки я доспіваю. (*Співає.*)

Прийшов до нього
Цар турецький:
«Що ти робиш, Байда,
Байда молодецький?»

(*Жидові.*) Кивай, псявіро, оцим пальцем!

Жид кива.

То-то! (*Промовчав.*) Тепер крути головою!

Жид круте.

То-то! (*Співа.*)

«Возьміть Байду
Ізв'яжіте
Та за ребро гаком,
Гаком почепіте!..»

Там він і досі висить, сердега! (*Зітхає.*) Юдко, підведи мене!

Жид підводить.

Ти, може, думаєш, що я п'яний? Ова! Веди ж під руку, як архаря!..

Жид взяв його під руку.

Гей, збирайся голота, Мартин гуляє! Пропив воли полові, почнемо з рябих!.. Ого-го, у Мартина ще буде на що пити, ще буде та й буде! Відчиняй, бісів капцане, двері!

Пішли у шинь.

Бичок (*один*) Починай, Мартине, з рябих, а мені й на руку ковненька! Треба буде на всякий случай векселя заготовити, щоб підписав Мартин, то воно спокійніш буде! (*Сіда на ганок.*) Засіла мені Олена в голову, мов цвяшок! Та чи вже ж вона втече з моїх рук? (*Подумав.*) Коли б мені Андрія куди-небудь запроторити, тоді б інша річ була!.. Тільки б мені його з села випровадити! Хіба звернути на нього яку провину та становому шепнути? Що ж, хіба то великого заходу коштує? У мене на тім тижні коняку украдено, скажу, що Андрій украв, і свідки знайдуться!.. Я їх цілий десяток куплю!.. І суддя свій чоловік, я ж йому немало суму дав у позику!.. Становий — кум мій!.. А як і вище піду, то є чим руку позолотити!..

Іван Павлович і Андрій Кугут.

Іван Павлович (*побачив Бичка*). Слихом слыхать, Йосипа Степановича у вічі видати!

Бичок (*убік*). От чортяка тебе принесла! Ще чаю попросить... А мені з тебе користі, як з бика молока. (*До нього.*) Яким це вас вітром занесло?

Іван Павлович (*чоломкається з ним*). Діла, діла! Аж голова тріщить од тих ділов!.. Тут чоловічка хочу наняти, та от ніяк до совокупності не проізойдьом!..

Бичок. Якого ж чоловічка, чи не Андрія?

Андрій. Та мене ж!

Бичок (*убік*). Поможи, Боже, воно без гріха ще краще! (*Зрадів.*) Так чого ж тут? Милості прошю до господи!

Іван Павлович. Значить, даю йому на год вісімдесят! А робота яка: наглядать за хазяйством і всякою процедурою; значить, будем так говорить, за прикажчика беру.

Бичок. Та вам кращого робітника, як Андрій, то й не знайти! І чесна людина, така чесна!.. Вже я вам за його у поруку!

Іван Павлович. Чув-чув од людей! Звісно, я не стану жбурлять копитал так, заради Бога, бо то трудове. Я, значить, посовітувавсь тут з деякими хазяїнами, ну і... А мені такого чоловіка і треба, щоб він не лежень був і у хазяйстві за всяким сословієм щоб було як своє око! (*До Андрія.*) Одначе спитай хоч і Йосипа Степановича, чи дасть тобі тепер хто більшу ціну?

Бичок. А яка ціна?

Андрій. Тут не про ціну річ!

Іван Павлович. А будеш вірно служити і всякі діла прозводить, так я й прибавлю.

Андрій. Що говорить! Ціна гарна, одна біда, що далека сторона!

Іван Павлович. Яка ж то далека, що будем так говорить, і двохсот верст не буде!..

Бичок (*лукаво*). Ой, ні! Далека, далека сторона, аж на краю світа!.. Як же таки так, ви тільки розміркуйте: одно що далека сторона, а друге, що тут зостається жінка молода, так страшно покидати, щоб іноді на самоті не знайшла собі забавки!..

Андрій (*блиснув очима*). Йосип Степанович! Моя жінка — то мій і сором буде, а вам до цього діла зась!

Бичок (*убік*). Ого, який баский! (*До нього, сміючись.*) Гарячий, як у горні залізо!

Іван Павлович. Запорозька кров! Люблю таких молодців! Гарячий чоловік, будем так говорить, до всякого діла гарячий!..

Бичок. А я тобі скажу, Андрію, по-приятельськи, тільки ти не сердься на мене! Бач, якби нанявся, то й мені б швидше віддав позику.

Андрій (почервонів). Йосип Степанович! Не пристало путати чужого чоловіка у наші з вами стосунки!.. Дуже вже часто стали ви дорікати мене тією позикою.

Бичок. Господь з тобою! Як вже я тебе дорікаю, то й не знаю! По-божому, по-божому з тобою обходжусь!.. (Сміється.) Хоч по правді кажучи, ти, голубе сивий, ніби й честі вже не знаєш! Ще торік слідовало віддати. Ну, та тепер вже, як наймешся, то я буду забезпечений!..

Андрій (заскреготав зубами). Годі, Йосип Степанович! Не знаю, хто у нас честі не має! Ви б краще розказали, як та позика складалась. Ну, та що вже тут говорить: засунув шию у ярмо, так треба й везти!.. (До Івана Павловича.) Я йду, я согласен!..

Іван Павлович. Хвалю! Значить, молодець!.. Щоб уся ета процендура зразу — іду або не іду! Молодець, одно слово, молодець!

Бичок. Ну, слава Господеві, що все благополучно! Ходімо у господу і там вже побалакаємо собі любенько до ладу.

Андрій. Можна і тут балакати! Я не крадене продаю, а свій піт, свою кровавицю!

Іван Павлович. О ні! У хаті якось благородніш!.. Та вже й смеркає.

Андрій. Про мене, ходім хоч і в хату!

Бичок (до Івана Павловича). Милості ж прошю хліба-солі одкушати й чаю-сахару одпити.

Іван Павлович. Благодать дому вашому!

Бичок (бере люб'язно Андрія за плече). От ти все ніби сердишся на мене, а я, ей-богу, тобі добра бажаю!

Андрій (зітхнув). Бачу, бачу добре, та не смію до ладу подякувати.

Пішли всі в домок.

ЯВА 11

Виходить Олена, приглядається уподовж вулиці.

Олена. Що це Андрія так довго нема? Кажуть сусіди, що якийсь-то міщанин його договоряє у од'їзд... Не доведи, Господи! Ох, недаром бере мене туга, несподіваний смуток давить мою душу!.. Ох, серце моє, бідне серце, лихую годиноньку

ти мені віщуєш! (*Задумалася.*) Де мої радощі, де моє безпечне веселля поділось? Проминуло, як у сні.. Ось і тепер виглядаю миленького, та вже не з тією гадкою, як колись, не з тією думкою... І він прийде, прийде милий, та вже смутний, невеселий: хоч устоники його й усміхнуться, та вже не тим посміхом чарівним, хоч оченки його й глянуть на мене, та вже не тим поглядом щасливим!.. Сумує мій милий, давно вже я це помічаю, і його печаль в'ялить мене і сушить!.. Безщасні ми, безталанні... (*Задумалась.*)

ЯВА 12

Виходять Андрій і Іван Павлович.

Іван Павлович. Так, стало, будем так говорити, завтра і в дорогу?

Олена наслухає.

Андрій. Я своїм словом не торгую і набір його не даю.

Іван Павлович. Молодець, говорить, як по писаному! Так уранці сходимо до волості і всю там механіку нащот условія... Щоб, значить, будем так говорити, ніякого хвакта, ніякої процендури... А що, писар ваш любить приношеніє?

Андрій. А де ж ті писарі, котрі цього не люблять?

Іван Павлович (*розвів руками*). Що ти вдієш? Здирство, скрізь здирство, одно слово, грабіж! Нема честі, у яму честь закопали! (*Вернувся у домок.*)

Андрій (*один*). Важко бути вольним і не мати волі, страчувати сили на чужу користь, чужую ниву обробляти, а свою занедбати... А ще тяжче не знати просвітлої години і не бачити краю гіркій праці!.. Побила вже лиха година, як чужая нива та позичений серп!.. І невже так і гнутись довіку? Ні, ще навкруги мене засяє ясне сонечко, ще доля усміхнеться! Один рік — і думки темні одлинуть!.. Допік ти мені, Йосипе Степановичу, твоєю ласкою: «Позику, — каже, — знаєш, а за віддачу не дбаєш?..» Я не дбаю, я не працюю? Грудина та спина про те знає та оці кістляві руки в пухирях!.. Добрий ти чоловік, Йосипе, тільки не впадайся тобі в руки: живцем облупиш! Ти допомагав мені і радив, спасибі тобі, доки не скрутив мене, мов налигачем, твоєю позикою! І зараз мене порадив, тільки що ця твоя порада гірш, ніж зрада: вирвав ти у мене слово твоїм доріканням, я згарячу дав його і тепер вже нізащо не зламаю, лучче б ти мене ножем порснув, та не корив, гадино, твоїми грішми, витяг ти у мене жили, щастя моє надламав, серце кров'ю облив!.. Сліз ще не вилив моїх, багато ще їх зосталось! (*Витира очі рукавом.*) Сором, сором плакати козакові! А Олена, що з нею буде, як довідається про неминучу тяжку...

розлуку? Ох, не можу ж я далі терпіти, гнутись і вклонятись перед ним, котрий моїм же салом та по моїй шкурі маже, котрий користується моєю кривавицею і за мою гірку працю мене ж зневажає!.. Скріпись, серце, висохніть очі!..

О л е н а (падає). Покидає! Покидає!

А н д р і й (здригнув). Олена?! Вона чула! (Підбіг до неї і підійма.) Олено!.. Олесю!.. Пташечко моя, голубонько моя сизокрилая, доленько моя щасная!..

О л е н а (ридаючи). Серце, серце горить!.. О, дайте ж мені отрути-зілля!.. Милій мене покидає!.. Рвись же, серце, з грудей, туманься, розум, пожежею палайте, мрії! Пропаша я, пропаша! (Зомліла, падає Андрієві на руки.)

А н д р і й (з криком). Оленко! Що це з тобою подіялось? Зомліла... Рученьки похолонули... не б'ється серце! Олесю!.. Боже-Боже! Олесю, промов же хоч словечко!.. Зіронько моя, не зворухуй же моєї одваги!.. Люди добрі, рятуйте її, рятуйте мене!.. Олесю, я слово зламаю, чуєш?.. (Ридає.) Одкрила оченята... Чого ж так, серденько, так пильно, так страшно дивишся на мене? Ні, я не можу розрізнитись з тобою, нехай умру в ярмі, пропаду у кормизи, а тебе не покину!..

О л е н а (довго дивиться на нього, далі ледве промовляє). Стривай-стривай!.. На рік? У найми? А там знову щастя, знову рай?.. Дивись, дивись мені в вічі: прямо, любо, весело, щасливо!.. О, як я тебе кохаю! Помру без тебе!.. (Тихо плаче.)

А н д р і й. Не кажи, не кажи так!..

О л е н а. Зав'яне серце, і оченки погаснуть!.. Стривай, я подумаю! Я подумаю... (Помовчала.) Нічого не зрозумію!.. Без тебе зостатись?.. Дай сюди руку до серця, так!.. Їдь, їдь, мій соколе, мій світе, моя думко!.. Ох, в'яну ж я, в'яну, як квіточка на вогні!.. Їдь, їдь, милий!.. Швидше їдь! Серцем тебе благословляю! (Одійма його руку од серця.) Прощай!..

А н д р і й (здійма руки до неба). Боже милий! Один ти бачиш моє серце, переповнене кривавих сліз! Усе я тут покидаю: серце, душу, думки, надії і талан!.. Тепер я бідніш від старця! Зглянься ж надо мною, сиротою бідолашним! (Туле Олену до серця і довго цілує.)

О л е н а (пада навколінки). Боже милосердний! Благаю тебе єдиного, з'єднуючи в благаннях всі мої сльози, всі мої думки, осиротілеє серце, в сльозах потоплену душу... Приспи, Боже, моє серце, доки мій Андрій, моє кохання, прилине до мене голубоньком сизокрилим!.. Боже, пораднику єдиний, уста мої не зможуть вимовити перед тобою мого горенька, слізоньками умитого!..

А н д р і й (підійма її й горне до серця). Богу, Богу єдиному покидаю тебе, моя вірна єдина дружинонько!

Завіса падає.

ДІЯ ДРУГА

Через рік і вісім день.

Хата Стехи. Стіл, покритий старенькою скатертиною, дві лави, піл, скриня і деяке збіжжя.

ЯВА I

Стеха, Олена і зборщик.

Стеха (біля столу засмучена). І це ж ви по-божому робите, по-людськи?

Зборщик. Ти ж знаєш, стара, що ми, мовляв, хоч і начальники, а, нарешті, теж люде підневольні: ми повинні сповняти те, що вище начальство звелить; ну, а не зроби так, як наказано, зараз тебе і змінять. Та нехай би вже змінили, як я, то ще й подякував би за це, а он то погано, що ще й в холодну посадять!

Стеха. Берить одержу, небагато її зосталось, грабуйте хату, грабуйте усел!.. Як не зволікайся, як не думай, а не одіпхнеш від себе злиднів: чи сьогодні, чи завтра йти попідвіконню з торбами, хіба не однаково?

Зборщик. А що ж, про зятя й досі нема чутки?

Стеха. Нема!.. Вже сьогодні дев'ятий день, як рік минув, а його нема та й нема!.. Вже й кидались ми по ворожках; а Оленка то вже вигула і виплакала так, що й сліз у очах не стало!..

Олена. Не всі, не всі ще сльози виплакала! Вони є, та запеклись біля серця!..

Зборщик. Дивно, дивно!.. (Помовчав.) Так-таки навсправжки кажеш, стара, що грошей не маєш?

Стеха (з жалем). Ні, шуткую я!

Зборщик. Я через те, бач, що є й промеж нашого брата: що інший, хоч ти його печи або ріж, не дає!..

Стеха. З чого ж би воно взялось? Неначе не знаєте, що весною коровка одійшла, думка була, що ось-ось буде з телям, аж прийшлось у прірву її відволокти. Тепера хлібця ані стеблинки не вродило!.. Діток, щоб з голоду не попухли, мусила по людях порозтикати за шматок хліба та хоч за драну одержу.

Зборщик (зітхнув). Усі ми бідкаємося!.. Ну що ж, мабуть, прийдеться описувати та цінувати?

Стеха. Кажу ж, ціуйте, продавайте, що хоче робіть! Скільки вас вже я не благала, скільки не молила!..

Зборщик. А, та й чудна ж ти людина! Розумієш — начальство! Кажу тобі, що не моя сила, не могу!.. Як там кажуть: «Не поможе, милий Боже, і воскова свічка!» Коли начальство звелить, наказано — і сповняй, хоч здурій або сказись, а сповняй!.. (Встав.) Ну, прощавай, стара!.. Завтра опишемо та й поцінуємо!.. (Пішов.)

Стеха. Дорізували б вже сьогодні, нащо відкладать?

ЯВА 2

Ті ж, без зборщика.

О л е н а. Мамо, що ж це з нами буде?

С т е х а. Думай вже ти, доню, а мені вже лихо зовсім памороки забило! Як казали люди, то так, мабуть, і є, що покинув нас Андрій на віки вічні!..

О л е н а. Страшно, мамо, страшно!

С т е х а. Одна тепер надія на Йосипа Степановича!

О л е н а. Ох, не кажіть мені про нього, не нагадуйте!

С т е х а. Сперечайся-сперечайся, доки під тином не опишишся!

О л е н а. І це мати, мати рідна таку раду подає.

С т е х а. Краще сором, ніж голодна смерть!..

О л е н а (*сама з собою*). Завтра виженуть з хати!.. Куди ж підемо, на вигін, попід тини?.. Де ж ти, Андрію, де ж ти, порадо моя?

С т е х а. Байдуже йому за нас!

О л е н а (*ламає руки*). Пекельна ваша мова!.. Отруїть краще мене, ніж я маю зламати закон!..

С т е х а. Тебе струїть, а самій куди подітись з трьома діточками малими? Чи всіх повбивати, а потім з кручі униз головою?!

О л е н а. Не знаю, нічого не знаю, нічого не урозумію!.. Спитала б я у серця, коли ж воно мовчить, давно його не чую, немов воно замерло! Одна надія ще тільки живе!.. Мамо, не сумуйте, Андрій вже недалеко! Ось-ось незабаром він прийде!.. Сьогодні писар приїхав з города, може, лист привіз від Андрія!.. Побіжу я та спитаю!.. Серце моє завмершее, що ти мені звіщуєш: чи горе, чи радість. (*Вибігла з хати*.)

С т е х а (*сама*). Щодня у нього щось таке неподобне твориться!.. Бідна-бідна дитино моя!.. Зсушила тебе журба, зв'ялила недоленька!.. (*Лемає руки*.) Чи ми в чім кого укривдили, чи кого прогнівили, що з'явилася така напасть, котра примушує нас до наглої смерті?.. Чи вже ж і досі караюсь я за те, що послухала колись нерозумного дівочого серця і пішла на гріх; за те, що колись покохала нерівню і, забувши сором і тебе, Боже милосердний, мало не занестила свою душу? Карай, карай мене, мій щасний талану! Мало, ще мало я покарана! (*Ридаючи, падає на стіл*.)

ЯВА 3

Входить Б и ч о к.

Б и ч о к. Чого ти, стара, щодня голосиш?

С т е х а. Хто чим багатий, з тим і цяцькається...

Б и ч о к. Чув я, що хату твою хочуть цінувати?.. Шкода-шкода! Бач, дочка твоя не веліла мені і на поріг показуватись,

а я таки прийшов: не можу я бачити людину у нужді, у горі і щоб не дати допомоги або ради розумної... А де ж дочка твоя?

Стеха. Побігла десь, як навісна. (Зітхнула.) Я вже й думки не приберу, що з моєю Оленкою подіялося. Спершу, було, і поплаче, і посумує, а потім і схаменеться і повеселіша... Перш було схопитись уночі, упаде перед образом навколішки і почне молитись, та й молитись якось не по-людськи, не молитвами, а по-своєму, щось таке говорить, що й не розбереш... Я озвусь до неї, то вона й замовкне! А оце вже місяців зо два, то, либонь, і про Бога забула! А оці дев'ять день мов несамовита; і не пізнаю я її, неначе то не моя дитина!..

Бичок. Погано-погано! Вже коли про Бога почала забувати, то це вже зовсім погано!

Стеха. Таки ж подумайте, за цілісенський рік ані вісточки від Андрія, як не забути про все?

Бичок. Можна, можна забути про все, тільки не про Бога! От я раз по раз пам'ятаю Бога, через те й серце у мене таке приязне до людського клопоту... Хіба вже й присісти?

Стеха. Сідайте, добродію!

Бичок. Сяду, государине моя! Ох, гріхи, гріхи наші тяжкі: як вже не оберігаєшся, як не обминаєш його, а не обминеш, бо увесь мир на гріхах стоїть, як на сохах, — гріхами вкритий, гріхами вшитий! Поміркуємо, наприклад, об тім, що навкруги нас діється: п'янство, сварка, лайка, грабіж... брат брата обдирає, син батька обкрадає!.. Кидають віру, ламають присягу, на Бога навіть скаржаться!.. Ох-ох-ох!.. Куди скинеш оком, так на тебе гріхи і посиплються, як град, як горох!.. Бо усі ми винні: кожний за себе і за других... Сказано ж: «І во гресі роди мя мати моя!..»⁴

Стеха. Ох, грішні ми, грішні!

Бичок (помовчав). Що ж, государине моя, говорила ти з дочкою про мене?

Стеха. Говорила, та що ж, в одну душу: «Не піду, — каже, — на гріх!..» Коли б ви самі з нею побалакали, та ще по-вченому, то, може б, вона і послухала вас!

Бичок. Тобі, государине моя, як матері, якось благоприсстойніш, а я не насмію та й поговору людського боюся...

Стеха (хлипа). Я ж кажу, коли б ви тоді по закону думали одружитися з моєю Оленою, то я б її й присилувала до шлюбу з вами!

Бичок. Е, государине моя, від невінчаної жінки більш шаноби! Та й де ті люди, що живуть по закону, покажи мені їх, будь ласка, я ще зроду таких не бачив! Усі ми переступаєм через закон, та ще й як! Ти ж знаєш, що я чоловік не сліпий і бачу усе це у книгах, своїми очима бачу; я вже не один десяток

книжок перекидав, доки до розуму дійшов! Стало бить, я бачу і розумію гаразд, як воно і що... І кажу тобі ще раз, що усі ми переступаємо через закон, увесь мир!.. Дарма, що я отутечки живу, мовляв, мовби у закутку, одначе я добре бачу, що й по всьому світу діється, мені аби б тільки книгу взяти в руки і одним оком туди скинути, зараз увесь світ і з'явиться перед моїми очима, мов на долоні!

С т е х а. Та про це що й казати: усі люде у один голос кажуть, що ви чоловік видющий і до усього знаєте!

Б и ч о к. Знаю, та ще й добре знаю! Я й чарувати вмію і насилати хворобу і злидні!.. Тільки я злого людям не чиню!.. Богобоязливий я чоловік!

С т е х а (*озирається*). Чула я, що ви дев'ять субот проти великодніх свят ходили під спуст, поки якусь чорну книгу здобули?!

Б и ч о к. Ходив, государине моя!.. Я спогляну на чоловіка, отак крізь пальці, і зразу догадаюсь, чим він і дише! А як гляну на зорі, то вгадаю, що діється за двадцять верстов відсіля... До всього я, государине моя, вчений, та ще й неабияк вчений!

С т е х а (*помовчала*). Ох, грішні ми люде! Ось посидьте трохи, а я піду її пошукаю, може, вдвох чи не присогласимо. (*Пішла.*)

ЯВА 4

Б и ч о к (*один*). Сьогодні знов прийшов від Андрія лист, ось-ось незабаром прибуде; часом Олена довідається про це, то в мене вже є другий наготові. (*Виймає.*) Осьдечки він! Нехай несе до кого хоче читати, тут добре написано. А хіба я мало передавав старій грошима та хлібом? Та щоб так моє добро і пропало не за понюх табаки? О ні! Як не вдасться тепер, то знов куди-небудь затопирю Андрія, а ти, Оленко, таки хоч на тиждень, на день, а будеш моєю! Та я задавив би себе своїми руками, коли б пересвідчився у тім, що з грішми я не матиму, чого схочу! На що і гроші тоді, на бісового батька вони, коли за них не можна купити увесь світ? Спалить їх тоді, в воду жбурнуть, на вітер пустить!..

ЯВА 5

Б и ч о к і О л е н а.

О л е н а (*хутко до Бичка*). Де лист від Андрія?

Б и ч о к (*убік*). Вже довідалась? (*До неї.*) Нема у мене ніякого листа!

О л е н а (*просячи*). Віддайте, батечку, голубчику! Віддайте!

Б и ч о к (*зітхнув*). Бідна-бідна ти, сиріточка! За цілий рік діждалась одного листа, та й той... Жаль мені тебе, дуже жаль!.. Я хотів затаїти його від тебе, та писар побачив, що з Херсона, та й догадався, від кого він... На, читай, безталанная сирітко: тут твоя смерть! (*Дає лист.*)

ЯВА 6

Т і ж і С т е х а.

О л е н а (*цілуючи лист*). Тут, тут мої мрії, мій спокій, мій талан! О серце, бідне серце, щасливе серце! Тут мій смуток, тут мої і радощі!.. (*Розвернула лист і дивиться в нього.*) О горенько ж моє тяжке, о Боженку мій! Яка я нещаслива, що не вмю й словечка прочитати!.. Він, мій милий, пише до мене, він балакає зо мною, вітає мене, а я... Одне б тільки словце прочитати своїми очима, і я б половину серця віддала!.. (*Знову цілує лист.*) Дружинонько моя, світе мій, думко моя!.. Ох, яка ж я безталанна, яка я бідна. Я тільки плакати вмю, та ридать, та серце кров'ю обливать!

Б и ч о к. Цілуй, цілуй свою отруту, пригортай до серця жало гадюки!

О л е н а (*не слуха його*). Я піду зараз до писаря або до дядька Мартина, він мені його прочита!.. (*Побігла з хати.*)

ЯВА 7

Б и ч о к т а С т е х а.

С т е х а (*швидко*). Що ж там Андрій пише?

Б и ч о к. Краще не питай! Другу покохав, ось що! І не вернуся, каже, вже ж ніколи, і не сподівайся мене бачити.

С т е х а (*сплеснула руками*). Ох, Боже ж мій, що ж це у світі діється? Лишенько невсипуче, причепилося ж ти до нас гірш пропасниці... Проклятий Андрій, проклятий! А як же вона його любила, як кохала, як анголи люблять Бога!..

Б и ч о к. Та годі тобі, стара, вбиватися. Що з воза упало, те пропало! Гріх тобі так за одною дитиною пеклуватися і печалюватися, а про других забувати, а у тебе ще їх тройко, треба поберегти себе задля того дріб'язку; що вони будуть без тебе, як горобенятка без матері, як голубеняточка без неньки-голубки!

С т е х а. Знаю, що тяжкий гріх, коли ж не можу я забути тієї зневаги, тієї наруги від того нелюдка, луциперового сина, пекельної душі! Проклятий, проклятий ти, Андрію, на цім і на тім світі!

Б и ч о к. От Гордій Човгало той добре розсудив! Адже чула, як поліз до його дочки Христі свататись Максим Лупа-

ленко? Тож торік уосени сватався, а це знову сунувся було — оце після маковія³, так Гордій і підніс йому такого гарбуза, що ледве намацав двері,— хотів бити і його, і старостів! Кажуть, що Христя заслабла і не встає, зовсім немощна... Та нехай лучче перехворіє, ніж піде за обідраного злидня!.. А Максим з переляку, чи, може, від сорому, кудись щез, мов у ополонку впірнув!

ЯВА 8

Ті ж і Олена.

О л е н а (*мов несамовита*). Мамо-мамо, рятуй мене! Зрадив, зрадив милий! Нема мого Андрія, нема мого сонця!.. Ох, гину ж я, гину, як горличка без голубонька!.. Боже, покарай Андрія, пошли на нього невимовне лихо, щоб не мав він ні хвилини супкою, ні жадної хвилиноньки світлої!.. Окрути серце його гадиною шипучою, щоб пила з нього кров по рісочці, доки й віку його!.. Оповий його спокій чорною хмарою, влий в його душу вогню пекельного, щоб тліла вона не стлівала, щоб горіла і кипіла смолою смрадною... (*Падає на лавку.*)

С т е х а. Дочечко моя любая, лишенько мені з тобою!

Б и ч о к (*встає*). Прощайте, бідолахи! Гірко мені дивитися на ваше горювання, не могу я... сльози мене душать!.. Тільки не забувайте, що у вас один зостався приятель і повсякчас прихильний до вас: я! (*Пішов.*)

Завіса падає.

ДІЯ ТРЕТЯ

Хата Стехи.

ЯВА 1

О л е н а (*сама*). Андрію-Андрію, отруто моя!.. Невже ж ти зрадив мене? За віщо ж, голубе мій, кате мій?.. Дядько Мартин хрестився і присягався, що чув і він од якогось чоловіка, що Андрій покохав другу!.. І ворожка гадала і теж сказала, що швидше місяць з сонцем зустрінуться, ніж я з своїм милим!.. Ох, як же мені важко! Що ж мені, бідній, подіяти? Насміявсь ти з мене, Андрію!.. О, як би я хотіла насміятись над тією гадиною, що відірвала тебе од мого серця!.. Як же б мені це зробити?.. Не зрозумію!.. Хіба на гріх піти? Страшно, страшно!..

Входить С т е х а.

С т е х а. Доненько, доненько, дитино моя любая! Заспокойся ж хоч на хвилиночку!.. Не вбивай же мене своїм жалем!.. Сльозами та смутком не вернеш того, що вже минулось!

О л е н а. Ох, яка страшна правда!.. *(Підвела голову, підійшла до матері і взяла її за руку.)* Мамо! Придивляйтесь на мене, придивляйтесь пильно! Кажіть щирю правду, як Богові святому: чи вже ж змарніла моя врода, зав'яла моя краса? Чи вже ж погасло у очах моїх безкрає чарівне щастя, уста мої стеряли чарівний посміх; чи злиняли чорні брови, личенько змарніло?.. За що ж Андрій мене зрадив?.. Він пише, що покохав другу, кращу й багатшу!.. А я бідна, убога! А де ж він знайде таке серце?.. Моя краса, мої карі очі, мої уста рожевії — нащо вони? Нікчемне, негідне це багатство!.. Та, друга, у гарній одежі, у дорогім намисті, а я у латаній сорочці. О, постривай же, мій милий, пожди, мій коханий Андрієчку: уберусь і я у оксамит та в золото!.. Ідіть, мамо, зараз до Йосипа Степановича: нехай іде сюди, нехай зараз несе дороге намисто, персні золоті! Нехай несе гроші, більше, більше грошей!.. Чого ви дивитесь так на мене? Я боялась гріха, бо боялася Бога: в Андрійовій правді, в його серцеві все було моє щастя, весь мій спокій, всі мої надії!.. Андрій зрадив мене, стоптав правду, зламав слово, і нема у моїм серцеві Бога. Тепер я гріха не боюсь, а бідності й злиднів не хочу! Не жахайтесь, мамо! Кличте мерщій Йосипа Степановича!.. Не я перва, не я й остання. Чим я краща від других? Ідіть же, ідіть скоріше!.. *(Випихає матір з хати.)* На гріх іду, на поквол людям, на радість сатані і всім пекельним душам!.. Зроблюсь відьмою, чаклівницею, перекинусь у пташечку манесеньку, у звіра, у комашку і знайду тебе, Андрію, зраднику мій, кате мій!.. Геть сльози з очей, геть смуток!.. Смійтесь, очі, співайте, устоньки!.. Пісню, пісню!.. *(Здавлює голову.)* Усі, усі забула!.. не згадаю ні одної!.. Згадала. *(Подумала.)* Та голосу не одведу... *(Промовляє пісню, музика тихо награв голос.)*

В кінці греблі
Шумлять верби,
Що я насадила,
Нема мого миленького,
Що я полюбила.
Ой, немає, і не буде,
Поїхав за Десну,
Рости-рости, дівчинонько,
На другу весну.

Росла-росла дівчинонька
Та й на порі стала,
Ждала-ждала миленького
Та й плакати стала.

(Говорить.) Та й плакати стала!.. Та й плакати стала!.. А я плакати перестала!.. *(Задумалась.)* Боже, прости мене! В чім прости? В чім я согрішила?.. Не знаю!.. Андрій!.. Нема Андрія!.. Помолюсь Господеві, устанне помолюсь!.. *(Довго думає.)* Як же молитись?.. Забула, усі молитви забула! У голові важко, немов памороки мені забило і розум замурувало кам'яною стіною... Нема в серця ні жодної молитви, і саме серце стерялось, збожеволіло... *(Встає і, як сніп, звалилася на лаву, упали руки, голова звисла.)* Не вмію молитов, не вмію думати, не вмію плакати!.. Забула, все забула!..

ЯВА 3

Входять Бичок і Стеха (вже під чаркою).

О л е н а *(тихо)*. Ось і смерть моя! А я і кришечки не лякаюсь і не здригнуся!

Б и ч о к *(залицяючись)*. Ну що, анголятко моє, вже заспокоїлась?

О л е н а. Заспокоїлась!.. Не плачу і не сумую... а згодом буду реготать!

Б и ч о к. Позвольте біля вас сісти?

О л е н а. Сідайте!.. Чого ж ви так здалеку? Сідайте ближче! Знаєте, як у пісні співається: «Зелененький барвіночку, стелся ще нижче, а ти милий, чорнобривий, присунься ще ближче!» Я Андрієві колись приспівувала цю пісню; і вам би заспівала, та не нагадаю... Як ще не була зарученою, то, Господи! як любила Андрія: було, жду зірочки вечірньої, як пожовкляя травиця сльозинки-росинки! Було, вистою з милим од вечірньої зірки і до ранньої, цілую, милую його карі очі, його чорні брови!.. І здавалось мені, що у ту годину все замовкало і замирало, немов закохане, немов зачароване; і небо, і зорі, і місяць білолиций ніби усміхались і втішались нашим коханням, вітрець боявся подихнути, щоб не сполохати своїм повівом того невимовного щастя; і соловейко німів і затихав, прислухаючись до тих любих речей, щоб завтра їх переспівати на увесь мир,— найголосніше, найлюбіше. *(Засміялась.)* Давно-давно це було!.. Йосип Степанович, багато є у вас грошей?

Б и ч о к. Стане, государине моя, на мій вік!

О л е н а. А на мій?

Б и ч о к. І на ваш стане!

О л е н а. Добре тому на світі жити, у кого багато грошей: куди оком скине — усе його!

Бичок. Так-так, государине моя! *(До Стехи.)* Що ж, Степанидо Михайловно, ставте на стіл, що ви там принесли: здається, там усього доволі є, тільки чарки бракує?

Стеха *(порядкує).* І чарочку зараз подам! *(Шукає на полиці.)*

Олена. Чудно якось на світі діється!.. І що мені на думку сплигло? Гм! Колись-то, ще як я була молодою, а вітчим за щось мене вибив та й випхав з хати,— а мене страх як ненавидів вітчим, багато я синяків виносила від його рук! — ото я і пішла собі до ставу, сіла на камені та й плачу; чую, щось ніби співа, я глянула убік, аж дивлюсь: лежить собі під вербою у холодочку якийсь-то панич і виспівує, і та пісня навки запала у моїй душі:

Одному доля запродала ⁶
Од краю до краю,
А другому залишила
Те, де заховують!..

Чудно, чудно!.. «Те, де заховують!..» А ще дивніш ось що: що учора була я заміжня, а сьогодні не жінка, не дівка!.. І учора ненавиділа я вас, Йосип Степанович, Господи, як ненавиділа, а сьогодні здасться ви мені не таким вже гидким та страшним!.. А ніхто ж то не вгада, що завтра буде. Може, завтра я вас покохаю!..

Бичок. Дай, Господи, дай, Господи!

Олена. Персні ви принесли? А намисто?

Бичок. Осьдечки ж!

Олена. Давайте сюди! *(Бере намисто.)* Дороге та блискуче!.. Оця-то блискучість і красує очі, і підкупає розум, і дурить серце, і ламає волю!.. *(Надіва собі на шию.)* Чом ви дзеркальця не принесли, я б подивилась на себе?..

Бичок. Завтра все получите! Вип'ємо ж з вами, Степанида Михайловно, а Олені Юхимовні піднесемо канфетів. *(Подає їй тарілку з конфетами.)*

Олена. Ні, і я вип'ю з вами!

Стеха. Чи ти з розумом? Ніколи не пила!..

Олена. А тепер питиму! Горілочка тума зведе хоч кого з ума! А мене наведе на розум!..

Бичок. Це не горілка, а ром; я його держу задля нашого станового, він дуже прихильний до цього напитку: та він і з часом і з кохвієм його п'є, і до страви і після страви!.. А позавчора ночував у мене справник, так мало не цілу пляшку випив... Ну, дай же, Боже, щоб усе було гоже!

Стеха *(зітхає).* А що негоже, того не дай, Боже!

Бичок. П'ю за ваше здоров'ячко, Олено Юхимівно! Бажаю вам, щоб ви повік були веселі та щасливі!

О л е н а. Буду весела, буду щаслива!.. За гроші куплю і щастя і талані!..

Б и ч о к (*частує Стеху*). Викушайте!

С т е х а. Пошли ж вам, Боже, чого ваша праведна душа бажає!.. Ох, батечку, не занастить же моєї дитини!.. (*Плаче.*)

Б и ч о к. А хіба ж Бога нема над нами?

О л е н а. А як вам не сором, мамо, плакати? (*Регоче.*) Видасте мене заміж та й плачете?.. Наливайте, Йосип Степанович, і мені, та повніш, ущерть! (*Випива.*) Ох, як же запекло, дух зовсім зупинило!..

Б и ч о к. Заїжте солодким, зараз полегша!..

О л е н а. Ні-ні, наливайте ще!

С т е х а. Що це ти, доню?

О л е н а. Мамо, не ваша печаль! Лийте, Йосип Степанович! (*Бичок налив.*) Повніш! (*Випила.*) Тепер я зовсім весела! І горе як рукою зняло! А як Андрій мене сватав, тоді я не пила, дурна була! Ха-ха-ха, Йосип Степанович, чому ж ви вже разом і музик не наняли? Адже сьогодні ми і весілля справимо: чортяка на смітнику звінчає!.. Дайте перстень, надіньте його на оцей палець... А цей перстень (*зрива з пальця перстень*), хай він пропаде,— це Андріїв перстень!.. (*Кида його у вікно.*) Тепер я з Андрієм розвінчалась! Пийте, Йосип Степанович, пийте, мамо, а я вже вдовольнилась!..

Б и ч о к. Отак краще! Дай, Господь, дай, Господь!

О л е н а. Мамо, принесіть мені сорочку, ту, що я вишивала Андрієві, вона там у коморі, я її подарую своєму молодому. (*Стеха пішла.*) Йосип Степанович! Обніміть мене, пригорніть до серця, та міцно-міцно!..

Бичок пригортає її.

Ох, не так, не так! Щоб теплом обдало все тіло, щоб вогнем всю запалило!.. Цілуйте мене: солодко, палко!.. Мамо, частуйте Йосипа Степановича! Цілуйте ж так, щоб у очах потемніло! щоб серце розжеврїлось!.. (*Цілує його.*) Отак, отак!.. (*Одпихає його.*) Геть, холодні губи, як у мертвеця, лице, як лід!.. Ох, які ж ви гидкі, гидчіш від жаби!.. (*Стеха вернулась з сорочкою.*)

Б и ч о к. Лице потепліє і губи розжеврїються, як пригорнеться до серця така квіточка, така кралечка. (*Хоче обняти її.*)

О л е н а. Візьміть, Йосип Степанович, цю сорочку!.. (*Схопилась.*) Мамо, треба ж молодому хустку почепити! Шкода, нема! Хоч би яку стареньку. Отакі ми злидні!.. Хіба причепити мотузку? А я, Йосип Степанович, панського роду, буду пити горілку, як воду! (*Регоче.*) Бачте, хоч злидні ми, а все-таки з пихою! Породила мене мати у панським будинку, а виховала по хлівах та по мурах. Батько віддурався, мати дочку виховала, і до розуму довела, і з розуму звела!..

Стеха. Доню-доню, гріх тобі! Чим ти мене докоряєш?
Олена. Не докоряю, мамо! Я сама не тямлю, що верзу,
бо мало випила. *(Ухопила пляшку і не нахильці.)*
Бичок. Олено Юхимовно, годі-бо вам!
Олена *(віддає пляшку)*. Тепер вдовольнилась!.. Зовсім
розум пропила!.. Усе закрутилось перед очима... Ох, як на душі
легко!.. Мамо, пора молодим князю і княгині постіль слати!
Ха-ха-ха!

ЯВА 4

Ті ж і Мартин.

Мартин *(обірваний, труситься з перепою)*. Господи
вишній, чи я в тебе лишній? Як п'ють, то минають, як б'ють,
то з мене починають!

Бичок *(з серцем)*. Чого ти, п'яного, причвалав?

Мартин. На весілля! *(Помовчав.)* П'яногою мене вели-
чаєш, перед людьми зневажаєш? А хто ж довів до цього? Гей,
куме, Йосипе Степановичу, стережись!

Бичок *(звонпив.)* Ну, годі-годі! Не возом тебе зачепив...
Сідай!

Мартин *(сів)*. Мені нічого вже терять, усе рішив: ще
душа є у мене, не торгуйся ж з нею, дорого заплатиш! Ціни
не складеш!..

Бичок. Ну, прося ж тебе, замовчи!

Мартин. Мовчу... *(Схилив голову на руку.)*

Бичок *(до Стехи)*. Почастуйте його, мамо! Позвольте
вже вас величать матір'ю!

Стеха. І вже, яка я мати!

Олена. Величайте, величайте! А мене як ви будете ве-
личати?

Бичок. Жінкою моєю люблюю!

Олена. А люди як мене величатимуть?

Бичок. Частуйте, мамо!

Стеха частує Мартина.

Яке ж людям діло?

Мартин. Не жалуй, стара, наливай повніш! Тепер у тебе
зять багатий! *(Випив.)* Ром? Давно я не пив рому! Пам'ятаєте,
Йосип Степанович, як ми ще були приятелями і жили у добрій
злагоді? Налий, стара, ще! *(Випива.)*

Олена *(до Мартина)*. Дивіться, дядьку, якого я собі
чоловіка придбала, правда, він ще зовсім молодий?

Мартин. О, ще молодий: перша голова на в'язах!

Бичок *(убік)*. От чортяка його притаскала!

Олена *(до Мартина)*. Чого ви такі понурі та ніби смутні?
Дивіться, яка я весела!..

Мартин (*мотнув головою*). І я зараз повеселішаю! Налий, стара, ще!.. (*Випив.*) І ти, Оленко, пий! Дурниця все — честь, чесне поводження, чесне життя, душа праведна, чулеє серце — все дурниця! Гроші всьому голова! Не загадуй наперед, що буде, а живи тим, що сьогодні є!

Стеха частус.

Давай, давай, стара, швидш чарку, поки за серце не вхопило! (*П'є.*) Нехай лучче язик задубіє, щоб заціпило і заніміло у голові! Нехай буде так, як Бог звелів, Що ж, я вже й співать почну, так вже до співів і порива!.. Підтягуйте мені!

Співають.

Ой, хто п'є, тому наливайте,
Хто не п'є, тому не давайте,
А ми будем пити
І Бога хвалити,
І за вас, і за нас,
І за неньку стареньку,
Що навчила нас
Горілочку пить
Помаленьку!..

Бичок, співаючи, обійма Олену і цілує.

Олена (*одпиха його*). Ох, як гидко мені! Де пляшка? (*Ухопила пляшку.*) А я буду пити побагато! (*Зареготала, мов несамовита, і падає додола.*)

Завіса падає.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

ОДМІНА ПЕРША

На кону рублена криниця, хрест дерев'яний і верба, далі ледве мріє село.
Смеркає.

Через три дні.

ЯВА I

Виходять два чоловіки з мішками на плечах, з косами і з люльками в зубах.

1-й чоловік. Не піду я завтра на сходку, хай йому враг, якого я там дідька не бачив? Я лучче одлочину! За шість день так намахався косою, що й не знаєш, чи кістки там у тобі усередині, чи болячки та пухири!..

2-й чоловік. Ну, а як знову накинуть копійки на земство, на волость, або на школу, або там ще на які витребеньки?..

1-й чоловік. Нехай накидають, одну шкуру здеруть, а не дві!.. Та й хіба не однаково: чи та копійка у кишені теліпатиметься, чи піде на обчество, папуші тютюну не купиш на неї, так на чортового батька вона мені?

2-й чоловік. Чудний ти! Копійка да копійка, то вже й дві!..

1-й чоловік. Велика сума! Пару волів купиш? Сядемо та підождемо Гната! *(Сідають долі.)*

2-й чоловік. З копійок, брате, вироста капитал!

1-й чоловік. Брехня!

2-й чоловік. Чи тобі казав Свирид Напханько, що ото як тягали його до посередника за побите Бичкове просо, так каже, що посередник совітував обібрати глитая за старшину.

1-й чоловік. Тобто Бичка?.. Він і сам вже себе постановив!.. Хто винен йому гроші та не оддає, то він і без суда лізе у хату та й грабує!

2-й чоловік. Забере скот і одежину, та й ще почне улещати: «Не навіки, — каже, — я беру твоє добро собі — одежу сховаю, а скот у свою обору зажену, щоб ти не пропив та не розточав, а як роздобудеш грошей, принеси і тоді забирай своє добро!..» А де їх у врага роздобути? Покомизишся трохи, посперечаєшся та знов до нього ж з поклоном! Та так і не зоглянешся, як виросте така сума, що й діти і внуки не відроблять. *(Зітхнув.)* Та ще й грошовитий чоловік, то й сила і правда його!.. І де він стільки грошей набрав? Я так думаю, що його і в п'ять тисяч не вбереш!

1-й чоловік. Може, й не вбереш!.. Чув я, що нібито він з двірських, з лакеїв: у якогось-то полковника служив, та той як помер, а він і затаїв гроші... Продав Бога, тепер запанував та й обдира мир хрещений!

2-й чоловік. Ох, обдира, та ще й здорово обдира! Хто раз попався у його лещата, годі вже пручатись! Усе село у кормизі! Це ще гірш настало, як за кріпацтва!

1-й чоловік. Може, й гірш!

2-й чоловік. То все ж таки панові вклонявся, а тепер мусиш кланятись постолові! Спершу жиди тільки нас обдирали, а тепер вже й свої хрещені люди почали грабувати! Тепер так настало: у кого гроші, той і пан!

1-й чоловік. І жаба — риба, бо в воді сидить! Дай лишень тютюну на люльку, бо в мене й на подзвіння нема! *(Накладає люльку і запалює.)*

2-й чоловік. А як він мене оплутав, так навдивовижу! Зслаб позаторік хлопчина мій, Дмитро, я, знаєш, бідкаюсь, сюда-туди, за бабами, за шептунами... Коли це рип двері, входить глитай Йосип, поздоровкався зо мною та мерщій до

хлопця і ну біля нього шептати та вишіптувати; далі виняв балцаночку з якоюсь маззю та й почав хворого шурувати. Що ж ти думаєш, поки баба-шептуха пришкандибала, він і одходив хлопця, сй-богу, не брешу! Так ото з того случаю Йосип і начав до мене учащати і почав надавати мені грошей на відробіток: а я дякую та радію, що Господь послав несподівану поміч. Подивився б ти, як він було увійде у хату, то так дівтора і вкриє його: тому медівника дасть, тому бублика, іншому копійку... (Зітхнув.) А як прийшлось відробляти, так я тепер тільки чухаюсь у потилицю та мовчу-мовчу, бо сам винен!.. На тім тижні прийшов до нього та й кажу: «Дайте яку роботу, щоб вже я вам не винен був». Зосталось, знаєш, там за мною вісім карбованців. Що ж він? «Нема,— каже,— роботи, нехай на той рік відробиш!» Я йому і віддав би їх, коли б були залишні; так де ж ті, голубчику, залишні візьмуться? Уосени прийде оплата, ще й недостача буде! А як припаде тобі саме до скруту, от тоді той глитай і притириться в гості, ну і муситимеш накинути процент!..

1-й чоловік. Павук, одно слово — павук! Скрізь навкруги розкидав павутиння, і яка б мушка чи комашка не поткнулась, зараз і заплутається.

2-й чоловік. Я не раз дивувався, що воно, думаю, за знак, що іноді придиба до нього за позикою таке злиденне, таке обшарпане, що на йому одним одна сорочка, та й та у латках, та й відкіля ж придиба? Аж верстов за двадцять. Ото я й зорю за ним! Як бачу вертається, я й перейму його та й запитаю: а що, вхопив у обидві жмені?.. «Ось,— каже,— дав, спасибі йому!» І покаже гроші... «Ще й обідом,— каже,— мене нагодував і аж до ніг уклонявся мені, що здалеку прийшов до нього за позикою!..» А тепер вже я добре всьо зрозумів: він позиче отакому харпакові три карбованці на вічне оддання, а той і почне славити: що ось який Йосип сердечний чоловік; люди й кинуться до нього за тією позикою, як до причастя: і пани, і міщани, і з нашого братка хазяїни та дукарі; а йому цього й треба, тут він і розкида павутиння!

1-й чоловік. А глянеш на нього збоку, так такого богобоязного з себе вдає, що й...

2-й чоловік. Він таки й характерник, я тобі скажу, і нажда з тим, що в болоті... Та де ж, голубчику, до всього він знає.

1-й чоловік. О, зна!..

2-й чоловік. Він тобі і знахар, і ворожбит, і коновал, і все на світі!.. Піди до судді, він там аблакатує; на сходці скаже слово, та ще як з івангеля⁷ додасть, так всі і замовкнуть, неначе їм роти позашпарувало; увійдеш у церкву — і там він старший біжить від попа: усім дякам порядок дає! І старшина у нього під

п'ятою, і становий під пахвою... Я чув, як він казав старшині, що воля, каже, простому чоловікові не потрібна, вона йому горе; він, каже, не вміє нею користуватись. Клітка йому потрібна! Та ярмо!.. Коли ти, каже, бажаєш добра темному людові, то держи його в удилах, як коня!

1-й чоловік. А може, воно й справді так треба?

2-й чоловік (*гарячиться*). Брехня! Як то можна?

1-й чоловік (*помовчав*). Павук, одно слово — павук!

2-й чоловік. А як ловко те павутиння розкида, так навдивовижу! «Я, каже,— перший зарятую чоловіка при нужді, я не дождатиму, доки-то він ще насміє до мене прийти та вклонитись... Бо інший,— каже,— є такий гордий, що він охітніше помре з голоду або удавиться, ніж попросить!» Та кажу, що аж тричі перехреститься, та ще таким великим хрестом,— от ей-богу! «Як тільки,— каже,— почую, що такому гордому пригода трапилась, мерщій сам біжу до нього і благаю і вклоняюсь, щоб прийняв від мене поміч!..»

1-й чоловік. Мудра голова!

2-й чоловік. А як, каже, зарятую я його раз, то вже він удвоє повинен мені віддячити!.. І зараз додасть щось з івангеля: «Воздай,— каже,— десятирицею!»

1-й чоловік. Цебто у івангелі так стоїть?

2-й чоловік. Еге ж!

1-й чоловік. А хто його зна, чи стоїть воно там, чи ні?

2-й чоловік. Звісно, ми слпий народ, не грамотії.

1-й чоловік. Я йому винен три двадцять!.. Завтра віднесу, хай йому враг з його грішми! Вже вдруге мене не пійма одне, через те, що я горілки не вживаю, а друге...

2-й чоловік. І Мартин Хандоля горілки не вживав, а як піймався у лапи глитаєві, розпився і звівся ні на що! Жінка з дітьми пішла у найми, а він був у шинкаря за попихача, з десяти чарки, доки й дуба не дав! Лікар, як полосував, то сказав, що горілка у ньому занялась!..

ЯВА 2

Ті ж і 3-й чоловік.

3-й чоловік. Ану, рушаймо додому!

2-й чоловік (*піднявся*). Чого там так довго барився?

3-й чоловік. Та там докосив Бичкові просо!

2-й чоловік. А ти багато йому винен?

3-й чоловік. І не питай! Достанеться батьківщина і дітям, і внукам!

1-й чоловік (*піднявся*). Ні, мене не пійма вже вдруге!.. (*Пішли.*)

ЯВА 3

Дівчата, ідучи з поля, співають; у всіх граблі за плечима, у іншої торбина у руці, у другій рядно на плечі, деякі позаквітчувані польовими цвітками.

Над моїми воротами
Чорна хмара стала,
А на мене, молодую,—
Поговор і слава.

А я тую чорну хмару
Рукавцем розмаю:
Перебула поговори,
Перебуду й славу.

Тече річка невеличка
З холодного краю,
Нема мого миленького
З-за річки Дунаю.

Росло-росло та й пожовкло
Зеленеє жито,
Десь мого миленького
За Дунаєм вбито.

Тече річка невеличка,
Бережечки зносе,
Молодая дівчинонька
За милим голосе.

Тече річка невеличка
Та не висихає,
Не покине козак дівку,
Що вірно кохає!

(Проходять.)

ЯВА 4

С т е х а.

С т е х а (вийшла і озирється, підійшла до криниці й зупинилась). Тут, тут його дождатиму!.. Він скоро повинен бути: чула я сама, як розказував якийсь прохожий чоловік, що обминув Андрія по цей бік Миргорода... Чого ж він іде до нас? Мало ще горя додав, так хоче у вічі посміятись! Тут тебе дождатиму! Не допущу тебе до Олени, ні!.. Своїми старими руками видеру тобі із лоба очі, ізгризу твої руки, тіло твоє ізшмабую, стопчу ногами! (Побачила, що хтось іде, пригорнулася до хреста.)

Виходить м о л о д и ц я, у неї на одній руці дитина, на плечах клунок і коліска, другою рукою веде малого хлопця, позад її дівчина год дев'яти волоче граблі.

1-а м о л о д и ц я (*озирнулась на дівчину*). Знов волочиш граблі? Кажу тобі, візьми на плечі, бо зуб'я поламаєш! (*До хлопчини.*) Та не спиняйся-бо, Степане, йди швидше. Ондечки й хата наша... он череда вже йде до ставу... Прийдем додому, здоїмо коровку, дам вам молочка.

2-а м о л о д и ц я (*гука за лаштунками*). Свахо Галько! Та подождіть-бо, чого ви так поспішаєте?

1-а м о л о д и ц я. Еге, добре вам, що у вас є кому за худо-бою доглянути, а мені ж бо треба ще і проти череди йти, і овечат одбити з отари, і каченят із ставу пригнати.

2-а м о л о д и ц я (*вийшла вже на кін теж з клунком, торбиною і граблями*). А чоловік що робитиме?

1-а м о л о д и ц я (*регоче*). Е, дайте покій з моїм слинявим!.. Йому аби б тільки до хати доплентатись, то зараз і ляже спати, мов ведмідь у берлозі, і вечеряти його не добудишся.

2-а м о л о д и ц я. А у мене чоловік за всім пеклусться; я прийду додому, сяду на лаві, отак руки згорну і за холодну воду не візьмусь...

1-а м о л о д и ц я (*регоче*). Кому яке щастя!

2-а м о л о д и ц я (*сміється*). Нехай господарює, а я буду панувати. (*Побачила Стеху.*) Дивіться-дивіться, свахо, ондечки хтось стоїть. А хто то? (*Мовчить.*)

1-а м о л о д и ц я (*пізнала Стеху*). Та хай лихе! Хіба не пізнаєте, хто? (*До дівчини.*) Не дивись, Яринко, на неї, бо гріх!

2-а м о л о д и ц я (*регоче*). Перекупка, що торгує дочкою? Ач, яким гарним платком закуталася!..

1-а м о л о д и ц я. Він їй дешево достався!.. Зовсім би пані, та шкода — хвіст замараний!.. (*До дівчини.*) Не дивись-бо, кажу, на неї, бо битиму!

2-а м о л о д и ц я. Хто б мене продав, якби я сама не схотіла? А так вже: яка мати, така дочка!

1-а м о л о д и ц я. Яке сім'ячко, таке й зіллячко!.. (*Глянула на село.*) Ондечки й коровка наша як біжить до хати. Маню-маню-маню!.. (*Пішла.*)

С т е х а (*одна*). Яке сім'ячко, таке й зіллячко!.. Кленить, ганьте, паскудьте!.. Ох, люде-люде!.. У звіра лютого швидше з'явиться жаль, у гадини холодної більше знайдеться тепла у серцеві, ніж у вас!.. Дітям забороняють дивитись на мене! Гріх, гріх! І душу живу гріх згубити, і жити гріх!

ЯВА 6

За лаштунками гомін, регіт, свист — звісно, як парубки йдуть!
Далі виходять на кін.

Один з парубків. Ану, затинай «Дуба». Чи дотанцюю до села? (Починають пісню, один парубок приговорює, а другий танцює, гурт тільки приспівує: «Ой дуб-дуба-дуба-дуба!».)

Ой, дуб-дуба-дуба-дуба,
Дівчино моя люба,
Набрехала на мене,
Що я ходив до тебе,
Черевички купував,
Хвиги-миги дарував,
Стрічки прості і шовкові
І чоботи сап'янові.
А на чоботях підкови;
Хустку гарну, хвартушину,
І спідницю, й корсетину;
І намисто, і каблучку
На біленьку твою ручку.
Який батько, такий син —
Вносили з діжки сир:
До рябої кобили
На зальоти ходили.
Попід тином коло саду
Біжить дівка з винограду,
А за нею її мати
Біжить доньку переймати.
«Вернись, — кажу, — чи ти чуєш?»
Куда ти так чимчикуєш?»
«На вулицю, моя мати,
З парубками жартувати».
Танцювала, дріботіла,
Доки спати не схотіла.
Прокинулась та по хаті
Пішла знову танцювати...
І ногами вибивала,
І словами примовляла:
«Сюди, сюди, паруб'ята,
В мене хусточка квітчата,
І спідниця із китайки,
Хвартушина з каламайки!
По базарю я ходила,
Черевички там купила...
Хлопці, хлопці, всі до мене,
Чорні бровенята в мене...
Ой, дуб-дуба-дуба-дуба! і т. д.

С т е х а (одна). Співайте, танцюйте, щоб живіт обдурить, бо дома злидні чекають!.. Повечеряєте хліба з водою та води з хлібом, подякуєте Господеві «за його щедру милість до нас», і вийдете на вулицю і знов заспіваєте і загукаєте, і злидні забудуться. Живучий люд, живуча молода сила: хліб та вода — от і вся їда! Завтра знов за тяжку працю: на гаряче сонце, на спеку, спину гнути, ніженьки томити, рученьки мозолити, кривавим потом умиватися!.. Веселе життя!.. (Задумалася.) Багато людей родяться і помирають у нужді та в злиднях, а й не нарікають на свою долю, тільки я, грішниця, не стерпіла забарної голодної смерті, тільки я злякалась убожества і задумала підвести на гріх рідну свою дитину!.. Дочка збожеволіла, а я, мов неприкаяна, тиняюсь, мов звір, визираю Андрія, щоб помститись на ньому за мою Олену!.. Проклятий Андрію, пекельна душа!.. Через тебе і я загинати мушу!.. О Боженьку мій милий, покарай же мене, покарай!.. (Падає перед хрестом. Чути за лаштунками пісню. Стеха пізнала голос Андрія і мов збожеволіла.) Що я чую? Його голос! Співає, радіє, що смерть з собою несе!.. О Боже, дай мені сили розшматувати ту гадину!..

ЯВА 7

Андрій (співа за лаштунками і вже укінці виходить на кін).

Шука-риба в морі
Гуляє доволі.
А удовин син хороший,
Та нема ж йому волі.

Тільки ж йому волі,
Що в чистому полі
Осідлає кониченька
Та гуляє доволі.

Гуляє-гуляє,
Ніхто не спиняє,
Та тільки ж йому сивий соколонько
Над головонькой літає.

«Сивий соколоньку,
Ти високо літаєш,
Чи далеко мого сина
В ватазі видаєш?»

«Твій син на могилі
Коня попасає,
Та тільки ж йому сивий соколонько
У головоньці ськає!»

Виходить Андрій, одягнений по-дорожньому, з клунком за плечима і з палицею.

Андрій (*зняв шапку*). Слава тобі, милосердному, що довів мене благополучно до рідного села! (*Приглядається.*) Щось стоїть!.. Невже Олена? Я писав їй, щоб у суботу мене сподівалась! Олено, ти?

Стеха (*підходить до нього*). Ні, це я, мій любий зяте!

Андрій (*зрадів*). Здрастуйте, паніматусю! А чому ж Олена не вийшла? Може, хвора, заслабла? (*Хоче поцілувати її руку.*)

Стеха (*відпихає його*). Геть, іроде!

Андрій. Паніматко, що це з вами? Кажіть-кажіть: у вас щось страшне на думці?..

Стеха (*стовбеніє*). Ні, це не Андрій, це мана!..

Андрій. Бог з вами, паніматусю! Придивіться до мене, хіба ж я так дуже змарнів, що не пізнасте?.. Та і як не змарніти? Тяжка робота, аж заслаб був; і таки за Оленкою дуже скучив: здається, що якби мав силу, вітром би летів! Я й не знаю, що зо мною буде, як побачу свою вірну, свою любую дружину. Ходім, мамо, швидше додому, серце поривається і як не вискочить з грудей!.. Що, дуже зраділа Оленка, як прочитала лист від мене? То я, мамо, сам писав, мене, спасибі, мій хазяїн навчив добре грамоти; я й перш трохи знав, а тепер можу написати у книгу усе, що є в хазяйстві, і на щотах добре знаю лік. Та що це з вами, паніматко?

Стеха (*мов збожеволіла*). Одурено нас, обморочено!.. Пропазі, пропазі... (*Біжить від нього.*)

Андрій (*дивується*). Що таке?! Кого обморочено? Хто пропаций? Побігла... Куди ж це вона? Треба додому швидше, чи не трапилось чого з Оленою! (*Швидко пішов у село.*)

ОДМІНА ДРУГА

Хата Бичка. Велика кімната, як у панських будинках, дерев'яні дзиглики, стіл, покритий килимовою скатеркою; у кутку божиця і дві лампадки горять.

ЯВА I

Бичок (*ходить по хаті*). Думаю-думаю і ні на чім не зупинюся! Ніколи мені ще не доводилось бути у такій пригоді, як тепер: не сьогодні-завтра повинен Андрій прийти, треба б її як-небудь поїхати абощо, поки все те уляжеться та втихомириться. І як ти її спровадиш, коли зовсім стерялась?.. Цілісенький день і ніч все щось балака та регоче... То почне голосити, так голосить, аж луна по хаті йде. А учора мало мене не задавила, як ухопила за горло, то ледве-ледве руки їй розняв!.. Написав

сьогодня до станового, прося у нього совіту й поради. Чорт мені дав пустити її до себе, хай би собі сиділа у материній хаті, певніш би було діло!.. Увесь вік розумно робив діла, так кінці ховав, що й наймудріший не розплутав би, а під старість такого натворив, що вже й не знаю, як і викрутитись!.. А якщо становий завтра не приїде, поїду сам до нього і там вже якось він мене порадить!.. (Помовчав.) Отак третю ніч ходжу, як вартовий, боюсь і прилягти, щоб часом сонному чого не поробила. Ну, наробив я халепи, ускочив аж по самісінькі вуха! Правду кажуть, що кого Бог захоче покарати, то перш усього памороки одіб'є!.. І як це сталося, що вона вперлася у мою господу, я й не урозумію?.. (Підходить до бокових дверей і заглядає.) Лежить... Може, заснула? (Одходе.) Просив сусідніх молодичь, щоб прийшли до неї на ніч, і гроші обіщав заплатити, коли ж усі жахаються від неї!.. Ну, сказати би, що вже не вчений я на цій погані! Скортілось на старість! Чи мало ж я бідкався хоч би й з своєю жінкою, доки вона не вкрала у мене двісті карбованців та не пішла у байбузи? І голодом її морив, і в льох запирав, і посеред зими у ополонці купав, і бив, і нівечив!.. Таки призвів її до того, що втікла! Тепер ще гірша халепа! Ну, помороч, Йосипе, голову, розміркуй!.. Ні, вже зарік дам, доки віку мого, не залицятися до того проклятушого зілля, до гаспидських молодичь. Коли б Господь допоміг цього лиха збутись, поїду на прощу у святий Київ, пожертвую аж двадцять п'ять на монастир!.. Вже сьогодні аж дві лампадки засвітив... І хоч би тобі лялечка у подвір'ї!.. Одного робітника держу, та й той у степу — коней пасе... Розір мені з нею! Зв'язався з диявольською дочкою, і тепер такий розхід піде, що й сказати страшно!.. Щодня лампадки світю, щоночі дві свічки горять... І не приведи, Господи! (Пада навколішки перед образом.) Боже милий, напути мене у мойй пригоді!.. Визволь мене, милосердний, із цієї оказії! (Тихо молиться.)

ЯВА 2

Входить Олена.

Олена (тихо виходить). Яку чудну іграшку видумав Андрій: заховався, а ти його й шукай! Усі закуточки обходила... Нема!.. Я спала, він підійшов крадькома та й поцілував мене.. а сам і заховався!.. Ач як гаряче поцілував мене, усе лице пащить!.. Знайду, знайду тебе та й пригорну до серця... щільно-щільно обійму руками. Де ж це він? (Побачила Бичка, кидається до нього.)

Бичок (одскакує з ляком). Бог з тобою, де ти тут Андрія бачиш?

О л е н а. Він тут!.. Я зараз чула його голос!.. *(Тихо.)* Цить, мовчи! Ми його здуримо!.. Ходім, ходім зо мною, я знаю, де сховатись!..

Б и ч о к. Опам'ятайся, від кого нам ховатись? Краще стала б навколінки та помолилась Богу. Він оджене від тебе злого духа! Ти давно не молилась, і через те тобі не знать, що сниться!..

О л е н а. Хіба я сплю?

Б и ч о к. Кажу тобі, помолись Богу, то й не буде тобі нічого такого ввижатися!..

О л е н а *(дивиться довго)*. Богу? Хто ж то такий Бог?.. Який він? Чуєш, як щось у комині гуде?.. То відьми прилетіли за мною, кличуть з собою на бенкет!.. *(Зрива з себе платок.)* Розпатлай мені волосся, давай швидше мітлу!.. Пора, пора летіти!.. А гроші дай сюди, я заховаю так, щоб ніхто не знайшов! З грішми добре жить, а без них лучче пропасти!.. *(Шукає по закутках чогось.)*

Б и ч о к *(убік)*. Що мені з нею робити? Побіг би когонебудь покликати, та страшно її покинути, щоб часом ще хати не підпалила!..

О л е н а *(біжить до нього)*. Осьдечки Андрійова правда, ось у жмені держу! Не дам, не дам тобі! *(Промовляє чуло.)*

А вже тая правда
Та кривдою стала,
А вже тая чорнявая
Тужить перестала!

Де моє дороге намисто? Де мої персні? До Андрія поїду, наряджусь як пава, як краля, і в вічі йому зарегочусь. *(Показує рукою.)* Дивись-дивись, як його коханка-полюбовниця на мене боязко дивиться. Чого ти на мене так визвірилась? Візьми його, голубко, собі, я тільки за тим і приїхала, щоб поглузувати та насміятися над вами обома!.. *(Затуляється за Йосипа.)* Осьдечки мій чоловік!.. *(Пританцьовує.)*

Я за нього затулюсь, затулюсь
Та й нікого не боюсь, не боюсь!..

Прощайте, залишайтеся здоровенькі, та не згадуйте нас лихом!.. Ха-ха-ха! Йосипе! Швидше додому, там дитина мала плаче, треба її погодувати; а то мати нагодують її баговинням та гливким лободяником! Бач-бач, вже й подавилась дитина!.. Мамо-мамо, що-бо ви робите? Дивіться, вже дитина зовсім посиніла!.. Знаєш що? Купи мені синього на спідницю!.. Синього-синього, такого, щоб аж очі у себе брало!..

Бичок. Опам'ятайся, Оленко! Що мені в світі Божому робить?!.

Олена. Спать, спати!.. Лягай, милий, спати, а я цілісіньку нічку не спатиму та плакатиму!.. Пам'ятаєш, Андрію, серце, як я тебе в дорогу виряджала? Пам'ятаєш, серденько, як я тобі, плачучи, співала? Забула, як вона на голос!..

Лягай, спочинь, мій миленький,
А я постіль постелю,
Треті півні заспівають,
То я тебе розбудю...

Забула голос!.. Пам'ятаєш? Бач, з журби за тобою усе позабула. *(Знову промовляє чуло.)*

Ти вставай, вставай, мій миленький,
Годі тобі спочивать,
А вже ж твої вороні коні
Та й посідлані стоять!..

Ох, пригорни ж мене, зогрій моє замерзле серце біля твого теплого серця. *(Притуляється йому до грудей.)* Ох, як же мені любо, як мені тепло. *(Одскакує.)* Стривай, нагадала!.. Під перелазом, против Бичкової хати є криниця. Так? У тій криниці сидить жаба, зелена-зелена!.. То не жаба, не вір, то Йосип! Сте-режись! Ох, не ходи туди! Чуєш, як жаба скрегоче? Скинь, скинь її з мене! Впилася в тіло, кров п'є!.. Стривай, я її вб'ю. *(Вхопила палицю і кидається на Бичка.)*

Бичок *(хапа її за руку)*. Бог з тобою! Що ти робиш?

Олена *(випручується)* Ох, холодна-холодна жаба! Скинь її, скинь!..

ЯВА 3

Ті ж, Андрій і деякі селяне.

Бичок *(з ляком)*. Андрій!

Андрій. Я!.. *(Помовчав.)* Не сподівались гостя? Вибачайте, що трохи опізнився: довго шукав своєї хати, та ледве потрапив у вашу!.. Може, знечев'я сполохав вас, то вже не гнівайтеся, Йосипе Степановичу!

Олена *(з криком)*. Хто це? Хто це? Андрій? А де ж та розлучниця, отрута моя, твоя полубовниця?

Андрій *(тихо)*. Хто ти, молодице, ти мені щось не по знаку?.. Скидається трохи на мою Олену, тільки щось дуже гарно зодягнена і простоволоса!.. Ні, це пані якась, а не моя Олена!..

Олена *(здавлює голову руками)*. Що таке? Де я? Мозок висох!.. Порожньо у голові! Давить мене, стискає кліщами

залізними!.. Сперло у грудях!.. *(Дивиться пильно на Андрія і мов скам'яніла.)*

Андрій. Чому ж, Йосип Степанович, не просите мене сідати?.. А я більш двохсот верстов пішки йшов і дуже стомився!.. Поспішав до вас на весілля!.. Кого ж це ви висватали? Спасибі вам, велике спасибі і за вашу приязнь, і за щирю пораду, і за вашу прихильність до моєї жінки!.. Велика вам дяка, чесний ви чоловік!.. Взяли мою жінку, розірвали моє серце, пошматували душу, соромом покрили мою голову!.. Одно тільки нечесно: не вітаєте мене і не дякуєте!

Бичок. Я твоєї жінки не держу, бери її хоч зараз.

Олена *(шепче)*. «Бери її хоч зараз!..»

Андрій. Як же це так? Натішились, а тепер бери?

Бичок. Я її не силою взяв!

Андрій. Сама б то на гріх пішла?

Бичок. Сама... *(Помовчав.)* Чого ж ти ще від мене хочеш?

Андрій. Поради! Радили ви багато разів, порадьте ж і востаннє: як мені тепер бути? Ви чоловік вчений, письменний!.. Де ж листи ті, що я через вас писав до Олени?

Олена *(шепотить)*. Листи писав до Олени... *(Пригадує.)*

Андрій пише, що покохав другу, кращу і багату... Пише, що вже ніколи не вернеться... Не сподівайсь, каже, мене бачити ніколи... Я й не сподівалась...

Андрій *(учувши її речі)*. А!.. Тепер я все зрозумів!.. *(До Бичка.)* Пекельна душа, сатано! Вдовольняй же себе до кінця!.. Візьми ніж, удар мене ось сюди!.. *(Розхристує сорочку.)* Доконай моє тіло!.. Душу мою ти вже убив!..

Олена *(сплеснула руками)*. Андрій, Андрій!.. *(Пада мертва.)*

ЯВА 4

Вбігає Стеха.

Андрій *(спокійно)*. А осьде і порадниця, рідна ньєнка... Поможіть пані піднятись; бачте, пан і з місця не зворухнеться! *(Показує на Бичка.)* Ач, ловко як навчилась падати, наче й справді зомліла!

Стеха *(підходе до Олени)*. Доню, доню моя! *(Придивляється.)* Вона мертва!

Андрій. Мертва? Ні, то вона прикинулась мертвою. *(Одпиха Стеху.)* Одійди, стара, годі вже вам морочити мене! *(Нахилився до мертвої і приклав руку до серця.)* Померла, померла?.. Ні-ні, не вірю!.. Олено, Оленко!.. Не лякай мене: я спересердя одіпхнув тебе; з великого жалю я зневажив тебе! Оленко прости, прости мене! Промов хоч словечко!.. Одкрий оченята!..

Дивись, це я перед тобою, твій любий, твій коханий!.. Боже-Боже!.. Навіки закрились оченьки, склепились рожеві устоньки, замовкло серце!.. А хто ж мене тепер привітає, сиротину, хто дасть порадоньку мені, хто посумує?.. Олено, Олено! На кого ж ти мене покинула?.. *(Припадає до неї і голосе. Далі підняв голову і довго дивиться в лице їй.)* Холодний, сухий, страшений погляд!.. *(Схопився.)* Люде добрі, мир хрещений!.. Дивіться, дивіться, як знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачать, ті що правдою торгують і Бога купують!.. Дивіться, у нього повна хата образів та лампадок!.. Церква — не хата! Він і Богу молиться по тричі на день, і поклони б'є, і цілу обідню вистоює навколішках!.. А ми, сліпий народ, як-небудь лоба перехрестимо і в церкву не вчащаємо, через те й не уміємо, так праведно, по-божому жити!.. *(Пристає до Бичка.)* Порадь же, богопродавче, як мені з тобою помиритись?!

Бичок *(з ляком)*. Рятуйте, хто в Бога вірує!

Андрій *(ухопив Бичка)*. Ти мене рятував увесь вік, я ж тобі і віддячу. *(Ухопив ніж з столу і порснув його у бік.)*

Бичок *(падає)*. Ох, Боже милосердний, за що я загигаю? *(Помирає.)*

Андрій. Що, мітко? Рука не схибила!.. *(Жбурляє з ляком ніж.)* Тепер, люде добрі, беріть мене, в'яжіть, закуйте у заліза! Убийте, я мертвець!..

Стеха. Ох, убий же, убий мене, стару відьму, мій синочку!.. Я винна більш усіх!.. Ох, убий же, убий же мене!..

Андрій. Тебе убити? Рука не здіймається на таку грішницю, на таку гадину! Зоставайся на поквол та на глум всьому хрещеному мирові!.. *(Припав до Олени.)* Горличко моя, серце моє!.. На кого ж ти мене покидаєш на цім зрадливім, холоднім світі?..

Завіса падає.

ПО РЕВИЗІЇ

Етюд в 1 дії

ЛИЦЕДІЇ

Василь Миронович, старшина.
Севастьян Саватьєвич Скубко, писар.
Риндичка, стара баба.
Гарасим, її свідок.
Пріська, солдатка.
Сторож при розправі.

Діється у розправі.

Середина великої хати. Стіл, покритий зеленим сукном, на столі каламар, щоти, велика книга і скільки бумаг. На вуглі столу лежить пакет, запечатаний двома печатами; далі з другого боку невеликий стіл; на ньому три книги, каламар і бумага, біля столу стул. На стіні календар, біля вхідних дверей шкафа з бумагами, лавка.

ЯВА I

Сторож (*сидить за столом і роздивляється на щотах*).
Ну й як отой писар може викласти усяке діло на оцій видумці? Вже я скільки разів придивлявся, та ніяк нічого не второпаю. «Оце,— каже,— сімдесят копійок! А оце руб десять, а оце дев'ять десять п'ять», і наговорє-наговорє такого грошей, що й в тиждень, здається, не перелічив би. Отже, він: цок-цок! Цок сюди! Цок туди! І носа не вспієш висякати, як він вже й полічив! Що то воно, подумаєш, наука, до всякого діла добирає способу! Його, мабуть, вчено десь не близько: він каже, що він десь аж з-під Чигирина, ну, а я так думаю, що він і за Чигирином бував. Та то ж голова така, що й хто його зна, де вже єсть розумніша; кого не спитай, увесь мир каже, що з такою головою можна і до станового доступить! Ну, а я так думаю, що він і перед справником не здригне. То ж як почне розказувать, де він тільки не бував і чого він не видав, так тільки рота роззявиш. Агличана він тобі бачив, і в Києві був аж двічі, і за морем-окіяном, де живуть песиголовці, і туди його носило!.. Бував і в тих зємлях, де свині

більш від нашого вола... Звісно, як чоловік бувалий розкаже тобі, то так увесь світ і побачиш перед очима, як на долоні. Он як я, так далі Ялисавету¹ не бував, так мені здавалось, що за Ялисаветом вже недалеко кінець світа. Ану, чи вищитаю, скільки мені зосталось день до года? А скільки ж у году день? Чи буде з двісті, чи, мабуть, ні? Ну, оце нехай буде від водохреща² до пущення. (Кладе на щотах.) А оце від пущення до Великодня, а оце до Зелених свят, а оце до Покрови³... Так що ж? А все-таки воно нічого не показує. (Встав.) Ні, мабуть, коли не піш, то не микайся і в ризи... Підмести ще хату, абощо. Та й нудна оця робота — сидіти у розправі цілісенький рік! (Мете хату.) Чи загляне хто-небудь сьогодні в розправу? Ще удосвіта якийсь чоловік приніс бомагу від посередника, чи що. Ждав-ждав розписки, та з тим і поїхав. Іди, каже, пошукай писаря або сам розпишись. Еге! Добре тобі казати: «Розпишись». Отже, здається, і невелика штука повести пером по бомазі, одначе хоч ти мені пальці повідрубуй, не напишу!.. Вже я скільки разів націлявся написати: украду оце шматок паперу та й почну виводить пером по бомазі, здається, так, як і писар, і перо умочу в чорнило, і налагодюсь якраз так: чирк-чирк, а воно чорт батька зна що виходить!..

ЯВА 2

Входить старшина.

Старшина. Щоб через півгодини коні були перед порогом! Чуєш? Щоб мені по шучому веленію! Мені треба небезприменно сьогодні їхати по ревизію в Чубаївку та Василівку...

Сторож. Та коні аж у степу, на паші.

Старшина. Ну так що?

Сторож. Так це за ними бігти?

Старшина. А ти як думав? Що це тобі первина, чи як?

Сторож. Та воно...

Старшина. Знов начадив махрою? Скільки разів казав тобі, щоб не смів курити отії погані в присульствії.

Сторож. Начадив?.. Я вже й забув, який той тютюн на масть!.. (Убік.) Загрянишного тобі буду купувать, велике жалування платиш...

Старшина. Що ти там бубониш? Сказано тобі, щоб по шучому велінню...

Сторож. Та воно... Ні, вже коли б швидш дослужити года, хай йому біс, щоб я зостався у цьому пеклі!..

Старшина. Ну, а як я звелю громаді присудити вік отут тобі служити?..

Сторож. Хіба що громада примусить... Звісно, громада — великий чоловік!

Старшина. Ну, то-то ж бо й є! Я тобі ще вчора наказував, щоб коні уранці були перед порогом.

Сторож. Вчора? Та я вас вчора і в вічі не бачив: ви ще проти понеділка загадали мені... І коні стояли цілий понеділок і в вівторок до обіда...

Старшина. Мольчаты! З ким це ти губу розпустив? Сказано тобі, щоб по шучому велінню.

Сторож. Та про мене, я й піду! Але ж я запевне знаю, що ви й сьогодні не поїдете.

Старшина. Ну-ну, базікай! Свинота!

Сторож. А звесно.

Старшина. Ти хочеш, щоб я тебе по мармизі затопив?

Сторож. Хіба це первина? Бийте! На те ви началство.

Старшина (плює). Тьфу!

Сторож (убік). Ач який! (До старшини.) Ондечки бомага, якийсь чоловік привіз. Такий з себе огрядний, у синій чемерці, з бородою, у картузі і шарпом шия замотана.

Старшина. Збігай по писаря!

Сторож. Та його тепер і з собаками не знайдеш: він ще позавчора поїхав на хутори кумовати!

Старшина. Щоб він мені зараз тут вродився!

Сторож. А за кіньми хто ж побіжить?

Старшина. Ну, живо! Щоб одна нога мені тут була, а друга там! По шучому велінню! (Випиха сторожа.)

Сторож. От напасть! (Пішов.)

Старшина (один, розпечатав пакета). Від кого ж би це? (Читає по складам.) «Предписываю оному волостному правлению принять энергические меры...» Які? Нергичеські мери? Що ж воно означає: нергичеські? Ану, далі! (Читає.) «...к самоскорейшему составлению систематического...» Та й довге яке слово!.. «...указателя и категорических...» Ні, мабуть, вже як писар прийде, то вдвох розберемо! Бо сам я ще до цього не доїхав! От як припишуть, що розискується пара лошадей, масті гнідої, на лобі біле п'ятно... або в уїзді появилася на рогатім скоті чума, принять мери... Так тут вже й без писаря я знаю, що ці документи треба покласти під сукно. (Походив трохи по хаті.) Одначе сьогодні треба вже беззперменно поїхати по ревизію. Та куди ж це писар подівся? (Сплювує.) Тьфу, як погано на похміллі!.. (Дивиться у вікно.) Еге, вже сонечко височенько підбилося, а в мене ще й ріски в роті не було... Хіба послати за восьмушкою?.. Удосвіта прокинувся, та так щось коло серця запекло, аж перелякався! Повернувся на другий бік, неначе трохи відпустило, а тепер знов аж пашишь усередині! Погано, погано! Не годиться щодня пити! Вчора пив, позавчора пив... Стривай! Який же це у нас сьогодні день? (Дивиться на стіну, де висить календар.) Що воно таке? «Перво октября». Та це ж було,

либонь, на тім тижневі? Ото вже не люблю безпорядків. Казав же скільки разів писареві, щоб щоранку вистановляв число, щоб часом не погубити нам днів; ось же й календар нарочито купив. А тут стоїть перво октябра! А перво октябра це ж було на покрову, а на Покрову я був у ярмарку. От тобі і загубили день! Стривай, як же це воно? На тім тижневі у п'ятницю приїздив становий? Так, становий. У неділю була сходка... Увечері приїхали до мене куми мої: матушка і писаломщик? Так! У понеділок гуляли цілий день; а ввечері приїхав і піп. Ну, а далі що ж було? Було ще чимало гостей... Старшина з Кандалупової, письменоводитель з жінкою... Гарна у його жінка, моргуха тільки велика!.. Вона таки разів з п'ять мені підморгнула... Та як їй, сердешній, і не моргати? Її ж чоловік таки настояща смерть, а вона свіжа, повна та дебела... Чудово вона співа оцю пісню, що каже:

Ой кужелю, мій кужелю,
Робити я нездужаю!
До кужеля рука дрижить,
А чарочку добре держить!..

Попада наша штукарка! Запровадила моду, щоб кожний раз, як один другого почастує, то щоб зараз і поцілувалися!.. І пішло частування. Матушка з писаломщиком цілуються, а я з письменоводительшею! Там такі гарячі губи, що аж пашить!.. Одначе їй все ж таки далеко до Пріськи, до московки. Ото молодиця!.. На виду, як на кір горить; а як іде вулицею, то аж земля під нею двигтить... Ех, матері його ковінька! Шкода, що я жонатий! А то, стало бить, як начальник, зараз би по щучому велінню... А ото на тім тижневі, у середу, уночі, трохи-трохи було не вскочив, як кажуть, у нікуди! Тільки що підійшов до Прісьчиної хати, як стара Риндичка із своєї хати — рип дверима! «А хто то,— питає,— добувається до московки?» А я зігнувся, та попід загатою, та навтьоки! Вона як зацькує собаками!.. А клятий рябий пес трохи литок не полатав начальникові. Треба буде претикола зробити, щоб вона отого собаку на цепурі держала.

ЯВА 3

Входить Риндичка і Гарасим.

Риндичка (уклонилась.) Помагай-бі! З п'ятінкою будьте здорові!

Старшина (з жахом). Хіба ж у нас сьогодні п'ятниця?

Риндичка. Аякже! Звісно, що п'ятінка, та ще й друга після Покрови!

Гарасим (п'яний). Так тошно!

Старшина. Чи не помиляєтеся ви?

Риндичка. Отак пак! Щоб я та помилилася!

Старшина. Як же це воно так сталося, що сьогодні вже п'ятниця?

Гарасим. Я об том незвестен... Один Бог!

Риндичка. Тадже ж пригадайте на здоров'ячко. В понеділок ваша сусіда, ота шолудива кішка, Гапка підципаца, та золила сорочки у жлукті. А я й присікалась до неї! Чи не сором, кажу, тобі, молодице, не знати, що в середу празник?..

Старшина. Празник?

Гарасим. Так тошно!

Риндичка. Празник святого Хоми⁴! Та й кажу: чи не сором тобі? Коли ж ти попереш сорочки, що сьогодні кладеш у бук? А тут ви, бувайте здоровенькі, вийшли з хати та й почали на нас гримати, ще мене так погано налаяли... Еге, кажу, та й почали на нас гримати, щоб ми утишились. Стало быть, у вас була почесна бесіда, а ми своїм гвалтуванням перебаранчали вам гуляти.

Старшина. Нічого не пригадаю! Віриш, стара, що ми, начальники, так заклопотані...

Гарасим. А звісно, началство... Як можна?

Риндичка. Та як же мені цього не знати? Ви ж один, а нас, миру, скільки? Тут треба дві голови на плечах мати. Адже ж і мій покійничок — царство йому небесне, вічний покій його душеньці! — був за начальника, чи попросту сказати, за свинопаса коло громадських свиней, то так було заклопочеться, так заклопочеться.

Старшина. Він, либонь, від горілки вмер?

Риндичка. Умер, голубчикок сивий! Через великі клопоти й пив!

Старшина. От через ті клопоти іноді і я п'ю. Легше якось на серцеві, як вип'єш.

Гарасим. Верно!

Риндичка. Аякже! Горілка, вона зараз-таки тобі відтягне від серця! Так і бачиш, як той клопіт гарячою парою з рота виходить! Еге, то ото ж, кажу, було в понеділок, а у вівторок я бабувала у Зінки Тухленкової, старого Молочая невістки, і принесла вам попелясту курочку і прохала на родини.

Старшина. Курочку? Отже, й цього не пам'ятаю.

Риндичка. Ще ваша жінка, Андрійовна, — нехай будуть здоровенькі вам на радість, а мирові на втіху! — взяли у мене ту курочку і почастували мене пивом, спасибі їм... повнісенський стакан випила!

Старшина. І був я на родинях?

Риндичка. Ба ні. Ви одмовились тим, що у вас бесіда була.

Старшина. Отак заклопочись, як ми, начальники, іноді заклопочуємось!..

Риндичка. А в середу, після обідні, до вас ще під'їхали гості. Батюшка і ще з якимись людьми...

Старшина. У середу, кажеш?

Риндичка. Еге ж! А вчора посварилась я з Пріською-московкою і приходила до вашої милості скаржитись.

Старшина. З ким? З Пріською, кажеш?

Гарасим. З нею, так тошно!

Старшина. Та ти це навспражки чи, може, дуриш мене?

Риндичка. Навспражки! Та я їй цього не подарую

Старшина. Помагай тобі, Боже! Це діло нтересне! Нтересне діло!..

Риндичка. Ви ж самі вчора сказали мені, щоб я прийшла сьогодні, бо ви вчора, вибачайте в цім слові, були п'яенькі, на здоров'ячко вам.

Старшина. Клопоти! Що у мене того клопоту, стара! Так, стало бить, виходить, що сьогодні п'ятниця? Слава Богу, що хоч знайшли день!

Риндичка. Та тут не то що день загубиш, а й їсти забудеш. У вас же того клопоту повна голова!

Старшина. Більше!

Гарасим. Через голову полетється... Так тошно!

Старшина. О, полетється! (До Гарасима.) А ти ж по якому ділу?

Риндичка. Це ж мій свідок.

Гарасим. Так тошно, господин старшина!

Старшина. Ти, стало бить, чув, як вони сварились?

Гарасим. Так точно, верно... Ну, що вони бились, так я об том не звестен!.. По закону, значить, по правді?.. Хіба у нас земля безрозсудна?.. Істинная правда... Амінь і весь обман налицьо.

Старшина. Піди ж, поклич сюди Пріську-московку, то ми зараз і вчинимо суд!

Гарасим. Вчиніть суд праведной, як перед Господом милосердним!.. Бо вони проклятуці баби!.. Їм обом небезпременно треба задубить манатки та березовою кашею, щоб не клопотали... Бо вони анахтеми... так тошно, ваше благородіє!..

Старшина. Веди її сюди перед мої очі, по шучому велінню!

Гарасим. Приведу! Недзя обіждать!.. Я її, анахтему... Кажу, вклонись старій і нікотрого діла... Постанови, кажу, чвертку, і Бог тобі простить... (До Риндички.) Казав, постанови чвертку? Правда? Не сваріться, кажу, бо чистий калавур! (Пішов.)

Старшина. Треба ж, мабуть, і писаря підодждати.

Риндикча. Ой батечку, розсудить же ви мене самі.

Старшина. Та розсудить то можна! Але ж, може, мені прийдеться довго зніматися допроси з Пріськи. А тут треба мені їхати по ревизию... Якби можна це діло хоч до завтрього під сукно?

Риндикча. Ой розсудить же мене! Бо як не розсудите, то не витерплю, та я ж... *(Шепче йому на вухо.)* Ой, розсудить же мене; а я, батечку, вам завжди у пригоді стану. Пам'ятаєте, як ще ви не були за начальника та позивались з Тихоном за кожуха? Мало я тоді гріха на душу взяла?

Старшина. Ну те, що колись було, нічого згадувати. Нічого вже з тобою робить... Так кажи товком, за віщо там у вас взялося? З якого побиту горщика розбили?..

Риндикча. Ох, батечку, та тут таке, що як до ладу розказати, то й волоссе на голові догори полізе! Адже ж ви знаєте, що мій вгород та заходить якраз потилицею до її повітки.

Старшина. Потилицею? Так і запишемо в протокола.

Риндикча. Ще мій покійничок... царство йому небесне, вічний покій його душеньці і всім помершим душам вічна пам'ять! Ото, кажу, як ще мій покійничок живий був, то й викопав рів проти її повітки, щоб, стало бить, звернути стежку з її дворища понад ровом... Бо вона було, як іде чи проти череди, чи в поле, то так тобі і преться через мій вгород.

Старшина. Еге-ге! Постривай! Я бачу, що це діло дуже заплутане! Доказательства маєш?

Риндикча *(вийма пляшку з горілкою і бублик)*. Осьдечки! Хіба ж я честі таки та й вашого звичаю не знаю?

Старшина. От бачиш, може б, я й не пив сьогодні, коли б не таке голівне діло...

Риндикча *(частує)*. Милості просю...

Старшина. Приходиться випити, щоб у голові... Пожалуйте, звольтеся самі!

Риндикча. Пошли ж, Боже, помершим душенькам царство небесне, а живим на здоров'ячко! *(Випила і підносить старшині.)*

Старшина. Благодарю покорно! *(Випив.)* Тепер трохи неначе ясніш діло.

Риндикча. Аякже. Воно зараз у голові розвидниться! Закусить же бубличком. *(Дає бублик.)*

Старшина. Що воно ніби щось задзвеніло у вусі?

Риндикча. Ото так похмілле парує, що аж дзвенить. Викушайте ще!

Старшина. Та пожалуй! Чарка в тебе невелика, то воно можна ще по одній.

Риндичка (налива). Я вам скажу, що по манісенській краще пити. (Каже.)

Ой чарочко ж моя,
Чепурушечко,
Ой потіш же мене,
Моя душечко!

Милості прошю!

Старшина (випив). Тепер неначе замовкло у вусі, як по шучому велінню! А собі ж?

Риндичка. Та я вже, не вам кажучи, з своїм свідком випила зо три. (Налива.) Дай же, Боже, щоб вороги мовчали, а сусіди не знали!

Старшина простяга руку до чарки, але Риндичка випила.

Отож, кажу, як викопав мій покійничок рів, так відтоді пішла промеж нас щоденна сварка!

Старшина. Щоденна?

Риндичка. Еге ж!

Старшина. Ну, так ми й запишемо.

Риндичка. Та як же не щоденна, коли я своїми очима бачила, як вона щоранку Божого винесе та й висипає попіл у мій рів. Я їй докоряю та взичаю, а вона мовчить, неначе не до неї річ.

Старшина. Мовчить?

Риндичка. Звісно, губи мовчать, а всередині що в неї?

Старшина. Ну, що всередині, хоч воно й цікаво, так це до діла не касательно.

Риндичка. І що ж би ви думали? Отакечки щодня, висипаючи попіл, зарівняла мені рів зовсім. Отож і стала я думати, задля чого б їй отаке на капость мені коїти. Чи нема тут якої іншої причти? Сидю я на тім тижневі, либонь проти середи чи проти вівтірка... Ба так, проти вівтірка... Бо в понеділок я ходила по зіллі у Дерійову балку... Та ще яка мені причтина трапилась?

Старшина. Що таке? Ти вже розкажуй все дочиста, щоб діло було, як на долоні.

Риндичка. Тільки що перейшла я лощину і простяглась навмання через стерні, аж це з-під моїх ніг заєць плиг, плиг, плиг!.. Щоб мені язик опух, коли брешу!..

Старшина. Заєць, кажеш? Чи це ж до діла касательно?

Риндичка. А як же воно не кусательно, коли то не заєць був...

Старшина. Не заєць? А що ж воно?

Риндичка. Та кажу ж вам, що схопилось та плиг, плиг, плиг!

Старшина. Та це вже записано, що плиг, плиг!..

Риндичка. Так ви думаете, що й справді то заєць був?

Старшина. А що ж таке?

Риндичка. Нечиста сила!

Старшина. Та ну?

Риндичка. Правда. Покотив та й покотив через гору!

А я зараз-таки тричі перехрестилась, а далі сплюнула на лівий бік.

Старшина. І що ж, щез?

Риндичка. Як язиком злизало.

Старшина (пише). Як язиком злизало...

Риндичка. Ой стривайте ж, що ж я наказала? (Думає.)

Еге, так кажу, ото набрала я там зілля, принесла додому й почала його в'ялити на спризьбі, а вже звісно, що як ідеш по зілле та перестріне тебе заєць або перебіжить тобі шлях, то...

Старшина. Так що ж таке треба робить?

Риндичка. Е, душко, цього не можна казати, бо як розкажеш, то те зілле хоч візьми та викинь його на смітник.

Старшина. Стало бить, не pomoже ні від якої хвороби?

Риндичка. Ні, не те, а так, звинить, смердітиме, що й носа до нього не навернеш... Ото вже як зовсім стемніло, сидю я собі на спризьбі та й задрімала; і сниться мені, що я молода та така хороша, хоч з лица воду пий.

Старшина. Ну, це ти почала розказувати сон рябої кобили.

Риндичка. Та я ж таки була хороша молодою, така хороша!

Старшина. Ну, я б цього і не подумав.

Риндичка. Минулося! Та за мною парубки, було, так мордуються, що аж попару не знайдуть, аж тини тріщать.

Старшина. Та це ж було за царя Непитайла. Ти діло кажи!

Риндичка. Стривайте ж бо! Ото й задрімала я. Аж чую, щось няка на мого Рябка. Ви ж знаєте мого Рябка... Торік Палажка, Гунина невістка, позивала мене за те, що нібито він порвав на ній нову юбку.

Старшина. Так його Рябком дражнють? Це треба у претикол записать.

Риндичка. Я бабувала на хуторах у Байбаків і звідтіль його принесла щеням; і казано мені, що воно ярча! Одначе ж я його і не думала виховувати під осиновою бороною. А вже звісно, що як ярчати отакечки не виховувати, зараз відьма візьме та й подушить.

Старшина. Подушить? А чи не пора нам підлить чорнила у чорнильницю? Бо воно щось неохотно слухається!

Риндичка (налива). Дай же, Боже, щоб усе було гоже!
А що не гоже, того не дай, Боже! (Випива і частує.)

Старшина (випив). Добра горілка! У яким шинку
береш?

Риндичка. У Бороха!

Старшина. Еге! Це така, що тільки б мені й пить. Ну,
доводь же діло до краю! Що це він Пріськи не веде?

Риндичка. Так ото чую, щось няка на мого Рябка: «Ня,
цю-цю! Ня!..» Слухаю, аж то вона: приманила його до себе
та й дає йому щось з своїх рук! Я до неї й озвалася: «А що то
ти,— кажу,— матері твоїй стонадцять болячок і сім пропас-
ниць, що то ти робиш? Нащо ти чужу собаку годуєш?» — «Щоб
знав,— каже,— мене та не рвав!» Як прийнялась же я її коре-
нити: лаю на всю губу, а вона мовчить та все годує Рябка. Далі
спересердя плюнула, так таки голосно кажу: «ТЬфу! Тьфу тобі,
диявольська дочко!»

Старшина. Куди це ти плюєш? (Витирає лице.) Анах-
тема, плює прямо у пальтрет!.. Стань на цей бік. Продольжай!

Риндичка. Аж другої ночі сидю я на печі, а у мене у печі
віконечко, якраз проти її дверей. Сидю я, аж чую, мій Рябко
на когось гавка. Я мерщій прожогом до віконечка, аж щось
чимчикує через мій рів, прямісенько до неї; підійшло до дверей,
поторгало і стиха промовило: «Відчиніть!..»

Старшина. Коли це було, кажеш?

Риндичка. На тім тижневі, у середу.

Старшина. На тім тижневі... (Набік.) От так штука!
(До неї.) Ти сама бачила?

Риндичка. Своїми очима! Щоб мені повилазило, коли
брешу!

Старшина (убік). Держись, Василю, берега!.. (До неї.)
А не запримітила ти його обличчя?

Риндичка. Та що тут? Це вже всім людям звісно.
Ніби б то ви й не догадуєтесь?

Старшина. Я?.. Слухай, стара, ти не теє... Не кажи, будь
ласка, жінці!

Риндичка. Ба ні! Скажу жінці!

Старшина. Чи ти ж не здуріла?

Риндичка. Вона мене лихословила перед усім миром,
що нібито я украла у неї півня!

Старшина. Якого півня?

Риндичка. Чорного з жовтим хвостом!..

Старшина. Та я й на подвір'ї не бачив такого півня!

Риндичка. Отак же і я його точнісінько бачила!..
А вона пашекує: «Украла та й украла!..» Я ж їй, шельминій
дочці, виб'ю очі її чоловіком-хвойдником!

Старшина. А в холодній ти ще не сиділа?

Риндичка. За оту задрипанку? За ту нечупайду?

Старшина. Бренеш! Бренеш, стара! Ще одне уразливе слово, і я тебе під дванадцять замків, по щучому велінню...

Риндичка. Щоб мене під дванадцять замків за оту шолудиву Грициху?.. Та я швидш...

Старшина. За яку Грициху?

Риндичка. Кажу ж вам, що то Грицько добивався до Пріськи.

Старшина. Грицько?

Риндичка. Та він же, він!

Старшина. Так ти ж так і кажи!.. Розбовтай же чорнило, а то вже зовсім загуло...

Риндичка (*частує*) Він же, кажу вам! Еге, ото ж вчора вранці виходжу я з своєї хати, аж і вона біля свого порогу крише закришку у борщ. Поздоровкалась я до неї та й кажу: «А які то до тебе гості добивались у глупу північ? Чи не чоловік, кажу, повернувся з служби?» Вона на мене як витріщилась та хоч би словечко. Я її докоряю, а вона мовчить. Чи тобі й не стид, кажу, та й не сором! Чоловік твій Богу-государю служить, може, побивається за тобою, як пташечка у клітці, а ти так за ним журишся, що чужих чоловіків до себе уночі принадюєш? Вона слухала-слухала, далі встала, повернулась до мене потилицею. (*Шепче йому на вухо.*) От щоб я пропала, коли брешу!

Старшина. І свідок все те бачив?

Риндичка. Ні, серденько, не бачив, а тільки...

Старшина. Це діло треба розжувати, тут треба підкріпити доказательства.

ЯВА 4

Входить Гарасим і Пріська.

Пріська. Добридень вам!

Старшина. Здорова, ягідко!

Пріська. За яким ділом мене покликали?

Риндичка. Як ти посміла мені, старій жінці...

Старшина. Не присікуйся, стара, бо я тут начальник. (*До Пріськи.*) Як поживаєш, серденько?

Пріська. Як горох при дорозі! Хто не лінується, той тільки і не вибива мені очей!

Риндичка. Ач, яка тихоня, свята та Божа!

Старшина. Мовчи, стара!

Гарасим. Кажу, ваше благородіє, з ними настоящий калавур.

Старшина. Мовчать!

Гарасим (*б'є себе по губах*). Мальчать!

Старшина (до Пріськи). Так, кажеш, як горох при дорозі?

Риндичка. Та що ви з нею цяцькаєтесь? Ви до неї грізно, а не залицянням...

Старшина. Ти мене будеш вчити, як допроса здійсмати? Ти? Мовчи, ані писни!

Гарасим (до Риндички.) Мавчати! Вони, їх благородіє, вони розуміють... Так тошно!

Пріська. За яким ділом мене кликали? Мені ніколи тут з вами патякати!

Риндичка. До вечора ще не близько, ще успієш побачитися!..

Пріська. Не лізьте, бабо, осою в вічі, бо при людях вилаю.

Риндичка. Ти мене лятимеш? Та ще той на світ не народився, щоб мене переляв! Та я тобі сто і сімнадцять болячок...

Старшина (до Риндички). Геть з хати! Я наодинці здійсму допроса. (Випиха її.)

Гарасим. Настоящий калавур з ними!

Старшина (бере Гарасима і Риндичку за плечі і випиха). Геть, під три чорти!

Гарасим. Вони краще розуміють...

Старшина (до Пріськи). Насилу я діждався того щасливого часу, що бачу тебе наодинці!

Пріська. Велике щастє! Чого ви мене кликали?

Старшина. Присядь, Прісю!

Пріська. З якої речі?

Старшина. Коли б ти знала, яка ти красива!..

Пріська. Красива, та не для вас.

Старшина. Та спитай котру хочеш молодицю на селі, яка б не рада була, щоб старшина до неї залицявся.

Пріська. То й посилайте за тими молодицями.

Старшина. А до тебе?..

Пріська. А од мене облизня спіймаєте!

Старшина. Справді? (Хоче її обняти.)

Риндичка прокрадається і бере свою пляшку і чарку, зника.

Пріська. Ну, рукам волі не давайте, бо й волосся у вас на бороді не зостанеться!

Старшина. Так ти так з началством?

Пріська. А хіба ви на те началство, щоб прилипати до чужих жінок?

Старшина. А в холодну не хочеш?

Пріська. Не задля мене холодна та мурована!

Старшина. Побачимо. Ти, дурочко, подумай краще, чим же я не вдатний з себе?

Пріська. Вдатний, та не мій. Залицйтесь до своєї жінки!

Старшина. А до тебе?

Пріська. Кажу вам, що зась!

ЯВА 5

Входить писар, п'яний.

Писар.

Однажды собрался
Компанія в кабаце,
І каждый там говарювал
На своїм язице. } двічі

Как німець по-німецькому:
Ай-ай-ай-ай-ай-ай!..
А турок по-турецькому:
Алла-алла-алла!.. } двічі

А руської похвабрей усех,
Дав турку тумака,
А німець, похитрей усех,
Дав тягу з кабака. } двічі

Старшина. От чортяка його принесли!..

Писар. Василь Миронович, душа моя, моє почитеніє, як ваше драгоценне?

Старшина. Ви тільки п'янствуєте, а тут діла повна голова!

Писар. Всьо атестуєм в лучшем культурном состоянії... А, кумушка! По каким таким скстреним требованіям?

Пріська. Спитайте їх!

Старшина. А ви це коли успіли покуматися?

Писар. Не далее как первого октября, на Покрову пресвятыя Богородиці.

Старшина. Тим-то ти така і смілива, що вже з підручним началством покумалася.

Пріська. Ба ні! Я таки з роду не з полохливого кодла.

Писар. Ви мою кумушку не смійте обіждать, потому, хоч я і підручний, но могу задать началству таку цивилизацію... (Засукує рукава.)

Пріська. Вони вже мене й холодною стращали.

Старшина. То ж я шуткував!

Писар. Холодна нехай буде холодною, а нам пора погрітись. (Вийма пляшку і чарку.) Кума, сідай! Василь Миронович, душа моя! (Частує.)

С т а р ш и н а. Ні, у мене вже й так в голові гуде, то, ма-
буть, не буду пити, бо треба ж нам по ревизию їхати...

П и с а р. Пустяк діло, вип'єм і поїдем! Просю покорно!

С т а р ш и н а. Там получена якась бамага!

П и с а р. Прочитаєм і резолюцію покладем. (*Чита бамагу
нишком.*)

С т а р ш и н а. Про віщо вона дряпа?

П и с а р. Откатегорієм усю сістему в своє время. (*Кида
бомагу під стіл.*) Пустяк вніманія.

С т а р ш и н а. Невже під сукно?

П и с а р. В архів. (*Частує Пріську.*) Кума, чарочку!

П р і с ь к а. Ні, куме, спасибі!

П и с а р. Як? Від мене чарки горілки не вип'єш? (*Співа.*)

Ти ж було, кума моя,
Ти ж було, люба моя,
Ти ж було селом ідеш,
Ти ж було в дуду ревеш,
Ти ж було, куди йдеш, не минаєш!
Обернися, обійми, поцілуй,
Велію милості!

Милості просю!

П р і с ь к а (*одпива*). Ох, яка ж пекуча!

П и с а р. Всю-всю!

П р і с ь к а. Не можу, не можу! (*Одпива.*)

С т а р ш и н а (*убік*). Як бачу, коло цієї молодиці треба
інші заходи. (*До неї.*) Та викушайте ж уже на мирову зо мною!

П р і с ь к а. Я з вами не сварила! (*Знов п'є.*)

П и с а р. Кума, у тебе хата простора. А я післязавтрього
менинник. Вари, ріж, печи! Твоя страва, мої гроші і моє питво!
Ех, Василь Миронович, не вмєш ти з бабами діло робити!
Чи так, кума? Кумасю, не наровіть чарки!

Пріська п'є.

С т а р ш и н а. І я прийду на менини.

П р і с ь к а. Та вже, звісно, не вижену з хати.

С т а р ш и н а (*писарю*). Шелестян Салатович.

П и с а р. Севастьян Савват'євич.

С т а р ш и н а. Все рівно! Позвольте вашу пляшечку, ще й
я почастую вашу кумасю!

П и с а р (*дає пляшку*). Перметел!

П р і с ь к а. Ой, це вже буде багато!

С т а р ш и н а. Не буде мало! Мерлетел! (*Частує.*)

П р і с ь к а (*хильнула*). З нашої сестри ласкою все можна
взяти. (*Сміється.*) От я вже й п'яньєнка...

Старшина. А по другій ще від мене?

Пріська. Та вже лийте, куди три, нехай вже й четверта доганя. *(Регоче.)*

Старшина *(налива)*. Ану хильніть!

Писар. Ай молодець, Василь Миронович! *(Іде до порога.)* Гей! Хто там? На пляшку, піди в шиньок і принеси ще дві.

Старшина. Ану сміліше! *(Хоче поцілувати Пріську.)*

Пріська *(б'є його по губах)*. А тпрусь, мурий!

Писар. Василь Миронович, нельзя! Кума, починай пісні, такої, щоб аж... *(Співа.)*

Гусар на шаблю обпирався,
В глибокої гордості стояв!

Старшина *(підспівує)*.

Пріська. Не вмю я такої! Ой, я вже п'яна. *(Регоче.)*

Писар. Починай своєї! А ми з Васильом Мироновичем підтягнемо.

Пріська *(співа)*.

Ой випила, вихилила,

Сама себе похвалила.

Бо я панського роду, } двічі
Г'ю горілку, як воду. }

Ой мій милий умер, умер

Та в коморі дуду загер,

А я пішла муки брати } двічі
Та й почала в дуду грати. }

Ой ти, дуда ж, моя дуда!

Я молода сюда, туду!

Навприсядки та в долоні, } двічі
Пішла мука по коморі. }

ЯВА 6

Риндичка і Гарасим.

Риндичка. Бач, який вони тут допрос беруть!

Старшина *(до Риндички)*. Мирись, стара, зараз мені! А то я тебе, чортову кочергу!.. Знаєш мене: по шучому велінню!..

Писар. Об чом спор? На основанні якої статті?

Риндичка. Вислухайте ж мене, Шелестян Салатович!

Писар. Севастьян Савват'євич!

Риндичка. Ой, батечку, не вимовлю ж я! Що вона тільки зробила! Ви тільки подумайте! *(Шепче йому на вухо.)*

П р і с ь к а. Не гнівть Бога, бабо! Чи я б таки стида не мала?

П и с а р. Та не может бити! Чистое горе!

Г а р а с и м. Настоящий калавур!

П р і с ь к а. Що я повернулась до вас потилицею — це правда, а останне...

С т а р ш и н а. Помиріться зараз! Ви ж таки сусіди.

Г о л о с з а д в е р и м а. Натє горілку.

С т а р ш и н а. От і мирова підоспіла. Це вже наша! (*Бере пляшки.*) Ану, хто моторніший, частуй, бо я вже розварився.

Г а р а с и м. Позвольте, я сповню... Хіба у нас земля безрозсудна?..

П и с а р (*бере пляшки*). Смирно! Сідай, стара! Біля старої — кумася! Лавку сюда присуньте! Так. Василь Миронович на почетное место, біля кумасі, пожалуйте! Гарасько — тут!

Г а р а с и м. Сів... верно!

П и с а р. Кумасю, поцілуйтесь з старою!

П р і с ь к а (*регоче*). Чому й не поцілуватись?..

Р и н д и ч к а (*з плачем*). Ти думаєш, що мені тебе не жалко? Ти ж така молода, та хороша, та як та сиріточка!.. Нікому тебе ні приголубити, ні пожалувати.

П и с а р. Годі, стара! Цілуйтесь!

Г а р а с и м. Цілуйтесь... Началство велить!.. Цілуйтесь, чортові сороки... Настоящей калавур з ними!

Баби цілуються.

П и с а р. От і шабаш! Ну, за мною! (*Почина співать, за ним всі.*)

Во саду лі, в огороді,
Во саду лі, в огороді
Пташечки поють. } двічі
Ой там наші родителі,
Ой там наші приятелі
Горілочку п'ють. } двічі

(*Частує Пріську.*)

Антоновна наливають...

П р і с ь к а. Миронович випивають...

Г а р а с и м. На многі літа!

В с і. Многі літа, многі літа! і т. д.

П р і с ь к а (*частує старшину*). Тепер вже і ви выпийте від мене дві!..

Старшина (зовсім вже н'яний). Благодарю покорно...
Од вас з оvdовольствієм! (П'є дві.)

Писар. Василь Миронович! Душа моя, не вались!

Старшина. Держусь, ще возодержуюсь!.. Прісю,
поцілуй мене! Поцілуй началство!..

Пріська. Нехай як виясниться! (Частує Риндичку.)

Риндичка. Чи я ж тебе та й не жалую, моя голубочко!
Завтра прийди до мене, я тобі і бурячків, і капусточки, і картопельки!

Гарасим. Стара, не задержуй чарки: може, ще хто хоче випить...

Риндичка. У старовину не так співали. (Співа.)

Ой, хто п'є, тому наливайте,
Хто не п'є, тому не давайте,
А ми будем пити
І Бога хвалити,
І за вас, і за нас,
І за нььку стареньку,
Що навчила нас
Горілочку пить поманеньку.
Ох, хто п'є, той кривиться,
Хто не п'є, той дивиться.
А ми будем пити і т. д.

Писар. Василь Миронович! Захріп... Е, шкода!
Гарасим. Бо їм клопоту, настоящей калавур!

ЯВА 7

Ті ж і сторож.

Сторож. Коні готові!

Писар. Сьогодні вже годі їхати по ревизію!..

Сторож. То це знов коні стоятимуть?

Писар. Не твое діло. Внеси сюди дзвінок!

Сторож пішов.

Пріська. Ходім, бабусю, додому!

Риндичка. Ходімо, моя дитино!

Писар. Стой, кума! Кататься поїдем!

Пріська. Е, ні, кумцю! Пий, кажуть, та ума не пропий!
Спасибі за честь, спасибі, що помирили!..

Риндичка. Я тобі, моя люба, і квасольки, і огірочків дам... У мене, хвалити Бога, уродило.

Гарасим. Тільки не сваріться!

Пріська. Прощайте, Шеластян Салатович.

Риндичка. Спасибі вам, що помирили нас!

П и с а р (*Риндичка і Пріська пішли*). Севастьян Савватсьевичі! (*Проводжа їх до порогу*.) Кумасю, гляди ж, не забувай менини!

Г а р а с и м (*тим часом хова пляшку і бублики*). Настоящій калавур!.. Бо їм клопоту... Ну, що вони бились... Прощайте! (*Пішов у шафу*.)

П и с а р (*бере його за коміра і випиха*). Ека свинота, нажреться так, што й...

ЯВА 8

С т о р о ж вносе дзвінок.

С т о р о ж. Навіщо вам дзвінок здався? (*Дає*.)

П и с а р. Не твоє діло. (*Почина дзвонить під вухом старшини*.) Ньо, конячки!..

С т а р ш и н а (*крізь сон*). Поганяй-поганяй! Звертай на Чубаївку! Та не задьоргуй-бо пристяжної!

С т о р о ж. Поїхав по ревизію.

П и с а р. Ну, буде з нього, нехай їде. А я поїду на хутори другу ревизію робить.

С т а р ш и н а (*сонний*). Пиши приговор!

П и с а р. Чистое горе з оцими п'яницями!.. (*Пішов*.)
Какой я тільки з ними мученик!..

С т о р о ж. Добра ревизія! Це знов на цілий тиждень: цей дома кружлятиме, а той по хуторах. (*Бере з столу бублика і доїда, потім бере щоти, сіда долі і виклада*.) Ні вже, хай йому враг, щоб я зостався у цім пеклі! Я таки вищитаю, скільки мені зосталося день служити до года.

С т а р ш и н а (*співа сонний*). Многа літа, многа літа...

Завіса.

ДВІ СІМ'Ї

Драматичні малюнки
з закутного життя в 4 діях

ЛИЦЕДІЇ

Сафрон Жлудь, багатий міщанин.
Настя, його жінка.
Самрось, їх старший син.
Зінька, його жінка.
Роман, їх менший син, парубок.
Степан Рева, кріпак.
Хотина, його жінка.
Федоська, їх дочка, дівчина.
Ганна, молодиця.
Мотря } дівчата.
Любка }
Кирило, старий дід.
Харитон } чоловіки.
Денис }
Пилип }
Свирид }
Юхим, Харитонів син, парубок.
Чикалка, шинкар і крамар.
Юхим Ничипорович, старшина.
Мануйло Андрійович Балалайка, волосний писар.
Дружки, світилка, бояре, старости, музики
і весільні гості.

Діється на селі.

ДІЯ 1

На пригорі село. В глибині кону штукований церковний баркан (палісад) і ворота; за барканом садок; дерева ледве розпускаються; ближче, уліворуч — «волостное правленіє», управоруч — «постоялой двор» і «боколена лафка» Ранок.

Діється на перший день Великодня.

ЯВА 1

Мотря, Федоська і Любка виходять із-за баркана.

Федоська. Та й тіснота ж у церкві Миру-миру, як бджіл у вулику: так і кишать, так і гудуть!..

Любка. Гляньте, сестрички, вже і сонечко зійшло! Та яке червоне та світле!

Федоська. На Великдень, мабуть, і сонечко радіє празникові.

Любка. Ще б не раділо! Увесь Божий мир радіє.

Федоська. Не знаю, як вам, сестрички, а що мені, то так тьмяно стало на серцеві, як ото скоро дочиталися до Христа і піп промовив: «Христос воскрес!» Так все у мене в грудях і стрепенулося; а потім ніби похолонуло: і радісно, і боляче — сама себе не зрозумію! І в ту хвилию здалося мені, що не тільки усі люде, а і образи, і корогви, і стіни, і царські врата — ніби все разом одповіло: «Воістину! Воістину! Воістину!» Яка то, сестрички, велична, яка незабутня хвилина!..

Любка. У той мент, як дочитаються до Христа, ні одна відьма не зможе устояти в церкві, зараз втече у бабищець!

Мотря. Мусить втекти, бо зараз так нею і гримне об долівку!.. Мої мати колись самі бачили, як одну відьму жбурнуло та як почало нею качати, аж піна з рота покотилася!..

Федоська. Що ж люде?

Мотря. Повтікали з церкви! Тільки один знахар догадався і покрив її чорною хусткою; зараз і перестало бити... Чуєш, Любко, а я, Господи, як дивувалася, як це Хведоська у церкві не зомліла?

Федоська. Тю на тебе! Хіба і я відьма? *(Регоче.)*

Мотря *(до Любки)*. Чи ти помітила, скільки вона сьогодні свічок постановила? За кого ти їх ставляла?

Федоська. От тобі й знаєш: «за кого?» За батька, за матір, за рід і мир хрещений.

Мотря. І за того мирянина?

Федоська. За котрого?

Любка. А за того, що цілого семигривенного укинув титареві у карнавку.

Мотря. Розщедрився!

Федоська. Пхі!.. Аж нічогоісенько не розберу!

Любка. Такому не диво і карбованця викинути, сказано, багач.

Федоська. З якої речі щоразу притуляєте? Сій-богу, вже аж обридло!.. Я і в головах нічого такого не покладаю... Бай-дужісенько!

Самрось і Роман.

Самрось. Як це я не похристосувався з кумом лавушником? Прогавив його у церкві, тепер він пішов додому, то якось вже й неловко!..

Роман. Чи не нарочито ти його прогавив?

Самрось. Поки люде запричастяться¹, збігаю та похристосуюсь з Онопрієм Митрохвановичом. *(Іде до постоялого двору.)*

Роман. Це вже ми не раз чули.

Самрось. Не думай, що ти вже такий вчений! Що ти вчився у городській школі, то це ще не велике щастє.

Роман. Батько запричастяться, зараз би й додому їхати.

Самрось. Зараз же й додому. Слухай, Романе, будь ти розумним тільки задля себе. Я старший, а ти менший, так тобі зась мене повчати! *(Пішов у лавку.)*

Роман. Це вже нап'ється там!.. *(Оглядається.)* Либонь, Хведоська zarazом з якимись двома дівчатами вийшла з церкви... Куди ж вона поділась? Тільки що протисся до неї, а вона, як той в'юн, так і пошилася помеж людьми. І завжди так!.. Та невже ж і сьогодні не доведеться зустрітися, щоб хоч словом перемовитись?.. Досадно! Скільки разів бачу її, а ні разу ще не трапилося так, щоб побалакати або хоч поздоровкатися. Коли сама іде до церкви, то неначе навмисне осторонь обіходить; а як з подругами, то ніби й не бачить мене. Чи вона глузує, чи дратує?.. Дивлюся на неї і очей не можу відорвати, і всіма думками до неї лину, а їй, може, й байдужісенко! Ну, вже сьогодні або завтра конче спізнаюся! Коли серце радіє і тріпоче, бачучи її, то кого ж і слухатись, окрім серця? Так чи не так, а мушу сьогодні з нею побалакати. Чи не пішла вона в ограду? *(Пішов за баркан.)*

Харитон, Кирило, Пилип і Денис виходять з церкви.

Харитон. Гарно сьогодні виводив Роман Жлуденко: «Святися, святися!..» Так голосно та тонко!

Кирило. Га? Недаром у городі вчився.

Денис *(кашля)*. Та й довго ж причащають!

Харитон. Спаселників сила.

Денис. Тут їсти аж душа болить.

Кирило. Га? Може, тельбухи болять? Іншому тельбухи на думці, а іншому душа!

Денис. Ви старі, то вам про душу й думати.

Харитон. Дід Кирило так вони як пообідали у чистий четвер та й досі постили, правда?

Кирило. А тобі яке діло?

Харитон. Та я, бачте... Що інший може, а інший не зможе!

Кирило. Га? Хто схоче, той і зможе!

Харитон. Ні, не кожен. От я, будши б вами, сидів би тепер дома, а то щоб часом через вас хто гріха не нажив.

Кирило. Батькові своєму лисому розкажи! Ти як нап'яв отого балахона, то, либонь, зовсім став крученим?

Харитон. Де ж, людей у церкві, як комашні, — мало вас не задавили!

Кирило. Га? Бог смерті не дасть, то й повк не проковтне.

Пилип. А звичайно. Без Бога ані до порога!

Денис. Ач, який богобоязний знайшовся!

Кирило. Щоб у таке свято не піти до церкви?.. Я не бу-
сурмен!

Харитон. Та воно... Тільки що я кажу...

Кирило. А я того, що ти белькочеш, не чую!

Денис (*кашля*). Тьху на тебе! Ото причепилося, неначе там що усередині гарчить, або гавка...

Пилип. То так горілка з сирівцем свариться.

Денис. А хоч би й горілка, тобі що до того?

Пилип. Та я так... Коли б до цього кашлю та ще кольки.

Денис. Коли б тобі до очей та ще більма...

Пилип. Менш тріскав би кукульвану, не давило б.

Денис. За твої я тріскаю? Ти мене частував?

Пилип. Траплялось не раз.

Денис. Більш не трапиться! (*Кашля*.)

Пилип. Ловка бухикалка!

Денис. Отже я тебе вилаю!

Пилип. Не новина!

Кирило. Га? Ану, заведіться біля церкви!

Денис. Чого ж він в'язне? Колись, не вряди-годи, по-
частував та й пишається, як свиня на мотузці!.. (*Кашля*.) Як
тільки розговіюся, зараз на піч та догори черева, спатиму аж
до провід².

Харитон. А до шиньку?

Денис. Шкода, братухо, в кишені ані дзенькне!

Харитон. Що ж то за празники? Хіба ж не можна набір?

Денис. Набрався вже й так по самісенькі вуха!

Пилип. Знайдуться такі, що почастують.

Денис. Може, думаєш, що в тебе візьму на відробіток?

Дідька лисого дідешся, от що!

Пилип. Побачимо. Може, позичить, га?

Денис. Та скоріш здохну, ніж у тебе позичу!

Пилип. Не зарікайся.

Денис. Даси полтиника, а відробляй тобі рубля?

Пилип. У мене дурничку хава з'їла.

Денис. Вона і тебе туж-туж стріска.

Пилип. А стріска. Що ступінь, то все ближч до домовини.

Кирило. Та годі вам змагатись!..

Харитон. Хвалити Господа милосердного, діждалися тепла! Надів сьогодні гедзетика, думка шибала: змерзну! А воно і в гедзетику парить.

Кирило. Га? То ще кров в тобі воює; а як мені, то і в кожусі холодно.

Харитон. Ні, без шуток! Ач, як по горі бриндуші цвітуть! Ондечки вже й сон зацвів, а горицвіт аж жовтіє!.. Ну, я вам скажу, і зима ж була сутужна!

Денис. Була б ще сутужніш, та вже й нікуди.

Пилип. Довга зима.

Харитон. Таких довгих зим, мабуть, ще й не бувало?

Кирило. Га? Бували всякі зими!

Денис. Зима-зимушка.

Пилип. А тобі від неї за вухом свербіло?

Денис. Знов в'язнеш?

Пилип. Тадже ж ти ні за пашею, ні за топливом не бідкався?

Денис. Ну й чого лізеш у вічі, як та слоква?

Пилип. Ні волика ж, ні коровки? Хіба як топлива не стало, то хату обдер.

Денис. Обдер. Свою обдер чи твою?

Пилип. Хазяїновитий!

Денис. З такими сусідами розхазяїнуєшся. Хіба я в тебе, чортова скнипа, не прохав позичити топлива? Скільки у тебе соломи гниє, а ти позичив? Ач, ще й зуби скалить.

Пилип. Позика то лишня турбота.

Кирило. Далі зими ще довші будуть.

Дехто. Через що ж то?

Кирило. Га? Перед кінцем світа³ все переплутається: замість зими буде літо, а замість літа— зима...

Денис. Мабуть, за цю зиму і хаврах повимерзав? Торішню весну скільки було, а тепер ще й не видко! Торік мої хлопчачи наловили їх аж на одинадцять цілкових, а тепер, мабуть, чорт його матиме і того заробітку.

Пилип. І в шинкаря заробіток зменшиться.

Денис. Тьху, сатано!

Кирило. Га? Хоч ловитимуть, хоч не ловитимуть, а як Господь захоче покарати, то відкіля та нечисть і візьметься.

Харитон. А так-так!.. Либонь, на тім тижневі якийсь проїжджий чоловік біля шиньку розказував. Такий у нього

хургон кований, пара конячок, рушниця у хургоні і цілий лантукх вівса... Мабуть, здалеку! Так розказував, що у їхніх краях один чоловік усіх хаврахів повиловлював на своїй ниві, а сусіда його не зачепив ні жодного. Так, каже, що ж вчинилося? Дивина!.. У того, що половив, хаврахи вибили хліб до цурочки; а в того, що не заціпав їх, хоч би тобі стеблину знівечили.

Денис. Торік у Василя Шрамка увесь ячмінь вибили, а у Данила Лободи не зачепили.

Харитон. Данило средствія такого знає, ще з діда-прадіда знає.

Денис. А, мабуть, зна!

Кирило. Га? Краще не чіпати тієї погані, бо на все воля Божа.

Харитон. Адже бува от що й гряд або кузка у одного геть витолоче, а другого обмине...

ЯВА 4

Ті ж і Свирид.

Свирид. Про віщо чурукаєте?

Пилип. Про те, що щодня муляє!

Харитон. О, муляє, аж дошкуля!

Денис. Було б ще дошкульніш, та вже й нікуди.

Свирид. Чуєте, сьогодні відьом бачили у церкві?

Кирило. Розплодилося вже їх до пропасті!.. Куди махне рукавом, туди й хмари попливуть! Показав би я їм!..

Харитон. Он воно що! А я дивуюся, що воно за знак, що дощів нема? Учора зовсім було нахмарилося на дощ, думка шибала: ось-ось ушкваре, ось-ось полле! Отже погриміло, поблискало... Один би дощик на озимину!..

Кирило. Га? Їздили колись вони на мені, ну, вже ж і я ними їздив. Ого-го, ще й як їздив!.. Як сяду було, як замордаю та як почну хвоськати хвайдою по жижках, аж мило з неї клубками котиться!

Свирид. Стало бить, і ви їх сьогодні бачили?

Кирило. Бачив.

Всі. Невже?

Кирило. Як тільки дочиталися до Христа, я луп очима: аж сунеться попліч мене мацапура і шкириться... Ще й з дійницею на голові!

Всі. Невже з дійницею?

Кирило. Га? З дійницею! Я тиць їй дулю; навідлі, отакечки — о, на, відьмо!.. На тобі, кажу, хвостата прояво! Щезла...

Деякі. Не любить дулі?

Кирило. Га? Глянув управоруч, аж і друга просовується... Аж шістьох бачив!

Харитон. Це вже звісно, що дід Кирило знають средствія, їх якийсь литвин навчив; правда?

Кирило. А хоч і знаю?

Харитон. Кажуть, що треба на пущеннє взяти сира за губу та так і переночувать...

Свирид. Отже Роман Жлуденко, як почали люде гомоніти, що бачили відьом, так він усім хотів роти затулити. Кажє: «То вигадки!»

Денис. О, то великий грамотій! Зна з носа та в рот!..

Пилип. А я міркую так, що Роман з вітру не скаже. А от Денис як заговляв, такоставив за губою півчарки горілки, а вранці прокинувся: ковть-ковть, а вона й не лізе! Та ще звідтоді і до сього часу гудуть у його чмелі в голові! (*Декотрі регочуть.*)

Денис. Ну й вилаю ж я тебе сьогондья! О, ти розумний!

Пилип. І я тебе не за дурня маю!

Денис. Ні, я дурень!

Свирид. Я вам скажу, що відьми так це кара Господева!..

Денис. Я дурень, та ще й не абиякий, а писаний дурень!.. А дайте мені, отак, як я оце стою, десятин з двадцять землі на вічність, та щоб я годів з десятков не знав ніяких оплатків.

Пилип. Ач, чого забагнулося.

Денис. Тоді побачите, яким я зразу зроблюсь розумним!

Пилип. А так-так!

Денис. Ти-бо не такай! Багато вас тепер розумників розплодилося. Шкуродери чортові! Як набив кишені, так він вже й пан!.. Тепер у тебе є четверо коней, три пари волів, ти й розумний! У Свирида теж п'ятеро коней, дві пари волів, і він розумний!.. У Жлудів сімдесят десятин землі, худоби повні обори, грошей скільки тисячів, от Жлуді вже над усіма розумніші!.. Через те й Роман забива всім баки. У нього ще молоко на губах не обсохло, а він вже старим людам в вічі брехню загина! Сказано, багач!

ЯВА 5

Ті ж і Роман.

Роман. Христос воскрес!

Всі. Воістину!

Роман. Кому ж то я в вічі брехню загинав?

Денис. Ось він, розумник! Ач який!

Роман. Який же я?

Денис. Так чуєте, я й кажу: дай мені силу, чи я не показав би себе?

Пилип. Аж ось коли достометну правду виявив, таку вже правду, як на квитанції списав. Хто-хто, а що ти, то показав би себе: щодня всі шинки одвідував би!

Денис. А чи не загну я тобі?..

Кирило. Отже таки заведуться!

Свирид. Цитьте, лишень, на молитву дзвонять.

Всі скидають шапки і йдуть за баркан.

Роман (*сам*). Це, певно, Денис за відьом мене шустрив? Комусь спросоння помаріло в очах, а через хвилину всі загомоніли: відьми, відьми були у церкві!.. Надало мені впутатись в їхню розмову. Як сказав, що відьми — то баб'ячі вигадки, і, Боже, як всі озвірилися. Коли б не біля церкви, може, й били б. Єсть же і школи по селах, і вчителі або й попи, котрі повинні запевняти мирян, що ніяких відьом нема на світі... Отже не ймуть віри! Мабуть, не так-то легко викоренити те, що від прадідів всмокчеться і в кров, і в кістки. (*Роман пішов у церкву.*)

ЯВА 6

Зінька (*з церкви*).

Зінька. Зараз поманила очима Романа, щоб вийшов. Либонь, догадався... Розкажу йому все-все, що гнітить мою душу; пора, давно вже пора! Горенько моє, що заміжня я!.. Була б незаміжною... Ох, лихо тяжке спіткало мене!.. Кого я покохала? Кого? Чоловікового брата... Ой, страшно!.. Та вже як там не скоїться, а не виховаю того, що не дає мені ні на хвилину супокою... Що буде, то буде, сьогодні признаюсь йому. Тут найбезпечніш перемовити, біля церкви ніхто не постереже, а дома неначе свекруха зорить та й чоловік, либонь, постерега... А як постереже й справді?.. Смерть моя! Та чого ж Роман так довго бариться? Скоро й служба скінчиться! Чого він не похристосувався зо мною? Боїться чи що?

ЯВА 7

Зінька і Роман.

Зінька. Що ж ти і не похристосувався зо мною?

Роман. Давай похристосуємося. Це ж закон!

Зінька. А коли б не закон, то тобі б і однаковісенько?

Роман. А хоч би й так?

Зінька. То й не треба! Чого так озирасься? Збентежений чогось чи засмучений?

Роман. Не сам себе чоловік засмучує, а пригода...

Зінька. Все почав загадками балакати!

Роман. Чого-бо ти еретуєшся? А я хотів з тобою порадитися, та не знаю, як і почати. Якась ти чудна зробилася... Слухай, сестро! Ти нічого не помічаєш?

Зінька *(зітхнула)*. Де вже там не помічаю?

Роман. Мабуть же, правду кажуть, що не втаїться коханячко, як у мішку шило!

Зінька *(погупила очі)*. Чого ж його і таїти, пора б вже й виявити.

Роман. Та все якось не випада. Віриш, що з кожним днем все більш турбує мене думка: а що як я їй не до мислі?

Зінька. А як до мислі?

Роман. Коли б же то! Чую я, сестро, що вже далі навряд чи вгамую своє серце.

Зінька. Навіщо ж його і вгамовувати? Кажі, Романочку, я ж всією душею слухатиму тебе!

Роман. Справді, ти щира душа, Зінько.

Зінька. Невже?

Роман. Тільки які ви баби хитрі! Кажеш, «помічаю!» Так тобі цього ще мало?.. Ну, скажи сама, що ти помітила?

Зінька. Пам'ятаєш, як Самрось хотів мене бити і я втекла до ставу і вже наважилась шугнути в ополонку, а ти схопив мене за руки і почав бламати не губить своєї душі?

Роман *(дивується)*. Не згадуй про той лихий випадок.

Зінька. Як мені тоді легко зробилося від твоїх ласкавих річей! Ніхто ще ніколи так приязно не балакав зо мною... Але ж після того ти став ніби іншим, не знаю, з якої причини. Скільки разів я наважалася сказати тобі, що я... Але ти немов ухилився від зустрічі зо мною.

Роман. Стривай, Зінько! Ти ж це про віщо? Либонь, ми одно другого не розумієм.

ЯВА 8

Ті ж і Ганна *(з дитиною на руці)*.

Ганна *(до Зіньки)*. Бач, де вона, а я її в церкві дивлюся.

Роман *(убік)*. Що це Зінька собі в думки забрала? Чи вона в жарт, чи?.. *(Пішов.)*

Ганна. Давненько-давнінько не бачилися.

Зінька *(убік)*. Чого він так здивувався? Та не вже ж він і досі не постерега, що без нього мені й світ не милий!..

Ганна. Мало не щонеділі буваєш у обідні, а до мене й очей не навернеш. Куди ж нам до вас рівняти? Багатирі! Воно завжди так у світі коїться: багачі до багачів туляться, а злидні одно одного зажирають!.. Кажуть же, що багатство дме, а лихо в дугу гне!..

Зінька. Нічого не розберу, нічого не втямлю, чого ти від мене хочеш?

Ганна. Так би то запаніла чи запишалася?

Зінька. Галю-Галю! Може, мені не кортить і на світ Божий дивитись!

Ганна. Що? Та невже? Ой, Зіню, якщо той, то пробач мені, це я з досади!.. Що таке, розкажи?

Зінька. Що розказувати? Не варт!

Ганна. Та тобі й справді гірко живеться? То цебто люде правду кажуть, що Самрось над тобою знущається?

Зінька. Знущаються всі, кому забагнеться!

Ганна. Ой горенько, ой лишенько! А я скільки чула, та все кажу: мабуть, то брехня! Господи-Господи! Здається, тільки б жити та Бога хвалити. Де ж, всього доволі, всього повно, які розкоші, які достатки, неначе у панів!.. Аж воно он що...

Зінька. Через достатки і мене загублено. Була б бідною, може, ніхто й не поквапився б. Хоч би подівувала, як другі, а то...

Ганна. Ох, правда-правда! А тут таке говорять, таке говорять про твоє життє з Самросем та що Божого дня, а я прямо вуха затуляла. Розказували, наприклад, що нібито Самрось чи у пилипівку, чи ще раніш, роздяг тебе до сорочки, а косу забив кілком у лаву та як почав катувати!...

Зінька. Годі, Галю! Кому від того боляче, як не мені?

Ганна. А мені б то тебе і не шкода?

Зінька. Жалібниць багато, та допомоги ані гич!

Ганна. Та й як його допомогти? Чоловік — голова, що схоче, те й зробить: його воля у всім...

Зінька. Допоможе мені заступ, та лопата, та дубова хата!..

Ганна. Ох, жіноча доле, бодай тебе блискавкою спалило! Ну, а Роман же як? Він, кажуть, тебе жалує. Чи правда?

Зінька. Роман?! (Зітхнула.) Жалує... Тільки що іншого жалощі гірш кропиви жалють.

Ганна. Сім чи вісім годів не бував він дома? Ото стара Жлудиха, Настя, так зненавиділа Романа, що Сафрон мусів одвести його в город до свого брата... Одначе як путяще, то воно промеж чужими людьми ще скоріш вилюдне. Кажуть, що Роман, Господи, яка гарна людина! А свекруха як з тобою?

Зінька. Яким вітром повіє на неї, таким вона й дише!

Ганна. А на мою думку, чи не вона до всього лиха привідця? Там у вас на хуторі коїться дивина: скрізь чоловіки керують у сем'ї, а у вас над усіма баба верх взяла. Люде не надивуються, як це вона Сафрона так притисла, що той

і пари з уст не пусте... Я дещо чула про неї та про волосного писаря...

Зінька. Цур їм, Галю!.. Як же тобі живеться?

Ганна. А що я? У наймах зросла, з наймів і замій пішла. Не зазнала розкошів, то й не заздрюся. Чула ти приказку про сірого вола, що робе він до втоми, невгаваючи, а його що далі, то більш хвоськають? Тільки що я, либонь, і сірого вола заламала б у ярмі. Десять діл у мене за одним заходом і горіло, і кипіло! Тільки що я, либонь, і сірого вола заламала б у ярмі. Три роки жила і я, як у пеклі, проясвітлої години не знала. Чоловік у мене похнюпа. Поскаржилася раз на свекруху — мовчить, поскаржилася удруге — заскреготів зубами, поскаржилася утретє — замахнувся, хотів мене ударити... Не варт, подумала я, більш і скаржитись. Та й замовкла і вуха затулила!

Зінька. Все мовчала?

Ганна. Як заціпило мені! І що ж ти думаєш? Таким тільки побитом перемогла обох: і свекруху, і свого похнюпу

Зінька. Терпляча ти!

Ганна (показує на дитину). Оці вилупки чому тільки не навчать?

Зінька. Зате хоч нарешті доскочила щастя...

Ганна. Щастя? Гм! А що воно таке, оте щастє? Скажи мені, задля кого воно вигадано? Не зазнала його змалку, то навряд чи зазнаю й до останку! Що ж, дітки у мене підрастають, через рік вже й поміч буде старшенької: чи полумисочки помити, чи ганчірочки попрати... Чоловік потроху розбалкався, — сказать, привикли одно до другого; і свекруха втомилася гримати... Ніби б то й заталанило! Хлібець не позичений у нас, і худібка є, і одежинка... Тільки що сила в мене вже не та... (Зігнула.) Ось чого мені тільки й шкода: силовьки моєї!..

Зінька. І ніякі вже думки не турбують тебе?

Ганна. Які там думки?

Зінька. Я пам'ятаю, ти кохала одного парубка.

Ганна (з криком). Цур йому, не нагадуї, гріх!.. За клопатами не час баблятись з якимись там ще думками... Колись цвіли думки і рясніли, а тепер пополовіли і зав'яли... Цур їм, тим думкам, і гріх таки! Ходімо у вограду, посидимо там проти сонечка. Ноги біда як болять! Четверо день, либонь, і не прилягла, і не присіла. Паски сама попекла, хату пошпарувала і вибілила, дітвору пообшивала і пообмивала... Коли б ти тепер заглянула у мою хатину, сказала б, що в раю! (Пішли.)

ЯВА 9

Федоська, Мотря і Любка.

Мотря. Це ж Жлуденкових невістка, Зінька.

Любка. Як гарно убрана! А від доброго намиста аж шия вгинається!

Мотря. Навіщо ті коралі й дукачі, коли їй світ не милий?

Федоська. Через що?

Мотря. Чоловік її, Господи, який клятий! Якщо і менший Жлуденко таким удасться, то комусь буде життє не з медом.

Федоська. Вже знову почала?

ЯВА 10

Ті ж і Роман.

Любка (*побачивши Романа*). Він, він! Глянь, Хведосько!

Федоська. Хто? (*Побачила Романа і вдає з себе покійну.*) Байдуже!

Мотря. Ач, як позира, неначе той яструб. (*Ніби голосно.*) Чого ти там зориш, куди очі зводиш? Осьдечки вона!

Федоська (*затуля їй рота*). Чи ти ж з розумом?

Мотря. Ёй-богу, він хоче похристосуватись з тобою, Хведосько! Зостанься тут, а ми одійдемо.

Федоська. З якої речі? Нізащо не зостанусь.

Мотря (*схопивши її за руки, круте навкруги себе*):

Керелесі, Керелесі,
 Ходє Керел вздовж по плєсі,
 Керелиха понад плєсом,
 Керелята попід лісом...

Федоська (*у ту хвилину, коли Мотря її закручує*). Що-бо ти робиш? Не пустуй! Ой, відчепися! Пусти-бо!..

Мотря і Любка біжать від неї, Федоська крутиться.

Ой, що ж оце ти, Мотре, зробила зо мною? Хі! У голові мов у дзвони гудє!

Роман. Вона сама зосталась... Хіба підійду?..

Федоська. В очах неначе колеса крутяться. Ото навісна дівка!.. Ох, жовто як! Памороки геть заморочило! Не втраплю, куди і йти!.. От скажена Мотря!.. (*Помовчала.*) І що це дівчата вигадують? Кажуть, як тільки увійде він у церкву, то так і ввіп'ється очима в мене... Зовсім ніколи того не було. Хіба тільки сьогодні, як ото став проти мене, то ніби справді впився очима!..

Роман. Наважився підійти, а ноги не слухають.

Федоська. Еге ж, впився? Радій, Хведоню, раденька, що дурненька.

Роман. Та невже ж я такий несміливий? *(Іде.)*

Федоська. Зовсім я йому не до мислі. Бог з ним, ніколи не хочу й думати про нього, щоб більш і не снівся мені...

Роман *(підійшов)*. Отак несподівано зустрілися!

Федоська. От тобі й раз! *(Засоромилась.)*

Роман. Христос воскрес!

Федоська. Та що з того? Де ж це батько?

Роман. З празником... Не гнівайтеся, що я знічев'я...

Чи у вас христосуються з чужими парубками?

Федоська. І дівчата десь забігли?

Роман. Тепер вже так повелосся: що вулиця, то й звичай, що хата, то й закон. Може, гнівається й справді, що я вас перепинив?

Федоська. Я... Я не знаю. Чого мені гніватись?

Роман. Щоразу обминаєте мене: ніби полохаєтеся чи боїтесь мене...

Федоська. Може, й боялася.. Чого ж би я у вічі лізла?

Роман. Та й то правда. *(Помовчав.)* Писанка ⁴ у вас є?

Федоська. Та не поміняюся!..

Роман *(виймає з кишені писанку)*. Моя осьдечки.

Федоська *(глянула на писанку)*. Ой, яка ж гарнісінька!

Роман. Поміняймося. Натє...

Федоська *(не бере)*. Городська, мабуть, і не дешева?

Роман. Візьміть же!

Федоська. З якої причини?

Роман. Сьогодні ж таке свято, що слід мінятись писанками... Хоч, може, й гріх, що не христосуючись...

Федоська. 'Хіба гріх?

Роман. Розміркуйте!

Федоська. Може, й справді, гріх?

Роман. Христос воскрес!

Федоська. Та вже «воістину»!

Христосуються і міняються писанками. Народ виходить з огради і розходиться вулицями.

Зінька *(проходить в глибину кону)*. То це ось з кого дівчата регочуть: «Насилу,— кажуть,— звели їх докупити»?

Федоська. Чи не хитрі ж?

Роман *(дивиться на писанку)*. Певно, самі малювали? Сорок клинців? Ловко!

Федоська. Ач, які хитрі! Але ж і гарнісінька! Я її покладу під образи.

Роман. Тепер вже не будете обминати мене?

Федоська. Може, й буду!

Роман. Мені і свято здалося б за будень, коли б і сьогодні не трапилось з вами спізнатись.

Федоська. Велике щастє!

Роман. Може, вам і байдуже, а про себе скажу, що ви цілком заповнили мою душу!..

ЯВА 11

Ті ж і Мотря.

Мотря (*проходячи повз Зінку, гука*). Затуляйте очі, щоб не бачили вуха! (*Зінка пішла.*) Та годі вже вам! Невже й досі не намиливались? Вже й ті, котрим не слід слухати, більш вчули, ніж ви набалакали.

Федоська (*полохливо*). Хто, сестричко? Чи не батько?

Роман (*до Мотрі*). Христос воскрес!

Мотря. Давайте писанку, то буде й «воістину»! А без писанки умийтеся!

Роман. Я вам опісля...

Мотря. Набір? У нас набір тільки лаються. Обіцянка — цяцянка, а дурневі радість. Знаємо вас. Он приходьте сьогодні увечері до нас на вулицю: музики гратимуть, парубки найняли; гойдалка у нас висока-висока!.. Тільки приносьте писанку, тоді вже буде достомітне «воістину»! А що вже ми вас ждатимем, аж очі лізтимуть на лоба! Правда, Хведоню?

Федоська. Може, хто й ждатиме...

Мотря. Чисто! (*До Романа.*) Ви вмієте танцювати польки? Ще б не вміли, в городі усяких танців навчилися! Чого ж ви мовчите?

Роман. Я за вами і не похоплюсь. (*Усміхається.*)

Мотря. Чи правда, що, кажуть, нібито ви дівчат сахаєтеся?

Роман. У вічі нікому не лізу.

Мотря. А що вже очима та бровами, то ловко промовляєте. Правда, Хведоню? Прийдете чи погордуєте, може?

Роман. Я чув, що ваші парубки задьори?

Федоська. А вам що до них?

Мотря. О, бачте, вже і заступниця у вас знайшлася!

Федоська. Еге, вигадай!..

Мотря. Постановите кварт зо дві горілки, то наш парубки зразу приймуть вас у свою юрбу.

Роман. Та й піввідра не розір.

Мотря. Чисто. (*Дражне.*) Всіх купимо й продамо?

Роман. Не в тім сила...

Мотря. Еге ж, що кобила сива?

Роман. Ну, у вас дівчата гострі на язика.

Мотря. А ще гостріші на серце! Правда, Хведоню?

Роман. Я ж увечері прийду.

Мотря. Захопіть з собою і ту книжочку, що ви читали людям у сторожці, як говіли!

Роман. Я другу принесу.

Мотря. Почитаєте нам?

Роман. Аби була охота слухать. Так я ж прийду.

Мотря. Милости просимо, доки цих не зносимо!

Роман, уклонившись, пішов.

Федоська. Ой яка бо ти, Мотре! Він ще розгнівається!

Мотря. Хіба у нього серце з перцем? Ну, Хведоню!

Федоська. Велике щастє!

Мотря. А перснів багато зняв?

Федоська. Так би то я йому й дала?

Мотря. Ану, покажи пальці! Я всі твої персні знаю. *(Дивиться їй на пальці.)* Ну, вже й парубок! Хоч би одного перстеника зняв!.. Ненавижу!.. Кваша, а не парубок.

Федоська. І мені він не до вподоби. *(Ховає очі.)*

Мотря *(зазирає їй в вічі)*. Ой-ой! А де ж його писанка? Чи й писанки не дав?

Федоська. Осьдечки, о!

Мотря. Яка ж гарнісінька! За таку писанку і я похристу-сувалася б.

Федоська. Нащо він її мені дав?.. Віддам кому-небудь...

Мотря. Дай мені!

Федоська. І навіщо він мені її дав? *(Ховає у кишеню.)* Не треба було кликати його на вулицю.

Мотря. Ой, Хведоню! Ану, глянь мені в вічі.

Федоська. Та що з того! Я й на вулицю не вийду!..

Мотря. Побачимо, хто перший вибіжить.

Федоська. Отже таки не вийду! *(Пішли.)*

ЯВА 12

Роман, Самрось і Чикалка.

Самрось *(під чаркою)*: Приїздіть же сьогодні до нас, кумцю-душко!

Чикалка. І що ж би я був, дискать, за животня така необразованная, щоб чести не знав? Низменно прошу вас, дискать, не минать і моєї хижини, Богом хранимої. Я готов каждый раз, дискать, у ножки вам вклонитись, ось як я вас почитую! Ну, тільки вас одного, а не других прочих, котрі, дискать, гребують моїм хлібом-сіллю!

Р о м а н. Зовсім я не гребую, а хочу розговітись з отцем-матір'ю. Так воно заведено віддавна.

Ч и к а л к а. Гордуєте нами при своїм освітанні, ну, й ми, здається, не з останніх... Тільки ви, дискать, об нас не то што, но даже... Так как вам завгодно... Щасливо! *(Почоломкався з обома і пішов.)*

С а м р о с ь. Тепер хоч і додому. От бач, і не забарився і вмент тут з'явився, як на папері списаний!.. Поганяй!

Р о м а н. Залив сліпи, вже тільки блимаєш?

С а м р о с ь. Знаєш, як кум лавушник каже: «Нікогда і вовек да не забуде человек»!..

Р о м а н. Чого не забуде?

С а м р о с ь. Да не забуде! Так воно і далі. Значить, як по складам, так і по верхам. Аз, буки — буряки, печеная редька, примостився Федька до кислого молока, в нього ложка не така!.. Ти розумний! Ану, вгадай, куди воно націля?

Р о м а н. Доки тверезий — чоловік як чоловік...

С а м р о с ь. Чай-чай, примічай, куди гайки летять!

Р о м а н. Мели в гурт, завтра розберем!

С а м р о с ь. Один дурень укине камня, а десять розумників не витягнуть. От тобі й замок, а ти одімкни, знайди ключа.

Р о м а н. Мудрий! Ну, ходімо.

С а м р о с ь. Ти думаєш, що я п'яний? Ні, я не п'ян, ну, тільки грубіян!

Р о м а н. Воїн?

С а м р о с ь. Авжеж! «Роздайсь море, тріска пливе»!.. Ти знаєш, яку ми з кумом лавушником механеку строїм? От ти розумний, а ти дурний. Я зроблюсь помещиком!..

Р о м а н. Чули все це.

С а м р о с ь. Ну да! Я хочу помещикувати, бо мені вже обридло міщанське коліно. Нема мені у цім суслівю простору! *(Кричить.)* Роздайсь, море...

Р о м а н. Дурить тебе твій кум та щодня кишені тобі вивертає.

С а м р о с ь. «Нікогда і вовек да не забуде человек»!..

Р о м а н. Мотаєш добро, та коли б ще своє, а то жінчине?..

С а м р о с ь. Моя жінка, моє і добро. А вгадай, на чім кум лавушник настоюють горілку? Ну й смачна ж! Така смачна, що й мертвий зачмокав би губами!..

Р о м а н. Заговорюй зуби!

С а м р о с ь. А нащо ж мене мамаша оженили?

Р о м а н. А твій же розум де був?

С а м р о с ь. Звеліли мамаша. «Оженись», — кажуть, я і женився... Я був би вольний козак, куди скортіло, туди й по-

летів. На страженіє? Давай ружо. В Америку? Хоч зараз!
А мене оженили... Тепер б'ю Зіньку, помщаюся за свою волю!..
Вона мені, анахтема, мов поперек горлянки стала! Я запоро-
жець, я!.. У мені сила так і грає!.. Я на кого дмухну, зараз
і впаде. Он кум лавушник, як дмухну на нього, так і беркицне,
аж ніжками задрига!..

Р о м а н. А ти його зараз за те даруєш!

С а м р о с ь. Авжеж!.. Я можу усіх дарувати... Зроблюсь
помещиком на всю округу!.. Куплю хваїтона, а мамаші зонтика
куплю... Нехай і в хаті сидять під зонтиком.

Р о м а н. Ну, ідемо!

С а м р о с ь. Ані з місця!

Р о м а н. Як бачу, тебе честю не вблагаєш. *(Бере його
упоперек.)*

С а м р о с ь. Не руш! Убію!.. Пусти-бо!

Роман пускає його.

Але ти й здоровий, як ведмідь! Невже ти здоровіший від
мене? Задача! Ану, давай поборемося!

Р о м а н. Ану тебе!

ЯВА 13

Ті ж і Зінька.

С а м р о с ь. Ось і мадама. Десь чорти таскали та й знов
притурили на мою голову.

Зінька. Тебе ж як укоплять, то навряд чи вернешся!

С а м р о с ь *(здивувався)*. Га? Що таке? От вже в мене
й руки сверблять!..

Р о м а н. Ну-ну, гляди, щоб у тебе чуприна не засвербіла!

С а м р о с ь *(до Зіньки)*. Що ти сказала?

Зінька. Пролетіло!

С а м р о с ь *(наступа)*. Що ти сказала?

Р о м а н. Ну ж бо, ходім!

С а м р о с ь *(до Романа)*. Мальчаты! Во хрунт!

Роман тягне його за комра.

Ти мене честю просиш?

Р о м а н *(тягне його)*. Та честю ж!

С а м р о с ь. Пусти, сам піду. *(До Зіньки Розумієш ти,
вівця необразована, мене честю просять, я й піду. (Пішов.)*
У, здоровий!..

Зінька *(перепиня Романа)*. З якдю то ти дівкою христо-
сувався?

Р о м а н. Ще й питає!

Зінька. Насилу Бог дав силу спізнатись. Тепер радий?

Роман. А як же не радуватись?

Зінька. І мене твоя радість у серце шпигонула!.. То ти такий?

Роман. Зінько!.. Ти це в жарт чи навспряжки? Ти не знаєш?..

Зінька. Так ось на чім окошилося? Ой, серце моє, серце!.. *(Ухопилася за груди.)*

Роман. Зінько, що з тобою? Та невже ж? Ні, це ти, певно, морочиш мене! Невже ж ти, сестро, вповала, що я?.. І Бога ти не боїшся?.. Я з тобою по-рідному, а ти он що задумала?!

Зінька. Годі! Женися-женися! Благословляю тебе обома руками!

ЯВА 14

Ті ж і Самрось.

Самрось. Що ж ви, господа дворане, пожалуйте! Я вже й коней запряг і нашилники повтягував. Папаша сидять на хургоні і так тонко виспівують: «Святися-святися!..»

Зінька *(хапа Романа за руку)*. Пропаду, Романочку!

Роман. Бога ради, відсахнись ти від мене! *(Пішов.)*

Зінька *(регоче)*. Він по-рідному зо мною!.. А я дурна, нерозсудлива, маріла!..

Самрось. Ану, ти, мадистка, давно бита, гайда їхати. Гей, ти, губернанка!

Зінька. Бери мене за коси та й волочи, як паплюгу!

Самрось. А бодай ти не діждала, щоб я на перший день Великодня об тебе руки паскудив!

Зінька. Катюго ти, собако скажена!..

Самрось. Що-о! Ах ти ж анахтемська манухвектура. Отже не випразникую!..

Зінька. Удар, удар! Отут ще не бив! Отут ще є живе місце!

ЯВА 15

Ті ж і Роман.

Роман. Вже колотнеча? *(Одкида Самросю.)*

Самрось. Та нехай мене свята паска поб'є, коли я її хоч мезинцем черкнув!

Роман (до Зіньки). Їдемо, сестро, додому!

Зінька. Геть, любий братіку! Гріх? Сором?.. Ач, який богобоязний, без драбинки лізе на небо! (Пішла.)

Самрось. Ну, як таку гадину не бити? А ти щоразу обставав за неї...

Роман. Мало чого не трапляється.

Самрось. Ну, щастє її, що це трапилось на перший день Великодня! Та ще й біля храму Господнього!..

Завіса.

ДІЯ II

Просторна міщанська кімната. Стіл покритий гарною скатеркою; на стінах картини «Страшний суд», «Хожденіє душі по митарствам», «Кот-катафеїч», «Била жінка мужика», «Генерал Скобелев», «Сраженіє под Карсом», декільки фотографій незнайомих осіб і дрібних картинок. Дзеркало, шафа, скрині, килимки, дзиглики, килими і рушники.

ЯВА 1

Настя іде з бокових дверей до середніх.

Настя. Що це горілки й досі не везуть? Гості зовсім засушували! А що вже я не люблю отого Дем'яна: коли не пошлеш його за горілкою, завжди забариться. (Глянула у вікно.) А це ще хто? Мануйличко приїхав, мій голубчик, мій красавчик!.. Бачу, не обманув. Сказав: ще раз сьогодні приїду — і приїхав. Ох, і люблю ж я його, Господи, як улюбљона! Старшина з ним і кум лавошник. Оці гості мені приятні! (Іде назустріч.)

ЯВА 2

Старшина, волосний писар, Чикалка і Настя.

Писар. Вторично! Потому, скрізь скупа! А у вас одних душі! (Чоломкається.)

Старшина. Ті ж гості та в ту ж хату. Ще раз Христос воскрес! (Цілується з Настею.)

Писар. Позволю і собі вторично приложиться. (Цілується з Настею.)

Чикалка. Кумушка, кажеться, і в мене губи, дискать, не шкребниця? Ну, тільки я ще і в ручку похристосуся. (Цілує Настю в губи і в руку.) Ви наші благодушная душечка!

Писар. Утішительниця во грустях!

Настя. Таким гостям щочасу раді!

Старшина. Скільки по хуторах обїздили та й знов до вас, нігде такого вдоволствія... Ви у нас на першім плану!

Н а с т я. Спасибі-спасибі, що пожалували, оченьо раді. Та вам же тільки й погостювати, що в свято, у будень вас і не діждешся.

С т а р ш и н а. Нема урем'яні вгору глянути. Тільки в празник і зробиш проманаж.

П и с а р. Нині празник празников, торжество із торжеств. Розришеніє вина і елея! І потому, не теряя времени, угощайте нас, Настасія Івановна, вином, а елей для тих, хто оний потребує. Что ж касаємо ділов, то оних ніхто за нас не робитиме. Чи так, Юхиме Нечипоровичу?

С т а р ш и н а. Ох, діла! Носа ніколи висякати за тими ділами.

П и с а р. Всіх ділов не переробимо.

Ч и к а л к а. Дискать, головоломні діла?

С т а р ш и н а. Та ще й які угловоломні... Слухайте мене. Я вам усе по настоящій совісті розкажу.

Ч и к а л к а. Ніхто складніш вас не розкаже!

С т а р ш и н а. З нашим мужиком морока, та ще й неабияка морока!.. Кругом така необразованість!..

Ч и к а л к а. Да-да! Дискать, нікаторої прибавки!

С т а р ш и н а. Нікаторої. Знаєте казку про стрижене та голене? Отак і наш мужик: кіл йому на голові теши, а він таки своєї!

Ч и к а л к а. Істина, голословна істина! Дискать, як і содухи праведні виходитимуть з нього, він і тоді гнутиме своєї?

С т а р ш и н а. Іменно! Помира, вже бачиш, що зовсім содухи праведні виходять з нього, а він таки своє гне!..

П и с а р. Гньоть, как какая-нибудь упрямая животная!

Ч и к а л к а. От, Мануйло Тимофейович істину голословну сказали. Тошно как какая-нибудь упрямая животная! Ну, попустіть нашему мужичку, дискать, віжки, на груди сяде.

С т а р ш и н а. О, сяде! Та от, як була у нас торік нападеня.

П и с а р. Епидемія, то ість чума.

С т а р ш и н а. Ну да, стало бить, чума. Чумний скот велено вбивать, а вони бунтовать.

Ч и к а л к а. Ужась, ужась!..

С т а р ш и н а. Положим, що і ви у цім ділі не без гріха. Приказував же вам, запріть шиньок, щоб трезвість була!..

Ч и к а л к а. Помилуйте! Торговля торговлею, а бунт бунтом!

С т а р ш и н а. Коли б мужики тоді не понапивались, може, і бунту не було б... Тепер за той бунт і досі декотрі одсиджують.

Чикалка. Помилуйте! Я за патент платю!..

Старшина. Конешно... А все ж...

Настя. Що ж ми стоїмо тут? Ходімо до спальної, там ціла кумпанія.

Старшина. Ні, стривайте! Тепера скажемо не про друге-проче, а хоч і об самуварях. Як понаїздять справник, дохтур, слідователь, становий... Кричать: «Подай самуваря! Подай сахарю-чаю!..» Десятник чи соцький, хіба вони зугарні? Звели йому самуваря зогріти, він води налле туди, куди слід вугілля вкинути. Йй же Богу, правда! Отутечки і впорядкуй!

ЯВА 3

Ті ж і Самрось.

Самрось (*п'яний, виходячи з бокових дверей*). А, господа начальники — наші печалники!.. (*Цілються.*)

Старшина. Ми, Самвросій Сафронович, знов до вас і знов не з порожніми руками, а привезли вже вам лахвету. У, ловке вино! (*Вийма з кишені дві пляшки.*)

Чикалка. Знаємо, дискать, кому чим догодити. (*Вийма дві пляшки.*) Сам старався, собственной роботи.

Самрось. А! І «розпивочно і на винос» тут? Во хрунт!

Чикалка (*випинається*). Готов!

Самрось. Кланяйся мені в ноги, проси пардону! А то як мухону, так і беркицнеш!

Чикалка (*кланяється*). Как повсігда.

Самрось. Цілуй у ручку!

Чикалка (*цілує*). Как водиться.

Самрось. Мамашо! Оце настоящий чоловік! Дарую тобі телицю! (*Чикалка цілує його в руку.*) Просимо до кумпанії!

Настя. Просимо-просимо!

Писар. Нігде такого приятного времняпровождения, как среди нашої алістократії.

Пішли у бокові двері.

Чикалка. Потому, вони у нас благодүшні душечки...

ЯВА 4

Сафрон і Роман виходять з середніх дверей.

Роман. Знов приїхав старшина з кабаччиком і з писарем! І коли ця гульня скінчиться? Одні гості в хату, другі з хати; а старшина то вже і по двічі на день. Прямо неначе в трахтир!

Сафрон. Я вже, сину, на те й рукою махнув. Скільки разів Настю і прохав, і сварився з нею, щоб не заводила цих

бенкетів, так і вухом не веде. Ото тільки й мого, що як обриднуть гості, то втечу від них чи в поле, чи в пасіку... А попробуй вигнать цих гостей — старшину чи писаря?! Так вони тебе так притиснуть, що ні жодного наймита не матимеш з усієї волости.

Роман. Хіба по других місцях не можна наймитів знайти?

Сафрон. Та воно можна, але ж... Краще одійди од зла!

Роман. Коли б же то, одійшовши, можна було злишитись його!

Сафрон. Навряд! Ну, та вже так воно завелось... Ото ж, сину, я й кажу, що треба б тобі і з матір'ю порадитись.

Роман. Та як же це зробити за гостями?

Сафрон. А чого ж так хапаться?

Роман. Так, тату, діло виходить.

Сафрон. Не шукай тільки, сину, розкошів, а шукай серця, то запобіжиш і ладу; бо розкошами на який тільки час засліпиш собі очі, а серця не вдоволниш, і під старість защемить воно та ще й неабияк защемить, — не знатимеш, куди і подітись з ним. Бери жінку в одній льолі та щоб була до любові. Усе, що ти бачиш, все, що є у нас — і в хаті, і в подвір'ї, — все це моя праця, моя кривавиця. Погнався за розкошами, зопалу оженився, а замість розкошів взяв від покійного тестя три вирви в шию. Каже: «Після смерті моєї все забереш!» Багато обіцяв, а наприкінці звів на собачку мерзлу... Як помер, то довелося ще й поховати на свій кошт. От яких розкошів здобув! А жив тесть на всю губу!.. Я оженився зопалу, через те й ладу у нас не було і нема. Скільки років трудився, рук не покладаючи, а супокою на старості не придбав. Але ж усякому терпінню бува й край, отже, й мій терпець скоро урветься.

Роман. Тату! Про те, що у вас там з матір'ю, це діло ваше, і не пристало мені судити вас.

Сафрон. Бач, який у тебе розум, як обсягнув!.. Коли ж, сину, дошкулило! Оце ти мене аж засоромив. От тепер і балакай, як знаєш. Ну, а хоч би сказати й про Самрося. Оженився він на Зиньці теж зопалу! Правда, що придане взяв велике, а що їх за життє? Один гріх! Щодня гармидер, колотнеча!.. Сердешна Зинька! Ото, сину, достомітна страдниця!

Роман (*зітхнув*). Це правда!

Сафрон. Через те я тебе й остерігаю. У Самрося скажена натурал!.. Увесь у покійного тестя. Але ти, сину, так мені відрубав, що я й не очуваюся!.. А тут дошкуля!.. Та ще й як дошкуля!.. Скажи мені, хіба воно так повинно було вчинитися, щоб ти вилюднів не в батьковій, а в чужій хаті?

Роман. Як вже не трапилось, а минулого не вернеш.

Сафрон. А я в тім не винуват, хоч і заприсягти. Бо це моя, сину, хата і не моя! Увесь вік дбав про те, щоб зажити супокую, а... Віддав я тебе до брата в город... Думаєш, легко мені було це вчинити?

Роман. А я за те вам дуже вдячний.

Сафрон. Справді?

Роман. А чому ж би я тут навчився? Хіба хвости волам крутить? Дядько, спасибі йому, навчив мене ремесству, віддав до школи городської...

Сафрон. Тепер тобі дядько рідніший?

Роман. Бог з вами, тату! Я кажу тільки, що я дядькові вдячний!..

Сафрон *(зітхає)*. Так-так...

Роман *(помовчав)*. То ви, тату, радите мені женитись?

Сафрон. Аби до мислі та до любові, то й благословляю з дорогою душою. Але все ж таки не хапайся, сину, а обміркуй гарненько!

Роман. Не сьогодні я, тату, задумав це діло і не вчора. Пора вже мені здобувати свій закуточок. «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля»⁶¹!

Сафрон. Так-так... Ач, як воно щільно пригнано: «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля».

Роман *(помовчав)*. Та ще скажу і ось що. Що я тут не зостанусь, а поїду в город, там швидш знайду собі діло.

Сафрон. Знов покинеш нас? Яке ж ти там знайдеш діло?

Роман. Аби руки були, а робота знайдеться. Спершу робитиму поденно: хоч на чавунці, в депо чи в якій слісарні, а потім, може, й на свою майстерську зіб'юсь.

Сафрон. А хіба в селі майстрів не треба?

Роман. А за що ж я руки зачеплю?

Сафрон. Буде за що, буде! Ні-ні, не кидай мене, сину! Чуєш, не кидай! Гріх!

Роман. Що це ви, тату, Бог з вами! Ви плачете?

Сафрон. Дошкулило, синку! Не кидай батька!

Роман. Та я радий, щоб і ви зо мною їхали. Бог pomoже, не опухнемо з голоду!

Сафрон. Он яке у тебе серце! Отже щось сюди йде. Не хочу бачити отих п'янюг. Приходь у пасіку, там докладніш порадимось. Ти мене, сину, розворушив і оживив. *(Ідучи, промовляє.)* «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля»!.. *(Пішов.)*

Зінька і Роман.

Зінька *(зупиняється на порозі)*. Не хочу його бачити!
(Хоче вернутись.)

Роман. Зінько! Ти всі празники мов нарочито обминаєш мене та обмовчуєш.

Зінька. Перш ти мене обминав, а тепер моя черга. Тобі хіба не однаково?

Роман. Я хотів би побалакати з тобою по серцю.

Зінька. Еге ж... Як з сестрою?

Роман. Чого ти ремствуєш?

Зінька. Не ремствую ані крихотки, ані капелиночки.
Дійшло вже, бач, до байдужого!..

Роман. Не вірю я тобі. Хіба я не бачу? Думаєш, мені тебе не шкода? Давай же побалакаємо спокійно, без пересердя.

Зінька. Минулося...

Роман. Я яким був до тебе, таким і зостався.

Зінька. Та не таким здавався.

Роман. Про це ж і хотів би я з тобою поговорити. Прийдеться ж нам, Зінько, зустрічатись, прийдеться і дивитись одно другому в вічі — нащо ж носити в собі якусь загадку, котра, як лиха іскра, бодай згодом не розжевілася в пожежу?

Зінька. Не зрозумію твоєї мудрої балачки... Та балачка мене й затуманила! Хочеш дати мені пораду, чи що? Обійдуся...

Роман. Вважай, як тобі краще.

Зінька. Чого ти пеклуєшся про мене? Ну, пропаду, то що тобі?

Роман. Навіщо ж пропадять?

Зінька. Ох, яке ж дороге життя!.. Одного я не зрозумію. Навіщо ти щоразу обставав за мене, навіщо обороняв від Самрося? Бив мене Самрось, поневірявся, що тобі за печаль була? Скільки разів наважалася стратити себе, в ополонку хотіла шугнути, к чортам на виринки! Хто мене над ополонкою зупинив? Хто вговорював не губити душу? Кому ж тепер та душа потрібна?

Роман. Стратити життя зопалу!

Зінька. А нащо воно мені? Ти благав мене терпіти, а задля чого?.. Що я тобі? *(Кланяється.)* Спасибі ж тобі, братіку, за твою оборону і за твою заступу!.. Серця не чую від подяки!

Роман. А краще б я не бачив цього пекла! Навіщо я сюди прийшов!

Зінька. Проклята той час-година, в яку я тебе побачила! О, чом мені у ту хвилю очі не витекли, серце не розірвалося!..

Роман. Бачу, що я тут, як та скиба одрізана... Я тут чужий, зайвий!..

Зінька. Гріх? Сором? Ха-ха-ха! Ти б у ченці йшов.

Роман. Зінько! Не пристало моє серце до твого, от що!

Зінька. Не пристало?.. До Хведошиного пристало? Вона краща від мене?

Роман. До серця припала.

Зінька. Я сама, сама винна!.. Не жаль мені, каже, на галоньку та воріненьку, як жаль мені та на свою голівоньку!.. О, коли б хто розчавив оцю скажену голівоньку!

ЯВА 6

Ті ж і Ганна.

Ганна (*з дигиною на руці*). Христос воскрес! З празниками та з проводами!

Роман. Воістину! Либонь, подруга Зіньчина?

Ганна. Була колись нею!

Роман. Просимо сідати. Я не буду заважати вашій розмові.

Ганна. Наша розмова, як полова: не чіпай — лежить, дмухни — летить. (*Роман пішов.*) Забігла до тебе, Зіню, не на довгий час, поки там чоловік біля вашої криниці напоїть худобу. Ідемо оце у ярмарок; думка, щоб на ніч і додому, бо двоє вилупків зосталось дома, а оцього взяла з собою. Свекруха нездужає, то нікому й доглянути. Хотіли завтра поїхати, так завтра ж понеділок, важкий день.

Зінька. Еге ж!..

Ганна (*дивиться на неї*). Може, я не в час, як той татарин? Плакала, чи що?

Зінька (*зігхає*). Угадала, Галю... Сідай.

Ганна. Спасибі. (*Сіла.*) Ведемо оце дещо з худібки у ярмарок, думка або продати, або замінити. Ідемо повз ваш хутір...

Зінька. Бодай його пожежою поняло, вихрем змело!

Ганна. Хіба що вчинилося?

Зінька. Нічого... Спасибі, що провідала!

Ганна. Кажу, ідемо повз ваш хутір, я й кажу своєму похнюпі: чи не забігти мені до Зіньки? Колись, кажу, укупі дівували.

Зінька. Недовго я надівувала.

Ганна. А й справді! Чи тобі було хоч годів з шістнадцять, як заміж йшла?

Зінька. Не знаю!..

Ганна. Ба не було таки, не було!.. Я пам'ятаю, що піп спершу не хотів вас і вінчати... Еге, зав'язали світ. Достометно, як у тій пісні співається. Каже:

Гиля-гиля, сірі гуси,
Та на тихий Дунай;
Зав'язали голівоньку,
Тепер сиди та думай!

Зінька. Ох, думай-думай!

Ганна. Сім год ти мучишся. Сім год прожити у пеклі — не поле перейти. За такий час і гиржа залізо з'їсть!..

Зінька. Кажуть, що як сім год людина не говіє, то обернеться у чорта; а я сім год меж чортами живу.

Ганна (*вдивляється на неї*). Як же ти змарніла!

Зінька. Чи в'яне квітка під росою на сонечку? Чи змарніла б, коли б не горе?..

Ганна. Що й казати! Сушить воно, в'ялить!..

З другої хати чуто спів.

Весело у вас! Гостей понаїздило, мов до причастя: повозок та хургонів повне подвір'я. Мабуть, все значні люде? І старшина тут, бо й земська пошта у подвір'ї.

Зінька. Нехай вони пропадуть!

Ганна. Як же твої празники минули?

Зінька. Слізьми розговілася, слізьми й заговіюся.

Ганна. Хіба?

Зінька. До краю, Галю, доходить!..

Ганна. І — лихо! Знаю, голубко, знаю по собі.

Зінька. Не знаєш, Галю, нічого не знаєш! Не те, що ти думаєш, зовсім не те... Що чоловік поневіряється, що свекруха золить — хіба то горе? Я таке горе, як лиху славу, рукавцем розмаю!..

Ганна. Накликай, кажуть, талану, а безталанне й само тебе здиба. Та що ж і справді скоїлось?

Зінька. Невже ж ти, Галю, нічого не береш на вздогад? Пам'ятаєш, на перший день Великодня натякнула я тобі?.. А тепер зовсім нарізно пішли наші думки...

Ганна. Про кого це ти?

Зінька. Зараз ти бачила його.

Ганна. Зіню!.. (*Дивиться їй у вічі.*) Невже ти покохала Романа?

Зінька. Ц-с! Мовчи, боляче!..

Ганна. Так я й вповала, та боялася тобі вимовити... Ой, лишечко! Та як же інакше? Жила ти тут, мов у домовині, з'явився Роман і, мов зірка, освітив темну яму... Скільки не плющ очей, а все кортітиме споглянути на ясну зірку. І він тебе коха?

Зінька. Коли б же, то чи призналася б? Тепер він захожується женитись...

Г а н н а. І нехай, нехай жениться. Хіба довго до гріха?

З і н ь к а. До якого гріха? Стривай! Чи я стерялася, чи ви всі навкруги ошаліли? Де ж той гріх? Я не бачу! Хіба по своїй охоті пішла я за Самрося? Хіба по добрій волі зв'язала з ним свою руку? Пригадай, Галю, що везли мене до вінця, мов на заріз: ніби сторгували й продали, як поле або деревину... Чий же це гріх? Молодий вік мій занехаяли, знівечили моє життє... Чий же це гріх? Чи пишалася я хоч годочок своєю красою? Чи глянула я на світочок? Чий же це гріх? Мій? Це мій гріх? А ті, котрі мене втопили, вони безгрішні? Одна тільки я некаянна грішниця?! Божою волею чи людською силою світ мені зав'язано? Взяли дитя недоросле, дівча нерозумне і стратили!.. Чий же це гріх? Мій? Коли я почула в собі серце?.. Серце нам, Галю, від Бога?

Г а н н а (не зна, що сказати). Як вже там не скоїлось, а закону не переламлеш!

З і н ь к а. Закону? Не вмю я тобі розказати... Коли сама з собою міркую, то все в мені говоре, що нема ніякого закону у моїм вінчанні...

Г а н н а. Хто з жінок не бідкається, хто з нас не п'є гіркої?..

З і н ь к а. Хто, хто? Я хочу знати, за віщо я мучусь?

Г а н н а. Не скажу, голубко, не скажу!..

З і н ь к а. І ніхто не вгада, ніхто!..

Г а н н а (помовчала). А знаєш що, Зіню? Ми з свекрухою збираємось перед Зеленими святками на прощу⁷ у Київ. Чи не пішла б і ти з нами?

З і н ь к а. На прощу?.. (Жваво.) Піду, Галю, піду, коли б швидш!..

Г а н н а. Чи ти, Зіню, молишся Богові?

З і н ь к а. Хіба ж я яка? Молюся, Галю, сліззоньками молюся!

Г а н н а. Я через те, бач, питаю, що мені, як дійде, було до нестерпучого, то я впаду навколішки перед образами, голосю-голосю, аж все в мені голосе!.. Виголосю так, що вже й гласу не одведу, тільки рипить у грудях, то зараз мені ніби і полегча.

З і н ь к а. Піду, піду на прощу!

З другої кімнати гукає Самрось: «Гей, де ти, давно бита?»

Г а н н а. О, вже гука Самрось! Забарилася я в тебе.

З і н ь к а. Піду у Київ!.. Буду молитись, буду ридати і благати милосердного!..І ти, Галю, молитимешся за мене, правда?

Г а н н а. Шкода, що нам раніш не вправка.

Самрось кричить: «Гей, жіно, перед мої очі!»

Прощай, Зіню! Що це, я й забула, що аж до вознесення не можна казати «прощай»!.. (Б'є злегенька дитину по руці.)
А куди ти все руки засовуєш, куди? Ач, все б йому до пазухи!..

З і н ь к а. Щаслива ти, Галю, що в тебе дітки є!

Г а н н а (згорда). Щоб ти знала, що оці вилупки — найкращі порадики. Ну, ходімо до татка. Ах ти замазуро!

З і н ь к а. Ходім, проведу тебе. Чи не йде, Галю, хто раніш на прощу? Розвідай!.. Може б, я раніш пішла?..

Пішли.

ЯВА 7

П и с а р виходе з бокових дверей з скрипкою.

П и с а р. Одначе їх тут нема налиць!.. Зеніда Андрєєвна, куда ж ви сокрились от общого вниманія? Ух! От такого нахального частування даже мозки підуть навиворіт! Чарка за рюмкою, рюмка за чаркою, і нема тобі передишки, ані Боже мой. Можна напитися, как какая-нибудь тварь негодная. Ах, скільки не адресую своїх увзглядів до Зеніди Андрєєвни, ну, все не клоєсть і не действуйот!.. А стара Настя так вже обридла, как какая-нибудь... Чепляється і чепляється на шию! Тільки і пользи, що гроші позича. Но, кажется, ето довольно неблагородно з моєй сторони? Що ж я пороблю, когда лізить, как какая-нибудь свиндя!..

ЯВА 8

П и с а р і Н а с т я.

Н а с т я (п'яньенька). Знов її шукаєш?

П и с а р. Каво?

Н а с т я. Знаєм, «каво»! Чого втік від кумпанії?

П и с а р (підморгує). Душка! Тоскую, долго не лобизая предмета мечтаній, понимаєш? Дура разві какая-нибудь может не понять. (Обніма її.)

Зачем ти, безумная, губиш

Таво, хто завльокся тобой?

Наверно меня ти не любиш...

Не любиш! Так Бог же з тобой!

Ну, во-вторых, етот водочний вопрос, так он хоч кого озадачить. Вишол немного обвітритись.

Зачем ти меня привлекала,

Зачем заставляла любить?

Теперича проч отганяєш

І хочеш покинуть, забить!..

Н а с т я. Ох, не розтривожуй мого серця!.. Так жалібно співаєш!

П и с а р.

Когда ти со мною буваєш,
Тогда я буваю з тобою;
Когда ти со мной не буваєш,
То й я не биваю з тобою!..

Ах, душка-мадама! Почему ти не вдовушка?

Н а с т я. Так би і оженився?

П и с а р. Прямой рощот! Не віриш? Так дай міне ятаган, алі-бо алівурвер, і сисчас я прострельну свою грудь, как какую-нибудь...

Н а с т я. Нащо ти впадаєш за Зіньюкою, завдаєш мені жалю?

П и с а р. Штоб бил отводу глаз. Потому што хотя твой муж і сумашедшой дурак, но он, кажись, помічаєт. І потому надо будет нам решительно поворотить свої діла.

Н а с т я. Душко мій! Совітуй, совітуй якнайкраще, я все задля тебе зроблю, бо несила моя далі мучитись з отим старим дідьком. Як не бачу тебе, то так сумую, що й їжа не йде на думку. Спасибі попаді, навчила кислий соvas варить, тільки кисленьким і живу, тільки кисленьким і годуюсь.

П и с а р. Да, кисле і на похмілле очень гаразд. Платочек, которий ти презентувала, я до серця пригортаю і не раз кипучо-горючими обливаю. Когда ж возьму скрипицю в руки, і тільки вона свойственным мелодієм нагадає звуки твої.

Н а с т я. Оця ж скрипочка і світ мені замакітрила. Колись в серцях розіб'ю її!.. Як поведеш, душко мій, смичечком по струнах, то ніби серце мені надвое перетнеш.

П и с а р. Но як ти чувствительно розсуждаєш, как какая-нибудь...

Я задушу тебя в моїх об'яттях,
Я проклену тебя в моїх прокляттях.

І вот, наконец, когда ти не будеш моею, я кинусь в волни кипучого моря, как сумашедшой. Жалко, што здесь нема моря-океяна, я доказав би тобі! *(Обніма її і цілує.)*

ЯВА 9

Т і ж і З і н ь к а.

Н а с т я *(побачивши Зінюку)*. Геть-бо! От вже ненавидю!.. І все б їм цілуватись. От ще поцілуйко! А що, доброго ляпаса впіймали по губах? Ото вдруге не лізьте, бо я сього не терплю. Що, як хто побачить?.. Ти тут, Зіню? Де це ти була, моя донечко?

Зінька. Там, де вже нема, моя матусю!

Настя. Як це ти відповідаєш?

Зінька. Весело вам, любо?..

Настя *(до писаря)*. Бачите, я ж казала, що ви своїми шуточками доведете до того, що ще й бозна-що подумаютъ. От і Зіня...

Зінька. Нічого я не думаю, тільки бачу, що всі ви пре-подобні!..

Писар. Зеніда Андрєєвна не без ума-разума, щоб не понять, што ви как мамаша, а я — как синок... Какой же тут подзор?

Настя. То я вже так і зватиму вас синочком.

Писар. Зеніда Андрєєвна! Будьте настольки добрі, на-скільки я вас прошу, об'ясніте, отчего ви не в общей каваль-каді?

Зінька. Белькочи, шелихвосте!

Писар. Как ви ізволили?

Настя. Їй треба клопотати та порядкувати. Ти, Зіночко, клопочи та порядкуй, душко моя, а я в кумпанії посижу.

ЯВА 10

Ті ж і Самрось.

Самрось. Щоб моя жінка не потанцювала, як я того схочу? «Нікогда і вовік»... Буде танцювати і дріботіти... Кумалавошниця нотної виводе, а моя жінка і через ноту перескочить!..

Писар. Самросій Сафроневич! Позвольте ручку. Ну, і уважаю ж я вас, как какого-нибудь... То есть, Господи!..

Самрось *(кричить)*. Во хрунт!

Писар *(випинається)*. Рад стараться!

Самрось. Рівняйся, націляйся!.. Мамаша! Оце досто-метний чоловік. Я вже з ним побратався. Зінько, марш танцювати!

Настя. Чуєш, Зіню, що муж приказує?

Самрось. Чуєш, ти моя — не чужая?!

Настя. Потанцюй, Зіню, «ножнички» або «жидівочку». Я колись, Господи, як гарно танцювала «жидівочку». *(Почина пританцьовувати.)*

Писар *(до Самрося)*. Братець! У вашої супруги голос херувими і серахвими! Зеніда Андрєєвна, лучче воспойте што-лібо!

Самрось. Зінько! Поцілуй мого побратима!

Писар *(підходить)*. Позвольте, по-родственному!

Зінька (як ужалена). Не підступай!
Самрось. Цілуй! (Хоче вдарить її, але писар його вдержує.)

Зінька (твердо). Гаразд! Ходім, там при всіх поцілую!
Коли цілувати, то цілувати привселюдно, а не в закутках. Правда, матусю? (Пішли.)

ЯВА 11

Роман виходе з середніх дверей.

Роман. Батько зовсім засумував, що я наважився в город переїхати. Зоставатись тут, щоб Зіньці раз у раз мозолить очі? За що їй мук завдавати? От так окая!.. Ніколи і в голові мені не роїлося, щоб вона закохалася в мене... Дивно! І як то треба оберегатись кожного слова. Побалакав з нею раз чи двічі ласкаво, і от що вчинилося!

ЯВА 12

Роман, Зінька, Самрось, Настя і гості.

Зінька (вибіга з бокових дверей). Тут просторно, тут тобі не перешкодять мене і вбити!..

Самрось (з пляшкою в руці, його держать). По морді дати моєму побратимові, моєму найлюбезному!

Роман (схопив його за груди). Скажений, опам'ятайся!

Самрось. Пусти, уб'ю!

Зінька. Пусти його Романе! Нехай уб'є!..

Писар (до Самрося). Братець, образумтесь! Я ні котрої обіди. Сестриця!

Зінька. Підійди, підійди ближче! Я тобі баньки видеру з лоба!

Старшина. Такого коліна люде, а нікотою образованності.

Роман (однявши пляшку у Самрося, пха його). Геть, п'яне барило!

Самрось. Не хочеться тільки заходжуватись.

Його уговорюють.

Роман. Не хвалісь!

Настя. Ой, Зіню, душко моя, як же таки так?

Зінька. Мовчіть, мамо, мовчіть! До серця доходе, все виявлю, привселюдно виявлю!.. Чуєте, все!..

Настя. Господь з тобою, моя дитино!

Чикалка (біля Самрося). Ну, мир! З пустяків, дискать, неприятності. Скільки разів ви били мене по ланиті, то повсігда я вам подставляв і другу.

Писар. Роман Сафронович, подайте друг другу руки, і амінь.

Роман. Ви що тут за мировий?

Писар. Я по-родственному.

Роман. Під три чорти!..

Настя. Ну-ну, ти, болван! Це мій гость.

Роман. То й цілуйтеся з ним.

Настя (з ляком). Що?

Самрось. Сказав би я тобі слово!..

Роман. Відкашляйся, може, в горлі застрягло!

Чикалка. Самросій Сафронович, ударте мене в обидві ланити, щоб ваше серце вдоволнилось.

Самрось. Аз-буки, печеная редька!.. Тьфу на твою вчність!

Старшина. Ходім-ходім! Люде образовані, а таку не-образованість заводите!..

Писар. Алістократи, а как будто якіє-нибудь...

Чикалка. Самросій Сафронович, попрошу вас, ударте мене по ланиті і заспокойтеся. (Пішли.)

Зінька. Знов оборонив?.. А я не дякую... Бачиш, яка я незвичайна!

Роман. Не треба мені твоєї подяки.

Зінька. Ач, стара беззуба!.. Йй зальоти на думці! Ха-ха-ха!

Роман. Що таке?

Зінька. Посліпли, всі посліпли! Ах, ви ж праведні душі! Ха-ха-ха!

Роман. Заспокойся, сестро!

Зінька. Іди геть!.. Не жалуй мене, боляче! Іди, не заму-ровуй мені очей!..

Роман пішов.

Де ж твій грім, Боже? Де ж твоя блискавка, милосердний? Чом не вб'є мене, не спалить? Ох, коли б же швидш померти!.. Щоб разом, як одним подихом!.. Боляче вмирати по капели-ночці! Ох, як боляче! (Заридала і припала до столу.)

Завіса.

ДІЯ III

Село. Посередині кону хата Степана Реви, котра виходить причілком до аван-сцени; зліва вулиця, справа комора; в глибині тік, садок, огорог і т. і... Далі зліва хата Харитона.

Діється в неділю.

ЯВА 1

Хотина і Степан сидять на сприйзбі.

Степан. Що то, подумаєш, весна: сонце ясно та хороше світе, ніби наскрізь теплом тебе пронизує. А жайворінки як щечечуть!

Хотина. Певно, незабаром і соловейко затьохка? *(Помовчала.)* А що, як наш хліб?

Степан. Чудово зазеленів! Як перепаде один-другий дощик, можна сподіватися урожаю. У посесора озима пшениця геть зарунилася, і ярина росте, аж шумить!

Хотина. Завжди у посесора хліб кращий від людського.

Степан. Інший обробіток і інша снасть. У посесора м'яке поле трьома парами орють, а наш брат і твердого перелогу двома дряпа! Не та спроможність, не та й худоба...

Хотина. А, звичайно. *(Зітхнула.)* Як почнеш отакечки вдивлятися, що як то у полі гарно зеленіє та як сонечко ласкаво гріє, то так весело стане, неначе аж кістки в тобі лускотять і ніби відчуваєш себе молодшою!..

Степан. То сила муцюється, порива її до праці. За зиму сили нагуляєш, вона навесну вже й грає в тобі.

Хотина. Коли б Господь послав врожай!

Степан. Календар каже, що будуть весною дощі. Читав.

Хотина. Та дай, Господи милосердний! *(Помовчала.)* Де це Хведоська так довго бариться? Прохала кума Ганна, щоб я до неї на часиночку забігла: якесь, каже, пильне діло...

Степан. То й збігай, а я постережу хати.

Хотина. Я не буду баритись. *(Пішла.)*

Степан *(глянув угору)*. Сонечко вже на полудень зверта... Ач, як сяє, мов дівча усміхається! Благодать!

ЯВА 2

Харитон і Юхим виходять з своєї хати, Степан.

Харитон. Я тобі дам нову хухвайку! Це прямо грабіж, розбій!.. Хоч з села втікай, збирай збіжже та й тікай на Амур!

Юхим. Тепер до наших парубків приходять на вулицю хуторські парубки: Роман Жлуденко, Антон Колупайченко і ще деякі; всі зодягнені у гарну одягу, а я як той злидень... Роман іноді книжку чита... Хіба й мене не кортить послухати?

Харитон. Знаю я, що тебе кортить!..

Юхим. Мені тепер тільки й погуляти: восени візьму жеребок⁸, тоді я царський.

Харитон. Де ж я візьму грошей на нову кухвайку, де?!

Юхим. Мало де?! Позичте!

Харитон. Напозичався вже й так по саму зав'язку!

Ю х и м . І двірські хлопці ходять: лакей, кучер, повар і машинистий — всі в пуджаках... А я, хазяйський син, та піду в свиті? Дайте хоч вашого джекета або руб сребра на ситцьову рубашку!..

Х а р и т о н . Це ти чи не хочеш засліпити мені очі? Мабуть, кортить у «заборонку»? Програв на проводи три злотих?

Ю х и м . А ви хіба не грали?

Х а р и т о н . Так я ж виграв, аж тридцять сім копійок виграв. Я всі карти наскрізь бачу, я знаю, коли можна замирить, а ти, чортова роззява, з сімкою козирною та з двома хлапами кричиш: замирив! От ще чорт не видав, завели моду у заборонку грати!

Ю х и м . Дайте-бо руб сребра!

Х а р и т о н . Не дам!

Ю х и м . З таким батьком краще на гілляку!

Х а р и т о н . Що ти сказав? Та я тебе!.. Ах ти ж супостат!

С т е п а н . Що, сусіде, легко слухати від сина такі речі?

Ю х и м (убік). Ну, й чого та бормота раз по раз чепляється?

Х а р и т о н (до Юхима). Та я тобі, собачий сину!..

С т е п а н . Смілиш, смілиш бери його за чуба!

Ю х и м . Ова!

Х а р и т о н (скида жакета і жбурля Юхимові). На, подався ним!

Ю х и м (хутко переодягається). Не подавлюсь. (Убік.) Де ж то тепер парубки грають у карт: чи в проваллі, чи під млинами? (Пішов.)

С т е п а н . Чув ти, Харитоне, пісню, що каже:

Ой, мамцю моя,
А я донька твоя,
Було б мене бити-вчити,
Як маненька була!

Х а р и т о н . А як його вчити?

С т е п а н . Змалечку лозиною, а тепер вже й дубина не допоможе.

Х а р и т о н . Та змалку він слухняним був, а тепер... А яка роззява, чи ви чули? Я оце думаю кинутись до земського. Помилуйте! Знаєте, купив я йому хвінельову кухвайку, сказати, настоящу німецьку! І так було гоже глянути на нього! Не Юхим, а колонистий, одним лицем колонистий! Що ж він, чортова роззява, зробив? Пішли ми з ним на стрась. Соломія Гаврикова стала позад Юхима та свічку з вогнем і притулила до Юхимової кухвайки. Що ж, ви думаєте? Геть спину у кухвайці спалила. Руб сімдесят три копійки як у воду жбурнув!.. Хіба на це є закон?

Степан. На кого ж ти маєш скаржитись?

Харитон. На неї! Як вона може палити чуже добро? Дай їй путівочку, то вона й хату мені спале!.. Це просто розпутство!

Степан. Дурницю ти правиш. Вона ж ту шкоду зробила ненароком, у сні?

Харитон. Нехай не спить у церкві!

Степан. Та й ти ж, мабуть, задрімав?

Харитон. Правда, согрішив! Так я ж нікому шкоди не вчинив. Ні, не кажіть, розпутство у нас завелось!..

Степан. А завелось: гедзети, плюндри, чоботи, облямовані цвяшками, ситцьові сорочки... Чи та ж одежа пристала до чорної роботи? Один тільки день косою помахай, зараз плюндри потріскаються і сорочка розлизється, як павутинне.

Харитон. Коли ж дивишся, як другі, приміром, в городі,— міщане або ремесники,— то й собі так потрапляєш.

Степан. Город не село: там інша робота, то інша й одежа.

Харитон. Що не кажіть, а в гедзеті воно якось окуратніш. Як і на базар поїдеш у гедзеті, то вже кожен тобі каже: поштенний! А напнеш сірячину, то тільки й чуєш: «Гей, ти, мужик! Хамло! Мазепа!»...

Степан. А тобі не хочеться бути мужиком? То ж бо то й горе!

Харитон. Та що ви все гарчите? Ну, а скажіть, як воно мусить бути? Ви ж читасте псалтиря⁹, що там показує?

Степан. А ти навчись читать, то й знатимеш, що показує.

Харитон. Коли його там ще вчитись?.. Ми — що ми? Як другі, так і ми. Бачимо, наприклад, що вгорі небо, а під ногами земля, а що там вище або нижче, чи утнемо своєю головою?..

Степан. А ти за хмари не залазь, а частіш дивись під ноги. Думаєш, що земля не промовля? Тільки щиро помолись та припади до неї, то вона й промовить до тебе, промовить, як мати!..

Харитон. Це вже ви щось таке балакаєте, що я не вмію такого й слухати... (Помовчав.) Що це наші громадяне так бавлються: пішли царину оглядати та й досі там воловозяться!

ЯВА 3

Ті ж і Роман.

Харитон (побачив Романа). Сахроновичу, куди Бог несе?

Роман (підходе). Здрастуйте!

Харитон і Степан. Доброго здоров'ячка!

Харитон. Куди це, питаю?

Р о м а н. Кожен свого шука. Прийшов до ваших парубків, занудився дома.

Х а р и т о н. Навдаху чи тепер їх здиваєш. Десь, хоч по кручах або по ровах у заборонку грають. В селі не можна: соцький розганяє, так вони по кручах розпутство заводять.

Р о м а н. Іншої забавки нема, через те, може, й в карт грають. Прохали мене, щоб прийшов почитати їм кой-що...

Х а р и т о н. От чорт не видав, видумали заборонку! Єй-ей, тепер їх і з собаками не знайдеш.

С т е п а н. Присядь, козаче, якщо не хапаєшся.

Р о м а н (сіда). Прихапок, як і вхапок: лизнув — не вхопив, сьорбнув — не наївся. Де люде, там і розмова; а де розмова, там і розум. Ви ж тут про віщо розмовляли?

С т е п а н. Переливали з порожнього та в те, що без клепок.

Х а р и т о н. Сказать, пустословили!

Р о м а н. Кожна балачка має вартість. З балачки і діло з'являється; не було б розмови, не було б і діла.

С т е п а н. Слово до слова, то вже й два. Так-так. Може, розкажеш нам що нового? Буваєш часто в городі? Там усякі чутки йдуть.

Х а р и т о н. Аякже. Телеграф і всякі способи. Ми тут, як у пущі, а там бринькнув у дріт, і вже й є новина.

Р о м а н. А що нам до тієї новини, котра бринька?

Х а р и т о н. Як що? Примером, про войну. Кажуть, що англичан дуже напосівся?

Р о м а н. Про те не нашим головам міркувати.

С т е п а н. А як ціна на хліб, не чув?

Р о м а н. Пішла вгору.

Х а р и т о н. От коли б було до цієї пори хліб додержати... А як ти його додержиш, коли оплатки і всякі... Учора якийсь прохожий солдат розказував. Каже: «Біда, як сильно англичан напіра!»

ЯВА 4

Ті ж, Кирило, Пилип, Свирид і ще скільки чоловіків. Всі шапкуються.

К и р и л о. Це вам Роман казав? А я вам кажу, не вірте тому, що він плеще. Кажу вам, що нема ні Лондumu, ні Парижу! Тільки і є Пекенбурх, бо там цар живе, та святий Київ, бо там моці.

Р о м а н. Вже й дідові Роман нав'яз у зуби? За що це ви, діду, людей на мене нацьковуєте?

К и р и л о. Га? Щоб ти не заморочував памороків.

Роман. Та по-вашому виходить так, що чого ви не бачили, то того й нема?

Кирило. Мене не заморочиш!

Роман. Та ви ж і Петербурха не бачили?

Кирило. На картині бачив, крамар показував. І Пекербурх, і Київ бачив.

Роман. А як я вам покажу на картині і Лондон, і Париж, тоді повірите?

Кирило. Думаєш, що як неграмотний, то й не розберу? Я зразу пізнаю, де всякий город!

Роман. Та я чув вже про це. Волосний писар показував вам малюнки, так ви на ліс сказали, що то павич, а чабана з гирлигою назвали попом, тільки бика і пізнали...

Кирило. А такі пізнав, бо то громадський бугай.

Роман (вийма з кишені книжку). А оце що?

Кирило (довго дивиться). Дурничка, дитяча забавка. Мене не заморочиш! (Іде, бормочучи.)

Роман. А що? Чого ж ви так швидко метете ногами? (Сміється.)

Кирило. Я ще не без розуму, щоб з дурнем у патьоки заходити. (Пішов.)

Роман. От тобі й здрастуй! Ні за що, ні про що ще й дурнем обляяв!

ЯВА 5

Ті ж, Пилип, Свирид і Денис.

Пилип і Свирид. Доброго здоров'ячка!

Денис (під чаркою). Гуляй душа, наливайся, халява!

Степан. А де ж твое «здрасуйте»?

Денис. Хоч і не треба.

Степан. То й ти тут зайвий!

Денис. Це твоя вулиця, твоя? Вона обчеська, а я обчеський собсвелник, о! Я при своїм законі!..

Пилип. І при своїм розумові?

Денис. І ти тут? Пилипе, мовчи. Сяду отут посереду вулиці, на своїм обчеськім положенню. (Сів.) От, я-м прикипів!

Свирид. У іншого ніби й голова на плечах, а придивишся гарненько...

Пилип. Побачиш свистуна!

Степан. Або ж пляшку.

Денис. Сам ти пляшка! Нехай моя й пляшка, а твоя не варт й цвяшка! Думаєш, не вмію до ладу одповісти? Хоч ти й чабан, так я ж тобі не вівця! (Дражне.) «Бирю-бирю! Цкалей!» О! Ти мене розжуй!

Пилип. Та й виплюй.

Денис. Я кожного з вас на пальцях знаю.

Пилип. Це вже так і на лобі у тебе написано.

Денис. Авжеж! Ёй-богу, я всіх вас на пальцях знаю!
(До Романа.) От... Ти розумний, розумний?

Роман. Вам видніш збоку!

Денис. От я й бачу... Ну, а хто дав козі імня?

Роман. Адам.

Денис. А хто...

Роман. Стривайте ж бо! Тепер вже я вам загадаю, тепер моя черга.

Денис. От за це люблю!

Роман. Тільки цур не лаятись! Скільки ви сьогодні випили?

Денис. Скільки?

Пилип. От тебе й загнали на слизке!

Денис. Бачу, ти не дурень!.. (До Пилипа.) Пилипе, зарятуй мене. Горить отут, пашить!..

Пилип. Що, Денисе, опеньгався?

Денис. Ні, ти, Романе, ёй-богу, не дурень! (До Пилипа.) Позич полтинника!

Пилип. А підеш завтра до мене гречку сіяти?

Денис. Завтра... завтра не піду! А в вівторок прямо йди до мене в хату та й тягни за чуба!.. А завтра похмелятимусь!.. Я тобі он як відслужу!.. Тепер ціна поденному тридцять п'ять копійок, а я піду до тебе за двадцять, — он яка у мене совість! Чуєш, за двадцять піду!..

Пилип. Ну, ходім, зарятую. (До других.) Треба бідолагу зарятувати.

Денис (до Романа). Я тобі скажу, що ти зовсім не дурень! Люблю, хвалю! (До Харитона.) Харитоне, гайда, почастию!

Харитон. Не хочу! Коли б у заборонку?

Денис. А карти є?

Харитон. В кишені!

Денис. Частуй! Чи то пак, здавай! (Пішли.)

Свирид. Ходім і ми до шинку. Степане, гайда!

Степан. Не піду, щось неохота.

Свирид і другі пішли.

Пилип так і ловить зап'як. От і піде до нього Денис за півціни робити. І отак раз у раз.

Роман. І довго ще воно так діятиметься? Свій візьме робітника за півціни — нічого, годує чортзна чим; вимучує роботою — байдуже, бо то свій; а нехай зроби так міщанин або пан, зараз загомонять: грабіж, здирство. А чом старшина не втручається в такі діла?

Степан. Старшина? Як бачу, ти й справді новий чоловік на селі. У нас старшина — затичка; старшиною керує писар. А писареві до нас байдуже. Адже ти чув, що була у нас школа? Писар не захотів, посварився з вчителем, і школи вже нема: знищили, а хату найняли лавошникові під постійний двір. Лавошник вже шостий год, як приплентався до нас: прийшов злиднем, а тепер розжився так, що ось-ось і в купці вискочить. Коли хочеш правду знати, то отой лавошник усім селом заправляє. Постійний двір — його, пивна — його, бакалійна лавка — його, шинок — його!.. Захопив усіх у свої лапи. Тепер захожується біля міщан та полупанків; адже і до твого брата добираться?

Роман. Заліз в кишеню.

Степан. Такого зілля ніяк не викорениш!

Роман. Ну, а громада? Громада ж великий чоловік.

Степан. Великий, та дурний.

Роман (помовчав). Дивно, дивно якось коїться у миру.

(Пауза.) А я оце нарочито зайшов до вас.

Степан. Масш яке діло?

Роман. Маю. Тільки не знаю, як вам його й виявити?

Степан. Як знаєш, так і кажи.

Роман. Та, мабуть, прямо краще?

Степан. І на мою думку, так.

Роман (помовчав). Покохав я вашу дочку.

Степан. Як?

Роман. Це вже й в Бога так записано.

Степан. От тобі й притичина! Хм! Як же це, коли? Еге, питаю, неначе сам не був молодим?.. Воно, як бачу, і завжди так коїться, що вже й сусіди, мовляв, знають, а батько-мати на-останці... А ти ж з Хведоською балакав?

Роман. Коли б не знав її серця, не зважився б обертатись до вас з питанням.

Степан. І на мою думку, воно ніби так. (Помовчав.) Що ж, її воля. Її воля, її й доля! Ні силувати, ні відмовляти не хочу: коли це їй від Бога, то Бог їй і талану залишив. Чув я, що ти не в брата свого, чув. Хоч і кажуть, що лиха слава біжить, але ж і добра не завжди лежить. Хоче йти — поможи їй, Боже; не хоче — слава Богу!..

Роман. Спасибі вам за щире слово. Де ж, батьку, Хведоська?

Степан. Що? (Усміхається.) То ти такий козарлюга, що чуже діло, мовляв, руками розведу, а до свого й ума не приберу? Бодай вас з такими парубками! Не побіжу ж я її шукати. (Шуткує.) Чи не подалася у байбузи?

Роман. Та я... Я так тільки спитав.

Степан. А, бодай тебе!.. Ач, почервонів, як калина. Який з тебе чоловік буде?

Р о м а н. Вилюднію! Це ви мене зовсім засоромили. Прощайте! (*Уклонившись, пішов.*)

С т е п а н (*сам*). Отакі парубки народились! Пита, «де Хведоська»? Гай-гай! А як ми колись парубкували. Було, як зтирлюю вівці на шпилю біля села, вийду на могилу, та як свисну — летить Хотина, аж земля під нею двигтить! Минулося, а й досі серце ожива, як згадаєш. (*Задумався.*) Талан це Хведосьці чи омана? Коли покохала, то повинна знати, кого... Ач! Нема ж і моєї Хотини дома, пішла до куми. Притичина!..

ЯВА 6

Степан і Федоська

Федоська (*йдучи селом*). Казала Мотря, що Роман пішов вповодж села, куди ж то?

Степан (*побачив її*). А де ти там вештасшся? Ще тобі не обридли співи та гульня?

Федоська. Отакої! Почніть гримати!

Степан. І мати, і дочка майнули з подвір'я, ні на кого й хати кинути. Мабуть, і худоба не напоєна.

Федоська. Худоба ж у степу.

Степан. Я й забув!.. Ходиш там... Може, яке баловство? Ти гляди мені!

Федоська (*убік*). Невже вони постерегли?

Степан. Думаєш, легко вас до розуму доводити? Зостанься біля хати, а я.. Може, надійде.

Федоська. Хто?

Степан. Хтокало! Думаєш, що виховалась? Ти у мене гляди. (*Убік.*) Притичина. (*До неї.*) Піду, пошукаю матері.

Федоська (*сама*). Так і є, що батько постерегли! Ой лишечко!.. Вони вже, мабуть, давно постерегли! І де ж не давно, коли сьогодні за обідом казали: «Коневі стайня, а волів ясла». Це ж вони мені навздогад, а я й не туди. Що ж оце буде? Коли б же хоч мати були дома, розказала б їм... Як треба, тоді їх і нема дома! (*Йдучи на вгород.*) Що ж це буде? (*Пішла.*)

ЯВА 7

Роман сам.

Р о м а н. Сказала Мотря, що Хведоська побігла додому. Як би ж мені її побачити? Може, в хаті, хоч би у віконце виглянула.

Роман і Федоська (*вергається з огороду*)

Федоська. Ну, вже й мати як підуть куди, то й не діждешся їх! (*Побачила Романа.*) Це ти?

Роман. Я, моє пташатко!

Федоська. Ой, Боже ж мій! Чого ж так рано? Ще й не вечоріє...

Роман. Мабуть, скучив?

Федоська. Ой, не стій же там! Ще як сусіди постережуть, почнуть плескати... Куди ж мені тебе подіти?.. Клопіт з тобою!.. Іди мерщій хоч під повітку.

Ідуть під повітку.

Ну, й хто видав так рано приходить?

Роман. Та вже як чоловік спантеличиться, то так помилка за помилкою і чепляється.

Федоська. Еге, тобі смішки! Смішки з куминої кішки! Ой, як серце тріпотить!..

Роман (*бере її за руки*). Хведоню!

Федоська. Як ти сказав там, біля воріт?

Роман. Пташатко моє!

Федоська. Ач, як гарно!

Роман. Пташаточко моє! Коли б ти знала, що зо мною оце свіжо трапилося. От напік раків!.. Серденько моє! Та коли ж я діждуся того щастя, що назву тебе привселюдно моєю любовою? Голуб'яточко моє! Я віддам тобі все життя моє, ми будемо з тобою щиро працювати і тим здобудемо талану і щастя,— правда?

Федоська. Я щира до праці, ще й тебе за пояса заткну!.. (*Глянула на вгород.*) Ой, лишенько! Мати йдуть... Як їх не треба, тоді вони й з'являються! Втікай хутчій!.. Заховайся!..

Роман. Прощай, скоро побачимся!

Федоська. Мерщій втікай!

Роман пішов.

Це ж мати постережуть!.. Хоч би не поцілував. Лице так і зашаріло... Уперше сьогодні поцілував, та як хороше!.. Як спитають мати, чого так почервоніла, що я скажу? Хоч би хто линув на мене холодною водою!.. Прикинуся, ніби матері не бачу. (*Злягла на тин і ледве співа*):

Світи-світи, місяцю,
І ти, ясна зоря,
Просвіти доріжку,
А де мила моя.

У чистому полі
Там шовкова трава,
Ой, там дівка косу
Та й розчісувала.

Там дівчина косу
Тай розчісувала,
Сестрицям-подружкам
Переказувала!

Сестриці-подружки,
Ви кайтесь по мені,
Не доймайте віри
Ви козаченькові.

ЯВА 9

Федоська і Хотина.

Хотина (*йде з огорода*). Он якої сумної завела!

Федоська. Це так, мамо... Це тільки пісня така...

Хотина. А й чого б тобі сумувати? Ти щаслива, доню.

Федоська. А... А ви почім знаєте?

Хотина. Як то «почім»?

Федоська. Хитруєте? Ач, які!

Хотина. Чого ж би то я хитрувала?

Федоська. Бачу я по очах!.. Мамочко, ластівочко, чи ви тепер добренькі?

Хотина. Ну?

Федоська. Ні, ви засмійтесь!..

Хотина. Чого так лабузнишся?

Федоська. Мамочко! Сядемо отут, на спризьбі. (*Садить її поруч з собою і голубиться.*) Ой, страшно! Ненечко, порадонько моя! Я ж у вас люба дитина?

Хотина (*гладе їй голову*). Одна, то й балувана.

Федоська. Ні! Єй-богу, не балувана. І батько казали, щоб я не балувалася... Чи я ж у вас не покірлива, чи не слухняна?

Хотина. Ба покірлива.

Федоська. І слухняна, правда?

Хотина (*сміється*). Трошки з гедзом!

Федоська. Тільки трошки ж? Ненечко! Ой страшно!.. Стривайте, я заплющу очі. (*Заплющує очі.*) Ластівочко, ви нічого не постерігаєте?

Хотина. Ба постерігаю.

Федоська. Та й досі мовчали?

Хотина. Тобі, доню, вісімнадцять років, маєш вже свого розуму; я тебе повчала, коли ти була ще нерозумницею... Як пам'ятаєш материну науку, то й тямиш, як слід поводитись...

Федоська. Я все пам'ятаю.

Хотина. Приходив до тебе уночі в комірчину якийсь парубок другого дня Великодня?

Федоська. Приходив, ненечко, і третього, і четвертого, і...

Хотина. Та бачила ж, бачила. Либонь, і батько постеріг. Якось прокинувся вночі, мабуть, почув, що рипнули двері в морі, та й каже: «А глянь, стара, в вікно, либонь, ніч зоряна!»...

Федоська. Ой, що ж оце буде?

ЯВА 10

Ті ж, Степан, Свирид і Пилип.

Степан. А йди, стара, в хату. Ось, бач, ці люде здибали мене посеред шляху та й присікалися... Кажуть, що у нас є якийсь крам, а в них купець. Либонь, ми з тобою ніколи не крамарювали? Чи, може, вони не на ту стежку втрапили, чи в мавнівцях заплуталися? (*Глянув на Хведоську.*)

Хотина. Милости ж просимо в господа. (*Іде в хату.*)

Степан. Засвіти ж там світло, щоб, бува, поночі лоба не розбили; нехай роздивлються, де той у нас крам.

Свирид (*до Федоськи*). Чого ж ти, дівчино, раки печеш?

Степан. Уклонись же людам, та звичайненько.

Федоська уклоняється.

Не здивуйте! Вона у нас хатня. Промеж людьми не густо бува, все більш під материним крилом, то навряд чи зугарна до ладу і вклонитися.

Пилип. У дівчат вже така звичка: очі в землю!

Степан. Коли прибудились, то йдіть в хату, світло вже засвічено.

Пилип. Посидимо, побалакаємо...

Свирид. Ідіть же, пане хазяїне, ви попереду, бо ми не знаємо, як ваші двері відчиняються.

Степан. Доброму чоловікові всередину, а лихому і вікно — двері, і димар — ворота!..

Пішли.

Федоська. Як на вугіллі стояла. В голові заметушилося, у вухах як ціпами молотить!.. Від кого ж це люде? Невже не від Романа?.. І-і! Не доведи, Господи! Ні за кого не піду, опріч Романа!.. Що, як не від нього? Втечу, втечу!.. (*Пішла на вгород.*)

ЯВА 11

Зінька хутко виходить із-за причілка.

Зінька. Роман вже й старостів шле! Ганна хотіла мене обманути, а я таки довідалася!.. (Загляда у вікно.) Ондечки ж і старости, Романа нема!.. Де ж він? Чого ж я сюди прийшла? Що ж я задумала, що я хотіла?.. Не розміркую!.. Задумала завтра у Київ на прощу! Завтра? Чому ж сьогодні не завтра?.. Нічого не збагну, не зрозумію!.. Мов вихрем раптом мене вхопило і закрутило, мов пір'їну!.. Кудись несло, перекидало, жбурляло!.. Тут зупинило!.. Ніби всі шляхи мої тут докупи зійшлися! В голові то порожньо, то важко стає, то мов що переливається. Ох, важко як!.. (Вхопилася за причілок.)

ЯВА 12

Хотина вийшла з хати і витира рукавом очі.

Хотина. А де ти, Хведоню? А ходім лишень в хату. Хведоню, гу! Куди ж це вона забігла? От капосне дівча, як засоромилося, що й з двору майнуло! (Шука, потім іде в Харитонову хату.)

ЯВА 13

Пилип, Федоська і Хотина.

Пилип (виходе з хати). Піти привести Романа, швидш діло буде. (Пішов.)

Федоська (іде назустріч Хотині). Я тут, нене. Тільки не буде по-вашому.

Хотина. Чого ж ти ховаєшся? Ми тебе не силуємо, ти в своїй волі. Як тобі Господь на думку покладе, так і роби, так і людям відповідай.

Федоська. Від кого ж ті люде?

Хотина. Парубка зовуть...

Федоська. Невже не Романом?

Хотина. Ба, Романом! Він?

Федоська (засоромилась). Він, матіночко! Він, лебідочко! (Кинулась на шию матері, потім пішли в хату.)

ЯВА 14

Ганна і Зінька.

Ганна (виходить із-за причілка). Зінько! Що ж оце ти робиш? На хвилину увійшла в хату та й щезла... Гарна гостя! Спасибі!

Зінька. Не знаю, Галю, що роблю...

Ганна. Гай-гай! Де твій розум? Бач, це так на прощу збираєшся?

Зінька. Ох, коли б же швидш ранок... Ходім! *(Пішли.)*

ЯВА 15

Пилип і Роман.

Пилип. Шаную Степана, що кремезний чоловік. Хоч би вусом тобі моргнув. «Дочку,— каже,— сватаєте, доччина і воля, а я ані-же не скажу»!

Роман. Невже ж і справді такий вже світ настав, що все міряється грішми?

Пилип. Бо вони всьому голова!

Роман. Ні, це помилка.

Пилип. Поживеш, побачиш. *(Пішли.)*

ЯВА 16

Зінька і Ганна.

Зінька *(хутко йде)*. Пустити мене, Галю! Пустити, серденько!.. Я чула його голос!.. *(Виривається.)*

Ганна. Як бачу, ти зовсім стерялася!

Зінька. Дай востаннє надивитися на нього. *(Приліпа до вікна.)*

Ганна. Жируєш ти, голубко, от що я тобі скажу! Жируєш! Кортить, щоб все село знало, щоб потім кожне пальцем на тебе показувало; щоб приліпили прізвище, котрого й повік не збудешся? Муситимеш щоразу ховати очі від людей, щоразу оглядатися, щоб яка-небудь мерзота, котра нігтя твого не варт, не насміялася над тобою привселюдно! Не раз заквилш: «Ой, Боже-Боже, коли той вечір буде, коли вже про мене наговорюються люде!» Ходім, кажу тобі!

Зінька. Не підуй! І силою мене не поведеш! Не підуй!..

Ганна. Розпустила ти своє серце! Як хочеш, так і роби!.. *(Пішла.)*

Зінька. Нехай мене картають люде, нехай цькують, нехай!.. Не витрують із серця кохання, хіба вирвуть заразом з серцем!.. *(Голосячи, припада до спризьби.)*

ЯВА 17

Зінька і Федоська.

Федоська *(вибіга з хати)*. Де ж таки я при чужих людях признаюсь, що кохаю Романа?.. Нехай мати за мене признаються. *(Прислухається.)* Хто це регоче? *(Придивляється.)* Хто то на спризьбі? Це вже котрась з дівчат дуріє! Котра ж це?

Мотре, ти? Та ну-бо, не пустуй!.. Любоко, обізвись! (*Бере Зіньку за плечі.*) Думаш, злякаюсь? От вже ненавидю!..

Зінька (*підняла голову*). Чого тобі?

Федоська (*відсахнулася*). Хто це?

Зінька. Гарна, як змальована!.. Малюнок красує очі, а серце в'ялить!..

ЯВА 18

Ті ж і Хотина.

Хотина. Хведоню, скажи ж вже... А це хто?

Зінька. Не по знаку?

Хотина. О, як не по знаку. (*Цілує Зіньку.*) Отже й гаразд, що пожалували, спасибі... Тепер вже як свої!.. (*До Федоськи.*) А ти хіба не пізнаєш?

Федоська. Ба пізнала. (*Убік.*) Чого вона сюди прийшла?

Хотина. Ходіте в хату. А моя Хведоня, чи ви бачили таку соромливу, не хоче сказати при чужих людях, що коха Романа!

Зінька. Не легко вимовити!.. А ще тяжче, як вимовиш душу, аж дивишся — та душа курям під сідало!..

Федоська. Як яка душа.

Хотина. Що ти там, дурочко, белькочеш? Ходімо!

Федоська (*тихо Зіньці*). Я все знаю!..

Зінька. Тобі ж краще! (*До Хотини.*) Частуйте ж мене, дорого гостю, від порога аж до покуття¹⁰.

Пішли.

ЯВА 19

Настя і писар.

Писар. Настасія Івановна, душко моя, не роби скандалу, как какая-нибудь...

Настя. Пусти мене, Манилочку! (*Підбігла до вікна.*) Ач, як рядочком посідали! (*Кричить у вікно.*) Гусь свині не товариш!

ЯВА 20

Ті ж, Степан, Хотина, Роман, Федоська і останні.

Степан. Хто це тут репетує?

Настя (*до Романа*). Ти як же це без матиного благословенія, крадькома?

Роман. Я прохав вас, ви не захотіли й слухати мене.

Н а с т я. Нема тобі мого благословення! Порочиш наше званіє на всю округу!

Р о м а н. Ваше званіє при вас і зостається.

Н а с т я. Мов багнукою жбурнув мені в вічі.. Осудовиської! З давніх-давен потомственні міщане, он якого коліна: і купці в нашім роду є, навіть і дворяне! На дочці чабана сватається, на обідранці, задрипанці!..

С т е п а н. Та що ж оце ти, віхтева затичко, влізла в моє подвір'я та ще й веремію здіймасш? Та я тебе хутко вкоськаю, ще й цурку на губу накину!

Н а с т я. Не смій мене порочити!

С т е п а н. Помела скільки не пороч, що воно в сажі, а воно знов лізе в каглу, бо на те воно помело!

Н а с т я. *(до Романа)*. Щоб вухо моє тебе не чуло, око моє тебе не бачило! Ой, стеряюся! *(Пада писареві на плече і голосе.)*

С т е п а н. Слухай, Романе! Коха тебе Хведоська, нехай іде! Іди до нас у прийми. Наша хата хоч і маненька, та правда в ній щиренька. Стане тісніш, буде тепліш! Хоч три ступні від покуття до порога, зате в ній тихо, як у Бога.

Н а с т я. Не син ти мені, не син!

Р о м а н. Я і сам думаю, чи не обмінча я часом?

С т е п а н. Романе! Цього я не люблю! «Чти отця твого і матір твою!»¹¹

Н а с т я. Сором, сором!.. Тепер попадає та дячиха висміють мені очі!

ЯВА 21

Ті ж і Сафрон.

Сафрон. Де моя жінка, там і гвалт.

Н а с т я. Ти чого сюди притетюрився?

Сафрон. А ось послухай!

Н а с т я. Нехай тебе злидні слухають! *(Хоче йти.)*

Сафрон *(хапа її за руку і грізно каже)*. Так стій же!

Н а с т я. Що-о?!

Сафрон. Довго я тобі волю давав, довго слова тобі упоперек не сказав... Спитаєш, через що? Не скажу! Не зрозумієш, а чужим людям до того байдуже. Ще б, може, терпів, коли б ненароком не підслухав твоєї умови на мене з оцим шарлатанююю. *(Показує на писаря.)*

П и с а р. Но я могу і протестовать. *(Просовується про-меж людьми і щеза.)*

Сафрон. Забий же мені баки, Насте! Скажи привселюдно, що промеж вас ніякої на мене лихої умови не було.

Ховаєш очі? Слава Богу, що хоч ще крихта сорому осталася!
Від цього часу не ти голова у моїм добрі, а я! Чуєш, я! Твоє
тільки те, що ти від батька маєш: пиха! Цяцькайся з нею!
А тепер, сину, покажи мені твою сужену!

Р о м а н *(показує на Федоську)*. Оце ж і вона, тату!

Федоська, уклонившись, цілує його в руку.

С а ф р о н. У розумного батька і дитина звичайна! *(До
Насті.)* А тепер, стара, ходім до свата в хату.

Н а с т я. Скоріш утоплюсь, ніж піду!

С а ф р о н. Вольному воля, спасенному рай, а скаженому
вигін!

Ідуть всі в хату, опрім Насті.

Н а с т я *(помовчала)*. Що ж це? Манило взяв у мене пів-
тораста карбованців, щоб їхати в город, писати бамаги на ста-
рого дідька, щоб його посадовити в самашедший дом!..

ЯВА 22

Писар і Настя.

П и с а р. На чім скінчилося?

Н а с т я. Манилочку, рятуй мене! *(Кидається йому на
шию.)*

П и с а р. Ти ж казала, що все імушество твоє?

Н а с т я. Заграбували, все заграбували!.. Тільки й мого,
що ти у мене напозичав!

П и с а р. Ітого триста п'ятнадцять рублів з полтиною!
Цей довг запиши вуглем у комині!

Н а с т я. Як?.. І ти мене грабуєш?

П и с а р. Ти обманула мене, как какая-нибудь...

Н а с т я. Ох, не кидай же мене, Манилочко!

П и с а р. С обманщиками у меня нікотерих ділов! *(Від-
штовхує її.)* Ну, што ти чепляєшся на шию, как какая-нибудь
свиндя!.. *(Пішов.)*

Н а с т я. Ох, збожеволію! *(Падає на землю.)*

Завіса.

ДІЯ IV

Середина убогої хати. Замість столу скриня, покрита простою, самодільною
скатеркою. Посередині, за скринєю, сидить Федоська, з обох боків дружки;
на столі гільце і ласощі, біля столу староста (Свирид), біля порогу підстароста
(Пилип); біля печі стоять Степан і Хотина і скільки старих людей.

Д р у ж к и (співають).

Казав соловейко: сяду — не впаду,
 Казала Хведоська: заміж не піду,
 Казав соловейко: політаю,
 Казала Хведоська: погуляю.

(Квітчають Федосьці стрічками голову і розчісують косу.)

Ой, дай, мати, масла,
 Я ж твою корівоньку пасла.
 Виганяла в ранню росу,
 Дай помазати косу.

Хотина подає друзкам стрічки.

Ой, попе, попе Гордію,
 Не дзвони рано в неділю,
 Задзвони рано в суботу,
 Завдай дружечкам роботу.

С ві т и л к а.

Ой ви, галочки, літайте,
 Ой ви, дружечки, співайте;
 За косою квітку носіте,
 Хведосьці правдоньки не кажіте.

Д р у ж к и.

Ой ви, дружечки, рядочком,
 Попід зелененьким садочком;
 Та вирвем квіточку зелененьку,
 Заквітчаємо Хведоську молоденьку.

С ві т и л к а.

Ой, дружечки, помалу йдїть,
 Нашого винограду не топчїть,
 Бо наш виноград скрізь порїс,
 Куди тебе, Хведоню, Бог понїс?

Скінчили чесать.

С в и р и д. Старосто, пане підстаросто!

П и л и п. А ми радї слухати...

С в и р и д. Благословіть молоду квітчати. Раз, і вдруге,
 і втретє.

П и л и п. Бог благословить! Всі три рази Бог благословить!

Д р у ж к и.

В долину, буяре, в долину,
 По червону калину,
 По хрещатий барвінок,
 По зелений васильок.

Г о л о с з а ві к н о м. Молодий іде, молодий з буярами!

С в и р и д. Дружки, квітчайте скоріш та вітайте молодого.
Та не осоромтеся перед буярами, не шкодуйте голосів.
Д р у ж к и.

Мати Романа родила,
Місяцем обгородила,
Зорею підперезала,
До теці виряжала.

Мати сина виряжає,
Виряжає, навчає:
Ой їдь, сину, та до теці в гості
Та сядь, сину, в теці на помості.

С в і т и л к а.

А як буде, сину, теща частувати,
Не пий, сину, першої чарки,
Вилий, сину, та коню на гриву,
Щоб була теща ласкава.

Д р у ж к и.

Ой, попід лісом битая доріженька,
Ой, туди пішов Роман з буярами,
Ім калина дорогу заступила.
Вийняв шабельку, став калину рубати,
Стала калина до нього промовляти:

Не задля тебе ця калина сажена,
Не задля тебе Хведоська наряжена.
Нарядили, як панське дитя,
Посадовили, як сиротя.

П и л и п. Старосто, пане підстаросто.

С в и р и д. А ми раді слухати.

П и л и п. Благословіть молодому в хату вступити, молоду
звселити, отцю-неньці поклонитися, до вінця спорядитися.

Х о т и н а (тихо до Степана). Пилип докладніш промовля.

С т е п а н (тихо). Вони обидва всі закони знають.

С в и р и д (до дружок). Скінчили? (До Пилипа.) Бог
благословить!

П и л и п. Раз, і вдруге, і втретє!

С в и р и д. Тричі Бог благословить!

Я В А 2

Р о м а н з двома хлібами під плечима, за ним б у я р е. Роман з повагом
кланяється батькові й матері.

Д р у ж к и (співають).

Явіру, явірочку,
На жовтім пісочку,
Там щука-риба грала,
Сама собі дивувала,
Що хороше виграла.

Роман підходе до столу, злегенька вклоняється Федосьці, котра встає і тричі йому кланяється.

А ще наша квіточка
Не цінована,
А ще наша Хведоня
Не цілована.

Роман цілується з Федоською тричі, вона бере його за руку, заводить за стіл і садовить поруч з собою.

А вже наша квіточка
Обцінована,
А вже наша Хведоська
Обцілована.

С в и р и д. Старосто, пане підстаросто!

П и л и п. А ми раді слухати!

С в и р и д. Благословіть молодим до вінця збиратися, образам поклонятися.

П и л и п. Бог благословить!

С в и р и д. Раз, і вдруге, і втретє...

П и л и п. Бог благословить. Тричі Бог благословить.
(Виводить молодих з-за столу.)

Д р у ж к и (співають).

Піднімайте, друзки, ноги
Через високі пороги,
Бо надворі річки-калюжки!
Будуть тобі, Хведоню, гіркі друзки!

П и л и п. Батьку, беріть образа! Мати, беріть хліб-сілы!

С в и р и д. Молоді, вклоняйтеся, благословляйтеся!

Степан бере образа, Хотина хліб; Роман і Федоська підходять до них, буярин і дружка стелять долі рушник, на котрий молоді, ставши, вклоняються батькові і матері по тричі в ноги, цілують образ і хліб. Друзки плачуть. Всі виходять з хати, опріч Степана і Хотини.

Буярин взяв образа, дружка хліб.

Д р у ж к и (виходячи, співають).

Тихше, дружечки, йдіте,
Хведоню під пахви ведіте,
Щоб вона не спіткнулась,
Щоб вона не схибнулась.

С т е п а н. Отако! Чого, Хотино, хлипаєш? Кажі: слава Господеві, що діждалася доччиного весілля; проси Бога, щоб допоміг діждати ще й онуків. Сама Хведоня покохала Романа, сама й талану свого пильнуватиме, а не впильнує, то сама й пошкодує.

Х о т и н а. Жалко мені Романа, Господи, як жалко! Мати рідна не захотіла дати благословення.

С т е п а н. Не поблагословила тепер, поблагословить зго-

дом! А Сафрон? Здався мачулою, тільки й бракувало очіпка на голові, а як терпець урвався, загомонів так грізно, мов весняна вода, що греблі рве!..

Хотина. Певно, дошкулило до живого.

Степан. Чоловік смирний, я його змолоду ще знаю: не чепаї його, а він і зроду тебе не зачепить; а от... Бувають усякі люде!.. (Помовчав.) Як це ми з тобою вік прожили, а й ні разу не погризлися?

Хотина. Як то ні разу? А хто похвалювався мене бити, як я поїхала у базар та чотири цілкових загубила?

Степан. Так тільки ж похвалювався. А ти б вже хотіла, щоб я ні разу тебе і не наполюхав?

Хотина. І те ж, як колись проспала та не винесла тобі в поле пополуднувати, як тоді скреготав зубами?

Степан (сміється). Та то... Тоді у мене зуби свербіли! То ще не сварка і не гризотня. Муха яка мала, та й та гнівається. А як я напився у Мороза на весіллі та почав бунтарити, а ти мене упихнула в комору та й заперла.

Хотина (усміхається). Опісля ж сам сказав, що розумно зробила.

Степан. А сказав, бо правда. Мабуть-таки, та горілка була з дурманом. Де ж, зразу мене так і зварило, з третьої чарки прямо нічого й не пам'ятав!.. (Помовчав.) А що ж, чи все вже у тебе злагожено?

Хотина. Страва вже уварилася, а коровай печеться у куми Ганни. У нас трохи тісненько в хаті, та й піч мала...

Степан. Як відгуляємо весілля, зараз комору переробимо на світлицю, і будуть у нас хороми на дві половини!.. Роман казав, що доти не піде до батька жити, доки у Самрося з жінкою не буде ладу. «Не хочу я,— каже,— щоб Хведоська жила у тім гармидері! Та й мати,— каже,— буде дивитись косо на нас обох!..»

ЯВА 3

Ті ж, Самрось і Зінька.

Зінька. Вже поблагословили? Може, ми й несподівані гості, та все ж мусите вконтентовати...

Самрось. Здрастуйте, поздравляємо! (Цілується.) Як там не скоїлося, а мусить бути все по-рідному. Нельзя, брат єдинотробний!

Степан. А й мати приїде, будемо і їй раді, не виженемо з хати.

Самрось. Мамаша не приїдуть... Зслабли. А батько зараз будуть, збираються. Бачили, які у нас батько? Йй-богу, молодець! Учора як напосілися на мене! Золили-золили мені голову, вже так усоставляли... Ай, да батько! От кажуть, що як чоловік задуріє, то вже нема йому зупину,— неправда!

Зінька. Краще мовчав би.

Самрось. Ні, стривай, розкажу! Як же мені перед людьми не похвастатись та ще й перед сватами? Слухайте. От нащо вже я зовсім був спантеличився, мов та кручена вівця, а от... Правда, задача? Як почала Зінька...

Зінька. Та годі-бо!

Самрось. Ні, постривай! Кажу, як почала Зінька благати, як почала прохати: «Ідемо, каже, до Романа на весілле!» Мамаша кажуть: «Не їдь!», а Зінька просе. Хотів ударити Зіньку — не зміг, рука не піднялася.. От штука! Уклонись, кажу, в ноги: поїду!.. Вклонилася, тричі вклонилася! *(Регоче.)*

Зінька *(не дивлячись у вічі)*. Перш не корилася, дурна була!

Самрось. Чуєте? Нехай вона тепер візьме мене за возлюбія — мовчатиму!.. Скорилася, вклонилася в ноги, поцілувала в ручку, і мир.

Степан. Чи надовго ж?

Самрось. А хто його зна. Теперечки у нас в господі всі порядки перевернулись. Перш мамаша командували, а тепер — батько. От чудасія!.. Я вам скажу, що мене тільки треба усовастити, уміючи усовастити.

Степан. Химери та примхи! Жир тебе мордує, як гедз скотину. Чоловік вже бородою заріс, скоро й сивіти почне, а й досі у повиточку... Усовістити його, бач, треба. Бичем би тебе посовістити та ще бича добре попарити, щоб гнучкий був.

Хотина. Та годі тобі, Степане!

Степан. Ач, щоб жінка йому ноги мила та юшку пила?

Самрось. А то ж як?

Степан. Не дружина та, котра без провини скоряється та ще й в ногах повза, а мерзота. В ногах повза потайний ворог або гадина, котра вибира місце, де б болячіш ужалить!.. Бог звелів мужу і жоні жити в добрій згоді та в любові. Де згода, там і благословенне Боже; а де її нема, там диявол кублиться!

Самрось. Мамаша завжди велять: «Бий жінку, розумнішою буде»!

Степан. Коли б вона на себе не наклікала такої навуки.

Самрось. Це я вам скажу, задача! *(Помовчав.)* Чуєш, Зінько! Ось як треба мене до розуму доводити. Мамаша кажуть: «бий»! Задача!..

ЯВА 4

Тіж і Ганна.

Ганна *(з короваєм в руках)*. Осьдечки вам і коровай! Та як виріс! О, і Зінька тут?.. Це вже, кумо, прикмета: як коровай росте, то так ростиме і талан молодих. *(Ставляє на стіл.)*

Тепер би страву виймати з печі. Зінько! Давай повиймаємо!

Виймають страву з печі і ставлять на припічок.

Степан. Порядкуйте-порядкуйте, щоб все було в ладу.
(Бере з полиці псалтиря і чита нишком Самросеві.)

Хотина. Спасибі вам, що за мене клопочетеся.

Ганна. А у нас сьогодні радість: телиця-третяка, первістка, отелилася! Чоловік вніс бичка в хату та й каже: «Оцього бичка подарую молодим на плід!» Кумо! Чи діжа готова, щоб зараз перед поріг винести, як тільки молоді увійдуть в подвір'я? А кожух, кумо, де? Не забудьте вивернути кожуха вовною наверх, як зустрічатимете зятя. Де ж пляшка та чарка? Осьдечки! (Наслуха.) Ой, либонь, вже йдуть. Вже, вже!

За лаштунками починають дружки співать.

Швидше! (Ганна біжить з хати.)

Дружки (співають).

Котилося яблучко з Миргорода,
Підкотилося під ворота,
Відчиняйте ворота,
Бо йде Хведоська молода.
Ой, ми були в церкві та бачили диво,
Два вінці на стільці,
Третій на голівці.
Вийди, матінко, вітайся,
У свого дитяти питайся,
Де ж твоє дитя бувало?
Під царським вінцем стояло.

Ганна (вбіга). Ідїть, кумо, частуйте зятя. Ну, вже ж і пара: як квіточки, як ягідки!..

Хотина пішла, Степан накинув на неї кожуха.

Самрось. Ач, які закони, зовсім не по-міщанськи!.. Правда, Зінько? У нас тільки й співають, як вже зовсім виражають молодих з двору. Свашки співають:

Не плач, не плач, красоточка,
Не плач ти об мене,
Уволюшку наплачешся,
Как чийдеш за мене...

Ще й каларнет підграє, або хлейта! (Пішов з хати.)

Ганна (станове коровай і страву на стіл). Зінько, ти бачила молодих? Ось поглянь у вікно.

Зінька. Поспію!

Ганна. Ми у вівторок вже йдемо на прощу. Підеш?

Зінька. Авжеж... А знаєш, Галю, я ніби зовсім вже не чую серця!

Ганна. Ото й краще! Хай йому абищо, тому серцеві!..

Зінька. Передужаю себе.

Ганна. Коли, голубко, самі не зазнали цілком щастя, радіймо хоч людським. Візьми ножа та покрай хліба на стіл. *(Скочила на полицю.)* Осьдечки ніж. Чи гострий же? Поточи об горня. *(Давши Зіньці ножа, вибігає.)*

Зінька. Чи гострий же? Як Степан казав? Котра без провини скоряється, в ногах повза: «мерзота, гадина, потайний ворог!» Кому я ворог? *(Ненароком глянула на себе у дзеркальце, що в стіні замазане.)* Хто це? Невже це я?! Ох, яка ж я гидка стала, жовта, очі позападали! Це не мої очі, зелені, як у ящірки!.. *(Одвертається від дзеркала.)* Де ж моя краса? Де ж моя погорда?.. Все-все пропало!.. Пий, Зінько, гірку, пий до краю, до денця!.. Радій чужим щастям! *(Вхопила себе за голову і сіла на лаву.)*

Дружки *(співають).*

Пусти, свате, в хату,
Тут нас небагато,
Четверо та п'ятеро,
Та всіх дев'ятеро!

Зінька. Радій же, Зінько, чужим щастям, коли сама не зазнала!.. Не зазнала ані крихотки, ані капелиночки!..

Дружки *(співають).*

Ой, вінчалася Хведоська, вінчалась,
У червоні чобітки взувалась,
Червоні чобітки на нозі,
Що купив Роман на торзі!

Зінька. Романа вітають!.. Знов ти, серце, затріпотіло!.. Цить, бідне, папки дам!.. Цить, присплю тебе, заколисаю, бай-бай заспіваю!..

ЯВА 5

Свирид веде молодих в хату за рушник, за ним весілле, музики і гості.

Зінька *(зустріча молодих)*. Поздоровляю тебе, братіку, і тебе, сестро! *(Хоче поцілуватись з Романом.)*

Роман і Федоська. Дякуємо від щирого серця!

Самрось *(цілується з Романом і Федоською)*. Кажу, недзья — брат єдинотробний.

Свирид. Благословіть молодих на посад¹² садовити, вином-медом частувати, хлібом-сілпо годувати! Ураз.

П и л и п. Бог благословить.

С в и р и д. Удруге.

П и л и п. Бог благословить.

С в и р и д. І втретє.

П и л и п. Бог благословить! Тричі Бог благословить!

Свирид заведе молодих за стіл. Збоку біля молодої становляться дружки, біля молодого буяре. Свирид бере пляшку і чарку.

Д р у ж к и (співають).

Як пішов Роман на посад,
Зустрічав його Господь сам,
З долею щасливою,
Та з доброю годиною.

С в и р и д. Пошли ж, Боже, нашим молодим, князеві і княгині, щастя, долі й віку довгого! Дай, Господи, щоб вони жили на радість та втіху всьому мирові, всьому родові, всьому посполу і Богові святому. (Підніс чарку до рота.) А що ж, скажу я вам, свати, горілка у вас гірка, не можна й до губів донести!

П и л и п (тихо молодим). Поцілуйтеся.

Роман і Хведоська цілуються.

З і н ь к а (криком). Ох, як солодко!.. (Зника з хати.)

С в и р и д (випивши, частує молодих, потім батька і матір, старосту, дружок, буяр, гостей). А що ж музики мовчать? Дружки похрипли, поки глас одведуть, утніть що-небудь.

Музики починають стройть скрипки.

Х о т и н а (усаджуючи гостей і рідню). Контентуйтеся, спасибі вам. Годуйтеся, чим Бог послав, не огудьте та не обезсудьте! (Усажує біля Романа Самрося.) Де ж Зінька? Кумо Ганно, гукніть лиш на Зіньку. (Глянула у вікно.) А осьдечки приїхали і сват Сахрон Михайлович, і сваха Настасія Івановна!

С а м р о с ь. О!.. Невже й мамаша приїхали?

Г а н н а. Де ж це Зінька? (Вийшла з хати.)

ЯВА 6

Входять Сафрон і Настя. Роман і Федоська встають і кланяються тричі батькові й матері.

Н а с т я. Хоч невісточка і не з високого коліна, зате ж з лиця, як паняночка!

С а ф р о н. Гаразд, що з лиця уподобалася, може, прийде час той, що й до серця тобі припаде.

Іх усадовили.

Свирид. Що ж ви, музики, так довго бринькаєте?
Починайте грати!

Музика (*виводе на струні крикливу ноту*). Бачте,
як пити просе!

Свирид. Заграйте попереду, тоді й почастую!

Музика. Коли ж і смичок рипить!

Свирид. Тебе, мабуть, не переспориш. (*Частує, музики починають грати, дві або три пари починають танок.*)

ЯВА 7

Ті ж і Ганна.

Ганна (*вбігає*). Ой, лишечко! Ой, горенько! Сгійте,
стійте!..

Всі. Що, що таке?

Ганна. Зінька в коморі повісилась!..

Всі зацімліли.

Сафрон. Сердешна страднице! (*До Самрося.*) Що,
зайдиголово, чия це провина?

Самрось (*похилив голову*). Моя, тату!

Сафрон. Не так твоя, сину, як моя; люде добрі, винуюся
перед вами у моїй тяжкій провині. Кайтеся, люде добрі, по
мені. Хоч і не все те бачив, що коїлося у моїй хаті, але й того
ніби не добачав, немов наумисне відвертав погляд, міркуючи
свою нерозумною головою: а може, все те пройде, минеться
і вийде на добре? І ось яке лихо вчинилося! Боже милосерд-
ний, прости мене грішного!

Завіса.

*Написано в Катеринославі,
в 1890 році.*

ЧМИР (Чумазий)¹.

Комедія в 3 діях

ЛИЦЕДІЇ

Демко Пшінка, міщанин, бондар.
Варка, його жінка.
Зінько, їх старший син, парубок.
Вустя, їх дочка, дівчина.
Панас, їх менший син, хлопець.
Серьога, брат Варчин, старий чоловік.
Марина, дівчина.
Сильвестр (по-вуличному Шелест) Кононович Ко-
наш, багатий хазяїн, одставний унтер-офіцер.
Овсій Харитонович Вареник, лавочник.
Кошашиха.
Староста.
Волосний писар.
Старшина.
Комедіант.
Судебний пристав.
Народ і діти.

Діється на селі.

ДІЯ ПЕРША

Подвір'я убогого селянина. Стара хата з обсмиканим дахом, з причілка підверта сохою; повітка, комора, хлів, під тином борона і рало; біля повітки бочка, переріз, шаплик, два бочонка, обручі, клепки і скільки відер, бондарський верстак і струмент. Все розметушено, не в порядку.

ЯВА 1

Демко (струже клепку). Левко Гаюненко не додав за переріза руб двадцять три копійки; Мишка Нагльонок за відра — тридцять сім. Руб двадцять три та тридцять сім: до двадцяти трьох як додати три десяткі, то буде п'ять десятків; ще й три копійки, та ще сім копійок, то й шість десятків; а всіх — руб шістдесят. Треба закарбувати. (Вийма з кишені

карбіжку і карбує.) Оце за Левком, а оце за Мишкою. (Дивиться на карбіжку.) Коли б всі, що винні, та віддали зразу, то можна б було і корову купити, не то що чинша² заплатити.

ЯВА 2

Демко і Варка.

Варка (вийшла з хати). Старий, не бачив ти Вусті, куди вона поділася? Тільки дай їй яку роботу, так зразу і майне з подвір'я!..

Демко. Я її до Конаша послав, понесла цебра.

Варка. Наказував же, щоб гроші виправила?

Демко. Звелів, щоб без грошей цебра і з рук не випускала.

Варка. Коли б же то! Такі багачі, а й зубами свого не вирвеш у них!..

Демко. Чим більш чоловік багатшає, тим дурнішим робиться...

Варка. Через що ж то?

Демко. А хто його зна; мабуть, так та копійка ним овладає та опанує, що він, як замакітрений, зробиться...

Варка. А скільки нам винні? То й... Та хто винен, все багачі: Гаюни, Нагли, Конаш, Лепенко!..

Демко. Ну що ж, як винні? На горлянку кожному не наступиш — віддадуть...

Варка. У Конаша як з горла не видереш, то закарбуй на пропале. І жінка його така ж, як і він: скупендряга чортова та ще й брехуха!.. Ще позаторік позичила у мене чотири повісма прядива. (Передражнює.) «Віддам, ей-богу, віддам!» Та й досі віддає. А ще й сваха, та ще й у первих сваха.

Демко. Ото вдруге не позичай.

Варка. Та вже тепер і розхряпаного черепка не позичу.

Демко. А чи не пора б тобі хату обмазати? Дві баби в хаті — матір й дочка, а хата облуплена, мов пустка...

Варка. А, не гризи хоч ти мені голови...

ЯВА 3

Ті ж і Конаш.

Конаш (з-за тину). З тем, што здрастуйте, з вівторком. Це ж ви какеї вже закони завели, що чуже добро грабуєте?

Демко. Не знаю, хто з нас такі закони заведе.

Конаш. Как же? Приходить ваша дівчонка, приносить цебер і провозглаша такой приказ: «Доки денег не віддасте, доти й цебра не дам...» Вот так приказ небувалої!..

Варка. Іншого приказу і не сподівайтесь від нас...

К о н а ш. Чудной ви чалаєк! Што я, по-вашому, шарлатан, чи який халамидник? Либонь, хазяїн, як і слід, і званіє достачноє!..

В а р к а. Та хоч би ви й вищого званія були, а гроші віддайте!..

К о н а ш. Кажеться, і Богу-государю служив!..

Д е м к о. Віддайте гроші, тоді й цебра беріть!..

К о н а ш. А, та й чудной ви чалаєк!.. Ми ж з вами по суседству?..

ЯВА 4

Ті ж і В у с т я.

В у с т я. Тату, а що я з цим цебром робитиму?..

Д е м к о. Неси його сюди!..

В у с т я (*перелізла через перелаз і становить цебра*). Кажу, віддайте, дядьку, гроші! А вони зараз почали в батькаматір ляяти!..

К о н а ш. Ну, це вже ти, дівко, брьош!..

В у с т я. Еге! Ще й ударити мене хотіли!..

К о н а ш. Тошно, што кагди ти мені согрубила, я хотів тебе морснуть по фазаномії!..

В а р к а. Бить — треба купить! (*До Вусті.*) Піди там до печі, щоб ще не скипіло.

Вустя пішла в хату.

Коли вже й рідня одно другому виїдає очі, то чого ж сподіватись від чужих?..

К о н а ш. Не можу ж я, щоб при моїм званні, примером скажем, Вустя, кака-нибудь задрипа, уславляла мене на ти, я з нею так што свиней не пас; а што касаємо прочаго, то, здається, що ми завжди до вас, як і порадок велить!..

Д е м к о. Еге ж, завжди надимаєте губи!..

К о н а ш. Чудной ви чалаєк! То вже такой порадок, що кожній себе свой чин соблюда! Ну, тільки супроти вас нікотої!..

В а р к а. Чужим, свате, не забагатієте!

К о н а ш. Либонь, я чужого не воздержую?

В а р к а. А хіба ваша жінка не позичила у мене позаторік чотирьох повісем прядива?..

К о н а ш. Ето ваша баб'яча кумерція.

В а р к а. Це прямо грабіж!

К о н а ш. Позику до грабіжу нельзя под ранжир, потому нікоторого сходствія. Свате, віддайте, пожалуста, цебра: скотину пора напувать, відром не натягаєшся!..

Д е м к о. Віддайте, пожалуста, довг та й беріть цебра!..

Варка. Авжеж!

Конаш. Ну, сказать би, багато винен, а то пльове діло...

Демко. Вам пльове, то й віддайте, а нам то сума...

Конаш. Я таку суму можу жбурнуть старцеві.

Варка. Ви жбурнете? Ви скоріш удавитесь, ніж жбурнете!..

Демко (до Варки). Може, й жбурне... Чому не дурить, коли приступа? Ви, звісно, чоловік при копиталі.

Конаш. Та й у вас копитал в руках.

Демко. Який?

Конаш. А ваше ремесство? При вашім скуствії так можна он які копитали... Вже сколько я об етом товкував з вашим синішкою.

Демко. Махни рукою!

Варка. Це таки й правда. Скільки разів і я казала: покинь, Демку, пити!..

Демко (усміхається). Цебто, щоб тобі більш зосталося, чи як?

Конаш. Звісно, ви при своїм праві.

Демко. Як кожного дурня слухати...

Конаш (помовчав). Свате Демку! Оставьте, пожалуста, бомбандіровать, віддайте цебра.

Демко. Свате Шелесте, віддайте довг і оставте теж андірувать!..

Конаш. А, чудной чаласк!

Вустя (на порозі). Мамо! А чим я затовчу борщ: ні сала, ні пшона ані крихотки...

Варка (до Демка). Не віддавай цебра без грошей! (Пішла в хату.)

Демко. Ну, це, може, і не твоє діло.

Конаш. Свате Демку.

Демко. А що, свате Шелесте?

Конаш. Та й чудной ви чаласк!

Демко. Ви, либонь, чудніший.

Конаш. Когда б ви до нас інакше, так і ми б до вас... От, значить, тепер у вас случай: ні сала, ні пшона, а в нас і те, і друге...

Демко. Та що?

Конаш. І болш нічаво! (Помовчав.) А ежели я тепер вазьму цебра та й пайду?

Демко. А ежели я оцим стругом та за вами пужну вслід?

Конаш. Так, значить, ви на штурм? Чудной чаласк? Толки што у мене всіх грошей нема; сколько есть у партманеті, столько й віддам. (Вийма.) А загляньте у вашу запись, сколько там за мною?

Демко (*вийма з кишені карбіжку і дивиться*). За два обручі на бочку — дванадцять копійок.

Конаш (*дивиться у свою записну книжку*). Так тошно.

Демко. За три нових клепки на діжку з шаткованою капустою — п'ятдесят чотири копійки.

Конаш. Верно!

Демко. Бачите, які у вас церемонії: капуста не яка-небудь, а шаткована.

Конаш. Скус другою!

Демко. Примхи. Нове дно, у кадку на буряки, сорок копійок.

Конаш. «Было дело под Полтавой!..»³

Демко. Нові обручі на водовозну бочку — шістдесят копійок.

Конаш. Такої договор!

Демко. Тепер за нову клепку і дно до цебра — тридцять шість.

Конаш. Ето по совісті, верно! Ні, у вас усьо чесно.

Демко (*лічить*). А всіх грошей два рубля і дві копійки.

Конаш. На што вам і табличка сложенія? Верно, так і в мене виходить. Як ви можете на карбіжці усякі копигали? Спитай хто мене, що воно оце таке. Сказав би: цурочка, палочка, покидьків брат... І до цього є наука!

Демко. А звісно, що є. Це ще мене покійний батько вчили. (*Показує пальцем*.) Оце у мене рублі, оце полтиники, оце гривеники, а оце копійки. В старовину усяка позика була на карбіжку, а не то, як тепер: розписки та векселі... Перш було, позичив гроші, зараз і закарбував, а посереду карбіжки вирізав хрестика, поцілували обоє хреста і потім ту карбіжку за образи...

Конаш. Гм, шутки сказати!

Демко. Як прийде строк, тоді той, хто дав гроші, бере з-за образа карбіжку та й іде правити. «Віддавай,— каже,— зараз, а то зламаю хреста!» І той віддає.

Конаш. Віддає? Скажи, пожалуста!

Демко. А як не спромога віддати, то вже припада навколішки та блага, щоб поборгав.

Конаш. Да-да! Вон как воно було в старовину. (*Бере цебер і огляда*.) А не протікатиме?

Демко. Що то, вам уперве доводиться користуватись моїм ремесвом, чи як? Хто мені коли прикинув мою роботу? Давайте лиш гроші.

Конаш. Та нате вже. Чудной чаласк! Ось сімдесят вісім копійок, більш нема при собі, хоч самі загляньте у партманет.

Демко (*лічить гроші на долоні*). Я не знаю, як ходити біля того партманету, то не хочу й заглядати. (*Хова гроші у гаманець*.) А скільки коштує ота вигадка?

Конаш. Руб тридцять. Ловка штука! На три поділа і на три замки.

Демко. Добре, що вам спала батьківщина, то й можна парминети купувать. Отець ваш навколішках повзав та складав копійку до копійки, а ви вже одержу городську, часи і всякі витребеньки!

Конаш. Ето не разореніє, а культурное соблюденіє свого званія. *(Бере цебер.)* Прощавайте! *(Пішов.)*

Демко. Ходить здорові! *(Почина стругать.)*

Варка *(з дверей)*. Віддав гроші?

Демко. Не всі.

Варка. Тепер і дожидайся аж до маненького Юрія; доки рак свисне, аж тоді тобі Конаш віддасть останні.

Демко. Ну, тажде ж не я у нього в руках, а скоріш він у мене: на все село і на всю округу один тільки бондар — я!

Варка. Дай же мені грошей, збігаю до шиньку, візьму солі, олії...

Демко. Та я й сам збігаю, там і робота є.

Варка. То збігаємо вдвох. Добре Конашам батьківщиною користуватися.

Демко. Іншому талан, іншому два, а іншому і дуля, та ще й аж під самісінький ніс! Один змалку працює, у праці і помира, і дітям в нащадок зоставля одну тільки гірку працю...

ЯВА 5

Ті ж і Марина.

Марина *(з відром у руці)*. Добридень, з вівторком!

Демко і Варка. Спасибі, розумнице!

Марина. Дядечку, голубчику, полагодьте мені відерце. Якось не хотючи ударила боком об цямрину, та дві клепки так і ввігнулися всередину. Тепер біда як тече.

Демко *(взяв відро і розгляда)*. Об цямрину, кажеш? Скажи краще, об кілок ударила.

Марина. Та хіба не однаково?

Варка. Кінчай, старий, хутчіш роботу, обідати сядемо. *(Пішла в хату.)*

Демко. Мабуть, на когось розгнівалася та й шелеснула відром об кілок або об камінь? Сьогодні як-небудь справлю, а завтра раненько принесеш, то я перетягну обручі. *(Почина лагодить відро.)*

Марина. А Вустя в хаті?

Демко. В хаті. А ще кого тобі треба?

Марина. Більш нікого!

Демко. А Зінька в хаті нема! *(Усміхається.)*

Марина. Еге! Тринди-ринди!..

Демко. Зінько на току молотить просо.

Марина. А може, я його вже й бачила?

Демко. Хіба?

Марина. Ну й чого б я глузувала? А ви ніби б то і не були молодими?

Демко. Та був же.

Марина. То-то ж бо й є. *(Хутко побігла в хату.)*

Демко. Гарне дівча, чепурне і моторненьке. Зінькові якраз під пару, та ще одно другому і до мислі. Коли б спромога, зараз би оце після Дмитра і за рушниками посилає. *(Зітхнув.)* Коли ж ні з чого потягнутись. Шкода буде, як Марина подає рушники за іншого, а не за Зінька.

ЯВА 6

Демко і Зінько.

Зінько *(з ціпиллом і бичем в руках)*. Кумедія! І півкопи проса не збив, а вже бичеві голову скрутив. Де б, тату, взять сириці, одрізати ремінчика?

Демко. Там, у коморі, на бантині.

Зінько пішов в комору.

Це вже углядів, що Марина прийшла, то й бича не пошкодував одбити, тільки б ускочити у подвір'я та хоч переморгнутись з нею. Любляться собі, та ще й неабияк!

Зінько *(виходить з комори)*. Треба піти в хату та взяти свого складного ножа.

Демко. Він же у тебе в кишені.

Зінько. Ба ні, в хаті...

Демко. На мого. *(Дає.)*

Зінько. Чи гострий же?

Демко. Ондечки брус, поточи.

Зінько *(бере ножа)*. Цей ніж такий, тільки слава, що ніж. *(Точить.)*

Демко. Я піду твого винесу. Де він там лежить?

Зінько. Та там...

Демко. На яким місцеві?

Зінько. Та все одно ви не знайдете.

Демко пішов в хату.

Де ж Марина? Це її відро. *(Роздивляється.)* Авжеж, що її. Бігла зараз повз тік й каже на бігу: «Треба нам хутчій побачитись: лихо мене спобігло!»

Зінько і Марина.

Марина (*хутко*). Приходь зараз у верби, треба пере-
балакати.

Зінько. Про віщо?

Марина. Силують мене батько заміж за Лавріна, за
дякового сина.

Зінько. Силують? А ти коза чи телиця, котру взяв за
роги та й повів, куди схотів?

Марина. Еге, добре тобі казати.

Зінько. Так чебто мені має бути легко від цієї звістки?
Тобі, може, однаково, чи за мене, чи за другого?

Марина. Та ні-бо, не те... Коли б однаково, не прибігла
б до тебе на пораду... Сказано, силують!..

Зінько. А в тебе у грудях дерев'яне серце чи кам'яне?

Марина. Як сказали про Лавріна, то так мене, мов
у пропасниці, затрясло, і досі тремтю...

Зінько. Не знаю, як там тобі, а про себе скажу ось що.
Тільки подасеш рушники за другого, тікай з села!.. Кого я кохав,
опріч тебе? Всі ребра тобі поламаю!.. Душу мою ти цілком
забрала!.. Не попадайся ж, усі патли обірву!.. Та мені легче
в криницю сторч головою!..

Марина. Бог з тобою! (*Жахається.*)

Зінько. Не вспію розплющити очей, про батька-матір,
може, про Бога не згадаю, одну тебе пам'ятаю! Уб'ю!..

Марина. Та нехай мене хоч печуть, хоч ріжуть!

Зінько. Нечувственна ти, ідолка!.. Хрест мене побий,
уб'ю!..

Марина. Соколеньку мій, орленьку!.. Ні за кого, опріч
тебе. Вийди увечері до криниці. Вийдеш?

Зінько. Ще б не вийшов.

Марина. Гніваєшся?

Зінько. Ні, шуткую! Бач, з шуток аж піт покотився.
(*Витирає рукавом лице.*)

Марина (*бере відро*). Приходь же.

Зінько. Іди вже.

Марина. Хоч глянь же ласкаво на мене.

Зінько. Про це буде увечері.

Марина пішла.

Ах ти ж!.. Бач, їй неначе шуточки!.. Коли б не кохав, роздер
би клятву дзигу — надвоє роздер би, на десятеро, на шматки!..
Тьху ти, аж у грудях мре... Бач, порадитись прийшла!.. Давно
вже кортить мені віддубасить тебе, та рука не здіймається...
Ну!..

ЯВА 8

Демко і Зінько.

Демко. Полагодив?

Зінько. Кого?

Демко. Ціпа.

Зінько. Я й забув. Зараз полагоджу. *(Бере ціпильно і бич.)*

Демко. Де ж це Маринине відро? І Марини нема, де вона?

Зінько. А чорт її зна!

Демко. Це ж за віщо?

Зінько *(іде на тік)*. Та ну її к бісовому батькові.

Демко. З якого ж це часу?

Зінько. Хоч би повік її не бачити. *(Пішов.)*

Демко. Еге, як бачу, то пора вже Зінька оженити, пора. Коли почав лютувати, то це вже прикмета, що серце в ньому загорілося і вже палахтитиме, доки його не загасиш... Знаю, знаю по собі.

ЯВА 9

Демко і Вареник.

Вареник. Розбезсовісної ти животной! Та ще й ось що я тобі, Демку, скажу: як говорить начистоту, так тебе й падлецом мало назвати! Я з тобою по-людськи, даже по-благородньому, а ти... Та другий, котрий себе соблюда, так отак харкнув би та й плюнув тобі у самісіньку пику... *(Плює набік.)*

Демко. Я ж вам сказав, що зараз після обід прийду.

Вареник. Я вже давно пообідав.

Демко. А я ще й не думав.

Вареник. Що за народ такий вилуплюється! Совісті, що називається, аніже ані на макове зерно. І куди тільки та совість поділася? Як я, то кожному погоджаю, кожному потрапляю, щоб якнайкраще!.. Ну, скажи, коли я тобі не зробив приємності, коли?

Демко. Та що й казати?

Вареник. І перед Різдом, і перед Великоднем, і коли завгодно, завжди даю набір. Бери та знай мою добрість — о! Закон, щоб набір чи під заклад, ані Боже мій! А в мене закон у моїй совісті... Монополька ще сонце не зайшло, а вже замкнена, а у мене хоч опівночі приходи, рад старатися!..

Демко. Що й казати.

Вареник. О, бачиш? Скажи, коли я не дав тобі набір, коли?

Демко. А коли я вам не відробив?

В а р е н и к. Тут не в тім роцот, а що совість у мене!.. Ех, розбезсовісний животной! Тепер мені треба буряки і капуста класти, а кадки течуть.

Д е м к о. Та ось я зараз ложку-другу борщу з'їм та й прийду.

В а р е н и к. Як кому нужда, то всі до Овсія Харитоновича: сякий-такий, немазаний, дай набір, дай під заклад, поборгуй!.. А як Овсію Харитоновичу що треба, так тоді іди, Овсію Харитоновичу, та поклоняйся. І куди тільки совість людська поділася — навдивовижу! Прийдеш?

Д е м к о. Тадже ж сказав.

В а р е н и к. Скоріше ж! (*Спокійно.*) Там ще дві клепки треба буде перемінить у діжці, що з водою... Я вже тобі дам восьмуху:

Д е м к о (*усміхається*). Та гаразд.

В а р е н и к. Бач, усміхаєшся та облизуєшся? Хто б вас пожалів, якби не я, хто б зарятував при нужді! Піди до монопольщика — чи зарятує? Коли-небудь у серцях візьму та й занехаю вас, перейду у друге село, де у людей совість є, плакатимете за мною. Я вам, як отець рідний, он як догоджаю. Що, у мене хіба горілка не купована, чи я її сам роблю?.. Прощавай, треба ще до колісника забігти, і той теж вже четвертий день колесо лагодить... А як вам припаде нужда, так зараз до Овсія Харитоновича: «Овсій Харитонович! батьку рідний, благодітель, всип хоч півбутилочки...» Ех, розбезсовісної животной! Приходь же! (*Пшов.*)

Д е м к о. О, ти щедрий! Тільки що через твою щедрість не то що зайвої мірки хліба, а й кожушини на нашій спині скоро не зостанеться... Ні, годі вже! Коли б Господь допоміг діждати великого посту, покину пити, хай їй абищо. Як така нечисть та щодня має паскудити тебе своїм гидким язиком!..

В а р к а (*з хати*). Чого той песиголовець знов тут дер свою горлянку?

Д е м к о. Міцне горло, через те й дере.

В а р к а. Ти ж казав, що вже нічого не винен йому, що відробив.

Д е м к о. Та відробив же, а це помінився за вигоду обтягнути дві бочки.

В а р к а. Неначе за гроші; там процент, а тут вигода?

Д е м к о. Тадже ж.

В а р к а. Он яке завелося здирство.

Д е м к о (*нюха з ріжка*). Як тільки діжду пилипівки⁴, покину пити і зарік дам, щоб ніколи й до губів її не доторкнути.

В а р к а. Зарікався вже ти не раз.

Д е м к о. Та невидержка ж! Оказія яка чи случай, ну й... Попробуй не випити на весіллі або у бесіді, зараз скажуть:

загордував!.. А випив одну, то вже від другої і неловко відмовитись!.. А там вже й піде.

В а р к а. Воно таки правда, що інший, Господи, як улесливо припрошує, так що й незчуєшся, як вип'єш! А все ж краще б не пить.

Д е м к о. Кінь на чотирьох ногах та й той спотикається. Бува ж і так, що чоловік скільки років пантеличить, а потім і схаменеться. А може, мені наврочено або починено? Я таки помічав за собою не раз: іноді зовсім наважуся не пить, отже, немов чую, як щось невидиме прямо насильно тягне тебе до Овсія... Ну, й підеш...

В а р к а. Розказують, що десь тут, на хуторах, проявилася така знахарка, що вишптує від перепою.

Д е м к о. Коли б воңз сюди придигала, вже б і я пристав на те, щоб пошептала... У нас їй гарний був би заробіток: п'яниць і на пальцях не перелічиш. Як тільки згадаю, скільки день моїх марно пройшло, що одних понеділів прогуляно, то аж страшно тобі стане!

В а р к а. А лайка, а сварка, а гармидер?

Д и м к о. І біда! Хай їй враг, залишу! От дивись, Варко. Пив я, пив? А тепер годі, як відрубав! Шабаш!..

ЯВА 10

Т і ж і П а н а с.

П а н а с (біжить з току). Тату, тату!

Д е м к о. А що там?

П а н а с. До нас у тік Конашеві бики вперлися; чисто стіжок жита розвернули.

В а р к а. Чи не капосні!

Д е м к о. Побіжи ж та вижени. А де ж Зінько?

П а н а с. Пішов чогось у верби. Може, загнать биків у обору?

Д е м к о. Віджени до Конаша та скажи, щоб не пускали удруге, бо штрап заплатять. Біжи ж швидко!

Панас побіг.

Чого б то Зінько пішов у верби?

В а р к а. Там Марина коноплі витяга з води. Оце ж свіжо прибігала.

Д е м к о. Так що?

В а р к а. Хіба не помітив, яка збентежена? Я чула, як вона шепнула Вусті, що має хтось її сватати!..

Д е м к о. Так?.. Он воно що! Шкода!..

В а р к а. Шкода, як Марина не буде нам за невістку.

Д е м к о. Ще й як шкода!

Варка. Чи не позичив би Конаш карбованців з тридцятки, щоб весілля справить? По наших достатках можна б і тридцятком обійтись.

Демко. У Конаша посереду зими льоду не випросиш, а візьми у Вареника, то надінеш собі ярмо довіку.

ЯВА II

Ті ж, староста і волосний писар.

Староста. Здрастуйте, з вівторком!

Варка і Демко. Спасибі, будьте й ви здорові!

Староста (до писаря). Здіймайте з них допроси, по всій правилі. А ви на всякий опит кажіть настоящу правду.

Волосний писар (до Демка). Як вашого отця звали?

Демко. Василем.

Волосний писар. Так. А діда вашого, батькового батька?

Демко. Семеном.

Волосний писар. Так.

Демко. Ви це чинш прийшли править? Поборгуйте, будь ласка, от зберу по людях...

Волосний писар. Не перебивайте. Був у вашого отця син ще, і як його звали?

Демко. Авжеж, був. А, це за подушне знов прийшла бамага? Годів з п'ятнадцять теж присікалися були до мене за подушне, так я справив їх на братове жительство.

Волосний писар. Ви слухайте і не прикословте. Отвічайте, де ваш брат?

Демко. Як покійні батько померли, царство їм небесне, вічний покій, мені тоді було годів з десятка, не більш; а старшому братові, либонь, чотирнадцять.

Волосний писар. Як старшого вашого брата звали?

Демко. Андрієм.

Волосний писар. А де ж він числиться налицьо?

Демко. У Києві. Як zostалися ми сиротами, без отця-неньки, так старшого брата взяв за малчика у лавку якийсь купець, сказати би, приятель батьків, чи що, та й повіз його з собою у Київ, а я zostався у хуторі, там-таки, де батько наш жили на чинші. Там вже я і зріс, там і вилюднів. Сказати так, чужі люде довели до розуму, чужі й оженили...

Волосний писар. А не писав ваш брат Андрей письма коли до вас?

Демко. О, як-то не писали? Писали, аж три письма писали. Всі письма у мене і зараз за образами лежать. Покійна

Христя Чавунова колись-то ходила на прощу у Київ, то одвідувала брата, і вони прислали нам хрестики від великомучениці... Трете письмо, либонь, позаторік прийшло.

В а р к а. Позаторік же, якраз на полупетра.

В о л о с н и й п и с а р. І ви одписували до брата?

Д е м к о. Та я неграмотний, а тут у нас був салдатик, так я йому казав одписати, ще на першого листа. Ось піди, Варко, принеси ті листи сюди.

Варка пішла в хату.

В о л о с н и й п и с а р. Коли ж ви одписували?

Д е м к о. Та щоб по правді вам сказати, то, мабуть, годів з двадцятку. Скільки разів думка шибала написати, щоб брат Андрій Васильович прислав грошей, що я, стало бить, при великій сем'ї і при нужді...

В а р к а виносе листи і дає писареві.

Раз якось Конаш згодився написати і так ловко почав листа: «Братіку мій родний, братіку єдиноутробний! Возьму перо в руки, край столу сяду і спишу я нужду горьку і свою печаль-досаду. Лети листок от схода на осток...» Та й досі не дописав, все якось часу не було.

В о л о с н и й п и с а р. Так брата вашого єдиноутробного звали Андрієм Васильевичем Пшонкою?

Д е м к о. Андрієм Васильевичем Пшінкою.

С т а р о с т а (до писаря). Як на вашу думку, ці письма настоящі чи хвальш?

В о л о с н и й п и с а р. По давності і мухоіспачканості надо заключить, що настоящі. (Капля.) Тепер прочитаєм бумагу.

С т а р о с т а. Хрестіться, Демку, хрестіться і ви, Варко.

Д е м к о. Та перехрестіться не штука. Чого ж би то?

В о л о с н и й п и с а р. Брат ваш єдиноутробний, Андрей Васильевич Пшонка, волю Божією помер...

Д е м к о і В а р к а. Царство небесне, вічний покій!

Д е м к о. Братіку ріднесенький! (Хлина.) От скільки разів збирався на прощу, оце ще недавно міркував: піду цього року у Київ, аж ось коли провідаю братіка.

В о л о с н и й п и с а р. Горя без радості не бува.

С т а р о с т а. Щоб нікаторої втіхи — не полагається, так воно від Господа милосердного!

В о л о с н и й п и с а р. Слухайте ж, що я вам прочитаю (читає): «Объявить мещанину Дементию Васильевичу Пшонке, что после смерти брата его, Андрея Васильевича Пшонки,

умершого в г. Києве, в доме купца...» Отут не розберу хвами-
лії: чи Калинина, чи Малинина! Здається, Бадилина?

Староста загляда в лист.

Староста. Язык до Кийова доводить. Аби б тільки туди,
а там у людей допитаються. Спитають, де тут такий-то помер.

Волосний писар (чита). «В доме купца Давилина
осталось духовное завещание, которым он завещал ему, Демен-
тию, наличными деньгами шесть тысяч рублей серебром,
находящиеся на хранении в государственном банке, домашнее
имущество и одежду на сумму пятьсот рублей. Духовное
завещание и опись на завещанное имущество находятся при
деле у мирового судьи Подольского участка».

Староста. Бачите?

Волосний писар. Подпишіть, що вам об'явлено.

Демко (здивовано). Це ви не шуткуєте? У мене в голові
все перевернулося, у вухах дзвенить... Нічого не зрозумію!
Варко, ти розібрала?

Варка. Що ж тут розбирати? Бундючилися супроти нас
люде, і тепер і ми підіймемо догори носа.

Писар. Верная ваша правда.

Старшина. І щоб ви знали, як я вас тепер почитую,
то вже ви не Демко... Давайте сюди руку. (Бере руку Демка.)
Дементя Васильович та ще й господин. Понімаєте, о!

Писар. Общє уваженіє и почтеніє!..

Демко. Кажете, шість тисячів копіталу і одежі на
п'ятсот карбованців? Варко, посилай Вустю за півквартиою!
Милості просимо у господа.

Варка пішла в хату.

ЯВА 12

Ті ж і Вареник.

Вареник. Ну, і не розбезсовісної ти животной? Неначе
у нього мільон триста тисяч. А, господа начальники! (Чолом-
кається.) Супостате ти, Демку!

Демко. Ну-ну, тепер вже Демка нема, а Дементя Ва-
сильович.

Вареник. Що таке?

Демко. А таке, що я тепер тобі не робітник та й нікому
не бондар! (Скида з себе хвартуха, ремінець з голови.) Хай
хто інший бондарює, а я попаную! (Жбурля хвартуха і ремі-
нець.)

Вареник. Вже насмоктався? Хто ж це тебе намочив?

Демко (до писаря). Прочитайте, пожалуста, отому
дурневі рішеніє! (Іде в хату.)

П и с а р. Получив агромадне наслідство!..

В а р е н и к. Та-ак? Так треба проздравить, до речі і в куми попросить... *(Хутко йде в хату.)*

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Середина хати Демкової, піч, лави, під, стіл і таке інше.

ЯВА I

Входить Варка, за нею Вареник.

В а р е н и к. Істину говорю вам, що бачив Дементія Васильовича учора в городі і думав, що вже вони у собственім дому.

В а р к а. Чого ж він там воловозиться? Три тижні як поїхав у Київ, другий вертався б скоріш додому, а він ще й в городі засів.

В а р е н и к. Тепер у Дементія Васильовича можуть бути діла по всій путі від Києва і аж сюди. *(Сіда.)*

В а р к а. Певно, там загуляв?

В а р е н и к. Не без того, єсть малость, тільки вони соблюдають себе.

В а р к а. Тут борошна ані пилиночки; нікому зерна віднести до млина: Зінько заслаб, а Панаса старий взяв з собою в Київ...

В а р е н и к. Чому ж ви мені не сказали про борошно? Та скільки завгодно! Ай, розбезсовісна ж ви!..

В а р к а. А потім віддавай вам вдвоє?..

В а р е н и к. От ви й не знаєте, яка у мене совість. А може, я й нічого не взяв би? А що перш я брав процент чи вигоду з Дементія Васильовича, так то ж другий роцот... Перш, бувало, я і вилаю Дементія Васильовича, і до роботи пригоню. Бувало, кажу: «Не п'янствуй, Демку, труждайся, Бог труди любить...» От тепер Господь милосердний і наградив Дементія Васильовича і, може, через мою навуку... Знаєте, не хто, як Бог!

В а р к а. Сваха Конашиха вже на глум мене підіймала, що ніякого наслідствія нема, що то одні вигадки.

В а р е н и к. Єсть наслідствіє. Як списано у бумазі, то все воно єсть. Дементій Васильович вже навчилися пихи такої: ніби з тобою говорять, а дивляться он куди. Чудодій! Не було б наслідствія, не були б і вони при такім соблюденії своєї гордості.

В а р к а. Коли б, борони, Боже, не обікрали його.

В а р е н и к. Деньги вони у городської банок положили, а муцтво при них. Кажете, синок ваш недужий? Чим же?

В а р к а. Така думка мене шибя, чи не з любощів.

В а р е н и к. Хм! Ех, розбезсовісної народ! Котра ж то накоїла такого лиха?

В а р к а. Звісно, тепер кожду завидки беруть. Хіба мало їх є таких, що на лихе згожі? Щоб кому добре зробити, то такого не вишукаєш і вдень з хвинарем, а на лихе і в темну ніч наткнешся.

В а р е н и к. Кров би йому пустить, не пробували? Біда як помага, як кров пустиш або банки постановиш. Можна і дикохт. Дикохт теж помага, біда як помага!.. А може, з очей, бувають глази розбезсовісні. Бабу Репиху покличте, щоб зли-зала або вишептала! Мені скільки разів злизувала!

В а р к а *(дивиться на нього)*. Та чи ви відчепитесь від мене сьогодні? Цілісінький день слідком ходите!..

В а р е н и к. Скажіть мені, куди тільки совість людська поділася? Навкруги така розбезсовісність пішла!.. Таки покину вас, покину село і перейду туди, де єсть у людей совість.

В а р к а. Коли б же швидше кидали! Душі моєї до себе не навернете... Ненавиджу вас, аж гидую! *(Одвертається від нього.)*

В а р е н и к. За віщо ж? Ех-хе-хе! А я питаю вас, де совість людська?

В а р к а. Пожалуста, не підсипайтеся! Нічого я не розберу, про віщо ви торочите. Перш ви гребували нами, а тепер наша черга.

В а р е н и к. А Бога ви не боїтесь?..

ЯВА 2

Ті ж і Вустя.

В у с т я. Мамо! Зараз казали посесор, що бачили татка за селом, вже татко їдуть додому. Посесор тюпки бігли, а татко їдуть ходою, бо з кладдю їдуть!

В а р к а. Слава Господеві, що вже вертається! Не знаю, чи бігти назустріч, чи на порозі зустріти?

В а р е н и к. Зустріньте на порозі з хлібом-сіллю.

В а р к а. Я не вас питаю.

В у с т я. Мамо! Ви не знаєте, чи привезуть мені татко подмостона та ботики городські? От коли б привезли!..

В а р к а. Тадже ж приїде, побачимо.

В а р е н и к. А звичайно, що привезуть.

В у с т я. Я й одного дня не носитиму юпки та оцих черевиків, що бовтаються на ногах, неначе постолі!..

В а р е н и к. Воно й справді до такої хвазамонії так черевки не хвасон.

В а р к а. Може, вже недалеко їде? (Вигляда у вікно.)

В а р е н и к (б'є себе по лобові). Ах, я балван! Чого ж я тут стою? Дементій Васильович проїжджатимуть мимо мосі лавки, воздам же я їм честь: зустріну їх горілкою і пивом! (Побіг.)

В а р к а. Відціля не видко, ану, гляну на гору! (Побігла.)

В у с т я (сама). Коли б татко привезли подмостона та ботики. Ну, а як привезуть і сережки срібні, і каблучку, і намисто!.. А може, й зонтика привезуть. Учора на вечерницях як сказала я, що буду щодня носити плаття, а спідниці віддам наймицкам — адже татко наймуть наймичок? — дівчата зараз вхопили мене на зубки і почали прикладати. Одна баришньою звеличала, друга панночкою, третя попівною, четверта посесоршою... Байдуже! А Гарасим і собі туди ж думав дошкулити. Було б тоді зачіпати, як ти мені подобався, а тепер байдуже мені про тебе. Ось тільки зачепи, так і плюну в вічі!

ЯВА 3

Вустя і Марина.

М а р и н а (вбіга). Слава тобі, Господеві милосердному, злишилася! Завтра піду у церкву, припаду навколішки, всю душеньку мою змию слізоньками.

В у с т я. З яких радощів?

М а р и н а. Жениха свого злишилася.

В у с т я. Лавріна? Що ж він, помер?

М а р и н а. Живісінький!

В у с т я. Добре злишилася, що подавала за нього рушники!

М а р и н а. Ще б не подавала, коли батько й мати присилували: «Або давай рушники, або геть з хати на всі чотири вітри!» Мусила подавати. А ти що б на моїм місці зробила?

В у с т я. А я почім знаю?

М а р и н а. То-то ж бо й є! А де ж Зінько?

В у с т я. У коморі, недужий лежить.

М а р и н а (з криком). Ой леле! Голубчику мій сизоперий, лебедикун!.. (Хутко йде до дверей.)

Назустріч Зінько.

ЯВА 4

Ті ж і Зінько.

З і н ь к о (блідий, запалі очі). Подратувати прийшла, ще не вдовольнилась?

М а р и н а. Не гнівайся!.. Одійди, Вусте.

Вустя йде до вікна.

З і н ь к о. Взять тебе за ноги та головою об припічок!..

М а р и н а. Вислухай мене, мій лебедоньку! Батько-мати присікалися: «Давай рушники або ж на всі чотири вітри!»

З і н ь к о. А ти й подавала?

М а р и н а. Авжеж.

З і н ь к о. Бодай тебе болячка давала! (*Хоче йти з хати.*)

М а р и н а (*хапа його за руку*). Бо подумала, не переможу батька-матір, може, переможу Лавріна? Перехрестилася та й подавала на одчай!..

З і н ь к о. Ну, що ти мене держиш за руку, пусти!..

М а р и н а (*держе*). Ото й почав ходити до мене Лаврін щовечора.

З і н ь к о. Бодай йому ноги покорчило!..

М а р и н а. Як він у комірчину, я зараз у сльози. Цілісіньку ніч виплачу і слова до нього не промовлю. А вчора прийшов, я пуць йому в ноги: і сякий, і такий, і довічно за тебе Бога молитиму, відкаснись від мене, бо загину!.. Він мовчав-мовчав, а далі підняв мене за плечі, посадовив поруч та й каже: «Не до пари ми одно другому — бачу! Зав'яжу тобі світ і собі завдам мороки. Знаю, кого кохаєш, переконався...»

З і н ь к о (*хутко*). Ну?

М а р и н а. А оце туж-туж його батько вернув рушники і хліб-сіль.

З і н ь к о (*радісно*). Та невже?

М а р и н а. Єй-богу!

З і н ь к о (*обійма її*). Ах ти ж ідолка!..

В у с т я (*біля вікна*). Осьдечки й батько приїхали!

З і н ь к о. Та невже?

Всі хутко виходять.

ЯВА 5

Варка, Демко, Вустя і Зінько, а потім малі діти.

Варка вбіга в хату, хапає з полиці хліб і сіль і стає на порозі.

Д е м к о (*при часах, з ланцюжком через шию і в городській одежі*). Здрастуй, Варваро Назаровно! Здрастуй, супруго моя любезна! Чи пізнаєш? (*Цілується.*) А ви, дітвора, підходьте по черзі. Не разом...

З і н ь к о. Здрастуйте, тату!

Д е м к о. Доки що, кажи вже хоч і тату, а як трохи образую тебе, тоді казатимеш інакше!.. Цілуй спершу в руку, а потім в губи. (*Цілується.*)

В у с т я. І мені так?

Д е м к о. Авжеж. Такий порадок у людей образованих. *(Цілується з усіма.)* Я вас хутко образую, бо бачив усякі образования своїми очима. От дивіться на мене, хіба я таким відсіля поїхав? Образования — це штука немеглена.

В у с т я. Тату, а де ж Панас?

Д е м к о. Зоставив за малчика при лавці, у того купця, де покійні брат, Андрей Васильович, прикажчикували; стривайте, чи заводив я часи? *(Вийма часи і ключик.)*

В а р к а. Що воно таке?

Д е м к о. Часи. От настановляй вухо. *(Підставля їй часи до вуха.)* Чуєш?

В а р к а. Щось дзенька і цика!

В у с т я. Ану, й я, тату, послухаю.

Демко дає їй слухати.

Пхі, чудасія. Дзень-дзень!

Д е м к о. То-то, що дзень-дзень. По оцій вигадці сонце ходє. У яку добу закортіло, глянь на неї і знаєш, чи вже обідня доба, чи вечірня...

З і н ь к о. Я бачив у якономичеського машинистого такі, він дав за них аж сім рублів. Тільки ті білі, а ці жовті.

Д е м к о. Бо це золоті.

В с і. Невже золоті?

Д е м к о. Вони з оцим ланцюжком коштують більш, як сто карбованців...

В с і. Сто карбованців?!

Д е м к о. Це покійного брата, Андрія Васильовича, царство їм небесне.

В а р к а. Вічний покій його душеньці!

З і н ь к о. Машинистий гляне на них і зараз свисток дає...

Д е м к о. А на, Варко, ключика та заведи.

В а р к а. Я не вмію.

Д е м к о. От бачиш. Стало бить, треба тебе ще образовувати.

В а р к а. Та вже образуй!

Д е м к о. Ох, буде мені мороки з вами, бачу вже, що буде! Ось як вони заводяться. *(Почина заводити.)* Еге, вони вже заведені! А як не заведені, то як крутнеш ключиком, то там всередині зараз щось і дирчить!

З і н ь к о. А який тепер час, чи буде вже двадцять п'ятий?

Д е м к о *(дивиться)*. От, ніяк ще не завчу, чи оця стрілка показує час, чи оця? Якщо оця, так буде час одинадцятий, а як оця, так четвертий. Одначе забалакався з вами та й забув про хуру. Треба ж коняку випрягти та позносити все з воза.

Варка. Хіба ж то наша коняка?

Демко. А то ж чия? Купив у городі.

Зінько. Ловка коняка! Ще краща, як у Конаша.

Вустя. Ходімо, мамо, та позносимо все!

Демко. Стривайте! Ви ще там що-небудь поламаєте.

Ось який порадо́к зробимо: Зінько нехай коняку випряга, мати буде установляти, а я з Вустею вноситиму. А ви, дрібнота, геть з хати! *(Пішов.)*

Варка *(сама)*. Дивлюсь на свого чоловіка і не надивуюся, зовсім неначе не Демко, а якийсь підпанок або купець! Як огляну́сь навкруги себе, то мені аж ніби ніяково з ним поруч і сісти.

ЯВА 6

Демко і Вустя несуть диван.

Демко. Потихеньку-потихеньку, щоб не зачепити за одвірок; станови отут його посередині. Це зветься одивань.

Ставляють.

Вустя. Я бачила у посесорів таке сідало, як ходила мазати горниці.

Демко *(сів на дивані)*. Садовись, Варко, і ти, Вусте, садовись. Це не на чуже сідаєте, а на своє,— привчайтесь, бо це штука неমেґлена.

Варка *(сіла)*. Ач, вгинається.

Вустя *(сіла і гецає)*. Неначе на гойдалці.

Демко. Ну, ходім, Вусте, за другими ділами. *(Пішли.)*

Варка. Добре панам, що вони раз у раз сидять на такому мнякому та їдять пундики...

ЯВА 7

Демко *(несе крісло і круглого столика)*. А тепер, Варко, сядь на оце і обіпрись ліктями на оці бильця. *(Ставляє крісло і столик.)*

Варка *(сіда)*. Як ловко! А столичок який, неначе коржик кругленький.

Вустя *(вносить два стула)*. Тату, навіщо отут, де сідати, та все дірочки? *(Ставля стула.)*

Демко. Це майстер так примадикував, а задля чого, то вже й я не розберу. *(Пішов з Вустею.)*

Варка. Оце ж у свахи Конашихи аж зуби скрипітимуть від заздрості. Навіщо цей столичок, що на йому можна робити? Хіба закрішку у борщ кришить? І повидумують же!

Демко і Вустя вносять скриню.

Демко. А це скриня братова, з одежею. (Ставлять під стіну.) А ось всякі лікарствія, що брат гоїлися, і мазі усякі. (Виймає скільки пляшечок і баночок з кишень і ставляє на миснику. Пішов з Вустею.)

Варка. От до речі і лікарствія привіз. (Роздивляється.) Треба буде Зінькові дати. Ось у цій пляшечці багато, якась жовтенька водичка. Може, це з Почаєва або з Печер? (Куштує і спльовує.) Щось недобре!

Демко (вносить дві лампи). Оцю лампію на цей столик, а цю можна й на мисник постановити. Згодом купимо і другого столика. (Ставляє ще пляшечки на мисник.)

Варка. Бач, до чого цей столик!

Вустя (несе мідні підсвічники). Мамо, дивіться, які цяцьковані підсвічники! (Показує Варці.) Коли б ви бачили, мамо, що людей поналазило у двір та дітвори, аж тини вгинаються.

Знадвору люде тиснуться у вікна.

Зінько (вносить ящик). А тут що таке?

Демко. Усяка посуда: стакани, тарілки, чашочки. Всяка там немеглена провизія. (Пішов.)

Зінько. Там ще ящиків сила. (Пішов.)

Вустя. Спитайте, мамочко, татка, чи вони привезли мені подмостона та ботики?

Варка. Тадже ж побачимо, як привіз, то й віддасть. А свахи Конашихи меж людьми нема?

Вустя. Ні, ще нема. (Пішла.)

Демко (з самоваром). А оце тобі, жінко, самуварь. Я тобі покажу, як його настановляють, — штука! А знаєш, як та юшка зветься, що з оції штуки п'ють?

Зінько (вносить ящики). Чай!

Демко. А ти ж почім знаєш?

Зінько. Колись возив до станового пакета, так становий звелів дати мені аж два стакани: таке солодке та гаряче, тільки що найдку ніякого.

Демко. Бачу, що ти вже трохи і образований. А настановлять самуваря вмієш?

Зінько. Роздивлюсь, то й доберу способу. (Пішов.)

Вустя (вносить вузол, з котрого випада лимон). А це що таке: яблучко чи груша?

Демко. Палцин.
Вустя (підійма). Його можна їсти?
Демко. Можна. Візьми і собі, Варко.

Бере Варка з вузла лимон.

ЯВА 10

Ті ж і Конаш з Конашихою.

Конаш. З приїздом, сваток, поздоровляєм!

Демко. Та що з того?

Конаш. Значить, слава Богу, що все благополучно.

Демко. А далі що?

Конаш. Позвольте за ручку почоломкатися. (Протяга руку.)

Демко. Навіщо?

Конаш. Чудной чаласк! Такой порадок.

Конашиха (входить). Здрастуйте, свате, здрастуйте, свахо! (Іде до Варки цілуватись.)

Варка (обвертається). Вимийте перш губи!

Конашиха здивувалась.

Конаш. Ви як же це з нами?

Демко. Як хочу, так і поводжуся. А хто мене може повчати? Чи не ти?

Конашиха. Я принесла вам, свахо, чотири повісма прядива, що колись позичала...

Варка. На бісового батька тепер воно мені?

Конаш. Я, Дементій, приніс вам довжок: руб двадцять чотири копійки.

Демко. Дарую вам!

Конашиха. Хороше ж ви нас вітаєте!

Конаш. Єжели даруєте, так благодаримо. Одначе гніватись на свата не стоїть. (Сідає на скриню.) Сідай, жінко!

Конашиха сіда поруч.

Демко. Здрастуйте вам! Ви чого ж це розсілися? Я вас прохав садовитись чи жона моя?

Конаш. А ловка скриня! Чуеш, жінко, як сват так і далі дурітимуть, то хутко процвиндрять братове добро, тоді ми купимо у них оцю скриньку.

Демко. Не діждете! Чого ви розсілися? Я вас питаю чи кого?

Конаші мовчать.

Це що ж за порадики?

К о н а ш. Бундючтесь, свате, пишайтесь, а ми подивимся!.. Ану покажіть ще який хвокус-покус!..

Д е м к о. Це, це... Та що ж це таке?

К о н а ш (до Вусті та до Варки). А ви чого з лимонами держитесь?

Д е м к о. Які алимони, то пальчини!

К о н а ш. Я, може, скільки сотен, у Турції как бул, там на Балканах⁵, переїв апилцинів, так мені не знать? Це лимони.

Д е м к о. Та що він мені баки забива? Я сам їх у городі купив у лавці, аж два десятки купив. Я більш десятка їх з'їв у Києві, у купців.

К о н а ш. Може, у купців ви і апалцини їли, а це тошно што лимони.

Д е м к о. Не вір, Варко. Облупи лушпиння та й їж! Їж і ти, Вусте!

В а р к а (куштує). Ой, яке кисле.

В у с т я. Аж губи стягує!

Д е м к о (дражнить). «Губи стягує!» Що то, як воно не-образоване. Дай мені, я з'їм.

Варка і Вустя віддають йому, він почина їсти.

Справді, неначе не палцин.

К о н а ш (регоче). Годуйтеся, свате, на здоров'ячко!

Д е м к о. Це, стало бить, мене лавушник обдурив?

В у с т я. Піду рота виполощу! (Пішла.)

К о н а ш. Чого ж обдурив? Тепер будете чай пить з лимо-нами. Позичте й нам з півдесятка.

З і н ь к о (на порозі). Тату! Що то було у скляній банці? Я банку упустив, вона розбилася, а діти як накинупись, геть все поїли.

Д е м к о. Чи не капосні? То глецерина.

К о н а ш. Глецерина маїть сладость...

ЯВА II

Ті ж і Вареник.

В а р е н и к. Вторично моє поштеніє!

Д е м к о. Знаєш, куди йди з своїм поштенієм?

В а р е н и к. Сміхотвор ви, Дементій Васильович! Зараз були приятелі, а тепер знов гордуєте?

Д е м к о. Я який є, таким і буду, а ти... Це й ти сів? Та ти хто такий, який на тобі чин? (Показує на Конаша.) То хоч ундерхвицер, він на війні страждав, а ти хто?

В а р е н и к. А я хіба мало страждав з вами та повчав вас, щоб якнайкраще? Що ж ви тепер так вже дуже соблюдаєте свою гордость проти мене?

Демко. Ви всі мене мали колись за дурня, так тепер вже те минулося, пролетіло ген-ген, відсіля його й не видно вже!.. Розумієте? Минулося!

Конаш. Либонь, саме приступа?

Демко. Га? Що ти уидержвицер, а ти лавушник, так це мені має бути приємність з вами? Нікаторої! Ані соб, ані цабе! Ідїть геть з хати! Я зараз ляжу спочивать, бо всі образовані люде, як приїдуть додому, зараз лягають спочивать. Та чи мені вас коцюбою, чи макогоном гнать?

Конаш. Ну, жінко, і справді вже ми нагостювались у свата, пора й додому.

Вареник. І я можу по дружеству зробить Дементію Васильовичу усяку пошанобу. До свиданія! (Пішов.)

Демко. Хоч і не треба? (До Конашів.) А ви ж чого мнетесь?

Конаш. Позичте полдесятка лимонов.

Демко. Ані одного! (До вікон.) Чого у вікна лізете?

Конаш. Що то у вас за ланцюжок на шиї?

Демко. Не ваше діло! Жінко, дай мені сюди подушку, тут і спатиму... Стривай, чи завів я часи?

Конаш. Покажіть часи!

Демко. Ти й тямиш? (Заводить.) Ні, заведені.

Варка дає подушку, він ляга.

Конаш. Покажіть же часи!

Демко. Ну на, дивись!.. (Показує часи.) І що він в них розбере?

Конаш. Хоч анкор, хоч циліндер на дванадцять каменів.

Демко. Що то вже я ненавиджу, як воно почне базікати! Ідїть з хати, бо сьогодні вже ніякої розмови з вами не буде, та й на частування не сподівайтесь. Варко, повигонь мух, а то бісова птиця не дасть заснути. (Ліг і повернувся спиною.) Та позатуляй вікна.

Варка (почина ганять мухи). Що за уїдливиий народ!

Конаш. Я жалав з вами, щоб дружбу, потому по сусідству і як сродники; а как ви мордяку відвертаєте, так я вам скажу, что не стоїть з таким чмирякою і розговори плодить!.. Самашедчой чалаек!.. Чмир, как есть чмир!..

Пішли.

Демко. Мели язиком, а я вже сплю!

Варка. Хоч би й повік вас не бачити.

Демко. Іч, свинота необразована!..

ЯВА 12

Ті ж і Вареник.

Вареник. Це правда, що вже Конаш як до кого причепиться!..

Демко (*повернувся*). Жінко, жени і Овсія в потилицю!..

Вареник. Ха-ха-ха! Сміхотвор! Спочивайте-спочивайте, я вже сокрився. (*Пішов.*)

Демко. Чисте наказаніє! (*Заплющив очі.*)

ЯВА 13

Ті ж і Вустя.

Вустя (*тихо з сінєй*). Мамо, спитайте татка, чи привезли мені подмастона та ботики?

Демко. Привіз ботики, пальтусака і пальчатки.

Вустя (*сплеснула руками*). Невже? Побіжу похвастаю перед дівчатами! (*Побігла.*)

Демко (*помовчав*). От заплющив очі, і так увесь Київ і виприщило мені перед очима.

Варка. Великий город?

Демко. Несходимий! А Дніпро, брат ти мой!.. А міст — міст так то прямо штука немеглена! А що, ніхто вже в вікна не зазира?

Варка. Пішли всі вже.

Демко. І гаразд. Отак їх обдури, як я обдурив... Я спать зовсім не хочю. (*Встає.*) Достань у тім ящику пляшки.

Варка достає.

Оце ром, а це коняка. Давай чарку.

Варка подає.

Ану, випий, покуштуй цього питва!

Варка (*випила*). Ой, я ж зроду такого не пила!

Демко. А тепер таке тільки й питимеш. Ну, бувай здорова, поздоровляю тебе з моім приїздом! (*Випива.*) Там є солодкі закуски: канхвети, ріжки, инджир... І маслини є... Викушай ще. (*Частує.*) Краще собі вдвох начастуємось до смаку...

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Та ж хата. Мебель розставлена подекуди; посуда проста перемішана з дорогою; на однім вікні ситцьова завіса, на другім кумачева; по стінах всякі картини; під застелена килимом; біля кровати теж килим з левом або ж з конем.

ЯВА 1

В у с т я (сидячи перед дзеркалом, чепуриться і співа).

Калина-малина,
Я розової цвст,
Біл у мене ціпа-мама,
А теперя й нет.

Чорное плаття,
Белої воротник,
Ходив ко мне ціпа-мама,
А тепер одвик.

Чорное плаття,
Белая канва,
Біл у мене ціпа-мама,
А тепер нема.

Звонкая походка,
Серенькій картуз,
Брита я головка,
Бубновенькой туз.

Любила я, любила я,
А он, падлець, утьок...

ЯВА 2

В у с т я і З і н ь к о.

З і н ь к о. Батько вже прокинулись?

В у с т я. Ще сплять.

З і н ь к о. А чого ж ти розверещалась? Де це ти таку па-
скудну пісню переняла?

В у с т я. Мені вона наравиться. Батька не то що піснею,
а коли б з ружа над вухом стрельнуть, то й не розбудиш... а ще
як вони на похмілле!..

З і н ь к о. І коли це пияцтво притишиться?!

В у с т я. Мало батько попоробили на своїм віку? Нехай
тепер вволю відпочинуть.

З і н ь к о. Пияцтво не відпочивок... Куди це ти знов ви-
рядилася?

В у с т я. Туда, куда мне завгодно.

З і н ь к о. Чи не до прикажчиків знову?

В у с т я. Можить бить.

З і н ь к о. Скажена!..

В у с т я. Ні можить бить! (Регоче.)

З і н ь к о. Тьфу!

В у с т я. Ах, скажіте, ради Бога! (Пішла.)

З і н ь к о (сам). Розгартіяш пішов у нашій сем'ї! Куди не скинь оком, все пішло на разореніє, на зруйнованне. Мушу перебалакати з батьком рішуче, так далі не можна... Ну, нехай ще посплять. (Пішов.)

ЯВА 3

Демко і Варка після великої паузи.

Демко (істє солоний огірок, входячи з бокових дверей). Оце саме, але на похмілля!..

Варка (істє канхвети). Може, внести сирівцю?

Демко. Ні, не треба, огірок солоний краще.

Варка. Чого, питаю, так довго барився в городі? Більш тижня прогуляв.

Демко. Не прогуляв, а діло робив.

Варка. А тут така сумота без тебе.

Демко. Мабуть, все питво повичастовувала?

Варка. Авжеж... Той прийде, другий... Тому рюмочку піднесеш, тому дві, ну, і...

Демко. Нічого, питва я привіз вволю.

Варка. Та бачила... Але яке там ти діло робив?

Демко. Не хотілося б мені тобі розказувати, щоб не розплескала...

Варка. То це вже я й плескухою зробилась?

Демко. Та не в тім сила... Нічого вже робить, розкажу, але ти поки що нікому ані слова. Така, бач, промеж нас з Овсієм умова... Ми з Овсієм затіваємо кумерцію.

Варка. Кумерцію?

Демко. Еге ж. У купці запишусь. Бакалію, красну лавку, винний погріб! Розумієш? Кумерцію на всю округу!..

Варка. А тут мало не всі люде одне кажуть, що узує тебе Овсій.

Демко. Що-о? Мене? Ти знаєш, що я вже з Овсієм побратався, вже й хрестами помінялись при свідках. Ти знаєш, при яких свідках? При попові, при дяконові... І титар тут був, і той купець, що волів скуповуває... І багато було! Запили побратимство чимпанським... От штука, брат ти мій, чимпанське! Як тільки одіткнеш затичку, а воно так і цвигне з пляшки!..

Варка. Ох боюсь я, щоб Овсій і справді не взув тебе!

Демко. А я тобі ось що скажу. Мовчав я, доки мовчалося, тепер приказую тобі: затули рота!.. І не смій мені суперечити!.. (По великій паузі.) Годі, не надимай носа!.. Коли ти наїсишся отих ласощів? Як на мене, то хоч би й повік їх не було...

Варка. А я тільки біла солоденьке!

Демко. Їси й так від ранку й до вечора! Вже й діти, либонь, вдоволнилися, не дуже ласуються, а спочатку як були накинулися, неначе сарана!

Варка. Тобі жаль, чи як?

Демко. Та я не про те... А що, чому ж мені байдуже до солодкого: чи така натура в мене, чи гостець не прийма?..

Варка. А я через що їм канхвети, от вгадай. Зроду-віку не вгадаєш! Не думай, що в тебе жінка така вже дурна, що, мовляв, аж вихиляється! Ану, вгадай!

Демко. Що ж там вгадувать?

Варка. Та не вгадаєш!..

Демко. Кажі вже, не мороч голови.

Варка. У неділю була я в церкві.

Демко. Чув я вже. Не то що люде, а й титар здивувався, що виперлася на сам перед, мало ставників не поперевертала!

Варка. Тислася наумисне туди, аж де пані стоять: посесорша, полковниця, попівни і всякі дворяне... Насилу протислася!.. Сваха Конашиха нарочито не пускала мене... своїми вухами чула, як вона шепнула Мокрині та Ликері: «Не пускайте наперед отії барині-сударині». А я таки протислася!

Демко. Чого?

Варка. Доки стояла поруч з простим народом, то ніби що аж штовхало мене до панів!

Демко. Та як розміркувать до ладу, то тобі тепер ніяково стояти з мужвою поруч.

Варка. І тобі так здається? Отак же точнісінько і мені!.. Оце зараз вдивляюся я в тебе і ніби бачу проти себе не Демка зовсім, а якогось прикажчика або купця!..

Демко. Бо образувався...

Варка. А тобі не здається, що ніби і я овсім не мужичого роду.

Демко. Та воно неначебто...

Варка. Отож як протислася до панів, а від них такий пах іде, аж у носі лоскоче!.. я й спитала попівну, з якої причини той пах. А вона й каже: «Бо панії раз у раз канхвети їдять, через те від них таким і відгонить...»

Демко. Може, й так... Ну то їж, щоб і від тебе гарний пах ішов... Одначе у мене в голові тепер плант такий, щоб швидш у купця, розумієш? А що про Овсія, то ще раз тобі скажу, що я чоловіка бачу наскрізь!.. Тільки б мені ще грамоти навчитись, тоді наша взяла!..

Ті ж і Вареник.

Демко. О, за вовка помовка!..

Вареник. А вовк і в хату!.. *(Регоче.)* Не знаю, як ви за нами, а що ми, як не бачимо вас, так от, примером, і сонце ясно світить, а нам пасмурно. *(Чоломकाються.)*

Демко. Та й я за тобою засумував.

Варка. Тільки-тільки що вас згадували!

Вареник. А по чиїх же ділах я клопочу, як не по ваших. Я готов усі свої діла набік, щоб тільки вам, Дементій Васильович, догодить, щоб ви понятіє об мені держали — не таке, як люде, а щоб содержували мене на примічанні своїх чувствій.

Демко. Але стривай! Ми ж побратались, то навіщо ж ти мені викаєш?

Вареник. Бо ви як старший брат, а я як менший — хіба забули умову?

Демко. Ага-га, так-так!..

Вареник. Ви, братіку, учора нагородили мене великою нагородою! *(Зітхає.)* Бог з вами!

Демко. Скільки ж я тобі дав? Невже мало?

Вареник. Спасибі, достаточно!

Демко. Чого тобі ще?

Вареник. Кажу ж: спасибі, привселюдно нагородили!

Демко. Та що ти верзеш, я нічого не розберу?

Вареник. А хто учора, як вернулись ми з города, плюнув у твар мені і моїй жінці? *(Регоче.)*

Демко. Та невже?

Вареник. Варваріє Назаровно, докладуйте їм.

Варка. Вони обоє — Овсій Харитонович і Василина Хведоровна — панькаються біля тебе, цілують тобі руки, посадовили на кровать, подушками обложили, а ти...

Демко. Що ж я зробив?

Вареник. Плюнули у глази — сперначалу мені, а потім і Василині.

Демко. Цього не пам'ятаю!

Вареник. Я душу свою готов за вас, а ви...

Демко. Що ж, я заплачу! Пам'ятаєш, як ударив тебе по морді, адже заплатив?.. Потім я вилив тобі на лисину гарячу кохвію *(регоче)*, аж пузирем лисина взялась — заплатив же і тоді?..

Вареник. А я тепер кажу вам, як перед Богом, що не гніваюсь на вас і плати нікотою не хочу!

Демко. А я хочу тобі заплатити. Ну, не тобі, так твоїй жінці!..

Вареник. І вона так, як і я. Не плату нам треба, а треба діло швидш робить, тоді не буде вже ні мордобиття, ні плювання!..

Демко. Як не буде?

Вареник. Як тільки привезе господин судебний пристав документи, тоді все інакше піде і не до мордобиття буде...

Демко. Коли б же швидш привіз бамаги пристав. Заведемо кумерцію на всю округу!.. Та що він там робе з тими бамагами, що й досі не везе?..

ЯВА 5

Ті ж і Вустя.

Вустя (*убрана в платті і в нитяних перчатках, хутко вбігає*). Це мене прикажчиця так начепурила, по-модньому. Мамо, понюхайте, чим у мене пахнуть руки?

Варка (*нюха*). Чебриком, чи що?

Вустя. Татку, понюхайте.

Демко (*нюха*). Неначе морквою чи, сказать, новим кожухом... Чимсь гарним!..

Вустя. Це мені прикажчиця налила чогось на руку. Прибігла за зонтиком, бо ми оце зараз ідемо з прикажчицею до попаді в гості. Коли б ви, мамо, бачили, як зо мною панькаються прикажчики, Господи! як вони мене люблять! Вже мені аж скучно з вами, побіжу мерщій, бо мене там дожидаються. (*Пішла.*)

Демко. От, чи довго побула у прикажчиків, а вже їй тісно в нашій хаті. А тобі, Варко, наша хата не здається тісною?

Варка. Ні!

Демко. А мене вона неначе давить. Ось і зараз неначе аж закрутилася перед очима... Ач, як крутиться. Пожив у Київіві, у купців в хоромах, то тепер зовсім не можу жить в тісній хаті; давить та все крутиться! Не можу. Як запишемось у купці, куплю великого дома.

Варка. Тільки щоб ближче до церкви, біда як люблю слухать, як дзвони ревуть!.. Як ще була малою, то, було, на Великдень цілий день висидю на дзвіниці та все слухаю, як дзвони ревуть!..

Вареник. А чи пам'ятаєте ви, братець, що сьогодні у старшини бесіда?

Демко. Знаю, а далі що?

Вареник. Що?

Демко. Придивись мені в вічі гарненько і вгадай, про віщо я думаю?

Вареник. Туман, туман в очах, не зрозумію ваших дум!..

Демко. Хочу тобі подарувати сердука братового. *(Іде до скрині, виймає старого сердука і дає Вареникові.)* Нікому не дав би, а тобі на; на та знай мою добрість! Пльонув тобі в твар і вже наградив, розумієш?

Вареник. Братіку родненької!.. Дементій Васильович! Взяли ви цілком мою душу і моє серце під ваші ножки!.. Вірите ви, що я вам добра бажаю?

Демко. Ну, а як вірю?

Вареник. Позвольте ручку.

Демко. На!

Вареник *(цілує)*. Позвольте і другу. *(Цілує.)* Через десять год у нас буде мільон триста тисяч!..

Демко. Коли б же то. Тільки от що: грамоти я не дуже.

Вареник. Довчу, сй-сй довчу!

Демко. Скільки кажеш мильонів тисячів?..

Вареник. Або пльоньте мені зараз ще раз у твар і проженіть з-перед своїх ясних очей, або ж скажіть: «Вірую тобі, Овсію, роби так, щоб добре було!..»

Демко. Та я давно вірую тобі, Овсію!

Вареник. Робить діло?

Демко. Роби!..

Вареник. Щоб на всю округу!

Демко. На всю округу!

Вареник. Братіку, через десять год мільон триста тисячів!

Демко. А давай оце зараз приймемось за грамоту?

Вареник. Можна. Давайте книгу! Я вас у три місяці до всіх наук призведу!..

Демко. Коли б же то!..

ЯВА 6

Ті ж і Зінько.

Зінько *(до Вареника)*. Ось вийдіть, будь-ласка, на часинку з хати.

Демко. Навіщо?

Зінько. Маю, тату, перебалакати з вами наодинці.

Демко. Балакай при ньому.

Вареник. Зіновій Дементович, я ж у вас як свій. Вже й побратався з вашим папашою.

Зінько. Це таке діло, що треба з отцем наодинці.

Демко. Я догадуюсь... Вийди, Овсію.

Вареник. Може, одійти в куток? Я затулю вуха і!..

Зінько. Пожалуста, вийдіть!

Вареник виходить і потім підслушує біля дверей.

Демко. Це ти чи не про Марину знов?

Зінько. Про неї...

Демко. Я тобі раз сказав, що вона тобі тепер не під масть, то й годі про це.

Зінько. Ви тоді, може, в серцях сказали?

Демко. І тоді сказав, і тепер те ж скажу: моя воля, щоб ти сватав прикажчиківну.

Зінько. Цього не буде.

Демко. Як-то не буде, коли мій плант такий, щоб прикажчиківна була мені невісткою?

Зінько. Моєї волі на те нема.

Демко. Я тебе не питатиму!

Зінько. Піп спита.

Демко. Та ти як це зо мною?

Зінько. Так, як і завжди... А от ви, тату, тепер зо мною не так.

Демко. Я від свого слова не відступаюсь.

Зінько. Вже відступились.

Демко. Та ти зо мною на сварку?

Зінько. Борони мене, Боже! Слова зневажливого вам не скажу.

Демко. Та я тебе вижену з подвір'я!

Зінько. Нащо ж виганять? Коли вже я вам так спротивився, то я й сам піду.

Демко. Геть з очей! Це тебе дядько твій Серьога навчив? О, то розумний! Тільки мені тепер на нього плювати. Знаєш ти, де розум, знаєш? У партманеті! Там він увесь! Щоб я більш про Марину і не чув...

Зінько. То, певно, не почувте більш і про мене! *(Хутко пішов.)*

Демко. Що то як воно не образоване, то скільки мороки з ним ще наберешся!

ЯВА 7

Варка, Вареник і Демко.

Варка. Що це з Зіньком?

Вареник. Одні дурощі, заспокойтеся.

Варка. Промовив: «Прощайте, мамо!» А очі йому так зразу і залились сльозами!

Демко. Кремезний, сплоха його не нахилиш...

Вареник. Отакий точнісінько замолоду і я був. Покійні батько звеліли мені сватати Василю, а мені, вірите,

гідко було тоді на неї й глянути! Тепер вже ми привикли одно до другого... Я й кажу батькові: «Утоплюсь!» Побіг у берег, зупинився у вербах та й дивлюсь, чи біжать батько мене рятувати. Бачу, що ніхто про мене не турбується, навіть і батькові рідному байдуже, я й подумав: з якої ж я речі втоплюсь? На другий день поблагословився та й пішов до Василини за рушниками. І от, бачите, і по сей день дітей годуємо...

Демко. Та копитали наживаєте?

Вареник. Верно! Інакше не варто і на світі жити.

Демко. А піди, Варко, подивись, що Зінько робе? Нічого йому не кажи, а тільки подивись.

Варка пішла.

Він перш ніколи, щоб упоперек мені...

Вареник. А тепер забрав собі в голову. Отут, верстов за двадцять, розказував сьогодні один проїжджий, так який случай? Живуть, каже, собі отець з сином в миру, хазяїнують, і слава скрізь іде про них, що хазяїни на всю губу! Батько сказав слово синові, син согрубив; батько вдруге, син ухопив дрючка та батька по плечах... Он який тепер розбезсовісний народ вилуплюється! І куди тільки совість людська поділася? Одначе довго судебного пристава нема.

Демко. Доки прибуде, давай повчимося грамоти.

Вареник. Можна.

ЯВА 8

Ті ж і Варка.

Демко. А де він?

Варка. Кажуть, подався на гору, у город би то, чи що.

Демко. Ач, який упертий! Де не блукатиме, а вернеться додому; не ясла йдуть до вола, а віл до ясел.

Вареник. Верно.

Демко. Одначе годі про це, є важніші діла. Варваріє, іди собі куди-небудь, бо ми зараз за грамоту приймемося.

Варка. А може, й мені цікаво послухати, може, і я навчусь одного-другого слова?

Демко. Тобі грамота не потрібна.

Варка. Чому?

Вареник. Без нікаторої надобності, один тільки гріх!

Варка. А я, було, Господи, як люблю слухати, як ще Зінька брат Серьога вчив читати. Шкода, що тільки одну зиму вчив.

Демко. Ще мало вчений, а вже супроти отцьовської-материнної волі йде!

Варка. Тадже ж ти й старий вже, а вчишся грамоти.
Демко. Мені нема проти кого йти. Опріч того, я вчусь задля кумерції.

Варка. Як почне було Зінько читать, то я слухаю-слухаю, а далі й задрімаю, і почне мені вчуватись, що нібито котик муркоче під самісіньким вухом. Я, Господи, як люблю, щоб котик мені муркотав.

Вареник. Жінці наука одна: слухать мужа і покір-стувать йому. А грамота один тільки гріх!

Демко. Баб'яча голова, конешне, не до книжки зліп-лена, а до печі. Аж осьдечки знайшов книгу! (*Бере з за-пичка книгу і сіда за стіл.*) Почнемо! Може, спочатку вип'ємо по чарці рому?

Вареник. А вам як у нутреностях?

Демко. Та так, ніби просе трохи.

Вареник. А ежели просе, так треба й дати.

Демко. Варваріє! Подай там ту пляшку, що чорний білетик наліплений.

Варка пішла в комірчину. Демко почина читать.

Бра, вра, гра, дра, жра.

Варка (*гука з комірчини*). Тут у цій пляшці нема вже й капелиночки.

Демко. Як-то нема? Може, ти не ту пляшку намацала? (*Чита.*) Зра, кра, лра... Візьми другу.

Варка. Ось знайшла повну. (*Вносить.*)

Демко (*бере, налива, п'є, потім частує Овсія*). Доброго здоров'ячка!

Вареник (*випив*). Ловкий ромок! Почім пляшка?

Демко. Руб п'ятдесят. Варю, випий з нами. (*Частує.*)

Варка (*випива*). Цього напитуку я не дуже вхвалила; он те, як-то його, що шипить?

Демко. Донське?

Варка. Еге ж, ото саме таке, що я пристала б його пити хоч і щодня.

Демко почина читать.

ЯВА 9

Ті ж і волосний писар.

Волосний писар (*під чаркою*). «Науки юношей пи-тают⁶, отраду старцам подают!..» Что ж ви, господа, сидите дома, разве не знаете, де вам слід сьогодні бути?

Вареник. Ми собирались до господина старшины.

Демко. Хотіли трохи повчитись.

Волосний писар. Хоча й сказано, що учення — свет, а неучення — тьма, но розсуждають еще і так: «Вік вчись, а дурнем помреш». А поетому я нічому не вчусь, нічого не читаю, а тільки читаю. Сто рублів в год, восьми рублів тридцять три копійки в місяць! Таковое моє жалування. А у мене три сина і чотири дочки. От я й думаю: почему у мене три сина і чотири дочки, а жалування сто рублів в год? Думаючи так, іду я вулицею, взираю через тини. Вижу я, що у Грицьковім подвір'ї ходять кури, гиндики, гуси і всяка прочая живність. От я й читаю курей: двадцять три! Двадцять три? Нехай би двадцять, а нащо ж ще й три? Починаю я хвилософствувать і видно ясно, що еті три куриці — мої! Понімаєте? Тепер вижу я, що у вас в хаті три мідних підсвішника. Хвилософствую я: навіщо ж три? Адаже ж три свічки заразом не можна світить? Чий же той третій підсвішник? Хвилософія моя шепче мені: «Твій!» А як він мій, то я його й беру. *(Бере підсвішник у кишеню.)*

Демко. Га? Варваріе? Це ж що таке?

Волосний писар. Овсію, маю я право взятъ підсвішник чи не маю? Ежелі я не маю права взятъ цього підсвішника, то ти хіба маєш право, не маючи патента, продавать горілку і під заклад даже давать?

Вареник. Позвольте... потому що у мене совість у моїй душі...

Волосний писар. І в мене вона там же. А закон що гласить? А ви, Дементій Васильович, либонь гніваєтесь, що я взяв підсвішника?

Демко. Не то що, а якось воно...

Волосний писар. А котрий вже місяць у вас паспорт прострочений? А чи не вгодно вам прогулятись етапним порядком верстов за двісті задля ісходатайствованія нового паспорта?..

Демко *(злякався)*. Та я ж нічого...

Волосний писар. Краще, як житимем у миру та в согласії. Примером, Овсію Харитоновича за його хвокуси давно треба б і оштрахвовать, і під суд... Одно тільки скажу слово, і Овсій Харитонович — в трубу!.. Одначе ж я не доношу на нього — не через те, щоб він мені був другом чи до вподоби, а що не він перший котолуп, не він і останній!..

Вареник. Коло такого діла інакше невозможно. Як я їх не пожалю, так хто ж їх пожаліе?

Волосний писар. Кого? Пожалуста, не замазуйте мені очей. От і ви, Дементій Васильович. Вдаєте ви з себе розумного і образованого, а Овсій валяє перед вами дурака!..

Вареник *(хутко частує його)*. Чудова штука!

Волосний писар (*чита ярлика на плящі*). «Ром Ямайський». А, можна! (*П'є.*) Так от я й кажу...

Вареник (*налива*). Викушайте ще...

Волосний писар. Не вредно. (*Випива.*) Овсій валяє дурака, а...

Вареник. Дементій Васильович, братець, почаствуйте ще й ви.

Волосний писар. Так от я й кажу... а Дементій Васильович...

Демко (*частує*). Милості прошю.

Волосний писар. Перед джонкою, пожалуй, пользительно! (*Випива.*) Так я й кажу, Овсію Харитоновичу, свалять дурака...

Вареник. А до Варвари Назаровни треба ще поздоровкатись.

Волосний писар. Наливай! (*Випива.*) Овсію, думаєш не понімаю музики? Хочеш, щоб печать на уста положив. Можна... Почому не так? А тільки скажу: у нас дурак та мошенник — наголо! А посередині нікого нема, один тільки я... А у мене три сини і чотири дочки, а жалування... Давай вип'єм! (*Частуються.*) Не стоїть товковать... З ким товковать? Ходім швидш, вже джонка зварилась...

Вареник. Ходімте і справді мерщій!

Демко. Варваріє, одягайся хутчій. (*Одягаються.*)

Волосний писар (*обійма Вареника і Демка*). Ех, друзі мої! (*До Демка.*) Ти дурак! (*До Вареника.*) А ти мошенник! А я, получаючи вісім рублей тридцять три копійки в місяць... (*Співа і йде, обійнявши Демка і Вареника.*) «Вот мчится тройка удалая...»⁷

ЯВА 10

Комедіант входить назустріч.

Комедіант. Кажись, в єтот самий дом я получив гаджимент?

Демко (*зрадив*). Приїхав-таки? От маладець!

Комедіант. Как же не приїхать? Дав слово, наді сповнить; тім паче, що обіщано і вознагражденіє; пам'ятаєте?

Демко (*до писаря і Вареника*). Ось побачите, який втішний. Варко, це кумедіант. Візьмемо його з собою до старшини, він там кумедію покаже. Ось покажи моїй жінці кіятри, вона зроду-віку не бачила.

Комедіант (*балака за двох*). Ти, мужик, дурак? — Точно так! — Чиво в тебе красной нос?.. — Покусав мене барбос!..

Демко (*регоче*). Правда, втішний? І принесло ж тебе на мою голову!.. Варю, скажи наймитам, щоб скликати народ на кумедію. Хутко!

Варвара пішла.

Волосний писар. Значить, до старшини отложим поход?

Демко. Спершу тут покаже кумедію, а потім у старшини. Овсію, частуй поки що!

Комедіянт. Артист тоже челавек, а потому і дольжно і його почастувать. (*До Вареника.*) «Наливай, брат, наливай, все до каплі випивай!» (*Випив.*) Я привик одну випить, а другою закусить. (*Підставля чарку.*)

Вареник налива.

За здорові компанії чесной!.. (*Випива.*)

Вареник (*частує писаря*). Викушайте.

Волосний писар. Я готов. (*Випив.*)

Демко (*до комедіянта*). Ну й чудак же ти!.. Ану ще покажи що-небудь!.. Сядьмо! (*Сідають.*)

Комедіянт. Кузен, как мой здоров? Карош? (*Б'є Демка по потилиці.*) Ну, але мон шер, кушай што-нибудь... Артист тоже должен кушать!.. Глечик молока, четвертину сала, дві булки, макітру вареник, от і перекуска!.. (*До Демка.*) Так лі, мусю капрал, штоб тебя чорт забрал!..

ЯВА 11

Конаш, Конашиха і ще люде.

Конашиха. Де ж та кумедія?

Демко (*показує*). Комедіянт осьдечки-о! Сідаймо.

Комедіянт. Мадам, ето вот і есть я сам. Лікомендуюсь!.. (*Розшаркується.*)

Конаш. Я видав не раз кумедію. Стало бить, так халабуда (*показує руками*), вгорі завішано кумачом алібо калінкором. І кагди шарманка починає грать, так завіса зараз одкривається, і виходить кукла і провозглаша: «Здрастуйте, гаспода! Я пришол до вас сюда. Чи будемо битись, чи миритись, алібо веселитись?» І почне усякі штуки приставлять. Народ, хто зможе, платить: первое место — двадцять копійок, второе — гривеник, третье — п'ять. Вот виходить дівчонка, сичас запіла: «Во пустыню удаляюсь!», — а він почина плакати, тут вона підскачила до нього, поцілувала, і пашли вдвох «комарицьку» жарити.

Комедіянт. Всьо ето ви, кавалер, розказуєте про кукольну комедію; я же жонгльор, еквілібрист, артист на турніке і на трапедії і, окромя того, показую фокуси-покуси...

ЯВА 12

Ті ж, старшина, староста і другі поважні люде.

Старшина. Дементій Васильович, ми вже вас ждали-ждали та й жданки поїли.

Волосний писар. Кумедію нам привезли і потому посмотріть любопитно!..

Демко (*чоломкається з старшиною*). Садовіться! Спершу тут, а потім до вас.

Староста. Позабавимся. (*Чоломкається з Демком.*)

Демко. Ось побачите, який втішний! І принесло його на мою голову!

Комедіянт. Тепер покажем почитенной публічності своє іскусство, ілі же фокуси-покуси. Которий час?

Демко. Стривай, чи я завів часи? А де ж мої часи?

Вареник. Невже забули, що мені віддали? (*Дивиться на часи.*) Тепер два часи.

Комедіянт. О, не опоздаю на поїзд!.. Вот здесь у меня одна тарелка, а вот здесь у меня одна палочка; вот я ставлю эту одну тарелку на эту одну палочку; и вот эта одна тарелочка на этой одной палочці будеть вертіться. Извольте посмотріть! Жаль, што музики нема!..

ЯВА 13

Ті ж і судебний пристав з двома понятими.

Судебний пристав. Что это за собрание?

Старшина (*тихо до Демка*). Чого це до вас судебний пристав? (*До судебного пристава.*) Здрастуйте, Михайло Іванович!

Судебний пристав. А, господин старшина, а я вас и не узнал.

Старшина. По яким ділам?..

В дверях показуються Зінько і Варка.

Судебний пристав. Кто здесь Дементий Пшонка?

Демко. Я.

Судебний пристав. Одесский мещанин, Дементий Васильевич Пшонка.

Демко. Він самий і є.

Судебний пристав. Вы продали Чугуевскому мещанину Евсею Харитоновичу Варенику движимое имущество, заключающееся в мебели и домашней утвари (*вийма бумагу і чита*) как-то: диван, два кресла, шесть венских стульев, кровать орехового дерева, стол переддиванный, два ломберных стола...

Демко. Та що це ви вигадуете?

Судебний пристав. Деньги за все полностью получили?

Демко. Я?

Судебний пристав. Да, разумеется, не кто же иной, как вы! Зачем же вы проданное имущество удерживаете у себя и не отдаете покупщику? Я приехал с исполнительным листом, чтобы удовлетворить претензию господина Вареника.

Демко. Овсію, що це? Люде добрі, це що ж?

Вареник. Демку, побратиме, перестань смішити людей, не соромся. Ну, що ти все дурака валяеш? Аж смішно тебе слухать, навіть аж досадно.

Демко. Він давав мені у шутки підписувать якісь бумаги; потім возив мене до натаруса контракта на кумерцію підписувать...

Вареник. Контракт підписаний, точно. Роздобувай тільки грошей і через год у нас буде мільйон триста тисяч...

Демко. Це якісь витівки чи шутки?

Вареник. Які шутки? Що ми діти, чи як, щоб у хаток гратись? Ми з тобою написали всі бумаги, як слідує по формі.

Демко. Це розбій!

Вареник. Ти б спершу протверезився, тоді і розчухав би діло. Бач, залив памороки та й вибаньчився на людей, як баран!

Демко. А гроші мої, де мої гроші?

Вареник. Які? Мої гроші, п'ять тисяч п'ятсот рублей, лежать у городським банку, я оце недавно їх положив; а ти повинен знать, де твої гроші. Дивіться, люде добрі, пита, де його гроші. Хто ж краще від тебе зна, де вони? А що ти мені часи подарував, так це правда, і за те я тобі повік вдячний!

Демко. Подарував?

Вареник. Вони у мене сховані в шкатулці під двома замками... То вже така пам'ятка, така!..

Варка. Та це у сні чи навсправжки?

Вареник. Прочумайтесь, Варваро! *(Кланяється Демкові.)* За часи спасибі тобі, побратиме! От при людях дякую тобі, коли хочеш, і в ніжки уклонюся. Господин пристав, просю до мене в господу, спершу пообідасте, а потім і за діло. З города проїхались, перекусить варто. А побратим мій, він чоловік добрий, віддасть без супереки. Окрім того, як і побратими... Побраталися ми в городі, при свідателях... Господа начальники, просю посітить мене. *(Іде з приста-вом.)*

Демко. Ограбував посереду білого дня, посереду людей ограбував!..

С т а р ш и н а (проходе біля Демка). Як же це ти, дурню, таку ворону впіймав? (Пішов.)

С т а р о с т а. Дурневі дурнем і помирать. (Пішов.)

В о л о с н и й п и с а р. Вєсьма і вєсьма глупо! (Пішов.)

К о н а ш. Оце так хвокус-покус! (Пішов.)

Люде починають тихо розходитись. Комедіант зникає, сховавши в кишеню підсвішника.

Д е м к о. Все, все прахом пішло!.. Немов у сні все те проминуло! Знов злидень, знов Вареників попихач. Всі відцурались... І син рідний, Зінько, і той відцурався.

З і н ь к о (входить). Не відцурався я вас, тату, аби ви мене не відцурались.

Д е м к о. Зіньку, сину мій! (Обійма його.) Одурено мене, обморочено, знов наг я, як птах!.. Бідні ми, сину, бідні!..

З і н ь к о. Ні, тату! Бідний той, що в болоті сидить; а чоловік, доки на ньому хрест,— не бідний!

З а в і с а.

ОЛЕСЯ

Драма в 4-х діях і 5-ти одмінах

ЛИЦЕДІЇ

Кіндрат Антонович Балтиз.

Лукерія Степанівна, його жінка.

Олеся (Олександра), їх дочка.

Матвій Гнатович Тасюра, вчитель.

Нифінт Варфоломійович Знаменський,
бурсак.

Марфа Варфоломійівна, його сестра, дівчина.

Яков Михайлович Воздвиженський, пса-
ломщик.

Старшина.

Волосний писар.

Павло } слуги.
Горпина }

Марина, удова.

Влас, її син, парубок.

Галя, її дочка, мала дівчинка.

Шльома } лавошники з містечка.
Гершко }

Пфейфер, німець.

Льовка, лакей.

Леонід Петрович Загрива, поміщик.

Гості і діти.

Староста.

Леоніла Агапонівна Козубська, підстаркувата
дівчина.

Діється в Україні.

ДІЯ I

Кімната у панському будинку, але вбрана по-міщанському: іншого то й
надто, а іншого брак.

ЯВА I

Павло і Горпина.

Горпина (*вигираючи вікна, співа*).

Ой коли б я біду знала,
Не йшла б заміж та гуляла.

Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько бідна моя!

А тепер я біду знаю,
Пізно ляжу, рано встану.
Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько бідна моя!

На городі квітки в'ються,
А за мене хлопці б'ються.
Ого-го-го, го-го-го,
Голівонько бідна моя!

Не бийтеся, нема за що,
Хоч я гарна, та ледащо.
Ого-го-го, го-го-го.
Голівонько бідна моя!

Павло підспіває.

Як вам, дядьку, гарно у сердуці! Тепер зовсім ви не схожі на чередника.

Павло (*розставля дзиглики*). Був би я раніш розумним, доси не такі б сердуки носив.

Горпина. Чи й справді?

Павло. Щоб ти знала. Чого скалиш зуби? Чула, що як ще тут сиділи наші рідні пани, не оці посесори-жироїди, а справжні пани?..

Горпина. Так-так. Згадали те, від чого вже й сліду не зосталось.

Павло. Ех, ви! За справжніх панів життя було!

Горпина. Та ну?

Павло. Що вже танукають? Скільки не танукай, а як воно тпрукнуло, то далі не поїде. Ну й понімай ти тепера, що я був мало не три года за лакея.

Горпина. Невже?

Павло. А ти міркувала, що я зроду чередник та й годі? Не, брат, бери вище! Ти спитай мене, де я бував; спитай, чи є що таке в світі, щоб я його не видав? Хочеш, я тебе зразу, одним словом, остовпину? Скажу таке слово, що ти тільки баньки витріщиш?.. От, наприклад, скажи мені: що таке гостинниця? (*Сіда у крісло.*)

Горпина. Гостинець?

Павло. «Гостинець»!.. Дуря ти! Що гостинець, так і мала дитина зна, що то ласощі; а я тебе питаю, що таке гостинниця?

Горпина. Мабуть, не вгадаю.

П а в л о. Ну, а білярд ти бачила?.. А портерську лавку?.. А трахтир з вивіскою: «Захадите, гаспада, тут веселиє всегда»?..

Г о р п и н а. Он скільки ви світа бачили!.. Як же це ви були лакеєм, а нарешті чередником стали?

П а в л о. Спитай ти мене, то я, брат, і сам гаразд не зміркую, як воно скоїлося. Збираються, примером, чуєш, наш покійний пан, Петро Ригорович, збираються виїздити у заґряницю. Покликали мене та й питають: «Што, Павлушка, поедеш з нами у заґряницю?» А мене неначе який біс сіп за язика: не поїду, кажу. «Пачаму?» — Боюсь. Ще, кажу, як, борони, Боже, помру на чужій стороні, то нікому буде й поховать. Бач, мені тоді міркувалося, що на чужині нема ні людей, ні попів, а скрізь тільки одна пуща, нетрі, та безкети... І кортіло ж мене у ту заґряницю, ну, сказать... аж тіло на мені свербіло, так кортіло; а язик, неначе він не мій, одне белькоче: не паєду. Прямо, мабуть, щось таки наврочило! Почав, примером, вигадувать: я не знаю, кажу, відкіля там і сонце сходить, та ще чи й світить воно там, чи не світить?.. Ге, дай тоді мені оцього розуму, що тепер у моїй голові...

Г о р п и н а. Що ж, і не поїхали?

П а в л о. Господа поїхали, а я зостався... Доси вже був би, може, комардином, коли не швельцаром; а може, ще й вище забрався б.

Г о р п и н а. Що ж воно таке швельцар?

П а в л о. А таке, що сиди увесь день на кріслі, рипай дверима, та дивись у казету — от тобі і вся робота...

Г о р п и н а. Рипай дверима, хм. І не обридне ж?

П а в л о. Як хто подзвонив, встань і одімкни; зняв ти шинелію, чи шубію — гривеник; надів — гривеник або й більш того.

Г о р п и н а. За віщо ж гривеник?

П а в л о. От як доведеться тобі коли побувать в городі, то й побачиш, за віщо дають гривеники. Потому образование... У городі і розуму наберешся, і гостинниці побачиш, і кандиртерську...

Г о р п и н а. Що воно таке за кандир?.. Я й не вимовлю.

П а в л о. Кандиртерська? І я, брат, попомучився, доки наламав язика, а тепер так я потраплю зразу усякі розмови по якому хочеш. Кандиртерська — це така крамниця, що до чого не доторкнись, усе, брат, солодке. Далась вона мені взнаки. Послали мене покійні пан, Петро Ригорович, з запискою у кандиртерську; німець взяв у мене ту записку, подивився, далі зиркнув на мене і знов очі встромив у записку; згодом промовив до мене: «Вас?»..., а потім до другого: «Хер-мер-мер!», а той до нього: «Я?». А цей знов: «Та ти ж!» І зараз той другий і понакладав у папір усяких порожніх та й дав мені. Несу я те порожнє, держучи обома руками,

щоб не випорснуло. Чую, щось мені по руці неначе потекло. Зирк! Аж тече сметана. Я лизь язиком — солодке; лизь удруге — біда, яке солодке!.. Та доки доніс те порожнє до гостинниці, всю сметану вилизав. Приніс, та й подаю панові. Як закричить на мене пан, як затупотить... «Помняв,— каже,— падлець усю кушанню!..» Сміха, та й годі! (*Хутко хапа Горпину за кишеню.*) А це що в тебе у кишені, сахар?

Горпина (*б'є його по руці*). Та гетьте-бо! Відкіля б у мене взявся той сахар?

Павло. Хіба не можна хапнуть?

Горпина. Чорта лисого хапнеш, коли все позапирано!

Павло. Невже? А за рідних панів так все було настіж; бери, чого хочеш, чого душа бажа, бери вволю!.. От життя було! Минулося... А я думав, що то в тебе сахар, з'їв би грудочку. (*Зітхнув.*) Давно вже не їв сахарю.

Горпина. Сьогодні, як чай наливатимуть, я, може, вам роздобуду.

Павло. Бери, чого зівать? Сахарь, це не крадіжка. Бери сміливо! Чаю я не вхвалив, часм тільки зуби повипарюєш...

Горпина. Коли б мені довелось побувати в городі, вже б надивилася усяких див.

Павло. Невже ніколи не була? Попрохай хазяїна, щоб повіз.

Горпина. З якої речі?

Павло. Тадже ж лабузницья до тебе... думаєш, не бачив?

Горпина. Еге, вигадайте півтора людського...

Павло. А ти дурою не будь. Скаже він тобі: «Поцілуй». А ти зараз: «давай цількового, або й два, то поцілуй!..»

Горпина. Не плетить дурощів...

Павло. Ні, справді. Слухай-бо. Як почне хазяїн біля тебе півнем стрибати, ти й скажи йому: «Постановить Павла за ключника.»

Горпина. Єй-богу, я вас вилаю.

Павло. То ти так з дядьком?

Горпина. Гарні дядько... Ач, чому навчають!..

Павло. Дуря! Ти себе оберегай, а як дають, не зивай.

Горпина. Мовчіть, бо так навідлі оцією ганчіркою і морсну по пиці!..

ЯВА 2

Ті ж і Кіндрат Антонович,

Кіндрат Антонович. Хазяйки тут не було?

Горпина. Ба, оце недавно навідувались.

Кіндрат Антонович. А що, Павле, краще тобі в горницях, ніж у загоні?

Павло. Павлові скрізь однаково, як у хліві, так і в горницях; чи долі сидіти, чи в кріслі, з казетою в руці, його тим не здивуєш.

Кіндрат Антонович. А що, як тебе взяти й зовсім за лакея?

Павло. Я й на те пристав.

Кіндрат Антонович. Ну, сьогодні придивлюсь, як ти справлятимешся.

Павло. Колись умів догожати справжнім панам, то, може, й на вас потраплю.

Кіндрат Антонович. Тепер справжній пан той, котрий має в кишенях.

Павло. А хіба мені важко сказати на вас і ваше високоблагородіє? Як звелите, так і величатимем.

Кіндрат Антонович. Я тебе годую, стало бить, і пан.

Павло. А так. Звісно, ви наші, а ми ваші.

Кіндрат Антонович. А ке, принеси мені води.

Павло. Сихчас! *(Пішов.)*

Кіндрат Антонович. Чому не прийшла в повітку, як я тебе кликав?

Горпина. Не чіпайте мене, бо хазяйці скажу... Он вже й люде почали постерегати.

Кіндрат Антонович. Які люде?

Горпина. Хоч би й Павло.

Кіндрат Антонович. Павло? Хто ж Павлові повіре? Мені на двадцять Павлів начхати! Краще не маніжся, а подумай, чим ти згадаєш свої молодощі, котрі не двічі бувають на віку...

Горпина. Ідіть до Гапки.

Кіндрат Антонович. Що-о?

Горпина. А коли і Гапку вже залишили, то підіть до Пріськи.

Кіндрат Антонович. А-а, ти ревнуєш? От за це хвалю. Та ти краща від Гапки, і від Пріськи, і від усих!.. Був би я удівцем, я озолотив би тебе!.. *(Хоче обняти її.)*

Павло втискується в середину.

ЯВА 3

Ті ж і Павло.

Павло *(несе на підносі стакан води)*. Звольте!

Кіндрат Антонович *(довго дивиться на нього)*. Ти таки зовсім маладець! *(Бере стакан, п'є.)* Либонь, я таки zostавлю тебе при горницях...

Павло. Не жалкуватимете.

Горпина. І мені менш би було роботи... Де ж це віник?

Павло. Там, у тій кімнаті, за шахвою.

Горпина пішла.

Бадьорна дівчина! *(Показує очима на Горпину.)*

Кіндрат Антонович. До вподоби тобі? Чи не думаш сватати?

Павло. Ні, я вже спізнився. Вона у мій бік і не дивиться, гне вище... Окрім того, вона і небога мені...

Кіндрат Антонович. Он що!

Павло *(хихікнув)*. А поніма окуратно, де раки зимують..

Кіндрат Антонович. А ти краще знай свого носал..

Павло. Я так сказав, на вітер... Мовляв: «Іж борщ з грибами, держи язик за зубами...»

Кіндрат Антонович. Держатимеш ти й без грибів.

Павло. Правильно! А тільки як ми бували при панах, то й знаємо, як діло повернуть з дівчатами .., вчені.

Кіндрат Антонович. Тямиш ти?

Павло. Чого не понімаю, за те ніколи не візьмусь!

Кіндрат Антонович. Ов? Але я тим не цікавлюсь... *(Дивиться на нього.)* Одначе нехай буде й так, що від сьогодні на тобі чин лакея. Побачимо, чому ти у панів навчився!

Павло. Я вмю і невидюцим прикинутись, як треба буде.

Кіндрат Антонович. Я не про те... Гляди ж мені, визначись сьогодні перед гостями так, щоб не довелось за тебе мені червоніти. *(Іде, а потім вертається.)* Жаловання тобі я не прибавлю, а одержу стару з мене, як зумієш заслужити,— матимеш. Розумієш, з мене стару одержу?.. А про Горпину не смій мені більш ніколи натякати, чуєш? *(Пішов.)* То все пустяки.., не те у мене на думці...

Павло *(помовчав)*. Ну, Павле, не будь дурнем, то буде тобі що і їсти, і пити, в чім хороше походити.

Чутно голос Лукерії Степанівни.

ЯВА 4

Горпина і Павло.

Горпина. Чуєте, знов квочка розкудкудахталася?

Павло. Нехай кудахка, тільки і її, що покричить; вона на те господиня. Але ми з тобою все ж таки тут найстаршими будемо.

Ті ж і Лукерія Степанівна.

Лукерія Степанівна. Та й довго ви воловозитеся, скоро вже й гості почнуть сходитись, а ви й однії горниці ще не опорядили, як слід. *(До Павла.)* Навіщо ще й тебе в горниці взяли, мало й так дармоїдів?

Павло. Правильно. За рідних панів слуг було сила, так тож були справжні пани... А тут хазяїн каже: «треба», ви кажете: «не треба», і... правильно.

Лукерія Степанівна. У кого дзенька в кешені, той і пан.

Павло. І я вас почитую, як достометну пані. Та дай вам тільки прозору трубу в руки, та щоб шляпку при голові — і вже ваше осіятельство! Правильно. Тільки що осіятельство і без лакея, чи правильно ж? О, бачите! Виходить, мене вам треба.

Лукерія Степанівна. *(до Горпини.)* Куди ж ото ти ставляєш отого дзиглика, хіба не знаєш, що йому належить бути отутечки?

Горпина. Почали витребенькувати!

Павло. Правильно, що йому отутечки іменно і слід стояти, де господиня приказують.

Горпина. Учора був отамечки, а сьогодні вже он куди ставляй його!

Лукерія Степанівна. Еге ж, учора був отамечки, а сьогодні буде осьдечки.

Павло. Так і понімай!

Горпина. Навіщо ж це?

Лукерія Степанівна. Я так хочу!

Павло. Понімаєш, дуря, господиня так жалають, і правильно.

Горпина. На таку господиню ніколи не потрапиш догодити.

Лукерія Степанівна. У кого нема тями, той і не потрапе.

Павло *(до Горпини.)* А ти наважайся потрапляти. Було, покійні пан, Петро Ригорович, кажуть: «Павлушка, штоб завтра стая небуль, що стоїть у цій кімнаті, стояла в тій, а та, що в тій, штоб стояла в цій!» — Слушаю! І завтра зроблено так, як звелено. Господиню треба слухать, бо вони наші, а ми їхні.

Горпина. Та так же!..

Лукерія Степанівна. За зиму відлежала боки, то це в тобі жир почина грати.

Павло. Правильно! Людина, як і скотина, почува весну. Горпино! Чуєш, я тобі не велю грубіянствувати!..

Горпина. Робиш щодня, як той сірий віл, не вгаваючи, а тебе ще за те дармоїдом взирають!..

Павло. Бо вони на те господиня, стало бить, і можуть взичати, а ти набери в рот води.

Лукерія Степанівна. Ти б, може, хотіла панувати? Пикою не вдалась!

Горпина (*усміхнулась*). Як на чиї очі...

Павло. Правильно, що пальтретом не вискочила!

Лукерія Степанівна. Чи сукно на оцім столику витерто, чи й доси в крейді? Адже ж у карт гратимуть.

Горпина. А я почім знаю, що гратимуть?

Лукерія Степанівна. Чи тій же лампі отамечки й слід стояти, куди ти її примостила?

Горпина. Вона ж тут раз у раз стоїть.

Лукерія Степанівна. Стояла там, а теперечки осьдечки стоятиме. Товкү у твоїй голові ані на шаг.

Павло. Горпино, роби так, як велять! От покійні пан, Петро Ригорович...

Горпина. Ще й ви тут розпанькались з своїми покійниками, аж обридло слухать!

Павло. Іншого покійника охотніш згадаєш десять разів, ніж якого живого один раз.

Лукерія Степанівна. Намочи зараз кінчик рушника у воду та витри столика.

Павло. Водою не годиться. Бувало, за покійного пана, Петра Ригоровича, як тільки де пляма на сукні, зараз водкою, а водою тільки розквацяєш.

Лукерія Степанівна. Іменно, що тільки розквацяєш. Піди, отам у шахві стоїть горілка, налий трішки у рюмку або в стакан.

Горпина пішла.

Павло. Не хвалив я того, що у вас шахва, у котрій стоїть горілка, відперта. От тільки увійшов у горниці, і бачу вже, де непорадок. Чи й сахарь так?

Лукерія Степанівна. Ні, сахарь та чай під замком.

Павло. Під замком? Хоч і під замком, а все ж таки не давайте ключів Горпині.

Лукерія Степанівна. Хіба ти що постеріг за Горпиною? Я ж казала, що й вона така ж, як і Пріська.

Павло. Я тільки зиркнув сюди-туди, зараз і бачу, що не так, і не до хвасону... Ну, і хто це звелів оці крісла отутечки попрутуляти?

Лукерія Степанівна. Хто ж, як не я?

Павло (*переставля крісла*). Так ви ж, мабуть, веліли ось як їх постановити? (*Ставляє по-своєму.*) За покійного Петра Ригоровича...

Лукерія Степанівна. Отак же і я хотіла, так хіба у Горпини є на то тям?

Павло. Ну, не турбуйтеся, при мені все коїтиметься під ваше хотіння... Коли хочете, ключі від сахарю дайте мені.

Лукерія Степанівна. Чи ти ж зугарен мені догодити?

Павло. Я? Та хіба ж я не бачу, що ви хочете, щоб у вас все було на заґряншній шталт? А що, не вгадав?

Лукерія Степанівна. Ба, вгадав. Треба буде дати тобі косинку на шию, а то так якось не чепурно... А сорочка на тобі яка?

Павло. Десятчана.

Лукерія Степанівна. Я дам тобі тонку, стареньку, хазяїнову.

Павло (*цілує її руку*). А хоч і дві, хіба я не зумію подякувати? Та я!..

Лукерія Степанівна. На мою думку, ти тільки й зміг би потрапити на мене.

Павло. Господине. (*Б'є себе у груди.*) Ось як я вам!.. Єй-ей... Знаєте, я який? Скажіть мені: Павле, пірни в ополонку!.. Єй-богу, я такий. (*Цілує її в руку.*) Отака була ніжна ручка у покійної барині, Марії Вікторівни... А Горпині ключів від сахарю не давайте, а давайте мені.

Лукерія Степанівна. Ой, мабуть, ти щось помітив за Горпиною?

Павло. Я оком тільки зиркнув і помітаю...

ЯВА 6

Ті ж і Горпина (*з стаканом*).

Лукерія Степанівна. Умочи ж красчок рушника в водку.

Павло. Набери в рота та й сприсни, так краще буде.

Лукерія Степанівна. Або сприсни, то ще й краще буде.

Павло (*бере в рота горілку і сприскує*). Отако-о!

Горпина (*втира столика*). Ач, як ловко втирається, сукно, неначе нове.

Лукерія Степанівна. А ти, дуря, і не знала цього?

Павло. Куди ж їй? Я більш світа і людей бачив, а й то за вашим розумом ледве похоплюся.

Лукерія Степанівна (*йдучи*). Як зберуться гості, то треба буде зараз і до обіду лагодитись. Чи ти, Павло, умієш чай наливать?

Павло. Спитайте Павла, чого він тільки не зна. Навдаху, чи й є що у світі таке, до чого б Павло не добрав способу?

Лукерія Степанівна. То наливатимеш сьогодні чай, а я хоч трошки попаную. *(Пішла.)*

Павло *(до Горпина)*. Чула?

Горпина. Ну?

Павло. Кешені у тебе просторі? Буде солодко і тобі, і мені *(Бере стакан з горілкою.)* Ого, скільки линула! Навіщо добро пропадатиме? *(Випив.)* Смачна!

Горпина. Ходім, дядьку, ще оту горницю приберем.

Павло. Слухай, доки я був чередником, доти був і дядьком, а тепер вже клич мене Павлом Семйоновичем.

Пішли.

ЯВА 7

Кіндрат Антонович *(один, хутко йде)*. Де ж це Горпина? Треба сказати їй, щоб вийшла до...

ЯВА 8

Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівна.

Лукерія Степанівна *(з других дверей іде)*. Ну, старенький?

Кіндрат Антонович. А що, старушка?

Лукерія Степанівна. Дайте ж я вас ще раз поздравлю з менинами. Сьогодні вам двічі свято: поміщиком зробились і менинником. *(Цілуються.)* Це вам вже на п'ятдесят шостий повернуло?

Кіндрат Антонович. Вигадай! Ще тільки на сорок восьмий.

Лукерія Степанівна. О ні, душко! Я нарочито давала вашу митрику Олесі, вона прочитала і вищитала.

Кіндрат Антонович. Отого я не люблю, що ти починаєш ритись у моїх бумагах.

Лукерія Степанівна. Та я, душко, до них ніколи і не доторкувалась; а митрика ваша вже годів з двадцятко лежить у мене в скрині.

Кіндрат Антонович. Ага... То віддаси її мені. Скільки, кажеш, мені годів? Так-так, пригадую... Покійні отець не раз казали, що мені у метриці прибавлено годів.

Лукерія Степанівна. Та чи прибавлено, чи убавлено, а вже ніхто ні вас від мене, ні мене від вас не відіб'є.

Кіндрат Антонович. Ну-да, а тільки...

Лукерія Степанівна. Двадцять сім годочків прожили, як один часок. Дай, Господи, так і надалі.

Кіндрат Антонович. Велика сила порозумінне та згода у сем'ї; де согласіє та лад, там і благословеніє Боже. Ну,

а скажи від серця, не виховуючись: легше тобі тепер живеться, правда легше?

Лукерія Степанівна. Що вже згадують колишнє? Молода була, хіба диво, що трохи дуріла? Коли б не любила, чи ревнувала б вас?

Кіндрат Антонович. Ти ревнувала мене, а я тебе за те не гладив по головці. Тепер ти схаменулась, порозумнішала, і промеж нас лад.

Лукерія Степанівна *(зітхнула)*. Та що вже? Ні на кого я так не жалкую, як на Марину; і доси плачусь на неї: за других, було, дасте стусана, та й годі, а за Марину ви мене найгірш били і голову мені розбили... Вже відтоді мало не два десятка років пройшло, а голова і зараз морочиться, і у вухах гуде.

Кіндрат Антонович. Ну, то пусте, що гуде, то пройде. Можна буде у аптеці взять лікарства, і зараз пройде... Не досадно б було, коли б і справді варта було ревнувати... Нав'язла тобі в зуби Марина, а я її ніколи і пальцем не зачепив...

Лукерія Степанівна. Годі вже, боляче згадувати.

Кіндрат Антонович. Дурочко ти! Ну і навіщо мені чужі молодичі, коли у мене своя є голубочка-сизоперочка? *(Цілує її.)*

Лукерія Степанівна. Як ви отак приязно балакаєте до мене, то я все своє горе забуваю. *(Плаче, припавши йому до плеча.)* Ох, знівечили ви мій вік, погубили мою красу... Через ваші кулаки я двох дітей скинула.

Кіндрат Антонович. Це вже ти завела стару пісню... Годі минуле згадувати. *(Цілує її.)*

ЯВА 9

Ті ж і Воздвиженський.

Воздвиженський. Зрю і преклоняюсь перед стоустою молвою, несущеюся із края в край, о добронравном і благополучном житті вашем, ібо і сам нині торжественно і громогласно реку: воістину треба примір брать з кроткого і голубиноного життя супругів Кіндрата Антоновича і Лукерії Степановни.

Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівна. Та то ми так, згадали молодощі...

Воздвиженський. «Блажен, кто смолоду был молод»¹, — сказав господин Пушкін. Назидательно, весьма назидательно. Поздоровляю іменинника і з іменинником.

Чоломкаються.

Ті ж і Знаменський.

Знаменський. Многоуважаємий Кіндрат Антонович, з іменинами! Многоуважаемая Лукерія Степановна, з імениником.

Чоломкаються.

Кіндрат Антонович. Дякуємо, Ніхвент Варфоломеевичу!

Лукерія Степанівна. Ви з сестрицею чи самі? Знаменський. З сестрицею! Сестриця зосталася біля річки з Олександрою Кіндратовною і другими дівицями.

Воздвиженський. Там гуси та качки плавають, так вони зацікавлені спостереженнями.

Знаменський. Чули новину: Аркадій Рафаїлович Арцибаш волю Божією помре?

Кіндрат Антонович. Царство небесне, вічний покій! Вимірає панство, біда, як вимірає.

Воздвиженський. Таков закон природи. Знаєте, як Гамлет² розсуджа: «Всім живущим умирати, таков наш жребій».

Кіндрат Антонович. Хто, кажете, так розсуджа?

Воздвиженський. Гамлет.

Кіндрат Антонович. Розумно і справедливо розсуджа. Хто ж той Хамлет?

Воздвиженський. Це на театрі представляють: «Гамлет, принц датський».

Кіндрат Антонович. А, на театрі? Ну, це нас не касається, а я думав...

Знаменський. Я теж видав Гамлета. Ну, гробокопатель там чудак, так вже іменно сміхотвор!.. Єто страшна трагедія, та ще й з смертоубійством...

Кіндрат Антонович. Нам такі театри і дома остогидли: смертоубівства та крадіжки мало не щодня. Садовіться, господа, чого ж ми стоїмо? Остогидли, остогидли нам ці театри: таке пішло, що й не доведи Господи!..

Посідали.

І хто його зна, як вже воно буде далі? Всюди тільки й чуєш, що там обікрадено, там обмошенничано, там ограбовано... От ви, господа, більш нашого вчились, то повинні більше розуміти, і око ваше мусить далі і глибше заглядати; а ми, мовляв, як ті сліпі оводи, живемо навпомацки і того не добираємо, що під носом коїться! Бо нас же не так і вчили, як вас, зовсім не так. Наша наука не мудра була: через спину або упоперек, коли не

бато́гом, то нали́гачем... Мені дячок проказав разів з п'ять псалтиря: «Блажен муж, іже не іде на совет нечестивих, і на пути...»³, — та ото і по науці. У два місяці скінчив всі курси і всі екзаменти.

Знаменський (сміється). Ну, хитра була наука!

Кіндрат Антонович. Нас вчили на мідні гроші, а на вас то вже й срібних не настачили. От хоч і про нашу Олесю скажем: мало вона нам стоїть? У тисячу карбованців не вбереш всієї науки, ей-богу, не вбереш!

Лукерія Степанівна. А клопоту з тією наукою, а гвалту!..

Воздвиженський. Ви куди ж, собственно, цю розмову ведете, до чого клоните? Балакайте не так широко.

Кіндрат Антонович. А до того, що інший, наприклад, як я, і тією наукою, що на мідні гроші, задовольняється, а другий не задовольняється. От наша Олеся щоразу бідкається, чому вона того не зна та чому її тому та іншому не навчено... Так от, як ви, господа, більш нашого вчені, то повинні помітати, куди воно тепер все йдеться і до чого воно дійдеться.

Воздвиженський. Ага, аж ось куди ви метнули?

Знаменський. Довольно пространно.

Кіндрат Антонович. Постерегаєте, як тепер у світі повелось: одні пнуться в пани, другі в мужики; одні товплються, давлють один другого, одіймають останній шматок з рота, другі самі віддають; інші аж тремтять до науки і, скільки не дай їм книжок, все їм мало; другі і з однією книжкою не справляються. І знов которі благородні, прирощенні господа, кидають звання прирощенне, надівають сіряки і беруться за плуг... І куди нам гнуть, до кого пристати, не розбереш!

Воздвиженський. А ви ідіть своєю дорогою.

Кіндрат Антонович. Так хто ж його втрапе зосліпу на свою дорогу?

Воздвиженський. Це вопрос доволно сложний.

Знаменський. І нескільки не сложний!.. У газетах можна вчитати, там все сказано: куди, як і що...

Кіндрат Антонович. Я щодня в газету дивлюсь, а указанія не зустрічаю.

Воздвиженський. А я вам дам совіт боліе благий. Краще не підіймайте на свої рамена такої головоломности, а швидш сядемо в обовязательну по п'ятнадцять копійок.

Кіндрат Антонович. От вам все шуточки, а я іноді цілісіньку ніч не засну та все думаю, куди воно йдеться.

Воздвиженський. А ви краще прийміть на ніч лампадки дві або й три очищеної і пречудесно спатимете. Від очищеної всякі вредні мислі ізчезають, яко таїть воск од лица огня...

Ті ж, Олеся, Марфа Варфоломіївна, Леоніла Агапонівна і ще дівчата.

Леоніла Агапонівна. З іменинами!

Чоломкаються, другі дівчата теж роблють.

Марфа Варфоломіївна. Кіндрат Антонович, з іменинами! Лукерія Степанівна, з іменинником!

Чоломкаються.

Лукерія Степанівна (*до Олесі*). Ти хоч би ради хатнього празника, ради батькових іменин, одяглась як слід.

Олеся. Хіба ж так не гарно?

Кіндрат Антонович. Молоді люде подумують, що в тебе немає, в віщо і переодягтись.

Олеся. Якщо ці молоді люде задивлятимуться тільки на моє убрання, то мені до них байдужісінько.

Кіндрат Антонович. Ач, як гостро відрубала, це вже так з'ясувала, що ні з якого боку і не підточиш.

Лукерія Степанівна. Балувана ти у нас, Олесю! Як же таки так можна?

Олеся. Яку ви з мене хотіли зляпать, такою я і вдалась: ні краща, ні поганша. (*Резоче.*) Зліпили дядю, на себе глядя, а тепер і цяцькайтесь. Сідайте, сестрички!

Знаменський. Но на мій погляд, Олександрі Кіндратовні українська одежа дуже пристала.

Олеся. А що, мамо, бачите?

Козубська. Нікоторого фасону!

Марфа Варфоломіївна. Кому що к лицю.

Козубська. Знаємо, у чий огород камінці жбурляете.

Марфа Варфоломіївна. Відчепіться ви, Бога ради! Овсім ви мені і не на думці. Чого присікуєтеся увесь час?

Козубська. Не знаю, хто з нас сьогодні до кого присікується!

Марфа Варфоломіївна. Тільки не я.

Олеся. Оце вже мені прикро слухати. Годі, сестрички, змагатися, хоч ради сьогоднішнього дня!

Кіндрат Антонович. За це розумна, дочко. Це правда, що сьогодні якось не годиться.

Лукерія Степанівна. Не на те ж ми вас, справді, закликали, щоб ви одна одній очі видирали.

Олеся. Ходімо краще до мене у світличку, я вам дещо цікаве покажу. (*Встає.*)

Воздвиженський. Но українська одежа даже і на театрі приукраша взори.

Лукерія Степанівна. Не нагадуйте, пожалуста, про кіятри, хай їм цур. Нашій Олесі торік як замарудилося — в одну душу: «Піду в актьорки!»

Олеся. Я ще ту думку не зовсім залишила.

Лукерія Степанівна. О, чуєте!?

Воздвиженський. Театр дуже соблазнительна штука. Колись і я подвизався в якості хориста або безсловесних лицедіїв в українській трупі, но таланта не розбудив в собі.

Олеся. Невже?

Кіндрат Антонович. Театр — то баловство! У нас і своїх театрів доволі.

Козубська. По-моєму, іти у актьорки для тії особи, котра лічить себе благородною, зовсім непристойно.

Лукерія Степанівна. Отак же і я кажу.

Марфа Варфоломіївна. Дворянкам воно, може, і справді конхвужно.

Козубська. А дяконівнам саме під масть.

Марфа Варфоломіївна. Інша дяконівна бува звичайнішою від справжньої потомственнойої; коли не до неї п'ють, не каже: «Здорові пийте!»

Козубська. Ніколи хам панові під плече не підійде!

Олеся. І вже знову почали шпигатись! Марфушо, я розгніваюсь на тебе. (Цілує її.)

Марфа Варфоломіївна. Та цур їм, тим дворянкам!

Козубська. А дяконівнам пек!

Олеся. Та годі вам! Краще давайте прохать наших кавалерів, щоб вони нас окритикували.

Воздвиженський. Я критикою не занімаюсь, потому што до многих предметов равнодушен.

Олеся. Чуєш, Марфушо? (Усміхається.)

Знаменський. Критикують, которі ідіоти і болвани.

Козубська (до Знаменського). Ну, ви вже, пожалуста, хоч і не говоріть, ви просто ужась-ужась якої критикан!.. Кожного з ніг до голови окритикуєте. Хіба то не ви пустили критику про Матрьону Петровну, ніби у неї одна нога куца? А про Сохвію Дмитровну, що вона собі кой-що підмощує?

Дівчата. То ви ось які, Нихвінт Варфоломесвич?!

Знаменський. Нікогда я не интересовался недостатками тих особ, ібо вони мені без надобности малейшої!

Козубська. Так ми вам і повірили!

Дівчата. Тепер же ми знатимем, які ви!

Олеся. А я дуже б хотіла, щоб Нихвінт Варфоломесвич мене окритикували.

Лукерія Степанівна. Що це ти, донечко, де ж таки!

Знаменський. Це б було совершенно напроти моїх чувств.

Воздвиженський. Пушчайте!..

Олеся. Пожалуйста, окритикуйте.

Кіндрат Антонович. Ну і що ти, Олеся, вигадуєш?

Лукерія Степанівна. Де ж таки, щоб так ні з того, ні з другого. Чи вони п'яні, чи як?

Олеся. Хіба, щоб критикувать, то треба бути п'яним?

Лукерія Степанівна. Он вийди на шпиль проти греблі та послухай, як на тім боці, біля монопольки, один одного по морді критикують.

Воздвиженський (*регоче*). За таку критику покорно благодарю!

Кіндрат Антонович. Це вже ти попала пальцем у небо.

Лукерія Степанівна цілком розгубилась.

Олеся (до Нифінта). Пожалуста, окритикуйте мене!

Воздвиженський. Пушчайте-пушчайте!

Знаменський. Ви, певно, на щось натякаєте, тільки я ніяк не соображу.

Олеся. Хіба ж не скучно з вами? От кавалери! Один похнюпа, другий тюхтій!.. Гайда, сестрички, від них! Цур їм!..

Козубська. З такими кавалерами можна у меланхолію вступить.

Дівчата. Невеселі собесєдники!

Марфа Варфоломійівна. І ніхто їх не вкраде!.. (*Регоче.*) Давайте продамо їх циганам! Ха-ха-ха!

Всі дівчата зарєготали і побігли.

Воздвиженський. Весела особа Олександра Кіндратовна.

Знаменський. Це для мене нежданана новина, що сказала Леоніла Агапоновна.

Лукерія Степанівна. Негонилі не дорогого заходу коштує і підбрєхнути.

Кіндрат Антонович. Не все те слід переймати, що поверх води пливе.

Воздвиженський. Но паки неприємніш те, що ми тратимо дороге время!.. (*Дивиться на часи.*) Вже й час адмиральський приспіє, а партньорів і досі нема. Невже старшина та писар не будуть?

Кіндрат Антонович. Обіщали посітить.

Воздвиженський. Довго баряться! Подивлюсь, чи не йдуть. (*Пішов.*)

Кіндрат Антонович (*до Знаменського*). Що ж, ви знайшли вже собі довжність?

Лукерія Степанівна. Тепер вже, мабуть, зайдете за тридев'ять земель?

Знаменський *(зітхнув)*. Многоуважасміє Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівно! Я вже однажди розкрив перед вами свій душевний план, і ви знаєте оний: сокруша мою грудь буря щоденних сердечних ураганів!.. Ізреките, возрадуваться ль смятенному духу моєму ілі суждено оному ввергнуться в пучину скорбей і скрежето-зубовного плача?

Кіндрат Антонович. Ви все свої?.. Що ж, поштенний, ви ні при якому ділі, і званія у вас нікоторого!

Лукерія Степанівна. Як же без званія?

Знаменський. І званіє буде, треба тільки підмазати... Спершу писателем у суд, вже папаші обіщали; а через скільки літ судєбним приставом...

Кіндрат Антонович. Обіцанка — то дитяча забавка. Як же це ви, паничу, маєте вже мало не тридцять років, а й досі баклуші б'єте?

Знаменський. Потому што страдаю, і ніяке занятіє не заохочує, откровенно говоря.

Кіндрат Антонович. Стражданія стражданіями, а званіє окреме, бо це дуже важна стаття!..

Знаменський. Но просив я вас однажди і нинє сльозно прошу вторично.

Кіндрат Антонович. Ось послушайте ви мене, поштенний, як у моїм мозкові складається оце саме діло. Балакати з вами не по-вашому, не по-вченому, а по-простому, як умію. Світ з кожним днем посовується вперед і переменяється, чи так?

Знаменський. Звичайно!

Лукерія Степанівна. Біда, як посовується!

Кіндрат Антонович *(до Лукерії)*. А ти з своїм носом не посовуйся, коли я балакаю. Що було вчора, того сьогодня не буде; а завтра вже не буде того, що було сьогодня. Так і думки чоловічі, вони щодень міняються... Світ іде все вперед, і народ вперед посовується. І кожна людина, у котрої не вовною голова набита, щоб не зостатись у дурнях, мусить потрапляти за гуртовим розумом. І хто прозива те, що сьогодня мимо рота пливло, завтра вже не здожене, бо завтра вже буде завтрашнє.

Лукерія Степанівна. А післязавтра післязавтрашнє!

Кіндрат Антонович. Ну да! Післязавтра післязавтрашнє!.. Тільки ти краще мовчи! Пантруйте, поштенний, далі за моїми думками. Наша Олеся не яка-небудь безприданниця, щоб нам надто хапатись її відданням, — розумієте? Був би я безштанько, а ви, як і тепер, дяконським сином, ви б зроду-віку і не подивилися на нашу Олесю...

Знаменський. Напрасно, всегда, как ныне і присно...

Кіндрат Антонович. Не вірю. Придане вам муляє очі? Положим, що гроші всьому голова. Так-так... Ще позаторік оті панки, що тут навкруги мають клаптики землі, надимали проти мене губи, немов не добачали мене; а тепер, коли Господь благословив мої труди, коли я здобув оцю земельку, то вже вони повернулись до мене очима; я вже не хочу з ними чоломкатись, а вони самі хапають мене за руку... Виходить, що і хвортуна повернула колесо у наш бік, і копитали щось обозначають... Ви, паничу, чоловік без звання, а ми піднялись вгору настільки, що ніби й на панів закандзюбилися. Не на рівній вже лінії ми стоїмо. Ні копиталу, ні звання у вас, то яка ж вам і ціна?

Лукерія Степанівна. Яка ж вам ціна? Нікотої.

Знаменський. Чи давно казали, що не знаєте, куди йти і яким шляхом? Одначе ж за свою лінію здорово вхопилися!..

Кіндрат Антонович. Ну, то були розсудження, а це... Треба ж про що-небудь розсуджати?.. А як діло доходить до...

Знаменський. Значить, всі мої надежди і уповання були всує?

Кіндрат Антонович. Це вже ваше діло... А нарешті мушу сказати, що тут, у цім ділі, головну силу має Олесина воля... Розумієте? Вона у нас одна... *(Одійшов до вікна.)*

Лукерія Степанівна. А ви не сумуйте та сватайте собі Негонілу Агапоновну, у неї і земельки десятин з п'ятнадцять, і левада, і садок, і грошенята, мабуть, є,— бо дуже купенька.

Знаменський. Да, пожалуй! Бить может, з отчаянія і Неонілу Агапоновну посватаю. Томиться, давно томиться грудь моя под бременем гроз!.. *(Б'є себе в груди.)* Мовчи ти, уязвленное сердце! Ах-ха-ха!.. *(Почав ходити по хаті.)*

ЯВА 12

Ті ж і Олеся.

Олеся. Мамо! Дайте ключі! Достану альбома. І нащо ви його знов заховали?

Лукерія Степанівна. Щоб кожне не бабляло руками. *(Дає ключі.)* Послухай, донечко, що Нихвінт Варфоломєевич кажуть.

Олеся. Що таке, невже цікаве? Шкода, мені ніколи послушать.

Знаменський *(зітха)*. Всеконечно, ви догадуєтесь?

Олеся. Чи не знов про чувства? Коли б ви менш про них говорили, то їх видніш би було. Та й задля чого ви цим турбуєте тата та маму?

Знаменський. Або добийте мене одним словом, або звеліть жить і щастієм наслаждатися!

Олеся. Навіщо ви такі рогаті слова промовляєте, аж страшно слухати? Я ще так мало на світі жила, а вам і те заздрісно, хочете відняти у мене волю?

Знаменський. Ваша воля при вас і зостанеться.

Олеся. Ні, дівоча воля до шлюбу; а шлюб взяла — волю віддала.

Лукерія Степанівна. Ох, донечко, правда, правда...

Знаменський. Нікогда я так не мислив. Єто напрасно!

Олеся. Скажу вам пряміщ: не до пари я вам. *(Побігла.)*

Знаменський. Что сіє? О, невжелі же кінець приближився, душе моя, твоїм упованіям? *(Мальовниче вхопився за одвірок.)*

Кіндрат Антонович. Така вже вона у нас, як бачите.

Лукерія Степанівна. Своєвольна.

Знаменський. Погибли мої надєжди, погибли мечти!.. Тепер же я дожив до чермного дня!..

ЯВА 13

Ті ж, вчитель, старшина, писар, псаломщик і ще два-три чоловіка.

Вчитель. З іменинами! *(Чоломкається.)*

Писар. Пожелав вам всього луччого в мирі, щитаю довгом виразить поздравленіє!..

Старшина. Щитаю довгом... Ми до вас гуртом, щоб поодинці хати не вихоложувати, як кажуть...

Воздвиженський. Тепер уже в зборі вся наша аристократія.

Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівна *(вітаються з кожним)*. Спасибі, що не забули, дякуємо!.. Благодаримо!.. Садовіться! Милости просимо!.. *(Сідають.)*

Старшина *(після паузи)*. Ви, Лукеріє Степановно, чудові хазяйка. У наших бабів гуси ще тільки починають нестись, а у вас вже й гусенята повилуплювались.

Писар. Ви образцьовая хазяйка! Хоч на всемирну виставку!

Чоловіки. А так-так... Образцьові, образцьов...

Старшина. Средствія, мабуть, такого знаєте? Правду кажуть, що багатому чорт дітей колише.

Воздвиженський *(показує старшині карти)*. Не теряя дорогого времени, приступим?..

Старшина. Я можу, не знаю, як другі.

Воздвиженський. Господа!

Розбирають карти.

Вчитель (до Знаменського). Що це ви, Нихвінт Варфоломеєвичу, носа повісили?

Знаменський. Все на світі пустяки!

Вчитель. Що це на вас найшло?

Воздвиженський. Матвій Гнатович, а ви стукнете?

Вчитель. Я згодом, а тепер щось неохота.

У цю хвилю чути дівочий хор.

Писар. Тихше, тихше, господа!

Слухають.

Какой дивной мелодій, вперше чую!..

Старшина. Чудово як у вухах відляск лунає!..

Кіндрат Антонович (до вчителя). Ось слухайте, Матвій Гнатович, підіть ви до дівци та й присогласіть їх сюди. Олесья вас, певно, послуха, а за нею вже й останні.

Вчитель. Можна. (Пішов.)

Воздвиженський. Господа, на міста!

Спів замовкає.

Собірайтесь, ігроки,
Винімайте кошельки...

Кіндрат Антонович! Не мішає для вдихнення, доки обід поспіє, іспить по одній лампадці. Господа, хто согласен зо ччою, підіймайте руки.

Всі піднімають.

Яке єдинодушє і єдиномисліє!

Кіндрат Антонович. Лукерія, ну лиш, розпорядись.

Сідають за стіл. Лукерія Степанівна пішла.

По якій гратимем?

Старшина. Пожалуста, не по великій, бо я дуже гарячий, швидко спорожню партимон.

Писар. Партманет!

Старшина. Все рівно!

Писар. По дев'ять копійок обов'язательна. (Здає.)

Воздвиженський. Почему не по п'ятнадцять?

Старшина. Е, ні, то дуже дорого, ми не согласні.

Чоловіки. Ми не согласні...

Воздвиженський. Не хотів би я, знаєте, бути і архісреєм, тільки б знати щоразу, які в прикупці карти. Втемну!

Кіндрат Антонович. Стукнемо.

Старшина. Та й я за громадою!

Писар. Скільки кому? А Кіндрат Антонович, певно, з тузком або з королем і кралею?

Воздвиженський. Прошу дві!
Кіндрат Антонович. Одну!
Писар. Ну-да; так і єсть!
Старшина. Чотири.
Воздвиженський (*взяв карти*). Ого-го! Це кеске-се,
височайший сорт!

Починають грати.

ЯВА 14

Ті ж, вчитель, Олеся і останні дівчата.

Вчитель. Ну, панове, коли слухать, то просимо слухать
мовчки. Яків Михайлович, підтягуйте!

Воздвиженський. Могу! (*Відкашлюється.*)

Вчитель. Прошу співать по руці, разом, і не наважатися
перекрикувать одна одну. Заспіваєм: «Стоїть гора високая».
(*Задає тон, і починають співать*):

Стоїть гора високая ⁴,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

А під горою річенька,
Як скло, вода блищить,
Долиною далекою
Кудись вона біжить.

ЯВА 15

Ті ж і Лукерія Степанівна, Павло (з підносом, на котрім три
графинчика і чарки) і Горпина (з закускою).

Павло. Чого ти прешся наперед, чого?

Всі. Ц-с, ц-с!

Павло. Та чого ж вона суне наперед свою піку? Горілку
спершу п'ють, а потім закусяють. От і за покійного Петра
Ригоровича...

Лукерія Степанівна. Та замовчи!

Павло. Та замовчать можна; а тільки кажу, що і за покій-
ного Петра Ригоровича...

Писар. Ах, як жаль, що перепинили чудову пісню.

Воздвиженський. Но бувають случаи, що і поїзд зу-
пиняють на всім бігу.

Старшина. Чувствительна пісня!

Чоловіки. Дуже чувствительна!

Воздвиженський. Вони вам ще заспівають. А тепер
треба обратити вніманіє на причину, зупинившую поїзд, даби

іздєловать оную немєдленно і неукоснительно. (*Наливає чарки.*) Лампадки у вас, почитєнні домохозяєва, не безобідні. Господа, не теряйте торжєственнєго моменту: за здравіє іменнїка, істочнїка безсмертнєго іспїйте!

Випивають.

Писар. А тепер просимо баришенєх продольжать сладкозвучной мелодій.

Сїдають.

Старшина. Такий вже сладкозвучний, що й сказать... Чоловіки. Біда, який слабкозгучний!

Починають грать.

Павло. За покійного Петра Ригоровича, як були мєнини, зараз музика, півчєські... Для двірських бочку горїлки, бочку меду, бочку...

Кіндрат Антонович. Ну, тебе про це ніхто не питає.

Павло. Циганє ведмєдїв понаводять...

Кіндрат Антонович. Іди вже, лагодься там до обїду.

Павло. Добро колись було! (*Пішов.*)

Кіндрат Антонович. Ну, Матвій Гнатович, ми слушаємо.

Вчитель. Третій куплет.

Спївають.

На березі у затишку,
Де в'яжуться човни,
Там три верби схилилися,
Мов журяться вони...

ЯВА 16

Ті ж і Павло.

Павло (*вбіга*). От так штука! Леонїд Петрович приїхали, я зразу їх пізнав.

Кіндрат Антонович. Невже? Зовсім не сподївався!

Всі схопились і заметушилися, одставляють столика, ховають карти.

ЯВА 17

Ті ж і Загрива.

Загрива. Здравствуй, Кондрат Антонович, каково поживаєш?

Цїлюються.

Здравствуйте, Лукерия Степановна!

Чоломкаються.

У вас весельє?

Воздвиженський. Господар сього дома іменинник.

Загрива. А, вот что! Никак, Воздвиженский?

Воздвиженський. Узнали?

Загрива. Еще бы.

Чоломкаються.

Так я попав на семейный праздник? Поздравляю именинника! Не помешал ли я вам?

Кіндрат Антонович. Спасибі, що приїхали, якраз упору, дуже раді.

Загрива. Рады — тем лучше. Познакомь меня с гостями, все это, разумеется, соседи? Оно и кстати. Ведь я предполагаю поселиться в деревне и превратиться в хлебороба. Помнишь, Кондрат Антонович, я об этом в юности мечтал и ты, бывало, меня экзаменуешь: заставляешь отличить яровой хлеб от озимого или плуг сложить? Теперь я думаю осуществить мечты.

Кіндрат Антонович. Це тепер, кажуть, у моді.

Старшина. Чутка йде, що на панів ніби пошесть яка напала, що все до мужичків підсовуються.

Кіндрат Антонович. Це наші начальники. — г господин старшина. Підходьте!

Загрива. Лицо знакомое.

Старшина. Невже не впізнали? А придивіться гарненько. Колись у коней заразом бігали, бувало, хвоськаете мене по жижках, гавенят укупі дерли, рибу вудили... Корнія Корлюка пам'ятаєте?

Загрива. А, Корний? Давно ли, кажись, а уж мы почти старики.

Кіндрат Антонович. Ваша старість ще за горами.

Старшина. Тепер вже, мабуть, забули і по-нашому балакати, а колись ловко чесали!..

Загрива. Ні, маракую і тепер потроху.

Кіндрат Антонович. А це волосний писар. Підходьте!

Писар. Іван Семенов, син Грандафілов.

Кіндрат Антонович. Господин сільський вчитель; а оце синок нашого дякона. Ось і моя Олеся!..

Загрива. Олеся? Да неужто это она? Вот этакой крошечкой помню вас. Подумаешь, сколько времени прошло. В национальном костюме? Прелестно.

Олеся. А мама гніваються на мене, що я городської одежі не долюблюю.

Лукерія Степанівна. Не то що, а якось...

Козубська (*присіда*). Леоніла Агапоновна Козубська, потомствена дворянка. Покійні мої мамонька часто, було, годують вас коржиками або вертутою, як заходите до нас з охоти.

Загрива. Да, помню-помню. Очень рад!.. А что, Кондрат Антонович, с дороги не мешает пропустити по одной?

Кіндрат Антонович. Милости просимо! (*Налива.*)

Загрива. Господа, выпьем ради нового знакомства!

Воздвиженський. Не вредно. (*До писаря.*) Дерзай, Семен!

П'ють всі.

Павло (*підходе*). Левонід Петрович, а мене невже не пізнали? Ану, придивіться.

Загрива (*вдивляється*). Не дурак ли Павлушка?

Павло. Так тошно. Тільки що вже тепер не дурак.

Загрива. А помнишь ли, как ты покойному батюшке говорил: «Не поїду я в заґрянцю»?

Павло. Тепер поїхав би хоч і на край світа!

Загрива. За здоров'є именинника.

Всі. Ура!.. Ура!!!

Завіса.

ДІЯ II

В глибині кону скалистий берег річки, подекуди порослий очеретом, кугою, лозою і терном. Біля лози прив'язаний човен; по той бік річки мріє село; на другому плані ліворуч сад, пліт і хвіртка, праворуч криниця з журавлем і жолобом.

Я В А І

Олеся і Марфа Варфоломійівна (*виходять з хвіртки і співають, підходять до річки. У Марфи Варфоломійівни в руці вузлик з роботою.*)

Не там щастя, не там доля,
Де багаті люде;
Кого злуче коханнячко,
Там і гаразд буде.

Ти, дівчино, засмучена,
Скажи, що думаєш;
Щодня нудиш білим світом,
Рученьки ламаєш.

Ой тим же я та нудюся,
Рученьки ламаю,
Що літа мої минають,
А долі не знаю.

Половина літ минуло,
Щастя не зазнала,
Біле личенько змарніло,
Брівоньки злиняли.

Не втішайтесь, воріженьки,
Мойй пригодоньці,
Що йдуть марно літа мої,
Як лист по водоньці.

Безталанною вродилась,
Такою й загину,
Породила мене мати
В нещасну годину.

Марфа Варфоломіївна. Сонечко вже на полудень звернуло, довгенько я засиділась у вас; доки перехоплюсь через річку, почне вечоріти. *(Іде в човен.)* Коли ж ти до нас, Олесю?

Олеся. Коли надумаю. Що у мене — робота яка, чи діло пильне, котре примушує сидіти дома? Я білоручка: ні панянка, ні мужичка, ні Богу свічка, ні чортові кочерга! *(Регоче.)*

Марфа Варфоломіївна. Робиш те, що і всі роблять у твоїм становищі.

Олеся. Мені так не подобається. Що то за життя — без цілі, без напрямку? Я не можу, Марфушо, так жити, інша у мене натура... Коли б я змогла тобі розказати все, що діється у моїх думках, ти б зрозуміла... Не сила моя згорнути тих думок до купи, через те щоразу все гірш налягають вони на душу. Коли б змогла zarazом обміркувати їх — не заморочувалася б до знесилення. Пригнічує мене переконання, що постерегаю в собі що день все більший брак освічення.

Марфа Варфоломіївна. Он що? Мало чого кому бракує, та не все коїться по нашому хотінню, по щучому велінню. Це від байдиків лізе тобі таке в памороки: того хотіла, того брак, а того й надто... Понакуповувала усяких книжок, та й не даси ради ні собі, ні книжкам... Коли б попорибила щодня до втоми, наприклад, тягаючи горшки з печі та в піч або хліб вимісуючи, як мені доводиться мало не щодня, — не заморочувалася б.

Олеся. Хіба я іноді не роблю до втоми?

Марфа Варфоломіївна. Що іноді? Іноді не щодня!..

Олесья. Роблю, і не помага!

Марфа Варфоломіївна. Стережись, Олесю, щоб ти зовсім не стерялася.

Олесья. А що, Марфушо, як я і справді стеряюсь? А воно ніби до того і йдеться! Ось слухай. Почну шити що чи вишивати — думки, як галич, вкриють, візьму книжку читать — і який-небудь факт так докірливо ущемить за серце, що годі вже й читать; зрадливі, болючі думки налопом обгорнуть душу і давлять її, і рвуть на шматки... Я кидаю книжку, біжу з хати в поле, на леваду... А там як спогляну, що як то другі за той гіркий шматок хліба день у день спину гнуть та кривавим потом умиваються, і тоді вже мені не тільки важчає, а й соромно робиться, так соромно, що хоч і крізь землю провалитись!..

Марфа Варфоломіївна. Чого ж соромно?

Олесья. І сама не знаю... І кинулася б я до тієї праці, і робила б до втоми, до знесилення... Аж тут раптом обхопить, мов перевеслом, інша, глумлива та докірлива думка і ніби зазирає тобі в вічі і допитує: «А далі ж що? Наробишся й ти до втоми, а далі ж що?..» Під впливом цієї невідчепної болячки я немов умліваю, опадають мої руки, і в голові метушиться!..

Марфа Варфоломіївна. Чудна! Краще подумала б так, що не всім же гірко працювати, бо не всім однакова доля і талан.

Олесья. А чому не всім? А за які вчинки? Отут мої думки завжди і зупиняються. Чому не всім?

Марфа Варфоломіївна. Ну, цього вже нам з тобою не розгадати!..

Олесья. Оце мене мучить і не дає супокою!..

Марфа Варфоломіївна. А мені про те неначе байдужісінько.

Олесья. Не вірю, не може цього бути!.. Навіщо нас так мало вчать?.. Нічому-нічому не навчають... Я хотіла б кожній своїй думці дати розвій і напрямок, а мушу зупинятись на першій ступні і бідкатись, борсатись з думками, мов пташка в силlyцях... Отака наша наука!.. І до чого вона мені? Ніби з-під поли показали ту науку, як пхикавій дитині цяцьку, та й знов заховали. Ну, навіщо віддавали мене до школи?

Марфа Варфоломіївна. Спитай вже зараз, навіщо тебе й на світ породили. (Регоче.)

Олесья. Чому не віддали мене в гімназію? ⁵

Марфа Варфоломіївна. Мало б чого ти не захотіла.

Олесья. Краще не знати нічого, ніж мало знати!

Марфа Варфоломіївна. Не біжи за великим, щоб малого не згубить.

Олесья. Нема чого губить. Не шкода мені тієї науки, котра скидається на приказку «цить, не плач, мати спече калач, медом помаже, тобі покаже, а сама з'їсть»...

Марфа Варфоломіївна. Дякуй, що тебе й тому батьки навчили.

Олесья. А я хочу ще вчитись, ще і ще!..

Марфа Варфоломіївна. І не думай, бо не пустять.

Олесья. Як не пустять, я чого-небудь наліхотворю.

Марфа Варфоломіївна. Ти одна у отця-неньки, звісно, шкода буде відпустити.

Олесья. А не бійсь, коли б заміж захотіла, то з дорогою душею зараз віддали б. *(Вдивляється вповодж річки і показує рукою.)* Ондечки, бачиш?

Марфа Варфоломіївна. Що таке?

Олесья. Через що я можу байдикувати, а ота молодиця, ондечки, бачиш, по той бік пере сорочки, а побіч неї аж п'ятеро дітвори, як пуп'янки,— через що ж вона мусить, не розгинаючи спини, працювати від ранньої зорі і до пізньої?

Марфа Варфоломіївна. А ти б замість того, щоб морочити ламороки такими загадками — від чого та через що? — краще майнула б оце хутенько та й допомогла їй прати сорочки!..

Олесья. Ну й гаразд. Сьогодні допомогла б, а далі що?

Марфа Варфоломіївна. А там вже воно само визначиться.

Олесья. А завтра ж вона знов муситиме працювати.

Марфа Варфоломіївна. І слава Богу, як муситиме, а от як знесилиться.

Олесья. То-то, як знесилиться! Я про те ж і міркую: що буде, як вона знесилиться? Марфушо, що буде?

Марфа Варфоломіївна. А буде те, що Бог дасть.

Олесья. А людям би-то до того нема й діла? Ні, Марфушо, так не можна. Люде повинні знати, що буде і з нею, і з отими пуп'янками! Я скільки разів намагався це обмірковувати з деякими людьми, але виходить, що або вони мене не розуміють, або я їх!.. Коли б я мала великі достатки...

Марфа Варфоломіївна. Та й міркувала б зовсім інакше.

Олесья. Нізащо на світі!.. Ніколи я не переменяю своїх замірів, ніколи!.. Хитаєш головою? Звичайно, що ти тепер власна дати моїм думкам яке хочеш прізвище, власна і мене саму образити нустомелею чи фантазьоркою, як вже й не раз ображала. Ну що ж, ображай ще, а я не похитнусь в своїх замірах!..

Марфа Варфоломіївна. Пустомелею була, пустомелею і довіку зостанешся. Кожному зростові свої виграшки, тільки що тобі й до старости, мабуть, ляльки людьми здаватимуться!..

Олесья. Звісно, що я дурочка, а ти умочка. Тільки ця дурочка так іноді глибоко загляда собі в душу, як умочці і не вбачається.

Марфа Варфоломіївна. Мені нема чого заглядати собі в душу.

Олесья. Краще, Марфушо, заглядати собі в душу якнайглибш і якнайпрозоріш тоді, коли ще зможеш дивитися в неї, не червоніючи.

Марфа Варфоломіївна. Це вже з якоїсь нової книжки висмикнула цю промову. І чого б ти мала червоніти? Чи ти що вкрала, чи ограбувала кого?

Олесья. Тобто ти нічого не знаєш?

Марфа Варфоломіївна *(здивовано)*. Що таке?

Олесья. Марфушо, скажи мені від серця, як щира подруга, як ти на це дивишся?

Марфа Варфоломіївна. На віщо? Постривай, ти в жарт чи?.. Я нічого в товк не візьму, про віщо ти?..

Олесья. Чула ти, що люде кажуть? Скажи, як кажуть?

Марфа Варфоломіївна. Та про віщо ж, про віщо ж бо?

Олесья. Про мого отця та про Леоніда Петровича що люде кажуть?

Марфа Варфоломіївна. А-а. То так би зразу й казала, а то завела такої... Кажуть, що Леонід Петрович моститься тебе сватати.

Олесья. Та ні, я зовсім не про те тебе питаю. Що люде кажуть... про землю? Ти ж знаєш, що земля Леоніда Петровича дісталась нам вся?

Марфа Варфоломіївна. Знаю.

Олесья. А знаєш, як дісталась?

Марфа Варфоломіївна. Як і другим дістається. Люде кажуть, що тепер би Леоніду Петровичу оженитись на тобі, то й полатався б.

Олесья. Не те, все не те ти кажеш!..

Марфа Варфоломіївна. Ну, що ж, була б поміщицею, дворянкою, баринею!.. *(Глянула на сонце.)* Хі, вже скоро й сонечко заходитиме, ото забалакалася з тобою.

Олесья. Стривай! От дивись на мене, Марфушо, нічого я не вкрала, нікого я не ограбувала, правда? А червонію. Кажуть, що діти не повинні в гріхах батьків своїх; а от я ніби повинна!..

Марфа Варфоломіївна. Це ти вже щось таке почала вигадувати!.. Як собі знаєш, так і міркуй, а мене

не силкуйся заморочити. Скажу тобі коротенько: родителів тобі судити зась, от що! Іменно зась..

О л е с я. Тадже земля Леоніда Петровича удвоє дорожче стоїть тії ціни, за котру нам дісталася. Як же так, Марфушо? Це, стало бить, притисли людину до стіни і взяли за горлянку?..

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. Годі, годі, не хочу й слухати!.. (Одмахується рукою і йде у човен.) Родителів судити зась!

О л е с я. Ну, я вже замовкла, годі, не треба... Знайду з ким іншим про це обміркувать...

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а (помовчала). А признайся, кортить тобі бути дворянкою?

О л е с я (нехотячи регоче). Кортить!

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. Я думаю, що нам вже тоді до вас і не рівнятись.

О л е с я. Так! Тобі така мова до вподоби? Ідь вже, або що!.. Прощай!

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. Недаром Нихвінт розказував мені...

О л е с я. Про віщо він розказував?

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. Що ти сказала йому, що він тобі не до пари.

О л е с я. Сказала, це правда. Як у мене на душі було, так я й сказала! Не до вподоби мені Нихвінт Варфоломейович. І не вірю, щоб він мене кохав. За віщо йому мене кохати? Ні лицем, ні думками йому я не до серця.

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. Я його серця не знаю, тобі видніш.

О л е с я. Я ж і бачу. Думки наші цілком нарізнь. У Нихвінта Варфоломейовича які заміри? Спитала його: «Щоб ви,— кажу,— робили, якби мали достатки?» — «Купив би,— каже,— в городі дом». А далі? — «Віддав би його під квартиру». Та й тільки? — «А потім зібрав би,— каже,— ще грошей та купив би і другий дом». — А далі, кажу, і третій? А він, регочучи, каже: «Почему ж і не четвертий?»... А далі що? — питаю. — «А що ж далі?» — відмовив, усміхаючись. І так гидко усміхнувся, що ніби аж мороз у мене поза шкурою пішов. Хіба ж це, Марфушо, життя?

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. А якого тобі ще кращого?

О л е с я. Ай-ай-ай!.. Що ти кажеш, Марфушо? З кожним днем я все менш починаю тебе розуміти!.. Невже забула, як ми колись маріли, що як повиростаємо, то віддамо себе цілком на користь і підмогу людям?

М а р ф а В а р ф о л о м і ї в н а. Дурні ми були, то дурощі й плели. Ти ще й доси у хмарах літаєш, а я вже скінчила ітоги і з маренням, і з дурінням, і перейшла, як кажуть, на

практичний ґрунт... Натякнула тобі, а тепер кажу навспряжки, що піду заміж за псаломщика, за Воздвиженського, ото і кінець.

О л е с я. А далі що?

Марфа Варфоломіївна. А далі буде те, що Бог дасть. Прощай! *(Іде в човен.)* Давай, будем перегукуватись, аж доки доїду до того берега, охотніш їхатиметься. *(Від'їжджаючи, починає співати, Олесь підтягує, сівши на скелі.)*

Та болять ручки, та болять ніжки,
Гей, та пшениченьку жнучи,
Та пшениченьку жнучи,
Та уже мені надокучило,
Гей, та миленького ждучи.

Та нема ж мого та миленького,
Гей, та нема мого пана,
Та й уже ж моя та постіль біла,
Гей, та пилочком припала.

Та із-за гори, та із-за кручі,
Гей, та риплять мажі йдучи.
А воли ремигаючи,
А чумаченьки та вигукуючи...

ЯВА 2

Лукерія Степанівна і Олесь.

Лукерія Степанівна *(гука)*. Олесю-гу! А я тебе шукаю по саду та по леваді, думала, знов сапаєш огородину за котрусь поденну або няньчиш чию дитину...

О л е с я. А хоч би й так?

Лукерія Степанівна. Воно ж таки тобі і пристало тепер...

О л е с я. Робота більш пристала, ніж баглаї.

Лукерія Степанівна. Он там, на грядках, Харитониха обполює баклажани та дуже бідкається, що нікому поняньчити дитину...

О л е с я. Ось піду зараз та й поняньчу.

Лукерія Степанівна. Піди, піди мерщій! Вчора вона реготала на всю леваду, що знайшлась, каже, нянька на дурничку, нехай ще й сьогодні порегоче.

О л е с я. Нехай! Це ви чи не хочете мене роздратувати? Мабуть, нема на кому зірвати серце, то на мене напались?

Лукерія Степанівна. Не в тім сила!.. Ондечки Леванід Петрович приїхав, оце свіжо, від презводителя.

Олеся. То що з того?

Лукерія Степанівна. Чого він почав учащати до презводителя?

Олеся. А нам яке діло?

Лукерія Степанівна. Коли б ти побачила, який на ньому мундир, а ордерів скільки!.. Дві мендалі і два хреста отутечки на грудях висять; а один хрестик на шиї. Певно, що на ньому не малий таки чин.

Олеся. І нехай собі.

Лукерія Степанівна. Я оце уперше побачила його у мундірі. Ох, коли б він не накоїв нам лиха з тією закладною, щоб земелька нам соком не вийшла. Як ти думаєш?

Олеся. Нічого я об тім не думаю.

Лукерія Степанівна. Ти ж там у книжки дивився, то тобі видніш, ніж мені.

Олеся. У законах про те пишуть, а не в тих книжках, у котрі я дивлюсь.

Лукерія Степанівна. А ти б і закони передивилась.

Олеся. Де ж я їх візьму?

Лукерія Степанівна. Бач, чортзна-яких книжок щоразу понакуповуєш до біса, а тих, котрі притьмом потрібні, якраз і нема.

Олеся. Та чого ви так метушиться?

Лукерія Степанівна. Як глянула я на мундира та на ордери, то так уся і затремтіла. Певно, він має немалу силу і біля міністрів, а може, й біля царя...

Олеся. Йому те і на користь, а вам чого тремтіти?

Лукерія Степанівна. А хто ж його зна, чого? Такий жах мене обгорнув, такий жах, як глянула на мундира та на мендалі, а від чого, не зрозумію!

Олеся. А що, мамо, як Леонід Петрович віддасть гроші, чи татко вернуть йому землю?

Лукерія Степанівна (жахнулась). З якої речі? Вона нам дісталась по закладній.

Олеся. Мабуть же, земля дорожча тії ціни, за котру вона була закладена?

Лукерія Степанівна. Хоч би вона і втроє дорожча була, так вона нам хвармально перейшла з торгів, по купчій.

Олеся. Так що ж, що хвормально? Хвормально ж можна і вернути. У Леоніда Петровича у той час не було грошей.

Лукерія Степанівна. То це ж вже він і винен, що не роздобув.

Олеся. Та він же, не хто другий. А як він захоче віддати гроші?..

Лукерія Степанівна. Мало б чого він не схотів. Земля нам перейшла хвармально.

О л е с я. Кажуть, що на торги ніхто навіть не явився, ніби щось скрутили, чи що?.. І земля дісталась татові за дешево... Це ж виходить очевидячки будувати своє щастя на чужім безталанні?

Лукерія Степанівна. Може, й так... Не знаю, як воно виходить по-книжному, а ми потрапляємо за громадським розумом; як люде, так і ми. Дали ж ми зівка, то другі вхопили б земельку, а ми зісталися б з московською борулькою...

О л е с я. А я певна, що батько не захочуть так дешево взяти землю.

Лукерія Степанівна. же і взяв. Земля нам хвармально дісталась.

О л е с я. Це вже я чула, що хвармально. А як, кажу, Леонід Петрович верне гроші?

Лукерія Степанівна. А хіба ми мало клопоталися ціле життя, щоб здобути цю земельку? Цебто по-твоєму виходить, що сьогодні я куплю вола чи корову і віддам гроші, а завтра той, що продав, принесе мені гроші назад і скаже: верни мені вола чи корову, то я й мушу вернуть?

О л е с я. А хоч би й так?.. Крім того, то вольна продажа, а це...

Лукерія Степанівна. Ой, дочко, чи не дуже вже багато ти розуму набралась з книжок? Велику ти вагу береш на свої плечі, гляди, щоб не спіткнулася... Недаром я натякала скільки разів батькові, що пора тебе до рук прибрати. Через тебе он вже й наймички мені грубіянтвуютъ, бо ти з ними з усіма мало не посестрилась, через то вони мене й вухом не ведуть.

О л е с я. Бо ви не вмiєте з наймичками поводитись.

Лукерія Степанівна. Цебто ти вчитимеш мене, як мені з наймичками поводитись?

О л е с я. Кажуть, що всяке поведження з боку видніш. Я й кажу вам, що бачу. Коли б ви змогли самі придивитись до вашого поведження, то й побачили б... Наприклад, сьогодні ви сидите з ними поруч і виявляєте свої скарги, особливо як з батьком посваритесь, то виявите перед ними і те, чого б не слід нікому знати; а завтра починаєте їх ні за що, ні про що лаяти та гризти... Взичаєте негречними та незвичайними словами... Ну, вона й не втерпе, огризнеться.

Лукерія Степанівна. А я повинна їй змовчати?

О л е с я. І вона також людина.

Лукерія Степанівна (кланяється). Спасибі тобі, донечко! То це ти вже мене рівняш до наймички, до якої-небудь репаной мугирки?

Олеся. А хіба ви з панського роду?

Лукерія Степанівна. Кожен за свої гроші пан!

Олеся. Пан, тільки з іншого боку.

Лукерія Степанівна. Так-так!.. Тебе тільки послухай, ти наговориш повнісіньку хату й кімнату!

Олеся. І навіщо нам у пани лізти? Скільки не квітчай ворону у павине пір'я, а вона все-таки не буде павою, а буде вороною. Є, мамо, поговорка «видко пана по халявах». Від чогось вона з'явилася. Пани, мамо, перш усього люде образовані.

Лукерія Степанівна. То, по-твоєму, я вже й не-образована?

Олеся. Авжеж що ні.

Лукерія Степанівна. Ах ти ж, стерво ти вчене! Та я тебе як схоплю за коси, то так образую!..

Олеся. Оце якраз доладня розмова.

Лукерія Степанівна. Іч, яку зміюку вивчили собі на радисті!

Олеся. Зміюка? А й години ще не пройшло, як при Марфуші плакались, що як то вам тяжко буде розрізнитись з дочкою-єдиначкою, як прийдеться заміж мене віддати, що як голоситимете та вбиватиметесь...

Лукерія Степанівна. І голоситиму! (Почина хникать.) Всі слізючки виплачу та виголосю... Хіба буде мені, з ким пожуритись, теплим словом перемовитись?..

Олеся. Навіщо вже й теплішої розмови, як ось зараз?..

ЯВА 3

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович. А що це ти, старушка, розхлипалась?

Лукерія Степанівна. Так собі. (Сіпа Олеся за рукав.) Мовчи!

Олеся. Забагнулося мамі заздалегідь оплакати мене, ще й женихів нема, а вони вже ніби виряжають мене з двору.

Кіндрат Антонович. Женихів, як собак, аби твоя охота.

Олеся. У мене до того охоти нема... Я маю де об чім з вами поговорити, тату.

Кіндрат Антонович. Ага... Шкода, що я не маю тепер часу... Ідїть краще в дом та готуйтеся до чаю.

Олеся. Ще рано до чаю лагодитись.

Кіндрат Антонович. Стара, там треба розпорядитись, щоб на вечерю що-небудь...

Лукерія Степанівна. Зараз їду. (Пішла.)

Кіндрат Антонович. А ти, Олесю, піди з Левонідом Петровичем вре́мяпрепрово́женіє...

Олеся. А що, йому скучно? А мені з ним невесело.

Кіндрат Антонович. Все ж таки він ніби гость у нас. Вернувся оце від предводителя та такий засмучений.

Олеся. Як ви, тату, скінчили з ним за землю?

Кіндрат Антонович. По закону. Від закону я ані на ступінь!..

Олеся. Як же по закону?

Кіндрат Антонович. Га? *(Оглянувся.)* От, за чим ішов, про те й забув!.. Іди, я зараз тебе дожену. Треба подивитись, чи законопатили отого жолоба? І що за каторжний народ! Доки не тюкнеш десять разів, нічого він тобі не зробе. *(Пішов.)*

Олеся. Обрид вже мені Леонід Петрович з своїми розказнями про Петербург. Балака про таке, що мене ані крихотки не цікавить... Як спитала у нього, як поступити на хвершальські курси, то він того й не знає. *(Пішла.)*

Кіндрат Антонович *(сам)*. Що це Олеся починає совати свого носа ніби туди, куди б і не слід? Е, цього-то вже я не вхвалив...

ЯВА 4

Леонід Петрович із хвіртки.

Леонід Петрович. Кондрат Антонович! А ти вот куда забрався? Все хлопочешь да хлопочешь.

Кіндрат Антонович. Такий же наш талан, що мусимо увесь вік, повзаючи навколюшках, копійку ту з землі вишкребати.

Леонід Петрович. Тебе ли сетовать на судьбу?

Кіндрат Антонович. Сам не жалуєся, а печінка ниє.

Леонід Петрович. Ты с ноющей печенкой еще и меня переживешь. *(Вийма папиросу і закурює.)* А я нарочно тебя искал, чтобы кой о чем потолковать... *(Предлага папиросу.)*

Кіндрат Антонович. Я дуже люблю слухать, як ви балакаєте про Петербурх, про чужі землі. Так ловко розказуєте, неначе я сам там був і все своїми очима бачив. А вже як почнете розказувать про царські дворці та про пам'ятники, так і не заснув би ніколи, все слухав би!..

Леонід Петрович. Здесь, я думаю, нам не помешают? Сядем!

Кіндрат Антонович. Я постою.

Леонід Петрович. Зачем же? *(Сіда на жолоб.)*

Кіндрат Антонович. Ми вже привикли уважать вас ще за покійного вашого батюшки, Петра Григоровича, — царство їм небесне, вічний покій їх душецці!

Леонід Петрович. Значит, ты чувствуешь, что мой покойный отец для тебя сделал?

Кіндрат Антонович. Хто, я? Чувствую і дітям, і онукам накажу, як помиратиму, щоб чувтували. Та як і не чувтувати? Та я за душечку покійного мого благодітеля щогода, на Петра, панахиду правлю.

Леонід Петрович. Он действительно вывел тебя в люди из ничтожества!..

Кіндрат Антонович. Вони, дійствительно вони! Вони постановили мене на ноги, це я всім кажу. Та коли б не вони, доси, може, вже мене й черва стріскала б. І, Боже-Боже, що то була за предобродітельна душечка!..

Леонід Петрович. Был я сегодня у предводителя дворянства.

Кіндрат Антонович. Знаю, мені Льовка розказував. Ще й до адвоката заїздили?..

Леонід Петрович. Левка что-нибудь лишнее наплел? Вечно сует свой нос.

Кіндрат Антонович. Ні, він нічого такого не казав. Розказував тільки, як господин предводитель дворянства цілувалися з вами і самі підсажували вас у хваїтона. Казав, правда, що чув, як господин предводитель бовкнули про мене незвичайне слово: шкуродером мене звеличали!.. Але я того й вухом не веду. Конешне, вони господин предводитель дворянства, то їм можна взичать нас усякими меннями, їм ніхто не затуле рота!..

Леонід Петрович. Мало ли что о ком за глаза не говорят.

Кіндрат Антонович. Нам і в очі, і поза очі кажуть, але ми ніби того не дочуваємо і не добачаємо, а ведемо свою напряду, сказати, свою политику. І з адвокатом зволили совітуватись?

Леонід Петрович. Ты, вижу, все уж знаешь? Попотчевал Левку, а потом и повыспросил?

Кіндрат Антонович. Льовка сам дуже словоохотливий.., а чарки горілки чому й не дати тому, котрий потребляє ону?

Леонід Петрович. Имение теперь твое, по закону ты совершенно прав.

Кіндрат Антонович. Я, як бачите, від закона ані на ступінь!..

Леонід Петрович. Но знаешь ли ты, что если ты возьмешь у меня имение в той цифре, в какой оно у тебя было заложено, тогда я окончательно разорен?

Кіндрат Антонович. О, де ж таки? А служба ваша в Петербурзі?

Леонід Петрович. Служба? Мене тепер либо в петлю, либо пулю в лоб!..

Кіндрат Антонович. Та що це ви, Бог з вами, не лякайте мене! Це ви, певно, підпили трошки? Звичайно, гостювавши у господина предводителя, то вже не без того?.. У нас тут був один панок, господин Козубський, певно, знавали? І такий же приятний був чоловічок, ну як тільки підоп'є, зараз голову в петлю... Разів з п'ять вирятовували, а нарешті таки не встерегли — повисівся. І які єсть кой-которі господа охочі до петлі!

Леонід Петрович. Мое положение безвыходное.

Кіндрат Антонович. Тошно, що как будьто незавидне... А ви не плошайте, надійтесь на Бога.

Леонід Петрович. А ты мне морали не читай.

Кіндрат Антонович. Скільки ще у вас тієї гордості! Отакі були покійні Петро Григорович, ваш батюшка, — царство їм небесне, вічний покій їх душещці!..

Леонід Петрович. Перестань панахиду петь! Не возьмешь же ты у меня землю по тридцати рублей за десятину? Ведь она стоит, по крайней мере, по сту рублей, а тебе досталась с банковским долгом по пятидесяти семи.

Кіндрат Антонович. Це правда, земелька хоч куди, я її по сто двадцять не віддам.

Леонід Петрович. Ну, вот видишь?

Кіндрат Антонович. Кажу ж, що не віддам і по сто двадцять!.. І хоч вона мені по закону дісталась, а я все ж таки довічне молитиму за вас Бога, щоб послав вам здоров'я і!..

Леонід Петрович. Я не нуждаюсь в твоих молитвах.

Кіндрат Антонович. Та вже скільки хочте, гнівайтесь собі, а я від свого заповіду не відступлюсь: я вже вас і в граматку записав, і двічі на часточку подавав о здоров'ї!..

Леонід Петрович. Я буду тогда здоров, когда ты мне уплатишь остальные...

Кіндрат Антонович. Як ви кажете?

Леонід Петрович. Сколько ты мне прибавишь?

Кіндрат Антонович. За віщо?

Леонід Петрович. За землю. За землю мою, которая тебе досталась чуть ли не задаром? Сколько ты намерен мне добавить?

Кіндрат Антонович. У мене такого наміренія нема.

Леонід Петрович. Предводитель советовал мне поговорить с тобой по душе, понимаешь?

Кіндрат Антонович. Понімать понімаю...

Леонід Петрович. Подумай только, ведь ты меня ограбил.

Кіндрат Антонович. Сохрани мене, Господи! Я по закону.

Леонід Петрович. Припомни, что когда срок аренды истекал, мне другие всегда гораздо больше предлагали, а ты падал мне в ноги, ползал, пресмыкался, рыдал!..

Кіндрат Антонович. Правда, істинная правда! Панам дуже подобається, щоб перед ними повзав навколюшках та слізьми їм ноги обливати. Хлібом їх не годуй, тільки кланяйся їм!.. Повзав і я перед вами, ну і виповзав... І кожен раз буду вам за те вдячний! Буду молити Господа...

Леонід Петрович *(криком)*. Замолчи! Я от твоих причитаний скоро с ума сойду!..

Кіндрат Антонович. Не знаю вже, як з вами й говорити!.. Ніж не попаду у тахту.

Леонід Петрович *(почина ходить)*. Отец мой прирел тебя, приютил, сперва лакеем сделал, потом управляющим и, наконец, отдал тебе имение в посессию; и ты в каких-нибудь 24—25 лет сделался чуть ли не первым богачем в уезде.

Кіндрат Антонович. О, до того ще далеко! Я окурратно, число в число, вашому покійному батюшці, — царство їм небесне, вічний покій їм душецці! — посесіонні гроші вислав, від серця їм відривав, а вислав окурратно... Було, картопельку з сирівцем їм, а посесіонні гроші у строк висилаю. Може, від тієї страви у мене і діток тройко в один год преставилось. Упокой, Господи, младенців Петра, Василя і Марину!.. Раз тільки і написали мені ваш батюшка письмо, либонь, від тридцятого октябрю... Воно і доси у мене за образом храниться. Пишуть: «Кіндрат, кажись, ти плутуєш». І так, мов у серце ударили мене тим словом. Треба було вислати посесіонні 25-го октябрю, а я їх задержав до 15-го ноябрю.

Леонід Петрович. Вот видишь? А ведь батюшка не взыскал с тебя за это неустойку?

Кіндрат Антонович. Не взискали, це правда... Тож була предобродительна душечка!..

Леонід Петрович *(довго ходить)*. Так ты ничего мне не прибавишь?

Кіндрат Антонович. А пам'ятаєте, як два літа підряд у нас був страшний неврожай, у полі все вигоріло; написав я вам письмечко, кривавими слізьми його писав, а ви ані копійчки мені не скостили з посесіонних, ані одного рублика. Письмо за письмом присилали: «Высылай немедленно деньги!» А покійні Петро Григорович, певно, скостили б.

Леонід Петрович. Ты больше мне ничего не скажешь?

Кіндрат Антонович. Що ж я можу? Коли вгодно, розмовляйте ви, а я дуже охочий слухати розумні речі.

Леонід Петрович. У тебе, Кондрат, нет ни стыда, ни совести!

Кіндрат Антонович. Позвольте, оцього предмета не слід би касатись, бо це дуже деліхатна вещь... Хіба то безсовісно, що я недосипав ночей, не доїдав шматка хліба та все працював, щоб себе і сім'ю свою зарятувати від злиднів? А то не безсовісно, що ви батьківщину програвали в карти та жбурляли тисячі на всякі дурниці та витребеньки?

Леонід Петрович. Это не твое дело.

Кіндрат Антонович. Хіба не соромно мені, що я ради дітей своїх повзав у вас у ногах?.. А ви у голодний год вирвали у мене останні дві тисячі і купили якісь німкені каблучку на руку?

Леонід Петрович. Довольно!

Кіндрат Антонович. Як то «довольно»? Ви взичаєте мене образливим словом та ще й бороните відповідать? Як же то довольно? І закоренілому душоубові суд дає способи виправитись; а ви, не знаю вже, по якому закону хочете мене судить?.. Позвольте вам ще й те пригадать, що ви у мене гостюєте, сказать, на всім продовольствії і здається, що всі ми догожаємо вам, як уміємо, а ви за нашу хліб-сіль жбурляете в вічі незвичайними речами... Це вже зовсім не по-християнськи та й не по-дворянськи, ваше високоблагородіе!..

Леонід Петрович. Да, ты прав... Я виноват!.. Не сердись!.. *(Протяга руку.)*

Кіндрат Антонович. Ніколи у мене на вас серця не було, бо я завжди пам'ятаю, що ви син мого благодітеля... Розпалились трохи?.. Ну, що ж, це бува, бува...

Леонід Петрович. Ты уж купи у меня коляску, мебель и все остальное. Как же ты, вновь испеченный помещик, будешь ездить в телеге или сидеть на самодельном стуле?

Кіндрат Антонович. Це інша річ, і якщо недорого візьмете, по-божому, то можна буде купити.

Леонід Петрович. Я видел, как ты третьяво дня трясся в город на какой-то беде!

Кіндрат Антонович. Краще ж я їздитиму на біді, ніж вона на мені. Продайте вже мені і ікону «Розп'ятіє»!

Леонід Петрович. Нет, ни за что!.. Это память от моей прабабки, это работа знаменитого итальянского художника.

Кіндрат Антонович. Не продасте мені, то продасте якому-небудь нехристові, і гріх вам буде, ей-ей, гріх, що ікона піде не в християнські руки.

Леонід Петрович. Ну, об этом после... Так пойдем, приценимся к остаткам моего величия. *(Регоче.)* А ловко ты обделал дельце, мерзав... *(Пішов.)*

Кіндрат Антонович. І від закону нігде ані на ступінь!.. (Пішов.)

ЯВА 5

В л а с (виходить з вудками і, обернувшись, балакає до когось за лаштунки).

В л а с. А за віщо він мене прожене? Хіба я волоком чи павуком ловитиму? Не боюсь я його. На вудку йде риба прохана... (Розмотує вудки і закидає.) Ач, який коропище вивернувся. (Підгукує стиха.) Та йди-бо сюди, посидимо вдвох. Га? Ну, як собі знаєш. Ану-ну, клюй, клюй!.. (Витягає вудку.) А! Зірвалася, а була ловкенька рибина. (Поправляє черв'ячка.)

ЯВА 6

Влас і Олесья.

О л е с я. А хто тобі, Влаسه, дозволив тут рибу вудить?

В л а с (кивнув головою). Хто ж, як не сам собі? (Поплював черв'ячка, закидає вудку.) Надо мною нема пана!

О л е с я. Найбільший?

В л а с. Найголіщий.

О л е с я. Через те й сміливий такий?

В л а с. Авжеж. Кому ж і бути сміливим, як не злидневі? Образити не вгадаєш чим, упіймати нема за що, одійняти нема чого!..

О л е с я. Балакучий!

В л а с. У мене язик слухняний: звелю — меле і шеретує, не звелю — зразу загальмує.

О л е с я. Дай мені одну вудочку, і я половлю.

В л а с. Знов бовтатимете, усю рибу розполохаєте.

О л е с я. Я буду тихо закидати.

В л а с. Побачимо! А як ляпатимете по воді, зараз вудку відійму, дарма, що це ваш берег. (Дає їй вудку.)

О л е с я (закидаючи вудку). А що, бачиш?

В л а с. Не дуже-то зугарно, та нічого.

О л е с я. Давно прийшов?

В л а с. Оце свіжо.

О л е с я (сідає). Ключе?

В л а с. Одна зірвалась.

О л е с я. Велика?

В л а с. Немала.

О л е с я. Яка завбільшки?

В л а с. А ви не вмієте мовчки сидіть?

О л е с я. А хіба що?

В л а с. Риба чує, то й не підійде до вудок. Ви думаєте, вона дурніша від нас? Сядьте ось сюди, на свиту, а то в болото убабляєтеся. (Підстеляє свиту.)

О л е с я. А тобі як краще: щоб я мовчала чи щоб балакала?

В л а с. Однаково.

О л е с я. Через що?

В л а с. Та годі-бо вам! Ондечки у вас клюнула.

О л е с я. Бач, я щасливіша за тебе.

В л а с. Це й без кльову звісно!

О л е с я. Чим же я щаслива?

В л а с. Та хоч би й тим, що коли б оце друга белькотала, то я давно її прогнав би.

О л е с я. А мене шкода прогнати?

В л а с. Тягніть-бо, тягніть! Е-е, бодай вас! Ви не тямите, як підсикати, а ще беретесь вудить. Дайте, я поправлю черв'ячка. *(Поправля.)* Як тільки почне клювати, то попускайте вудлице, а як вже поведе, отоді підсикайте!.. *(Закида вудочку.)* Ось як треба закидати.

О л е с я. Ти митець.

В л а с. Хто коло чого ходє. Тихо ж, ц-с!..

О л е с я *(помовчала)*. А нишком можна спитать?

В л а с. Про віщо?

О л е с я. Чом ти, Влаسه, не нанявся до нас, як тебе хотіли наняць?

В л а с. Нанявся — продався, а я собі ціни не складу, та ще не так собі, як своїй волі.

О л е с я. Не любиш, щоб тобою хто орудував?

В л а с. Без того не можна. А тільки як не по правді орудують, то краще здохнуть з голоду.

О л е с я. Тобто у нас не по правді орудують?

В л а с. Скажете, по правді?

О л е с я. Чим же не по правді?

В л а с. Общитують, вищитують ні за віщо штрахви, і на харчі сутуги... Дивіться-дивіться, ондечки у вас поворухила.

О л е с я *(помовчала)*. Мало чого не плетуть. Нанявся б сам, то й довідався б, чи й справді у нас по правді орудують.

В л а с. Не наймусь! У мене скажена натура: докору або косоґо погляду не стерплю; роботою хто попрекнув би, перрвався б!..

О л е с я *(помовчала)*. Я не раз чую, як ти виспіваєш уночі; я твій голос зразу пізнаю. Кого ти приспіваєш?

В л а с. А вам навіщо те знать!.. Самого себе. Часом не спитьсся, ну, й почнеш думать і сам не зчуєшсся, як на ум сплине яка-небудь пісня, ну й заспіваєш.

О л е с я. А про віщо ж ти думаєш?

В л а с. Про віщо?.. Мало про віщо!

О л е с я. Може, про те, що хату треба поправить, повітку нову постановить?..

В л а с. Стоїть об тім думать! Аби достатки, то можна не то що поправить хату, а й нову постановить. А доки нема достатків — сидітимем і в продраній... Над чим же тут думать?

О л е с я. Тебе що інше, може, цікавить?

В л а с. А, мабуть, інше... А вам що до того?

О л е с я. А хіба не можна спитать?

В л а с. Чому не можна?.. *(Помовчав.)* О, чуєте, у калині тьохнув соловейко!.. Ух, і заливається ж він здорово на зорі!..

О л е с я. Ти любиш слухать його спів?

В л а с. Хто ж не любить? То мій товариш. Часом уночі піду з в'ятірями по рибу, все село покотом спить, ніде ні гомону не чуть, ні світла не видко, тільки він та я переспівуємося собі, аж луна йде!..

О л е с я. Чи не закоханий ти?

В л а с. А хіба це погано?.. Ондечки у вас потягнула. Ов-ва! Та ви так ні однії рибини не вловите.

О л е с я *(витяга рибу)*. А що, не вловила? *(Здійма.)* У кого ж ти закоханий?

В л а с. Кохання, по-вашому, така б то нікчемниця, що виняв з душі, як гроші з кишені та й поклав на долоні?.. Як ви легко на це діло дивитесь.

ЯВА 7

Т і ж і П а в л о.

П а в л о *(гукає з саду)*. Олександро Кіндратовно!

О л е с я. А чого там?

П а в л о *(біля хвіртки)*. Ідіть чаю пить!

О л е с я. Зараз іду!

П а в л о. Так-так... Воно якраз до речі сидіти поруч з мужиком та ще й на свиті. Отам із свити що-небудь поналазе та й будете тоді скаржитись: «Ах, Павло Семейонович, што ето меня кусаїть?»

В л а с. А, здрастуйте, господин-сковородин, по прозванію Лепйошкін.

П а в л о. Мовчи, дуря, не з тобою говорять. *(Пішов.)*

В л а с *(до Олеси)*. Ото наймит самий порадошний. *(Підіймається.)* Що ж, мабуть, і справді пора вам чай пить, а нам вечерять.

О л е с я. А я все збираюсь у гості до твоєї матері.

В л а с. Довго збираєтесь. Скажіть, коли прийдете, я риби наловлю, пошануємо вас, як слід.

О л е с я. На сподіваного гостя багато треба, прийду, коли здумаю.

В л а с. Дайте мені яку книжку прочитать.

О л е с я. Хіба вже маракуєш?

В л а с. Та вже одну книжку замучив.

О л е с я. Ач, який! А чому ж, як я колись радила тобі вчитись читати, ти відповів: «Цур йому, обійдеться»?..

В л а с. Відповів, а після того зараз-таки й збагнув, що по-дурному відповів.

О л е с я. Хто ж тебе навчив читати?

В л а с. Тут солдатик вчив мого малого брата, а я послухав скільки разів, а потім вже сам з себе домадикувався. Як засяду, було, в очереті та як почну добирати товку... Так і вивчився.

О л е с я. А я хотіла сама тебе вчити.

В л а с. От, стоїть того діла.

О л е с я. Так я принесу тобі книжок. Прощай! *(Пішла, а потім вертається.)* Сьогодні уночі співатимеш?

В л а с. Хто його зна...

О л е с я. Я вийду послухать.

В л а с. А як не співатиметься?

О л е с я. Що ж, як ні, то й ні.

Влас кашляє.

Слухай, Власе, чом ти у містечко до лікаря не підеш? Скільки разів тобі радила? Марнієш ти, а про ліки байдуже?

В л а с. Баби кажуть, що то підвій... А, мабуть, таки треба буде до лікаря кинутись... Іноді у грудях так стисне, що хоч калавур кричи. *(Знов кашля.)*

О л е с я. От бачиш, не жалієш ти себе, Власе! А в тебе ж мати старенька... Єсть же і брати малі, і сестра... Так не слід... Може, ще хто шкодує об тобі... Бувай здоров! *(Пішла.)*

В л а с. Як легко полетіла, неначе пір'їна. *(Махнув рукою.)* Бог з нею!.. *(Знов зиркнув услід Олесі.)* Мабуть, тебе мати у любистку купала. Як змальована! *(Зітхнув.)* Хтось щасливий буде... *(Дивиться на вудки.)* О, клюнула! Коли не красноперка, то рак. *(Глянув на сад.)* Не видко вже. Яка негорда... Либонь, ні в батька, ні в матір. *(Знов до вудок.)* Ну, ну смикни, смикни ще раз! Ну, ще! *(Знов поглянув на сад.)* Навряд чи вийде пісню слухать. Аби поморочить, хитрує!.. *(Зітхнув.)* Та байдуже! *(До вудок.)* А, щоб тебе сіпало! Ой, будеш у ющці! *(Витяга.)* А що? *(Здійма рибу.)* Так і є, що красноперка.

Г о л о с з а л а ш т у н к а м и. Власе, гайда! Чуєш, ти, запарений!..

В л а с. Мовчи, бісів гливтяк, тут саме розкльовалася. *(Глянув угору.)* Справді, вже пізно, поплавці ледве майорять. *(Збира вудки і йде, тихо співаючи):*

Ой, ти, дівчино,
Горда та пишна,
Ой, коли б же ти, серденько,
Та за мене вийшла...

ЯВА 8

Кіндрат Антонович (*хутко йде*). Ніяк не відкараскаюсь від Леоніда: пий в одну душу з ним, та й годі! Десь роздобув грошенят і понакупував вин, наливок; горілок... Тепер всю двірню частує — разореніє з ним! Чи не дума підмогоричить мене та виканючить скільки сотень?.. Ні, не таківський я!..

Чутно спів.

ЯВА 9

Кіндрат Антонович і Горпина.

Горпина (*йде з відрами і тихо співа*):

І по той бік гора,
І по цей бік гора,
Промеж тими крутими горами
Сходила зоря.
Ой, то ж не зоря,
То дівчина моя
Чорнявая, чорнобривая,
Галочка моя.
А я за нею,
Як за зорею,
Чистим полем, вороним конем,
Понад Дунаєм...

Кіндрат Антонович (*підходить*). Який у тебе чудовий голосок.

Горпина. Знов притьопались? Ну, й чого вам від мене треба?

Кіндрат Антонович. Хотів тобі сказати, твоя мати оце знов приходила.

Горпина. Я бачила.

Кіндрат Антонович. Знов прохала позичить борошна, олії, пшона, картоплі...

Горпина. Та знаю. (*Зітхнула.*) Доки діждуть до нового хліба, чисто попухнуть з голоду. А казала ще з осені: не продавайте, мамо, усього хліба, зоставте про запас... Так ні, не послухали, «на податки, — кажуть, — треба!» Добрі податки, що щонеділі, щосвята біля монопольки частуються...

Кіндрат Антонович. А тобі жаль матері?

Горпина. Хіба я яка тварюка нечувствевна?

Кіндрат Антонович. А малих братів та сестер теж жаль?

Горпина. О, Господи, ще й допитують, неначе в серце шпигають! (*Утира сльози.*)

Кіндрат Антонович. От за те, що ти так жалуєш свою неню і малих братів та сестер, я дам твоїй матері борошна, пшона, картоплі... Усього дам!

Горпина. А потім вдвоє відвернете?

Кіндрат Антонович. Даром дам, чуєш, не в позику, а даром. Он який я!.. А все за те, що ти почитуєш свою матір. Скажи тільки, чого тобі треба, все дам... Прийди зараз після вечері до бані, там побалакаємо... Усього дам твоїй нені!

Горпина мовчить.

ЯВА 10

Ті ж і Олесья.

Олесья (*надходячи до хвіртки*). А то хто балака? (*Привляється.*)

Кіндрат Антонович. Прийдеш?

Горпина. Я боюсь.

Кіндрат Антонович. Чого ж ти, серденько, боїшся?

Олесья. Либонь, татків голос?

Кіндрат Антонович. Чого ж боїшся? (*Обійма її.*)

Горпина. Страшно!..

Кіндрат Антонович. Ото, страшно? Хіба я звір який? Адже ось тут стоїш зо мною, чого ж там страшно? Отак же точнісінько і там постоїмо; тільки що там ніхто не постереже, а тут небезпечно. (*Цілує її.*)

Олесья. Що я чую?!

Горпина. Не цілуйте мене, не хочу! (*Виривається.*)

Кіндрат Антонович. Прийдеш?

Горпина. У вас щось гідке на думці...

Кіндрат Антонович. Що ж може бути гідке? Єй-ей, ні! Прийдеш, моя пташечко?

Горпина. Не знаю.

Кіндрат Антонович. Пожалій свою неню, прийдеш, усього дам!.. Мені, бач, така дурниця запала в голову, щоб ти беззастережно прийшла до бані, — розумієш? Пожалій своїх малих братів та сестер. Прийдеш?

Горпина. Може.

Кіндрат Антонович. Знов обманеш?

Горпина. Ні!

Кіндрат Антонович. Дожидати? Скажи ж, моя квіточко! (*Обнімає.*)

Горпина. Годі вже...

Голос Лукерії Степановни. А де ви, Кіндрат Антонович? Пожалуйте, чогось старшина з писарем пожалували.

Кіндрат Антонович. От чортяка їх принесла! Ну, та я їх скоро спровадю... Я ж дождатиму. Поцілуй мене.

Горпина (*відпиха його*). Гетьте-бо! Ондечки хазяйка наближаються. (*Почина набирати воду.*)

Кіндрат Антонович. Вона сюди по захід сонця не

прийде: я її наполохав, що тут раз у раз по захід сонця мавки з'являються, а проти бані водяник бовтається. Прийдеш? (Горпина мотнула, він хутко пішов, під ніс мимрячи);

Ой, і їхав та пан Лебеденко,
Та із млина із мукою,
Гей, зустрічають його гайдамаки
В темнім лузі над річкою...

Горпина (*сама собі*). Що ж, він каже, що тільки поцілує. Нехай цілує, аби позичив матері борошна... (Набравши відра, йде.)

Олеся (*стала насупроти неї*). Горпино!

Горпина. Ой, Боже мій! (*Закрива лице долонею.*)

Олеся. Я ненароком все чула!.. Де твій сором, дівчино?

Горпина. Я не винувата... Чепляються щоразу... Як тільки зустрінуть, так і липнуть!..

Олеся. Так ти підеш до бані?

Горпина. Ой, сором!.. (*Почина плакати.*) Простіть мене, Олеся-голубочко!..

Олеся. Я, чим зможу, матері твоїй допоможу.

Горпина. Не треба, не треба!.. У мене є одежина: кохта на ваті, нові черевики, дві спідниці, два хвартухи, чотири разки доброго наміста — віднесу завтра у містечко, продам якому жидові... Спасибі вам, голубонько, що визволили мене від напасти!.. Оце б натворила сорому... Ой, Боженьку мило-сердний! Завтра візьму роцот і дня більш не зостанусь. (*Хутко пішла.*)

Олеся. Що ж це таке? Так тому правда, про віщо мама в серцях не раз обмовлялись? Ось через що вона мов неприкаяна, заполохана, забита!.. Ох, бідна ж, бідна моя мамочка! (*Почина плакати.*)

Влас (*співа за лаштунками, Олеся йде до хвіртки, схиляється на пліт і так застається до кінця дії*):

Виряджала мати сина
Та й на косовицю,
Розчесала чорні кудрі
Та й на потилицю.

Я ж думала, мій синочку,
Що будеш косити,
А ти кинув косу в росу
Та й став голосити.

Ой, коли б ти, мати, знала,
Яка мені вада,
То ти б мене оженила,
Щоб була порада...

Завіса.

ДІЯ ІІІ

Кімната з трьома дверима, вбрана, як у полупанків. На вікнах, у горшках, квітки і цибуля; на стінах промеж елеографічними малюнками є й лубочні, рядом з диваном стоїть скриня і т. д.

ЯВА І

Лукерія Степанівна і Олеся.

Лукерія Степанівна, сидючи край столу, допиває чай, з лівих дверей виходить Олеся.

Лукерія Степанівна. Куди це знов зібралася? Як тільки ранок настане, зараз і повієшся.

Олеся. А чого я в хаті сидітиму?

Лукерія Степанівна. Чи приходиться ж у будень вештатись з ранку до вечора, коли не біля річки, то десь по степу або по селу?..

Олеся. Мабуть, приходиться, коли вештаюсь.

Лукерія Степанівна. Хіба ти неприкаяна яка, чи серце ще й досі не одійшло?

Олеся. Знаєте, яка я.

Лукерія Степанівна. Та знаю ж, як не знати: пришелепувата!

Олеся. Вгадали, як у око вліпили; отаке ж у мене і серце. *(Хоче йти.)*

Лукерія Степанівна. Таки підеш? Не можна вже біля матері й посидіти, промовити яке там словце, неначе вона тобі чужа?..

Олеся. Мамочко, голубочко! Ви у моїй розмові завжди вбачаєте якусь собі зневагу, і горенько ж моє, що не знайду я ні жодного такого слова, котре б вас не вражало, а чим би я тільки не поступилася, щоб вас заспокоїти?

Лукерія Степанівна. Знайшла б таке слово, коли б захотіла.

Олеся. І, Боже мій! Та я й не знаю, як би бажала того...

Лукерія Степанівна. Все ти казна-що варякаєш. Ось хоч і зараз: я охоча з тобою розмовляти якнайлюбіш, а ти втікаєш з хати.

Олеся. Як же ми розмовлятимем, що мої переконання завжди ідуть впоперек з вашими? Я не можу таїти свого погляду, а виявляю його голосно і відсіля промеж нас щоразу й непорозуміння...

Лукерія Степанівна. Та, годі-бо, годі! Знов повчорашньому заляскотала!.. Як забалакаєш отак кучеряво, то зараз мені голова почина морочитись... Нічого не втямлю... І як у тебе язик той повертається...

О л е с я. Небагато ж, мабуть, і сьогодні ми набалакаємо. (Помовчала.) Весела розмова? (Ще помовчала.) І ви мовчите, і я мовчу. (Сміється.) Був собі чоловік Сашка, на ньому була синя семеряжка, на голові шапочка, на спині латочка, чи хороша моя казочка?

Лукерія Степанівна (сміється). От і розвеселилась. Всі оці дні ходиш насуплена, аж жалко на тебе дивитись... О, знов задумалася, та годі-бо тобі!.. Чаю хочеш?

О л е с я. Ні, байдуже. (Сіда.)

Лукерія Степанівна. Ти чаю не любиш, а я, Господи, як цей напиток вхвалила, особливо люблю його пити в піст натщесерце, з озюмом. Здається, цілісінський би день його пила. Я чула, що є й такі, котрі п'ють з яблуком або з палциною... Треба буде покуштувати, може, з яблуком або з палциною ще смачніш?

О л е с я. Покуштуйте, може, й смачніш. Налить вам, може, чаю?

Лукерія Степанівна. Налий. От розумниця! (Олеся наливає чай.) Захочеш догодити матері, то й замір її вгадаєш. Я тільки що хотіла простягти руку до чайника, щоб налити, а ти й попередила мою думку! Аж серце з радощів спалахнуло. (Почина хлипать.)

О л е с я. Чого ж плакати?

Лукерія Степанівна (втирає очі). Так собі... Не вважай на те. Іноді щось як здавить за серце, як стисне, то я так і обіллюсь сльозами... А від чого воно, то й Бог його святий знає! От вже й полегшало.

О л е с я (подає чай). Хоч би мені яке діло знайти.

Лукерія Степанівна. Та хіба ж мало у нас діла?

О л е с я. Якого? Кружки змивать з капусти та з буряків, муку сіять, масло бить?.. А ваші ж наймички що робитимуть, як я їхню роботу візьму на себе? Та робота, мамо, мене не цікавить, бо я її змалку знала і, як треба буде, робитиму і її.

Лукерія Степанівна. А якої ж тобі ще роботи?

О л е с я. Іншої!.. Така в мене, мамо, як бачите, натура, що про все, на віщо гляну, хотіла б дізнатись: відкіля воно взялось, задля чого і навіщо?..

Лукерія Степанівна. Колись і мене ці примхи цікавили, але за клопотами замуровалось все те в памороках і забайдужилося.

О л е с я (помовчала). Коли б були не віддавали мене до школи, либонь, всім нам тоді краще б жилося. Я в піст сметану збирала б з гладущиків та крадькома ложку облизувала б, а потім одмолювала б той гріх... У неділю чи в свято сиділа б собі перед дзеркалом, гадала б на картах та виколювала б шпилькою очі червоному королеві або пекла б його у серце

та все виглядала б, чи не іде?.. *(Регоче.)* Смаковите б було життя! Ви тішилися б покірливою дитиною, котра вам упоперек слова не промове...

Лукерія Степанівна. Це ж куди ти вже звертаєш, куди? Я вже й не збагну!..

Олеся. Батько віддали б мене заміж, за кого схотіли... А тепер хоч і небагато нас, тільки троє, але всі ми пішли нарізнь.

Лукерія Степанівна. Вже й нарізнь?

Олеся. Скажете, ні? Авжеж, що нарізнь. Адже зміркуйте. Я, ледве розвиднюється, біжу хутчій з хати і не знаю куди подітись з нудними думками... Ви гніваєтесь, чом не допомагаю вам курей щупать або гиндичок підсипати... Підіймаєте гармидер з наймичками... Батько...

Лукерія Степанівна. Що батько? Чого ж махнула рукою?

Олеся. Знаєте добре, чого.

Лукерія Степанівна. Скажи спасибі, що не вибив! Другий так би тебе вихворостив на всі боки, що й до нових віників не забула б. Як же ти посміла сказати батькові в вічі, що він нечесно поводитьсь з Левонідом Петровичем?

Олеся. Як у моїм розумові склалися переконання, так я їх і виявила!.. Самі батько колись повчали мене правду казати. Було, кажуть: «Хліб-сіль їж, а правду ріж!»

Лукерія Степанівна. Мало які іноді думки не морочать памороків; попробуй тільки потуряти їм, то зостанешся і гола, і боса... Ти думаєш, що й у мене серце не щемить, як іноді гляну на людину, котра і гола, і голодна?.. Щемить, біда як щемить! Іноді скортишь і допомогти їй; я раптом і кинуся допомогти, а потім як подумаю: а може, то так Богові завгодно, щоб та людина злидні годувала?.. Ніхто, як Бог! Розумієш?

Олеся. Найкращий спосіб від усього затулятих Богом. Попрохав старець шматок хліба: «Бог дасть!» Примусили чоловіка злидні до наглої смерті: «Так Богу завгодно!»

Лукерія Степанівна. А то ж як?

Олеся. Не так, зовсім не так.

Лукерія Степанівна. А як же, по-твоєму?

Олеся. Та що розпитувать? Не зробиться по-моєму, то нічого й язиком молоть... *(Помовчала.)* Перш було, як тільки де промеж людьми скоїтьсся яка суперечка, зараз батько й питають: «А як ти думаєш, донечко, про се діло?» Я, було, скажу їм свою думку, а вони їй додадуть: «Отак же точнісінько і я міркував!» І раз у раз згоджувались з моїм переконанням. А тепер, як довелось те переконання прирівнять до власної кишені, до власної шкури, то вже я й сьака і така, і скажена, і дурна?.. «Геть,— кажуть,— з хати! Наплювать мені на твоє переконання!..» От тобі і «хліб-сіль їж!»

Лукерія Степанівна. Та годі вже про це! Батько, мабуть, вже й забув.

Олеся. Та я не забула.

Лукерія Степанівна (*помовчала*). Чула, який знов гармидер був уночі в кімнаті Левоніда?

Олеся. Байдуже, я спала.

Лукерія Степанівна. Добре спала, що цілісінку ніч все охала та щось шепотіла.

Олеся. То у сні.

Лукерія Степанівна. Еге, якраз у сні. Знаю я добре, що не у сні... І який чоловік достойний, і гості наїздять все достойні люде; а як понапиваються, то це гірш скаженіють, ніж мужики! Цілісінку ніч пили, лаялись, за шаблі хапались!..

Олеся. А, нехай собі!..

Лукерія Степанівна. Може, то у Левоніда серце так бунтує? Слухай, доню, може, він і справді тебе любе?

Олеся. А я його не люблю!

Лукерія Степанівна. А батько як хотів, щоб ти вийшла заміж за Левоніда!.. На ньому і чин немалий, мабуть?..

Олеся. І, Господи! Чоловік сказав сп'яну, а може, з глуму, а ви з батьком і раді мене віддати? Йому гроші потрібні, а не я! Навіщо я йому?

Лукерія Степанівна. І чим він тобі не до мислі? А мені до мислі. Батько каже: «Я його скоро присмирив би, ще й хазяїна з нього зробив би, навдивовижу всім! Він,— каже,— трохи розгнуздався, а ще з нього можна зробити людину!».

Олеся (*встає*). Піду вже я.

Лукерія Степанівна. Була б дворянкою, охвицершою!.. Ось послухай, Олесю, що мені приверзлося у сні!..

Олеся. Що таке?

Лукерія Степанівна. Ось змізкуй, проти чого воно. Вже саме перед світом прокинулась я, аж дивлюсь, ще темно, а за стіною галас, гвалт... Сюди-туди вертілася, ніяк не могу заснути. Далі й не стямилася, як задрімала. І ось що приверзлося мені. Ніби Левонід оженився на тобі і живете ви промеж себе так любо та хороше; живете у Петербурзі, і я у вас гостюю. І вже синок у вас є, я його годую, держучи на колінах, а він все засовує мені свої кулачки в рот!..

ЯВА 2

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович (*подає папір Олесі*). На, прочитай.

Олеся. Що це таке?

Кіндрат Антонович. А те, що я з тобою не заговорю, ти вже почала забивать мені баки; так оце я списав усе і про все, як умів... Прочитай, то, може, хоч тоді втямиш, яку гірку випив твій батько на своїм віку та тоді вже й докорятимеш його мошенника, падлеця!..

Олеся (*передивляє папір*). Я вас не докоряла.

Кіндрат Антонович. Не докоряла?.. Прочитай, кажу, та тоді вже й винувать батька... Стара, налий мені чаю.

Лукерія Степанівна. Ви з озюмою питимете?

Кіндрат Антонович. А, убирайся ти з своїми хи-
мерами. Хтось там бовкнув, що гріх у піст пити чай з сахарем, а ти вже й рада витребенькувати.

Лукерія Степанівна. Кажуть, що сахар з кісток, а кістки ж скоромні.

Кіндрат Антонович. Чого не тямиш, про те не сі-
кайся міркувать, бо я того ненавидю. (*П'є чай*.) Що ж, ти читатимеш?

Олеся (*читає*). Навіщо? Все, про що тут списано, я вже чула від вас не раз. Що отець Леоніда Петровича був лютий чоловік, злий, самодур, це я знаю. Знаю я, що він поневірявся над вами, знущався...

Кіндрат Антонович. Ага, то тепер, коли я здобув під старість шматок хліба і закуток, то мушу все те віддати синові його? Так виходить, по-твоєму?

Олеся. Я тільки казала вам, що не слід користуватись чужим нещастям. Земля стоїть, самі кажете, вдвоє більш того, за скільки вона вам дісталась.

Кіндрат Антонович. Ну?

Олеся. Ну, і слід чуже віддати!..

Кіндрат Антонович. Чуже?.. Яке чуже?..

Олеся. Завжди ви повчали мене казати так, як мені моя совість проказує.

Кіндрат Антонович. Совість? Геть з очей з твоєю совістю!.. (*Вирива папір і жбурля в неї*.)

Олеся. Візьміть за коси мене та кулаком по голові, може, швидш примусите засунуть голову в петлю!.. (*Хутко пішла*.)

Кіндрат Антонович (*з ляком*). Що-о? Нехай мене Бог боронить!.. Що вона таке сказала, ти чула? (*Біжить до дверей*.) Олесю, вернись!.. Що це вона? Піди до неї! Що це вона задумала?

Лукерія Степанівна. Стоботвореніє авилонське ⁶, та й тільки. (*Пішла хутко*.)

Кіндрат Антонович. Що ж це таке кроїться? То цебо я мушу віддати те, що кровію та потом увесь вік здобував? За віщо? З якої речі? Не дам ні карбованця, ні шеляга не дам!.. Школярські прописи і я колись читав: «Посліднім

поділись з ближнім. Будь доволен малим і будеш багат...»⁷ Читав і заповіді: «Не пожелай жени ближняго твоего, ні вола його, ні осла його, ні всякого скота»⁸. А чи багато таких на світі, котрі б того не пожелали?.. Ні, так воно не буде! Іди заміж за Левоніда Петровича, тоді дам йому половину іменія, потому що онуки мої будуть дворяне! Та й я біля такого зятя мав би підвищення і почитування; і не дражнили б мене люде, як тепер дражнять, «лакей»!.. Коли ще я був лакеєм, а вони і зараз, хоч ти їм кіл на голові теши, «лакей та й лакей»! А Левоніда я прибрав би до рук і заставив би його дослужитись аж до полковника!..

ЯВА 3

Кіндрат Антонович і Леонід Петрович.

Леонід Петрович (*входить з правого боку підпилий, з шаблею в руці*). Что это ты вздумал со мной проделывать?

Кіндрат Антонович. А що таке?

Леонід Петрович. Ты приказал в мои комнаты внести боченок с дегтем и еще там какой-то хлам?

Кіндрат Антонович. Потому, як вам завгодно, а далі так не приходиться: вже всі сусіди тюкають на мене, що я вам потурую: вся округа з мене глузує, що ніяк не викурю вас з хати. Помилуйте! Це ж таки прямо божеське наказаніє. Ми люде робочі, труждающі, за день натомимось так, що й кісток не чуємо; вночі треба б спочити, бо як на світ поблагословиться, знов, Господи, благослови, до праці; а замість спочивку мусимо слухати, як ви з своїми гостями цілі-сіньку ніч бенькуєте та хокуси приставляєте? Гармидер та галас такий заводите, що прямо хоч з двору втікай!..

Леонід Петрович. Гости уж разъехались, чего ж тебе еще?

Кіндрат Антонович. Мабуть, нам таки не обминуть неприятностей?

Леонід Петрович. Ты мне не угрожай. Продам мебель — и уеду!

Кіндрат Антонович. Як окопажі продавали, то й тоді казали: «Зараз уїду», а замість того програли гроші!..

Леонід Петрович. Это не твое дело!

Кіндрат Антонович. Тошно, що не моє діло, а тільки хата це моя.

Леонід Петрович. А, так ты вот как начал разговаривать со мной?

Кіндрат Антонович. А як же з вами ще розговорять?

Леонід Петрович. Превосходно. Купи у мене мебель и всю обстановку, и я тогчас уеду.

Кіндрат Антонович. Мебель ваша мені без надобності.

Леонід Петрович. Ну, так прийди покупателій. Впрочем, я уже посылав за жидами, и они сегодня явятся. *(Кричить.)* Эй, Левка!

Кіндрат Антонович. Що це ви хочете?

Леонід Петрович. А вот посмотришь!

ЯВА 4

Ті ж і Льовка.

Льовка. Требовали?

Леонід Петрович. Перенеси сюда вино и стаканы. Сколько у нас еще там бутылок осталось?

Льовка. Две белого и две красного.

Леонід Петрович. Тащи их все сюда!

Льовка. Слушаю! *(Пішов.)*

Леонід Петрович. Я больше ни ногой в те комнаты, где ты деготь велел поставить да хомуты сложить...

Кіндрат Антонович. Не знаю, чого вам так не подобається дьоготь?

Леонід Петрович. Нюхай сам, когда он тебе нравиться.

Кіндрат Антонович. Кажуть, що тепер дохтурі дьогтем лічать людей, а вам дьоготь не наравиться. А я вчора, перед обіднею, за вас на часточку подавав «о здравіі». *(Сідає і п'є чай.)*

Леонід Петрович *(регоче)*. Да? Спасибо! Я постараюсь быть здоровым!.. *(Вдивляється у вікно.)* «Прощайте вы, поля родные, ты, степь привольная, прости!» Чье это стихотворение, ты не помнишь?

Кіндрат Антонович. Нам не врем'я такими пустяками займаться.

Леонід Петрович. Да, все на свете пустяки, кроме рубля.

Кіндрат Антонович. Ні, не все, не все пустяки...

Леонід Петрович *(слухаючи)*. Под этим роскопным кленом как часто в детстве я играл; помню, юношей всегда любил понежиться в его прохладной тени, вдыхать аромат душистых ветвей и уноситься в заоблачный мир, в мир фантазии и грез. Роскошный клен, не правда ли?

Льовка *(вносе вино в пляшках на підносі і стакан)*. Барин, вино принес!

Леонід Петрович. Хорошо, ступай! *(Льовка пішов.)*

Кіндрат Антонович. Довго вже він і розкошує, цей клен. Ловка буде з нього соха в кошару.

Леонід Петрович (*випив стакан вина*). Что-о? Ты срубишь его?

Кіндрат Антонович. А доки ж йому й рости?

Леонід Петрович. Ты испортишь чудный вид, дивный ландшафт!..

Кіндрат Антонович. Деякі люде і досі пригадують ланшахти, як, бувало, покійні батюшка ваші, царство їм небесне, вічний покій їх душещці, захочуть кого з мужиків вихворостить, зараз відчинять оце саме віконце та й гукають на отамана: «А веди його, шельму, сюди, під оцей ланшах, розложи його під оцім кленом, в холодку, щоб сонце не припікало, та всип п'ятдесят гарячих». Зараз розчепірять і почнуть стьобать...

ЯВА 5

Ті ж і Павло.

Павло. Хазяїн! Там чабан прийшов, щоб тютюну продали. Каже: «Ще вчора докурився дощенту; така,— каже,— братухо, нудьга обгорнула, що мало не здурів».

Кіндрат Антонович. Почав вже розмазувать.

Павло. Я ж тільки кажу, що чоловік бідкається, каже: «Повіриш, братухо, такі думки в голову лізуть, як нема чого курить»...

Кіндрат Антонович. Ну, годі, годі!..

Павло. Дивина! Було, покійні барин, Петро Ригорович, так вони требують, щоб усе їм товком розказав; а тут не успіш рота роззявить... Дожились... (*Пішов, махнув рукою.*)

Леонід Петрович. Вот каков ты, Кондрат. Я недавно только узнал, что у тебя работник целиком в руках, ты имеешь для него и табак, и холст, и сапожный товар, и чай, и водку,— и на всем наживаешь барыши?... Сам торговец, кабатчик, помещик и все сам — бесподобно!

Кіндрат Антонович. Це правда, я все сам.

Леонід Петрович. И все для себя одного и ни для кого ничего?

Кіндрат Антонович. Нащо ж я другому дам, коли сам могу управитись?

Леонід Петрович. Справедливо. И сам все сожрешь!

Кіндрат Антонович. Як то сам? Оцього то вже я й не розберу! Ви, може, думаете, що я, як другі: шахер-махер? Ні, у мене і патент, і промислове свідительство...

Леонід Петрович. Все на законном основаннии?

Кіндрат Антонович. Такий вже у мене статут: від закону ані на ступінь! Отже ви, либонь, глузуєте з мене?

Леонід Петрович. Напротив, я удивляюсь разносторонності твоих талантов.

Кіндрат Антонович. А придивіться ви до цього діла з іншого боку, не засмієтесь. Мужикові нічого більш не треба, щоб йому тільки тютюн, полотно, ремінь, а у свято півкварти, він і задоволений. Я оце недавно завів моду, щоб робочі пили кирпичний чай. Мужик як нажлуктиться цього чаю, як розіпре йому живіт, то йому й горюшка мало, тільки, знай, обдувається та посвистує... І за обідом вже він зовсім менш їсть, а воно, як розміркуєш, так і виходить роцот, ще й який роцот!..

Леонід Петрович. Разумеється. Как тут не нажиться?

Кіндрат Антонович. Теперечки я виписую газету «Свет»⁹. З неї я все бачу, що у миру коїться, і годі з мене науки, і не треба мені більш ніяких книжок, та й ніколи мені їх читати. Я не знаю, навіщо так багато книжок пишуть. Якось в городі зайшов ненароком у книжну лавку, як глянув, так аж здивувався: усе книжки та й книжки!.. Прочитавши «Свет», я продаю його на цигарки робочим по копійці за лист; от та газета мені неначе й даром обіходиться.

Леонід Петрович *(тим часом знов задивився у вікно і, не слухаючи Кіндрата, промовля):*

І широкою долину¹⁰,
І високою могилу,
І вечірною годину,
І що снилось, говорилося,
Не забуду...

Кіндрат Антонович. Це, либонь, списано у господина Шевченка. У мене є така книжка — «Кобзар». Семінаристик подарував. Господин Шевченко, вони теж з мужиків були і потому дуже понятливо описують і чувствительно; тільки іноді зразу як крутнуть у бік або за хмари-облака... Забалакався з вами, а там мене чабан дожида. *(Пішов.)*

Леонід Петрович. Какое-то неведомое чувство овладело мной, когда я стал вглядываться в эти рельефно выделяющиеся на фоне дальней синевы безмолвные курганы, просто не хочется глаз оторвать, все бы смотрел и смотрел... Как сжмается сердце при мысли, что все это видишь в последний раз... Здесь могилы отцов и дедов... *(Швидко відходить од вікна.)* Как, однако, все это глупо, очень глупо!.. *(Почина ходить по хаті і підійма папір.)* Что это? *(Передивляється.)* А, что-то вроде биографии. Да-да! Это автобиография Кондрата. *(Чита.)* Уж не мне ли она ее готовил в презент?

О л е с я і Л е о н і д П е т р о в и ч .

О л е с я . Ви сами тут?

Л е о н і д П е т р о в и ч . К вашим услугам!.. *(Кладе тетрадь на стіл.)* Ваш папа был здесь, он сейчас вышел...

О л е с я . Коли ви від'їздите від нас?

Л е о н і д П е т р о в и ч . Вам желательнее, чтобы я поскорее уехал?

О л е с я . Ні, я не про те... Я хочу прохати вас, щоб прислали мені програму для поступлення на хвершалські курси.

Л е о н і д П е т р о в и ч . Вы и до сих пор мечтаете об этом?

О л е с я . Чим людина хворіє, об тім вона й маріє... В Петербург поїдете?

Л е о н і д П е т р о в и ч . Да, разумеется!.. Куда же больше?

О л е с я . Нате вам гроші і вишліть мені програму.

Л е о н і д П е т р о в и ч . Зачем же деньги?.. Полагаю, что эта вещь недорого стоит?..

О л е с я . Я не знаю, скільки... Ось два карбованця!..

Л е о н і д П е т р о в и ч *(не бере грошей)*. Не беспокойтесь, у меня хватит на покупку... Так вам непременно хочется резать людей, потрошить?..

О л е с я . Я хочу вчитись; хочу бути корисною сільському людові... В селі дуже потрібні лікарі і хвершали...

Л е о н і д П е т р о в и ч . Да-да... Понимаю!.. Но я бы... Позвольте вам предложить один вопрос. Почему вы теперь не так ко мне, как прежде? Сначала вы были как будто расположены ко мне; не прочь были иногда побеседовать со мной... И вдруг такая резкая перемена...

О л е с я . Правда, я охоча була розмовлять з вами, доки ви не почали глузувати наді мною.

Л е о н і д П е т р о в и ч . Я глузувал над вами?

О л е с я . Авжеж... Почали компліменти говорити, залицятись. Потім завдали питання, котре цілком образило мене... Все те ні до чого!..

Л е о н і д П е т р о в и ч . Я вас не понимаю...

О л е с я . Ви, певно, думаете, що я з таких, котрі, не роздумуючи, раді вийти заміж за дворянина, за поміщика, за чиновника чи за охвицера?.. Ні, я бачу добре ту прірву, ту безодню, котра лежить між мною і вами і, мабуть, довго ще лежатиме.

Л е о н і д П е т р о в и ч . Для любви преград не может существовать, тем более преград сословных!..

О л е с я . Може... Десь, в якійсь книжці, я щось подібне читала. А то ще читала на канхветі такий вірш: «Для любви одной природа нас на свет произвела!».. *(Усміхається.)*

Леонід Петрович. Вы, значит, не верите, что я вас люблю?

Олеся. Скількох ви вже на своїм віку завіряли в любові? Мабуть, їм і ліку нема!..

Леонід Петрович. Разумеется, что я, как и всякий молодой человек, увлекался... Но я ни в одной еще не встречал таких...

Олеся (*затуля вуха*). Не треба, годі, не кажіть!.. Бог з вами і з вашою любовію!.. Я, може, заміж ніколи не піду. А як і піду, то тільки за рівню, за простого; за такого, котрому я буду і першим другом, і першою думкою, і першим залицанням!..

Леонід Петрович. Да? Вот как!..

Олеся. Скажіть по правді, я ей-ей не розгніваюсь, — ви шутковали зо мною? Правда, шутковали?

Леонід Петрович. Нет и нет!.. Я нисколько не шутя говорил и готов снова повторить...

Олеся (*затуля вуха*). Я не чую, не чую!.. (*По паузі.*) То вишлете програму?

Леонід Петрович. О да, обязательно!..

ЯВА 7

Ті ж і Льовка.

Льовка. Барин, там покупатели явились.

Леонід Петрович. А, хорошо... Ступай!

Льовка пішов.

Олеся. Як пришлете, то буду дуже вдячна вам! (*Пішла.*)

ЯВА 8

Леонід Петрович (сам).

Леонід Петрович. И так, Олеся не захотела выйти за меня... И хорошо сделала. К чему? Зачем? Поскорее отсюда!.. Умно поступила — и для себя, и для меня — для обоих умно!.. Да!.. Зачем, однако, она деньги оставила?.. Впрочем... (*Хова гроші в капшучок.*)

ЯВА 9

Леонід Петрович і Льовка.

Льовка. Там жида явились покупать мебель.

Леонід Петрович. И отлично. Пора нам, Левка, отсюда уезжать, не ко двору мы здесь пришлись.

Льовка. Да-с, страна необразованная. Не место нам здесь! (*Заклада руки в кишени.*)

Леонід Петрович. Не место? А где же мое-то место?
А ты знаешь, где мое место?

Льовка. Да где же-с?

Леонід Петрович (*показує власно рукою*). Твое в передней, потому что ты лакей, как и Кондрат!.. А мне нет уж нигде места!.. (*Хутко виходить.*)

Завіса.

ДІЯ IV

КАРТИНА I

Середина Марининої хати. Стіл, лави, під, образи, скриня і таке інше, як звичайно у хаті неможливого кріпака.

ЯВА I

Марина (*перемива біля порога ложки*), Галя (*колише в люльці дитину*), на печі сидять два невеличких хлопчика.

Марина. Гляди ж, доню, як прийде Влас, то всипеш йому у миску щерби з галушок; скажеш, що галушок не стало. Щерба ондечки, у печі. Нехай візьме шматок хліба та дрібок солі та й пообіда. А я збігаю до куми Гапки, позичу борошна, доки наше змелеться.

Галя. Чую, мамо.

Марина. Я не буду там гаятись. Часом Влас прийде і захоче знов куди піти, то скажи, що я звеліла йому мене підждать. Чуєш? А ви, лобуряки, чого позлазили аж на черинь? Геть на двір! Ідїть лиш у поле та нарвіть бабок, кашешу, козельців... Та не поїжте всіх, а й додому принесіть, і ми з Галею трохи посолонцюємо. Ну, геть швидше! А ну ж хутенько! Чуєш ти, Андрію? Хведосе? Та висякай-бо, капосна личино, носе!.. А гидкий, а замазура!..

Хлопці злазять з печі і йдуть лїниво з хати.

Знаю-знаю, чого мнетесь. (*Дає по шматку хліба.*) І коли ви натріскастесь?

Хлопці хутко побігли.

Галя. Мамо! А як дитина прокинеться, мені можна буде піти за ворота?

Марина. Підеш. Та тільки не кидай дитини. Та не бий його, як плакатиме, зараз зроби йому соску. Та гляди мені, засни отамечки біля коліски, то я тебе засну... Взяла б пір'ячко скубти або вовну перебирати... І сидить, склавши ручки, не наче проти неділі або проти празника. (*Дає їй сито з пір'ям.*)
На! (*Пішла.*)

Г а л я. Якраз стану я дерти пір'я! (*Встала і пішла хутко в куток.*) Краще зроблю ляльку з тих тряпочок, що мені баришня подарувала. (*Взяла тряпочки.*) Ось червоненька. Ой, які ж гарненькі!.. Це буде хвартушок. А з цієї синьої — кохта. (*Почина співать.*)

Ой на горі гречка,
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє!
Ой, якби я ніжки мала,
То б і я так чеберяла,
Як той зайчик!..
Ой на горі просо,
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє і т. д.
Ой на горі ячмінь,
Сидить зайчик,
Він ніжками чеберяє і т. д.

ЯВА 2

Входить В л а с.

В л а с. А де мати?

Г а л я. Пішли до куми Гапки борошна позичити. Будеш обідати?

В л а с. А що ж там є?

Г а л я. Щерба з галушок. Галушок було мало, ми всі поїли. Влиь щерби?

В л а с. Не треба! (*Здійма з полиці шматок хліба, бере дрібок солі, ложку і миску, у котру налива води, і почина їсти.*)

Г а л я. Мати, Господи, як журяться, що ти все кудись ходиш.

В л а с. Журяться? І дуже журяться?

Г а л я. Авжеж, дуже. Жалібних пісень все співають. І я однії навчилась; така жалібна-жалібна! (*Почина тихо співать.*)

Де ти, хмелю, зимував,
Що й не розвивався?
Та де ти, сину, ночував,
Що й не роззувався?..

Сьогодні аж плакали.

В л а с. Плакали?.. І чого?.. Я Гарасимові в'ятіри лагодив: він прохав...

Г а л я. Коли б, кажуть, здужав, нехай би вештався, де хоче, а то хворий. Замість того, щоб полежати, а він десь ходе.

В л а с. Зовсім я не хворий. І хто це наплів матері, що я хворий? Певно, які-небудь баби? Я здоровий, як бик, як втрое налігач! Чого я лежатиму?.. А робити хто за мене буде? А що я трохи кашляю, так це через те, що простудився... Простудився, через то тепер і риби не ходжу вудить. І тепер сила вудіїв сидить на березі, а я дома... Сьогодні, мабуть, таки не втерплю, зараз після обіду візьму вудки та на вечерю ловкої риби впіймаю. День сьогодні чудовий, тихий... Так, кажеш, мати плачуть?

Г а л я. Плачуть.

В л а с. Бач, як мати за нами бідкаються, а от ти матері не слухаш. Певно, мати веліли тобі що-небудь робить, а ти у ляльок сіла гратись. Ти б подумала, що нас скільки, а мати одні, вони за всіма нами пеклюються. Покинь ляльки та приймайся за роботу.

Г а л я (насупилась). Щодня тільки роби, все роби...

В л а с. А хто ж на нас робитиме, як не ми самі? Батько померли, а нас на матір зосталось п'ятеро, ми з тобою старші, то й мусимо і матері допомагати, і на себе заробляти та і дрібноту доглядати. З Андрія тільки ще через год буде яка-небудь поміч, тоді наймемо його куди-небудь гусей або гиндичат пасти; а тепер він тільки їсть хліб та одержу таска. А потім і Хведось підросте... А там ще год пройде і з тебе вийде дівка. Тоді нам всім легше буде робить у гурт... Так, кажеш, мати плачуть? (Помовчав.) А та... Олександра Кіндратовна не приходила?

Г а л я. Учора навідувалась.

В л а с. Та те я знаю, а сьогодні?

Г а л я. Сьогодні ще не була. Мати кажуть: «Коли б Влас оженився, була б у мене помішниця».

В л а с. Бач, бо ти лінуєшся матері допомогати, от мати і бідкаються.

Г а л я. Еге, якраз лінуюся!.. А хіба я винна, що не можу вимісити хліба, що не здою корови гаразд?..

В л а с. От бачиш?..

Г а л я. Що «бачиш»? І води наносю, і страву всяку зварю, і сорочки поперу, і всяку роботу... А що у мене нема сили... Всі люде дратують мене сухореброю, кажуть, що я в батька вда-лась. Чи правда, Власе, що татко померли від чахотки?

В л а с. Хто це тобі наплів?

Г а л я. Я чула, як баришня казали матері, що у татка була чахотка.

В л а с. Яка баришня? Цебто Олександра Кіндратовна?.. Може, й від чахотки, Бог його зна!

Г а л я. Чи вже скоро буде год, як татко померли?

В л а с. Після другої Пречистої¹¹.

Г а л я. Скільки тобі, Власе, годів?

В л а с. Двадцять. А тобі тринадцять.

Г а л я. Який ти розумний, все знаєш.

В л а с. А ти балакай, та не забувай і пір'я дерти, а то мати... Ти тільки умієш зуби заговорювати. *(Помовчав.)* Що ж, і оженюсь... На все прийде своя пора!

Г а л я. Бери тільки таку, щоб добра була, матір почитувала та поважала.

В л а с. Це мати так казали?

Г а л я. Авжеж.

В л а с. А в мене така думка, щоб зовсім не женитись... Не знайду собі до мислі, стало бить, нема навіщо й женитись...

ЯВА 3

Ті ж і О л е с я.

О л е с я. Хліб та сіль!

В л а с. Милости просимо. Садовіться в нас.

О л е с я *(дає Галі лоскутики)*. На тобі ще на ляльки.

Г а л я. А Влас гримає на мене, що я в ляльок граюсь.

В л а с. А ти вже й скаржитись? Ач, яка! Звісно, у неділю можна гратись у ляльок, а не в будень. *(Усміхається.)* От і вдовольнився. *(Прийма миску і ложки.)* Сідайте ж бо!

О л е с я. Що це ти, полуднував?

В л а с. Ба обідав. Хліб-сіль та вода — то козацька їда! А по-вашому, ця страва зветься, мабуть, совусом? А наш брат часто і замість цього совусу тільки посовається по лаві, умне цвілого сухаря, та й... спасибі Богові за хліб та сіль.

О л е с я. А хто в тім винен?

В л а с. Звісно, хто. Звичайно, ми самі винні. Ви з книжок мені казали, а я так, як бачу промеж людьми, то так і обміркував. Виходить, що всі злидні від того, що кожен з нас тільки про себе турбується; а коли б ми в спілку завели які ремества, щоб у нас на селі були всякі майстри, крамниці свої гуртові, всякі товариства... Та я перший усім ремествам навчився б. Я гарячий до діла. Я бачив, як у німців робиться по колоніях, нарочито туди ходив... Вони все самі: і хургони роблють, і плуги, і віялки, і усякі машини... У них свої шевці, кравці, столярі, ковалі, слісарі... А головне діло, не сидять, склавши рук, завжди робота іде своїм порядком. А наш брат обмолотився, обсіявся — і зараз до монополюки, бо дома сидить, не знаючи ніякого ремества, нудно... Через те ж німці і в достатках, а наш брат пухне з голоду. Кажуть, грім не гримне, мужик не перехреститься... Це, положим, правда, що нашого брата треба підштовхувать. Але ж мужик наш чоловік темний, неосвічений... Ось де вся біда і все горе!..

О л е с я. З яким ти палом це говориш!

В л а с. Я холодно не вмію.

О л е с я. Розпалився, а тепер як важко дихаєш...

В л а с (*здорово дихнув*). Фу-у! От і відсапнув. (*Зареготав.*) Он де наше горе!..

О л е с я (*помовчала*). Чом ти не ходиш риби вудить?

В л а с (*не дивиться на неї*). Ніколи було.

О л е с я. Вже й не співаєш, як перш, було, щовечора співав.

В л а с. Доспівався... Коли б можна було вернути минуле, пережити життя наново!.. (*Зітхнув глибоко.*)

О л е с я. Хіба минуле краще було теперішнього?

В л а с. Легше жилось, легше й дихалось.

О л е с я. Бач, не послухав мене, а скільки разів тобі радила піти до лікаря у містечко?

В л а с. Я не про те... Навіщо мені той лікар? Не допоможе мені ніякий лікар... Я здоровий, як дуб!

О л е с я. Чого ж тобі так важко?

В л а с. Чого? Годі допитувать. (*Встав і бере з полиці книжку.*) Натє вам цю книжку, не до вподоби вона мені.

О л е с я. Чому?

В л а с. Не цікавить мене те, про що там провадиться. Пишеться про якесь село, що які там всі люде гарні та як живуть промеж себе люблязно, що одне другому допомагають, не лаються... Навряд!

О л е с я. Як ти похмуро почав на все дивитись... Якийсь неймовірний став!

В л а с. А я думаю, що я скаженим став!

О л е с я. Отакої!

В л а с. Зовсім спантеличився!.. Коли б я вимовив перед вами все те, що у мене отут, у грудях, самі б сказали: «божевільний»!..

ЯВА 4

Т і ж і М а р и н а.

М а р и н а (*до Власа*). Насилу тебе принесло додому.

В л а с. Хіба що? Одну ніч не ночував дома, то вже й гніватись? Я лагодив Герасимові в'ятері: він не зугарен... Ну, забалакався, засидівся, потім попрочали повечерять...

М а р и н а (*поклала клунок з мукою на лаву*). О, я й не бачу! Здрастуйте!

О л е с я. Як поживаєте?

М а р и н а. Та, спасибі, дихаємо. Я, сину, не про те. Ти вже парубок, то й ніч вся твоя, такий вже закон... А хоч би навідався додому.

В л а с. Ну, та вже більш так не трапиться.

М а р и н а. Подумай, що ти, сину, недужий...

В л а с (*скинів*). Всі в один голос: недужий та й недужий!.. Я дужчий від дужого!..

М а р и н а. Отак і твій батько все, було, каже: «Не бідкайся, стара, я ще й тебе переживу...» Еге, пережив. Зоставив мене з дріб'язком, як вутку з вутятами на безкраїм морі. (*Хлипа.*)

В л а с. Це вже ви й плачете? Мамо, ви знаєте мене, що я радий перерватись у праці, тільки б вас задоволнити, а сліз я не хочу бачити... (*Хутко пішов з хати.*)

М а р и н а. Он яке у нього серце! Оце як сказав, що радий і перерватись, то так колись і зроби. Слухайте, серденько, чи не вговорили б ви його, щоб він оженився; він вас, Господи, як шанує, то я певна, що він вас і послуха. Знесилилася я, серденько, змучилася... Їх п'ятеро, а я одна на них робітниця в хаті...

О л е с я. Вговорювати не берусь... А спитати можу.

М а р и н а. Спитайте. Скільки йому не кажу: оженись! — мовчить!.. Ось я зараз закличу його в хату. (*До Галі.*) А ти вже й заснула? От капосна дівчина! Піди лиш у подвір'я та трохи провітрись, занудилася в хаті... Піди вже, піди!.. (*Галя хутко побігла з хати.*) Пожалуста, порадьте йому. Тут одна дівчина є у мене на прикметі, така ж ввічлива, така окуратна...

О л е с я. А Влас же як з нею?

М а р и н а. Хіба парубкову думку вгадаєш? Сьогодні од іншої одхреститься і одмолиться, а завтра візьме та й посвата... На котру ж здавалось, що певно важив сватати,— гляди, і залишить. (*Пішла.*)

О л е с я. І навіщо я сказала, що питаю його... Як я його питаю? Одначе Влас зовсім не такий став, як перш був!.. Де поділась жартовлива, гостра розмова? Чи давно безпечно та весело розмовляв? Що з ним починилось?.. Невже більість так пригнітила його?.. Мене обходить. Ні вчора, ні позавчора і на берег не навідався, а перш сам казав: як іноді не піду з вудками, то цілий день нудюсь. Як ожениться Влас, з ким тоді я буду над вудками сидіть, з ким буду розмовлять?.. І не співатиме вже він щовечора...

ЯВА 5

Входить В л а с.

В л а с. Я знаю, чого мене мати послали в хату. Ну, радьте, совітуйте, вговорюйте!..

О л е с я. Твоя мати прохала мене, щоб я тебе спитала, чому ти не женишся.

В л а с. Чом? (*Погупив очі.*) І вам не скажу, і матері, і нікому!.. (*Помовчав.*) Ну, а ви радите мені женитись?

О л е с я. Мати твоя...

В л а с. А ви?

О л е с я. Що ж я?

В л а с (*зиркнув на неї*). Ех, Олександро Кіндратовно! Не бралися б ви мене вговоряти, краще б було...

О л е с я. Я тебе не вговорюю. Як сам собі знаєш, так і роби!..

В л а с (*дивиться на неї*). А я вас вговорюю: не ходіть ви більш до нас, бо піде слава про вас і про мене! Гаразд, оженюсь!.. Ви так і матері скажіть: «Вговорила, і на котру покажете, ту й посвата!».. (*Хутко пішов.*)

О л е с я. Власе!.. Стривай!.. Гнівається!.. За віщо ж?.. Так чудно глянув мені в вічі і так глибоко пройняв тим поглядом, що аж моторошно зробилось, і мов мені заціпило! Не змогла йому нічого й сказати, немов оніміла!.. В погляді його таке щось блиснуло, від чого лобо робиться на серцеві і zarazом аж страшно!.. Яка я безсердечна, яка я черства, яка злюка!.. Дома розпалилась і сюди принесла отруту на язиці... Навіщо казала йому, щоб оженився?.. Яке мені діло?.. Сказала — і розгнівала його!.. Дожену його зараз і перебалакаю!.. Як же мені жаль стало Власа!.. (*Хоче бігти і зупиняється.*) Серце так стисло, аж коле в грудях!.. Ох, як мені жаль тебе, Власе!.. (*Хутко пішла.*)

З а в і с а.

КАРТИНА II

Сад. В глибині кону баркан з хвірткою. За барканом далеко видко село; на першій плану ганок будинку.

ЯВА I

Кіндрат Антонович і вчитель ідуть до будинку.

Кіндрат Антонович. Спасибі вам, що провідали, давненько у нас не бували.

Вчитель. Все не було зайвого часу: спершу екзамени були в школі, а потім сам лагодився до екзамену, але не спромігся і відклав на той рік.

Кіндрат Антонович. Що таке? Тобто хочете ще вчитись? Здається, вже й так добре вчені?

Вчитель. Ге! Такими вченими, як я, можна багато гребель загатить.

Кіндрат Антонович. Жонаті і діток тройко маєте, про що б інше дбати, а ви про навуку; дивно!..

Вчитель. Кожен дба про те, що йому любіш.

Кіндрат Антонович. Треба дбати про те, що доходніш. Ах-ха-ха.

Сідають.

Так-так. Може, покурите? *(Дає порт-табак.)*

Вчитель *(робе цигарку)*. Ого-го! Пішли, як кажуть, наші вгору, по два разом на верьовку! Ви вже второй сорт курите, он як?

Кіндрат Антонович. Не можна... Знаєте, на такій вже лінії...

Вчитель *(закурює)*. Лінія — це велика сила. Годилося б первий сорт купити.

Кіндрат Антонович. Не роцот, тепер ціна висока на турецький тютюн... Не роцот.

Вчитель. Як же Олеся пожива?

Кіндрат Антонович. Спитайте, як я поживаю, а Олеся що, їй байдужісінько!.. Откровенно кажучи, я вже й ума не прибору, як на це діло й дивитись. Чи то Господь нас нею покарав, тільки не знаю, за які гріхи? Чи, може, раптом світ пішов навиворіт, так що ми, старики, не зогляділися і через те нічого не розчовпимо? У нас тепер в дому просто змішенняє язиків!..

Вчитель. Мені і здалось з першого погляду, що ви дуже стурбовані...

Кіндрат Антонович. Як же тут не стурбуватись, коли зовсім з ніг збився? Вірите, ночей не сплю, їжа не йде на думку. Оце вже днів з десяток сам не свій: схоплююсь уночі, хожу-хожу по хаті, думаю-думаю, аж голова почне колесом ходити. І стара моя зовсім знесилася, сердешна, цілісінькі ночі теж не спить, все охає... Прямо, откровенно кажучи, скрутила нас дочка-єдиначка, як бублик.

Вчитель. Що ж трапилось?

Кіндрат Антонович. Взича і корить мене щоразу, що не так роблю, що не так з людьми повожуюсь, не так міркую, не так дивлюсь, не так балакаю... Все не так!.. Всім людям я таким здаюсь, як і треба, а дочці моїй іншим. Вірите, що іноді своїми розсудженнями доведе до того, що аж зубами заскрипиш, і коли б на той час трапилась під рукою палиця або батіг...

Вчитель. Що це ви, як то можна?

Кіндрат Антонович. Вона таки доскоче свого!

Вчитель. Це вже останнє діло.

Кіндрат Антонович. Вона на те веде!

Вчитель. Звичайно, що непорозуміння в сем'ї — це неабияке лихо... Послухайте ви моєї поради! Благає вона вас, щоб відпустили її вчитись, ну і ввольніть її волю.

Кіндрат Антонович. Щоб, як ще більш вивчиться, та тоді вже пловала батькові межі очі?

Вчитель. Як то можна? Ніколи цього не може вчинитись.

Кіндрат Антонович. Ні, не треба нам ніяких навук! Нехай сидить дома, схаменеться. Я цілий вік труждався, навколюшках повзаючи, увесь вік злидні годував, не доїдав, не допивав... А вона всього того не хоче зважити?

Вчитель. Ні, вона добре все розуміє і зважа, тільки знаєте, палка натура, молода ще... Нехай спершу до всього придивиться, може, й погляд інший виробе. А вам треба потерпіть...

Кіндрат Антонович. Добре вам розсуджать, а побули б ви у моїй шкурі... Краще б вона не знала азбуки та почитувала б батька-матір.

Вчитель. А хіба й таких мало, що ні «аза в глаза» не тямлють¹², а витворяють ще гірш?

Кіндрат Антонович. Та воно, положим... Іменно, що світ перевернувся!. Вірите, що іноді серце так заболить, як не розірветься. (Помовчав.) Оціми днями мужики почали, знаєте, налопом лізти до мене за позикою, на попередній відробіток; я ховаюсь від них, а Олеся нарочито вишука мене та й пошле їх до мене, мов навмисне прямо нацьковує!

Вчитель. А до кого ж мужичкам і обертатись, як не до вас? Мухи завжди до патоки лізуть.

Кіндрат Антонович. Так помилуйте ж! Як же я йому позичу, коли я бачу, що не сила його відробить; інший, може, й радніший би, коли ж напозичається аж до зав'язки, а як прийде час відроблять, тоді його і рвуть на всі боки... Навіщо ж мені та рахуба? Я за свої гроші скрізь заблаговременно знайду робітника... Інший набереться тієї позики, як реп'яхів, та гляди, ще заслабне в робочу пору, тоді годі йому вже й дихати, зразу злидні його стріскають... Треба знать, кого слід рятувать, а порятунок без товку все рівно, що жбурляти гроші через голову або заплющивши очі...

Вчитель. Практично, цілком практично!

Кіндрат Антонович. А як же інакше?

Вчитель. Як я і скажу вам, як слід інакше, то все рівно ви не зробите по-моєму.

Кіндрат Антонович. Ви все з книжок? Ті, що книжки пишуть, не тямлять нічого... Конешне, робочі руки потрібні нам, без них у хліборобстві не обійдешся; але й мужик наш так вже тепер спаскудився та змошенничився, що не знаєш, якого вже й способу до нього добирать. Віддаси руками, а не виходиш ногами.

Вчитель. Кажуть, який піп, така й парахвія.

Кіндрат Антонович. Що?.. Це ж ви у який бік штрикнули?

Вчитель. Ні в який, я прямо кажу. Нічого в світі не чиниться без прикладу, на все мусить бути примір. Самі кажете, що мужик тепер зопсувався і змошенничився; стало бить, перш він таким не був?

Кіндрат Антонович. А не був, ні!.

Вчитель. Так хтось же його зопсував і змошенничав?

Кіндрат Антонович. А хто ж такий?

Вчитель. Ви, либонь, до цього діла ближч стоїте, вам би і годилось пошукать виноватого.

Кіндрат Антонович. Я вже міркував над цим ділом, не раз міркував...

Вчитель. Поміркуйте ще... Мало міркували.

Мовчанка.

Кіндрат Антонович. Так-так... Давненько, давненько ми з вами не бачились. Може, чого-небудь перекусите?

Вчитель. Ні, спасибі. Я по ділу до вас зайшов.

Кіндрат Антонович. По якому?

Вчитель. Оце тижнів через два у нас мають бути вибори попечителя школи, і мало не всі показують на вас; священик теж радить вас прохати...

Кіндрат Антонович. Спасибі за честь. Конешне, це довжність почотна...

Вчитель. До цього часу вибирали у попечителі з дворян, а тепер пора і з другого сословія.

Кіндрат Антонович. А звичайно. Та й, откровенно кажучи, у нас в окрузі і дворян, як кіт наплакав, званіє від дворян тільки й зосталось... Мене просять, щоб я й за старосту церковного... Перш старостували повковники, копитани, а тепер де вони поділись? Довжність теж почотна, тільки багато одіймає часу.

Вчитель. А попечительство не важка обязанность. Пожертвуйте скільки там десятків в год...

Кіндрат Антонович. Прожертвовать?.. Так-так... Чому й не прожертвовать, а тільки яка мені з того користь?

Вчитель. Благодарность від вищого начальства, подяка від школярів.

Кіндрат Антонович. Положим, але видимости від тієї подяки, щоб, стало бить, кожен бачив, який я добродітель, так і нема. На лобі не буде у мене написано про мою добродіяльність.

Вчитель. Награждають часом медаллю.

Кіндрат Антонович (хутко). Справді? А за віщо швидш можна медалю получить: за церковного старосту чи за попечителя?

Вчитель. Де ваша служба буде корисніш, там і получите.

Кіндрат Антонович. Так-так! Та таки, мабуть, прийдеться і церковним старостою бути, і попечителем.

Вчитель. І чого доброго, дві медалі получите.

Кіндрат Антонович. Ні, я не то, що... Воно, положим, і медалі відзнака... А то, що обидві довжності почотні... Опріч того, нехай вже всі знають, що я не скотина і не скнипа як другі, і знов не зажеря який-небудь...

Вчитель (встає). То, значить, можно вас сміло вибирать?

Кіндрат Антонович. Та вже вибирайте. Воно ж таки це діло і спасенне?

Вчитель. А як же? Прощайте до якого часу

Кіндрат Антонович. Куди ж так скоро?

Вчитель. Та мушу тут ще декуди зайти.

Кіндрат Антонович. Може, по чарці? Га?

Вчитель. Та воно не шкодить...

Кіндрат Антонович. А як не шкодить, то чому ж нам і не чокнутись?..

Пішли.

ЯВА 2

Олеся (одна, іде з-за баркана з вудками і скільки рибин на кукані). Шукала скрізь Власа, не знайшла. Взяла вудки, пішла на річку, думала, там знайду його, і туди не прийшов. Як скучно мені! Неначе без Власа і світ нудний. Куди ж він подівся? (Помовчала.) І день сьогодні, мов на злість, якийсь невеселий, нахмурений, ніби зовсім осінній: пташки в саду вже не щебечуть, і лист на дереві поблід, і травиця не красується вже і пахощів не розпуска... Ще ж, либонь, тільки що обробились в полі; де ще та зима, а навкруги неначе почина все дрімать... Хоч листу на дереві ще й рясно, та вже той лист млявий, сонний, пожовклий; травиця, як килим, густа, та не так вже вона зеленіє, як зеленіла ще позавчора... Вчора якась пташка, отам у кущах, щебетала невмовкно, а сьогодні і вона гласу не подає. Вітер помеж очеретами шумить і своїм невмовкним, рівним гулом наганя сумоту... Не змогла на річці і півгодини висидіть: очерета шумлять, виють, лози гнуться, похиляються, стгнуть. І тут не весело!.. Сумно всюди, всюди тихо, немов перед яким лихом... (Помовчала.) Чого Влас, як спитала його, чому не жениться, втопив спершу очі в землю, а далі так глянув на мене, немов загадав нерозгадану загадку!.. В погляді його я неначе постерегла zarazом і горе, і одчай,

і злобу!.. Чому він не хоче оженитись? Скільки разів розмовляла з ним одверто, щиро, як друг, невже ж такі не промовився б хоч словечком, коли б у нього було що на думці? І навіщо б таївся від мене? Порадився б зо мною, розважив би свій смуток... Либонь, він щось задумав?.. Завжди був веселий, гострий, жартовливий, а оце зразу немов переродився, неначе зовсім не тим став. Яка ж причина?..

За лаштунками чутно Власів спів, Олеся упустила вудки і ніби остовпеніла.

Без тебе, Олесю, пшениченьку жати,
Без тебе, серденько, увесь день скучати.
Як день прийде, то рве душу,
А ввечері прийти мушу,
Хоча нераненько,
Олесю, серденько!

Без тебе, Олесю, сонечко не гріє,
Без тебе, серденько, буйний вітер віє.
Як день прийде, то рве душу,
А ввечері прийти мушу,
Хоча нераненько,
Олесю, серденько!

О л е с я. Без Олесі?.. А Олесину, думаєш, не рве душу? (Ламає несамовито руки.) І Олесю без Власа, либонь, сонечко не гріє! (Прислухається.) Не чуть? Замовк? Так недовго, так мало співав... Не повинно бути! Не можна так, боляче! І все замовкло навкруги, ніби померло. Може, це мені тільки вчувся його голос, а він не співав?.. Невже нарочито пустив голосок, щоб подратувать?

Чутно десь далеко Власів спів.

О, знов! Спів це чи дивовиддя?.. Не чуть!.. З'явився голосок і, як марево, розвіявся від подиху вітру... (Помовчала.) Як сонечко червоно-червоно заходить, певно, на дощ. О, пташечка у лозах защебетала, немов сонечкові на добраніч. Як чудово промінь сонця ондечки позолотив осокара і хутко-хутко біжить по листях, то з дерева на травицю, то знов на дерево, неначе грається; тепер заховався під листя і освітив його зісподу. Ач, то блисне, то потемніє. Знов червоним золотом розіслався по листях, по дереві, по річці і по всьому лугу!..

ЯВА 3

Олеся і Марфа Варфоломіївна.

Марфа Варфоломіївна (із-за баркана). Здорова була!

О л е с я. Хто це? А, Марфуша... Насилу Бог дав силу!
Цілюються.

Марфа Варфоломіївна. Хоч ви за нами й не дуже, так ми ж за вами не байдуже.

Олеся. Справді, я давно у вас не була... Найшло щось на мене... *(Регоче.)* У кімнату підемо?

Марфа Варфоломіївна. Ні, посидьмо тут, у садку.

Олеся. Стривай же, я віднесу рибу та вудки і зараз вернусь. Сьогодні був зовсім плохий кльов, бачиш, як мало впіймала? *(Несе рибу у будинок.)*

Марфа Варфоломіївна *(сама)*. Довідаюсь, чи правда ж тому, що плешуть скрізь: вже ніби вона покохала якогось простого парубка! Щось, мабуть, є схожого, вона таківська! Та й люде з якої речі стали б плескати? Ну, якщо тому правда, то убила грінку, виміняла шило на швайку: дяконенка на якогось мугиряку!..

Олеся *(іде)*. Я тобі рада, Марфушо!

Марфа Варфоломіївна. Щось ти не так балакаєш.

Олеся. Ёй-богу, рада! *(Цілує її.)*

Марфа Варфоломіївна. Яке в тебе гаряче лице і руки. Може, нездужаєш?

Олеся. Здужаю, цілком не хвора... Що ж у вас нового?

Марфа Варфоломіївна. Ніякої новини. Хіба те тільки, що Нихвінт заручився на Козубській, — чула про це?

Олеся. Чула. Нехай йому Господь допомагає!

Марфа Варфоломіївна. Нудив-нудив світом за тобою, а далі з одчаю шелесть за рушниками до Леоніли.

Олеся. Все ж не те, що з кручі в річку. Вони будуть щасливі. Кожен з них задоволений цілком сам собою, а це певний заклад щастя. Леоніла і брат твій якраз до пари: обоє рябє!

Марфа Варфоломіївна. Глузуєш? Чому не глузувати, коли, мабуть, сама такого вже доскочила щастя, що ні в казці сказати, ні пером списати?.. Бачу, по очах бачу, що щаслива. Певно, доскочу закохалася? Скажи, хоч в кого?

Олеся. Куди це ти метнула? Ні в кого, Марфушо, я не закохана...

Марфа Варфоломіївна. Виховуєшся? Воно так і слід з подругою поводитись!..

Олеся. Я не хочу таїтись, не вмю... Я справді закохана в свою думку, але якщо й вона не спевниться, тоді і я опушу руки і попливу по течії: куди вода, туди і я.

Марфа Варфоломіївна. Це ти щось чудне, незрозуміле говориш! Я не розберу нічого.

Олеся *(регоче)*. Я й сама себе не розберу!.. Ти думкам моїм не подруга, через те й не зрозумієш нічого!..

Марфа Варфоломіївна. Тобто ворог?

Олеся. Ні с'як, ні так.

Марфа Варфоломіївна. Як собі хочеш, так і міркуй.

О л е с я. Ти не гнівайся, Марфушо. На мене щось таке іноді знаходить... І зараз чогось мені так тяжко, що й вимовить не можу. *(Схилила голову на руку.)*

Марфа Варфоломіївна *(помовчала)*. А в нас чутка пройшла...

О л е с я. Яка?

Марфа Варфоломіївна. З пальця того не висмокчуть.

О л е с я. У мене голова горить, а ти почала балакати не-домовками! Яка, яка ж чутка?

Марфа Варфоломіївна. Тільки не знаю, як його на ймення, а кажуть, чорнявий, огрядний, стрункий і співака неабиякий.

О л е с я. Чула ти дзвін, тільки не знаєш, звідки він. Я тобі всі, як на долоні, виложу свої думки; може, ти посмієшся над ними? Дарма, посмійся! Слухай, Марфушо! Часто люде шукають велетнів духа, героїв, а й довіку їх не знаходять, а знаєш, через що?

Марфа Варфоломіївна. Не знаю, а тільки навспряжки бачу, що ти знайшла велетня, чи так? Кажі швидш, хто він, де тут такий взявся, що тобі зумів запасти в душу?

О л е с я *(обіймаючи Марфу Варфоломіївну, промовля з палом)*. Такої міцної волі, такої одвертої душі я не зустрічала!.. Так дивитись прямо на людські відносини, так глибоко вдивля-тись в людську душу і, постерігши її лихі вчинки, так сміливо виголошувати її хвальші може тільки чисте і непорочне серце. Душу його можна прирівняти разом і до дитячої душі не-підкупної, і до міцного дуба... Не балакує він, а кожне його слово на вагу золота!..

Марфа Варфоломіївна. Це вже такого героя змало-вала, що коли б і справді з'явився такий, то все на світі пішло б на новий лад.

О л е с я. Не смійся, Марфушо! Такий тільки чоловік всьому дає інший сенс, і в те, що нам часто вбачається вже мертвим, він вдуває дух животворящий!..

Марфа Варфоломіївна *(регоче)*. Сердешна дівчина! Казала я тобі не раз, що не доведуть тебе твої думки до пуття. Отже, і справдилося!.. Ха-ха-ха!

О л е с я. Кажу ж тобі, що я більш у свою думку закохана! Або, може, і справді я непритомна?..

ЯВА 4

Ті ж і Лукерія Степанівна.

Лукерія Степанівна *(з пере'язаною головою)*. Здрастуйте, серденько. Давно до нас пожалували?

Марфа Варфоломіївна. Оце незабаром. *(Цілується.)* Що це ви нездужаєте?

Лукерія Степанівна (*зиркнула на Олесю*). Е, дайте покій, серденько! Нема від чого здужати, коли щодня такий авилон... Спасибі, баба Горгопиха пошептала щось та зли-зала зазіх; потім звеліла прив'язати до голови листя з кислій капусти — трохи відпустило.

Марфа Варфоломіївна. Що ж, ломить чи стиска?

Лукерія Степанівна. Баба Горгопиха каже, що то супротивник іде від серця до голови.

Марфа Варфоломіївна. А ви пробували розсолем з огірків примочувати? Теж помагас.

Лукерія Степанівна. Ох, серденько, не до розсолу мені. Ох, Боже наш милосердний! А що, у вас вже огірки посолити чи ще ні?

Марфа Варфоломіївна. Матушка все чекають дощу. Кажуть: «Коли б дощик пройшов, щоб день через двоє після того вибрати, то саме ловкі були б огірки для соління».

Олеся встала і пішла до баркану.

Лукерія Степанівна. Ваші матушка великі скусниця солити огірки. Кажете, треба вибрати через двоє день після дощу?

Марфа Варфоломіївна. Через двоє або через троє.

Лукерія Степанівна. Коли ж така тепер засуха, що й Господи! Вчора у вусі у мене так засвербіло, думала, буде дощ; отже й не було!

Марфа Варфоломіївна. От кавунів ніхто так не посолить, як ви. Матушка все збираються у вас повчитись.

Лукерія Степанівна. Нехай прийдуть, повчу. Ли-бонь, вони молодші від мене? Якщо молодші, то можна повчить, а як старіші, то хоч і навчаться, не поможе, не матиме сили. Треба тільки від старших повчатись. Ходім у кімнату чай пити, бо вже смерка... У нас переночуєте?

Марфа Варфоломіївна. Якщо не заважу.

Лукерія Степанівна. О, як то можна, щоб заважили? Така вже дорога гостя, така дорога!.. Де ж це Олеся? Не любить вона нашої розмови, все кудись далеко думками сяга, аж за хмари!.. (*Тихо.*) Помічаєте, яка зробилась? Вірите, іноді аж страшно робиться за неї.

Марфа Варфоломіївна. І на мою думку, вона не така, як була.

Лукерія Степанівна. Бачите, серденько! Змарніла, зблідніла... Отаке горенько! Уночі жахається, щось говоре крізь сон. Скільки разів хотіла покликать бабу, щоб пошептала, не хоче Олеся!.. (*Ще тихше.*) Ви б її розпитали, може б, вона вам призналася, що в неї на думці?

ЯВА 5

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Кіндрат Антонович. А йди, стара, наливай чай. А, здрастуйте! Як ваше здоров'ячко?

Марфа Варфоломіївна (*чоломмається*). Спасибі. Батюшка і матушка вам кланяються.

Кіндрат Антонович. Благодарю. Дивина коїться у світі! І куди воно йдеться і до чого?.. Так оце мене мов молотком по виску ударило. Чуєте?

Олеся здалеку появилась.

Оце свіже прочитав у «Світі» — Леонід Петрович у Харкові в гостинниці застрелився.

Олеся (*убік*). Як? Що? (*З ляком біжить в глибину кону і зника.*)

Лукерія Степанівна. Царство йому небесне!..

Кіндрат Антонович. Що це ти, здуріла? За самогубника гріх молитись!

Лукерія Степанівна. Ох, Господи, прости мене грішну!

Кіндрат Антонович. Іди ж, готуй там до чаю. Дивина коїться! Де ж це Олеся?

Лукерія Степанівна. Пішла через хвіртку наниз, чогось до річки пошвандяла. (*Пішла з Марфою Варфоломіївною.*)

Кіндрат Антонович. Це Олеся як провіда, що Леонід стратив себе, якраз чогось наліхотворить. Ще, борони, Боже, коли б і вона не наложила на себе ручок!.. Оці образовані люде, то вони якісь легкодухи, нетерплячі, зараз голову в петлю або кулю в лоб! Та невже ж я мусив Левонідові доплатити?.. А що ж би люде сказали? Дурнем прозвали б мене, скаженим!.. Бо таки дурнем і був би, був би скаженим, і тоді мене слідовало б посадовить в самашедший дом. Чогось так моторошно стає на серцеві, як подумаєш: живий був чоловік, а потім взяв та й застрелився... Не винен я в тім, а ніби винен... Не знаю, чи сказать Олесі зразу, чи нехай довідається, як сама прочита? Було б мені дати Леонідові з тисячу рублів, нехай би доїхав до Петербурга та там вже... А то в Харкові. Черстве у мене серце, жорстоке... Треба буде з Олесею м'ягче... Серце у неї золоте, правдиве... І вродиться ж отака! Дивина!.. В кого вона?..

ЯВА 6

Павло і Кіндрат Антонович.

Павло. Що ж ви, господин хазяїн, обшчитали мене та й мовчите?

Кіндрат Антонович. Як ти посмів через горниці пройти, хто тебе пустив?

Павло. Як перш ходив сміливо, так і тепер пройшов; що мені, дивина по горницях ходить?

Кіндрат Антонович. Хто тебе провів, питаю?

Павло. Ніхто, сам пройшов. Сам знаю всі ходи і переходи. Пожалуйте золотого!

Кіндрат Антонович. Якого золотого?

Павло. Мого, котрого ви мені не додали.

Кіндрат Антонович. Коли ще був роцот, а ти тепер тільки полічив?

Павло. Так що ж, що тепер? Перелічив і бачу, що ви мене обмошенничали. Віддайте золотого, бо так нечесно!

Кіндрат Антонович. А скільки ти мені посуду перебив, то я того не лічу. За віщо я тебе прогнав? За те, що одинадцять тарілок розбив!..

Павло. То другий роцот... Віддайте золотого!

Кіндрат Антонович. Піди геть! Я тебе велю з двору в шию вигнати!

Павло. Руки короткі!

Кіндрат Антонович. Що таке? Ах ти ж...

Павло. Та не вдариш. А вдариш, штрап заплатиш!

Кіндрат Антонович. Геть мені зараз! *(Наступа на нього.)*

Павло. Та не вдариш. Віддай золотого, тоді й піду!

Кіндрат Антонович. Я тобі не винен!

Павло. Не віддаси?

Кіндрат Антонович. Не віддам!

Павло. Не віддаси?

Кіндрат Антонович. Сказав раз, і шабаш.

Павло. Ти ще Павла не знаєш, дасться він тобі взнаки!

Кіндрат Антонович. Гей! Хто там є у дворі, візьміть цього скаженого відсіля!

Павло. Я тобі золотого не подарую, я тебе спалю!

Кіндрат Антонович. Що? А хто там є, ідіть сюди! Чуєте, що він говорить? Постривай же, завтра становому на тебе донесу!

Павло. Я твого станозого так точнісінько боюсь, як і тебе. Мене, може, нанято за лакея до генерала Яновського, так от ти і знай, хто такий тепер Павло! А ти думаєш, що я в тебе знов чередником буду! А не діждеш. А золотого я тобі не подарую! *(Пішов у хвіртку.)*

Кіндрат Антонович. Чого доброго, ще й справді підпале. Він скажений! Тепер кожного остерегайся. Он як распаскудився капосний народ!.. Чуєш ти, кручений, вернись! *(Убік.)* Хай йому лихе з його золотим! *(До Павла, котрий*

з'являється на хвіртці.) На тобі злогого! Хоч я тобі і не винен, але у мене охота є подарувать тобі!

Павло. А у мене нема охоти подякувать, бо він мій! *(Взявши гроші.)* І з тим хоч і до свиданія, господин лакей!.. *(Пішов.)*

Кіндрат Антонович. Ніколи з мугиряки не жди добра: він тебе щоразу радий у ложці води утопити! *(Іде в будинок.)*

ЯВА 7

Олеся *(хутко біжить)*. Зараз довідалась, що Леонід Петрович застрелився!.. Я батькові у вічі виявлю всю його провину, виявлю так, як вона у моїм розумові склалася, а потім хоч і з кручі в річку головою! *(Прислухається.)* Що?... Либонь, Власів голос? *(Зупинилась.)*

ЯВА 8

Влас і два старости проходять за барканом.

Староста. Бач, ще й не стемніло гаразд, як ми управилися, потому понимаємо, як і що! Іди ж, скликай на сватання товаришів.

Пішли.

Влас. Спасибі вам! *(Убік.)* Коли б швидш звінчатись!.. На котру мати сказали, ту й посватав. Ніколи навіть і не балакав з нею, а тепер посватав і злучимось навік... Цікавий буде шлюб... Вволив материну волю, нехай знають, який я покірливий! *(Схопив себе за груди.)* Пропаду!.. А так мені й треба, щоб не розпускав серця, не задивлявся на нерівню! Олександра Кіндратовна хотіла зо мною погратися, як кіт з мишею?.. Ні, я тобі не виграшка!..

Олеся *(підходе)*. Власе! Насилу я тебе зустріла. Я тобі хотіла сказати...

Влас *(кланяється)*. Не треба більш розмови, все вже сказали... Просю вас, Олександро Кіндратовно, на весілля.

Олеся *(з жахом)*. Що таке?

Влас. Побрав рушники у Олесі Гринченкової. Весілля в неділю. Прощайте!.. *(Хутко пішов.)*

Олеся. У Олесі?.. І вона Олеся? То це ти їй приспівував: «Без тебе, Олесю, сонечко не гріє...» А я думала, що мені, я маріла!.. Власе-Власе, за віщо ж ти так знущався надо мною? *(Упала на лаву.)*

Марфа Варфоломіївна і Олесь.

Марфа Варфоломіївна. Вже стемніло. Певно, Олесь з ним розмовля за барканом. Ану, підкрадуся та послухаю. (*Іде і нагикається на Олесю.*) Ой, що це? (*Привидляється.*) Олесь!.. Ніби заснула!.. Ні!.. Вона нежива! Ой, Боже мій!.. (*Біжить.*) Кіндрат Антонович! Лукерія Степановна!

Ті ж, Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівна.

Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівна.
Що тут таке трапилось?

Марфа Варфоломіївна. Не знаю, що з Олесею, мов нежива!..

Кіндрат Антонович і Лукерія Степанівна (*кидаються до Олеси*). Олесю! Донечко! Ой, Боже мій! Що ж це таке? Певно, довідалася про Левоніда.

Лукерія Степанівна. Ох, безталанна ж я сиротиночка! Одним одна дитина, одну вигодувала, і та... Ой, Боже мій!.. (*Риде.*)

Кіндрат Антонович. Олесю, голубко, розкрий же очиці! Донечко моя, промов хоч словце! Олесю, прости мене!.. Я вчиню твою волю, загадай, що хочеш, я все зроблю, тільки не сироти мене на старости літ! Я ж не думав, я ж не гадав, щоб ти так близько все приймала до серця!.. Ой, горенько, ой, лишенько!..

Марфа Варфоломіївна. Цитьте, вона дише!..

Олесь (*розкрива очі*). Де я? Ох, стривайте!.. Десь дзвонить далеко... Чи це у мене у вухах... Голова яка важка.

Ї підіймають.

Вітру дайте! Душно... Вітру!..

Кіндрат Антонович. Що це з тобою починилося? Скажи, моє дитя!

Олесь. Ноги підломлюються.

Ї садять на скамейку.

Що це, й справді, зо мною? Вже ніч, чи це у мене в очах темніє?

Кіндрат Антонович. Ніч, донечко, давно вже ніч.

Олесь. А був день, ясний день, сонце червоніло, заходило, пташки щебетали... Чого ж зразу небо заволокло хмарами і раптом потемніло?.. Може, я сплю?

Кіндрат Антонович. Очумайся, голубко!

Олеся. Ні, я не сплю! Це тато, ось мама, це Марфуша?.. Я не сплю! А спала, довго спала, мені ж здавалось, що то навспряжки, а не у сні... Тата бачила у сні. Ви ніби взяли моє серце і так боляче давили, а з нього кров капала, така гаряча!..

Марфа Варфоломіївна. Яка страховина!

Кіндрат Антонович. Що це з тобою, моє дитяточко?

Олеся. Спала я, довго спала... Ох, який же дивний, який то страшний був сон!..

Кіндрат Антонович. Господь з тобою, любе дитяточко моє!

Олеся. Як люблю, тату, ви промовляєте! Як тепло робиться на серцеві від цієї промови!.. Промовляйте до мене якнайтепліш, якнайрідніш, бо я нещасна!.. Ох, як давить мене і зараз той сон. Приснилось мені, ніби покохала я козака з душею великою, з широкою волею, з глибоким серцем, з світлим розумом... Стривайте, як його ймення? Забула!.. Зараз знала і забула. І не треба, боляче пригадувать. Я дихала його подихом, думала його думками, дивилась його очима, балакала його мовою... Сказав би він мені: «Замовкни!» — я раптом оніміла б; сказав би: «Помри» — зціпила б уста і не дихнула б. Цілком він опанував мною. Коли його не було зо мною, то й сонечко не світило і не гріло, і зірки згасали, і місяць заволокався хмарою... І потім він мені зрадив... Другу він кохав, другій співав, а я його кохала!..

Кіндрат Антонович. Боже! Вона немов стерялася!..

Олеся. Але то сон був, любий, тяжкий сон!.. Він придавив моє серце... Нема чим жить... Помру я... Однаково!..

Кіндрат Антонович. Господь з тобою, дитя моє, живи!..

Лукерія Степанівна. Тобі ще рано помирать.

Кіндрат Антонович. Заспокойся, доню! Щирою промовою ти збудила серце моє. Спевни ж свою думку, котрою ти жила. Не можу більш тобі суперечити! Іди, куди тебе веде твоя думка, довчайся, вишукуй довічної правди, а потім повчатимеш і нас. Може, й справді ми трохи винні грати тебе через те, що не відаємо самі, що творимо...

Олеся. Що я чую? Тату, це ваша промова? Знов така ж щира, як колись? Знов така ж тепла?

Кіндрат Антонович. Завжди я був тобі батьком, а не злим вітчимом.

Олеся. Як кріпнуть і уміцняються мої сили!.. Є знов мені чим жить!.. (Цілує його руки.)

Кіндрат Антонович. Нехай тебе Господь благословить на новім путі твоїм! Не проклинай тільки татка.

Олеся. Не проклинатиму, а щоранку й вечора молитимусь за вас Господеві! (*Пада навколюшки.*) Боженьку щедрий, ти зглянувся наді мною!

Лукерія Степанівна. Ой, Олесю ж моя, Олесю! На кого ж ти мене покинеш?

Олеся (*цілує її руки*). На оту мою зірочку, мамочко, котра зразу так весело в небі засяла! Коли вам стане сумно, тоді вдивіться в неї пильно і забудьте все, що навкруги вас коїтиметься, і зірочка та розкаже вам всі думки вашої Олесі..

Завіса.

ПЕРЕД ВОЛЕЮ

Драма в 5 діях

ЛИЦЕДІЇ

Аристарх Рафаїлович Підгайний, багатий поміщик.

Орися, його дочка, панна.

Шкорупський, поміщик, старий пан.

Пані Шкорупська, його жінка.

Дерев'янка, бідний поміщик.

Гордецька, поміщиця.

Буба } її дочки, панни.

Кіка }

Помпеєнко, старий пан, багатий поміщик.

Його син, юнкер.

Головацька, поміщиця.

Син її, хлопець 10 років.

Макарюк, на млиці, бідний поміщик.

Перепічка, пан, багатенький поміщик.

Завойко, поміщик.

1-й студент

2-й студент.

Панич.

Панна.

1-й підпанок.

2-й підпанок.

Становий пристав.

Діброва Петро Петрович, капельмейстер.

Юрко, скрипач, молодий хлопець.

Буфетчик

Варфоломей, отаман

Дося, горнична

Нянька

Софія

Прохор

Баба Репиха

Яшка, башмачник

Потап

Селифон

Мокрина

Федько, хлопець

Палажка

1-й і 2-й чоловіки

Василина, кріпосна Перепічки.

} кріпаки Підгайного.

Василь }
Семен } бродяги.
Остап }
1-й і 2-й перевожчики.
Писар.
Десятник.
Пани, поромщики, кучери, музики, слуги і
народ.

Діється в 1860 і 1861 роках.

ДІЯ ПЕРША

Після обіду. Залю. Столи покриті скатерками, скрізь посуда, пляшки, ножі, вилки, чарки, стакани. З правого боку фортепіано, біля нього попітр.
Обстановка багата і розкішна.

ЯВА 1

Селифон, Потап, Дося і другі слуги збирають посуду з столів, скатерки, пляшки і інше.

Селифон. Ну й сила гостей сьогодні до нас з'їхалось!
Дося. Ще тільки це панночка наша приїхали з учення, і вже такий бенкет, а що ж то буде, як заміж видаватимуть?

Селифон. Справжніх панів сиділо за столом, мабуть, не менш як на півсотні, а що полупанків та підпанків...

Дося. Однієї птиці попорізано, аж страшно вимовить!..
(Понесла ложки і вилки.)

Потап. Циплят мало не сотню перевели, десятка зо два каплунів, гиндиків.

Селифон. А поросят хіба мало?

Потап. Троє телят, п'ятеро ягнят.

Селифон. А скільки горілки випито та вин усяких? Шампанського, мабуть, пляшок десятка зо два... Бухветчик одних недопитків позливав пляшок з чотири!..

Потап. Мені на шампанське так хоч і наплювать, а от до солодкого їства то раз у раз так і верне мені рота: здається, коли б моя воля, то і вдень і вночі тільки одне солодке і їв би, тільки солодким і годувався б.

Селифон. А в мене гостець солодкого зовсім не прийма: як з'їм хоч шматочок меду, зараз і губи пухнуть, і ніс набряка.

Потап. Кому ти оце патякаєш? Хто позавчора у кладовій варення тріскав, що аж за вухами лящало?..

Селифон. Так то ж варення, а я тобі кажу про мед...

Потап (дражнить його). «Про мед»!.. Бачив я, як ти і мед тріскав...

Селифон. Сьогодні бухветчик знов украв три срібних ложки.

Потап. Та ну?

Селифон. Передав жінці, а та вже потирила їх додому.

Потап. Силу він перекрвав панського добра!

Селифон. Щоразу, як тільки з'їдуться гості на обід чи на бал, він зараз що-небудь і піддупе... От ми з тобою так дурні!..

Потап. Чого дурні?.. І ми навчимося колись...

ЯВА 2

Ті ж і два підпанки.

1-й підпанок (*гука*). Гей, подай вогню!

Селифон подає сірничок.

2-й підпанок. І мені!

Закурюють.

1-й підпанок. А ловкі у Підгайного цигари!

2-й підпанок. У Помпесенка кращі.

1-й підпанок. Ми з тобою сьогодні ні разу і не чокнулись!

2-й підпанок. Невже? Так давай чокнемся!

Наливають вино і чокаються.

1-й підпанок (*н'є*). Яке це вино?

2-й підпанок. Та що там розбирати, не однаково хіба?

П'ють.

1-й підпанок. Чуєш? Підходжу я сьогодні до пикатого Шкорупського та й кажу: «Дозвольте з вами чокнутись?» А він зареготав згорда та й каже: «Хоч і не треба!» Ну, постривай же. Будеш ти прохати, щоб я тебе на виборах піддержав... Я ж тебе піддержу: замість одного — два чорняка покладу!..

2-й підпанок. А я маю зуба на самого пана хазяїна. Ти бачив, як він мене привітав?

1-й підпанок. Ні, а як?

2-й підпанок. «Либонь,— каже,— я вас уперше бачу?..» Чи чуєш, він мене уперше бачить!.. І торік був у нього на полюванні, і позаторік на Великдень, і ще давніш на Різдво... А він мене уперше бачить!.. По загрянцях щогода гасає, так вже він нашого брата недобача, велике цабе!.. Ну, постривай, я тобі колись зіб'ю пиху!.. Чваниться тим, що жінчине добро мотас!

1-й підпанок. Я з ним сьогодні і зовсім не привітався, нехай буде вдячний мені за те, що я приїхав до нього.

2-й підпанок. А знаєш, що я тобі скажу? Що не говори, а дочка у нього гарненька.

1-й підпанок. Що, коли б ти був трохи молодший?..

2-й підпанок. Коли б же то, вона б моїх рук не минула!

1-й підпанок. Невже?

2-й підпанок. Вір мені!.. (Зітхнув.) Давай з досади вип'єм.

1-й підпанок. Давай!

Випивають.

2-й підпанок. Якби мені хоч п'ять год з плечей!.. Одначе я більш сюди ані ногою — калачем мене не заманить! Він мене уперше бачить!..

1-й підпанок. А як попросить приїздить?

2-й підпанок. Хіба що попросить. Ти куди звідси?

1-й підпанок. До Малишевських, там завтра панна Пазя іменинниця. А ти куди?

2-й підпанок. А я до Радишевських, сьогодні там панахида.

1-й підпанок. Післязавтра у Назарових крестини.

2-й підпанок. Прохали?

1-й підпанок. Ні.

2-й підпанок. Поїдеш?

1-й підпанок. Поїду. Бува, як не поїду, щоб не розгнівались.

2-й підпанок. Так ми там, мабуть, зустрінемось. Поїду і я, мабуть, до Малишевських, там сьогодні буде венгерське, а у Радишевських на вина скуповато.

1-й підпанок. Хіба? Та і я краще до Малишевських.

Побігли.

Потап. Що то воля.

Селифон. Та ще й панська: куди скортіло, туди й поїхав.

ЯВА 3

Ті ж і буфетчик.

Буфетчик. Ви й досі бабляєтесь біля посуду, все з розказнями, а діла хоч і не питає; а бухветчик подавай за вас одвіт. Ножі та вилки і досі не вичищені, самуварі і досі не настановлені, а хто винен — бухветчик! Сьогодні із столу аж три срібних ложки украдено; звичайно, що це піддупила ота голота — підпанки, котра не має свого притулку та тільки вештається по панах та піддуплює усячину... Там пообіда, там повечеря... Треба буде панові доложить про ложки, а то ще подумают на кого з нас... Ну ж, воловодьтесь шпарчій!..

Успієте відлежати боки, як пан у заґрянцю поїдуть!.. Хто оту пляшку вже спорожнив, адже вона повна була?

Селифон. Тут зараз прибігло двоє полупанків, ось ті!.. Як-бо їх? Перченко та Репченко. Випили та й майнули!..

Буфетчик. Ну і в'їлися ж мені оті полупанки, не то що все повипивають, а й повилизують!..

Потап і Селифон пішли з посудом.

Була повнісінька пляшка, як вже з-за столу повставали, а тепер тільки на денці.

Селифон (*ввіходе і бере знов посуду*). Чи пан до Різдва виїдуть у заґрянцю, чи після Різдва?

Буфетчик. А тобі що?

Селифон. Та я про Соньку хотів спитати, чи й її візьмуть з собою, як торік Дуньку?

Буфетчик. Яка вона тобі Сонька, яка? Сохвія Миколаєвна, а не Сонька. Сонька! Коли пан її приближили до себе, так вже вона тобі стала не Сонькою, а Сохвією Миколаєвною, — розумієш? Тебе приближать, і ти будеш не Селихвоном, а... Як твого батька звать?

Селифон. Данилом.

Буфетчик. Стало бить, тебе величатимуть тоді Селихвоном Даниловичем. Бува часто так, що іноді і сам чоловік не вгада, чим він завтра буде. Примером, сьогодні заснув Гришкою чи Ванькою, а завтра прокинувся Григорієм Васильовичем або ж Іваном Семеновичем!..

Селифон (*ідуци*). Хотів би я завтра прокинутись Даниловичем.

Буфетчик (*сам*). Не ті вже часи настають, не ті, як колись. Перш пани пили вино так, що більш половини його зоставалось у стаканах та чарках, а тепер... От і поживляйся тепер з недопитків. (*Пішов.*)

ЯВА 4

Два студенти проходять.

1-й студент. Куди ти мене завіз? Я тебе питаю, куди це ти мене завіз?

2-й студент. А хіба що?

1-й студент. Це якась дика, варварська сторона!.. Тут не люде живуть, а людоїди, звіряки!..

2-й студент. Правда, що цей куток можна сміливо назвать Медвежачим, сюди ще не скоро досягне промінь світа. Зате ж тут панночки які гарненькі, чудо!

1-й студент. Бабій ти, й більш нічого!.. Ні, я сюди більш ні ногою; тут привселюдно б'ють людину по морді, кров

спускають!.. Отой, що на милиці, панок — Макарюк, він ударив свого лакея так, що той кров'ю умився... Я не знаю, як не кинувся на нього... Це варварство, інквізиція!..

2-й студент. Ти городянин, і тебе дивують сільські відносини, а ми до того призвичаїлись.

1-й студент. Я не хочу призвичаюватись, не хочу тут далі zostаватись, я задихаюсь в цій атмосфері!.. Ідем мерщій звідси!.. Будь проклято і село, коли в ньому таке звірство коїться!..

Хутко ідуть.

2-й студент. Ходім попрощаємось.

1-й студент. Не піду, нема мені з ким тут прощатись!

Пішли.

ЯВА 5

Дося і буфетчик.

Дося. Дивіться, дядю, яку стрічку подарувала мені панночка.

Буфетчик. А ти ж поцілувала їх у ручку?

Дося. Авжеж.

Буфетчик. Вумниця.

Дося. Вони не давали руки, а я таки поцілувала!

Буфетчик. Двічі вумниця! Іменно: не дає, а ти наважайся поцілувати і таки неодмінно поцілуй. Вумниця! Бачила, як я раз у раз панові цілую ручку, а потім у плече? Вумниця, по дядькові пішла.

Дося. Я ж так, як і ви.

Буфетчик. Пани дуже люблять, щоб їм ручки цілувать. Часом провиниш, вони наважаються тебе вдарити, вже й замахнуться, а ти ухопи їх за ручку, поцілуй, і зараз серце у них одійде!..

Дося. А як панночка ловко говорять по-простому — й не забули!..

Буфетчик. Чого ж би вони забули? На те вони людина.

Дося. У них і книжки є такі, з котрих вони читають по-простому... До всіх двірських вітаються, та так хороше.

Буфетчик. По маменьці пішли. І покійниця, царство їм небесне, такі ж були ласкаві та приємні. Не дожили побачити свою єдиначку зрослою.

Дося. Скільки тоді літ панночці було, як пані померла?

Буфетчик. Год шість або сім... З тієї доби все у нас пішло шкереберть...

Дося. Ви теж, дядю, за покійною панією прийшли у придане, як наші татко?

Буфетчик. Авжеж!.. Нас триста двадцять семей сюди перегнано з Полтавщини, тут була земля пустопорожня. У наших панів було багато землі по всіх губернях, більш двадцяти тисяч десятин було.

Дося. А у пана хіба не було своїх людей та землі?

Буфетчик. Цебо у цього пана, у папаші нашої панночки, у Підгайного?

Дося. Еге ж.

Буфетчик. Було ще за батьків дещо, та й те загуло. (Дає їй пляшки.) Неси оці пляшки до бухвету, бо як набіжать — повилізують...

Дося пішла.

Своє загуло, оце вже годів з десяток жінчине мота, та ніяк не промота... Аж досада тебе бере, що отак марно добро пропада. Бачучи, що всі таскають, всі поживляються, іноді і сам сперсердя потягнеш яку дурницю: чи ложку срібну, чи салхветку... Бо то тільки й твого. По загрянцях щогода їздить, у карт грає, з дівчатами воловодиться... От вже Соньку накинув оком, а чи надовго? Горпину залишив, як і Домку або Пріську, Дуньку десь за гряницею кинув... Ненажерливий!.. Гаразд хоч за те, що перестав навозити чужих; а то були тут і хранчужанки, і агличанки, і всякі!.. І не потрапиш, бувало, як їм і годити...

ЯВА 6

Орися і буфетчик.

Орися. Здрастуйте, Софрон Васильович!

Буфетчик. Який я вам Васильович? Сахрон, та й годі!

Орися. Я вас ще й не бачила. Як поживаєте?

Буфетчик (ловє руку). Подозвольте-бо! Та таки ж дозвольте.

Орися. Ні, не треба, не хочу!..

Буфетчик. За віщо ж ви гніваєтесь на мене?

Орися. Я не гніваюсь... Мені так не подобається.

Буфетчик (цілує їй руку). А ми завжди повинні!..

Орися. Пожалуста, більш так не робіть, а то я й справді гніватимусь.

Буфетчик. Так, було, і ваші маменька кажуть, царство небесне, вічний покій їх душеньці. «Не треба,— кажуть,— не смій цілувать...» А я все-таки не одйду, доки не поцілую їм обох ручок!

Орися. Мама доброю була до вас?

Буфетчик. І Боже мій! До кого вони не були доброю? Ангольська душа. Ви маненькі були, не гаразд пам'ятаєте мамашу... То були благодушна душечка!

Орися. Отакою і я буду до вас, тільки прошу, в пам'ять моєї мами, більш ніколи не цілуйте мені рук. (Іде до вікна.) А як гарно в селі, куди не кинеш оком, скрізь краса!..

Буфетчик (набік). Невже й справді розгнівалась?.. Ніні, не вірю!.. Як то можна, щоб я гнівався, як мені руки цілуватимуть?.. Маніжиться!.. (Пішов.)

ЯВА 7

Гордецька, Буба і Кіка.

Гордецька (до Ориси). Щасливі ви, Орисю, що їдете з папою за границю.

Орися. Хто вам це сказав, що я їду? Папа сам їде.

Гордецька. А чому ж би вам і не поїхать?

Буба. Побувать в Парижі!..

Кіка. В Вені, в Берліні!..

Орися. Папу я тільки стіснила б... Та і коли то ще він їде: у генварі або у февралі, а у нас тепер ще сентябрь. Я вісім років не була дома і тепер хочу пожити в селі, а на той рік, може, й мені скортить в Європу.

Буба. А мені село так спротивіло!..

Кіка. Я вже не раз казала мамі, що рада за першого жєниха вийти, хто б він не був, тільки б швидше з села.

Пішли.

ЯВА 8

Шкорупський, Шкорупська і Дерев'янка.

Шкорупський. Це вже щось тут не по-моєму за-тївають, який ще там концерт? І так музика ревла і півчі горло дерли за обідом, що й досі в вухах лунає.

Дерев'янка. Дочка ж пана Підгайного скінчила навуку, ну, отцеві і кортить похвастатись перед гостями, як вона гра на фортепіані. Це похвально і нравоучительно для других.

Шкорупський. Скрізь ти носишся з своїм нравоучительством, як дурень з писаною торбою!.. Найкращий нравоучитель — черево. Наїлись гості і одпусти їх додому, а концерт це вже насиліє!..

Шкорупська. Та замовчи-бо, старий воркотуне! Тобі тільки б відлежувати боки.

Шкорупський. І найкраще. Чоловік чим більш спить, тим менш грішить. У мене наймудріший звичай: як тільки гості скінчили обід, гукну на слуг, щоб гостям зараз коней подавали, а сам на бокову. І гості вже знають, що їм нічого засиджуватись, зараз за шапки і геть з двору. А я зараз звелю позачинять

віконниці та повиганяти мух, потім скину з себе геть все чисто, зостанусь як мати вродила, кличу двох покоївок, щоб п'ятки чесали, а моя Минодора Порхвировна у головці мені ськає.

Шкорупська. Є чим хвалитись!

Дерев'янка. П'ятки чесать і в голові ськають це було головне діло ще за предків наших, блаженної пам'яті. О, благословенна старина, згадаєш тебе — і тільки зітхнеш... Іменно, що життя було: ні печалі, ні воздыханія... А ловко спитьсья під лоскіт п'яток.

Шкорупський (до жінки). Мидосю, як ти думаєш, чи не поїхати нам оце зараз додому?

Шкорупська. Неловко... Адже прохали зостатись...

Шкорупський. То-то що прохали. Хотів би я тепер бути краще на місці непроханих... (Сіда.) Нічого робить... Та коли б вже швидше починали.

Дерев'янка. Може, звелить подать вам файку?

Шкорупський. Яку це там «файку» видумав? Люлька або трубка, а то ще «файка»!.. Ану, гукни! Та нехай і тобі подадуть... Я з собою беру завжди три-чотири люльки, доки одну докурю, щоб друга вже була набита. Ти «Вахштаб» куриш?

Дерев'янка. Ні, «Жукова».

Шкорупський. Покинь «Жукова», кури «Вахштаб». Я сорок три роки курю тільки «Вахштаб» і ненавидю того, котрий куре «Жукова».

Дерев'янка. Та я можу і «Вахштаб»... Гей, Кирило! Люльку твоєму панові і мені.

Слуга подає люльки.

ЯВА 9

Гордецька, Буба і Кіка.

Гордецька. І добре вона гра? (Сіда.)

Буба. Слухати можна.

Кіка. У кого є охота.

Буба. Ну, це вже ти, Кіко, з заздрощів кажеш!

Кіка. Пожалуста, не вигадуй, Буба! Без всяких заздрощів кажу, що всі її таланти в її багатстві.

Гордецька. Годі вам сперечатись. Звісно, що багатство кожного дме і надає пихи.

ЯВА 10

Помпеєнко, син його юнкер і ще гості.

Помпеєнко (розгніваний). Який я старець? Я тебе питаю, який я старець?

Юнкер. Та це ж, тату, вірш такий.

Помпеєнко. Який у чорта вірш? Тиче на мене рукою і каже: «Старець!»

Шкорупський. Що вчинилось?

Помпеєнко. Пані Головацька мене зневажила. Вивела проти мене свого сина і каже: «Промовляй». Той показує отакечки пучкою на мене і каже: «Старець!» Який я старець? У мене десять тисяч десятин землі, а я старець? Старець з торбами ходить, а я поміщик!..

Юнкер. Кажу ж вам, що то вірш такий Ломоносова¹:

Науки юношей питают,
Отраду старцам подают...

Дерев'янка. Це правда, що у господина Ломоносова є такий вірш. Старець означає: ветхий чоловік, преклонних або почтенних літ. А то ще є і такий вірш:

О ты, что в горести напрасной²
На Бога ропщешь, человек!..

Помпеєнко. Та воно справді. А хто ж то такий той Ломоносов?

Дерев'янка. Господин Ломоносов — то такий заслужений чоловік і кавалер.

Помпеєнко. А!.. А я думав... Ну, якщо є, то... Тільки до чого він той вірш склав?

Дерев'янка. Для вразумлення і назидання.

Шкорупський (до жінки). Ну, Помпеєнка ніяким віршем не вразумиш, бо він зроду-віку ні одної книжки не прочитав.

Шкорупська (до нього). Та годі-бо тобі!..

Шкорупський (тихо). Малограмотний дворянин.

ЯВА 11

Головацька з сином.

Головацька (до Помпеєнка). Ви без причини, Помпей Дорофеевич, розгнівались на мого Васю!

Помпеєнко. Та то вийшло якось... Воно, непорозуміння... Вибачайте мені. (Набік.) Заслужений чоловік і кавалер вірші склада — задля чого?..

ЯВА 12

Макарюк (на милиці), за ним слуга.

Макарюк. Антуан, трубку!

Слуга подає.

Ти, ти в постолах? Хіба я тобі не приказував надіть чоботи?

Антон. Захарко прибіг у поле: «Кидай,— гука,— плуга та швидше іди з паном їхать, надівай ліврею!..»

Макарюк. Запорю!..

Антон. Хрест мене побий, він нічого не казав за чоботи. «Надівай,— каже,— ліврею!..»

Макарюк. Запорю, на смерть запорю!.. (Сів.)

ЯВА 13

Панна і панич.

Панна (з квіточкою в руці). Чого ви бажаєте оцій квіточці?

Панич. Бажаю їй увесь вік цвісти і пишатись красою.

Панна. А вгадайте, на кого я загадала?

Панич. Ні, не вгадаю.

Панна. Ця квіточка — це я!

Панич. Гаразд, що я не побажав їй зав'язнути!

Сіли і нишком розмовляють.

ЯВА 14

Завойко, Перепічка і Василина.

Завойко (на порозі). Це буде всім зневага, велика зневага!..

Перепічка. Кого я тим зневажу, кого? Панії наші знають все, їх нічим не здивуєш; панночки ж настільки наївні, що нічого не знають; а у тебе, як і в других, на кого тут не гляну, є своя Василина, а у іншого дві або й три!.. Тільки ви ховаєтесь з своїми, а я не ховаюсь. Не знаю, що чесніш? Слухайте, господа дворяне, тверезі — не п'яні! Хоч я і під чаркою, одначе не настільки, щоб забутись, хто я і де я!.. Ви, може, сподіваєтесь від мене дебошу чи скандалу? Я знаю, де можна дебоширять, а де й зась!.. Дозвольте мені вам низенько уклонитись і попрохати пробачення. Оце біля мене моя Василина, моя кріпосна, моя... Пани й панії добре знають, хто вона мені, а панночкам не треба знати... А все ж я їй не дозволю сісти в вашім присутстві: дисципліна, субординація і мордобитіє!.. Я хочу Василину просвітити нащот музики, бо вона у мене дурна, як вівця; вона тільки і чула, як чередник грає на зубовій дудці «метелицю», а свинар на виграні «чоботи»...

ЯВА 15

Підгайний і Орися.

Підгайний (веде Орісю під руку). Не соромся, доню, і покажи гостям, що отець не даром об тобі клопотався... (Підводе до фортепіано.)

Орися. Я не соромлюсь... а тільки задля чого це?

Підгайний. Я так того хочу!

Орися. Хіба? (Глянула на Василю.) Ах, яка ж чудова українська одежа! А сорочка як гарно вишита!.. (Підходить до Василю.) Хто вам так гарно вишивав?

Василина. Я сама...

Перепічка (Василині.) Ручку, ручку швидш панні поцілуй!

Василина (лове руку). Подозвольте...

Орися. Ні за щό на світі. Так поцілуємся. (Цілується з Василюю і потім іде до фортепіано.)

Перепічка (до Завойка). Бачив?..

Завойко (до нього). Така і її мати була.

Підгайний. Заграй же нам, Орисю, ми хочемо слухати. (Сіда.)

Орися розгорта ноти і гра щось класичне, гості все більш сходяться і сідають. Всі слухають спершу тихо, а потім починають потиху гомоніти.

Помпеєнко (до сина). Та коли ж вона гратиме?

Юнкер. Вона ж вже грає.

Помпеєнко. Чорт батька зна що бринькає!

Завойко. Коли б заграла Варшавського марша³, а це щось!..

Шкорупський. Стоїло zostаватись, щоб отаку нісенітницю слухати?..

Дерев'янка. Музика для слуха вразумительна і назидательна!..

Орися скінчила, починаються оплески.

Юнкер. Папенька, плещіть-бо!

Помпеєнко. Хіба треба? (Плеще.)

Шкорупський (плеще). А може, воно й справді щось путяще?..

Завойко. А все-таки нема нічого кращого, як Варшавський марш або «Ой не ходи, Грицю!..»⁴. (Плеще.)

Перепічка (до Василю). Ну, як тобі?

Василина. На мені чогось усе тіло терпне, неначе я на небі...

Підгайний. Гей, покличете сюди капельмейстера і Юрка.

Шкорупський. А це ще що буде?

Шкорупська. Та мовчи-бо!

Завойко. У, Юрко здорово гра Варшавського марша або «Кармалюка»⁵.

Помпеєнко. Послухаєм ще Юрка.

Шкорупський. А після Юрка, може, увійде свинар та заграє: «Свиня в ріпі, поросята в моркві!..» (Регоче.)

Шкорупська. Та й невгомний же ти!

Капельмейстер і Юрко з скрипкою.

Підгайний. Ну, Петро Петрович, похвастите нам вашим учеником!

Діброва (*кланяючись панам*). О, з гордістю скажу, що маю ким похвастати. (*До Юрка.*) Уклонись панам.

Юрко кланяється.

Панна (*з квіточкою*). Який красавець!

Буба. Кріпак — і така імпозантна фігура!..

Кіка. Йому пристав би гусарський мундир!..⁶ Ментік, доломан, чікчірі!..

Діброва (*підводе Юрка до фортепіано*). Панно Орися! Колись, як ви ще були моєю ученицею, я постеріг у вас талант музикальний і не помилився. Дозвольте доручити вашій ласці ось другий талант.

Орися (*ня дивлячись на Юрка*). Чи не про нього мені татко говорили?

Діброва. Певно, про нього... Проаккомпаніруйте йому серенаду Шуберта⁷. (*Розклада ноти на пюпітрі.*) Уклонись, Юрку, панночці.

Юрко кланяється.

Орися (*глянула на Юрка*). Ти... давно граєш?.. Як твоє ім'я? (*Набік.*) Ах, що за очі!..

Юрко (*глянувши на неї і затремтів*). Давно граю?..

Діброва. Хіба ти не розумієш, про віщо тебе питають? Панночка питають, чи давно ти на скрипці граєш і як твоє ім'я. Кажі: чотири роки як граю, а ім'я — Юрко.

Юрко. Ходім звідси, ходім...

Діброва. Ц-с! (*Тихо йому.*) Ти ошалів, чи що?..

Юрко. У мене щось голова... в очах... Тікаймо!..

Діброва (*йому*). Опам'ятайся! (*До панни.*) Засоромився бідний хлопець зовсім. Промовте до нього слово, щоб він набрався смілості. (*До Юрка.*) Опам'ятайся...

Орися. Не соромся, Юрку... Ну, прилагодься, зараз гра-тимем... Чого ти такий?

Юрко. Я не знаю... Не втямлю нічого...

Орися. Заспокойся. Ну, почнемо?

Юрко. Почнемо.

Грають. Юрко чим далі все більш забувається і віддається цілком музиці. Всі навкруги затихають.

Помпеєнко (*тихо*). Хоч і не розумію, так почувую!..

Дерев'янка (декламує).

О ты, что в горести напрасной
На Бога ропщешь, человек!..

Кіка. Скільки експресії!.. Яка техніка!..

Шкорупський. Тепер вже і я не шкодую, що zostався.

Перепічка. Чого ти, Василю, плачеш? Годі, не сором мені!..

Василина. Не можу!.. Ніби мати мене докоряє, ніби батько клене!.. (Вибігла.)

Панна (з квіточкою). Яка розкішна і чудова душа у Шуберта.

Завойко. Чорт його батька зна! Либонь, це ще краще від Варшавського марша!

Оплески.

Підгайний (підійшов до Діброви і стиска йому руку, а Юрка хлопа по плечу). Браво-браво!..

Діброва (до Юрка). Кланяйся!

Юрко. Кому?

Діброва. Кланяйся панам. Ти таки очмарів!..

Тим часом панни підійшли до Орісі і вітають її.

Юрко. Швидш ходім... душно!..

Підгайний (до гостей). Прошу всіх в сад, там чека нас чай і кофе.

Гості розходяться.

Шкорупський (до жінки). Ніколи не сподівався, щоб у мужика така чулість була!..

Пішли.

Юнкер. Зостанемось, папенька, на вечер? Певно, і ввечері гратимуть?

Помпеєнко. От і кажи після цього, що у скрипці нема язика.

Пішли.

Перепічка (до Завойки). Василю, як корова, реве, та й у мене оказались очі на мокрім місці!..

Пішли.

Діброва. Отепер і ми ходім.

Оріся (до Юрка). Який у тебе дужий і слухняний смичок!.. Честь вам, Петро Петрович! Честь і слава!..

Юрко. Так вже, певно, ніколи не заграю!..

Діброва. Він сьогодні якийсь непритомний!.. Візьми ж ноти. (Пішов.)

О р и с я. Кажеш, не заграєш вже так? Чому ж то?
Ю р к о. Не заграю!
О р и с я. Чого ти такий?..
Ю р к о (*глянув їй в вічі*). А ви навіщо такі?
О р и с я. Яка ж я?
Ю р к о. Не вмію вимовить...
О р и с я (*дає ноти*). Візьми оці ноти, передивись,— увечері гратимем.
Ю р к о. Так вже ніколи не заграю! (*Бере ноти.*)
О р и с я. Через що ж то?
Ю р к о. Ніколи-ніколи!.. (*Пішов хитаючись.*)

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Через рік. Збоку невеличкий domeк, вкритий гонтою, з ганком, з трьома вікнами; з другого боку, на другім плану, людська кухня; на останнім плану задній фасад панських хоромів з балконом і терасою. Навкруги дому сад, далі село, далі перелісочки і поле. Надвечір.

ЯВА 1

Репиха і Оріся виходять крадькома з хоромів до саду.

О р и с я. Оглянься навкруги, щоб не постерегли.

Р е п и х а. Не бійтесь, нема нікого. Дитина там, у саду,— ніхто не побачить.

О р и с я. Ну, ходім вже!

Р е п и х а. Досю треба задобрити, щоб держала язика за зубами... Ондечки і вона... (*До Досі.*) Ну?

ЯВА 2

Ті ж і Дося.

Д о с я (*іде з саду*). Не видно нікого.

Р е п и х а (*до Орісі*). Ходімте ж мерщій!..

О р и с я. Досю! Ти вмієш держати язика на припоні?.. Мовчатимеш, то й тобі краще буде.

Д о с я. Про віщо?

Репиха і Оріся пішли в сад.

Куди це вони пішли? Яка ж це болість у панночки, що бабу Репиху кликали? (*Оглядається.*) А може, вже?... Панночка велять мені держати язика на припоні... Ой, щось це недаром! Ану, піду за ними назирці. (*Пішла в сад.*)

ЯВА 3

Варфоломей і три хлопці ідуть від воріт.

Варфоломей. Я ж скільки разів наказував вам, щоб не спали?.. Бач, яку правилу собі взяли!

Два хлопці. Ми, дяденька, їй-богу, не спали! То гедз розполохав телят, вони й побігли в горох!..

Варфоломей. Який гедз? Гедз тільки у спасівку січе скотину. Ось я вам задам гедза!..

Два хлопці. Їй-богу, дяденька, ми не спали!

Варфоломей. Ходім, ходім до конюшні!..

Два хлопці. Їй-богу, дяденька, ми не винні!

Варфоломей. А хто ж винен? Хто, питаю, винен? (До третього.) А ти чого мовчиш?

3-й хлопець (Федька). А що я казатиму? Все одно битимете!

Варфоломей. І битиму, тебе битиму!..

Федька. Та мене ж...

Варфоломей. Бо ти й винен.

Федька. Та я ж.

Два хлопці. Авжеж, він! Ми йому кажемо: «Давай, Хведька, навернемо телят на стерні, щоб в горох не вперлись...» А він каже: «Чорт його побери, горох, хіба він людський, він панський!..»

Федька. Цебто я отакечки казав?

Варфоломей. Ах ти, харцизе! То ти так?

Два хлопці. Він, дяденька, вас лаяв, ще так погано лаяв: у батька-матір!.. і казав на вас: барило!

Федька. Я казав?

Два хлопці. Та ти ж. Каже: «Вартоломей-Кутломей!» Це у них, дяденька, є така собака коштрубата, Кутломейом дражнять...

Варфоломей. Так ти такий, сучий сину!

Федька. Коли вірите їм, так бийте мене!..

Два хлопці. А не казав ти, що дяденька кат, парло, котолуп?

Варфоломей (вхопив Федьку за вухо). Ах ти ж, чортів вилупку! Я ж тобі zarazом покажу і ката, і парла, і кутломей!.. (Повів до конюшні.)

ЯВА 4

Дося (біжить з саду). Та невже ж це я бачила своїми очима? Мабуть, я сплю, це мені у сні ввижається.

Мокрина і Дося.

Мокрина (*з людської кухні*). Чого це ти, небого, все в сад бігаєш? Що тебе напало?

Дося. Не питайте, не питайте, бо все рівно нічого не допитаєтесь, мовчатиму, як кам'яна, як німа!.. Не заступайте-бо мені дороги, пустіть!..

Мокрина (*стала проти неї*). То ти так зо мною? Це ти й тітці рідній не скажеш?! Спасибі, діждалась честі від небоги!..

Дося. Ой Боженьку! Я зо страху й забула, що ви мені тітка!.. Ой, вибачте мені!.. Тільки ж ви, тьотю, Бога ради, нікому ані словечка. Ой, страшно і вимовити!..

Мокрина. Кажі вже швидше!

Дося. Оцими власними очима бачила, щоб мені світа-сонця не вздріти!..

Мокрина. Що бачила, що?

Дося. Зараз баба Репиха приходила, бачили?

Мокрина. Чого ж то вона?

Дося. Чи нас ніхто не підслуха?

Мокрина. Ну-ну?

Дося. Приходила ото вчора надвечір баба Репиха до панночки, і почали вони вдвох шепотіти, я й насторожила вуха, як мене дядько бухветчик повчали, щоб завжди насторожувала вуха... Шепотять та й шепотять... А далі пішли кудись удвох. Зовсім вже пізно панночка повернулись додому, та такі слабі, що й на ногах не встоять.

Мокрина. Ну-ну, розкажуй далі!

Дося. Стривайте-бо! А оце тепер, як прийшла знов баба Репиха, послали мене в сад подивитись, чи нема там кого. Вертаюсь я з саду, аж вони обидві вже ідуть мені назустріч.

Мокрина. Ну-ну?

Дося. Вони в сад, і я за ними назирцем. Доходять до річки — бачу, зупинились; і я собі оддала зупинилась. Аж дивлюсь: баба Репиха похилилась у куц і подає панночці дитину. Пам'ятаєте, казала я вам, що панночка Юрка покохали, не вірили?..

Мокрина. Ну, ну, ну?

Дося (*оглянувшись*). Бог послав панночці сина!

Мокрина (*жахнувшись і аж присіла*). Сина?..

Дося. Щоб я світа-сонця не вздріла!..

Мокрина. Сина?!

Дося. Еге ж. Репиха подала їм дитину, а панночка почали її годувати. Сама бачила своїми очима... Цитьте! Ондечки панночка вертаються в хоробми.

Мокрина. Хи, сердешна! Ледве йде. Бачиш, що то страх, він пересилює усяку біль...
Дося. Присядьте!

Присідають за плотом.

Орися (*ледве переступа*). Либонь, ніхто не постеріг!.. Ох, в очах темніє!.. (*Хитаючись, пішла в хороми.*)

Мокрина. А де ж дитя?

Дося. Певно, Репиха взяла до себе.

Мокрина. І ти вповаєш, що як ми мовчатимем, то другі не довідаються?

Дося. Нехай довідаються, нехай і плешуть, аби не ми...

Мокрина. Авжеж. Почнуть язикати, вір мені! У нас народ бузувірний! Глянь, хто ото крадеться попід плотом! Бігти мерщій заходжуватись вечерю варити! (*Побігла.*)

Дося. Справді щось сюди надходе.

ЯВА 6

Юрко і Дося.

Дося. Юрку, ти?

Юрко (*підходе*). Як бачиш.

Дося. Вернувся?

Юрко. Нікуди втікати без бумаж.

Дося. Панночка звеліли ж тобі, щоб не вертався, доки самі тебе не розшукають. Тебе ж, борони, Боже, тут закатують!.. Ой, що ж це буде?

Юрко. Що буде, того не обмину!

Дося. Та ти ж і не знаєш нічого?.. Адже панночка вже мати.

Юрко. Що-що ти сказала? Мати?..

Дося. Вчора сина породила...

Юрко. Сина?.. Що ж тепер?.. Вона хвора, дуже хвора? Кажі, кажі!..

Дося. Хвора, а тільки ж і терпляча навдивовижу.

Юрко. Бідна, бідна мучениця, безщасна!.. Досю, я звір, лютий звір!.. Досю, я мушу її побачити!.. (*Ламає руки.*)

Дося. Я зараз піду, шепну панночці!..

Юрко. Стривай! Може, не треба? Хвора, сполохається!.. Досю, я стеряюся!.. Хто ж мене порадить?.. Одна ще надія... Чи капельмейстер дома?

Дося. Йому здорово погіршало, мабуть, скоро й помре... Він питав про тебе, де ти.

Юрко. Піду до нього, він мене як батько порадить.

Дося. Змарнів ти як, аж почорнів!..

Юрко. Голод не тітка! За троє день охляв та знемігся, хоч живим пропадай. Як сказала мені Орися втікати, я й махнув, не взявши навіть і хліба шматка, тільки водою і жив... Піду до Петра Петровича!.. (Пішов у домок.)

Дося. Ох, на чім воно все оце окошиться? Не знаю, чи розказати дядькові бухветчику? Мовчатиму, а як допитуватимуть — признаюсь. Звісно, дядько, гріх їм не сказати... (Пішла в хори.)

ЯВА 7

Софія і Палажка.

Софія. Куди це Юрко, і справді, подівся? Троє день і очей в село не наверне.

Палажка. А що тобі до Юрка?

Софія. Казала тобі не раз.

Палажка. Казишся ти від жиру, от що я тобі скажу, казишся!

Софія. Спитай у мого серця, чи йому до жирування?

Палажка. Ти ж панська полюбовниця, чи зручно ж тобі об Юркові думати? Ти повинна знати одного пана.

Софія. А пан хіба тільки мене одну зна?

Палажка. Мало чого... Він на те пан, ти в його волі...

Софія. Я панова полюбовниця не по своїй охоті, а Юрка я покохала своєю волею.

Палажка. Мало кого там не покохала!..

Софія. Цить!.. Чуєш?

Крізь вікна домка чутно мелодію на скрипці.

Це він грає, він! Йй-богу, він!.. Бач, капосний, він у дворі, а я думала, змандрував!.. Чуєш, як жалібно виграє?

Палажка. Я ненавидю жалібних, коли б під ногу заграв.

Софія. Ох, як же в мені все сколошкалося, немов всю мене пожежею поняло!..

Палажка. Почни хвиглі-миглі стройть!..

Софія. Затаїла б в собі дух і слухала б його без краю, без втоми!..

Палажка. Годі тобі шпандьорить!

Софія. Вже замовк... Навіщо так скоро перестав грати?

Палажка. Тинди-ринди!.. Ходім вже.

Софія. Палазю, виклич сюди Юрка.

Палажка. Отакої! Чого я потьопаюсь у хвигель, щоб там по шії надавали?

Софія. Бачиш, яка ти? А скільки я тобі передавала канхветів і всяких ласощів? А ти он яка!

П а л а ж к а. Вже тобі як чого замарудиться, неначе малій дитині! Ну вже піду. *(Пішла у домок.)*

С о ф і я *(сама)*. Скажу йому прямо, що не могу без нього жити: нехай або свата, або так бере... Віддали ж пан перших своїх полюбовниць заміж, нехай і мене віддадуть. Хроську віддали за Гришку-лакея, Химу за кучеря Карпушку, Лукерію за...

ЯВА 8

Мокрина і Софія.

Мокрина *(хутко вбігла)*. Сохвіє! Що я чула, що я чула?

Софія. Ви завжди почуєте ось стільки, а наговорите он скільки!..

Мокрина. Думаєш, скажу тобі? А що, кортить? Отже, нізачо не скажу.

Софія. І я вам не скажу.

Мокрина *(цікаво)*. Про віщо? Невже й ти чула, від кого ж?

Софія. Що треба було, те й чула, а від кого — хіба не однаково?

Мокрина. Розплескали вже! І бачила? А мені, Господи, як кортить побачити... Давай побіжимо та хоч у вікно заирнем.

Софія. Куди побіжимо?

Мокрина. До баби Репихи. Дитина там!

Софія. Дитина?

Мокрина. Не маніжся, ти знаєш і я знаю. Побіжимо ж та хоч глянемо! *(Потягла Софію.)*

П а л а ж к а *(виходе)*. Не насміла покликати Юрка, стояла в сінях трохи та й вернулась... Де ж це Сохвія? Чи не капосна дівка, втекла! Бач, яку дурочку з мене встругнула!.. Я ж тобі віддячу, постривай. *(Пішла.)*

ЯВА 9

Діброва і Юрко.

Д і б р о в а. Бачиш, знов блукав десь аж трое день, схуд та змарнів... І що в тебе за натура така? Забрів кудись, і байдуже йому, що тут об нім пеклюються... Сьогодні зовсім невдало грав на скрипці: хапанина якась, а не грання, неспокій, раптовість... І смичком ніби зовсім не твоя рука водила... Чим ми перед паном похвастаємо?

Ю р к о. Болить моя душа, мозок болить!.. Либонь, я вже не людина, а манія!..

Діброва. Що таке? Це вже щось нове вигадуєш!.. Чи не про волю знов почав марити? Пожди, хлопче, потерпи. Дасть Бог, прийде вона!

Юрко. Ні, вже волі мені не діждати!

Діброва. Чому ж то так?

Юрко. Коли сподіваються нашого пана додому?

Діброва. Як не сьогодні, то завтра.

Юрко. Справді?

Діброва. Позавчора прийшов лист до управляючого, щоб цими днями дожидались.

Юрко. Так раптово?

Діброва. Пора йому й вернутись. Більш півроку, як з дому виїхав, можна із'їздити світ вдовж і впоперек. Та що це з тобою?

Юрко. Осьдечки вона, смерть моя, вже перед моїми очима!..

Діброва. Смерть?.. Що це ти?..

Юрко. Незчувсь і не зоглянувся я, як погибель вхопила вже мене за горло!..

Діброва. Чи ти не стерявся часом?

Юрко. Ох, краще б я стерявся, щоб разом позбутись всього і все забути!

Діброва. Ховаєшся з чимсь від мене?

Юрко. Сховаюсь від людей, а чи сховаюсь від Бога? *(Ламасє руки.)* А-а!.. Та на милость же Богу, ради усього найсвятішого, покажіть мені людину юних літ, з палким серцем, з чулою душею, людину, котра, уздрівши вабливу красу дівочу, почувши рідну душу, щоб не закохалася навіки, до забуття, неважаючи, чи рівня та краса йому, чи ні? Покажіть, благаю вас, таку мені людину — і тоді я злочинець, харциз, песиголовець!..

Діброва *(жахнувся)*. Так ось воно що? А я ж тебе скільки разів допитував, скільки разів остерігав!

Юрко. Яка сила на світі може остерегти серце?..

Діброва. І вона тебе коха?

Юрко. О, коли б ні, було б ще півгоря!.. Коли б не кохала, чи стала б матір'ю?

Діброва. Як? Що таке?!

Юрко. Вчора породила сина!

Діброва. Та це ж... Що ж оце таке?

Юрко. Смерть моя, погибель!.. Як бачите, я стою на краю прірви: назад ходу нема, приходиться плигати у бакету!..

Діброва. Остається одне: світ за очі.

Юрко. Я й пішов був, та, як бачите, вернувся!..

Діброва. Треба рятуватись якимось. Ах ти ж, бідолага-бідолага!..

Юрко. Пам'ятаєте той мент, як грав я з нею серенаду Шуберта? Пам'ятаєте, вийшов я тоді з хоромів, мов п'яний, мов зачарований...

Діброва. Так-так!..

Юрко. Як тільки зустрівся я уперше з її поглядом, як тільки почув уперше її промову, відтоді мов замороком якимсь мене оповило, мов вихром закрутило мене... Відтоді очі мої скрізь шукали тільки її одну, одну тільки її вони скрізь бачили, одну тільки її й хотіли бачити; вона одна заступила мені весь рід і весь мир... Думки про неї одну заволоділи всією моєю істотою!.. Яюсь раз, після сумної безсонної ночі, пішов я ранком в сад і став пробиратись в гушину, щоб десь далеко від людських очей повиснути на котрійсь гілляці. Звернувши з стежки в кущі, почув я — хтось голосно вимовив моє ім'я. Я зразу пізнав той дорогий, незабутній поклик. Чую, кличе удруге. Обернувся я — і весь затремтів: вона, як янгол, стояла передо мною і так ласкаво та хороше дивилась мені в вічі. Далі забалакала до мене так привітно та чуло, немов рідна мати. Ото й почала мене розпитувати про отця, про неньку, про рід... Коли довідалась, що батько мій помер, промовила: «А в мене мама померла». Тут раптом очі мої залились сльозами, і я, ридуючи, упав перед нею навколяшки... Вона підвела мене, витерла мої очі своєю хусточкою і стала заспокоювать... Через невелику годину сказала: «Пора додому». Мені звеліла зостатись і пристояти трохи, щоб хто не постеріг... Ось вам початок мого талану, а край ви знаєте. Тепер ви бачите, який стоїть перед вами виродок, бузувір!.. Нікчемний підніжок, негідний раб, черв'як мерзенний — відважився закохатись у панну і сам вподобавсь панні!.. Та навіщо ж Господь дав цьому рабові таке палке, таке ж чуле серце, як і вільній людині?

Діброва. Навіщо?.. Віка, друже, минають, як люде, здіймаючи руки до неба, питають: «Навіщо і за віщо? За чії гріхи й провини?..» А відповідь, як кажуть, «все в хмарі гуде, та на землю не йде!..»

Юрко (махнув рукою). Сім бід — один одвіт... Що ж, нехай пан приїздить. Я волю прийняти найтяжчу кару, я того зыслужив, і я мушу сам у всім признатись. Так прямо і скажу: «Пане! Хотіли ви виховати з вашого підданка щось надзвичайне, пророкували, що колись той підданок своїм музикальним таланом дивуватиме мир і тим наддасть вам пихи, але ви помилились. Підданок ваш здивує вас нечуваним злочинством, він ужалить вас в самісіньке серце!..»

Діброва. Цить, ти здурів, ошалів!.. А панна як? Про її сором тобі байдуже?

Юрко. О Боже мій!.. Так-так, я ошалілий, я божевільний!.. Радьте ж, радьте мене, що мені подіяти?

ЯВА 10

Ті ж і Дося.

Дося. Юрку! Іди, тебе панночка кличуть.

Юрко. Справді?.. (Зрадів.) Я її ще побачу?..(Хутко пішов.)

Діброва (сам). Як же він мене стривожив!.. Та що ж я йому пораджу? Ох горе-горе, глибоке ти, як море, тим таке й ненажерливе!.. Треба щось вдіять. (Пішов в домок.)

ЯВА 11

Софія (ідучи з саду). Мокрина божилась, що панночка вже мати, але дитини так-таки ми й не побачили, певно, Репиха виховує!.. Так ондечки де всі думки Юркові, а я марила... Не судилось, певно, мені щастя, мабуть, мене мати проплакала!..

ЯВА 12

Софія і Варфоломей з хлопцями.

Варфоломей. А, здрастуйте, як здоров'ячко? Чи ще підскакуєте, скажем, Сохвіє та ще й Миколаєвно?.. (До хлопців.) Гетьте по своїм місцям!

Хлопці пішли.

Софія (до Варфоломея). Я маю до вас діло.

Варфоломей. А я до вас. Виходить, діло на діло, як шапка на голову!.. Ге-ге-ге!..

Софія. Коли пана сподіваються додому?

Варфоломей. Ага, скучили?

Софія. Ще б не скучила? За ким же мені й скучать?

Варфоломей. Точно і хорменно, по всій правилі. Ач, по всій вашій лиці так і видно, як те скучання, неначе патьоками по телесах розповзлося: і сюди і туди... Але від скучання ви, на мої очі, ще покращали, велика втіха буде панові, як побачить вас.

Софія. А може, вони знайшли собі там крацу?

Варфоломей. Де, у заґрянці? Та в світі нема такої, як ви! Ви, сказати, прямо перхосортня фігура!.. Слухайте, Сохвіє, скажем, ще й Миколаєвно! Як пан прийдуть, будь ласка, попрохайте у них, щоб подарували мені дубків десятка зо два на сволюки до нової хати. Скажіть, що, мовляв, Вартоломей так старається, так старається!.. Як вони тепер до вас паляють, то все задля вас зроблять!

Софія. А як я не зумію випрохати?

Варфоломей. Хто, ви? Як ви не зумієте, то хто ж у нас зуміє? Управляючий ще в суботу відобрав листа, що пан мають от-от прибути, на мою думку, вони не сьогодні, то завтра вранці прибудуть.

Софія. Хотіла б я поїхати їм назустріч.

Варфоломей. Невже? От ловко ви придумали! Ідьте, їй-богу, ідьте!.. Ондечки якраз коні запрягають, котрі ідуть на підставу панові, зараз і ідьте. Не забудьте ж про дубки... Скажіть: так Вартоломей старається, так старається!

Софія. Так я поїду. *(Іде до конюшні.)*

Варфоломей. Стійте, не так! Давайте руку!

Софія дає.

І другу. *(Хутко цілує їй руки.)* Ось як треба!

Софія *(вирива руки)*. Що це ви, дядьку, з якої речі?.. Не треба!

Варфоломей. А я кажу, що треба. Скажете, що я не почитую вас? Я цілую ручку тільки панові нашому, попові та попаді, як і бухветчик наш, а я, як бачите, ще й вам. Ну й краса ж ви, прямо мальована-писана!

Софія. Годі вам улещатись.

Варфоломей. Глядіть же, попрохайте за дубки. Скажіть: так Вартоломей старається, так старається...

Софія. Скажу-скажу! *(Пішла.)*

Варфоломей. Як придивився я до неї гарненько, так вона зовсім виходить дівка хвасониста!.. Мовляв, хоч кому оскомину зіб'є!..

ЯВА 13

Яків і Варфоломей.

Яків. Слухай ти, котолупе! Навіщо ото ти Степанового хлопчину, Хведьку, так одшмагав, що аж кров позакипала?

Варфоломей. За діло. Єжели когда загадано тобі яку службу, так ти сповняй її по всій хворменній правилі.

Яків. І тобі не гріх отак знущатись?

Варфоломей. Ти мені не піп і не дяк, то й не тобі я сповідатимусь.

Яків. Воно ж дитя ще. А коли б твого хлопця так сполосувати?

Варфоломей. Чого ти оце уїдаєшся?

Яків. Так списав, що й присісти хлопець не може.

Варфоломей. Нехай телят не пуска в шкоду.

Яків. Не один же він пасе — їх там аж трое. Так тим двом нічого, а все на одному окошилось?

Варфоломей. Мені ніколи розбирати, хто з них більш винен, я відшмагав того, на котрого моя думка впала; той винен, котрого першого моє око постерегло.

Яків. Але ж пан не дозволив тобі так катувать?

Варфоломей. А ти спитай пана, як приїде, чи дозволить.

Яків. І спитаю!

Варфоломей. Спитай-спитай! Може, звелять мені списати отой опит на твоїй спині.

Яків. Нехай звелять, не первина.

Варфоломей. Ох, і постараюсь же я списать, я вже добре насталив на тебе зуби!

Яків. Гей, Вартоломею, людоїде! Забруднив ти душу твою кривдою великою, схаменись, чоловіче, бо буде тобі лихо!

Варфоломей. Що ти мене полохаєш? Що ти почав мені акахисти читать? Геть!..

Яків. Ховатимеш ти колись від людей очі!..

Варфоломей. Я панський наказ сповняю по всій хворменній правилі! Ти мене волею полохаєш? Не буде волі! Та скоріш у мене на долоні волосся виросте!

Яків. Згадаю я тобі тоді всі смуги, котрі ти позначив на моїм тілі, вони у мене всі перелічені й закарбовані, поставлю я їх тобі перед очима, як свічки!

Варфоломей. Мені на все оте, що ти белькочеш, наплювать! От ірод, причепився. І коли ти, сатано, дійдеш до розуму?

Яків. Як до такого, як у тебе, то не варто і доходити!..

Варфоломей. Який же у мене розум?

Яків. Базарний!

Варфоломей. Мели, бісе, чорт тебе второпа... Та другий би на твоєму місці, бувши таким майстром, що і чоботи пошиєш, і ботики, та ще трохи й грамоти утнеш, так він он як старався б догодити панові... Скільки разів і пан казали: «Коли б Яшка не п'янствував, то я його озолотив би!»

Яків. Нехай би тебе пан озолотив хоч до пупа, а далі посеребрив — ловкий вийшов би болван!

Варфоломей. Сам ти болван! Правдивий сатана, ідол!.. Тьфу! (Пішов.)

Яків. Як земля тільки держить отакого гаспида? (Пішов у другий бік.)

Юрко (ідучи з хоромів). Сердешна Оряся, як тинь!.. Каже, щоб я швидше ішов з села, а куди я піду? Волів би я краще загинути тут, біля неї!.. Та куди ж мені прямувать? Цілком заморочений я!..

Діброва (у вікні). Юрку, я тебе жду!
Юрко. Га? Хто мене?.. А, це ви, Петро Петрович? (Пішов у домок.)

ЯВА 15

Варфоломей (виходе з людської з полумиском і ложкою). Оце так галушечки. Тут, либонь, їстиметься ще смачніш, ніж у хаті; тут, сказати, і воздухи, і не в'їдаються мухи. (Їсть.) Улітку ніколи не з'їси до пуття в хаті, а надворі краще їсться. (Їсть.) Чи далеко ж то Сонька зустріне пана? Коли б випрохала у пана дубки. Куховарко! А всип мені ще.

ЯВА 16

Мокрина (виходе з людської). Невже ще їстимете? П'ятий полумисок? (Пішла.)

Варфоломей. Хто багато робе, той багато і їсть. Всип-всип. А юшка яка смачна, що аж ложку хочеться облизати. Ба, таки й оближу. (Лиже ложку.)

ЯВА 17

Яків, Варфоломей, потім Прохор.

Яків. Ти мистець і ложки лизать, а я думав, що тільки тарілки.

Варфоломей. Чого приліз? Дай, ради Бога, хоч поїсти до пуття.

Яків. А хіба мені не треба вечеряти? Тріскай-тріскай!..

Прохор (подає Варфоломеєві пляшку). Пожалуйте.

Варфоломей. Справний ти, Прохоре! Тебе б тільки за горілкою й посилають.

Прохор. Ге, що ви думаєте? Горілка це найкращий кінь, без батога везе!..

Варфоломей (випив). На ж і тобі чарку. (Дає.)

Прохор. Горілиця-мучениця! (Випив.) Нестеметна живиця, так все всередині й зворушила. (Почина їсти.)

Варфоломей (до Якова). Може, й тебе почастувать?

Яків (спльовує). Не частував раніш, не частуватимеш і довіку.

Варфоломей. Невже не діждусь такої честі?

Яків. Щоб ти знав!

Варфоломей (підносе). Та ну вже, пий.

Прохор. Пий-бо, Якове! І чого б то я куражився?

Варфоломей. Пий, кажу!

Яків. Коли так прилипаєш, то давай я сам себе почастую!

Варфоломей. Ні, пий з моїх рук.

Яків. Не питиму!

Прохор. І ненавидю я, коли людина почне пишатись, мов свиня на мотузці!..

Варфоломей. Ну на, почастуйся сам.

Яків. Будьмо здорові! *(Взяв пляшку й вилив з неї горілку додолу.)*

Прохор. Глянь, сказився чоловік!

Варфоломей. Віддай сюди!

Прохор. Дай краще я доп'ю! Гріх розливать горілку, вона ж з хліба святого!..

- Яків *(віддає пляшку)*. На, вилижи подонки.

Прохор *(бере пляшку)*. Перш, Якове, я тебе мав за розумного, аж бачу, що ти адійот!.. Писаний адійот!..

Яків. Бачив, Вартоломею, який я? *(Пішов.)*

Варфоломей. По всій хворменній правилі марзавець!..

Прохор. Ось трошки в ямку набігло. *(Припада і н'є.)*

Варфоломей. Ну, й ти свиняка, з калюжі прямо хлебчеш?..

Прохор. Воно нічого... Земля свята, а морду можна обмить,— навіщо ж добро пропадатиме? От і шабаш. А тепер піду вмийюсь. *(Пішов.)*

Варфоломей. Які є люде ненажерливі!.. Куховарко! А всип мені ще галушок.

Мокрина взяла миску.

Неначе й наївся, а ще кортить.

Мокрина подає.

Ловка страва галушки!..

Мокрина пішла.

ЯВА 18

Юрко і Діброва.

Діброва. Ховай же краще документ і з Богом в путь. Тепер ти вже не Юрко, а одставний губернський регістратор⁸ Петро Петрович Діброва. Тільки не забудь казати, що тобі 25 років. Цифру чотири я переправив на два, а п'ять ніяк не переправиш на одиницю або й на три.

Юрко. То це приходитьсь брехнею жить?

Діброва. А що ж, не можна через тин, лізь попід тин. Мені документа не треба, Бог і без нього скоро вже мене прийме...

Юрко. Господь з вами, що це ви кажете?

Діброва. Правду, хлопче, кажу... Не гай часу. Та грошей даремно не розцвиндруй!

Юрко. Чим я вам за вашу ласку віддячу?

Діброва. Згадаєш добрим словом, от і віддяка. Як дійдеш до чужого села, наймай підводу до Дніпра, а за Дніпром, в Херсонщині та Катеринославщині, пристройшся десь в оркестр і житимеш, як і люде... Іди!

Юрко. Прощайте! *(До хоромів.)* Прощай, моя свята мученице, моя скрухо!

Варфоломей *(до Юрка)*. А куди ти, Юрку? Знов у байбузи?

Юрко *(здрігнув)*. Вартоломей?

Діброва *(до Варфоломея)*. Оце вже не твоє діло. Я маю право посилать своїх учеників куди схочу.

Юрко пішов.

Варфоломей. Та звісно... Я не те що, а...

Діброва. Отож і по розмові!.. *(Пішов у домок.)*

Варфоломей. Не хоче капальмейстер зо мною приятелювать і проти бухветчика надима губу... Ну, та як ти до нас не дуже, то нам на тебе хоч і наплювать!.. *(Доїв.)* Аж ось коли неначе вдовольнився. Куховарко, візьми посудину.

Мокрина взяла.

Тепер хоч і додому довідатись, мабуть, і жінка чогось зварила на вечерю... Доки дійду, воно там усередині утруситься, так їство на їство не завадить. *(Пішов.)*

Мокрина *(сама)*. Чортів кабанюка, цілісінський день тріска та горлянку дере!.. Перемию хутчій посуду та збігаю до Репишиної хати. *(Пішла в хату.)*

Хвилину нема нікого на кону.

ЯВА 19

Петро *(верхи в'їздить на двір)*. Гей, чи чуєте, челядинці й скарбовики! Мерщій сходьтесь, збирайтесь, пан їдуть, пан їдуть!.. Збирайтесь всі!..

Чутно дзвінки й бубенчики, стук колес.

Варфоломей *(біжить заспававшись)*. Що тут за гвалт?

Петро. Чуєте ж, пан їдуть!

Варфоломей. Та невже? От тобі і повечеряв удруге!.. *(Кричить і метушиться.)* Гей, ви! Чи всі ви на своїх місцях?.. Чому біля воріт хвинарі не засвічені? Я ж казав, я ж наказував!.. Що за народ бузувірний!.. Прохоре, де ти? Забув своє діло? Хвинарі!..

Прохор. Не забув, а несподівано!.. (Побіг.)

Варфоломей. Хай в хоробах світять світло!.. Де повари, лакеї?.. (Набік.) А бухветчик, либонь, у попа в гостях?.. Треба за ним послать... Гей, самуварі ставляйте!.. Ану, живо, хутко!.. Не гримни на вас, не тюкни, то і вухом не поворухнете!.. Тільки жрать вам та боки відлежувати. Я ж вам казав, я ж вам наказував!.. Старалися б так, як я щодня стараюсь!..

ЯВА 20

Підгайний і Варфоломей.

Підгайний (з хоромів). Гей, Вартоломею!

Варфоломей. Чи ба, пан вже й дома! Тут, пане. Здравія бажаєм! (Уклонився і поцілував руку.)

Підгайний. Порядкуєш?

Варфоломей. Так точно!.. Стараюсь, щоб все по хворменній какуратності!..

Підгайний. Де управляючий?

Варфоломей. Позавчора поїхали на ярмарок, казали, що як не в неділю, то в понеділок вернуться.

Підгайний. В хазяйстві все благополучно?

Варфоломей. Слава Господеві! Так вже все благополучно, як краще й не треба.

Підгайний. А в дому як?

Варфоломей. По всій хворменній правилі.

Підгайний. Гей, нянько! Позвать мені няньку!

ЯВА 21

Ті ж і нянька.

Нянька. Я тут, ваша милості!

Тим часом сходяться двірські, кланяються і цілують Підгайному руку.

Підгайний. Де панна? Невже так рано лягла спати?.. Чи, може... в гості куди поїхала?

Нянька. Ні, вони дома...

ЯВА 22

Ті ж і Діброва.

Діброва (з'являється на ганку). Аристарх Рафаїлович приїхав!.. (Тремтить.)

Нянька. Вони трошки нездужають.

Підгайний. Як?.. Ну, стара кочерго, ти мені одвіт даси за все! Ковальськими щипцями звелю тобі останні зуби повисмикувати!

Ті ж і Орися.

Орися (*пересилує себе*). А, татусь, з щасливим поворотом... А я гуляла в саду, чую якийсь лемент...

Підгайний. Здрастуй, здрастуй, моя пташко, моя провінціалочко!.. Як же ти тут без мене? Чого неначе млява?

Орися. От вигадки!.. Пропасниця трусила, тепер кинула!.. (*Цілується.*)

Підгайний. Що ж, посилала за лікарем?

Орися. Ні... Після трьох параксизмів перестала трусить.

Нянька (*набік*). Сердешна, ледве на ногах стоїть.

Орися. Я така рада, що ви приїхали, що хоч і зараз пішла б у танець.

Підгайний. Справді? (*Цілує її і голубить.*) А мені сказали...

Орися (*тривожно*). Що?

Підгайний. Але ж я тепер цілком заспокоївся... Радію, втіхо моя, моя лялечко, що ти не хвора... Та яка ж ти гарненька. Нянько, скоріш мені чаю!

Нянька (*іде шепочучи*). Боже, змилуйся над нами!..

Підгайний. Ну, моя провінціалочко! Замість танців, я за чаєм хочу послухати твоє грання... Я багато привіз тобі нових нот...

Орися. Гарзд. Заграю.

Підгайний. Привіз тобі ще одну новину. (*До людей.*) Ідіть по своїх місцях.

Люде пішли.

Ми, серденько, на зближенні великої реформи⁹.

Орися. Я читала дещо...

Підгайний. Треба нам зважити і обміркувати ті відносини, в які незабаром мусимо стати з тими, котрих до цього часу життя і смерть в нашій владі, в нашій волі... Треба виробити такі умови, котрі б допомогли нам не опинитись раптом в безвихіднім і фальшивім становищі.

Орися. Найкраще заздалегідь проявити людськість і милосердіє.

Підгайний. Так-так... Гей, Вартоломею!

Варфоломей (*з'являється*). Я тут, пане.

Підгайний. Тут повинна бути у подвір'ї Сохвія.

Варфоломей. Так точно, вони тут.

Підгайний. Нехай іде з двору... Ні, посадови її в льох!

Варфоломей. Сохвію, стало быть?.. Микола...

Підгайний. Я по двічі не загадую!

Варфоломей. Слухаю, пане. (*Набік.*) От тобі і дубки!.. (*Пішов.*)

Підгайний. Та зараз поклич до мене Юрка.

Діброва (*скрикнув*). Юрка? Ах!.. (*Захитався і впав.*)

Орися (*з ляком*). Боже мій!..

Підгайний. Що-що таке?

Орися. Не знаю... Там, Петро Петрович...

Підгайний. Що там трапилось?

Прохор (*підбіг до Діброви*). Погане діло, пане. Господин капальмейстор...

Підгайний (*хутко іде до домка*). Що з вами, Петро Петрович? Розступіться, дайте вітру... (*Підійма Діброву з Прохором, Орися і двірські навкруги.*)

Діброва (*ледве промовля*). Слава Богу, що діждав... Приїхали... Життя мене покидає... Путь пройдено... Настав фінал... А Юрка... Його я послав по лікаря, не гнівайтесь...

Підгайний. Ви мали на те право, за віщо ж гніватись?

Діброва. Спізниться лікар... Аристарх Рафаїлович, простіть... не догодив...

Підгайний. Я завжди був вами довольний.

Діброва. Світ в очах гасне... Де панна Орися?.. Не бачу...

Орися (*підходить*). Я тут, Петро Петрович.

Діброва. Вповайте на Бога... Аристарх Рафаїлович, Юрко... Талант надзвичайний!.. Ради таланта, Богом закликаю... Талант... (*Помирає.*)

Підгайний. Пером тобі земля, невтомний робітнику! Однесіть же небіжчика в кімнату та приберіть його в Божу дорогу. Вартоломею! Зараз послять до попа, щоб ударив у дзвін по помершому; дяк щоб зараз ішов читати псалтиря. Скажи, щоб трое день по селу не чути було ні співів, ні танців, бо це преставилась правдива і щира душа!.. (*Іде.*)

Орися (*падає батькові на плече*). Ох, я сліз здержати не можу!

Підгайний. Поплач, поплач... Він стоїть того, щоб його оплакати!..

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сад. З правого боку бесідка, густо заросла виноградом, посередні тополева доріжка, з лівого боку, на першій плані, причілок панського будинку.

Внизу, у підвальній етажі, невелике віконце з залізними ґратками.

ЯВА I

Софія, Палажка і хлопець.

Софія (*у вікні*). Бігай та скажи моїй сестрі Присьці, що я вже четвертий день сиджу в льоху замкнена.

Хлопець. Зараз побіжу. (*Побіг.*)

Софія. Невже Мокрина мені набрехала про панночку? За віщо ж вона підвела мене під панський гнів? Піди розпитай її, Палазю!

Палажка. Не піду. Годі вже тобі з мене дурочку строїть, не піду!

Софія. Кажу ж тобі, що так любо пан зо мною розмовляв, як зустріла я його на великім шляху, так пригортав, цілував, милував!.. Тепер мене кинуте в лъох, як злодійку або душо-губку!

Палажка. Ось, до речі, Яків іде, його попрохай; а мене більш і не клич до себе, не згоджусь я тобі ні на яку послугу, бо боюсь!.. Прощай! (Побігла.)

ЯВА 2

Яків і Софія.

Яків (підходить до вікна). Сидиш, пташко-кінарко? А чому ж голосно не співаєш?.. Мене теж позавчора посадовили, потім ослобонили. Ослобонили і не били, от так штука! Вартоломей і лози намочив і зубами скрипів!.. Що ж воно оце означа, що завжди били, а тепер не б'ють? Загадка, та ще й не проста! А тебе за віщо держать?

Софія. Не знаю, мені зовсім невтямки!..

Яків. А я тобі скажу, за віщо. Панська ласка до порога, розумієш? Сьогодні ти люба, а завтра геть з очей!.. Вчора капольмейстора поховали, чула? Півчі співали, музики грали... Всі були зодягнені в чорне, брузументи... Сумно, так сумно було!.. Півчі і музики плакали, з двірських дехто теж плакав... А спитай, чого вони плачуть? Неначе на цім світі краще, чи що? Я не плакав, не зміг... Ще відтоді, як віддали мене в обучение у город, так ще відтоді вибито з мене всі сльози. Дома я був у матері одинчик, пестований, а хазяїн попався мені катюга! Ох, скільки він сили з мене взяв, аж страшно згадаты!.. Мене двічі з петлі вирятовували... Спасибі, один підмайстерний навчив!.. Каже: «Випий, Яшка, і не буде так бійка дошкулять». З того разу я почав пить, з чотирнадцяти літ п'ю... Чим більш мене хазяїн бив, тим більш я пив. Вернувся я з обучения і думав покинуть горілку, аж і тут за грубиянство мене зразу вихворостили так, що з місяць прокачався... Відтоді я щодня заливаю за галстук. Давно заливаю, мене б'ють, деруть, а я заливаю за галстук... А тепер ні вчора, ні позавчора мене не били. Правда, загадка?

Софія. А пан вчора був на кладовищі?

Яків. Був, такий сумний!.. Помрем всі!.. І я помру, і пан помре... Може, пан того і сумовав?.. Сумуй не сумуй, а не одвертишся. Я згоден хоч і зараз руки скласти. Нема мені кого

покидати, нема за ким і жалкувати. І за мною ніхто не пожалкує. Стало бути, кругом — квіт. Тільки одна думка ще цікавить мене: що буде, як люде й справді діждуться волі! Подуріють, покажуться!.. Хотів би я хоч один день дихнути волею, а тоді вже і вмерти!..

Софія. Ви чули про панночкин гріх?

Яків. Про який гріх?

Софія. Невже ви нічого не чули?

Яків. Ні!

Софія. А панна не хвора?

Яків. Здоровісінька, сьогодні її бачив. Правда, що вчора на кладовищі її не було.

Софія. Де зараз пан?

Яків. Поїхав до когось у гості, ще вчора на ніч.

Софія. Якове, зробіть мені одну ласку, я знаю, у вас щира душа!

Яків. Горе мені з тією душею. От коли б мені Вартоломейова душа.

Софія. Зробіть?

Яків. Зроблю дві або й три. Кажі, яку?

Софія. Мені треба бачити бабу Репиху. Натє вам ось карбованця і віднесіть Реписі і скажіть, щоб зараз прийшла сюди.

Яків. Чи ти не чарувать часом задумала пана? Я не згоджуюсь на таку послугу. Правдою все зроблю, а брехнею ні. Мій вхвал такий: «По правді роби, по правді й очі вилізуть».

Софія. Борони мене, Боже, чарувати!.. Ні, мені треба правди довідатись про одне діло.

Яків. Гляди, не обдури мене. Піду і зараз притаскаю тобі Репиху. Слухай, Сохвіє! Ти, може, хочеш втекти, так я тобі і без баби дам пораду: сокира або терпуг — і на волі!

Софія. Спершу треба з бабою порадитись.

Яків. Як знаєш. А я тобі і шлях покажу, куди і як втікати. Ну, піду по бабу. (Взяв карбованця і пішов.)

ЯВА 3

Дося (іде через сад). Що це і досі не видно Репихи? Відколи панночка її дожидають... Може, дитя ослабло? Як на голках ми з нянькою день і ніч. І коли цьому край буде?

Софія. Здрастуй, Досю!

Дося. Цур тобі, як злякала!

Софія. Підійди ближче.

Дося. Чого?

Софія. Боїшся?

Дося. Кого?

Софія. Вартоломея.

Дося. Ну, це ще хто його зна, хто тут старший, чи Вартоломей, чи мій дядько бухветчик?

Софія. Чи вже пан довідався про панночкин гріх?

Дося. Про який гріх? Слухай, Сохвіє! Я тобі не тітка Мокрина, от що. У мене язик коротший!.. Може, був гріх, а тепер його нема!

Софія. Хіба панночка задавила дитину?

Дося. Пипоть тобі на язика, бешиха тобі на мордюку!.. Ач, з якого краю забігла!.. *(Хутко пішла.)*

Софія. Ага!.. Є гріх, є!..

ЯВА 4

Варфоломей і Софія.

Варфоломей. Так он яка новина: Юрко втік! Я таки завжди, як гляну було на нього, зараз так і подумаю: втече! І от на моє й вийшло!

Софія. Вартоломею!

Варфоломей. А далі як? *(Одвергається.)*

Софія. Це ви так зо мною поводитесь?

Варфоломей. А ти ж хто така? *(Дивиться.)* А, я й не пізнав вашого свинятельства, вибачайте!.. *(Кланяється.)* Така примітна парсона, а я й шапки не зняв... Ще раз вибачайте!

Софія. Такої честі діждалась?

Варфоломей. Кому честь, а кому й по потилиці. Я їй руки цілував, а вона он як мені віддячила? Що ти таке панові наплела, що вони тебе зненавиділи, — га? Дубки випрохала? Я тебе тепер теж ненавиджу... Я тобі дубків повік не забуду!..

Софія. Воно, мабуть, і завжди так, що при лихій годині й приятелі стають ворогами!..

Варфоломей. Ну-ну, ти мені такого не кажи!.. Доки ти була пановою полюбовницею, доти я тебе й почитував; а тепер, як ти панові спротивилась, то й я тобою гідую, по всій хворменній правилі гідую!.. Ось постривай, завтра ми тебе зодягнемо у пістрьову спідницю та в личаки, обмажемо косу смолою, ще й пір'ям присиплемо, як колись Прісьці, та й гайда на хутір гиндичат та гусенят доглядати.

Софія. Та швидш удавлюсь, ніж дамся на знущання!.. Не діждете!..

Варфоломей. Побачимо. Будуть тобі дубки не раз гикатись! *(Пішов.)*

Софія. О іроде, випортку чортячий!..

ЯВА 5

Яків, згодом Репиха,

Яків. Сохвіє, плачеш?

Софія. Не до плачу мені... Де баба Репиха?

Яків. А я, Сохвіє, випив... Осьдечки і відьма повзе.

Репиха *(виходе)*. Сам ти відьмак.

Яків. Диви-диви, як очі вирячила!.. Хочеш мене стріскати? Чортового батька вгризеш!..

Репиха. Скаженим був змалку, таким zostався і до останку.

Яків. Я не гадючого кодла, то ж гадюка міняє шкуру. Піду бунтовать!.. Бий шкуру барабанную, на те вона і шкура! Підмочуй та дужч виколочуй!.. *(Пішов.)*

Репиха *(Софії)*. Це ж за віщо на тебе нападсть? Була полюбовницею, тепер стала колодницею?

Софія. Лихо не по деревах ходить, а по людях... Рятуйте мене, бабусю!

Репиха. У чім же ти провинила?

Софія. Скажете ви мені правду?

Репиха. Чи людську правду, чи Божу? У котрій хаті правда стоїть за порогом, там їй і на язиці нема місця... Божу ж правду кажуть тільки одному Богові!..

Софія. Мені ви скажете правду?

Репиха. Яку зручно, таку й скажу!

Софія. Скажіть мені про панночкин гріх.

Репиха *(жахнулась)*. Який гріх?

Софія. Де панночкина дитина?

Репиха. Ти, певно, збожеволіла? Цур тобі — пек! Тікати від тебе мерщій!..

Софія. Ага, ховаєте очі? Мокрина казала!..

Репиха. Бодай Мокрині посліпило!.. Брехня, сімсот, десятьсот раз брехня!

Софія. Докажу я, на всіх докажу, не виховаєтесь!..

Репиха. Навіженна, неприторенна!.. На тобі твого карбованця, хай йому враг!.. Брехня, сімсот, десятьсот раз брехня!.. *(Кинула в вікно гроші і пішла.)*

Софія. Є, є гріх, я певна в тім!.. Швидш визволитись треба з льоху!..

ЯВА 6

Прохор і Софія.

Прохор *(подає в вікно Софії пиріг)*. На! Сестра прислала тобі пирога, тільки нікому не кажи, що я приніс, чуєш?

Софія. Дядьку Прохоре! Чи пам'ятаєте ви, що я була до вас доброю?

Прохор. Пам'ятаю і ніколи не забуду. Добра я ніколи не забував. Ти завжди мене частувала... молодця!..

Софія. Я дам вам п'ять карбованців, ось нате карбованця на задаток. *(Дає.)*

Прохор *(дивиться на гроші)*. Справді карбованець.

Софія. Допоможіть мені утекти звідси.

Прохор. Хй!.. *(Аж присів зо страху.)* Втекти?.. Таке страшне кажеш... П'ять карбованців даси?

Софія. Принесіть мені сокиру або терпуга.

Прохор. Я принесу сокиру або терпуга, а ти визволишся, потім як тебе упіймають — викажеш на мене?

Софія. Щоб я не діждала святого причастя, щоб мене земля не прийняла, коли викажу!..

Прохор. Даси, кажеш, ще п'ять карбованців, чи з оцим п'ять?

Софія. Дам шість ще!..

Прохор. Ого! Коли так, стій... Я зараз принесу і сокиру і терпуга!.. Та як же ти втечеш? Я цілий вік збираюсь у біга і вже скільки разів зовсім був зібрався, а от ні разу не втік. Як люде втікали, дак і мене щоразу підмовляли, а я таки не втік... Раз умовили-таки, і я зайшов з ними аж за село... Коли це раптом неначе що поперебивало мені ноги, ей-ей!.. Не можу з місця ступити!.. Чи не штука, скажеш? Упав на шлях та й кажу: що хочте робіть зо мною, а далі не піду. Вони вилаяли мене гарненько ще й бить хотіли, та не було часу... Вони пішли, а я полежав-полежав на шляху та як схоплюсь, як дремену назад в село!.. Отаке бува з людиною!.. Гляди ж, сім цілкових!.. *(Пішов.)*

Софія. Визвольсь і всіх виведу на свіжу воду!.. І Вартоломееві утру носал!..

ЯВА 7

Репиха і Оріся проходять в бесідку.

Репиха. Кажу ж вам, що так і галаснула: «Докажу, на всіх докажу!»

Оріся. Що ж, нехай доказує... Не сьогодні-завтра виявиться... Бабусю! Як тільки смеркне, принеси мені сина; як я його не бачу, то мені ввижається, ніби він помер або занедужав...

Репиха. Не бійтесь, живісінький-здоровісінький!..

Оріся. Я хочу його бачити. З учораšnjого вечора не бачила його і скучила, принеси!..

Репиха. Ох, либонь слідкують вже декотрі!..

Оріся. Що буде, то буде — принеси! Я не можу так довго його не бачити!..

Репиха. Ваша воля... Зустрічайте ж нас в кінці дорожки, на містку. *(Пішла.)*

Орися (*сама*). Ні, треба все це скінчити і якнайскоріш: я мушу все виявити отцеві — нехай судить мене... Далі терпіти не стає здоров'я... Надламались мої сили, знемоглась я, знервничалась... Де ж сил візьму для боротьби з тим, що попереду мене чекає?.. Може, отець вже догадується, може, і він мучиться?.. О, певно! Учора обмовився: «Якби,— каже,— було тому правда, що мені про тебе набрехали!» І так страшно і жалібно глянув на мене!.. Догадується, певно догадується!.. Ну що ж, нехай... Коли б Репиха швидш принесла сина; мій син буде зо мною, і я зразу оздоровшаю, і страх і сором одлине від думок... Що я вчинила соромливого, що вдіяла страшного?.. Хіба серцем любити гріх, хіба серцем любити сором?.. Ні, я не грішна! Ні, я не преступна... Тільки покохала я нерівню, і хіба в тім мій сором, хіба в тім мій гріх?.. Чий суд справедливіший і чийого суда я повинна страшитись — людського чи Божого? Я ж не задавила мого дитяти і не струїла, і не відреклась я від нього, і не кинула його в прірву, як сліпе щеня!.. Бога ж я тим не прогнівила!.. А людський суд?.. Нехай люде судять, нехай отець мене судить — Бог за мене!.. Ухилитись і виховуватись далі нема змоги!.. Я повинна швидш признатись, щоб жити вкупі з сином, ради сина!.. Є ще у мене тяжкий обов'язок: я мушу Юрка оборонити від отця, над ним отець може проявити свою владу в страшенній силі!.. Ось перед чим я безсилюю, падаю духом!.. А може, отець пожаліє мене, пожаліє мого сина, може, змилується над Юрком?.. Я ж одна у отця!.. Одна!.. (*Заплакала.*) Ох, таточку ж мій ріднесенький, пожалій же свою безщасну єдиначку!.. Де ж ти баришся? Прибудь же мерщій додомоньку, пожалій ти свою доненьку!..

ЯВА 8

Дося і Орися.

Дося (*вибігає з хоромів*). Панночко! Пан приїхали з гостей і такі сердиті. Мабуть, багато грошей програли...

Орися. Приїхали?.. Досю!.. Навіщо ти розказала людям? Недобра ти!..

Дося. Я ж тільки Мокрині...

Орися. Нехороше ти зробила!..

Дося. Вони ж мені тітка!..

Орися. Нехороше, нехороше!.. (*Прислухається.*) Татків голос... (*Набік.*) Чи тепер признатись, чи згодом?.. (*До Досі.*) Досю! Біжи до баби Репихи, скажи, щоб швидш несла мені сина!..

Дося. Ще ж рано, постережуть... Нехай як смеркне.

Орися. Ні пора! Ходім до містка, може, вже вона несе.

(*Пішли.*)

Підгайний і Варфоломей.

Підгайний *(на балконі)*. Так в городі Юрка нема? Варфоломей. Нема!.. Я завжди думав, що Юрко неодмінно втече; було, гляну на нього та й кажу собі: втече!..

Підгайний. Не повинно б... Гм! *(Помовчавши.)* А ти набрехав мені, що в хазяйстві все благополучно.

Варфоломей. Як? Благополучно, іменно благополучно по всій хормі і какуратно...

Підгайний. Адже віл рябий здох?

Варфоломей. Точно, що одійшов... Бог його зна, з чого він: чи павука з'їв, чи такої роси вхопив?

Підгайний. І лошиця, що од каплоухої?

Варфоломей. Точно... розчахнулась... Ожеледь, підскобзнулась... Купували цигане, давали дев'ять карбованців, так управляючий не продали...

Підгайний. А лошак від буланої?

Варфоломей. А лошак? То вже звісно... Проти нього чоловік сили нікаторої... Єжели не взлюбить, зведе усяку тварину, хорменно зведе.

Підгайний. Що ти варнякаєш?

Варфоломей. Це вже кого завгодно спитайте. На те він хазяїн.

Підгайний. Який хазяїн?

Варфоломей. Домовий, стало бить. Сказать прямо, не злюбив лошака і затирич його у ясла... Я скільки разів казав управляющому: убийте, кажу, пожалуста, сороку. Висіла б на бантині сорока — не посмів би...

Підгайний. Про яку ти мені сороку торочиш, чортова ворона?

Варфоломей. Та я хоч і присягну! Не приступе тобі, нізащо не приступе, як сорока висітиме на бантині.

Підгайний. Не мішало б тебе повісити на бантині, щоб трохи одтух...

Варфоломей. Я старався, ночей недосипав, хліба недоїдав...

Яків *(за лаштунками)*. Бий кожух — буде тепліш, бий мужика — буде дурніш!.. *(Побачив Підгайного.)* Здравія бажаєм, з похмілля помираєм! Ви пан наш, а ми підданки ваші, а колись прийде воля і усміхнеться доля!.. А доки волі нема, пане, звеліть Вартоломієві спустить мені кров, бо бунтує!.. Бий шкуру барабанную!

Підгайний. Знов назюкався?

Варфоломей (*тихо*). Він тут без вашої милості щодня напивався та все про волю бекав, бунтовав!.. Прикажіть всипать йому двадцять п'ять.

Підгайний. Чи не свербить у тебе спина?

Варфоломей (*тихо*). Він бунтар!

Підгайний. Мовчи!

Яків. Ваше високоблагородіє! Кажуть, що Юрко втік? І добре зробив!.. Це я його навчив втікати! Втікай, кажу, і шабаш! Торік Дмитро втік, Петро каларнитист — я й тих навчив. Втікайте, кажу, хлопці!..

Підгайний (*Варфоломею*). Скажи, щоб його взяли звідси.

Яків. І щоб вихворостили!

Варфоломей. Гей, візьміть його!

Два чоловіка підбігають до Якова і беруть його.

Яків. Бий шкуру барабанную!.. Вартоломею!.. Я й тебе навчу, як втікати! Барин! Прикажіть Вартоломіві, щоб лози намочив та відлічив!..

Підгайний. Замкніть його знов у льох!

Яків. А бить і не треба? От так штука: ведуть і не б'ють! Я так не согласен!..

Його повели.

Бий шкуру!.. (*Співа.*)

Куди мене поведете?

Під лотоки.

А що мені постелите?

Сніп осоки!

Підгайний (*до Варфоломея*). Візьми двох чоловік і їдь шукать Юрка. Тільки я тобі, Вартоломею, забороняю його бить, чуєш? Щоб ти і пальцем його не зачепив. (*Пішов у хороми.*)

Варфоломей (*здивовано*). Щоб і пальцем? Що воно таке? Либонь, це і наш пан, а ніби і не наш!.. Яшку не звели бить, Юрка щоб і пальцем не зачепити!.. (*Пішов, дивуючись.*)

ЯВА 11

Прохор і Софія.

Прохор (*дає Софії терпуга*). На, визволяйся! Тільки пам'ятай, що вісім карбованців, чуєш? (*Пішов.*)

Софія. Коли б швидше вже смеркало. (*Почина пилять ґратки і прислухатись.*) Ох, клята неволя! Уміцни мої сили,

допоможи визволитись, а воля насталить мій розум і загартує помсту!..

Смеркає. В алеї з'являються Репиха, Оріся і Дося. У Орісі дитина на руках. Дося іде в хороми, а Оріся і Репиха в бесідку.

ЯВА 12

Репиха і Оріся.

О р и с я (*сіда у бесідці*). Моє янголяточко, моє немовляточко! О, коли б змогло промовити, ти б найкраще і найщирше порадило твою маму! (*Туле дитину до серця.*) Ох, як же хороше мені з тобою мій єдинчику!.. Яким чарівним теплом зогріваєш ти мене!.. Навіщо ж я з тобою, моя дитино, так надовго розрізняюсь, навіщо віддаю тебе чужим людям, в чужу хату?.. Чому ж ти, мій синочку, мусиш бути не в своїй, а в чужій хаті?.. Осьдечки ж і наша хата, а тебе в ній нема!.. Голуб'яточко моє! Тулю тебе до серця, і серце тріпоче, радіє, сповняється силами й надіями!.. Та чи довго ж я ще крадькома тулитиму тебе до лона, виховуватиму по закутках таємних?.. Ох, несила ж моя більш розрізнитись!..

Р е п и х а. Несила, та мусите!..

О р и с я. Та я ж стеряюсь без тебе, занедужаю, помру, коли ще хоч на день розрізняюсь з тобою!.. Та що я за мати буду, коли від тебе відречусь? Нехай же іде сюди отець, нехай всі ідуть, я при всіх голосно вимовлю, що ти мій син!

Р е п и х а. Що-бо ви говорите? А сором, а глум?

О р и с я. Я швидше переможу сором і глум, ніж розлучення з моїм сином!

Р е п и х а. Розлучення легше перемогти, ніж те, що воно і досі не хрещене. Коли б його нам у хрест увести? А то як, борони, Боже, обмінить уночі!

О р и с я. Хто обмінить?

Р е п и х а. Не знаєте, хто? Я цілісніькі ночі не сплю та все стережу, всю колисочку хрестиками та божками обвішала...

О р и с я. Я не пойму, про віщо ви кажете?

Р е п и х а. Адже розказують, що отут десь неподалечку та через якийсь там випадок не вспіли дитини охрестити, все, бачте, відкладали зо дня на день; аж воно прийшло якраз опівночі, як всі хатні поснули, та й перемінило... Уранці дивляться, аж замість дитини лежить в колисці немов кошеня або немов цуценя, щось таке... А цитьте, що воно? Чуєте, ніби щось стукнуло? (*Прислухається.*)

О р и с я. То вам вчулося!

С о ф і я (*вилазить крізь вікно*). У бесідці панна і Репиха! А що то у панночки на руках?.. Дитина! (*Побігла в хороми.*)

Р е п и х а. Давайте вже мені парубка, пора нам і додому. Хто його зна, як ми греблю перейдемо, що вже зовсім стемніло, а воно не хрещене... Удосвіта знов прийдемо в гості, а тепер проведіть нас до містка.

О р и с я. Пождіть ще!..

ЯВА 13

Ті ж, Підгайний і Софія.

С о ф і я (показує). Ондечки, в бесідці!

О р и с я (побачила). Татко?!

Р е п и х а. Давайте мерщій дитину!..

О р и с я. Пізно вже!

Репиха зника.

П і д г а й н и й (до Ориси). Так тому правда?

С о ф і я. Бачите, пане, що я не сплетниця!..

О р и с я. Сохвіє, геть звідси! Меж батьком і дочкою любовниця не свідок!..

Софія зника.

П і д г а й н и й. Так ось воно що?

О р и с я. Я перед вами з усією моєю провиною!..

П і д г а й н и й. Так ось як ти віддячила за виховання і все пеклування! А де ж герой цього срамотного романа, де він? Сховала? О, хам, гадина!.. Я ж на ньому помщусь за весь мій сором!..

О р и с я. Я одна винна! Помщайтесь на мені одній!.. Клянусь могилою матері, одна я винна!..

П і д г а й н и й. Не смій тривожить праха твоєї матері. Твоїм гидким вчинком ти заплямила його навіки!

О р и с я. Ви були завжди святі перед моєю мамою не тільки після її смерті, а й при житті?

П і д г а й н и й. Ти смієш мене докоряти? Геть з очей моїх!

О р и с я. Правом батька, силою державця чи владою рабовладільця ви користуєтесь, що проганяєте мене?..

П і д г а й н и й. Ти... Ти найлютіший мій ворог!.. Ти потаскуха!.. (Вхопився за голову.)

О р и с я. Потаскуха?! Ви осмілюєтесь так ображати мене? Ви потаскухою мене звеличали... А хіба в мене нема сили й права сказати, що то неправда? Ні, є Бог — моя сила і право! Я не потаскуха!.. Вертаю вам це слово! Що я непокірлива, невдячна, своєвольна — все це, може, й правда, тільки я не потаскуха!.. Я не віддала мого дитини людям, не відреклась від нього, не струїла його і не задавила, совість моя світла перед Богом.

Підгайний. О, краще б ти не родилась на світ Божий!
Орися. Вам про це зручніш знати!.. Ну, сину, женуть нас,
ходім, порал!..

Дитина почина дхикать.

Підгайний. А, цей мені писк!.. Стій, куди ти? Дитинячим плачем згвалтуєш всю двірню!.. Ніч вже!..

Орися. Тепер мені і вночі всі шляхи видні!..

Підгайний. Такий сором, такий позор!..

Орися. Не плач, сину! Дамо сльозам волю, як опинимось на просторі — меж небом та землею. Прощайте, тату... Навіки!.. (Захиталась і вхопилась за стовп, дитина падає з рук).

Підгайний (підхоплює дитину). Божевільна, ти вб'єш дитину!.. Що з нею? Гей, нянько! Нянько, скорій сюди!..

ЯВА 14

Тіжінянька.

Нянька. Я тут, ваша милість.

Підгайний. Візьми ось цього... вилупка! (Дає їй дитину.) Це ти, ти винна! Це ти так догляділа!.. (Піддержує Орисю.)

Нянька (взяла дитину). Авжеж що я! Хто ж більш і винен, як не я? Я була щоразу винна і за покійну пані, котру вигляділа і випестила... Ви мене й за неї докоряли, а тепер...

Підгайний. Мовчи! Принеси мерщій води!..

Нянька побігла і через мить вертається з шклянкою з водою.

Вона не дише!.. Ось до чого своя воля довела!.. (До няньки.) Жива, дише! Мерщій постіль приготуй!..

Нянька. Так би і спочатку, а то хвору, немощну дитину дорікати почали... Йй і так, сердешній, тяжко!..

Підгайний. Мовчи, беззуба!.. Тебе годилось би провчити!.. Догляділа?

Нянька. Треба ж вам на комусь злість зірвать, а то і їжа не така смачна буде, то зірвіть на мені.

Підгайний. А, замовчи!.. За лікарем треба б... Прийдеться привселюдно виявити хатній сором!.. А поки що за бабкою якою послати? Яка у нас бабка найкраща?

Нянька. Яка ж, як не Репиха? Найкорисніші ліки будуть, як ви приголубите її пожалієте!

Підгайний. Вчи-вчи мене!.. Поможі нести!..

Несуть Орисю.

Отакий каламут, отаке позорище! (До няньки.) Та хоч нікому не розбовтуй!..

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Піщаний берег Дніпра. Кущі, лози, далі очерети. В глибині рибальський курінь і неводи, ближче приміст до порома.

ЯВА I

Василь і Семен.

Василь (*підплива до берега*). Дно, дно! Я намацав ногою дно, ставай сміливо!..

Семен (*підплива*). Невже перепливли? Слава Господеві!.. (*Виходе на берег і важко диха, далі сіда; на ногах у нього пуга.*)

Василь (*виходе з води*). Спочинь, доки я знайду каменюку, розіб'ємо кайдани та й зараз майнем, бо тут довго засиджуватись небезпечно. Ген-ген там, у плавнях, спочинемо та на всю ніч і дременем у Херсонщину. Мені тут усі шляхи знайомі! (*Шука.*)

Семен (*ледве диха*). Ох, як серце стука! На середині як підхопило мене бистрею — я аж злякався... Думаю, закрутить, потягне на дно, тут мені жаба і пить дасть... Почав вже «отчу нашу» проказувати. А що воно за курені?

Василь (*несе каменя*). Рибальські. Ану, попробуємо ланцюга, чи міцно загартований? (*Почина розбивать.*)

Семен. Може б, не тут, а далі?.. Що, курені близько?

Василь. Та проміж рибалок нашого брата, бурлачні, сила; а що в Херсонщині та в Бессарабії, так там одним нашим братом тільки і роблять. У рибалок тільки нічого не зачіпай, так і вони тебе не зачеплять; а піддупиш що — битимуть, доженуть і віддубасять!.. Вони завжди на ніч біля куреня кладуть окраєць хліба, а часто й кулішу зоставляють, щоб який мандрівець погодувався...

Семен. А що воно з тим човном сталося, що він розвалився?

Василь. То не човен, а душогубка проклята! Литвинки кинули, як нікчемною, а ми поласилися на неї. Доки за водою пливли — держалося, а як повернули проти води — так і розвалилося. За себе я певен був, що вирятуюсь, а за тебе, що ти в залазах, страх боявся!..

Семен. Ге, я ще змалку здорово плаваю. Як був ще за підпасича біля панського ялівника, то як приженем було ялівник на тирло, то я як улізу в ставок, та плаваю аж до полудня... Я можу й горлиці, і з вимахом, і бокаса, і стовбуна... А що пірняю, так, бувало, через увесь ставок перепірну!..

Василь. А за що це тебе спугали?

Семен. Хотіли у москалі запакувати, а я і втік.

Василь. А я, брат, вже шостий раз втікаю. П'ять разів втікав все весною, а це попробував ще восени. Мені дома не

сидиться. *(Розбив ланцюги.)* Готово! Іди ж, ланцюже, к чортам на виринки! *(Жбурля в річку.)* Як тільки весною зазеленіє по проталинах травиця, як тільки защебече жайворінок, то так мене і занудить мандрівка. Хотіли мене батько оженити і дівчину вже посватали, і таку дівчину акуратну... Завтра б нам до вінця їхати, так я й пішов увечері до неї. Сидимо ми собі, балакаємо, аж чую хтось співа:

Та немає в світі гірш нікому,
Як бурлаці молодому...

Мене неначе щось невидиме так раптом і відсунуло від неї. Глянув на дівчину, і ніби вже то не та, а якась друга... Дививсь, дививсь я на неї, а далі і кажу: «Гарна ти дівчина, та не тобі я женишина». Тоді прожогом від неї. Оглянувся вже, як наша дзвіниця ледве маячила... Отаке! Пора нам підгодуватись та й мандрувать далі. А де ж твоя торба?

Семен. На ж тобі — згубив! От і підживились пирогами, що мати дали на дорогу. Певно, мотузка перервалася, і торба пішла на дно.

Василь. У мене тільки і є шматок цвілого сухаря та ложка. *(Вийма сухар і ложку.)*

Семен. Та й у мене зосталася тільки ложка та голодний живіт.

Василь *(гризе сухар)*. А добрячий сухар, як брус! Скільки у воді мок — і не розмок. Мабуть, він позаторішній. Посьорбаємо хоч водиці, замість борщу. Ов-ва! *(Маца в кишені.)* І солі нема ані дрібка!

Семен. Без солі не кортитиме пити і згага не пектимо.

Василь. На ж і тобі половину, підживись. *(Перебива каменем сухаря і дає.)* Я вже не вперше так обідаю. *(Бере з річки ложкою воду і заїда сухарем.)* А правда, тут смачна вода?

Семен. На волі і вода смачніш від борщу.

Василь. Ця річка тече з вільного краю, через те і вода в ній солодка. А цить! Що воно гупотить?

Семен *(піднявсь)*. Сюди біжить щось кіньми!

Василь. В шелоги мерщій, за мною!..

Побігли в шелоги.

Падай на землю!.. *(Помовчавши, підводе голову.)* Що воно? Троє коней, а один тільки вершник? Стій, це наш чоловік, ей-ей, наш!.. Ану, гукну. Остап! О, оглянувся. Він і є — Остап. Остап! Куди поспішаєш, чи не на ярмарок?

Остап *(гука)*. А ти ж хто такий?

Василь. Придивись!

Остап. Невже Василь? Ти знов втік?

Василь. А ти по якому билету?
Остап. Стривай, розкажу, Ось тільки коней припну!
Василь. Щось мені і коні ці по знаку.

ЯВА 2

Остап. Здоров! Давно тут?
Василь. Оце свіжо перепливли, бач, і досі не обсохли!
Остап (на Семена). А цей звідки?
Семен. З Благодирової.
Остап. По волі?
Семен. Ні, навздогінці за волею.
Остап. Стало бить, нам по дорозі? Ну, здоров!

Чоломкаються.

Василь. Чи їство у тебе є яке?
Остап. Два хліба і чотири тарані.
Василь. А ми голодні!
Остап. Я вас підгодую. (Хутко пішов за лаштунки.)
Семен. Видко, що Остап — друзяка.
Василь. В неволі найщирше товаришування.
Остап (вертається з крайцем хліба і двома таранями).
Нате, годуйтеся. Коли б ти знав, Василю, як я ускочив був у капкан.

Василь. Невже? (Їсть.) Оця так хліб.

Семен. І тарань ловка.

Остап. Прокрадався я в наше село, щоб побачитись з жінкою та дітьми, та нарізався на самого пана. Бачу, непереливки. Упав навколюшки і став прохати, щоб помилував. Так він гукнув на людей і звелів забити мене у заліза. Е, думаю, коли ти так зо мною, то я ж тобі не підданок. Уночі продер стріху в льоху, в який мене замкнули, та в конюшню, бачу, стоять гарні коні, так я замість однієї коняки зачепив аж троє. Проїзду повз хороми, аж це пан крізь вікно й пита: «А хто то їде?» Це я, кажу, пане. Спокойной вам ночі, приятного сна. Та як дремену. Вже світати почало, як я припинив коней, дожджаючи до Дніпра. А оце тільки що переплив.

Василь. Що ж ти тепер робитимеш з кіньми?

Остап. А те, що оце зараз всі троє сядемо та й поїдемо, а там десь коней продамо, і будуть у нас гроші. Коли товаришувать, то товаришувать по правді!

Василь. Оце але!

Семен. От спасенна душа!

Остап. І нічого більш і часу гаяти, підгодувались, так і гайда!

Юрко і два гребця.

Юрко (*зійшов з човна*). Спасибі, що перевезли. Ось вам і плата за перевоз. (*Дає гроші.*)

1-й гребець. Два семигривеника, чи не малувато?

Юрко. Так же домоворились.

1-й гребець. Що ж, що домоворились? Мало чого не бува... Домоворились! Договір договором... А правда, Андрію, що малувато?

2-й гребець. Ще б не малувато? Воно, якщо той... неначе так, що й зовсім малувато.

Юрко. Скільки ж вам набавить?

1-й гребець. Скільки ж? У такім, скажемо, випадку, то вже кожен мусить тямити... Бачите, виходить так, що ми оце перевезли, а щоб як піде діло на опит, то й не знаємо, кого перевезли... Звісно, опаска бере... Чи так, Андрію?

2-й гребець. Авжеж... І опаска, і началство... Як же можна?.. Недзя!..

Юрко. Скільки ж, питаю, набавить?

1-й гребець. Набігають, бува, начальники і беруть опит: «Што, реблята, не перевозили якого-такого?» А ми й не знаємо.

2-й гребець. Еге ж... А ми й не знаємо. Звісно, якби ми знали.

Юрко. Я ж вам сказав, що я чиновник.

1-й гребець. А чого ж воно неначе не видко, щоб ви були чиновник? Чи правда, Андрію?

2-й гребець. Не видко... Виходить, скільки не вдивляйся, а не видко...

Юрко. Ви грамотні?

1-й гребець. Бог милував.

2-й гребець. Без надобності.

Юрко. Як же ви розберете мій документ?

1-й гребець. Там є печаті: одна зверху, друга зісподу.

2-й гребець. Без печатів не можна. Началство приказує, щоб по печатях...

Юрко. Так ми й до вечора не порозуміємось. Кажіть, скільки вам набавить?

1-й гребець. А що, Андрію, як ми оце зв'яжемо його та й повеземо назад?

2-й гребець. А таки зв'яжемо.

Юрко. Що, зв'яжете? (*Грізно.*) Та як ви смієте?

1-й гребець (*несміливо*). Ану, Андрію, берись за нього.

2-й гребець (*тихо*). Може, у нього падстолет захищений або шпага?

Юрко. Ану-ну, попробуйте.

1-й гребець. Як самі не подужасмо, гукнемо ондечки до куренів — рибалки допоможуть.

Юрко. І я гукну, побачимо, кому допоможуть?

1-й гребець. Андрію, чи гукать?

Юрко. Гукайте, гукайте!

2-й гребець. А що, як воно справді чиновник?

Юрко. Ну, гукайте ж або я гукну!

1-й гребець. Може, й справді?..

2-й гребець (*тихо*). Ще щоб не креснув, бува, по зубах.

1-й гребець. Та вже дайте нам якого там гривеника.

Юрко. Не стоїло б давати. (*Дає.*) Сором вам отакечки робить, сором!.. А ще й людям зуться!..

1-й гребець (*до другого*). Тікаймо!

2-й гребець. Прощайте!..

Юрко. А як вас зуть?

1-й гребець (*відступа до човна*). Як зуть?..

2-й гребець (*сів у човен*). Хутчій, Митрохване!

Коли перший гребець сів.

Ні, брате, не покуриш!..

Хутко попливли.

Юрко. Ач, дряпїжники!.. (*Помовчав.*) Доки був на тім боці — хапався переплисти, а перепливши, почуваю, як сум і одчай обступа мене... Одинокий, відкинутий далеко від усього дорогого і рідного. І навкруги тут так сумно: пісок, шелюги, верболоз... Вітер гуде!.. А той берег який зелений, як там сонечко ясно світе!.. Ондечки й шлях, котрим я їхав, ген повився під гору; а там далі, між вербами, то щезне, то знов стежечкою заманячіє... Село Піщане мріє, ген Ганнівка¹⁰... У Покотиловій тільки крила вітряків маячать... А наше село там десь далеко, ніби потонуло в синій імлі. Я тут вольний, а душа моя немов закута в тяжкі кайдани!.. Та чи переживу ж я розлучення з Орисею? А сина мого я й не бачив!.. Я тут стеряюсь, помру!.. (*Ухопився за голову.*)

ЯВА 4

Писар і десятник.

Писар. Треба поспішати до порома, бо вже ондечки наближається. А доки що зробимо й на цім боці опрос.

Десятник. Ви, либонь, зовсім залили сліпи. Нам же велено не з сьогобочних опити брать, а з тогобочних.

Писар. Мовчи! (*Підходе до Юрка.*) А позвольте вас спитати, хто ви будете?

Юрко. Як? А вам навіщо?

Писар. Желаю опросить.

Десятник *(тихо до писаря)*. Та не чіпайте! *(Набік.)* Прийдеться тягти його до Дніпра та голову змочить... *(До писаря.)* Не чіпайте-бо!

Писар *(десятниківі)*. Ц-с!.. Мовчати! *(До Юрка.)* Хто ви такий і як ваше званіє?

Юрко. Я чиновник.

Десятник. О, бачите!

Писар *(до десятника)*. Ц-с! *(До Юрка.)* Чиновник!.. Ого-го! Которого класа?

Юрко. Класа? Хіба вам не однаково?

Десятник. Та не присікуйтесь.

Писар. Не розсуджай! Розсудженіє положено власті, сіреч мені, а подчиньонному — єдиноє повиновеніє! *(До Юрка.)* Я теж чиновник. Який на вас чин?

Юрко. Той... Губернський регістратор.

Писар *(радісно)*. Невже? І аз в тім же чині обритаюсь. Губернських регістраторів небагато числиться налице, либонь на всю Росію нас тільки двоє і є. Позвольте з вами почоломкатись.

Чоломкаються.

Десятник. Ну, якщо той, то... *(До Юрка.)* Доброго здоров'ячка. *(Простяга руку.)*

Писар. Осади подчиненіє і безмолствуй. *(До Юрка.)* Де проходженіє служби совершали?

Юрко. Там, де треба було.

Писар. А іменно?

Юрко. Служив я у Полтаві... Годі вже балакати, мені ніколи.

Писар. А знали ви там титулярного совітника Никодима Трихвоновича Кулябку?

Юрко. Ні, не знавав.

Писар. Не може быть. То був чоловік — ума палата. А знавали ви колезького асесора Тимохвія Васильовича Жарка?

Юрко. Не знавав.

Писар. І Жарка не знавали? Та хто ж Жарка не знавав? Мала дитина знала... А знавали ви?..

Десятник. Ондечки вже пором підходить. Ходімте, я вам трохи намочу голову, бо ви вже здорово розхитались.

Писар. Підди намочи собі мордяку! Мовчи, товстоблиий істукан!.. *(До Юрка.)* А позвольте заглянуть у ваш документ?

Юрко (вийма карбованця і дає). Ось вам.
Писар. Ага!.. Тепер видко, хто ви... (Одходить з десятником.)

ЯВА 5

До приміста підходе пором, з берега сунув люд; на поромі гра музика.

Кучер. Ондечки наш пан, а за ним ціла юрба панів.
Завойко (гука з порома). Чи коні є?

Кучер. Є, пане!

Завойко. А скільки тройок?

Кучер. Чотири, пане!

Завойко. І хургон є?

Кучер. Аякже. Карета, натичанка, довгуша, шарабан і дві підводи прості.

Завойко. О, розмістимось всі! Панів в окопажі, а музик на просту підводу.

Юрко (вдивляється). Пан Завойко! Коли б мене не примітив. (Одвертається.) Піду підводу пошукаю. (Іде.)

Завойко (біжить з порома). Юрку, підожди. Я тебе ще здалеку пізнав.

За Завойком ідуть пани, далі музики, народ. Писар і десятник проміж народом ходять і беруть хаповину.

Юрко. Ох, халепа! (Набік.) Треба бути смілішим. (До нього). Помиляєтесь... Ви мене не знаєте.

Завойко. Що, я помиляюсь? (До гостей.) Панове! Я вас потішу дивом, якого ви ще й не чули! Геї, а подайте сюди скрипку! Ось хто нам заграє!..

Приносять скрипку.

На, грай мені зараз вар'яції: «Ой не ходи, Грицю...» Або «Варшавського марша» заграй. Оцей, панове, грає, так грає!

Юрко. Кажу ж, що ви помиляєтесь.

Завойко. Він так грає, що я аж плакав!..

Юрко. Вибачайте, мені нема часу бавитись...

Завойко. Ні, Юрку, я тебе не пущу!.. (Хапа його за руку.) Ти мені заграєш. Не хочеш грать «Гриця», грай «Кармалюка». (Співа.)

Повернувся я з Сибірі,
Нема ж мені долі,
Ой, здається, не в кайданах,
А все у неволі...

Юрко. Що це за напасть?

Дерев'янка (з підв'язаним оком). Слухай, не чіпай-бо кожного!.. Може б, на два ока і мені він здався за Юрка...

Завойко. Та хіба ж це не Юрко?
Дерев'янка (до Юрка). Вибачайте йому, він трохи підпилий!.. Сп'яну трохи мені ока не вибив!..

Завойко. Юрку, це ти чи не ти? Признайся!

Юрко. Це напасть!..

Завойко. Ну схожий же на Юрка, як колесо на колесо!
Дерев'янка (до Юрка). Знаєте, як кажуть: «Зверніть, дурні, п'яному»... Вибачайте, ми всі елико можаху!..

Помпеєнко (гука віддаля). Ходім-ходім, пора їхать...

Завойко. От штука!

Помпеєнко. Ідем-ідем, а то я такий, що розгніваюсь і зараз назад голоблі поверну!

Завойко (до Юрка). Ну й схожий же з Юрком, як дві краплі горілки! Ти граєш на скрипці?

Юрко. Зроду-віку не грав!..

Помпеєнко. Отже, я вернусь на порома.

Завойко. Ну, якщо так, то вибачайте! Гей, музики! Грайте марша!.. Трум-трум-трум!.. (Бере під руку Дерев'янку.) Ходім, канцуре, я тобі друге око підоб'ю!..

Пішли, музика грає.

Писар (підходе до Юрка з десятником). Он як наше дворянство гуляє! І так юрбою цілую осінь і зиму від одного до другого їздять: полюють, у карт грають, бенкетують.

Юрко. А скільки буде звідси до Павлиша?..¹¹

Писар. До Павлиша? Зараз вам вищитаю! (Лічить на пальцях.)

Поромщик (гука). Ану, сходьтесь до порома, хто їде на той берег, сходьтесь, бо зараз рушимо!

Юрко. Зараз рушать?.. (Іде до порома.)

Писар. Куди ж ви? До Павлиша он куди. Ходім, там за горбом є корчма, підводу наймете. До Павлиша буде... (Знов лічить.)

ЯВА 6

Варфоломей йде від куренів з двома чоловіками.

Варфоломей. Підгодувались у рибалок, тепер поїдемо далі. А стійте, чи то не Юрко?

Чоловіки. Він і є!

Хутко підходять до Юрка.

Варфоломей. Здоров будь, Юрку!

Юрко (з ляком). Варто... Чого вам треба?

Варфоломей. Тебе нам треба, хорменно тебе... А давайте путо, замкнемо його!

Юрко. Як смієш!.. Я вільний чоловік!..

Писар (до Юрка). Оборонимо! (До Варфоломея.) По якому праву?

Юрко (писареві). Ось прочитайте мій документ! (Дає бумагу і карбованця.)

Писар (заглянув у документ). Так, вірно і безперечно! Одставний губернський регістратор!..

Варфоломей. Помилуйте, він наш біглий!

Писар. Мовчать! Ти хто такий!

Варфоломей. Началство його! Я отаман!

Писар. Іди ж отаманувать до свого пана, а тут я началство! Заб'ю тебе у кайдани і пошлю таким етапним путем, що ти в три роки не дійдеш до свого села.

Десятник. Ми, брат, це можемо!

Варфоломей. Як, мене, началство?

Писар. Я тобі покажу началство! Присікався до губернського регістратора. Ти знаєш, що нас тільки двоє на всю Росію!.. (Розмовля з Юрком.)

Варфоломей (до чоловіків). Штука!

Чоловіки. Дивина!

Варфоломей. Дві дивини! Одна, що началство на началство наперлось, а друге, що думали, що то Юрко, аж то не Юрко!

ЯВА 7

З гори іде Перепічка з Василюю і кучером, його тягне за полу Завойко.

Перепічка. Пусти-бо, а то вилаю!

Юрко (набик). Пан Перепічка! Нова халепа!..

Завойко. Ідем-бо до мене.

Перепічка. Не поїду, пусти!..

Завойко. Все тільки з своєю Василюю возиться!..

Перепічка. Кажу ж тобі, що не маю часу!

Завойко. Тепер я розгнівався на тебе, так що вже ми з тобою розбрато-брато на віки вічні! (Пішов.)

Перепічка. Про мене, як собі хочеш. Скорій, скорій, Василюю. Чи ти наливку взяла? Свириде, неси покупки на порома. От тобі й здрастуй; пором вже погнали. (Гука.) Підожди! Вернись до берега!.. Га? Скільки? А дулі з маком не хочеш? Бери семигривенного!.. Га? Ні, півкарбованця не дам! Свириде, забирай покупки до корчми, пождемо до завтра.

Свирид пішов.

Чого нам хапатись, хіба над нами, капа? (Побачив Юрка.) Знайома людина!

Юрко (набік). Тепер вже нікуди!
Перепічка (до Юрка). Ти це куди? Василю, пізнаєш?
Писар. Це губернський регістратор!
Перепічка. Це тобі, писарю, з перепоєю регістратив в очах. Він підданий мого сусіда, пана Підгайного...
Юрко. Помиляєтесь, пане!..
Варфоломей. І нам здалось спершу, що це наш Юрко.
Перепічка. Це він і є!
Писар (до Юрка). Дайте ваш документ.
Юрко (дає). Ось.
Писар (чита). Губернський регістратор в отставке Петр Петрович Диброва.

Перепічка. Діброва? Ха-ха-ха!
Варфоломей. Цебто наш капольмейстор? Так він вже п'ятий день як помер.

Юрко. Помер?
Перепічка (до Варфоломея). А ти в погоню?
Варфоломей. Та оце ж нас трое.
Перепічка. Так і беріть його!
Варфоломей. Давайте швидш путо!
Перепічка. Хоч ти, Юрку, і гарний музика, а втікати зась... Подзвони ж за те кайданами. Дисципліна, субординація і повиновеніє властям придержащим! Ходім, Василю!

Пішли. На Юрка надівають пута.

Писар. Я думав, що ти справді губернський регістратор, а ти раб, смерд!.. Виходить, що тільки я один на всю Росію і zostався!..

Завіса.

ДІЯ П'ЯТА

Кімната Орисі.

ЯВА I

Орися і нянька.

Орися (пише біля столу, нянька качає люльку). Написала отцеві все, що підказало серце, все, що навів мене розум, далі терпіти не сила... Я повинна розшукати Юрка і обрятувати його. Може, він де в тюрмі уже? Він такий нехитрий!.. Може, вже упіймали і знущаються над ним?.. Ні, так далі не слід... Він мій муж перед Богом і перед моїм сином і мусить бути моїм мужем і перед людьми. Нянько! Як тільки татко приїдуть додому, ви однесете йому оцей лист!

Нянька. Вони знов мене проженуть і не дадуть ніякої відповіді.

Орися. Тоді я сама піду до нього.

Нянька. І вас не допустять на очі. Хіба я їх не знаю? Отак, було, вони і з покійною панею, вашою мамою, як розгніваються на них, то цілий місяць, або і більш слова до них не промовлять. А спитайте, за віщо розгніваються? Було, мама ваші плачуть-плачуть, аж занедужають... «Краще б він,— кажуть,— мене вилаяв або побив, а то мовчить...»

Орися. Притерпіла моя мама?

Нянька. І-і! Мабуть, і вам не краща доля судилася. Поласилися мама ваша на мундир та на чорні вуса... Вийшли заміж проти волі своїх родителів. Нігде правди діти: папаша ваші були красиві на всю округу. Ото ж як скоро поженились, то щось з год жили дуже гарно, так гарно, що й сказати... Тихо, любо та хороше. Все було цілуються та милуються. Було, ухоплять їх папаша на руки та й носять по кімнатах, як дитину... Бо таки дитиною й були, навряд чи було й шістнадцять років, як їх вінчали... На другий рік мамаша ваші поїхали погостювати до родителів. Ох, краще б було їм не їздити! Вони гостюють там, а папаша тут бенкетують та в карт грають... Найбільш любили у карт грати... А що вони тих грошей попрогравали!.. І хто їх тільки не обдирав?.. Бувало, день і ніч музика реве, півчі деруть горлянку!.. Наскликають парубків та дівчат... От тоді чорт підніс Луньку — красива була; ну, й вподобалась панові... Аж ось приїхали пані додому, якраз вони тоді важкі ходили вами. Пан спершу приховували Луньку, а далі якось все й вияснилося... Відтоді почались сварки, сльози, дорікання!.. Після Луньки з'явилась Пашка, далі Мотря... Та всіх їх і не перелічиш! І почали ваша мати побиватись. Було, прибіжать у спальню, ухопляться за груди та як закричать: «Ох, серце, серце!..» Аж ось і ви знайшлися, папаша ніби трохи схаменувшись, але через скільки місяців знов пішло по-старому... Скільки разів хотіли мама покинути папашу, так родителі їх, стало бити, ваші дідушка і бабушка, як почнуть стидити їх та вговорювати: «Хіба,— кажуть,— можна закон ламать? Ніхто тебе не силував, сама пішла за нього, а коли пішла, дак і живи». А дідушка ще було й додадуть поговорку: «Бачили очі, що купували!..» Он що. «Як там,— кажуть,— не житимеш з мужем, то все ж у законі; а покинеш його, то таке тобі прізвище приліплять, що ми того сорому не переживем!»

Орися. Виходить, хоч живцем пропадай, а живи з чоловіком, котрий над тобою знущається, зневажає!..

Нянька. Авжеж. І в церкві промовляють, як вінчають, щоб жона боялася мужа.

Орися. Боятись тоді, як є за що боятись.

Нянька. Хто його зна, як там воно означає! Закон вже такий.

Орися. Ні, нянько, коли чоловік лама присягу і жону міняє на других, то жона має владу кинути мужа!

Нянька. Ні, недзя, закон!

Орися. Тільки що мама дуже любила папу й не могла його кинути; певно, вона дуже шанувала своїх родителів, не хотіла їх зобідити і принесла себе в жертву.

Нянька. Може, й так... А тільки що проти закону ніяк не можна, великий гріх!.. Почали ваші мама хворіти та сохнути... Найбільш жалувались на серце, що все воно їм німіло... Яюсь улітку взяли вони вас за ручку й пішли в сад проходитись.

Орися. Це я пригадую... Якийсь трапився надзвичайний випадок: мама плакала дуже, потім хутко повела мене в дом.

Нянька. Пан бавився з Хроською у бесідці, а вони й побачили... Як убігли пані в спальню, ухопилися за серце та немов замерли... Відтоді вже вони і не встали з ліжка... А через тиждень і Богу душу віддали. Царство небесне, вічний покій їх душещці!

Орися. Ви такі новини мені розказали, про котрі мені й в думках не верзлося... І після цього я мушу почитувати мого отця?

Нянька. О, що це ви кажете? А як же ж?

Орися. За віщо?

Нянька. Та Господь з вами, вони ж вам отець!..

Орися. Він dokonав мою матір, він! Ні, більш нема мені за що його почитувати. Ви жахаєтесь... Жахаєтесь того, що не вмієте всього того розумом обсягнути, про віщо зараз розказали мені. А може, й краще воно?.. Бо коли б всі люде разом прозріли і змогли зрозуміти, що є проміж них такі, у котрих під овячою шкурою ховається звіряча душа та жорстоке серце, то, певно, на світі вчинився б великий гвалт!..

Нянька. Та, мабуть-таки, оце чи не кінець світа?

Орися. Може, й справді ми на зближенні нового стовпворення!..

Нянька. А як ховали паню, з якою пихою, так неначе у казці я те чула або у сні бачила. Всі музики, півчі і двірські були зодягнені у чорне з білими брозументами. А попів, попів, то либонь аж шість їх було. З усієї околиці поз'їздилися пані, всі дивувались... Як принесли на кладовище, постановили домовину біля склепу, зараз один піп виняв з кишені бамажечку і почав читать, довго-довго щось читав, а пані все слухали та хитали головами... У мене аж ноги зомліли, стоячи... Як проспівали «Со святими!..», папаша як припали до домовини, як почали голосити!.. Ледве-ледве їх відірвали від труни. Все кричали: «Прости мене, Мархвінько!..»

О р и с я. Яке лицемірство!.. Яка мальовнича забавка по чуттях, яке лживе поводження!.. (Заридала і впала на подушки.)

Н я н ь к а. Отакої! Чого ж плакати? Не тривожте вже їх кісточок!.. Ви думаете, легко їх душеньці, як ви оце голосите?.. Нехай їм на тім світі полегкість та спокій!..

О р и с я. А таткові на цім?

Н я н ь к а. Не кажіть так, голубонько! Може, папаша каються, он як каються!.. Почім знать?..

ЯВА 2

Т і ж і Д о с я.

Д о с я. Панночко! Там прийшов до вас Яків-башмачник.

О р и с я. Чого йому?

Д о с я. Каже: «Піди скажи, щоб дозволили доступити!»

О р и с я. П'яний, певно?

Д о с я. Ні, не видно, щоб... Балака як слід.

О р и с я. Впусти його!

Дося пішла.

Н я н ь к а. А я б не пустила, завжди чорт зна що варняка, про волю тощо... Аж боляче слухати! Що його, сердешного, поплупили за ту волю, отже, не кається!.. Запекла людина! На мою думку, ніяка скотина не видержала б стільки бійки, скільки його полосували!..

О р и с я. Що це ви кажете?.. Невже його так багато били?

Н я н ь к а. Хіба тільки його?

ЯВА 3

Т і ж і Я к і в.

Я к і в. Панночко! Подозвольте промовити до вас слово. Як ми піддані ваші, бо ми за вашою мамашею прийшли у придане, то над нами найвища воля ваша. Так подозвольте мені постраждать, я волю прийняти всю кару!..

О р и с я. Яку кару?

Я к і в. За Юрка! Нехай мене пан закатують на смерть, а Юрка нехай помилують.

О р и с я. Ні, Якове, кожен чоловік повинен сам нести кару за свою провину.

Я к і в. Як тепер Юрка упіймали...

О р и с я (з страхом). Хто це вам сказав?

Я к і в. Зараз Прохор приїхав з городу й бачив своїми очима, що Юрка вже ведуть.

О р и с я. Ведуть?

Які в. В залізах ведуть.

Орися (*кричить*). В залізах! Спасибі, спасибі вам, Якове, за ваше добре серце... Але не ви, а я мушу захистити Юрка. Чи далеко його ведуть?

Які в. Ось-ось скоро і в двір уведуть.

Орися. Досю! Біжи назустріч і скажи, щоб Юрка зараз сюди вели. Скажи, що я так велю, я господиня!

Які в. Іменно господиня, наша прирожденна господиня.

Орися. Скажи, що як вони посміють не послухати мене, то буде їм горе, чуєш?

Дося. Чую, панночко! (*Хутко пішла.*)

Які в. Авжеж!.. Перш усього вас повинні слухати. Звелили б ви мені що завгодно зробить — вас послухаю, вам скорюсь і все зроблю; а щоб надо мною показував владу Вартоломей чи бухветчик?.. (*Пада навколюшки.*) Ще раз благаю, подозвольте за Юрка постраждати! Нехай вліплять мені 750 лоз, і буде якраз десять тисяч. Я всі удари перелічив, все у мене закарбовано!..

Орися. Встаньте, Якове. (*Підводить його.*) У вас добре серце, благородна душа... Я дуже вдячна вам за вашу щирість, але жертви вашої я не прийму. В Юрковій провині — половина провини моєї, і ми мусимо вдвох одбувати кару!..

ЯВА 4

Ті ж і Дося.

Дося (*вбігає*). Ведуть, ведуть Юрка!

ЯВА 5

Ті ж, Юрко в залізах, Варфоломей, два чоловіки і дехто з двірні.

Орися. Геть зараз ланцюги!..

Які в (*Варфоломееві*). Ти чуєш, катюго? Панночка, прирожденна твоя господиня, приказують заліза знять.

Варфоломей. Щоб не втік.

Юрко. Підійми, Вартоломєю, очі догори та глянь людям в вічі! Хіба я зугарен втекти? Ти хотів показати надо мною свою волю і силу!..

Орися. Здійміть зараз заліза!

Варфоломей. Єжели што... (*До людей.*) Одімкніть!

Здіймають заліза.

Орися. До мене, Юрку... Ти мій муж, я це привселюдно кажу. Не сховався ти?.. Та все рівно я скоро сама б тебе відшукала.

Юрко. Не хитрий я... Зразу впізнали...

ЯВА 6

Ті ж і Селифон.

Селифон. Пан приїхали!

Орися. Приїхав?.. Стій, Юрку, тут, біля мене.

ЯВА 7

Ті ж і Підгайний.

Підгайний (*входить*). А, впіймали! Зачим привели його в хори? В холодну його!..

Люде кидаються до Юрка.

Орися. Стійте! (*Заступа Юрка*.) Його тут місце, біля мене.

Підгайний. Що? Ти смієш так казати? Ведіть його в холодну!

Орися (*хапає кинджал*). Ні, не поведете! Тату, скаменіться! Кого кажете вести? Мужа вашої дочки, батька мого сина? Не попушу!..

Підгайний. Він мій підданий! Він мій найлютіший ворог!.. Беріть його!..

Орися. Ані з місця! Я, ваша природжена господиня, велю вам не чіпать Юрка!

Підгайний. Так ти ось як?.. Ти тут господиня, а не я?.. (*Підбіга до Юрка і хоче його вхопити*.)

Яків (*кидається йому в ноги*). Пане! Бийте мене, а Юрка помилуйте!.. Вбийте мене!..

Підгайний (*відкида ногою Якова*). Геть!.. (*Б'є Юрка по щоці*.) Раб гидкий, мерзенний!..

Орися. Ах! Карай мене, Боже!.. (*Заносить кинджал над батьком і падає мертвою*.)

Підгайний. На батька?!

Юрко. Що з нею?.. (*Припада*.) Мертва!.. Померла!.. Вона померла!..

Підгайний. Померла?.. Не може бути!.. (*Припада до Ориси*.) Не дише!.. Холоне!.. (*Схопився*.) Що ж це?..

Нянька. Це кара Господева!.. Убили жінку, убили дочку, убийте ж ще й онука!.. (*Кидається до люльки, бере дитину і підносить до нього*.) А потім і нас всіх закатуйте!..

Підгайний. Боже! Гнів твій праведний, і кара твоя занадто мала!.. (*Схопився за голову*.)

ЯВА 8

Ті ж і Буфетчик.

Буфетчик. Становий приїхав, каже: «По неотложному ділу».

ЯВА 9

Ті ж і становий.

Становий. Прошу прощення! Чинovníк от министерства приглашает вас пожаловать завтра, в 10 часов утра, в церковь для присутствования при чтении высочайшего манифеста об освобождении крестьян¹².

Підгайний. Звершилось!.. Ах, чому ви не з'явились хвилиною раніш,— я, може, не був би причиною смерті моєї єдиної дочки!..

Становий. Неужели?..

Крестьяни (*впали навколюшки*). Боже милосердний! Ти зглянувся над нами, бідними! (*Припадають лицем до долівки*.)

Юрко. Навіщо мені тепер воля?.. (*Ламає руки*.) Орісю, Орісю!.. (*Хапає кинджал*.) Не хочу, не можу я без тебе жити!..

Підгайний (*одійма у нього кинджал*). Ти мусиш жити задля твого сина і мого онука!..

Юрко (*припада до трупа*). Орісю, Орісю!..

Завіса.

НА РУЇНАХ

Комедія в 1 дії

ЛИЦЕДІЇ

Рафаїл Владимирович Смородина, молодий пап, воєнний.
Прокопій Демидович Шклянка, землевладілець, із дворових.
Параскева Митровна, його жінка.

Феся, їх дочка.

Петро Михайлович Кулик, сусіда, землевладілець, із мужиків.
Шльома Каплан, швець.

Гершко Столяров, кравець.

Пфейфер, німець-колоніст.

Тихон, із старих слуг.

Стьопка, молодий лакей.

Явдоким, дворовий.

Діється в селі.

Кімната, дуже гарна, але нечепурна: подекуди обідрані обої, по стінах замуслині і занехаяні картини, плісень скрізь, павутиння, патьоки, копоть... Мебель стародавня, не з дешевих.

ЯВА I

Смородина (*сидить край столу з газетою в руці і з цигарою; на столі пляшки з вином*). Нет нічого интересного и сегодня в газетах. Как вчера, так и нынче, каждый день одно и то же: воровства, грабежи, убийства, ажиотаж, кражи!.. (*Устає і ходе по хаті.*) Надоело до тошноты сидеть в этом захо-лустье; более двух недель свожу какие-то нелепые счета и никак не могу окончательно разделаться с остатками барского комфорта — с разной наследственной рухлядью, мебелью, экипажами и еще там каким-то хламом... За все время, что здесь сижу, только и видел раза два предводителя дворянства. Помещики — одни сдали именья в аренду, и сами куда-то испарились: другие при помощи земельного банка вылетели в трубу, — вот как и я; третьи продали именья крестьянам либо кулакам... И теперь весь этот район заполнен новыми

землевладельцами, все бывшими кабатчиками да прикажниками... А давно ли, кажись, так весело, так беззаботно проводилось здесь время?... И вдруг словно все врассыпную, и этот некогда мирный райский уголок превратился в пустыню оскудения, в приют торгашей и барышников... Грустно, грустно!..

ЯВА 2

Тихон і Смородина.

Тихон (оглядаючись). Паничу!

Смородина. Что тебе?

Тихон. Чи правда тому, що ви від нас їдете?

Смородина. А ты и до сих пор все сомневался? Да, уезжаю! Уезжаю совсем и навсегда!..

Тихон. А імені ж як, а хороми, а?..

Смородина. Все это принадлежит теперь Прокофию.

Тихон. Та невже то правда? Де ж він таку силу грошви набрав?

Смородина. Об этом следовало бы его спросить. А впрочем, ему и не особенно много пришлось доплатить... Покойный мой батюшка жил не так, как в настоящее время должно жить, поэтому и наделал массу долгов: сперва имение заложил, потом перезаложил; а уж я прикончил... Ну, вот Прокофий и купил имения с публичного торга.

Тихон. То це Прокошка стане тут панувать?

Смородина. Да, теперь он полновластный здесь господин.

Тихон. А навіщо ж це ви так попустили?

Смородина. Навіщо?.. Я тоже не умею жить так, как должно нынче жить... Так воно трапилось!..

Тихон. Гарна трапа! Я здавна таки постерегаю, ще як Прокошка був за отамана, а потім за ключника при покойному вашому папаші, царство їм небесне, що він здорово їх обкрадав.

Смородина. А слышал ли ты пословицу: на то и щука в море, чтобы карась не дремал?

Тихон. Щука? Ні, Прокошка це не щука, а гад! Отой самісінкий гад, що, кажуть, десь він у чужих землях виплуджується, і пожира, не жувавши, усяку звірину і людину... Бувало, пан пошлють Прокошку за покупками або звелять хліб продати, то вже ми, всі двірські, знаємо наперед, що він грошики переполовинить!..

Смородина. Поздно уж об этом трактовать!..

Тихон. Кінець би то всьому? Стало бить, воно так визнача: котрий був з розумом, та без честі — тому тепер пануванне;

а котрий боявся крадіжки, як вогню, — тому злидні?.. (Оглядається.) Паничу! Ну, а вино, котре здавна ще у льоху зосталося, воно теж Прокошкине тепер?

Смородина. Разве его там много осталось?

Тихон. Та було чимало. Покійні ваші папаша ящиками його купували... А тепер, мабуть, Прокошка його попереховував. Такий не переховав?.. Гад, одним лицем гад!.. Як же ми тепер будемо без вас?

Смородина. Этого уж я не знаю.

Тихон. А я знаю! Тепер воно кожному видимо, що я за те, що не крав, зостався у дурнях!.. Ловко? Не слід було зівать: честь заховати у одну кишеню, а те, що плохо лежало, — у другу!.. Тепер хоч живцем пропадай... Прокошка проковтне нас, не жувавши. Куди ж нам тепер?

Смородина. Ты не знаешь, куда вам, а я тоже хорошенько не знаю, куда мне. Мы как будто на перепутьи.

Тихон. Ні, на руїнах! Але що вам? Вам скрізь шляхи простяглись.

Смородина. Так воно тобі здається.

Тихон. Бо ви барин!..

Смородина. Вот в этом-то и... штука, что барин я!

Тихон. От тобі і Прокошка, маладця! Сокіл з місця, а ворона на місце? Тільки не ворона, а достомітний гад!..

ЯВА 3

Ті ж і Шклянка.

Шклянка (до Тихона). Ти чого сюди приперся? Отже я тобі сьогодні таки шию намілю!

Смородина чита газету.

Тихон. Та я той... по ділові.

Шклянка. Це так обкопуєш дерева в саду?

Тихон. Хіба то лакейська робота?

Шклянка. Коли служиш у мене, то роби все, що звелю. Сьогодні мені треба лакея — ти лакей, а завтра пошлю тебе на іншу роботу: чи скот пасти, чи свиней, — ти пастух.

Тихон. За рідних панів цієї моди зроду-віку не було, щоб лакей...

Шклянка. А в мене моя мода. А не хочеш скорятися моїй моді, то убирайся з двору під три чорти.

Тихон. Чи чуєте, паничу? І уберусь!.. От візьму та з паничем і поїду.

Шклянка. Ти таки паничеві й потрібний.

Тихон. Авжеж, що потрібний. Правда, паничу?

Шклянка. Там ще, у Петербурсі, не бачили таких, як ти.

Тихон (до Шклянки). Згадаєте Тихона, як пізно вже буде; каятиметесь, та не вернете. Як понаїздять на празниках гості, хто їм у вас порадою без мене дасть?..

Шклянка. Почни базікати!..

Тихон. Ловкі пани повилуплювались, що не тямлять, кому де сісти, і як яку страву їсти — чи ложкою, чи виделком?

Шклянка. Аби було що їсти, а способу доберуть. Аби було де сісти. (Сідає.)

Тихон. Подаси йому шалхветку, а він нею носа сякає!..

Шклянка. Іди, іди вже відсіля!..

Тихон. Паничу, візьмете мене з собою?

Смородина. Нет, не возьму.

Шклянка (регоче). А що, Тихоне, поїхав покосом?

Тихон. Якщо так, то я в город подамся.

Шклянка. Туди тобі й дорога скатеркою прослалась. Іди та мерщій складай чаймайдани, щоб на поїзд не спізнився.

Тихон. Ну-ну, дожились!.. От тобі і здрастуй: честь єсть, а хліба дасть Біг!.. (Убік.) Гад достометний, кракадив! (Пішов.)

Шклянка. Ціла юрба зосталась оцієї наволочі, дармоїдів — нащадків панської примхи!.. Лізе до тебе у вічі, клянда, скимлить, щоб взяти його хоч за шматок хліба... Пошкодуєш його, візьмеш, підгодуєш трохи, підживиш, він зараз і почне тобі теревені розводити; а роботи ніякої з нього не питай... Оця гаспидська хабота і знищила панів; вона їх стріскала!.. Щоб годувати десятками отаких лежнів, то треба ж мати мільони капіталів, та й тих не вистачить!..

Смородина. Ну, довольно!.. К чому об этом!..

Шклянка. Не наравиться?.. Вам все не наравляться мої речі, а я, ей-ей, добра вам бажаючи...

Смородина (п'є вино). Кстати! Много ли еще вина осталось там, в погребе?

Шклянка (убік). Ага, ось про що Тихон тут язичив!.. (До нього.) Де ж там вино те зосталось? Порожніх пляшок чимало є... Желаете хіба пляшки порожні забрати?.. А вина, либонь, одна чи дві пляшечки... По правді кажучи, не додивлявся гаразд, бо як воно мене не цікавить...

Смородина. Что же покупщики мебели не являются?

Шклянка. І мій совіт: продать би вам найскорій мебулі та окопажі...

Смородина. Да я об этом только и хлопочу!

Шклянка. А що я вам посовітую...

Смородина. Что такое?

Шклянка. Як зберуться купувати ваші мебулі і усякі причандали... Хоч вони, ті мебулі, мені зовсім не потрібні...

Смородина. Ты и не покупай.

Шклянка. Стривайте-бо. Кажете: «Не покупай!», а ежелі купити хочеться? Мовляв, і хочеться, і колеться... Ну, як і ми звикнемо сидіти на м'якому, то на тверде чи скортить сісти! Це ж все рівно, що після солодкого гірке їсти. У мене ж до того ще й натура чудна якась: як тільки сів на м'яке, кортить зараз і лягти; а як чоловік ляже, то чи довго йому й заснути?.. Може, через те і пани здебільшого такі вутлі та м'яві до праці, що вони звикли все на м'якому сидіти?

Смородина. Но к чему эти разглагольствованиа?

Шклянка. Як то к чому? Чували ви про Макущенка?

Смородина. Что про Макущенка?

Шклянка. Ось послушайте. Як купив він у господина Бугаєвського землю з хоромами та з мебулями, то зараз так і спантеличився...

Смородина. Мне же какое дело до какого-то Макущенка?

Шклянка. «Каково-то?» О ні, ви так не кажіть! Макущенко зовсім не *какой-то!* Він чоловік іменитий, мало не шість тисяч десятин землі має. Ач, що кажуть: *какой-то...* То чоловік з великим розумом і з незчисленними копиталами. Він із лакеїв, а мало вже не в дворяне виперся!.. Ви б подивились, скільки у нього медалів та ордерів!.. От тобі і *какой-то!*

Смородина. Ну и преклоняйся пред ним, если он тебе так нравится, а мне-то что же?..

Шклянка. Стривайте-бо. Теперича він почав у карт грати, вино пить заглянишне і аж дві газети отримує!.. Накупив дочці хартиплянів; а синів — одного у охвицери хоче призвести, а другого лагодить до гімназії!.. Так як ви об цьому полагаете?

Смородина. Да мне-то какое дело до него?

Шклянка. Як по вашому розсудженію, чи слідує так?

Смородина. Следует ли так детей воспитывать, как он, что ли?

Шклянка. Именно.

Смородина. А по-твоему, надо, чтобы из дочерей выходили кухарки, а из сыновей свинопасы. Так, что ли?

Шклянка. Хоч і не зовсім так, но почти... Мое понятіє, щоб жінка перш усього знала, як зварити страву, як сорочку пошити, як хату опорядити... А до хвиглів-миглів можна привичаїтись і опісля, бо то не хитра штука.

Смородина. Ну вот и дай совет твоему именитому Макущенку, чтобы и он твоей методы придерживался.

Шклянка. Стривайте-бо. Видите, скільки я не придивлявся до пань та до панночок, то постеріг, що вони точно моди усякі чудесно пізнають; ну до хазайства або до господарства так і зовсім незугарні. Через те, на мою думку, як

тільки трохи-трохи, мовляв, похитнеться діло, вони зараз падають духом, умлівають та ногами пацають... От їх зараз і спобігає скоропостижне розореніє і злидні!.. І знов чоловік, котрий вмітиме свиней пасти, так той знатиме ціну кожній денежці. Чи так я розсуждаю?

Смородина. Ах, если бы ты только знал, как ты мне надоел уж своей философией...

Шклянка. Справді? А я желав би з вами бесідувать як-найчастіш...

Смородина. Сделай мне, пожалуйста, одолжение, пошли ты сейчас человека за жидами, покупщиками мебели, потому что я, кажется, скоро тут с ума сойду.

Шклянка. О, нехай Бог боронить!.. Я вже посилав, ще вчора посилав у містечко за жидами, а сьогодні сповістив сусідів і тут одного німця-колоніста.

Смородина. Поскорей бы продать все это и уехать.

Шклянка. І уїхать? Ловко!.. Стало бить, без послідствій?

Смородина. Что такое?

Шклянка. Нічого... То я так обмовився. Уїжджайте-уїжджайте!..

Смородина. Объясни, пожалуйста!

Шклянка. Що ж тут об'яснять? Єжели без нікотрих послідствій, так треба скорій вам їхать... І, кстаті, незабаром приспіють жнива, а там і молотьба. Мені знадобляться кімнати, у котрих ви живете... Вимбарів у мене нема, всього один, куди я з хлібом подінусь? Ваші покійні папаша все хвигелі настроювали, щоб було де гостей приймати, а про вимбари не пеклувалися... Хлібця у мене, дякувати Господеві, вродило доволі, аби спроможність убрати його в свій час. Так я рішив половину дома зайняти під зерно.

Смородина. Ты барский дом намерен в амбар превратить?

Шклянка. А що ж, царимонитись з ним? Я вже з хвигелів хліви переробляю. Покійний барин так, бувало, ще хліб на пні стоїть, як вони вже його увесь продадуть; а нам спішити продавати його нічого, нехай лежить, доки ціна підросе; в загрянці ми не хапаємось і в Петенбурхи не вчащаємо...

Смородина. Да-да! И умно поступаете, вы лучше нас умеете жить.

Шклянка. Ні, ще не зовсім навчились, але стараємось. О, то наймудріша наука: уміти жити!

Смородина. Ты, кстаті, и парк уж сруби!..

Шклянка. Це ви розумний совіт даєте: зрубаю і парк! Нам у проходку ходить нема часу, та й доки ті дерева ростимуть?

Смородина. Так-так, практично; а что практично, то умно. Но ты о каких-то последствиях намекнул... Что это за последствия, хочу я понять?

Шклянка. Значить, жалаєте, щоб я откровенно. Можна і откровенно. Будемо ми так розсуджати: я при семействі, а ви кавалер...

Смородина. Ну-ну?

Шклянка. Так я нащот женського положенія...

Смородина. Что же это за женское положение?

Шклянка. Не хитруйте, паничу!.. Бачу я, що ви добре розумієте, куди воно йде...

Смородина. Послушай, Прокофий! Ты хочешь меня вывести из терпения?

Шклянка. Невже вам не ясно? Та це ж кожному ясно, так ясно, що й присвічувать не треба... У мене одна дочка, друга, третя...

Смородина. Ну, так что же?

Шклянка. А люде... Кто людям зможе затулити рота? Одному не успієш затулити, як вже десятеро роззявлять... Нам же навіщо це?

Смородина. Да что такое «це»?

Шклянка. Значить, я про усякі *моралі*... Колись там ви, походжаючи по садку, зачепили мою старшу дочечку, Хвесю... Розмовляли з нею чи жартовували... А люде постерегли і почали язичити.

Смородина. Вот что? Это... Это уж совсем ново для меня!..

Шклянка. Язичество! Не дивуйтеся!.. У нас їх сила-сьильна, тих язичників, бо то таке зілле, що без посіву родить. Так, кажу, почали язичити, чи, по-вашому, спльотничать, а тепер вже галять, щоб нібито ви думаєте сватати Хвесю.

Смородина. Я?.. Да с какой стати?

Шклянка. Га? Нема ікстати?.. Бачите, от воно і виходить, що без послідствій!.. Понімаєте тепер?

Смородина. Уверяю же тебя, что я никогда и не думал жартовать с твоей дочерью!..

Шклянка. Вам, звісно, воно шуточки, а нам... Бачите тепер самі, що вам вже ніби і незручно тут засиджуватись.

Смородина. Это какая-то сплетня, наглая ложь!..

Шклянка. Ну, що ж, ежели відрікаєтесь, то їдьте собі з Богом!..

Смородина. И кто это мог так истолковать мое поведение по отношению к твоей дочери?

Шклянка. Що дочка моя не при вшитанії і малограмотна? Зате вона многоденежна!.. Я теж малограмотний, одначе і господин справник зо мною приятельствуют і в гості до себе

запрошують; і господин земський начальник садовлять мене у гостиній... А згодом, може, дасть Бог, що я і в губернатора сидітиму за обідом. Макущенко хвалився, що вже сидів не раз.

Смородина. Да пусть он сидит хоть и у министра, мне до этого дела нет!. Но мне обидно даже, что какой-то сплетник...

Шклянка. Гордуйте скільки завгодно, а нарешті самі колись переконаєтесь, що за грішми далеко тепліш дихається, ніж за грамотністю.

Смородина (*не слуха*). Бежать отсюда поскорей!. Да что ж это покупатели и до сих пор не едут? (*Пішов до вікна і дивиться.*)

Шклянка. Значить, рішительно без посліdstвій?.. (*Помовчав.*) А я вам скажу ось як. Єжели вже на те пішло, то діло не стало б за тим, щоб хоч і в перву гільдію записатись... Купецькі ж дочки виходять заміж за вчених і за князів?..

Смородина (*шука в кишенях*). Где это мой портсигар? Эй, Степка! Где этот дурак? Вечно, каналья, уходит куда-то!.. (*Пішов в бокові двері.*)

Шклянка (*вслід*). Так ти такий?.. До тебе з Богом, а ти з рогом?.. Ач, дворанин, грамотій!.. Ваше високоблагородіє!.. А їсти чи є що у високоблагородія? Бач, злидень, а кирпу догори підійма. Я жалав тебе наградить, а ти... Їдь к бісовому батькові! Я знайду своїм дочкам полковників, а може, і генералів!..

ЯВА 4

Параскева Митровна і Шклянка.

Параскева Митровна. Ну що, старий?

Шклянка. Скільки вже разів прохав я тебе, щоб ти не звала мене *старим*? У нашім становищі незвичайно обіходитись по-простому.

Параскева Митровна. Коли ж звикла... Думка сказати так, а язик візьме та й белькне по-своєму.

Шклянка. Коли на панів закандзюбились, то слід і панських звичаїв уживати.

Параскева Митровна. Та звісно, без примхів не можна, алє як воно ще недавно, то...

Шклянка. Що ж, упоралась?

Параскева Митровна. Позливала з пляшок у бочонки: білі вина у один бочонок злила, а червоні — у другий...

Шклянка. Отак безпечніше... (*Показує очима на кімнату, куди пішов Смородина.*) А то опаска брала, щоб не довідався.

Параскева Митровна. Як вже наповнила бочонок з червоним, так одна пляшка ще зосталася, а я взяла та й вилила її у біле.

Шклянка. Все рівно вино. А чи воно біле, чи червоне, чи червонувате, то однаковісенько на смак...

Параскева Митровна. Авжеж, аби вино. Ну що ж, старий, чи то пак, що, мій друг, балакав ти з Рахвалом?

Шклянка. З Рахваїлом-бо.

Параскева Митровна. Та все рівно.

Шклянка. Піди ти з ним побалакай.

Параскева Митровна. Як? Що?

Шклянка. Не туди Рахваїл дивиться... Без нікотрих послідствій.

Параскева Митровна. Хіба?

Шклянка. Бо він дворанин, високоблагородіє!..

Параскева Митровна. Ач, злидень, обшарпанець!.. То чого ж йому тут і засиджуватись, швидш його здихайся!..

Шклянка. Учений, вихований!..

Параскева Митровна. Не вмiла капосна дівчина привабити, не вмiла. З лиця, як і я, вдалася, та натурою зовсім не в мене. Он як я була колись!..

Шклянка. Краще не згадуй про минуле.

Параскева Митровна. Чому?

Шклянка. Як воно тепер без нікотрої надобності, то навіщо ж згадувати?

Параскева Митровна. Ти й досі, може, ревнуєш?..

Шклянка. Пустиковину провадиш!..

Параскева Митровна. Не по батькові, як бачу, і Рахвал пішов.

Шклянка. Ще ж таки? От уже того я не терплю!..

Параскева Митровна. Бувало, покійничок у залицянні каже мені: «Хочеш, Паша, я розведу тебе з Прокошкою і сам ожениюсь на тобі?»

Шклянка. Оцього-то вже ніколи він не казав!

Параскева Митровна. Хрест мене побий, що казав. Щоб я до завтрього не дожила, коли не казав!.. Не віриш?..

Шклянка. Ой гляди! Покара тебе коли-небудь Господь за те, що отак задарма клянешся, і не зоглянешся, як покара!..

Параскева Митровна. Пипоть тобі на язика!..

Шклянка (усміхається). А що, злякалась? Іди вже, бо он Рахваїл вертається сюди.

Параскева Митровна. Ану приревнуй ще до Рахвала!..

Шклянка. Що це на тебе сьогодні найшло?

Параскева Митровна. Не наравиться?.. Ну, годі, мій друг, то я пошуткувала... Не вмiла канальська дівчина привабити, не вмiла!.. (Пiшла.)

ЯВА 5

Смородина (входе). Может быть, покупщики сегодня и не явятся?

Шклянка. Чого б їм не явиться? Являться!.. Так я з мебурями ось як обміркував.

Смородина. Что-нибудь новенькое? Порадуй.

Шклянка. Хоч ви з нами без нікотрих послiдствiй, але мені шкода буде, як жиди або другі покупщики обдурять вас на мебурях...

Смородина. Будто?

Шклянка. Вірте совісті!.. Так я согласен ось як. За кожную вещь, котру жиди у вас виторгують, я гривеника на рублик набавляю, і нехай краще ті мебурі тут зостануться...

ЯВА 6

Ті ж і Стьопка.

Смородина. Послушай ты, франт, ты где это вечно пропадаешь?

Стьопка. Положим, што хрант, ну только у меня сапоги не в рант і жилет не пікс, і нос не в табаке.

Смородина. Что такое?

Стьопка. Ну да. И голова не в сале, и не хожу по зале.

Смородина. Ты, кажется, пьян?

Стьопка. А ежели и так?.. Там жиды приехали.

Смородина. А, наконец-то!

Шклянка. Так ви согласні на мое розсужденіє?..

Смородина. Да... Хорошо!.. (До Стьопки.) Зови жидов!..

Шклянка. Я сам їх покличу. (Пішов.)

Смородина. Ты это по какому же случаю надрызгался?

Стьопка. По самому торжественному.

Смородина. Мне это, милый, не нравится.

Стьопка. Как угодно. Вы пожалуйста мне расчет, потому что я больше служить не согласен.

Смородина. Это почему?

Стьопка. Не имею согласия.

Смородина. Да почему же?

Стьопка. Потому, как каждой чаловек іщить хвунда-мента своего, і как я хвундамент отискав...

Смородина. Какой фундамент?

Стьопка. А такой. Што прежде, значить, я бил, по-книжному говоря, безхворменной суб'єкт, а тепер знайшол я якор

спасенія... Ежели чаловск знайдець свой хвундамент лібо якорь спасенія, то тут йому надобно і вхопіться обома руками, і сей-час невидимо і дом на том хвундаменті возростьоть... Так і книга Соломон Мартин Задека пророчествує¹. Втікати от свого таланту — разві я какой сумашедчой дурак?

Смородина. В ком же это твой хундамент?

Стьопка. У Магдалині Митровні.

Смородина. Вот так убил бобра! (Сміється.)

Стьопка. Що вона сколько-нибудь рябувата, так эта катастрохва провзошла у нейо опосля того, как вона була ключницей у одного барина; і ногу ей одну, не в мою міру, звело від оспенной болезні позаторік...

Смородина. Да она же старуха.

Стьопка. І на ето я без вніманія!.. Главное дело — дві тисячі рубликов, готовеньких. Што ж, мені однять у нейо, чи как?.. Тепера как вона сестра тутошней хазяйки, то я смело могу поступить за прикажчика до Прокопія Демидовича, разві не прямой роцот?

Смородина. И ты решил уж это бесповоротно?

Стьопка. Даже уже і поблагословились. То ісь, признаюсь вам, барин, как увидав я у нейо капитали, вииняла вона їх, значить, із сундучка, і так вот показує мені, так вірите, меня неначе лихорядка затрусил... І такое у моїй голові упрямоє согласіє з'явилось: либо убить її, либо жениться! Тольки на што ж убывать? Ето, кажется, і гріховно і без надобності?..

Смородина. Хорош ты, как вижу, гусь!..

Стьопка. Што ж, я жалаю бить капітальним чалавском... Ви мнє, барин, сьогонда пожалуйте і роцот.

Смородина. Сегодня?

Стьопка. Да, безотложно!.. Потому што завтра ми і до вінця, штоб все діло скоропостижно...

Смородина. Хорошо... Поди-ка узнай, почему это жиды так долго не идут...

Стьопка. Барин! А ви можете быть у меня за шахвера?

Смородина. Нет... Я, вероятно, сегодня к ночи уеду отсюда.

Стьопка. Жалко!.. Прийдьотся отискувать другого какогось порядочного шахвера. Вот тебе і «вопрос, почему ходиш бос»!.. А ответ — «сапогов нет»! Неприятная ілюстрація. (Пішов.)

Смородина. Всех обуяла страсть к наживе, всех заполонил капитализм, всех, до Степки включительно!.. (Ходє по кімнаті.) Однако куда же я отсюда поеду? В Петербург? Но туда без денег нечего и нос показывать; а денег нет, и в перспективе никакого наследства не предвидится. Скверно, глупо, обидно!.. Уж не запишеться ли мне и впрямь кандидатом в зем-

ские начальники? Предводитель, кстати, советовал... Мы с ним в каком-то родстве, он должен похлопотать обо мне... Да неужто же и в самом деле я не поеду в Петербург?.. Увы-увы!.. Разве я смогу продолжать службу на какие-нибудь 50 рублей в месяц? Это немыслимо!.. Прощай, Петербург!.. Прощайте, товарищи лихие, друзья беззаботные, собутыльники бесшабашные!.. Прощай, Палкин, Кюба, Аквариум, Аркадия... Прощай, цыганка Соня!.. Ах Соня-Соня!.. (*Наспівує.*) «Ночи безумные, ночи...»² (*Помовчав.*) А интересно бы на всякий случай осведомиться, сколько бы Прокофий дал за своей Хвесей? Ведь Хвесья недурненька собой!.. А состояние Прокофия, говорят, и в триста тысяч не упрячешь... Дал ли бы он тысяч сто за Хвесей? Сто тысяч ведь недурно!.. Даже хорошо, очень хорошо!.. Тогда можно и Петербург навестить, и Аркадию, и Соню!..

ЯВА 7

Смородина і Феся.

Феся. Папаші тут нема?

Смородина. Сейчас был.

Феся. Уїжджаєте?

Смородина. Да, пора уж, загостился я у вас.

Феся. Хоч би подарували мені що-небудь на пам'ятку.

Смородина. Что же вам подарить? (*Набік.*) У нея очень недурной профиль! (*До неї.*) Ну, вот хотите, я подарю вам комод или другую вещь?

Феся. Комод? Він же недешевий!

Смородина. Так что же?.. Возьмите его себе.

Феся. Спасибі. От пам'ятка, так пам'ятка! Куда ж ви уїжджаєте?

Смородина. Да, вероятно, в Петербург. (*Набік.*) Она очень миловидна!.. (*До неї.*) А вы бы не хотели, чтобы я отсюда уехал?..

Феся. Хіба я могу вам заборонить?

Смородина (*набік*). Покраснела, как хороша в ней эта стыдливость!.. (*До неї.*) Но вы бы не были против того, чтобы нам... чтобы нам почаще видеться?

Феся. Навіщо?

Смородина (*набік*). Как она наивна! Да это один восторг!.. (*До неї.*) Как это «навіщо»?

Феся. Хіба я ще на вас не надивилася?

Смородина. Как? Но, но скажите, я нравлюсь вам?

Феся. Мені таке ніколи і в думку не впадало.

Смородина. Отчего же? Ну, а что, если бы... если бы я сделал вам предложение?

Феся. Яке пропозиція?

Смородина. Если бы посватался на вас?

Феся. Попробуйте прислать старостів, побачите, якого гарбуза вчеплю їм, що й не дотягнуты!..

Смородина. Что такое?

Феся. Ось присилайте лишень старостів!

Смородина. Вы, вы... А разве у вас есть уже жених?

Феся. Вам про те не слід знати.

Смородина. Вот что?.. Но ваш отец...

Феся. Хотів би, щоб я за вас пішла заміж? Чула я це вже двадцять разів!.. Мало чого отцеві не схотілося б, так я ж маю свою волю.

Смородина. Значит, вы не желаете быть дворянкою, барыней?

Феся. Мало б чого кому не схотілось, так хотій же невис-тача. Яка з мене була б дворянка чи бариня? Зверху панство, а всередині — хамство; про людей — тихо, а про себе — лихо?!

Смородина. Вы, вы совсем не похожи на... на многих!.. Вы так трезво смотрите... Да, вы с характером... Мне кажется, что я мог бы полюбить вас!..

Феся. Коли до цього часу не полюбили, то вже надалі не варто і сподіватись.

Смородина. Я теперь только обратил на вас внимание и вижу, что вы далеко не то, чем я воображал вас... Серьезно!.. Вас нельзя не уважать... не полюбить!..

Феся. А я вас ніколи не полюбила б.

Смородина. Благодарю за откровенность. Это почему же?

Феся. Не знаю, почему! Ви не до душі мені! Окрім того, ви вже й старі задля мене...

Смородина. Стар? Да мне всего 30 лет!

Феся. Хіба ж не старі? У нас такого доходжалого парубка дядьком дражняты!.. Ондечки у вас і голова лисіє!.. Авжеж, дядько!

Смородина. Ну, вы уж слишком щедры на комплименты...

ЯВА 8

Ті ж і Шклянка.

Шклянка (до Фесі). А тебе мати гукає, там муку привезли з млина, треба переважить і записать.

Феся. Зараз іду. Папашо! Мені Рахвайл Владимирович, спасибі їм, подарували отой комод.

Смородина. Да-да, возьмите его себе!..

Шклянка. Бачиш, дурочко, які вони до тебе добренькі, а ти, певно, і подякувати не тямиш до ладу?

Феся. Чого ж би то я була така незвичайна? Я їх подякувала, ось спитайте!..

Смородина. Да-да!.. *(До неї.)* Я надеюсь, что мы с вами останемся друзьями?

Феся. Як це так?

Смородина. Вы не будете меня лихом поминать?

Феся. За віщо ж? Ох, треба бігти, а то мама лятимуть. *(Хутко пішла.)*

Шклянка. Про віщо ви тут з нею розмовляли?

Смородина. Да так, вообще... Я должен тебе сказать, что она весьма неглупая девушка.

Шклянка. Та їй і ні в кого було вдатись дурною! Стривайте ж бо, щоти я й забув принести, а покушчики вже йдуть. *(Пішов.)*

ЯВА 9

Ті ж, Шльома і Гершко.

Шльома. Вот і мі! І Гершкі Столяров іждесь!..

Гершко. Моє поцтеніє! *(Простяга руку Смородині.)* Не пізнаєте міне? *(До Шльоми.)* Вони, кажеться, не пізнають міне!.. Вдівітельно, га?.. Скільки разов шіл кастюмчік, как ві білі отаково ісцо клеїне дитю.

Смородина. Ах, помню-помню! Ты всегда портил мне платье, и отец часто трепал тебя за пейсы.

Гершко. Ну, што біло шкверного, зачіво спомінать? Лучче всігда хорощіво спомінать. Как жарко на воздых... Можна стакан віно?

Смородина. Пожалуй, пей!

Гершко *(налива і п'є)*. Харощіво вино! Я люблю харощіво вино!..

Шльома. Каково можете іметь необхідімость от нас? Ви присилалі мужік за намі, га?

Смородина. Я мебель продаю... Но вас пока только двое?

Шльома. Ето ніцево, ми і два можім хорощіво деньгі давать.

Смородина. Авось, кто-нибудь еще явится?

Гершко. Я буду обсматривать мебель. *(Пішов в бокові двері.)*

Шльома *(оглядається)*. А разві, звиніте, етот Прокошкі, етот грабітельник, машельник, та он ісцо не вшево у вас ограблівал?

Смородина. Я этих разговоров терпеть не могу!

Шльома. Звиніте. Я только хотел вам ісказать, што как мой папонька, котрій бил бальшушчіво приятель із вашого папашу...

Смородина. Не выдумывай, пожалуйста!..

Шльома. Побей мене в душу, Господь! Ваші папаші, та оні так аважалі маєво папоньку, што дай, Бог, міне такечки!.. Мосго папоньку школькі разов хотелі брать ув папашесіі іменію у вашіво папашу, ну толькі этот шарлатан, халамиднік Прокошкі!..

Смородина. Замолчи!.. Я не хочу тебя больше слушать.

Шльома. Я молчу!.. Я молчу, но толькі я должен говоріть. Когда этот паскудник, хамула, он із мене кров смокчить, то зачіво я не могу із него кров смокчить, га?

ЯВА 10

Ті ж, Шклянка з щотами і Гершко з бокових дверей.

Шльома. А, Прокопій Демидович, как вашево здоровлі?

Шклянка. А тобі навіщо?

Шльома. Ну, жвесно!..

Гершко. Прокопій Демидович ушьо шуткують!..

Смородина. Ну-с, господа покупатели!

Шльома і Гершко. Что таково?

Смородина. Да вот относительно мебели?

Гершко. «Относительно мебели»? Шльоми, ти віділ относительно мебалі?

Смородина. Я продаю всю мебель, что здесь и там, в тех комнатах, кроме вот того комода.

Шльома. А почему кроме вот того камоди?

Смородина. Он подарен мной.

Шльома. Слішіш, Гершкі: «Он подарен мной!» Хороший камод!

Гершко. Хороший камод!

Смородина. Затем картины, драпри, зеркала...

Гершко. Шльоми, слишіш? Они продають картіни, драпри, зеркала...

Шльома. А камода не продають.

Гершко. Оні говбрать: «Он подарен мною».

Шльома. Превосходного камод!..

Гершко. Што-нібудь особеннаво!.. А Прокопій Демидович не купують мебаль, картіни, зеркала?

Шклянка. Вони мені без надобності.

Гершко (до Смородини). Ви позваляйте обсматривать мебаль, картіни, драпри, зеркала?..

Смородина. Ты уж раз осматривал. Ну, осмотри еще. (Показуе рукою у другу кімнату.)

Гершко. А тот камод не продаете?

Шльома. Отлічнаго камод!.. Это што-нібудь особеннаво.

Гершко. Ну, они говбрать: «Он подарен мною».

Гершко і Смородина одійшли у бокові двері.

Шльома. Прокоп Демидович!.. Ви не будете нам мішати купувати?

Шклянка. Відчепись ти від мене! На бісового батька мені ті небулі?

Шльома. Я знаю, ви благородново человек. Я вшегда гавару: нема у нас у вша акружності таково благородново, як Прокоп Демидович!..

Шклянка. Справді?

Шльома. Не верите? Как цесний человек!..

Шклянка. І я скрізь тобою хвастаюсь, кажу, нема у нас на всю округу такого, як Шльома Каплан, мошелника.

Шльома. Вше ви шуткуете, хай будете здорові.

Шклянка. Та шуткую ж. Чуєш ти, чортів свате! Ви Рахваїлові великої ціни не давайте за небулі. Ти придивись до них гарненько; хоч вони і червоного дерева або горіхового...

Шльома. Уй, червоново, не может быть? (*Обгляда крісло.*) Побей міне в душі, Господь, ето антик!..

Шклянка. Який антик?.. Дешевше купите — більший бариш матимете. Тут як дізнається Макущенко та прибіжить!..

Шльома. Уй, нехай він краще не прибіжить!.. Его грабительник, халамидник!..

Шклянка. Рахваїл прохав, щоб я за ним послав.

Шльома. Ну, і што же?

Шклянка. Та ще не посилав, а мабуть, оце зараз пошлю.

Шльома. Не треба!.. Зачіво етот шарлатан?.. Наш магарич, помімаєте?

Шклянка. Ну, гаразд.

Шльома. Ви високоблагородний человек! Благодаря вам за вашіво хорошово слова!..

ЯВА 11

Ті ж, Смородина і Гершко.

Гершко. Ужасно жарко. Можна п'є вино?

Смородина. Пей!

Гершко. Хорошево вино! Я люблю хорошево вино. Шльома, ти не піл етава вино? Попробуй, какова хорошіво вино...

Налива йому. Шльома підходе і п'є вино; обоє починають джерготати, іноді чутно фрази: «Антик», «Іх бін аїд», «Халамидник», «Шволоц», «Ето што-нібудь особенного»...

Шклянка (*до Смородини*). Гляньте, як змовляються.

Смородина. Ну-с, господа торговці?

Гершко. Ша, Шльомі! Што таково?

Шльома. Ша, Гершкі! Што таково?

Смородина. Да относительно мебели?

Гершко. Относно мебелі? Шльомі, ті ісцо не віділі у та комнаті относительно мебелі? Іді, обсматривай! Га? Ужасно жарко!.. *(П'є вино.)*

Шльома. Как жаль, что тот камод, та он не продайтся.

Гершко. Они ж говорять: «Он подарен мной!»

Смородина. Не лучше ли будет, если мы устроим нечто вроде домашнего аукциона?

Гершко. І хорошиво дела.

Шльома. Хто больше? Отлічнаво комерція! Хочу обсматривать мебелі, картини, драпрі... *(Пішов у другу кімнату.)*

Гершко. Ужасно жарко! *(П'є вино.)*

Смородина. Эй, Степка!

Входить Стьопка.

Позови там еще кого-нибудь, и выносите сюда всю мебель из тех комнат.

Стьопка. Слушаю-с. *(Гука у двери.)* Явдокиме! Дядьку Тихоне, а йдіть сюда!

Входят Тихон і Явдоким.

Смородина. Выносите сначала диван.

Пішли слуги.

А ты, Прокофий, записывай, за сколько какая вещь будет продана!

Гершко. Акіратнаго комерція!

Шклянка. Ви командуйте, а я стукатиму, як на аукціонах бува. *(Вийма записну книжку і олівець.)*

Шльома *(входе)*. А знаєте, чего я вам іскажу? Мебелі довольно подержанаво, обівки діравое... Прокоп Демидович, кладіть ви ціну по шовісті.

Шклянка. Ні, я не хочу заплутуватись у це діло; я тільки записуватиму, котрий з вас яку вещь купе і за яку ціну.

Гершко. І хорошива дела. Может бить, Шльомі дорожче будет давать, а я предлагаю за диван крайнява ціна по шовісті: десять рублей. Шльомі, кім гер!

Пішли в другу кімнату.

Тихон *(несучи з Явдокимом дивана)*. Як пощезло панство у нашім краї, то так пощезнуть і небулі...

Шклянк а. Ти б краще не розпускав свої верші.
Тихон. Хіба я не правду кажу?..

Постановивши дивана, пішли.

ЯВА 12

Ті ж і Кулик.

Кулик *(кричить за дверима)*. От того я ненавидю, от того я не хвалив!..

Шклянк а. О, це вже Кулик у чімсь непорядок запримітив.

Кулик *(входе)*. Тьфу, гидота, бачити не можу!..

Шклянк а. Чого це ви розквотались?

Кулик. Чого ненавидю — того ненавидю!..

Шклянк а. Поздоровкайтесь же спершу.

Кулик. Та хоч і здрастуй! *(Чоломкається.)* Тільки як ти мені не викорениш отого чорт зна чого, то я і в двір до тебе не загляну.

Шклянк а. Скажіть-бо товком, що таке?

Кулик. Навіщо ти насіяв баклажанів на баштані, навіщо?

Шклянк а. А хіба що?

Кулик. Ненавидю! Викорени, щоб і близько не смерділи.

Шклянк а. Ну, то вже жіноче рукомесло.

Кулик. І жінці скажи, щоб викоренила, бо так ненавидю, що аж з душі мене верне!.. *(До Смородини.)* А ви ще тут, паничу? Довгенько гостюєте! Я думав, що ви вже до Петенбурха доїздите. Здрастуйте! *(Подає руку.)*

Смородина. Мы с вами не знакомы!

Кулик. То будемо знакоми! *(Хпає його за руку.)* Та нуте, не царамоньтесь!.. Мене звать Кулик. Тільки не той кулик, що на болоті кричить «кигик». Бо то чайка-чубайка!.. *(Регоче.)* Коли ж ви від нас від'їздите?

Смородина. Это мое дело!..

Кулик. Я чув, що у вас там довгів багато, чи правда?

Смородина. Отстаньте!..

Кулик. Хочете, я вас навчу, як від довгів утікати?

Смородина. Я не нуждаюсь ни в чьих советах!..

Кулик. Хіба думка виплатить? Чим же?

Смородина. Это не ваше дело!

Кулик. Я вам ось що посовітую. Зоставайтесь краще з нами. Я кому не посовітую, то все на добре! От були б у Прокопія за писаря у економії, він вам карбованчиків з півтора ста дав би на рік! Тільки що Прокопій клятий до роботи, з робочого видавлює олію!..

Смородина. Давайте ваши советы кому-нибудь другому!..

Кулик. Що другому, я вам совітую.

Смородина. Это, наконец, на... надоедает!..

Кулик. От у мене два онуки до грамоти аж пишать, ви б їх вчили... Я рубликів з п'ять або й шість дав би вам у місяць, га?

Смородина. Отвяжитесь вы от меня! Если вы явились покупать мебель, так покупайте!

Кулик. Я на такі дурниці не купець. Сидітиму на ослоні краще або на пеньку, ніж на кріслі. Ви посовітуйте, щоб я взяв ще газету в руки та встромив очі в неї, як дурний Макущенко!.. Онуків грамоти вчить треба, це правильно; а нам слід зоставатись такими, якими й до цього часу були... Сгодні, паничу?

Смородина. Да оставьте же меня в покое.

Кулик. Можна і зоставить. (До Шклянки.) А де твоя жінка? Піду і скажу їй так: якщо, кумо, не викорениш зараз баклажанів, так я тобі більше не кум. (Пішов.)

Смородина (вслід йому). Что за нахал!..

Шклянка. Він точно що чудак!.. Ну тільки добродітельний! Щоразу на Різдво і на Великдень наміня грошей рублів два-три на копійки та й роздає біля церкви бідності... Він має більш тисячі десятин землі, а з отого кожуха, що на ньому, не хоче переодягтись не то що в сердука, а хоч би в джигетик чи в чемерку... Вже годів з п'ятнадцять, як я його знаю, все він носить отого кожуха; увесь полатаний, геть зашкаруб, і чим тільки не смердить від того кожуха, а він його носить.

Я В А 13

Ті ж і Пфейфер, потім Шльома і Гершко.

Пфейфер. Морген! Что, уже продаваль мебель чи не продаваль мебель?

Гершко. І ви, Август Карлович, хотіть купувать?

Пфейфер. Не твоя тела!

Шльома. За чіво ви такі сердіти?

Пфейфер. Пашля к свинья!..

Гершко. Вус?

Пфейфер. Мальчіт!.. Ви жидовські человекі. (Показує на Шльома і Гершка.) Еті две гроссмошенник!.. Он мені пшениц купуваль, я не успеваль гляз отворочаль, он мене сичас надуваль!.. О шорт!.. Какой мебель продаваль?

Смородина. Продається по частям. Вот сначала этот диван.

Пфейфер. Пятнадцать рубль.

Шльома. Шо такова? Шестнадцать!

Пфейфер. За палтінник!

Гершко. Уй, ви дайте шестнадцять з полтіном? Семнадцять!

Шльома. Восемнадцять!..

Гершко. Хорошаво гешефт! Ви слішіте, ето Шльома дают восемнадцять!.. Пусть пакіпаєт Шльоми.

Пфейфер. Двацять.

Мовчать.

Шклянка. Стукать?

Смородина. Никто не прибавит?

Шльома і Гершко джерготять.

Пфейфер (*вийма трубку*). Ви позволит файка?

Смородина. Пожалуйста, курите. (*Дає шпички.*)

Пфейфер. Их данке! (*Закурює.*)

Тихон і Явдоким виносять крісла.

Тихон. І на оцім кріслі сидітме яка-небудь сім день не вмивана мордяка! Гай-гай, милий Боже!

Шклянка. Ти знов сікаєшся з розмовою?

Стьопка. Кресла всі сюда зносять?

Смородина. Господа, как вы желаете?

Пфейфер (*до Смородини*). Ви позволит смотріл?

Смородина. О, сделайте одолжение! (*Іде з Пфейфером у другу кімнату, за ними Тихон.*)

Гершко. Хорошего комерція, побей мені Бог!

Шльома. Прокіп Демидович, як ви думаєте об етого німецького колбаса, га?

Шклянка. А чоґо ж ви зівали? От німчура і вихопе усе як з рук.

Гершко. Ви його звали чи ви його не звали?..

Шклянка. Та звав же, на лихо!..

Підходять до бокових дверей і дивляться.

Стьопка (*в глибині*). Знайшов золоту цепку у столику від часів, про неї, мабуть, ні Прокопій, ні Рахваїл Владимирович не знають, а мені вона знадобиться... Рубликів двадцять п'ять стоїть. (*Пішов.*)

Смородина і Пфейфер входять.

Пфейфер. Позлі еті кресла я покупал на вся оптом.

Смородина. Тем лучше. Таких кресел полдюжины.

Шльома. Назначайте ціна, гашпадин Пфейфер, потому что ві бальшущаво пурец.

Гершко. Оні таково важнаво, как Бісмарк³.

Пфейфер. Ві... жідовські льошадь, еті, которим із

длинні уші... Дас езелы.. (До Смородини.) За крезлі пятнайцать рубль.

Гершко. Слішіш, Шльоми? Когда так, нехай двадцать!

Пфейфер. О сокраменто!.. Двацять одна!

Шльома. Звиніть, у вас багато сказених грошей чи не багато? Ну, я з полтінніком.

Пфейфер. Двацять два!

Гершко. Ето міне нравиться, побей мені в душу, Господь! Я з полтінніком!

Пфейфер. Двацять три.

Шльома. Гершкі, ша, гаспада! Ми з Гершком больше не можем предлагать.

Мозчать.

Смородина. Прокофий, запиши.

Шклянка. Стукнемо і запишемо. (Записує.)

Пфейфер. Ви позволіт потробний осматривал остальной веш, чтоб... я ознакоміл.

Смородина. О, разумеется.

Пішли всі в другі бокові двері, окрім Шклянки.

Шклянка. Либонь, німець високу вже ціну нагнав на крісла? Я боявся допустити Макушенка, а тут Хвейхеля принесло... Ну, та вже коли він купує, то та небиль варта тих грошей. Німці, вони теж тямуць, бо недаром і поговірка є, що німець і облизляну видумав.

Тихон (проходе). Аж боляче дивитись, що таке добре переходе чорт зна кому... Пощезне чисто все!..

Шклянка (доганя його). З такими злодюгами іменно що чисто все пощезне. (Витяга у нього з кишені невеличкий глиняний бюст). Навіщо це ти вкрав? (Вийма сахар.) А сахар де це ти взяв?

Тихон. Де взяв? А може, я купив? Хіба я не могу купить собі сахарю?

Шклянка. А за які гроші? (Витяга з його кишені якийсь дріб'язок.) О, ключ якийсь!.. Пражка! три гудзика!..

Входять Смородина, Пфейфер, Шльома і Гершко.

Дивіться, господа! Осьдечки ті злодюги, котрі зажерли уцент наше благородне дворанство. Як його устережешся хатнього ворога, котрий сьогодня украде три грудочки сахарю, а завтра потягне вже аж шість; а потім почне красти конхвети, табак... Згодом і до шкатульки з грішми добереться. Бачите, ось у нього ключ? А навіщо цей йому ключ, як ви думаєте, навіщо?

Тихон. Та я його ще позаторік знайшов біля греблі, чорт його зна, від чого він...

Шклянка. А навіщо він тобі?

Тихон. Та ні на віщо.

Шклянка. Брешеш, брешеш!.. Геть з горниць, сьогодні ж роцот получиш. Ще подякуй мене, що я тебе до станового не відпровадю.

Тихон. Як роцот, то й роцот. Жалкуватимеш за Тихоном, та пізно буде!.. (Пішов.)

Шклянка. От меж якими мошелниками та грабительниками доводиться нам денно і нічно працювати!..

Смородина. Перестанем об этом. Господин Пфейфер сторговал у меня все остальное за двести тридцать пять рублей. А экипажи отдельно за двести рублей. Сочти-ка, сколько всех денег. Степка, укладывай мои вещи и сейчас отправляйся на земскую почту и закажи мне тройку лошадей до вокзала.

Стьопка. Слушаю! (Пішов.)

Шклянка (почитає). Чотириста сімдесят вісім рублів.

Пфейфер. Еті верні, да-да! 478 рубль. (Вийма бумажник.) Получит задатком, через два час я присилай за мебель, екіпаж і остальной денга.

Шклянка. Ні, стривайте. У нас своя умова з Рахвайлом Владимировичем. Як додати до тих грошей десять процентів, то вийде п'ятсот двадцять п'ять рублів і вісімдесят копійок. Звольте получить. (Дає Смородині гроші.)

Пфейфер. Вас іс дас?

Шльома і Гершко. Што таково?

Шклянка. Така, бачите, умова промеж нас була, що після торгу я набавлю по гривенику на руб і небиль і окопажі зостануться за мною. Правда?

Смородина. Да, разумеется. (Пішов у свою кімнату.)

Пфейфер. Еті, еті... Зашем?.. Не понімайт!.. Присилалъ, торговаль, отнімалъ!.. Доннер веттер!.. Тайфель, шорт!.. (Хутко пішов.)

Шльома. Я, по крайній мері, доволін, што Прокоп Демилович обманулі етаво німецького колбаса!

Гершко. Хорошево гішефт, побей міне Господь! Как ежасно жарко! (Ціде з пляшки.) І вже віно нема!..

Шклянка. А ви думали, господа, що я дозволю вам обмошенничувать сина мого покійного барина, мого благодітеля? Ні, не на такого наскочили.

Шльома. Гершкі, слішіш? Благодарю вам за етаво самаво делікатнаво слова! Еслі вже по правда говорить, то мі не знаєм, хто із нас обмошенничивал їх високоблагородіе, госпадін Рахвайл Владимирович, — понімаєте, га? Нет, не понімаєте?

Г е р ш к о. Шльомі, оні неначе не понімають, но оні хорошо понімають!..

Ш л ь о м а. Гершкі, ша!..

Г е р ш к о. Я вам скажу хорошиво слова, Прокопій Демидович! Знаєте што? Єшлі такова гашпада, как ві, такого образованаво, таково делікатнаво, как ві — понімаєте? та будуть много іждесь пакіпать землі і делать разнаво комерческаво гешефт із мебулем і всяком старим вєщі, то нам вже нада будіть завшем увтікать із отєчество! Понімаєте?

Ш л ь о м а. Гершкі, ша!.. Оні тепер понімають! Гіхар!

Пішли.

З а в і с а.

СУПРОТИВНІ ТЕЧІЇ

Комедія в 3 діях і 4 одмінах

ЛИЦЕДІЇ

Андрій Хилько, селянин.
Надежда, його дочка.
Тиміш Дудар, селянин.
Логвин, його пасинок.
Федір Жовтяк, селянин.
Демид, його син.
Василина, дочка.
Прохор Квокчій, селянин, соцький.
Солоха, його жінка.
Микифор (Микишка) Понирка, з двірських.
Текля, його жінка, з двірських.
Ольга, панна.
Микола, лакей.
Фенька, дочка Понирки.
Гаврило, селянин.
Писар.
Квасолиха, стара баба.
Діти-школярі, народ, дівчата і діти.

ДІЯ ПЕРША

Хата, переділена надвояк — на меншу і більшу; у більшій: піч, стіл, лави, скриня, піл, жердка з одежею і всяке хатне збіжжє; у меншій — віконце, стіл, навкруги стола стільці і табурети, на стіні дешева лампа.

Я В А І

Гаврило і Андрій у більшій хаті сидять біля столу; Надежда, Логвин і діти-школярі у меншій навкруги столу, у них книжки, зшитки і всяка примусія.

Надежда (*держачи в руці зшиток, каже до хлопця*).
От сьогодні написав краще, ніж учора: але знов хапався і попропускав деякі букви. Замість «чобіт», написав «чбіт», замість «курка» — «кука»!..

Діти сміються.

Пиши ж сьогодні ще оці дві стрічки, та пиши з повагом, то й букв не пропускатимеш.

Хлопець сів.

Гаврило. Чого ж ти мовчиш? Чуєш, Андрію, віриш ти, що я тобі добра бажаю?

Андрій. Та чом же й не вірити? Я ж тобі ніколи нічого лихого не вчинив, за віщо б ти мені лиха мислив?

Надежда (до дівчинки). Знов кляксу зробила? Яка ж ти нечепурна, Оксанко!

Гаврило. Нема за віщо, це правда.

Андрій. Ніколи ми не сварилися з тобою і ніякої тяганини промеж нас не було.

Гаврило. Так от я й кажу тобі прямо, що оті книжки та бумажки, над котрими сидить твоя дочка,— дурниця. Навіщо їй ота морока з чужими дітьми? Нехай краще мерщій іде заміж та й воловозитиметься з своїми, коли така впадлива до читання.

Андрій. Та це вже її діло...

Гаврило. Ми ж з тобою не грамотні, та прожили, слава Господеві, вік...

Андрій. Звісно, прожили... Але, либонь, було б краще, коли б грамоту тямили...

Гаврило. Ні, не краще!.. Яке пуття з грамоти?

Андрій. Та якесь там є... Був би я добре грамотним, я б тобі висловив те пуття...

Гаврило. І не висловив би, бо то дурниця, баловство! Ні до чого вона нам, та грамота.

Андрій. Ні, не кажи так, не кажи...

Гаврило (загляда у вікно). Що воно йде мимо?

Надежда (до хлопця). Навіщо ти так грудьми при-туляєшся до столу? Сядь трохи віддаля.

Гаврило. Щось чуже, чужостороннє... (Помовчав.) Так я оце до тебе й прийшов... А спитай, чого?

Андрій. Кажи, то й знатиму.

Надежда з повагом диктує Логвинові із повісті Гоголя «Тарас Бульба».

Гаврило. Чи знаєш ти Хведорового Демида?

Андрій. Ну?

Гаврило. Вже двічі Хведір посилав його до людей за рушниками — так що ж? Він ніби й послуха батька і вже дійде з старостами до хати молодої; але ж як тільки старости в хату, він зараз навтьоки!.. Вже двічі мав Хведір і тяганину з людьми за безчестя!.. Положим, що не я там старостував, ні, не я, а Матвій Кушнір та Йосип Бабенко. У мене не втік би.

А н д р і й. Невже?

Г а в р и л о. Ні, не втік би! Бо треба уміти, як з кожною людиною поводитись, як до нього забалакати і з якого краю...

А н д р і й. Та ти на словах відомий митець, старостуєш вже, либонь, годів з тридцятко, так добре примадикувався заговорювати зуби.

Г а в р и л о. Бо це наука, та ще й не легка! Еге ж. Так ото на тім тижневі Хведір почав знов вговорювати Демида, щоб таки оженився. Я, каже, вже старий, так як неначе і вдівець, бо жінка — мати ваша — вже два года лежить недвижна; а вас у мене четверо... Василю, цебто старшу дочку, не сьогодні-завтра, каже, відамо заміж, — хто нас обмие, хто обшиє, хто їсти наваре, хто нам порядок дасть у хаті?.. Демид слухав-слухав, а далі мах з хати, а Хведір за ним, догнав його надворі та за чуба, та як уволік його в сіни, та як почав батогом хворостити... На превелику силу вирвався Демид, та з хати, та на вулицю, та як дремене уподовж села, аж закурило.... Аж смерком вже вернувся п'яний та й не йде в хату. Ждав-ждав його Хведір, а далі й каже: «Чорт з ним, гасить світло!..» А так як опівночі Хведір вийшов з хати, а ніч була місячна, видко як удень. Глянув сюди-туди, нема Демида — ні під хатою, ні в подвір'ї, ні в току. Доходе до повітки, аж чує, щось хропе! Він мерщій в повітку. А дах у повітці продертий, так воно видко, неначе надворі. Зирк, аж Демид висить на бантині і землю ногами скородить. Хведір виліз раптово на бантину — «Та вже, — каже, — й не тямлю, як я його розв'язав і спустив додолу...» Почав гукати, вибігла з хати дівка, принесла двоє відер води і почали вдвох поливати Демка і ледве-ледве парубка відволали... Отаке! Мало не пропав парубок ні за цапову душу!..

А н д р і й. Чув я про це... Бач, до чого п'янство доводить?

Г а в р и л о. П'янство? Отакої вигадай! Мало хто не п'є?.. Всі люде п'ють, але ж не всі вішаються.

А н д р і й. Бо не всі й напиваються до забуття...

Г а в р и л о. Ні, на п'янство не звертай провини... Це, я тобі скажу, не інакше як починено!..

А н д р і й. Вже й починено?..

Г а в р и л о. А хто й починив?

А н д р і й. А хто ж?

Г а в р и л о. Хто? Завелись у нас на селі такі, що капость людям коять.

А н д р і й. Де ж вони такі, уперше чую?

Г а в р и л о (*усміхається хитро*). Уперше чуєш?.. Невже?.. Гм! Спитай ти мене, а я тебе... Про одну плетуть так, а про другу інак. Та, кажуть, приуродженна відьма — з баби, з прабаби, а та вже вчена, тільки не на лихе... А про іншу таке верзуть, що й слухать страшно...

А н д р і й. Так-так... Вже що-що, а щоб язиками плескати, то сила є людей охочих до того.

Г а в р и л о (*підморгує*). Тадже ж і про твою покійничку варнякають, що вона не проста людина.

А н д р і й (*з жахом*). Що це ти, Гавриле, перехрестись! Чи ти ж з розумом?

Г а в р и л о. А пригадай, що якраз у той день, як ховали твою покійничку, так такий пороснув дощ, що всі люде, що були на кладовищі, перемокли на хлющ.

А н д р і й. Так що ж, що перемокли?

Г а в р и л о. А раніш, либонь, з місяць дощів не було.

А н д р і й. А либонь таки не було... Так-так...

Г а в р и л о. То-то, що так-так! А що воно означає?

А н д р і й. Ну-ну?

Г а в р и л о. Всі люде тоді у один голос зашепотіли: «Ага, он воно що!..» А баба Хима так божилася, що у той мент, як піп увійшов в твою хату, бачила, як з димаря вилетіло щось, таке блискуче та чорне, і понесло в обіймах щось біленьке!..

А н д р і й. Слухай, Гавриле, це ти?.. Та тобі, я знаю, недорогого заходу коштує вигадати, що у петрівку і річка замерзла і на санках їздять... Тільки навіщо ж ти отаке плетеш про мою покійницю?

Г а в р и л о. Я кажу те, що чув від людей, а що я сам бачив, то про те вже мовчу.

А н д р і й (*жахається*). Що ж ти бачив?

Г а в р и л о (*щурить очі*). Що я бачив?.. А дочка твоя, думаєш, не теє?.. Ну, одначе, годі про це!..

А н д р і й. Як-то годі? Слухай! Ти навсправжки чи аби бовкати язиком? Кажеш щось про дочку!.. Та що це на тебе сьогодні найшло?

Г а в р и л о. Ой-ой-ой, як розпалився! Як бачу, з тобою не можна і пожартувати... Та кажу ж, що пожартував. Ну, шабаш, годі!..

А н д р і й. Я ненавидю таких жартів.

Г а в р и л о. Ой-ой-ой, який ти. Я й не знав!.. Я вже й не радий, що зачепив... Та плети ти, що хочеш, про мою живу жінку, так я тобі аніже не скажу, байдужісінько!.. (*Регоче.*)

А н д р і й. Белькотун ти, та й більш нічого!.. Старий чоловік, а таке варняка!..

Г а в р и л о. Ще ж таки? Та годі вже тобі! Так ото сьогодні Хведір прийшов до мене і розказав про пригоду з Демидом... «Після того,— каже,— почав я вчора знов балакати з Демидом, тільки вже не грізно, а обережно...» Так Демко і одмовив: «Коли хочете,— каже,— оженити мене, так оженить на Надежді...» Цебто на твоїй дочці.

А н д р і й. Та ти навмисне наважився сьогодні мене полохати та дратувати, чи як?

Г а в р и л о. Ти не гарячись-бо! Звичайно, що ми закон сповнимо, як належить, стало бить, прийдемо за рушниками по хвормі... А спершу хотів би я довідатись, як ти на це діло.

А н д р і й. Ні, ти таки, мабуть, п'яний! На такі речі та на такі питання я не вмю відповідать!..

Г а в р и л о. Звісно, що й говорить, насухо не та розмова. То ходімо ми оце до шиньку, бо у тебе, мабуть, дома усі пляшки порожні? Там ми з тобою якнайкраще розбалакаємось.

А н д р і й. Ні, не розбалакаємось ми сьогодні з тобою: ні я тебе не втямлю, ні ти мене... Окрім того, я у будень не люблю ходити до шиньку... Та таки і ні об чім нам розмовляти.

Г а в р и л о. Як ні об чім?

А н д р і й. Це все не діло... А ще пряміш скажу, що воно цілком тичеться до доччиного розуму.

Надежда тим часом кінча диктувать.

Г а в р и л о. Ти ж хто своїй дочці, невже не батько?

А н д р і й. Годі, ради Бога, годі!..

ЯВА 2

На де ж да (*ідуци до дверей*). Ідїть же тепер обідать, а після обід приходьте та допоможете мені буряки полоти.

Д і т и. Ми хутко пообїдаємо.

Проходять через велику хату, за дітьми Л о г в и н.

На де ж да. А завтра раненько зберетесь та підемо всі угурті у Бугаївку¹ до церкви.

Г а в р и л о (*дивлячись на Логвина*). Невже і цей доробало вчиться?

Л о г в и н. Трохи пізно? Але ж, дядьку, кажуть, що краще пізно вчитись, чим ніколи.

Г а в р и л о. Хто ж це тобі таку мудрацію сказав?

Л о г в и н. Я і в книжці про це читав.

Г а в р и л о. А книжка б то й не бреше?

Л о г в и н. Як яка книжка. (*Пішов.*)

На де ж да (*увійшла в більшу хату*). Здрастуйте, дядьку.

Г а в р и л о. Здорова, дівко-чорнобривко! Навіщо ти того гарнадера вчиш?

На де ж да. Я всіх вчу, хто забажа. Може, й ви, дядьку, хочете повчитись?

Г а в р и л о. Я не маю часу на дуруці.

Надежда. Тобто у шиньок не поспієте?

Гаврило. Ач, яка балакуча!.. А скільки ж тобі Логвин платить?

Надежда. Він допомага нам іноді в роботі: на току, або в полі, чи в леваді...

Гаврило. І багато вже проковтнув?

Надежда. Уміє читати й писати, зна вже трохи арифметики... Багато вже й молитов повиучував.

Гаврило. Молитов? Невже він молитов не вмів? От дурбило!..

Надежда. Я не про ті молитви кажу, яких і ви знаєте, і всі наші селяне, а про ті, що в книзі.

Гаврило. А в книзі хіба інші молитви?

Надежда. Є і інші, є і ті, котрих вас змалку навчено. Тільки у тих молитвах, яких вчать не з книг, а з переказу, багато помилок є... На мою думку, годилося б всіх селян перевчити молитись по книжці.

Гаврило. Та неуже? Це щось таке нечуване!..

Надежда. Я вже багатьох дівчат попереучувала. І ваших дочок — Євгенію і Докію, як ми говорили разом, теж перевчила.

Гаврило. Хіба? Оцього то вже не слід було робити... Як молились наші батьки та матері, то так і нам належить...

Надежда. Помилки скрізь годиться поправлять, і в молитвах також.

Гаврило. Та ти вже у нас відома книжниця. Мудра та премудра!..

Надежда. Вам я здаюся мудрою, а навспражки я цілком заурядна... Я, дядьку, дещо чула з тії хати.

Гаврило. Чула? Оце гаразд, що чула!.. Стало бить, буде куценька і розмова про меж нас. Я вже бачу, що з тобою я швидш розговорюсь!..

Надежда. Куценька буде розмова, вже така куценька, що куціш заячого хвостика. Отакісінька! (*Показує кінчик пальця.*) А що вам татко відповіли, то цього я не дочула.

Андрій. А те одповів, що в тебе своя голова на плечах і свій розум, а до того ще й серце у тебе своє.

Гаврило. А ти ж яку даси мені відповідь?

Надежда. Ніякісінької!

Гаврило. Що-о? Подумай краще та скажи розумніш... Парняга бравий, шкода, як пропаде. І прямо каже: «Як не Надежду, так я ніякої другої не хочу!..»

Надежда. Як і Василь Дудей посватав Варку Луцькову, і тоді Демид теж хотів утопитись. Або як Лунька Григорашова подавала рушники за Бовкуненка, то Демид почепився був на бантині... Сп'яну та з дурощів парубок скажені!..

Почув, що вночі батько вийшов з хати, він схопив з себе пояса та й почепився на бантині, а ногами уперся в землю; а як батько увійшов в повітку, він давай тоді човгати ногами та харчать...

Гаврило. Як ожениться, не дурітиму.

Андрій. Ні, вже з п'яниці добра не сподівайся.

Надежда. Демидові, дядьку, треба б сидіти у больниці, а вам скортіло його оженити. Може, й знайдеться яка, котру силою віддадуть. А по своїй волі то навряд чи згодиться котра за такого п'янюгу.

Гаврило. І красивий парняга, і зріст, і постать — хоч малюй!..

Надежда. І горілку, як віл брагу, дме...

Гаврило. Але до якого ж зросту ти їстимеш батьків хліб? Ти ж уже дівка на порі.

Надежда. Гарна порада. Щоб не переїла батькового хліба, іди за першого п'яницю...

Андрій. Я її годуватиму, доки схоче мій хліб їсти.

Гаврило. Та вона ж у тебе не мизиночка, є ж ще син і дочка?

Андрій. Є-є. Якщо й ті, менші, владуться натурою у неї, то у мене ніколи голова не болітиме.

Гаврило. Гм. Не сподівався я такої розмози!..

Надежда. Ви, певно, думали, що мене можна як козу або телицю взяти за роги та й повести на торга? Помілились. А про те, що ви отутечки бовкали про мою матір, то скажу вам, дядьку: сором, сором і гріх плескати казна-що на ту людину, котра не може встати з домовини і заціпити вам рота! Але доки я жива, то ще зумію постановити вам перед очі ваш наклеп!..

Гаврило. Чого ж ти вже й розгнівалась? Хіба то я з себе?

Надежда. О, я певна, що більш з себе!.. А хоч і не з себе, а з чужого голосу переказувати дурні вигадки, та ще й на мертвого — великий гріх! *(Пішла.)*

Гаврило. Он яким вона духом дише!.. Бач, яка вона в тебе... Чи вона часто переганя тебе на гречку? *(Регоче навмисне.)*

Андрій. Зо мною не траплялось, а що тебе, то загнала на слизьке!

Гаврило. Але я не то, щоб... Байдуже! Та я на неї не гніваюсь... Скільки літ старостую, а ні разу без рушника не вертався; а тут мало не пимфу піднесли, та ще й під самісінький ніс.

Андрій. Бо ти собі забрав у голову таке, що й купи не держиться!..

Ті ж, Логвин і Тиміш.

Логвин *(вбігає)*. Це ж таки справжній грабіж, та ще й б'єтесь? За віщо ж це?

Тиміш. Ти з мене будеш допроси здіймати та опити брати, куди я гроші подів? Ах ти ж!.. *(Хоче вдарити палицею.)*

Андрій *(хапа за палицю)*. Ні, в моїй хаті цур не битись, не дозволю!

Гаврило. А по-моєму, кожного слід бить на тім самім місцеві, де провинив! Повчи-повчи, Тимоше, пасинка, як почитувати вітчима: нехай книжечкою не бавиться, а краще молотить та рови копає... Гарненько його! *(Пішов.)*

Тиміш. Пусті палицю!

Андрій. Моя хата зроду колотнечі не бачила. *(Вирива палицю і викида в сіни.)*

Тиміш. Тепер я з голими руками, то він кинеться мене ще й бити?

Андрій. І йому бійки не дозволю.

Логвин. Не гнівить Бога. Зроду-віку я на вас руки не підйму, у мене і думки такої ніколи нема. А що ви забрали зароблені мої гроші в якономії, то це ж хіба по правді?

З'являється Надежда.

Тиміш. Ну, забрав!

Логвин. Осінь вже надворі, скоро й зима, а в мене ні кожушини, ні свитини путящої... За віщо я тепер справлю собі одержу? Взяли мої гроші і пропили!..

Тиміш. Пропив, ну, пропив!.. Так що ж? Але, йолопєти, бузувіре, хто я тобі такий? Чи я тобі не замість батька?

Логвин. Пізно заходжуетесь батькувати.

Тиміш. Мало я об тобі клопотався, мало годував тебе моїм хлібом?

Логвин. Ніколи ви об мені не клопотались, і завжди я свій хліб їв. Раніш я всі заслужені гроші віддавав матері до рук, ви й тоді їх у матері завжди одіймали та пропивали... А тепер годі вже вам так робити! Я увесь вік ходив у латках та у дранті, пора вже мені й себе пошкодувати!..

Тиміш. Так отака мені подяка?.. Ах ти ж сатанаїдол!.. Дать би тобі по мордяці так, щоб аж піку звернуло набік! Щоб ти до моєї хати і дорогу забув, щоб не знав, як і двері в ній відчиняються. Тьфу! *(Плює на нього і виходе.)*

Логвин. Он як, люде добрі! Увесь вік вітчим поневірявся надо мною, тепер двадцять три цілкових взяв з якономії, пропив і сказав, щоб я й до хати не навертався, а на придачу ще й плюнув межи очі!..

Андрій. Як же це ти таку газу упіймав, що не забрав з якономії своїх грошей?

Логвин. Бачте, думка була попоробити ще з місяць, щоб зібралось усіх тридцять цілкових; міркував одержати собі справити та пару бичків купити... От і одягся, от і купив бичків... Ще треба десь шукати й притулку!.. *(Втира сльозу.)* Не журись, козаче, ще наша доля поскаче!.. *(Хоче йти.)*

Надежда. Якого тобі ще треба притулку? Хіба ти у нас пересидиш чи перележиш місце в хаті?

Логвин. Та ви ж це як?

Андрій. А так. Не рипайся з хати доки що, а згодом обміркуємо діло. Чи так, доню?

Надежда. Авжеж!

Логвин. Дядьку!.. Ви це... Та ви й справді добряча людина... Надеждо! За віщо мені отаке?

Надежда. За те, що в тебе чиста душа, що ти мученик!..

Андрій. І не журись, хлопче, якось воно буде!

Логвин. Та я ніби й не вмю журитись — чи від того, що за злиднями ніколи було, чи така у мене вдача?..

Андрій. І грошенят на одержу знайдемо.

Логвин. Та невже? Та я вам відроблю і відслужу якнайкраще!

Андрій. Авжеж, що відслужиш та відробиш. Даром не позичу.

Логвин *(уклоняючись)*. Спасибі вам, навіки спасибі! Спасибі і вам, Надеждо!

Надежда. Мене не дякуй. Коли б не батькова воля, то що б я змогла?.. А правда, Логвине, що у мене батько гарний? *(Кидается до батька і цілує і милує його.)*

Андрій. А хіба дочка у мене погана?

Логвин. І батько, і дочка янгольські душі...

Андрій. Ну, це вже занадто. Люде собі, та й годі.

Логвин. Дайте ж, панотченьку, я вас поцілую в руку. *(Цілує старому руку.)* Хіба ж моя доля вже не скаче? Піду на тік та зіб'ю вам зараз снопів з тридцятки проса. Я чув, як ви казали, що вже мало пшона, що треба змолотити проса. Буде пшоно, буде й каша!.. *(Весело сміється.)*

Андрій. Піди, піди та змолоти. От і заробиш пополуднувати і повечеряти. А увечері порадимось про гроші... Треба буде тобі, парубче, окрім теплої одержу, і сорочок хоч зо дві купити, а то у цій сорочці, що на тобі, дуже вже багато прудухвин.

Логвин. Та у мене є одна сорочка путяща, я її у празник надіваю.

Андрій. Щось я не бачив.

Логвин. Ось тут тільки латка, та отут латочка. Тільки дві латки. *(Пішов пританцьовуючи.)*

Гей, козаче, не журись, не журись,
З лихом день і ніч борись,
Лихо-злидні як здолаєш,
Свій талан за хвіст впіймаєш!

Андрій *(сміється)*. Ач, яку пісню десь переняв!
Надежда. Думаєте, переняв, певно, сам вигадав.
Андрій. Та ну?

Надежда. А який він, тату, впадливий до вчення та як зразу розумом обсяга усе, про що йому розкажеш!

Андрій. Еге!.. Бач, який він!.. То як же такого не пожаліть?

ЯВА 4

Ті ж і Солоха.

Солоха. Здрастуйте!.. Знов вітчим Логвина ограбував, чи чули? Скільки хлопча змалку служило по наймах, завжди всі його зароблені гроші Тиміш пропивав!..

Андрій. А піду я на тік та подивлюсь, якого там Логвин хоче почати стіжка? *(Пішов.)*

Надежда. Який нехороший чоловік Тиміш!

Солоха. Нехороший? Звір то, а не чоловік. Я не знаю, чи й є на світі клятіші вітчими, як оцей Тиміш. А що він вимучив сердешну Марту, Логвинову матір!.. Як нап'ється та як почне її катувати!.. А п'є мало не щодня. Нема, мабуть, у миру проклятішої долі від покритчиної!..

Прохор *(за вікном)*. Селямидо! Чуєш-бо, Селямидо! Неси мерщій ключі від скрині, бо мені треба вичитувати невокснительні папери та лепорти!..

Солоха. Зараз-зараз, іду! Чуєш, це він з учорашнього дня, як повернувся від станового, перехрестив мене у Селемиду. Певно, десь там почув таке імня. Чи воно ж є й справді людське імня Селемида?

Надежда. Є, Соломонида!

Солоха. А він: Селемида та й Селемида. Слухай, Надю! Скажи мені, будь ласка, ось що. Чи можливо вивчитись читати самому з себе?

Надежда. Ні! Треба, щоб спершу хто-небудь скільки разів проказав.

Солоха. Отже мій Прохор певен, що домадикується читати сам з себе!.. Як візьме папірець в руки, та як сяде, та як почне вдивлятися: вдивляється та й вдивляється, та все щось бубонить нишком та мимрить... А може, таки що-небудь

і видивить?.. Відтоді як настановили його начальником, то він ніби зовсім перелицювався, ну, зовсім став не схожий на себе: і постать цілком не та, і погляд, і хода... І розмова якась переплутана... І не розберу його — чи він порозумнішав, чи подурнішав... Учора сів у хліві, в холодному, та як устроїв очі у папір, мухи йому обсіли вид, лізуть у ніс, у рот, у вуха, а він ніби й не баче... Підійшла я крадькома, дивилася-дивилася на нього, а далі не витерпіла і озвалася: попрохав би ти, кажу, чоловіче, краще Надежду, щоб вона тобі допомогла у читанні. А він як скоче, немов що його вкусило, та як гримне: «Що твоя Надежда поміла? Хіба вона зможе прочитати усякі ляпорти від станового чи від урядника?»

Надежда (сміється). Велика яка мудрість прочитати!

Солоха. Невже? Певно, хто вчений, то усячину прочита. Ой, коли б ти його на путь навела... Гордий він, дуже гордий, не схоче, щоб ти повчила його.

Надежда. То не гордощі, а дуроці.

Солоха. Ні, не кажи так, голубко!.. Гордий! Охотніш прітимає цілий день, устроївши очі у бумажку, ніж зважиться обернутись за допомогою, щоб спитати кого, як воно, куди воно і що...

Надежда. Ну, то це вже болість така.

Солоха (з ляком). Болість? Невже? Як же вона зветься та болість?

Надежда. Божевілле.

Солоха. Ой!.. Чи ти це правду кажеш? Може, й справді оті клейноди та начальникуванне його спантеличили?.. Так, певно, божевілле!.. Бо навіщо б він нап'яв якусь нелюдську одіж?.. Так-так, певно, болість!.. Бруки купив, такі вузькі, що ледве налазять на халяви, біля жальотки почепив ланцюжок та якісь брязкальця... «Ще,— каже,— куплю сердута або палто»... Збожеволів!..

Прохор (на порозі). Селямидо! Чи я тебе діждусь? Што ето за сторія? Іди мерщій, бо мені невкуснительно!.. (Пішов.)

Солоха. Розтовкуй мені, Надю, що воно ото за слово: невкуснительно.

Прохор (гука у вікно). Чуєш ти, розносна книга, штахвета! (Пішов.)

Надежда (сміється). Ото все божевільні слова!

Солоха. Невже? Чуєш, вже я якась штакета? (До вікна.) Чую-чую! (До Надежди.) Допік він мене своїм невкуснительством!.. (Іде хутко до дверей.) Певно, збожеволів!..

Василина. Здрастуйте-прощайте!

Солоха. Здрастуйте — не застуйте, прощайте — вибачайте!.. Ніколи, чоловік кличе... (Побігла.)

Василина. І куди вона попленталась? От капосна, не держиться двора, хоч ти їй голову відкрути, бодай вже вона луснула!..

Надежда. Кого це ти так шануєш?

Василина. Здорова була, сестро!.. Тільки-тільки що вскочила на хвилину в хату, виходжу з хати, аж вже її і слід простиг. А щоб тобі ноги покорчило!

Надежда. Це ти чи не за гускою знов клопочешся?

Василина. Та за нею ж. Боюсь, щоб гави не похапали гусят або щоб діти не повбивали... Не бачила ти її?

Надежда. Ні. Які у вас пізні гусята.

Василина. Скажи спасибі, що хоч такі є!

Надежда. Що це у вас у дворі раз у раз якийсь розгардіяш? Коли не гуска забреде кудись, то теля у провалле втелющиться або корова у багнюці зав'язне...

Василина. Ти ж кажи. Або брат повіситься... (Регоче.) Чула?

Надежда. Та чула ж. Божевільний Демид!..

Василина. А батько кажуть, що то йому пороблено.

Чи знаєш, що він закоханий у тобі?

Надежда. Нехай він з тим коханням іде до другої.

Василина. А ти не хочеш за нього? Ну, як собі знаєш.

Чи ти чула, що нашій матері щоночі ввижаються у сні цигане? Кажуть: «Як обступлять мене, та як вишкіряться, та як почнуть зубами клацати!..» І, Господи! Як вже вимучились наші мати!.. Коли б вони швидше померли, абощо!.. Батько кажуть, що цигане ввижаються проти голодного года.

Надежда. Голодного года сподіваються, а горілку не кидають пити?

Василина. Либонь, ще більш п'ють! А що наші мати хворіють, то батько кажуть, що то їм так пороблено відьмами. Демидові теж пороблено... І батькові, мабуть, чи не пороблено. Де ж, щодня п'ють та й п'ють!.. Ну, і що мені робить з отією капосною гускою?

Надежда. Не що більш, як прив'язати у дворі, біля корита з водою.

Василина. А що ти думаєш, сестричко? Єй-богу, так! Прив'яжу анахтему! Чи чула, Хвенька Микишкина позавчора прийхала з города, прийхала у хваєтонові, трое коней і дзвоник?.. Одежі модньої навезла, аж дві скрині! А скрині в неї

модні, виплетені з лози, курзинками зуться. Пальмаштром такий довгий-довгий, аж з двома комірами — один стирчить догори, а другий розчепірений і облямований сухозліткою... Волоссе на голові закручене стовбуром, а шовкова хустка поверх волосся рясна-рясна!..

На де ж да. Тебе вже й завидки беруть?

В а с и л и н а. Ще б не брали... Балака по-модньому, якось так, що дечого й не розберу. Навезла блискучого намиста силу!.. І двох годів не вчилася у мадистках, а вже й модів набралася, і одежі здобула — от щаслива!.. А я сьогодні знайшла золотого!.. Коли б швидш ярмарок, куплю собі сережки блискучі-блискучі, куплю намиста!.. Хвенька на батька каже *папаша*, а на матір *мамаша*!..

ЯВА 6

Ті ж і Солоха.

С о л о х а (*входе*). А на сестру б то вже *сестраша*? Привезла Хвенька таких модів, що хто його зна, як воно діло це й розплутається.

В а с и л и н а (*цікаво*). Що-що?.. Кажіть-бо, що таке?

На де ж да. Певно, якесь лихо з Хвенькою вчинилось?

С о л о х а. Та ще й яке лихо!..

ЯВА 7

Ті ж і Федір.

Ф е д і р (*до Василини*). Чуєш ти, шпандьорка! Це ти вже у мене золотого вкрала?

В а с и л и н а. Я?.. Що це ви, тату!.. З якої речі?

Ф е д і р. Віддай зараз!

В а с и л и н а. Та нехай мені руки покорчить, коли я його брала; нехай мені засліпять, коли я його бачила!

Ф е д і р. Ну, анахтемо, як тільки ж довідаюсь! (*Хоче йти з хати.*)

На де ж да. Василино! Ти ж хвалилася мені, що знайшла золотого...

Ф е д і р (*з криком до Василини*). Бач, бач!..

В а с и л и н а. Я ж знайшла, ей-богу, знайшла!..

Ф е д і р. Знайшла? У моїй кишені, у жалетці знайшла? Ах ти ж!.. (*Наступа на неї.*)

В а с и л и н а (*вибігаючи з хати*). Ой, гвалт!..

Ф е д і р. Ах ти ж злодійка, бузувірка!.. Я ж тобі!.. (*Хутко пішов за нею.*)

На де ж да. Яка ж брехлива Василина: і божиться, і клеветься!

Солоха. Хотіла тобі розказати про Хвеньку...

На порозі з'являється Андрій.

Ц-сі..

ЯВА 8

Андрій. Доню! А винеси гиндичатам води, там так пить хочуть, що аж роти пороззявляли.

Надежда. Ось я зараз. Я їм недавно наливала води в корито! *(Бере кухоль води.)*

Солоха. Стривай, Надеждо, піду і я з тобою. *(До Андрія.)* Прощайте! *(Пішла.)*

Андрій *(сам)*. Про віщось шепочуться. У бабів завжди своя кумерція! Ну, й чоловіки інші то теж люблять молотити язиком! Хоч би й Гаврило, вже такий брехун, такий брехун... Тьфу! *(Помовчав.)* Та й добрячий же робітник з Логвина, прямо за двох молотить!.. Та щоб такого не зарятувати, щоб такому та не допомогти? Це вже було б і гріх! *(Шука чогось.)* Коли б ніхто не перешкодив почитати. *(Взяв псалтиря² і сіз край столу).*

ЯВА 9

Баба Квасолиха і Андрій.

Квасолиха. Здрастуйте! З суботою будьте здорові.

Андрій *(хутко хова за спину книгу)*. Отакої! Спасибі, будьте і ви здорові... Сідайте у нас.

Квасолиха. Авжеж, сяду, бо втомилася; а ноги вже не молоденькі... Вже й лік забула, скільки років вони мене носять... Еге! *(Сіда.)* А де ж це Надежда, може, нема дома?

Андрій. Вона дома, ось скоро увійде в хату.

Квасолиха. Гарна у тебе дочка, добряча душа!.. Тепер такі вже переводяться, а колись було у кожній хаті тебе і пошанують, і погодують...

Андрій. Не турбуйтеся, і ми вас пошануємо. Це ви, певно, з тим же крамом?

Квасолиха. Та з тим же. Кортить твоїй дочці знати старосвітських пісень та казок, та...

Андрій. Їй хлібом не годуй, а дай тільки пісню про старовину...

Квасолиха. Еге, вона цікава, дуже цікава!.. Я вже переказала їй десятків зо три. Вона мені, спасибі їй, віддячила, еге ж, віддячила: дала мисочку пшона, дві мисочки пшеничного борошенця, дала і сальця... «Як ще, — каже, — нагадаєте пісень чи казок, то знов приходьте»... Так я оце і прийшла. Коли б

дала вона мені яку драночку-сорочку, а то у мене їх дві, та й ті вже, як павутинне... Еге, як павутинне! А воно таки далеченько від нашого хутора до вашого села. Думаю, піду зарання, щоб не стемніло в дорозі... Я вже у тебе й переночую, га? Михайловичу, чи чуєш?

А н д р і й. Та чую-чую, ночуйте.

К в а с о л и х а. Еге, нема у мене ні роду, ні плоду... Онука є, за солдатом... Дітвори, як черви, а він каліка, на милиці... Яка з його робота? Псалтиря по мертвих чита. Так мало ж людей вмира, все більш діти мруть, а над дітьми не читають псалтиря, то й нема заробітку... Були й сини у мене, були й дочки... Було і хазяйствечко... А де воно все тепер?.. Нема... Куди поділось — не скажу, не знаю!.. (Зітхає.) Все від Бога, все!.. Коли б було що, то я б попоїла, Михайловичу.

А н д р і й. Та ось ми скоро полуднуватимем.

К в а с о л и х а. Полудень полуднем, а я б підполуднувала...

А н д р і й. Чого ж вам, хіба хліба?

К в а с о л и х а. Хліб — найсмачніше їство... Дай хліба та солі. Під'їм, водички нап'юсь та й задовольнюсь на який час... Їсточки вже так скортіло, аж тім'ячко болить...

А н д р і й (зняв з полиці хліб і дає). Одріжте собі та й погодуйтеся.

К в а с о л и х а. Е, ні, візьму скібочку тільки з хазяйських рук, а сама нізащо не різатиму, бо то не годиться.

А н д р і й (ріже хліб). Якщо так, то нате вам.

К в а с о л и х а (їсть). Гарний хліб, не гливкий. У вас завжди хліб гарно випечений... Не кожна й молодиця зугарна до смаку випекти хліб. Інша й діжу вимісить як слід, і дасть тістові зійти до ладу, і посаде впору, а виїме з печі, розломе, замість випеченого — гливтяк!.. Що то за книга у вас?.. Чи не вчитесь і ви читати? У нас там на хуторах чутка пішла, що вже подекуди старі люде починають грамоти вчитись...

А н д р і й. Ні, я... я не вчусь... Навіщо б я? Це так книга. (Кладе псалтиря на полицю.)

К в а с о л и х а. А чутка йде іменно про вас. «Здурів, — кажуть, — чоловік, на старості літ почав у дочки вчитись»... Кінець світові!.. Яйця починають курей вчити!..

ЯВА 10

На де ж да (побачивши бабу). О, здрастуйте, бабусю! Давно прийшли до нас?

К в а с о л и х а. Оце свіжо придибала... (Встає і кланяється до образів.) Спасибі Богові і зам! От і підживилась... А коли б оце чарочку горілочки, то я зразу і заспівала б... (Сміється.)

На де ж да. Та я вже дам вам і дві.

Квасолиха. Е, ні, двох заразом не подужаю.

Надежда шука пляшку.

Андрій (*проходячи мимо Надежди*). Вже пішла помовака про мене по хуторах, що... нібито я вчусь читати.

Надежда. От і справдилася поговорка, що не тільки худа слава біжить, а й добра не лежить...

Андрій (*тихо*). Ц-с, не треба... Навіщо? (*Показує очима на Квасолиху.*)

Надежда (*здвигує плечима*). Дивно! Пора б уже вам, тату...

Андрій (*перебива*). Ну я не буду вам заважати, піду на тік!

Надежда. Там і діти обполюють городину, вже небагато зісталось.

Андрій. Піду подивлюсь, як там вони. (*Пішов.*)

Квасолиха. З чого ж почнемо: з пісень чи з казок?

Надежда частує бабу.

Я тобі принесла того добра цілий оберемок. А сама хіба не вип'єш? (*Бере чарку.*)

Надежда. Ні, мені щось не хочеться...

Квасолиха. А мене кортить!.. Доброго здоровлячка! (*Випива.*) І замолоду не цуралася чарки, і тепер, аби частували!.. (*Сміється.*)

Надежда. Стривайте ж, я візьму книжечку. (*Бере записну книжку і олівце.*)

Квасолиха. Так з пісень почнемо чи з казок?

Надежда. А вам як?..

Квасолиха. Як?.. Ось націди ще чарочку, то я й заспіваю!..

Надежда її частує.

Дай, Боже, помершим у труні лежати, а живим мед-вино кружати! (*Випива.*) І-і який у мене був колись голосочок, як дзвіночок!.. Було, покійні пан, Харлак Лимонович,— давно це було, ще за кріпацтва, еге ж, за кріпацтва ще!.. Було покличуть перед ясні очі та й кажуть: «Ну, шельмо, Хросько! Пой песньов, хоч тресньов, а їсти не проси!..» Було як тільки що не по-їхньому, зараз за коси та по морді!.. Чудак були покійні пан, царство їм небесне, вічний покій!.. (*Підперлась рукою.*) Еге, каже (*почина співать*):

Над моїми воротами
Чорна хмара...

Надежда. Е, ця вже у мене записана!

Квасолиха. Хіба? Ну, то ось цієї. (Співа.)

Тече вода з-під города
З-під кореня дуба,
Не зазнала відрадості
Від свого нелюба...

Завіса.

ДІЯ ДРУГА

Збоку хата Хилькова; насупротив повітка, котра належить до двору Квочійового.

ЯВА 1

Прохор (сидить у повітці і дивиться у папір). Коли б мені намацати очима, де воно стоїть: «предписаніє»? Чи оце зверху, чи оце знизу? Тільки б домацатись до предписанія, то усю оцю бамагу промовив би з копита!.. Неначе оце воно: «предписаніє». А що, як оце? Бо й тут закрутка над паличками і осьдечки... (Ніби чита.) Предписаніє, которе... описаніє... как ежели несогласно справності... Ні, либонь це не воно. Морока, та й годі!.. Через що ж Надежда, ось Андрійова дочка, так вона може читати, а я не можу? Хіба вона розумніша за мене, чи як? Що вона зросла при горницях, як мати її була мамкою при панночці, так хіба її там хто навчив? Тадже ж і Халимон був у дворі за лакея скільки годів або й Микишка, а Артем був за кучеря... А хіба вони грамотні, хіба їх там навчено? Мабуть, Надежда чи не сама з себе додлубалась?.. Інші ж вчать самі з себе ковалювати або чоботи шити... Є такі, що й машини видумують. Розказують же, що тут десь біля нас недалечко якийсь чоловік так видумав машину: як видумав, зараз сів і поїхав. (Знову дивиться в папір.) Предписаніє, которе воно... как ежели штоб непослуханіє, так недзя... Надобно штоб сповнено...

ЯВА 2

Солоха (із-за вугла). Знов над папером пріє. Ой, коли б він справді не спантеличився та не звар'ював!..

Прохор (ніби чита). Несповненіє начальство не дозволя... Надобно сповняти невкоснительно...

Солоха. Прохоре!

Прохор. Тю! Підкралася, аж неначе злякала мене! Чого притьопалась?

Солоха. Послухай, чоловіче, моєї поради.

Прохор. Селямидо!.. Не чепай ти мене, бо як почну я тебе радити!.. Ну, й чого лізеш, чого втискаєшся туди, куди твоя голова не влізе?

Солоха. Боже мій, Боже мій! За віщо таке лишенько на мене? Чим я провинила, чим прогрішила?.. (Плаче.)

Прохор. Скажена баба! Я її ще й пальцем не торкнув, а вона вже й реви підняла!..

Солоха. Чи мене мати проплакала, чи лиха людина шлях мені перейшла?

Прохор. Згвалтує чисто усіх сусідів, подумують, що я й справді завів бійку!..

Солоха. Господи Боже мій! Вже, здається, так йому догоджаю, так потрапляю, навіть всі думки його наважаюся відгадати!..

Прохор. Підняла справжні реви! Тьфу!..

Солоха. Удар мене, удар краще, тільки залиши, Бога ради, оте невкуснителство! (Показує на папір.)

Прохор. Слухай, Селямидо! Іди ти у квартиру і не безкопий мене!..

Солоха. Як же мені не тривожитись, що вчора, як розказала я Надєжді, як ти прієш над паперами, так вона каже, що так може і стерятись людина!..

Прохор (тривожно). Що-о?..

Солоха. Надєжда вчитала у книзі, що, каже, як тільки людина почне сама з себе витівати грамоту, то зараз світ замакітриться їй і вона божеволіє.

Прохор. Що ти брешеш?

Солоха. Ні, не брешу. Я цілісіньку ніч не спала, все жахалася!.. Тільки що заплющу очі, так мені і почне ввижатись, що ти вже збожеволів і так страшенно витріщаєшся на мене, звіришся та плямкаєш губами!..

Прохор. Тяме твоя Надєжда з носа та в рот.

Тим часом Надєжда вийшла з хати і наслуха.

ЯВА 3

Надєжда. Дядьку Прохоре! А гляньте на себе, від чого це, як тільки вимовили ви оті розумні слова: «з носа та в рот»,— раптом підвело вам голову догори, мов той порожній колосок, з котрого випало останнє зернятко?

Прохор. Як?

Надєжда. Не розжуєте? Посилкуйтесь.

Солоха. А що? Це тобі не зо мною заїдатись!

Прохор (регочучи). Надєжда, так вона мудра та ще й премудра, бо щодня їсть карандаші, а чорнилом запива!..

На де ж да. Гляньте, гляньте, господин соцький. Тепер вас ще більш потягло догори... Ой-ой, які ж ви високі стали, аж до неба!..

Солоха. А дурний, як треба.

Прохор. Селямидо, прикуси язика! Бо кому-кому скрутиться, а тобі змелеться!

На де ж да. О, у кулачній розправі ви не звихнете розуму!.. Іншим людям годилося б до лоба, замість розуму, роги пристановити, а до ніг ратиці — вони раптом світ перевернули б.

Прохор. Та ти... Ов-ва, яка розу... З тобою товкувать не стоїть!.. *(Хоче йти з хати.)*

На де ж да. Звісно. Бо ви хвалили кулачну розмову, цебто чортову науку, а Божу розмову та розум занехаяли, а я завжди користаюсь тільки Божим.

Прохор *(набік)*. Либонь, з цією не зговориш...

Солоха. Закуси, Прохоре, чим Бог послав.

Прохор. Ой, морсну я тебе!.. *(До Надежди.)* А ти... той... Хіба я разлі тебе возом чи хургоном зачепив?..

На де ж да. Возом зачепили б за одержу, а словом гидким ви уразили в душу.

Прохор *(не зна, що сказати)*. Це ти все з книжок?

На де ж да. Аби не з хворої голови.

Прохор. У кого ж то хвора голова?

На де ж да. У кого мозок болить.

Прохор. А в книжках би то багато розуму?

На де ж да. А вам здається, що в книжках тільки дурницю провадять?

Прохор. Як можна? Не, книжки так той... Адже і в началства є книжки, і багато книжок: журнал обходящий і виходящий, розносна кница, протоколи, справки... Так там нікаторої дурниці. Знов і в церкві з книжок вчитують...

ЯВА 4

Андрій *(на порозі хати гука)*. Надеждо! А йди на хвилину в хату, діло є. *(Пішов.)*

На де ж да. Зараз, тату, іду.

Прохор. Ну, в тебе, Надеждо, на плечах голова, хоч би й станового жінці таку голову або вурядниці Селямиді Івановні.

На де ж да. Невже, по-вашому, я більше тямлю, ніж з носа та в рот? *(Пішла.)*

Прохор. О, яка ти... Причепилася з носом та з ротом!.. Ач, яка, той...

Солоха. Я тобі, чоловіче, щось таке скажу, що ти он як здивуєшся!

Прохор. Навдаху чи більш здивуєш від Надєжди...
Либонь, таки вона не дуря?..

Солоха (оглянулась). Надєжда вчить грамоти свого батька!

Прохор. Що-о? Та це ти?.. Це вже ти підбрехнула!

Солоха. Я сама бачила, оцими своїми очима бачила!

Прохор. Коли? Де?

Солоха. І вже скільки разів бачила! Учора, як ото пішла Надєжда з школярами у Бугаївку до обідні, я й подумала собі: чого ж то старий zostався дома і не йде до церкви, чи не заслаб? Підкралася до вікна та й зазираю нишком. Аж бачу, сидить він край столу, розкрив книгу, веде пальцем по книзі і голосно вчитує.

Прохор. Та невже?

Солоха. От ей-богу! Я вхопила скільки слів з його читання, бо голосно вчитував. Кажє: «дондеже», «повелику», «ходяще», «паки»... Такі ж слова у церкві вчитують?

Прохор. Точно, що такі. Це церковні слова... Хм! Старий чоловік і...

Солоха. Ось ходім лиш полуднувати, бо ти, либонь, чисто охляв з тими паперами...

Прохор. Дивина! Старий чоловік і вчиться...

Пішли.

ЯВА 5

Федір і Гаврило ідуть вулицею.

Гаврило. Це тобі, Хведоре, щастє з неба пада.

Федір. Не геть-то й велике щастє!..

Гаврило. Та ти-бо не куражся!.. Що Хвенька проштрахвилась?.. Наплювать на те! Я, братухо, більш тридцятка годів старостую, так всі ці прегмети і хокуси мені здавна відомі, я їх, заплющивши очі, бачу... А Микишкина Хвенька з гарним приданим, ось у чім вся сила. Одежі на цілий вік, худоби теж: пара волів, корова дійна і телиця... А головне діло — триста п'ятдесят карбованців грошей, розумієш?

Федір. Це тебе Микишка підмогоричив, щоб отакєчки брєхав? Ловко розмальовуєш!..

Гаврило. Я сам бачив гроші, своїми очима; Микишиха виїняла з скрині і показала. Мало того, що бачив, ще й перелічив сам, і верно: триста п'ятдесят карбованців як одна копійочка!..

Федір. А не хвалшиві часом?

Гаврило. Говори!.. Відкіля б вони у нього взяли хвалшиві?..

Федір. І всі гроші зразу віддасть?

Гаврило. Авжеж, зразу! Ми так умовимось, щоб зразу!.. На мою думку, кращої пари задля твого Демида і в губернії не знайдеш. А буде Хвенька твосою невісткою і як часом який недохват чи яка притичина, ти зараз і скомандував: «Хвенько, поїжджай у город до твого миндруса і скажи йому: пожалуйте деньог — двадцять п'ять чи тридцять карбованців, потому што як мені з дитьом горко приходитьсь і невправка...» Ну, він і дасть їй, на дитину дасть; нелзя не дати, бо воно його дитьо... Купець повинен дати.

Федір. Так, кажеш, всі триста п'ятдесят разом оддасть?

Солоха (проходе до Андрійової хати і підслуха). Триста п'ятдесят?.. Що таке триста п'ятдесят?

Гаврило (побачив Солоху). Проходь-проходь мерщій, це не до тебе річ.

Солоха пішла.

Ось ходімо до Микишки, і я тебе запевняю, що сьогодні й могорич зап'ємо.

Федір. Та якщо разом...

Гаврило. А на оцю, на Надежку (показує на Надеждину хату), ти не сподівайся!.. Хоча я і вговорив би її, коли б на те пішло, бо я можу; але, на мою думку, не варто й клопотатись!.. Яка з неї робітниця? Книжниця, а не робітниця. А тобі треба не білоручку, чи так? Або робітницю, або триста п'ятдесят карбованців грошей. Окрім того, Надежда відьомського кодла!..

Федір. А правда? Ага!.. Я давно це постерегаю!..

Гаврило. Це ж всім відомо, що ще як її матір мамкувала у дворі, так один повар-відьмак навчив її, а мати вже навчила дочку...

Федір. Чув і я про того поваря. Агличин би то, чи що. Кажуть, що було ніколи і лоба не перехресте, і в церкві його не бачили. Жаб їв і всяку нечисть!..

Гаврило. Ото-то ж бо й є! Ходімо мерщій. Бо як упіймаєш гаву та хтось інший покористується — жалкуватимеш тоді, та пізно вже буде.

Федір. Зайдімо ж до монопольки та смикнемо... Бо ти оце надихав на мене горілчаним духом, так біда як кортить... Доки не чую носом горілки, неначе не дуже і кортить, а як почув — невидержка!..

Гаврило. Чого ж заходить? Там, у Микишки, нас зразу почастують!

Федір. Хіба? Якщо триста п'ятдесят карбованців, то можна таким хазяїном зробитись...

Гаврило. І зробишся хазяїном не то що на всю губу, а й через губу.

Пішли.

Демид виходе з другого боку, назустріч йому Василина.

Василина. Чого ти так рано приплентався з поля, ще й не полудень, а ти вже пошабавив орать?

Демид. Яким чортом орать, коли ось чересло поламалося?.. Хіба у нас плуг? Чорти батька зна що, а не плуг! Похряпаний, чепіги позв'язувані у десятиох місцях, повзун геть стерся, граділь у двох місцях цуркою скручений... Іменно що плуг! Насилу спряглися з Володькою зайняв своїх волів та й погнав... «Я,— каже,— краще піду своє волочить, бо з нашої супряги товку не буде...» Тепер пошукай кого другого до супряги! Треба ще й чересло нести до коваля, аж у Щеняче, за десять верстов, бо наш коваль і зварив би, так каже: «Багато людської роботи, невправка...»

Василина. То вже сьогодні хоч заскородь те, що виорав.

Демид. А чим? Хіба у нас справна борона? З таким хазяйством, як у нас, чортового батька розхазяйнуєшся!..

Василина. Батько мене сьогодні мало-мало не били.

Демид. За віщо?

Василина. За злотого. Вони згубили, а я знайшла.

Демид. Віддай мені!

Василина. Батько одняли.

Демид (*дражне*). «Одняли». Дуря! У мене не одняли б.

Василина. А вгадай, що мені Хвенька подарувала?

Демид. Яка Хвенька?

Василина. Микишкина! Хіба ти не знаєш, що вона приїхала вже з города?

Демид. Великий мені клопіт до неї.

Василина. І дитину привезла.

Демид. Чию?

Василина. Свою.

Демид. Он як?.. Ловко!..

Василина. Вгадай, що подарувала!

Демид. Перстень?

Василина. Ні, ось що! (*Вийма коробочку, у котрій скількох бусів.*)

Розглядають.

ЯВА 7

Солоха й Надежда.

Солоха. Як тільки постережеш, що він вийде читать у повітку, ти й поговори з ним. Він тебе тепер послуха.

Демид. Ловко як блищить! А в цій великій намистині, неначе в дзеркалі, пику мою видно... Ач, брат ти мій, який

здоровенний ніс!.. Хіба у мене такий великий ніс? Сторія, брат ти мій! *(Дивиться у намистину.)*

Василина. І я себе бачу! *(Дивиться.)*

Солоха *(до Надежди)*. Як увійшов тоді в хату, то довго про тебе балакав та дивувався. «Ніколи,— каже,— і не думав, і не гадав, щоб можна було промовою так заотосити чоловіка, що й памороки йому немов засота і язика задубить...» Зробиш так?

Надежда. Зроблю-зроблю. *(Пішла в хату, а Солоха за повітку.)*

Демид. Дай мені ще одну намистину, я причеплю обидві ось сюди до жалетки.

Василина. Е, ні, віддай і ту. Віддай-бо! Віддай!..

Демид *(стулив кулака, бус розсипався)*. Тепер ні тобі, ні мені. *(Регоче.)*

Василина. Ідоле! Геть роздавив!.. Навіщо ти роздавив?

Демид. А хіба я нарочито? Ну, вже й намісто, чорт батька зна яке: неміцне, хрупке!.. Дай мені ще одну.

Василина. Не дам, нізащо не дам... *(Побігла.)*

У цей мент з Хилькової хати виходять школярі і розходяться на всі боки, ззаду Логвин.

Демид. Здоров, Логвине. Вчишся і досі?

Логвин. Вчусь.

Демид. Та й довго як! І не обридло?

Логвин. Навряд чи й обридне. З кожним днем все більш зацікавлює читання.

ЯВА 8

Надежда *(на порозі)*. Логвине! Віднеси, будь ласка, мішок жита до млина, бо батько не зможуть...

Логвин. Е, ні, батькові я не дозволю нести, зараз сам одтартарю.

Демид. Здрастуй, Надеждо!

Надежда. Здоров.

Демид. Ти б, може, й мене прийняла в науку?

Надежда. Тобі батько не дозволить вчитись.

Демид. Батько? Ні, я сам собі не дозволю. *(Регоче.)*

У мене до книжок нема охоти.

Андрій *(з сіней)*. А де ти, Надеждо?

Надежда. Зараз, тату, іду. *(Пішла.)*

Логвин *(ій услід)*. Я туж-туж жито віднесу! *(До Деміда.)* Дай, братухо, покурить, біда як кортить.

Демид *(дає тютюн)*. На.

Л о г в и н. Дядько Андрій не курять, так ні в кого й поживитись.

Закурюють.

Д е м и д. Штукерію, брат ти мій, розказував якийсь прохожий — чи воно москаль, чи богомол який. Певно, здалеку йде, бо за плечима клунок, з боку бляшана балцаночка і торбинка з харчю, а на голові стовбовувата шапочка... Підійшов, поздоровкався, далі сів на ріллі і почав розказувати. Дали ми йому окрасць хліба і дві цибулини. Так розказував, що десь-то він їхав по чавунці, так на одній станції якийсь начальник звелів зупинити машину. Кондуктор свиснув у свисток, машина зупинилась, і зараз миру насунуло видимо-невидимо. Вийшов з вагону онорал, за ним другий, а далі третій, питають людей: «Што, у вас, реблята, був голод?» — «Був!» — одповіли люде.— «Ну, ето не воченно харашо! А кушали ви хлебушку, што вам началство прислало?» — «Кушали!» — «Ну й харашо, што кушали. Нам вас, реблятушки, жалко, через тоє самое, што потребується салдатов... І з тим, што прощайте заставайтесь здорові, реблята, і не сумлівайтесь...» Онорал увійшов у вагон, за ним другий, а далі і третій, кондуктор свиснув у свисток, і машина покотила та й покотила!..

Л о г в и н. Може, який генерал і проїздив, може, й справді промовляв що до людей, тільки, певно, богомол не розчолопав, про віщо він промовляв.

Д е м и д. Чого ж не розчолопав, хіба то штука велика чи мудрація яка?

Л о г в и н. Не з нашим, брате, розумом розчолопувати те, про що генерали промовляють.

Д е м и д. Чому? А я так думаю, що з нашим!..

Л о г в и н. Думай собі. Пам'ятаєш, як ще ми малими пасли телят біля великого шляху і проїздив якийсь пан, зупинився він, зліз з каляси і почав до нас балакати, та ще й по-нашому, а ми від нього як пужнули, мов вівці від вовка?..

Д е м и д. Малі були, звісно, дурні були.

Л о г в и н. І тепер не геть-то розумні!..

Д е м и д. Не, я не дурак!.. Знов богомол почав розказувати, що з Пекеньбурху три онорали везуть людам п'ять мільйонів грошей... А тут якраз мій борозний бик мотнув головою, зламав заноза, а був не наліганий, як задрочиться, як дременел!.. Доки я його перейняв та пригнав до плуга, а богомол вже й пішов далі!.. Може, то нам везуть гроші?

Л о г в и н. А чи ти знаєш, скільки людей у нашій царстві?

Д е м и д. А скільки ж?

Л о г в и н. Більш як на сто мільйонів.

Д е м и д (здивувався). Ой-ой-ой!.. Та невже?

Л о г в и н. То розділи ті п'ять мільйонів, що везуть генерали, промеж усіма людьми, чи достанеться тобі хоч четвертак?..

На де ж да (у вікні). Логвине!

Л о г в и н. Ось я зараз! (Хутко пішов, а через хвилину вертається з мішком на плечах.) Я два таких мішка за раз понесу. Нехай, Демиде, ми колись з тобою ще про це побалакаєм! (Пішов.)

Д е м и д. А хіба мені цікаво? Не мав з ким у патьоки заходити та зайду з тобою?.. Сто мільйонів?.. Це брехня!..

ЯВА 9

Ф е д і р і Демид.

Ф е д і р. Бач, про вовка помовка!.. Де це ти вискіпався?

Д е м и д. Та ось поламалося чересло.

Ф е д і р. Чересло? А чорт його побери!

Д е м и д. Коваль сьогодні не зварить, бо ніколи.

Ф е д і р. І не треба! Чорт його побери!

Д е м и д. А Володька погнав волів додому, каже: «Морока з такою супрягою!..»

Ф е д і р. Чорт його побери і Володьку, і його супрягу!

Д е м и д. Отакої!

Ф е д і р. А ти думаєш, якої? Ти скажи мені, так як оце стоїш, тільки скажи по-моєму, з одного слова: хочеш, щоб я тебе оженив?

Д е м и д. Ви знов своє? (Показує на хату Надежди.) Вже не хочу!

Ф е д і р. Ге, ти, хамуло!.. Триста п'ятдесят карбованців грошей, oprіч одежі і скотини!

Д е м и д. Ого-го! Та ну?

Ф е д і р. Кажі з одного слова, жалаєш?

Д е м и д. Єжели што триста п'ятдесят карбованців — жалаю!

Ф е д і р. От люблю, маладець! Уклонися ж батькові, сучий сину, що він об тобі побивається денно і ношно.

Д е м и д. Я можу. (Кланяється.) Аж тричі уклонюся!.. (Кланяється.) Хто за триста п'ятдесят не вклонився б не тільки батькові, а й кому завгодно?

Ф е д і р. Корись батькові, а не дурій! (Бере його за чуба.) Дурню, вішатись задумав? Краще я тебе ожению, візьмемо приданого триста п'ятдесят карбованців, одержу і худобу і станемо першими хазяїнами!..

Д е м и д. Оце так ловко!..

Ф е д і р. Бачиш, що батько від тебе розумніший?.. (Знову скубе його за чуба.)

Демид. Ой-ой! Та ви не в шутки, аж сльози потекли з очей, так скубонули!..

Федір. Завтра тебе і звінчаю, нічого і відкладати надалі!..

Демид. Як завтра? А коли ж коровай поспіє, а шишки, а дарунки, а страва?.. Хіба по-модньому весілле справлятимем: без співів, без шишок?..

Федір. Весілле через тиждень відгуляємо, головне діло повінчати. А про страву на весілле нема чого пеклуватись, аби була горілка!.. Скільки не настановляй страви, а як не частуватимем після кожної ложки локшини та після кожного шматочка м'яса, скажуть: сумне було весілле!..

Демид. Це ваша правда. Я й сам, сказать, до страви не такий охочий, як до питва!..

Федір. А догадайся, на кому я хочу тебе оженити?

Демид. Та воно все рівно!.. О, у вас пляшка стирчить у кишені, невже порожня?

Федір. Ласий до питва, каналія!.. На, хильни, я нарочито чарок зо дві зоставив. *(Дає йому пляшку, але з рук не випускає.)* Годі-годі! Ти всю вижлуктиш! *(Одійма пляшку.)* Ну, сину, нехай тобі Господь допомага у щасті та в добрі вік звікувати!.. *(П'є нахильці.)* О! Ондечки вже йдуть твої свекор і свекруха.

Демид. Микишка йде, з жінкою! То це ви хочете мене на Хвеньці оженити?

Федір. Угадав, як у око вліпив.

Демид. Що ж?.. Якщо на Хвеньці, так і на Хвеньці! Тільки, тату, ви купіть мені небезприменно сердука і здигета на весілле!

Федір. Купимо, купимо!.. Триста п'ятдесят карбованців своїми очима бачив! Це вони до нас ідуть, треба б горілки... У тебе нема якого там семигривенного?

Демид. У мене якраз заваляється, таківський я!.. *(Регочуци, пішов.)*

Федір. А все ж таки якось треба прийняти сватів. *(Пішов, пеключись.)*

Текля *(співа за лаштунками).*

Ой умер мій хороший
Та й покинув копу грошей,
Щоб я пила та гуляла,
Його душку споминала!..

Ой умер мій Данилко,
Поховали — ноги видко,
Вже й до ями волочуть —
В мене сльози не течуть!..

Текля, Микишка і Гаврило.

Микишка. Текле, перестань-бо!..

Гаврило. Ні, нічого, нехай покуражиться!..

Микишка. Ненавиджу! Стривай-бо!

Текля (*танцюючи*). Стривай вже ти, Микихфорочку, коли ти молодший, а я вже своє відстрибала!.. Хіба я з радощів танцюю, з радощів співаю? З досади, з превеликої досади, моя ти бородата мачуло, мій ти зозуле, мій ти одуде!.. Ні, ти скажи мені, за віщо отой кирпатий бакалійщик обидив мою Хвенічку, мою красу?.. Я ж скільки разів наїздила в город, у гості до Хвенічки, так він мене мамашечкою величав. «Я,— каже,— мамашечко, оженюсь на Хвенічці, бо ужасть улюбльон! Видите, яку квартиру їй наняв — первосортню?.. Як тільки,— каже,— Хвенічка довчиться у мадистки усякі плаття шити, так я зараз встрою їй майстерську і повинчаюсь з нею»... Вийшов він, я й кажу: «Хвенічко, душко, красо моя писана, не верь йому, кирпатову, обманить!..» А вона мені: «Мамашо! Він клявся-присягався, цілував окоу і сиру землю кушав!..» А тепер обманив. Ах ти ж гильдейський бакалійщик, шкарпійон курносий!.. Виряджаючи мене, кожен раз давав на дорогу булочку, асальодочку або маслинок і бутильку пива!.. Бувало, як посадовить Хвенічку на коліна та як почне цілувать та милувать її... «Видите,— каже,— мамашо, как я улюбльон?..» Ах ти, падлець кирпатий!.. Щоб тобі губи поприщило, щоб тобі живіт обдуло з тії землі, що ти кушав!.. Ох, бедная моя мадисточка!..

Гаврило. Ну, годі вже, годі!

Микишка. Люде почують, зараз почнуть лихословити... На глум підіймуть... Ходім, Бога ради, ходім вже!.. Коли б Господь поміг хутчій повинчати їх, щоб сорому того позбутись!..

Гаврило. Про сором не турбуйтеся, то пустякове діло. Я більш тридцятка годів старостую, так...

Текля. Ах ти марзавець, адійот! Осоромив на всю губерню! А за віщо? За верну любов... «Я,— каже,— мамашечко, улюбльон!..» Ах ти хвараон курносий!.. Ну, попаду я тебе в городі, я тобі твого кирпатового носа одгризу, ей-ей, одгризу!..

Гаврило. І не слід цього робити, нехай краще грошенят дає...

Микишка. Ондечки й сват.

Федір (*ідуци назустріч*). Просимо в хату.

Микишка. Ходімо швидш... Що ж, Хведір Семенович, перебалакали з синочком?..

Федір. Я сказав слово і вже як шапкою накрив!

Гаврило. Я ж казав, що у Хведора діло кипить!..

Текля. О, він такий! У, пам'ятаю я його ще парубком, забісований був!.. Простягся був до мене за рушниками, пам'ятаєш?

Федір. Ні, я... вже забув!

Текля. Забув? Почула я, що він до мене лагодиться з старостами, як упаду батькові в ноги, як заголосю: не віддавайте мене, таточку, за Хведора, бо він мені віка вкоротас!.. *(Погрожує на нього рукою.)* У, катюго, сибірний!.. Ач, очі як у гада, ач, як іскряться!..

Микишка. Та годі!.. От наказаніс!..

Гаврило. Іменно: згадала баба дівера, що добрий був!..

Текля *(співа і пританцьовує)*.

Ой дід ходе по току,

Баба по городу,

Ой дід носе чаплю,

Баба — сковороду.

Ой дід бабу товче-товче,

Що невдало млинці пече,

Цить, діду, не бісись,

Як напечу — наїсись!..

Микишка. Отже, я вернусь додому!..

Текля. А я тебе за мачулу та назад!..

Микишка *(сміючись)*. Скажена баба!

Текля. Хоч і скажена, та любиш! *(Почина співати.)*

Ой на мене мій муж бурчить!..

Федір. Свахо! Затули лиш на хвилину писка!

Текля *(показує на нього)*. У-у, як визвірився!.. Чортячі очі, сй-богу, чортячі!.. Бузувіре, кате!.. Жінку прибив, замучив, що лежить вже два роки!..

Входить Демид.

Оце мій і зять?

Демид *(підходе)*. Та я ж він і є!

Текля. Цілуй же мене в ручку, бо я твоя теща.

Демид. Скільки завгодно! *(Цілує її в руку.)*

Текля. Красун!.. Куди ж тому кирпатову гильдейщику до тебе? *(Здіймає з своєї шиї хустку.)* На ж тобі від молодой хустку. Стій! Я почеплю сама тобі на шию, нехай у твоїх товаришів з заздрощів очі рогом повилазять! *(Зає'язує.)* А ти мою Хвенічку жалуй, не бий мою красавицю, бо вона у мене ніжна!..

Демид *(регоче)*. Та там як прийдеться...

Федір. На ж, сину, грошей та збігай по горілку, візьми півкварти. *(Шука в кишенях.)* Оказія!.. Загубив десь два злоти!..

Микишка. Та не шукайте, свате. На, зятю, ось карбованця та принеси квартиру.

Текля. А я кажу, півтори!

Демид. Я живо справлюсь. *(Побіг.)*

Федір. Ходіте ж у хату!

Текля. Ох, бедная моя Хвенічка! Будуть тебе бить, ох, чує моє серце, що будуть!.. *(Пішла, співаючи.)*

Ой на мене мій муж бурчить!..

ЯВА 12

Василина *(біжить з відрами)*. Мусила знов бігати по воду аж на чужу вулицю, бо з нашої криниці знов воду витягали... Може, й справді батько правду кажуть, що то відьми зменшують воду у нашій криниці?.. Певно, воно так-таки й є!.. От клятві відьми!..

Надежда *(відсунула у вікні квартиру)*. Васирино! До вас Микишки пішли.

Василина. Вже? Треба ж швидш бігти додому. Сьогодні знов у нашій криниці, замість води тільки грязюка!..

Надежда. Наносила б води зарання, удосвіта, як я раз у раз роблю, то й не довелося б бігати на чужий куток по воду.

Василина. Добре тобі, що ти можеш удосвіта прокинутись, а я завжди просипаю.

Надежда. І я іноді заспала б, так батько будять.

Василина. А наші батько й самі так сплять, що аж!.. Батько кажуть, що то відьми воду зменшають у нашій криниці!..

Надежда. Які там відьми? Тепер воду вибирають з криниць не тільки задля варева та питва, а й на всяку роботу; і скотину поять з криниць, бо ставків же нема, весною всі греблі повиривало.

Василина. Ставки ставками, а криниці... Ні, певно-таки це відьомські витівки. *(Побігла.)*

ЯВА 13

Логвин. От і справився! За яку ж тепер роботу прийнятися? Вчора хотів води наносити, так Надежда не дозволила, каже: «Це моя робота». Піду, спитаю дядька Андрія. *(Пішов за хату.)*

Демид (гука). Логвине, а йди сюди!

Логвин вертається.

А мене, брат ти мій, женять!

Логвин. Коли?

Демид (показує пляшки). Ось і могорич вже будем пити.. Завтра, брат ти мій, і до вінця! Бачиш на мені хустку? Це від молодой. Ну вже ж і хустка, хто гляне, аж губами зачмока!..

Логвин. Коли береш дружину до любові та до мислі, то це гаразд.

Демид (регоче). До любові? Ні, триста п'ятдесят карбованців приданого!..

Логвин. Що-о?

Демид. Верно! А хустку шинкар як помадав у руці, та й каже: «Вона стоїть не менш, як два з половиною!»

Федір (гука). Демиде, чого ти теревені розводиш? Неси мерщій горіжку!..

Демид. Слухаєм, господин папашо! Раді стараться! (Побіг.)

Логвин. На кому ж це він жениться? Каже, триста п'ятдесят карбованців. Ого-го! (Пішов.)

Прохор (ідуци під повітку, оглядається). Либонь, Солоха заснула? Зараз у сні приверзлось мені, що я так ловко вичитував. (Сіда і вийма папір.) Ану, чи пригадаю, як мені воно виснилось? (Ніби чита.) «Предписаніє, которе... как ежели воно приказаніє, щоб как недзя, штоб не сповнено, то буде наказаніє... Скоропостижно і невоскнительно, посилаю етую бамагу, становой пристав...»

Надежда (підкралась). І оце все там списано?

Прохор. Знов тебе приперло? (Побачив Надежду.) Чи це не Солоха?..

Надежда. І нащо б я отак себе обдурювала та мучила? Дайте я подивлюсь у бамагу, чи так же воно там написано?

Прохор. Та що ти тям... Ні, той, я забув!.. Ти... ти помінеш...

Надежда. Давайте, я вам поможу прочитать.

Прохор. Невже ти зможеш мене навчити?

Надежда. Чому ж ні? Якщо ви вже домізувались до того, що грамота — рбзумові очі, то навчу.

Прохор. Мабуть, що воно так-таки й є.

Надежда. Авжеж, що так. Хто чита, той і розумом зроста. Он ви держите в руці бумагу, а чи ви знаєте, з чого вона зроблена?

Прохор. А з чого ж, з бамаги?

Надежда. Як з бумага? Цебто бумага 'росте де чи як?

Прохор. А може, й так...

Надежда. Ні, не так. Як навчитесь грамоти, то тоді і вичитаєте з книг, як її роблять.

Прохор. А воно любопитно...

Надежда. Умітимете читати, тоді на що не глянете, про все у книзі вичитаєте: і з чого що робиться, і як... І не доведеться вам за кожною малечою обертатись з питанням до грамотного чоловіка, а самі візьмете книгу і вичитаєте.

Прохор. Воно неначе так і справді?..

Надежда. Давайте ж бумагу, я вам прочитаю.

Прохор. Це туж-туж приніс десятник, від урядника...
(*Дає.*) Тільки, якщо я не так, то ти... не глузуй, чуєш?

Надежда (*чита*). «Сотскому села Шумихи. Предписывается тебе немедленно выслать для исправления дороги, между Гороховаткой и Сеньково, семь человек с лопатами и прочими принадлежностями, при двух конных подводах. Урядник Григорьев». (*Віддає.*)

Прохор. Он вона про віщо! А покажи мені: де тут лопати, а де принагленості?

Надежда. Осьдечки.

Прохор. Диви!.. Зовсім не похоже на лопати.

Надежда (*сміється*). Ходіте, доки у мене є зайвий час та нікого нема в хаті, я вам прокажу азбуку, і ви побачите, як швидко у нас піде грамота.

Прохор. Та я той... Ну, а як дізнаються та вхоплють на зубки? Знаєш, який у нас народ!..

Надежда. Горенько тяжке! І як воно у людей неграмотних під впливом віковичної темряви перекручується у розумові все шиворіт-навиворіт. З такого, котрий п'є горілку, а напившись, лається та б'ється або десь валяється в калюжі, годилося б щодня глузувати, соромити його та пекти йому раз у раз очі тим соромом,— так ні, не глузують, а ще почитують і шанують!.. У свято нап'ється, прийде додому озвірений, б'є жінку, поперелякує і порозгонить дітей, ламає все, нівечить — і мовчать такому, не зупиняють його, не забороняють йому знущатись над сем'єю... Як можна, він хазяїн, має волю навіть і всіх покалічити, і хату спалити!..

Прохор. Ну, щоб хату спалити, так недзя... бо то вже провзошествоє, і зразу треба скоропостижну штахвету — до станового чи до урядника...

Надежда (*не слухаючи його*). А хто почне у свято, помолвившись Богові, роботу яку, того зразу затюкають: гріх, великий гріх!.. А п'янствовать, а битись, а лаятись — не гріх?..

Свято на те, щоб чоловік мав право на відпочивок, котрому ж скортити робити, той може сміливо робити і в свято!..

Прохор. Як же то не гріх робити у свято?

Надежда. А так. Бо п'янство та бійка — то чортове діло; а праця — Боже!

Прохор. А може?

Надежда. Ходіте вже скорій!..

Прохор (*озираючись*). Чи ти й справді вчиш батька свого грамоти?

Надежда. Справді. (*Оглядається*.) Тільки ви не кажіть їм, бо й вони так точнісінько заполохані темрявою, як і ви.

Прохор. Якщо так, то ходім. (*Ідуть*.) Ц-с... Либонь, хтось іде. (*Оглядається*.) Ні, нікого нема. Ради Бога, ти нікому поки що...

Надежда (*усміхається*). Ні, ось зараз так і піду славити по всьому селу!..

Прохор. Та я так... Ти, звісно, вумниця, у тебе не така натура, як у наших бабів. Я певен, що Селямида перша почне язичити, там така язичниця!..

Пішли в хату Андрійову.

ЯВА 16

Демид (*вибіга на причілок і гука на тік*), Дядьку Андрію, а йдіть до нас водку пити! У нас і староста, і писар!.. У писаря вже аж пара йде з лисини, а він ще не подається. Прийдете? Га? Чому ж не хочете? Батько гніватимуться!.. Як не хочете, так наплювати!.. Треба бігти ще за четвертиною. Ну, й щедрий же у мене тесть, а теща ще й тестя переважить! (*Побіг*.)

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ

ПЕРША ОДМІНА

Та ж декорація.

ЯВА 1

Надежда, Логвин і школярі.

Надежда (*до дівчинки*). Не забудь же, Маринко, у ярмарку нагадати татові про книгу «Родное слово»³, щоб неодмінно купив. Я казала вже йому, а ти таки нагадай. Та ще скажеш, щоб зараз після ярмарку прийшов до нас посадовити дерева в садку.

Дівчина. Скажу. А якого вам гостинця з ярмарку привезти?

Надежда, Ніякого.

Дівчина. Я привезу бублика або медяника.

Логвин (регоче). А мені привези дірку з бублика!..

Дівчина. Як... Хіба можна?..

Логвин (сміється). А як не можна, то й не треба.

Дівчина пішла.

Надежда. Ну, їдь з Богом. А ти, Мокрино, проси татка, щоб купив тобі черевички, щоб хоч до церкви не босоніж ходила.

Дівчинка побігла.

А тобі, Василю, замість ярмарку, радила б піти до хвершала, бач, як знов увесь підбородок вогником обкидало!.. Щоб не було лиха!

Хлопчик. Татко велять їхати у ярмарок, бо нікому буде воза постерегти...

Надежда. Та вже коли велять, то їдь. Хоч хусткою зав'яжи, а то обвітрить тебе в дорозі... Все-таки навідався б до хвершала.

Хлопчик. Та воно нічого!.. (Пішов.)

Надежда. От і вся моя школа роз'їхалась на ярмарок!..

Логвин. Я вже завтра присяду до когось на воза.

Надежда. Їхав би з батьком.

Логвин. У них і так тісно буде на возі. Тітка ваша, Приська, прохали, щоб їх взяли в ярмарок та ще й з дівкою, з Галькою; і знов двоє підсвинків, чотири мішки ячменю... Але ж і розгнівався Хведір Жовтяк, що дядько Андрій ні вчора, ні позавчора не пішли могоричу пити!.. Лаявся на всю губу, упирем славив дядька!.. Репетував на всю вулицю: «Я йому докажу, я його упечу!»

Надежда. Сп'яну варняка казна-що. А тут ще й грамота моя йому в горлянці кісткою стала. Сумно жити серед такого люду... Прямо хоч тікай з села!..

Логвин. От тобі й на! Як же це так? А хто ще недавно читав, що хто хоче темному людові освічувати шлях до розумного і правдивого життя, той мусить уміцнити свої сили заздалегідь, бо його шлях буде тяжким, тернистим, колючим?..

Надежда. Я й читала. Хіба про себе?.. Я ж чую, що мої сили не уміцнені!.. Гидкий поклеп та образливе пащекування боляче щодня, щочасу вислухувати!..

Логвин. Коли б мені досягнути розумом хоч частину науки, щоб упевнився я, що колись зможу бути у пригоді людям не тільки моїм самотужжем та міццю своїх жил, а й освітою, я не сказав би так, як ви... Я такий, що як треба, то й голову під колесо підкладу!..

Микола (*здоровкається з Надеждою*). Мое почитеніє вам! Как живьоте-можете, а ми благодарім покорно. Разві так, што не помніте меня?.. Припомніте: княжеской камарденер!.. Годов два з половиною назад — ні больш, ні менш, как ми у ваших гаспод билі у гостях; ви билі тогди при баришні, і ми вам адрикумельдовались... Ну, тепер ещо рикумельдуюсь. Вот. (*Дає візитну картку.*)

Надежда. Це ж що? (*Чита.*) «Николай Григорьевич Шкуров».

Микола. Ето, значить, я. Попросту наше прозвище Шкура; но при сертучной лібо при фракной парі какось оно не подходит. Я, значить, послан їх сиятельством у деревню сделать кой-какі распоряженя... А ваші баришня как усліхали і гаварять: возьміть письмечко, по дороге завезьоте... Да! Ну, я как ехал туда, так забіл, а тепер, на обратном турне, вспомнил і... Вот вам оно. (*Дає письмо.*)

Надежда. Це ви більш двох тижнів продержали письмо?

Микола. Да, бивает... Немного попачкался канверт, а прочее пустяки... Да!

Надежда (*розкрива лист.*) Ага! (*Читає.*) Он як?

Микола (*до Логвина*). Послушай, ти, хрант, сапоги в рант! Уступи-ка место, а сам хоч і постой... (*Сіда.*) Достаточно сегодня жарко, не взірая на осенню температуру!..

Логвин. Піду до дядька Андрія на тік, либонь, вони ячмінь віють, — допоможу. (*Пішов.*)

Надежда (*чита*). Так-так! (*Упустила картку.*)

Микола (*підніма*). Извольте.

Надежда. Візьміть собі.

Микола. Ето вам на пам'ять. Теперича скрозь мода, даже промеж лакеев і кучеров движеніє цивілізації вперед... Да! Я вам і хватаграфію свою у другой раз подарю, штоб ви у альбом... Альбом у вас есть?

Надежда. Байдуже. (*Чита.*)

Микола (*кладе біля неї картку*). Тепер даже неприлично без альбома. Какойсь-нібудь гость алі ухажор дарить вам хватаграфію, так надо ейо в альбом... Да! В дешевой распродажі можно вигодно купить. Ми все, которі княжескі, покупили... Да, тепер альбомами очень в моді!

Надежда (*дочитала лист*). Ну, слава Богу!

Микола. А правда?

Надежда (*хова лист в кишеню*). Що таке?

Микола. Ви говорите, слава Богу, што всюду альбомна мода проникаеть?

Надежда. Ні, я не про те... Це я дещо радісне прочитала в листі.

Микола. Да? (Помовчав.) Што ж, ви тут, як гаварять, школу імєїте? Ето не худо. Ми, которі люди понимаєм образованіє, так должни деревню от невежества ослобонять поскорее... Да! Как же ваша прогресія нащот грамотейства, імєст движеніє вперед?

Надежда. Ви-бо не кажіть таких слов...

Микола. Не любите заковиристих алі не понимаєте?

Надежда. Не люблю і нехай не понимаю.

Микола. Да! Слыхали, война оп'ять?..⁴ Там все тепер національності, і, знаєте, така пошла промеж них катавасія і демонстрація... Ах да, ви не понимаєте етіх слов! Значить, ето Іспанія гаварить: «Я желаю!..» А Італія і себе гаварить: «І я тоже желаю!..» А француз кричить: «Пардон, мусью!..» То есть теперешня політика настолько прозрачна, что нічого не видать! Возьмеш газету, читаеш, обдумуеш і только одно видиш: прозрачно, но не ясно; просто, но довольно хитро!.. Господа театри приставлялі.

Надежда. Справді? Цікаво!

Микола. Да... Но только зачем оні по-деревенскому всьо? Ето довольно глупо і неприятно. І вулиця деревенська размальована на полотне, і хати, і разговори простие, і ні альхітікури, ні костюмов, ні умних слов... Неприятно! У цирку забавно. Как вибіжить, к примєру, баришня, плаття короткое, више колен, ікри толстіє, симпатичніє, покрутить ето сюди-туди корпусом і сейчас хоп на лошадь, і пойдьоть скакать і кричатъ: «Ух-ух-ух!..» А публіка плещеть в ладошкі. Да, занімательно, не заснеш! А потом...

Надежда. Ні, ви вже краще про театр кажіть.

Микола. Ну, так і битъ. Впрочем, спервоначалу оно і нічого, занімательно. Поднімається ето занавеса, і виходить какаєсь чужая баришня, і начінаїть бегать по возвишенности і гаварить: «Не хачу я кушать майской каші і газетов чітать...» І заплакала от скуки. Тут вибігаїть старичок та как закричить: «Жарко мне, ах как жарко! Наденька, чего плачеш?..» Штось-то пагаварил-пагаварил і пайшов спать. Потом ви-йшов Макарка і почал об'яснять про прачок, што оні платкі крадуть... Вот ето так правильно. Прачки народ разбезсовестной, не только у господ, а і в нашего брата крадуть — і платки, і манишки, і карпетки... А миють більйо звьосткою і жалвеєм. А потом почал Макарка потішатся над баришнею: «Ви, гаварить, деревенська простота». Далі заговорил об учоности і нащот божественного; наконець того схопился, взяв мамзель етую под ручку і пайшов у праходку... Тут вийшла друга баришня і другой кавалер, балтали-балтали, аж покаместь не

вибег оп'ять тот старичок і почав сміхотворить: «Єжели, — гаварить, — бландинка — дура, так ето Пашка; ежели brunetной кавалер, так ето Макарка!..» Валял-валял дурака, аж покедова занавеса не закрыли. Как закрыли занавесу, жиди заіграли на скрипках і на трубах. Хорошо, каналії, іграють!.. Только што не всьо под ногу: іграють-іграють і какурат подладять под ногу, а потом зразу затягнуть какось уже зовсем неладно... Да! Господа повставали і пайшли: мужеськой пол у бухвет, а дамськой у комнату... Предводительской повар моргнул на меня, я і догадался. Пайшли у ресторацію, викушали по стакану пива і по стакану сантуринського і закусили колбасой... Ещо викушали сантуринського і ещо закусили колбасой. Пайшли. Приходім у тіятри, представленіє ідьоть і вже на деревенської манер, і так ето показалося нам неприятно... Андрій, Стеха, Олена, Мартин. Задля чево ето? Простіє і даже безовістніє разговори!.. Не стоїть, право, розказувать об етом «Глитас»...⁵

На де ж да. Пожалуста-бо, розкажіть.

Микола. Какіє ви любопитні. Как заговорили ето оні деревенськими манерами, а баришня ваші і сібе. Ну, так ето їм не подходить... Я їх зразу упознал: брови начорнені, глаза кругом обведені, как будто вони у очках — смех да і только!.. А на голове у них очепок. Вот ето уже так очень глупо!..

На де ж да. Чого ж глупо?

Микола. Очепок? Разві ещо не глупо? Нонче даже редкая куфарка носить очепок. На што уже у городі торговки, што яблуки алі семечки продають, і те волоси стовбуром чешуть і шпилька бронзová!..

На де ж да. Кажіть далі про театр.

Микола. Вот я суветувал би і вам причоску перемінить.

На де ж да. Або кажіть про театр, або...

Микола. Да! Почали баришня ваші плаксиві речі виговарювать, я ледва-ледва удержався од смеху. Когда б повар не штовхонув меня разов сколько под бок — розхохотався бі!.. І вот, вийшов парень Андрій, значить, муж Оленин. Как вийшов і загаварил: «Не могу я, — гаварить, — штоб кожу мою собственную мазали салом, потому што от етаво нікотораго мне удовольствія!..» Вийшов другой чалавек, пійоть ето чай і гаварить: «Пойдьом до волості нащот механізму і всякой процедури, штоб усякі хвакти, куплети і сословія». Заковиристо, каналія, раздобарював, жаль, што не довго. Потом вийшли ваші баришня да как заголосять, как заголосять!.. А Андрій їх обнімаєть і об'являєть: «Не терзай меня стражданіями чувствительными, потому што Бог на небесах, а я тебя оставляю!..» І занавесу закрыли. Пайшли ми оп'ять у ресторацію, подкрепились сантуринським і уже закусили по порції судака

по-польські, прикурили, пагаварили; приходим в театр — приставлені вже йдуть. Парні і дівки ідуть і поють: «Ой дуб-дуба-дуба-дуба!..» А один парень вприсядку шмалить; тут скрипка і бубон... Когда б єщо гармонія. Єто било весьолое приставленіє; тольки ежели б єщо надели хоч две-три маски, тогда смішней було б!.. Закрили занавєсу, повар подморгнув на меня, ну, я не согласился, потому і так, признаться, у голове шумело довольно несносно і за галстукоем уже було порадочно...⁶ Подзвонили і знова відкрили занавєсу. Ну, тут вже я нічево не розобрал: старичок штось пагаварил-пагаварил і пайшол... Так только можно було понять, што достайються бедному старичку. Аж тут баришня ваші как вибіжать, как закричат, как заверещать, как зареочуть, чисто, как самашедчі! Меня смех такой розобрал, я как пирхну... А тут зо мною рядом какойсь-то гаспадин сидел, да как штолхоньють меня под бок, да как засичить на меня: «Дурак ти!..» Тогда я поняв, што сміяться не полагається. Одколь не возьмись Андрій, а баришня как закричат: «Андрій!» А он їх как садоньють у груди, а они і впали. Потом вихопив он нож у пастуха да как полосньють їм старичка, дак тот так і биркицнул додолу!.. «Ну, убійте меня алі закуйте!» — гаварить Андрій. І занавєсу закрили. Правда, нічого інтереснаго і непонятно?..

Надежда. Так як ви розказали, то я нічого не поняла.

Микола. Потому што нечево і понімать: одна простота і деревенщина. Да!.. Даже какіє-то гаспода гаварили: «Однообразіє, без всякого разнообразія!..» После єтаго у наших гаспод бил вужін, шампанськое пили, мороженое кушали... Я так много мороженого скушал, што аж внутре почало замерзать... *(Регоче.)* Которий тепер час? *(Дивиться на годинник.)* І с тем, так сказать, што до приятного свіданія. *(Почоломався і пішов.)* Пора в путь-вояз!

ЯВА 3

Логвин *(трохи раніш підійшов і слухав)*. Що він тут розказував про театр, я нічого не розібрав?

Надежда *(сміється)*. Отак же і я розібрала... Тільки, що я вже сама бачила театр не раз.

Логвин. Бачили? Ов? Що ж воно таке?

Надежда. Нехай колись прочитаю тобі що-небудь театральне і розкажу. Оцей злакузований люд, як ось і Микола, це покалічений народ, котрий почина науку не з початку, як треба, а з кінця. Попаде у панські покої та як одягне сертука та фрака, то вже він лічить себе не простим і перш всього цурається рідної своєї мови... А як навчиться читати від такого ж лакузованого перевертня та чита що попало, без толку,

тоді пиши пропало! Простого розуму позбудеться, а освіченого не досягне, і все йому в памороках скаламутиться, і те, що кожний втяме, йому здається незрозумілим... Цілком стане схожий з попугаєм, хоч зараз садові його в клітку!..

Логвин. Коли б мені побувати в театрі.

Надежда. Щоб зрозуміти, що таке театр, найкраще самому у ньому побувати. Колись побуваєш...

ЯВА 4

Андрій. Чи у нас, Надеждо, багацько є хлібів, бо, мабуть, прийдеться мені взяти з собою, у ярмарок, хлібів з трое?

Надежда. Є ще п'ятеро цілих і півхліба. Беріть з собою хоч і четверо, а я завтра вчиню свіжий.

Андрій. Покладеш же у мішок четвертину сала та сиру трохи, а цибулі не треба, бо у нас її і так мало, прийдеться купувати. Либонь, ти казала, що й кашника треба купити?

Надежда. І кашника, і покришок зо три. І сито вже продерте, аж у трьох місцях... Я вже латала-латала!..

Андрій. А чи не пора лагодитись до обіду, як ти думаєш?

Надежда. Як лагодитись, то й лагодитись. *(Встає.)* Та привезіть, тату, Настусю додому, це вже їй год скінчився, не наймайте більш.

Андрій. Та вона дома не зайва буде, бо тобі, таки що не кажи, треба помічницю... Слава Господеві, хлібець у нас цього року зародив, не попухнемо з голоду.

Надежда. Настуся помагатиме мені в роботі, а я її вчитиму грамоти. На мою думку, і Костя більш не наймати б...

Андрій. Е, це вже ти багато захотіла... Ну, ходім же обідати.

Логвин. А я вхоплю відро та збігаю до криниці, принесу свіжої води. *(Хутко пішов в хату.)*

Андрій. Друзяка парняга!

Пішли в хату.

ЯВА 5

Прохор і Солоха.

Прохор *(в чемерці, у вузьких штаних і з бляхою)*. Не хотів би я на те весілля йти, так не можна ж не йти, бо там, сказати, уся наша парахвія буде: староста, писар, може, і урядника запросять... Силуватимуть пити горілку, знаю, що силуватимуть... Питиме староста, питиме й писар, як же мені не пити? А ще як урядник припожалує та скаже: «Викушай, соцький!..» Як же я зможу не викушати? Бачиш, що іноді трапляються такі задачі, що декому слідє пити!..

Солоха. А Андрій таки не пішов на сватанне, разів зо три кликали, не пішов!.. Невже й на весілле не підуть — ні Андрій, ні Надежда?

Прохор. Так Андрій же ні при которій довжності, йому можна й не пити, йому можна іноді і не випить; а начальникові, як от мені, не полагається...

Солоха. Чом ти не заткнув горлянки Хведорові, як він коренив Андрія і відьмаком, і упирем?..

Прохор. Єжели б він почав бити і вікна у Андрійовій хаті чи тина ламати, так і тоді ще треба змізкувати, чи буде це порушеніє порядків в тишині, чи не буде.

Солоха *(дивується)*. Хіба?.. Чого це Микишкам забажнулося вінчати молодих аж у Таранівці, аж за дванадцять верстов?

Прохор. Наш піп позавчора раптом заслаб і дав записку, що дозволя вінчати у Таранівці. Коли б не тее, то їх ще позавчора звінчали б.

Солоха. От воно що?

Прохор. Без записки не полагається.

Солоха. А як же тепер буде дитина Хвеньчина?

Прохор. Я б тобі і розтлумачив це діло, та чи ти ж втямиш? Ти понімаєш, що таке розносна книга? Бачиш, вже зразу і вирячилась! А що таке сергуч? Е, то-то ж бо й є! Треба усе понімаць. Сергуч на те, щоб з нього печаті до бамаг наліплювати!.. Повінча піп Демида і Хвеньку, і зараз дитину запише, і як печать приліпить!.. Ще не розібрала? Ну, от, примером, оце ти, так це буде Хвенька, а оцей стовпчик — Демид, а меж ними дитина, це, скажем, я... Повінчали, записали, печать приліпили, і положеніє на законнім основанні скородвижиме і правильне... Доки не вінчані — беззаконіє, а повінчані — закон!

Чутно гуркіт, дзвінки, далі весільний спів. Спів раптом обривається, чується крик і гвалт.

О, вже вчинилось із закона якесь беззаконіє!..

За лаштунками голоси: «Держи, держи, переймай!..»; «Не руште, не руште, не хапайте за повіді!..»; «Колесо, колесо злетіло!..»; «Перекинулись! Молодого поволокло за возом!..»

Я ж кажу, або порушеніє порядків в тишині, або беззаконіє... *(Пішов на гвалт.)*

Федір *(біжить туди ж)*. Що там вчинилось?

ЯВА 6

Василина *(перелякана біжить йому назустріч)*. Ой тачку! Демидові коні голову розбили!.. Я ж казала буяринові: не давайте Демидові коней поганяць, бо він п'яний! А буярин не послухав мене.

Федір. Де ж Демид успів напитись?

Василина. Заїздили ж по дорозі до монопольки. Демид як запустив коней, та все батогом, батогом хльоска!.. Коні біжать скільки духу та все хвицають; а Демид все батогом стьоба! Далі злетіла люшня, а згодом і колесо!.. Всі ми попадали з воза, а Демиду зачепило віссю за пояса та й поволокло!.. Степан Горбатий зараз прибіг, перепинив коней і повів додому, кленучи нас... Каже: «Понаровили мені коней, не варто було й позичать таким свиням!..»

Проводять під руки Демиду з перев'язаною головою.

ЯВА 7

Ті ж, Демид, Хвенька проходять з весільними гостями, старости, бояре, дружки і народ.

Федір (до Демиду). Здорово розбив голову?

Демид (маха руками). Наплювать!..

Його повели.

Гаврило. Треба тільки намочити горілкою рушника або хустку, обв'язать голову, і завтра буде здоров. Я старостую більш тридцятка років, так траплялося не раз, що обом — молодому і молодій — голови попровалюють, то зараз намочиш рушника горілкою, обв'яжеш голови, і завтра все як слід, благополучно!..

Народ. А бува-бува!..

Один з народу. Та от, як позаторік, Сенька Гусак вертався від шлюбу...

Федір. Ні, люде добрі, не так воно це діло є, як вам вбачається. Тут не без причини, це починено!.. Гаврило, чия оце хата, Андрійова? А хто такий Андрій? А хто його дочка, Надежда? Кажі прямо!..

Народ. А хто ж він? А хто ж вона?

Федір. Гаврило! Хіба Андрій не упир?

Народ. Хто упир? Андрій? Хіба?

Федір. А чи його покійна жінка не відьма була?

1-й із народу. Жінка?

2-й із народу. Та казали, що...

3-й із народу. Авжеж, що відьма!..

Федір. А дочка його Надежда ще більша відьма!.. У мене є на те прикмети, що вона відьма!.. Ось тут, до речі, і господин писар...

Писар. Да, я здесь: трезв і при своїй пам'яті... (Хитається.)

Федір. Вони нам ті прикмети зараз і розтовкують!

Писар. Краще всякого снотолкователя із'ясню, і вип'єм вообче...

Федір. Шкода, що нема ще господина старости!.. Та ось господин соцький тут. Ідемо зараз у хату до Андрія, і я привселюдно виведу обох — батька і дочку — на свіжу воду.

Прохор. Єжели што как...

Солоха. Ой не слухай, чоловіче, брехень!..

Прохор. Що ти тямиш? Єжели которе невикоснительно обозначено: упир і відьма!.. Так тут треба скоропостижно понімать, потому кожному хазяїнові, у котрого корова є, недзя без молока зоставатись!..

Солоха. Та звісно!..

Федір. Ведіть перед, господин соцький.

Прохор. Ходім, господа! Тільки щоб не було нікоторого нарушення порадка в тишині, розумієте?

Писар. Ібо статья... Извлечение із свода законов... управа благочинія!

Пішли.

ДРУГА ОДМІНА

Декорація 1-ї дії.

ЯВА 1

Андрій, Надежда і Логвин.

Андрій (*збирається*). Це ти мені стільки загадала покупок, що й десятком карбованців не одбудусь: і полотна тобі купи, і ситцю купи, і заполочі купи...

Надежда. Колись віддам вам, відроблю... Баришня у листі пишуть, що надіються скоро дістати дозвіл на відкритте школи: вони допоможуть мені екзамена видержати на учительку, тоді я буду жалуванне получать... Може, рублів сто мені дадуть?

Андрій. Так-так, дожидайся... Коли то ще воно буде?

Надежда. Я певна, що буде. Тоді вже я не дозволю вам робити без спочивку.

Андрій. Ну, це... Доки я в силі, діти й робитиму.

Надежда. Ви вже попрацювали на своїм віку вдоволь, і я мушу вас пожаліти. А як вилюдніють Настуся та Кость, то вже вони мене пожаліють...

Логвин. Може, ще є такі люде, що вас пожаліють?

Надежда. Тату! Що він мені все *викає* та й *викає*? (*Шукає чогось в скрині.*)

Логвин. Ви вчителька моя, стало бить, не повинен я казати вам *ти*.

Андрій. По правді сказати, у мене іноді і в самого язик заскакує, щоб сказати на тебе *ви*.

Надежда. Отакої!

Андрій. Ти, звісно, вчена...

Надежда. Почніть знову тієї ж. І де я загубила мою книжечку записну? Ніколи зо мною цього не траплялось, а це як на гріх!.. Нема і в скрині. Де ж це вона?..

ЯВА 2

Прохор, писар, Федір, Солоха, Гаврило і другі входять разом.

Прохор. Порадок, порадок, господа!

Федір (показує на Надежду і Андрія). Панове громадяне! Ото відьма проти вас стоїть, а ото упир!

Андрій. Що це таке? Втисся п'яний в мою хату та ще й безчестиш дочку мою й мене?.. Геть з хати!

Прохор. Стривайте, Андрію! Єжели що він докаже, що ваша дочка відьма?..

Андрій (з жахом). Що це таке?

Федір. Всі ви знаєте, панове, що у нашій криниці, котра межі моєю і Андрійовою левадою, вода була на все село; ще покійний батюшка, отець Йосип, раз у раз брали воду з нашої криниці на самувар.

Писар. Верно. Я сам чай пив, і даже з ромом, а при неіменії такогого — з водкою.

Федір. Тепер ні з сього ні з того вода з криниці пощезла, тільки багнука та жаби на дні. Став я думати та гадати, з якої б то воно причини.

Андрій. Ось в чім річ? А з тієї причини, що воду здорово вибирають: задля конопель, задля скотини і на всяку потребу... Ставків же у нас тепер нема?

Федір. Стривай-стривай!

Прохор. Пождіть, Андрію.

Федір. Почав я, як тільки смеркне, засідать у леваді, щоб постерегти... Мушу вам, панове, признатись, що мене кой-хто навчив кой-чому, і так, що я можу бачити відьму своїми очима.

Гаврило. Він може... верно!

Народ. Ага! Он що? Та невже?

Федір. Дивлюсь, приходить Надежда до криниці, набрала у відра води, понюхала, щось пошептала, сплюнула, і вилила ту воду против вечірньої зорі, і пішла з порожніми відрами.

Надежда. Що воду вилила, це правда, а щоб шептала, то це неправда, бо не вмю шептать... Якось удень не було часу збігати по воду, я побігла смерком, а тут якраз Дудненки налили дві здоровенних бочки, зачерпнула я відром, глянула — одна тільки грязюка, я й вилила її додолу.

Федір (грізно). Але замовкни поки що, будеш балакати опісля!

Надежда. Ні, не замовкну... Ви правитимете якусь нісенітницю, якусь дурницю, а я мушу все те слухати — задля чого?

Прохор. Надеждо! Не нарушай порадків в тишині.

Надежда. Що ви мені торочите, чого й самі не тямите?

Прохор. Як, я не тямлю, я?

Надежда. Що азбуку до букви «ц» вивчили та вже...

Прохор (*кива і морга на неї*). Ц-с! Не треба! Надеждо, мовчи!

Федір (*шука щось у кишені і нарешті вийма записну книжку*). Осьдечки. Ось що я знайшов... Паламарів син як прочитав мені, що тут написано... Слухайте! Господин писар, читайте! Панове!

Писар. Любопитно! (*Бере книжку*.)

Надежда (*побачила*). Моя записна книжечка? Віддайте мені її зараз!

Федір. Ага, віддайте? Не віддавайте!

Писар. Не, атанде, мадам! (*Вийма очки*.)

Надежда. Мого сміють мені не віддавати?

Писар. Позвольте, прочитаєм і поступим по обставностям... Одно скло чимсь замазане. (*Плює на окуляри і витира*.)

Прохор. Надеждо!.. Пожалуста, нехай буде порадок... і буде благополучно все...

Писар (*надів окуляри, чита*).

«Світи-світи, місяцю, і ви, ясні зірниці,
Нема милого — не веселі вечорниці!..»

Федір. До чого воно оце йде, га?

Молодиця. Це пісня, але тепер вже ніхто таких не співа. Нема моди на такі пісні!..

Федір. Так задля чого ж воно списано?

Надежда. Задля того, задля чого мені треба.

Федір (*зло регоче*). Тобі? Ні, скажи і нам, задля чого.

Надежда. Не зрозумієте ви, дядьку! Це той глек, у котрий ваша голова не влізе. Годі каламуть заводити, наша хата до того не звикла... Віддайте книжку...

Федір регоче.

Писар (*чита*).

«Котилися вози з гори
та в долині стали».

(*Говорить*.) В старовину сам співав оную, под гитару. (*Чита далі*). «Сокіл з орлом купалися...» (*Говорить*.) Нехай собі купаються, когда їм жарко.

Надежда. Це прямо якесь знущання, якесь насиліє!
Писар *(чита)*. «Коли у кого зуби заболять».

Федір. Слухайте, слухайте, панове!..

Писар *(до Федора)*. А ви не мішайте! *(Чита.)* «Коли у кого зуби заболять, то треба на молодикку вийти з хати уночі, стати на причільнім вуглі і тричі промовити: «Іди собі, болячко-зубачко, на очерета та на сухі болота, тут тобі не жити, жовтої кості не сушити, щирого серця не крушити, червоної крові не пити... од молитвенної, рожденної, хрещеної, сподіваної, причащеної...» Сказати імня болячого, потім сплюнуть на лівий бік. Так треба промовляти три вечерніх зорі, три північних і три світових, а як не може...»

Федір. Нуте, панове громадяне, я вас питаю, що це воно означає?

1-й із народу. Лікарствіє.

2-й із народу. Сказати би, средствіє.

3-й із народу. Шепотінне.

Писар *(чита)*. «Як кого вкусе гадюка...»

Федір. Так і не відьма вона?.. І коли б вона була прирожденною, то ще б нічого, а вона вчена, стало бить, люта відьма! Доки ж ми їй дивитимеся в пику? Ось роздягнемо її зараз і якщо у неї є хвостик, так вона прирожденна!.. Треба з нею розправитись!..

Надежда *(з ляком)*. Боже мій! Що це таке?

Молодиця. Я бачила в неї хвостика своїми очима, такий як у зінського щеняти!..

Гаврило. І справді, роздягнемо?

1-й із народу. Та, мабуть, прийдеться.

2-й із народу. Таке діло, що коли треба, то треба...

Логвин *(убік)*. У мене кров почина закипати!..

Федір. Беріть її!

Народ загомонів.

Надежда *(з криком)*. Як ви смієте? *(Біжить до батька)*.

Андрій. Схаменіться, люде добрі! Чи ви сп'яну, чи покуріли?

Логвин *(схопив сокиру з-під лави)*. У мене ось сокира в руці!.. Моя голова пропаде, але доки трьох-чотирьох не розміжду ваших — не підступите до Надежди!..

Федір. Ах ти ж блазень, байстрюк! Схопіть його.

Логвин *(криком)*. Не руштесь з місця! Дядьку Хведоре! Кому-кому, а вам не животіти!.. Підходьте перший.

Прохор. Логвине, я тобі велю невоскоснительно!..

Логвин. А я вас не слухаю!..

Ті ж і панна Ольга.

Ольга. Здрастуйте.

Всі загомоніли: «Панна!» — і відступаються.

Що це за гості у тебе, Надю? *(Здоровкається з нею.)*Надежда *(тремтить і плаче)*. Сам Бог вас приніс! Захистіть мене від оцих звірів!.. Мене осоромити хочуть!..Ольга *(з жахом)*. За віщо?

Андрій. А от спитайте у них.

Федір. Вона відьма!.. Я книжку таку знайшов, по котрій вона відьмувала!..

Писар *(подає книжку)*. При сьом імєю честь почитітельнейше представіть!Ольга *(роздивляється книжку)*. Записна книжка, котру я подарувала Надежді?..

Народ. Як?.. Що таке?..

Ольга. Я прохала Надежду списувати сюди усякі пісні, котрі почує від людей, найпаче від старих: казки усякі, прислів'я, ворожбу... І ця робота чуть їй не причинила лиха? Ах, ви ж дикий народ!.. *(Сміється.)*

Писар. Точно, сторона дикая, монгольська!.. І как мне з ними дальше бить?

Ольга. Горілки побільше пити!

Писар. Точно, единственное утішеніє в горесті напрасной!

Ольга. І соцький тут, начальник?

Прохор. Так точно!.. Как ежели которе скородвижимо превзошестве...
Ольга. І бляха на грудях блистить, а в голові свистить?Солоха *(тихо)*. А що, казала я тобі?

Прохор. А, не... безкопой мене!

Ольга. Боже-Боже! Коли ти здіймеш полуду з очей цього темного лоду? Це, Хведоре, все з твого приводу?.. Оглянься ти на себе: чим ти був і чим став? Де твої достатки, де твоя худоба?.. Все в шиньку! І все те скоїлося через твоє ледарство та через заздрість. Замість праці ти баглаї годував та завидував всім, всіх ганьбив і пестив дурну думку: чи не можна б до своїх рук прибрати все те, що другі гіркою та невсипучою працею здобувають?.. А жінку свою до чого ти довів щоденною бійкою?.. І очей не ховаєш? І цей звір чоловіком звється? Але годі, не хочу більш докоряти тебе: ні користі з того, ні толку не буде!.. Я з тобою і раніш розмовляла про це, нарешті ж переконалася, що ти з тих, котрим хоч кіл на голові теши!.. А от краще я поділюся моєю новиною з тими, котрі ще не пішли по Хведоровій стежці.

Я вихлопотала у начальства розрiшення одкрити в науцi слободi школу.

Дехто. Та невже? Це ловко! От тобi й на!..

Ольга. От як вашi дiти вчитимуться грамоти та потроху навчатимуться розумiти та змiзковувати те, що коiться навкруги їх, то i житте їхне пiде iншим шляхом i iншим напрямком; i iншi вироблятьсЯ межi людьми вiдносини i погляди на все...

1-й iз народу. А по скiльки ж прийдеться платити з душi на школу?

2-й iз народу. Це нова халепа!

3-й iз народу. Еге, хоч здихай!

Ольга. Платить не будете, я одкрию школу на свiй кошт.

1-й iз народу (*весело*). Ага!.. Ну, це iнша рiч.

2-й iз народу (*смиючись*). Як не платить, так...

3-й iз народу. У мене троє хлопчакiв, нехай всi вчатьсЯ! Коли вже вчить, то всiх вчить, он я який!..

Федiр. У мене дiтей малих нема, то менi школа без надобностi!..

ЯВА 4

Тi ж i Демид.

Демид. Тату! Iдiть давайте розпорадок, ви ж либонь батько. Вже й господин урадник пожалували.

Прохор. Невже?.. Якцо той... Бо де начальство, там i я. (*Пiшов, за ним Солоха.*)

Демид. Василина побiгла до криницi, принесла води холодноi, як лiд, я намочив голову, i polegшало.

Федiр. Невже прибула вода?

Демид. Каже, прибула!..

Федiр. А що, миряне, чуєте?.. Як притисли вiдьму, i вода зараз прибула!..

Ольга. Нещасний ти чоловiк, Хведоре, дикий-дикий!

Федiр (*виходе, регочучи*). Не знаю, хто з нас дикий.

Писар. Страна татарська, монгольська. Как при таких розанафемських обстоЯтельствах не пить? (*Пiшов.*)

Андрiй. Отака, як бачите, несподiвана напаст!..

Надежда. Я ледве можу зрозумiти, що це вчинилось...

Логвин. Коли б панна не з'явилися, то без душогубства не обiйшлося би!

Андрiй. Iдiть люде добрi, з Богом, частувати я вас не буду.

Дехто. Не кожен, може, ласий до частування...

Андрiй. Та й на балачку не сподiвайтесь. А як хочете, то сiдайте.

1-й iз народу. Та мене кликано на весiлле... (*Пiшов.*)

2-й із народу. Там десь жінка. *(Пішов.)*

3-й із народу. Там, звісно, веселіш... *(Пішов.)*

Ольга *(сіда)*. Ну, Надю, тижнів через два повезу я тебе в город, на екзамен; після того даси в городській школі пробний урок, вернемось в село, і, Господи, благослови працювати на користь та підмогу своїм кривним.

Надежда *(цілує їй руки)*. Чим я вам віддячу за вашу добрість до мене?

Ольга. Я це роблю не ради подяки.

Надежда цілує панну.

Андрій. Янгольська ви душа!..

Логвин *(цілує панні руку)*. Хіба ж не легко у світі жити побіч таких людей, як ви?

Завіса.

РОЗГАРДІЯШ

Твора на 4 дії

ДІЙОВІ ЛЮДЕ

Денис Шаповаленко.
Степанида, його жінка.
Юхим, їх старший син.
Химка, жінка Юхимова.
Прохор, другий син.
Катря, жінка Прохорова.
Іван, третій син.
Христя, мати Катрина.
Мелашка, сусідка, удова.
Данько, школяр.
1-й староста.
2-й староста.
Музика.
Сільський староста.
Урядник.
Дмитро.
Знахар.
Музики, народ, діти і козаки.

Діється в селі.

ДІЯ I

Нова хата, стіл, під, жердка, мисник, полиця, лави, кочерги і т. п.

ЯВА I

Степанида і Мелашка.

Степанида (*причеплює над божницею рушники, Мелашка їй допомага*). Отакечки найкраще буде, як рушника розгорнути надвоє, а посередині будуть образи...

Мелашка. Еге ж. Посередині вони поставлять благословенне, а перед образами почеплять лямпадочку та голубів... Коли б ще й квіток почепити, тоді вже й, Господи, як хороше було б!..

Степанида. Нехай люде бачать та дивуються, як свекруха пеклується задля невістки опорядити нову хатину.

Мелашка. Такої другої свекрухи, як ви, увесь світ сходи — не знайдеш.

ЯВА 2

Іван (*вносить дошку*). Ось ще вам одна дошка.

Степанида. Давай її сюда, на піл. (*Кладе дошку на піл, застеля піл літником і склада подушки.*) Невже втомився, що так важко дихаєш?

Іван. Думаєте, не втомився?..

Степанида. Тепер вже неначе і все готово?

Мелашка. Причепурена хата та опоряжена, неначе хороми!..

Іван. Дайте ж мені, мамо, за труди чарку горілки.

Степанида. Все тобі горілки, чи не годі б вже на сьогодні? І так вже зо три вихилив. Вип'єш лишне, і знов вхопє тебе за серце.

Іван. Тадже ж у нас сьогодні весілля?..

Степанида. Та що з того?.. Забув хіба, що вчора хвершал казав, що тобі овсім не слід пити?

Іван. Та що він тямє, ваш хвершал?

Степанида. О, ти розумніший від нього.

Іван. А ви маєте мене за дурного?..

Степанида. Казав хвершал, що від горілки тебе ще гірш скоцюбить!..

Іван. Скоріш йому язика скоцюбить!..

Мелашка. На мою думку, теж так випада, що хвершал бовка дурницю.

Степанида. А хто його зна?.. Налийте вже йому, сусідко. (*До Івана.*) Отож, щоб сьогодні була остання, чуєш?

Іван. Чую, не глухий!..

Мелашка (*взяла пляшку і чарку*). І я з тобою, Іване, почастуюсь. Ти бідний калічка, а я сердешна удова, то нам з тобою тільки і втіхи, що в горілці, чи так?

Іван. Може, і так...

Мелашка (*приспівує*).

Та нікому гірше нема,
Як тій удові,
Що у хатині тільки сама
Та стіни німі...

(*Випила і підносе Іванові.*) Але хоч я і удова та не геть-то журюся.

Іван (*випив*). А тепер піду на весілля, ще й там мене почастують. (*Хутко пошкунделяв.*)

Степанида. Ач, який... Не годилося б йому пити.

Мелашка. Отже, я по щирості так міркую, що вашому Іванові нічого більш у світі не зосталось, як горілку пити... Вона втішниця найсправжніша!..

Степанида. Ніякої роботи і ніякого пуття з нього...

Мелашка. Так вже, виходить, Бог йому призначив.

Степанида. А певно, що так... Попомучилась я з ним: як ще малим був, як упав з печі та скалічив... Вірите, не раз навколішки припадала та сльозами милосердного благала, щоб його приборав; вимучив він мене до пропадаючого... Воно, може, і гріх було об тім благоді. Ох, Господи многомилолюбивий!..

Мелашка. А, мабуть, такі гріх...

Степанида. Живемо, мовляв, напوماцки, не тямлючи, де гріх, а де спасеніє... Попомучилась я з Іваном, і, Господи, попомучилась!.. Тут приспічує тобі робота, а ти з ним воловозься... Аж зненавиділа його!.. Отож як хирів, як мучився, а не захирів, зріс на клопіт нам. Куди його призведеш, до якої роботи?.. Ні косою потягти, ні за плугом... Одне слово, дармоїд...

Мелашка. А ви не ремствуйте. Може, Господь на його каліцьку долю пошле вам такого щастя, якого й не сподіваєтесь.

Степанида. А може. Звісно, Бог що схоче, те й зможе... Ох-хо-хо! (*Заметушилась знову по хаті.*) Чи буде ж коли-небудь невістка так панькатись зо мною, як я їй догожаю?

Мелашка. Годите, мовляв, як болячці!.. Не знаю і не хочу пророкувати... Звісно, як Прохор ваш не зопалу одружився з Катрею, а по мислі, то промеж них мусить бути і лад, і згода; а де лад — там і пошаноба і свекрусі, і свекрові, і всьому родів!.. Прохор вже царську службу відбув...

Степанида. Ще не цілком відбув, він запасний...

Мелашка. Але воно так припада, неначе вже й збувся того клопоту... А там, де беруться без кохання, як тепера воно часто трапляється, то з такого шлюбу шкода сподіватись супокою; лихо та гармидер там завжди кубляться. (*Зітхає.*) І не доведи, Господи!.. А я вип'ю... Будьмо... (*Випива.*)

Степанида. Правда, сусідонько, що з такого спарування не жди милування...

Мелашка. Хоч би й про себе скажу. Віддалась я без огляду, похапком, ніби здуріла на той мент... Звісно, молода була — дурна... Хвалити Господа, що здихалась; а дев'ять годочків промучилась... Нехай мене тепер хоч озолотять — вдруге не піду заміж, нізащо не піду!.. Нехай йому хрін з паприкою, от що!.. (*Регоче.*)

Степанида. Тадже, либонь, на тім тижневі... Стривайте, хто ж оце мені казав? Отже й не пригадаю!.. Чутка була така, що ви заручились з Самійлом Кривоп'ятенком...

Мелашка. Мало-мало знов не здуріла, та, дякувати Господеві, заздалегідь захопилася зрєктись...

Степанида. А люде казали, що Самійло від вас відкинувся.

Мелашка. Брешуть, брешуть, сімсот і дев'ять разів брешуть. Я від нього відреклась!.. Ой і люде у нас які брєхливі!.. Ай-ай-ай! Я відкинулась, я сама!..

Степанида. Як ми з своїм старим побралися по власній волі та, благодареніє Господові, прожили вік у злагоді, то нехай і діти наші так... Оті полумисочки, сусідонько, не сталяйте на припічку, а краще у мисник; а макітру можна постановити геть туди, аж на черінь... Ох, сяду та відпочину. (Сіда.) Сідайте і ви та відпочиньте.

Мелашка. Я не втомилась ще; як треба кому у чім запомогти, то я на ту добу роблюсь невтомною.

Степанида. Та це правда, що ви роботящі.

Мелашка. А мій покійничок на те не вважав, все було за моїми руками, а він ніби того й не добачав.

Степанида. Скільки знаходилось порадників, щоб Прохор сватав другу дівку, а не Катрю. Але ми сказали, що то цілком у синовій волі, що нехай бере ту, на котру впаде його думка...

Мелашка. Так-так... Воно так і повинно бути, так воно найкраще.

Степанида. Деякі люде глузували, мало не дурних з нас строїли... Може, почастиєтесь ще?

Мелашка. Я з дорогою душею. Гляньте на хатину, як квіточка... У великий кошт вона вам обійшлась?

Степанида. Хоч і не питайте! Потратились багато... Але ж задля кого втрачаємось, як не задля дітей?.. Задля них тільки й живемо. Небагато їх у нас. Юхим вже в одділі, дочка теж... Прохор та Іван, ото і всіх... Викушайте ж чарочку.

Мелашка (наливає). Дай же, Господи, нашим молодятам і щастячка, і здоров'ячка, і віку довгого та розуму доброго. (Випила і частує Степаниду.)

Степанида (взяла чарку). Не бажаю я їм ні багатства, ні розкошів. Я ніколи на те зроду-віку не заздрилась, бо все багатство і всі розкоші — в згоді та в супокої... (Одпива.)

Мелашка. Ото стільки випили?

Степанида. Я й зроду по повній не пила.

Мелашка. Та ви ж так і чарочку знорувите. (Рєгоче.) А я така, що в чарці і краплини не лишу... Вже ж і весілля справили ви на славу: і питва, і їства вволю, ще й троїста музика!.. Похрипли від співів і ноги повідкидали від танців дружки, свашки та приданки... Інші чоловіки так задоволились питвом, що день по трєс чмелів слухали...

Степанида. Тридцять цілкових як одну копійку тільки на горілку витрачено... І знов столове двадцять. А скільки пішло на дарунки, на митрики та за вінчання!.. Що ж, кажу, задля своїх діток витрачаємось, ні задля кого більш, як задля цих, увесь вік дбали задля них...

Мелашка. Так-так. Бачила багато я весіль на своїм віку: може, їх аж сімсот і дев'ять бачила, ну, такого не видала... Може, ще ви почастуєте?

Степанида. Давайте. *(Взяла пляшку і чарку.)*

Мелашка. А я, сусідонько, признатись по правді, Боже, як боялася, щоб, бува, чого не скоїлось на весіллі...

Степанида. Чого ж такого?

Мелашка. Як Прохор гуляв з Катрею більш півроку... Хіба не знаєте, як іноді трапляється?.. Та й люде не поскупились на пашекування та всякі прикладки...

Степанида. Знаю... Чула, що й ви, сусідонько, доточували свого язичка.

Мелашка. Хто, я?.. Га? Хіба знічев'я?.. Знаєте, як наслухаєшся, чого іноді каторжні брехливі люде не наплещуть, то й не остережешся, як і сама бовкнеш якесь словце... Не хочу таїтись, може, і я винна... Язик мій — ворог мій! Хоч візьми та й утни його!..

Степанида. Доставалось вам за нього від покійника?..

Мелашка. І-і, доставалось!.. Бив-бив, бузувір. Господи, як бив!.. Раз з горища жбурнув об долівку та мало не перебив мене надвое... Більш місяця вилежала після тії бійки... Як гоїлась та очунювала, то, вірите, все нишком шепотіла, дивлячись на матір Божу пресвяту, та благала, щоб укоротила мені язика, щоб змогла я удержувать його за зубами...

Степанида *(налива чарку і підносе)*. Певно, не чула мати Божа вашого благання. Викушайте.

Мелашка *(випила)*. І з чого воно ото коїться таке? Ніби тягне тебе за язика, ну, притьмом тягне, щоб почесать його... А вже як розпустиш, то й не встережешся, як і намелеш, і навієш... Дай же, Господи, нам діждати ще й Іванового весілля. *(Хоче випить.)* О, чи я вже випила? Коли ж це?

Степанида. То я ще вам наллю. *(Налива.)*

Мелашка. А я не відречусь, хильну. *(П'є.)*

Степанида. А яка ж дівка за Івана піде, хіба божевільна яка? Кому потрібен дармоїд?..

Мелашка. А може, й знайдеться? А ви й не викушали?

Степанида. Я вже вдоволнилась, більш не питиму.

Мелашка. І не пийте. Коли не кортить, краще не пийте. А мене чарочка завжди підбадьорює.

Степанида. Я ніколи не була прихильна до чарки, одну-другу подужаю, а третю — то вже через силу.

Мелашка. Іншому вона таки й вадить.

ЯВА 3

Христя (*входить з хлібом під плечем*). Вітаю вас, свашечко, в новій синовій хаті.

Степанида. А вас вітаю в зятевій.

Цілюються.

Христя. Ідуть вже наші новосельці, князь і княгиня, оце їм святий хліб. (*Кладе хліб на стіл і огляда хату.*) Гарна та світла хатина, хоча й не простора, дай, Боже, щоб нашим молодтям світло та весело жилось в ній!..

Степанида. Дай, Господи, мати Божа!..

Мелашка. І житимуть, вірте, як в раю житимуть, бо побралися по любові. То вже як не по согласії, то бодай його побила лиха година і сімсот і дев'ять пропасниць!..

Христя. Вирядила я моє ясне сонечко з своєї хати навіки, нехай вже осяює чоловікову оселю...

Мелашка. І буде осяювати, то вже як...

Христя. А ти б, Мелашко, не сікалась у розмову, коли не твоя річ попереду... (*До Степаниди.*) Шануй, свахо, мою донечку.

Степанида. І таки шануватиму, ще й як шануватиму.

Христя. Пожалієш її, вона й тебе під старість пожаліє; вітай її щирою душею та теплим серцем.

Цілюються.

Мелашка. Хоч моя річ і позаду, але мушу сказати... (*Хлипає.*) Як легко та хороше робиться на душі, коли бачиш меж людьми прихильне вітання, коли почуєш одверте щире слово... І хочеться жити та милосердного хвалити!.. (*Налива чарку і підносе Христі.*) Викушайте.

Христя. Ні, я не питиму, вдоволнилась вже досхоchu. Та й не ти тут старша, щоб частувать...

Мелашка. То я викушаю за ваше здоровлячко. (*П'є.*) Чи чуєте, ідуть, ідуть!

Чутно музику.

Мерщій, мерщій, матірки, беріть хліб-сіль в руки та зустрічайте. (*Дає один хліб Степаниді, другий Христі.*)

ЯВА 4

Іван несе на очеретині або на палиці покрасу (червону хустку) і ставляє біля порога, боярин несе образи і кладе на стіл, старости, Денис, Прокор, Катря, гості і музики; свашки вносять скриню і ставлять на піл; музики грають.

1-й староста (*танцює*). Тепер наша черга. Пане підстаросто, піддай вогню, бо в мене вже неначе підощви прилипають до долівки...

Ю х и м (2-й староста). Отак наші!.. «Танцювали злидні три дні...» (Підтанцюює.)

1-й староста (зупинився). Отак, а не чортзна-як! Щоб так наші молоді веселились в новій хаті та своїм лагідним життям радували нас. Ну, Прохоре Денисовичу, тепер вже ми ваші гості, приймайте нас у вашій хаті.

Д е н и с. Частуй, сину, а ти, невістко, годуй нас, чим Бог послав.

Сідають за стіл.

Прохор (з-за пазухи вийма пляшку і чарку і частує. Степанида дає Катрі закуску, котра підносе гостям). Милости просимо.

К а т р я. Закусіть, ласкаві будьте, та не огудьте.

Д е н и с (взяв чарку). Пошли ж, Господи, вам здоров'я і віку довгого. (П'є.)

Степанида (одпиваючи). Ох, Прохоре мій, Прохоре, моя дитино кохана!..

І в а н (п'яний, регоче). А я хіба не кохана дитина?

Х р и с т я (одпива). Катрусе, моя ягідко, моє червоне яблучко!

1-й староста (взяв чарку). Дай, Господи, щоб ми діждали гуляти на весіллі ще й ваших дітей. (П'є.)

2-й староста (Ю х и м). Ну, брате Прохоре, хай тобі Господь допомага запобігти талану і долі... (Випив.)

М е л а ш к а. А мене, Прохоре, невже обминеш?

Прохор (частує). Пожалуйте і вам.

І в а н. Частуй, Прохоре, і мене.

Прохор. Тобі не слід би вже пити.

І в а н. Хто це тобі набрехав? Я, брат, на те не вважаю, наливай!

Д е н и с. Іване, не треба більш!..

І в а н. Ні, я вип'ю. Наливай.

Прохор налива.

Повну наливай!.. (Випив.)

Му з и к а (випива). Годилося б, наприклад, виходить, стало бить, будем так говорити, заради такого пишного весілля по старосвітському звичаю, поводить журавля!... Тепер вже, наприклад, виходить, стало бить, будем так говорити, перейняли усякі модні прахтики та цибулизацю, а старовину занехаяли...

1-й староста. Журавля, журавля!.. Ану, старики, ставаймо в коло, а свахи, Христя та Степанида, нехай журавля подибають.

Всі. Журавля, журавля!..

Іван (*регоче.*) Може б, і я подибав журавля?..

Починають водить журавля і співають. Івана не приймають в коло.

Унадився журавель, журавель,
До бабиних конопель, конопель,
Таки-таки журавель,
Таки-таки цибатий,
Таки-таки дибатий!..
А я його ізловлю, ізловлю,
Крила-пера обскубу, обскубу,
Таки-таки і т. д.

Він не буде літати, літати,
Конопельки топтати, топтати,
Таки-таки і т. д.

Денис. Ну, хоч і годі.

Зупинились.

Пора і розходитись, бо вже скоро і сонечко спочине.
Частуйте ж нас, дітки, на прощання...

Прохор частує.

Іван. А на моїм весіллі цілий тиждень частуватимемся і журавля подибаємо... (*Регочучи, співа.*) «Таки-таки журавель...»

Денис. Годі, Іване, верзти нісенітницю!

Іван. А на похоронах моїх заспіваєте (*співа*) «Со святими упокой...»

Денис (*грізно*). Кажу тобі, годі!

Іван. Чого годі? Ні, не годі! Хочете мені рота затулить? (*Стає посеред хати, хитаючись.*) Що на весіллі про смерть згадав?.. Я її щодня, щоночі кличу, а вона глуха, не чує мене, біля других клопочеться, а про мене їй байдуже... Мамо, правда?

Степанида. Замовчи ти!..

Іван. Мені життя обридло!.. Хто я, що я? Ні людина, ні скотина!.. Гей, де ти, кістлява маро, безноса невіро, де ти забарилася, іди мерщій, бери мене, зотни мерщій своєю неминучою косою!.. Я не хочу жити, не хочу, не хочу!.. Огидло життя, я живу через силу... Горілки мені дайте! (*Вхопив пляшку з столу і п'є нахильці.*)

Всі кидаються до нього і одіймають пляшку.

Мелашка. Ти так всю вижлуктиш, зостав-бо мені!..

І в а ц (*штовха Мелашку*). Геть, плескухо!.. Дайте ножа, я нам зараз пароблю гав'ядини і панахиду справлю!..

Д е н и с. Виведіть його геть!..

І в а н. Мене геть?.. (*Замахнувся і впав.*)

Юхим і другий чоловік беруть його і виносять з хати.

І в а н (*кричить*). Геть з очей!.. Всі ви мені гидкі, ненавидні!..

Внесли.

1-й староста. Не годилося б так, перешкоду зробив на весіллі...

Му з и к а. Позвольте. Теперича, наприклад, виходить, стало бить, будем так говорити, не бува весілля без шкандалю...

ЯВА 5

Сільський староста (*входить*). Здрастуйте. Поздоровляємо з весіллям та будьте здорові з вівторком.

Всі. Спасибі.

Прохор. Милости просимо садовиться.

Сільський староста. Можна і сісти. Коли попрохали сісти, то, мабуть, і почастиєте?

Прохор (*частує*). Викушайте.

Сільський староста. І єто можна. (*Випив.*) Я привик так: одну випить, а другою закусить. (*Прохор почастивав ще.*) І доволно. Невеселу звістку приніс я. Чули, певно, що війна з Гапоном² ще з весни почалась?.. А тепер требуют запасних. Ти, Прохоре, сам грамотний, то й прочитай. (*Дає йому богагу.*)

Прохор (*прочитав*). Так, правда... (*Верта богагу.*) Що ж... Царська воля — закон... Не судилось, певно, тихе сімейне життя...

Всі немов обімліли.

К а т р я. Як?.. Як же це?.. Я ж загину без тебе, Прохоре!.. Ой, рятуйте люде добрі!.. Ой, матусеєнко моя ріднесенька, рятуй же мене, рятуй!.. Ой, пропаща ж я, пропаща!.. (*Ридаючи, падає на плече Прохорові.*)

Інші плачуть, інші зігхають, сільський староста поважно виходить з хати.

Завіса.

ДІЯ II

Хата Денисова, обставини звичайної хати небагатого селянина.

ЯВА I

Мелашка і Степанида.

Мелашка. Але, чуєте, все оте, що я зараз висловила перед вами, може подіятись з кожною молодницею, легко може, так легко, що інша і не зчується...

Степанида. Мені здається, що ви оце даремно кажете, не можу я тому йняти віри!..

Мелашка. Ви обміркуйте спершу ось що. Не встигли побратися, як чоловіка налопом беруть на війну, і сердешна жінка, котра тільки вчора взяла шлюб, зоставайся ні жінкою, ні дівкою, і не удовою... Це ж тільки подумати, то аж моторошно робиться!..

Степанида. Ох, що правда, то правда...

Мелашка. Замість того, щоб горнутись до вірної та щирої дружини, що, як у тій пісні співається, що каже: «цілюються, милуються, доки сон не зможе»,— горниш до німої стіни, цілуйся та милуйся з подушкою...

Степанида. Що ж робить? Це трапилось не по нашій, а по царській волі...

Мелашка. То-то ж бо й є! І я вас питаю: що його робить у таким випадку? І вже по чий би волі воно не трапилось, а серцеві розваги нема, нічиєю волею його не заспокоїш, воно не розуміє того, квилить, кличе коханого, кличе, не вгаваючи, мов навісне... *(Зітхає.)* Знаю-знаю по собі!.. Ой, Господи-Господи!.. Ото ж у таку жадану добу, як підвернеться хоч і чорт рогатий, то й його пригорнеш і не зоглянешся, як пригорнеш супостата замість милого...

Степанида. Ні, це витівки якісь, щось нісенітне...

Мелашка. Не вірите? А я певна, що так воно коїться не тільки у нас, а і по всьому світу... Це вам і кожна ворожка скаже, забожуся сімсот і дев'ять раз, що скаже!.. Та от хоч би сказати про Хроську Перчишину. Як ішов її чоловік у салдати, приказував: «Гляди ж мені,— каже,— одною лишаю, щоб одною і застав...» Вернувся із служби, аж замість одного вже трійко...

Степанида. Ну, Катрю до Хроськи не рівняйте.

Мелашка. Чому ні? Що ж то Катря така свята та божа, чим же вона присвятилася, чим краща за Хроську? Про Хроську скажу вам, що вона і роботяща, і зугарна до всього, і дотепна на всякій моди... Хто, як не вона перша привезла з городу моду, щоб квартуха носить не на зборах, як ми носимо по-старосвіт-

ському, а щоб іззаду краї сходились докупи, а на пузі щоб було обтягнене, як на обичайці?.. Вона!.. Вона і кохточки завела перша. Стало бить, вона вже образована... І з лица Хроську хоч і не з Катрею порівнять — патрет і товстолика... А вже коли кому призначено не обминуть гріха, то не обминеш його зроду-віку!..

Степанида. Звісно, що гріх не по лісах ходить, а по людях, але ж... Ні, ви, сусідонько, таке страшне почали провадити, що у мене аж тімня почало давить, ніби щось важке на голову покладено.

Мелашка. Але ж як Катря перебереться до вас, то ще, може, те лихо можна буде і зупинить... Як вже вона раз у раз знаходитиметься на очах у вас, то їй не так зручно буде заводити зальоти... *(Підходе до мисника.)* Пляшка одіткнута, порожня, хоч би заткнули, а то повно мух налізло... *(Глянула у вікно.)* Хто це пройшов вулицею? Ага, ваша невістка, Химка, її мені й треба... Забарилась у вас, прощайте... *(Хутко пішла.)*

ЯВА 2

Денис *(виходячи з комірчини)*. Либонь, Мелашка була? *(Позіхає.)*

Степанида. Чув, що вона тут провадила?

Денис. Не все... Трохи подрімав після обід.

Степанида. Каже, що бачила вже скільки разів, що як тільки звечоріє, якийсь і сунеться крадькома попідтинню, і як увійде в хату, зараз Катря хатні і сінешні двері замкне і позатуля вікна, і вже скільки не стукай, скільки не гукай — нізащо не відгукнеться.

Денис. Ну, нехай об цьому після. *(Бере з полу мішок і іде з хати.)*

Степанида. Ой, як же моя голова заморочилась!.. Невже в тому пашчекуванню є хоч крихотка правдивого?..

ЯВА 3

Химка. Здрастуйте, мамо, з неділею будьте здорові.

Цілуються.

Що це ви самі в хаті, а де ж батько та Іван?

Степанида. Батько пішов у комору набрать зерна, щоб відвезти до млина, а Іван вже більш тижня, як пішов по монастирях на прощу.

Химка. Ага, так-так... Я чула та й із пам'яті витрусила ту чутку...

Степанида. Сідай у нас.

Химка (сіла). У вас нові картини: піп чи що?

Степанида. Ні, то вівчар вівці пасе... Це Іван десь достав...

Химка. А я думала, що піп, шапка така, як у попа. А то друга: павич би то?

Степанида. Де ж там павич? То хатка, а біля хатки високе древо.

Химка. А я думала, що то павич хвоста розпустив.

Степанида. Еге, пішов Іван помолитись. Якись два богомольці заходили до нас на ніч і так хороше промовляли про святощі, що Іван зохотився пристати до них у компанію... Казали, що недавно якийсь святий пресвятився і з'явив свої моці, і тепер сила миру іде на прощу. Ніби б то один чоловік годів з п'ятнадцять не володів рукою, прямо висіла, як мертва, пішов туди на прощу, і рука йому зразу ожила... І знов якійсь молодиці, не в мою міру, звернуло було в'язи мало не на потилицю, і та вигоїлась... Багато сліпих стало видючими, німих — балакучими...

Химка. Чула і я про це... А то одна богомолка розказувала про дівку, котрій поприростали до долонь гривні та п'ятаки...

Степанида. Ой матінко!.. Як же воно?

Химка. Бачите, вернулась дівка з заробітків та й віддає батькові зароблені гроші, а скількось гривень та п'ятаків затулила в жменях. Батько й питає: «Чи всі вже?» А вона й одмовила: «Всі». «А в жменях у тебе що? — спитав він. — Ану розтули жмені...» А вона: «Нічотісінько, — каже, — у мене в жменях нема», — та мерщій від нього. А батько услід їй і крикнув: «Якщо затаїла від мене гроші, то бодай вони тобі поприкипали до долонь...» І, що ж ви думаєте, як батько побажав, так і скоїлось...

Степанида. Бо і священник завжди каже, що від батькаматері ні з чим не слід виховуватись. Отже є такі, що не бояться гріха.

Химка. Своїми очима богомолка бачила ту дівку. «Так, — каже, — гроші і повростали їй в долоні». Чернеці звеліли, щоб та дівка три обідні молилась та поклони клала, аж сімсот поклонів, та щоб щообідні ставляла по сім свічок, по цілому злотому кожна свічка, і на часточку подавала по двогривеному... І нічого не їла вона, oprіч шматочка хліба та кружечки води. «Ото ж, — каже, — як вже вдарила вона останнього поклона, то так ті гроші і розкотились по церкві, чернець їх позбирав і поклав собі в кишеню...» Що ж це я справляю посиденьки? Хотіла про кой-що спитать... Чи не знаєте, що зробити дитині: отут за вухом отака зробилась моргуля.

Степанида. Оливою помаж з лампадки або ж ранньою росою з вікна...

Химка. Юхим сказав: «Бігай до матері, вони средства знають». То прощайте. *(Дійшла до порьга, далі зупинилась.)* Ви колись, мамо, ремствovali на Юхима, що взяв собі жінку, тобто мене, не до мислі?

Степанида. Овсім не ремствovala... Хто це тобі наплів?

Химка. Мої очі та вуха.

Степанида. Та й коли вже те було, чи варта згадувать.

Химка. Одначе у нас вже діло пішло на згоду.

Степанида. І слава Богу. Пора вже, пора... Коли побрались, то треба порозумітись якось...

Химка. Цілком вже порозумілись... Зате другою невісткою ви зразу задоволнились?

Степанида. Що-о?

Химка. Тільки чи буде нею задоволений Прохор, як вернеться?

Степанида. Ти мене береш на докори, чи як?

Химка. Ні, овсім ні. Я тільки хочу вам сказать про те, що у мене, хвалити Бога, четверо підростають, і всі вони Юхимовичі; а того, що Катря нагуля, чи Прохоровичем же зватимуть?..

Степанида. Ой, Химко, стережись отаке верзти!.. Уй, який у тебе злючий язик!.. Стережись, кажу тобі!..

Химка. Не полохайте мене, мамо: добре вже мене за сім годів чоловік наполохав, може, трохи завдяки й вам?..

Степанида. Ой, злюка ж ти, злюка!..

Химка. Я вас переконаю у тім, що кажу, ось побачите! *(Пішла хутко.)*

Степанида. І цій Катря в пельці засіла!.. Та невже ж Катря зважилась на гріх?

ЯВА 4

Катря *(несе на плечах багато одежі і почина навішувать її на жердку)*. Чи не від вас так прожогом побігла Химка і не поздоровкалась зо мною?.. Чи й скриню переносить сьогодні, чи нехай поки що там перебуде — дуже важка?

Степанида. Нехай поки що там перестоїть.

Катря. Та й я так думаю.

Степанида. Сьогодні поспієш перебраться?

Катря. Поспію.

Степанида. Так воно краще буде... Що там тобі одній робити?.. Хату замкнемо, га? *(Помовчала.)* Тобі, може, хочеться б там зостатись?

Катря. Ні, в гурті якось людніш.

Степанида. І поговору менш... Катре! А як на твою думку, чи не вишустрить мені на всі боки Мелашку, щоб вона більш і очей не навернула?

Катря. Хіба вже що сплела?

Степанида. Не хочу я тому йняти віри... Та коли б ще одна Мелашка, то ще сяк-так, а то і Приська Ходунова, і Гапка Драпачова, і Химка...

Катря. Не виховалась я...

Степанида. Що таке?

Катря. Нанівець пішов увесь мій замір і вся турбота.

Степанида. Га? Як ти кажеш?!

Денис (*входить*). Невже й справді щось непевне вчинилось?

Степанида. А що там таке?

Денис. Гапка Дибайлова оце зараз зустріла мене та й каже: «Чула я, що ви невістку з нової хати перебираєте в свою; так воно безпечніш буде: хіба,— каже,— довго до гріха?»

Катря (*набік*). Ой і сусіди ж, достомітні шпиги.

Денис. До якого гріха? — питаю. «Не пащекувата я,— каже,— то й не хочу, щоб з мене першої пішов поговор...» Зареготала і пішла геть від мене. Гукнув їй услід, так вона тільки махнула рукою.

Степанида. Так і мені Приська Ходунова відмовила. «Нехай,— каже,— другі доводять до краю, а я не охоча втручатись у чужий клопіт...»

Денис. Ти чуєш оце, невістко?

Катря. Та чую ж.

Денис. А що ж ти нам на те скажеш?

Катря. Не їла душа часнику, то й не смердітиме.

Денис. Так то воно так...

Катря. Правдиво, мабуть, кажуть, що якими б рідними не вбачались свекор та свекруха, а нарешті невістка їм все-таки чужа... Чужа я вам, через те і віра ваша в мене так швидко похитнулась...

Денис. Ще не похитнулась, а тільки...

Катря. Ні, вже!.. Склічте ж до гурту всіх плескух, і я при них дам вам відповідь найправдівшу!..

Степанида. І це буде найкраще... Але ти не еретуйся!..

Денис. Зробимо так. Піди та поклич сюди й матір свою — прохай, щоб неодмінно зараз прийшла.

Катря. Гаразд, покличу. Куди оце мені покласти? Чи можна у миснику?

Степанида. А що ж там таке?

Катря. Це моє... Тут два листи від Прохора та ще кой-що...

Степанида. Поклади на верхню полицю, там воно безпечніш лежатиме.

Катря. То я ж піду по матір. *(Кладе вузлик на мисник.)*

Степанида. На полудень вернешся?

Катря. Може, мати не пустять, не погодувавши. *(Пішла.)*

Денис. Чи чула, стара? Без примхів і без сліз наважилась привселюдно виправитись?.. Почуємо, що вона їм заспіва?

Степанида. Бачив, як у неї очі заіскрились, як сказала про віру, що ніби похитнулась? Що не кажи, а душа в неї правдива!

Денис. Та неначе б то...

Степанида. А пам'ятаєш, як, скоро ми з тобою побрались, і ти того ж таки года пішов на заробітки, на чавунку, кудись аж за Харків, та ціле літо там був, вже аж у заморозки вернувся?.. То чого тільки не наплескали на мене щирі сідочки!..

Денис. Не охочий я до бійки, а Мазуровій Горпині привселюдно тоді плонув межи очі і дав ляпаса по пиці.

Степанида. І клята ж була покійниця, царство їй небесне, вічний покій! Кого вона не опаскудила, кого не оганьбила?..

Денис. Та Бог з нею, не згадуй, нехай вже над нею земля пером.

Степанида. Еге ж, нехай... А візьми листи Прохорові! Шкода, що не вміємо читать... Давай хоч подивлюсь на них...

Денис *(бере з полиці вузлик і розв'язує, на долівку падають книжка, тетрадь, папір, олівець і два письма)*. Оце листи, а це й не знаю, до чого воно... *(Підійма все з долівки.)* Книга, якась паличка. Ага-га, це те, що пише, колись у столяра бачив таке... Стривай, як воно зветься? Отже і не нагадаю... *(Склав все у вузлик і поклав на полицю, а письма взяв і, сівши поруч з Степанидою, дав їй одне, а друге держе сам в руці і вдивляється.)*

Степанида. От дивлюсь на Прохорового листа, а ніби бачу не листа, а самого Прохора, ніби чую сю промову... *(Почина плакати.)* Синочку мій, дитино моя!.. *(Цілує листа.)* Де ти тепер пробуваєш, як там тобі на чужині, без роду-родиньки?.. А хороше як Прохор у листі промовля... Каже: «Летили, листок, от Заходу на Осток». Ой, забула, як воно далі?..

Денис *(промовля)*. «Упади в руки тому, хто любий сердцю моему».

Степанида. Далі, далі.

Денис. Далі щось і я забув.

Степанида. Хоч би ще одне словце пригадать.

Денис. Стривай-стривай... «Родненький папашо, і родненькі мамашо, і супруго моя верная...»

Степанида. Так-так... Далі.

Голос за вікном. Чи не підете заразом до розправи, привезли з пошти газет, і писар читатиме голосно?

Денис (*хутко схопився.*) Я піду, стара!

Степанида. Піду і я. Доки Катря та сваха Христа придуть, поспіємо вернутись. А листа сховаю до серця. Дай мені і того... (*Хова листа за пазуху.*)

Денис. Може, про Прохора що-небудь вичитуватимуть?

Степанида. Пошли нам, мати Божа, веселу звістку.

Денис. Про войну почуємо...

Обоє одягаються.

Учора якийсь панок біля Митьчиної лавки розказував, що наші завдали японам такого чосу, що довго чухатимуться.

Степанида (*одягається*). Так їм і треба, проклятуцим, нехай не сікаються до наших!

Денис. Каже, бачив японів на картині: такі миршаві та манісінькі; наш солдат по четверо їх садовить на долоню, а другою як ляпне, то тільки мокреньке місце зостанеться...

Сміються обоє.

Коли б, каже, наші схотіли, то зразу закидали б їх шапками, тільки що шкода шапок паскудить...

Степанида. Ну, вже я не пошкодувала б на них і очіпка!..

Денис. Ходім-ходім!..

Степанида. Чи хату замкнемо?

Денис. Не треба, може, скоро Катря вернеться. (*Дивиться у вікно.*) Та ондечки вона вже і йде.

Пішли. Через недовгу хвилину входить Катря.

Катря. Чогось наші пішли у розправу, — певно, покликано їх туди. Матері не застала дома; сказала сусідам, щоб переказали, що я приходила за ними.

Стук у вікно.

Данько (*за вікном*). Катре!

Катря. Це ти, Данько? Іди в хату!

ЯВА 5

Данько (*увійшов і простяга руку.*) Моє поштеніє. А я подійшов до твоєї ізби, дивлюсь — висить замок.

Катря. Я ж тобі казала, що сьогодні сюди переберусь.

Д а н ь к о. Понімаю. Значить, годі вже секрети соблю-
дати?

К а т р я. Сьогодні доведеться признатись, довідались...

Д а н ь к о. Значить, виявили? Ах, как єто довольно подю.
Хто ж єто?

К а т р я. Знайшлись щирі душі. Доки наших нема, ско-
ристаємось тим, не будемо гаяти часу. Сідай-бо.

Данько сів, Катря іде до мисника і здійма вузлика.

Хтось вже тут попорядкував: вузлик розв'язаний. О, а де ж
листи Прохорові? От тобі... Невже я їх погубила? Я ж їх
сьогодні сюди поклала... Певно, свекруха взяла. Чи не понесли
кому, щоб перечитали їм? Вони щосвята і щонеділі перечиту-
ють наново Прохорові листи... *(Підходить до столу.)* Як мені
хтілось крадькома навчитись грамоти, щоб самій списать у лис-
тах до Прохора про свою журбу та тугу, отже, не довелось...
(Сідає.) Давай, голубчику, сяк-так допишемо листа до Прохо-
ра, щоб завтра або післязавтра і одіслать. От повітрищають
всі вороги баньки, як я їм сама промовлю по бамазі листа до
свого милого! *(Сміється.)* А що Мелашка, то та сёрдешна
з досади або перегризе собі язика, або цілком проковтне його!..
(Знов сміється.)

Д а н ь к о. Вот будить сторія Нового завету! ³

К а т р я. Почнемо? *(Бере папір і олівець і лагодиться
писать.)*

Д а н ь к о. Почнемо. Не до ндраву мені те, що ти пишеш
листа не по хвормі, по-мужицькому.

К а т р я. Якби писала по-таківському, як ти спочатку по-
чав проказувать, то мені здавалось би, що то не я пишу, а хтось
інший орудує моїми думками і воде моєю рукою.

Д а н ь к о. Так когда ж воно такое правило, што розговори,
кой-которі можна по-мужицькому, ну, читать та писать дольж-
но по-книжному. Наш вчитель нам раз у раз приказує, щоб ми
і дома силкувались розмовлять по-книжному... А ниспектор,
як оце приїздив, так казав вчителєві: «Старайтесь, штоб дьєті
кварілі харашо...» Декотрі реб'ята вже можуть, а я ще не зо-
всім наловчився! Але через якеє урем'я і я розговори ухоплю
книжні, ще й як ухоплю!..

К а т р я. Ну, проказуй далі.

Д а н ь к о. А на чім же ми остановку зробили? *(Чита.)*
«Любий мій Прохоре, моя ти єдина думко!..» Аж неприятно
читать. По правилу дольжно быть так: «Любезной мой супруг
Прохор Денисович!..»

К а т р я. А мені так не подобається.

Д а н ь к о. Чудная ти... Так правило ж такое! *(Чита далі.)*
«Як прочитали ми твого листа, то всі гуртом плакали...» Тут

дольжно б сказати: усім обществом сльози проливали... (*Чита далі.*) «Що ти, мій голубчику, тяжко сумуєш за нами. Коли б ти знав, як я за тобою щохвилиноньки побиваюсь, як та пташка в клітці...» Вот тут я прописав би: как птичка в клетке, на тонкой ветке,— вийшло б і чувствительно, і стиховно.

Катря. Годі-бо тобі. Нехай вже так буде.

Данько. Ай-ай-ай! Йжелі б єтого листа предоставить нашому вчителеві — от би реготав!

Катря. Чого ж би реготав?

Данько. Потому што даже дольжно реготать, как он по-мужицькому списаной. Окриме того, воно не тольки смішно, а даже довольно глупо. Ну, тут далі я пам'ятаю, одні тольки пустяки! Будем дописувать.

Катря. Ану, стривай, я сама дочитаю, чи потраплю?

Данько. Єжелі завгодно, читай.

Катря (*чита*). «Як вже скінчили читать твого листа, пішла я в нашу хатину, глянула на образи, котрими нас благословили, та як припала до столу, як почала на самоті голосити, довго-довго голосила, і здалось мені, що і стіни, і вікна, і скриня, і вся хата разом голосять зо мною...»

Данько (*набік*). І нашто писать про єті дурачества?

Катря (*чита*). «Аж чую: закувала в леваді зозуля. Я почала її питати, чи скоро діждусь тебе...» (*Заридала, припавши до столу.*)

Данько. От бачиш, коли б не писала про зозулю, то й не плакала б, потому што об єтих глупостях в письмах нікогда не пишуть... Змочила ще горше письмо сльозами. Куди його можна посилать? Єжелі б показать такое писаніє учителеві, оставив би без об'єда або в куток, чи той, в угол постановив би.

Катря (*втира сльози*). Ну... вже не плачу. Прокажуй, писатиму далі.

Данько. І еще кланяється низькім поклоном і приятним словом.

Катря (*проказує, пишучи*). І ще...

Данько. Не ще, а еще. Ще єто будить обозначать сильную безграмотность. (*Диктує.*) Дяденька ваш...

Катря. Який дяденька, коли дядько?

Данько. Дядько неприятно, а дяденька хорошо.

Катря. Я напишу: і дядько. (*Пише.*)

Данько. Своєвольна!.. (*Диктує.*) Гавриїл...

Катря. Не Гавриїл, а Гаврило.

Данько. По-мужицькому так, Гаврило, а по-книжному Гавриїл. Архангели єсть Гавриїл і Михаїл, а Гаврила нема!..

Катря. Ну, написала. Далі?

Д а н ь к о (диктує.) І тьотенька ваша...

К а т р я. Тьотенька? Мені аж вимовить смішно: тьотенька!.. (Сміється.) Хіба не краще: тітка?

Д а н ь к о. Нікогда. Другий на моїм місцеві взяв би сто, плюнув на еті безталковії глупості і пайшов би... Тільки што деньги полуचाю за вченіє, а то б...

ЯВА 6

Входять Денис і Степанида.

К а т р я. От тобі й на!.. (Ховає папір у вузлик.)

Д е н и с. Що ви тут робите?

С т е п а н и д а. У книгу дивились, чи що?

Д а н ь к о. Да ето я разні сторії читав Катрі: про Сима, Хама і Ахвета⁴, лібо вроді етого штось другое... Здрастуйте, дяденька Денисій Митрохванович! Как поживаєте? Пожалуйте вашу ручку. (Трясе Денисові руку.) Здрастуйте, тьотінька Стехванія Єгоровна! Пожалуйте ручку. (Стиска їй руку.)

Д е н и с. Сідай у нас, хлопче.

С т е п а н и д а. Та пополуднаєш з нами.

Сідають.

Д а н ь к о. Благодарім за пригласітельство, спасіба. (Сіда.)

Д е н и с. Читав писар казету, що наші здорово побили японна, аж п'ять тисячів їх полягло, а наших тільки двісті чоловік.

С т е п а н и д а. Так їм і треба, проклятуцим гапонам.

Д а н ь к о. Да, наші воїни — так вони маладці. Учора в школі бул урядник, так говорив, што наші зништожать зовсем японця...

К а т р я. А про Прохора ніякої звістки не чули?

Д е н и с. Ні, нема нічого. (Зітхає.)

К а т р я. Мамо, ви взяли листи Прохорові, що були у вузлику?

С т е п а н и д а. Я-я, осьдечки вони. (Вийма з-за пазухи.) Подержала листи біля серця і полегчало мені. На, заховай! А що ж мати?

К а т р я. Я ж вам казала, що не застала дома.

Д е н и с. Що то у тебе за паличка в руці, як вона зветься?

К а т р я. Карандаш.

Д е н и с. Карандаш? А я чув колись від столяра інакше, отже не нагадаю?

Д а н ь к о. Нет, дяденька, карандаш как вон бул карандашом, так карандашом і повсігда зостанеться...

Входять Мелашка і Химка.

Химка. Ні, Мелашко, так не чесно, як ти оце задумала коїти! Навіщо ти за спиною дулі показуєш, а в вічі хіба боїшся правду сказати?

Мелашка. Не боюсь я нічогосінько і в вічі скажу!

Химка. Ну, от і кажи, нехай ось свекор і свекруха знають усе!

Денис. Що ж ви таки таке знаєте, послухаємо?

Химка. Зараз Мелашка біля Митьчиної лавки присяглась, що вона власними очима бачила, як до Катрі щоночі, як тільки почне сутеніти, з'являється якийсь миндрус...

Мелашка. Бачила, з'являється! Сімсот і дев'ять раз заприсягну, що з'являється!..

Катря. Це правда.

Степанида і Денис (з жахом). Правда?

Химка. А що, чуєте? (Регоче.)

Данько. Ну, тільки не какой миндрус!

Катря (показує на Данька). Оце той миндрус!..

Всі. Як?

Данько. Одначе стойте, какой же я такой миндрус? Сто хвальші!

Катря. Признавайсь, Данько, чого ти до мене щовечора ходив?

Данько. Як признаватись, то й признаватись... Видите, дяденька, видите, тьотенька: захотіла Катря нишком навчитись грамоти; щоб, значить, люде не висміяли їй очей, що вона у таких літах задумала вчитись, і договорила мене, за півтора цілкових у месляц, щоб я крадькома щовечора її вчив. Я согласився і за чотири місяца получив вже шість рублей сребра. Катря до грамоти оказалась понятливою...

Катря. Оце той мій гріх, котрий так стурбував не тільки пашекух, а і вас, тату й мамо...

Данько. Я раз однажди даже наполохав тьотеньку Мелашку. Дивлось, вони йдуть до Катриної ізби, я й приліг за плотом; тільки що вони надійшли та й лізуть через пліт, а я як загавкаю, вони як галаснуть та з плоту бабах об землю!.. (Регоче.)

Мелашка. А щоб ти не діждав полохать мене удруге, чортів випортку!

Катря (тим часом вийняла з-під корсетки листа). А оце той лист, котрого я власною рукою списала до Прохора.

Данько. Тільки што не вполне по хвормі.

Мелашка. Тьфу! Паскудний віскряк якого гвалту накоїв!..

Химка. Годилося плонуть тобі за це, Мелашко, в самісіньку мордяку; тільки других підводиш під сварку!.. (Розгнівана, пішла).

Мелашка. Сімсот і дев'ять раз тьфу!.. (Пішла.)

Катря. Не перегризіть, Мелашко, спересердя язика!..

Данько. Какая уредная ета тьотенька, ужасть!..

Степанида. А прочитай нам, Катре, як ти там пишеш Прохорові!..

Катря почина читать листа.

Завіса.

ДІЯ ІІІ

В тій же хаті.

ЯВА І

Христя і Катря.

Христя. Годі тобі, моя дитино, так тяжко сумувать, хіба ще за рік не натужилась? Трохи було ніби й вгамувалась, а це знов третій тиждень мало не щодня голосиш. Пошкодуй себе, пошкодуй свого молодого віку!..

Катря. А нащо мені, мамо, те життя?..

Христя. Коли не шкода себе, то хоч згляньсь над моєю старістю, не знесилоу мене внивець... Хіба моє старе серце не рветься на шматки через твоє горювання?.. Чи, може, тобі про біль матері, про її муки байдуже, то жени її мерщій в домовину... Доволі вже я нажилась, доволі натішилась життям...

Катря. Мамочко, не докоряйте мене, я... я вгамуюсь... (Загуля собі рота долонею, щоб не плакати.) Перестану тужить... (Іде до порога, бере кружку з водою і промива очі; напилась.) Вже вгамувалась ніби... (Сіда біля матері.)

Христя (голубить її). Тадже ж пише, що рана не тяжка, що лікарі запевняють, що скоро загоїться... що кістка тільки трохи зачеплена... Дякувать треба Господеві, що не перебили ноги...

Катря. За віщо ж дякувать? Кому він що лихого вчинив чи заподіяв?.. Ми, мамо, Господом забуті...

Христя. Що це ти верзеш? Гріх так казать... А що поранено Прохора, то що ж робить? На те він салдат, воїн.

Катря. Хіба він по своїй волі пішов на війну? Хіба йому потрібна була війна?.. Не одружився б він, коли б знав, що

запротирять... Казав же, як прощався, що якби знав, що потягнуть на війну, не зав'язував би мені віку... Взяли, заслали на край світа і скалічили... Що я тепер? Салдатка, котру кожен, кому не жаль, тільки зневажа... За віщо ж, питаю, я мушу дякувати Господеві?

Христя. Не ремствуй, борони тебе, Боже, ремствувати!..

Катря. Не ремствувать?.. Але ж і дякувати за що?.. *(Похитала з хвилину головою.)* «Легко поранений...» А чому ж сам не пише, коли легко поранений?.. Навіщо сестра милосердна пише за нього?

Христя. Певно, він лежить...

Катря. Легко поранений не лежав би... Мало хіба на селі ненароком калічаться: інший руку розруба сокирою або ногу, а не ляга? Савка Когутенко як торік розрубав коліно, а не ліг; ціле літо волочив ногу, аж доки не взяли в болницю та не відрізали ноги...

Христя. І зістався навек калікою. А коли б загодя почав гоїтись, то, може, і не скалічив би... *(Помовчала.)* А й хороше ж милосердна сестра списала, вже так хороше, що й сказати.

Катря. Дізналася ж, бачте, що Прохор не з москалів, і сама призналась йому, що й вона теж з наших...

Христя. Кортить мені ще послухати того листа, може, прочитаєш?

Катря. Прочитаю.

Христя. От і розумниця. Ще ні один салдат з нашого села так хороше не одписував! Всі якось по-таківському закидають, як ото іноді наші начальники наважаються балакати або хвершал...

Катря *(розгорта листа і зітхає).* Ох, Боженьку мій милий!.. *(Чита.)* «Люба моя дружино, Катрусє!

Христя іноді залюбки голосно додає: «Так-так», або «Ох, як хороше!..»

Мушу тебе засмутити невеселою звісткою. Під Мукденом⁵ мене скалічено, ліву ногу кулею навиліт пробито і трохи пошкодило кістку нижче коліна, через що доктори звеліли лежати у шпиталю, доки затягне рану і кістка загоїться... Я почуваю себе дужим. У шпиталю доглядають за нами сестри милосердія, і ми їх звемо сестрицями; вони перев'язують нам рани, дають усякі ліки, а тих, що дуже покалічені та немощні, то таких самі і чаєм поять... Цього листа пише сестриця. Довідалась, бач, вона, що я з хахлів, та й пита: «Ви українець?» А я їй кажу: ні, я хахол. А вона й почала мені тлумачити, що хахол — це насмішка, все рівно як москаля звать кацапом або

єврея — жидом... Ви, каже, українець, через те я і листа до вашої жінки напишу по-українськи. А потім як почала вона мені оповідати про давню давнину — про таку, що і батьки нам не розказували. Потім сказала мені, з яких книжок те вчитала; у нас у школі ми про такі книжки і не чули!.. Каже, що колись Україна була вільною стороною... Я почав благать її, щоб усе оце списала тобі, щоб і ти дещо зрозуміла, — вона сказала, що спише у другім листі. Потім прохав я, щоб додала й про те, яка вона добра душа. Довго сперечалась вона, що ніби про це не слід писать, що то її обов'язок примушує пеклуватись біля хворих; але я сказав, що як не спише про це в листі до тебе, то я затаю свого адреса. Тільки таким побитом я прихилив її до свого благання. Боюсь тобі оповідати про страшні каліцтва, які тут доводиться щочасу бачить! Хоч щодня на моїх очах сотні садатів в муках падали і помирали, одначе не зачерствиш себе так, щоб, глянувши на іншого пошматованого мученика, не здригнуть... Як Бог pomoже повернутись благополучно додому, тоді розкажу тобі все, нічого не затаю. Не сумуй, моя голубко, та не журись дуже за мною; трошки заплач собі, бо без того не можна, але не плач на людях, а нищечком та благай Господа і молись йому, щоб допоміг мені скоріш вернутись у рідний край, у свою хатину, до любої моєї дружиньки...»

Х р и с т я. Бачиш, і він приказує, щоб не журилась та Господеві молилась. Ну, далі?

К а т р я (*чита*). «Я розказав сестриці, яка ти у мене хороша і як кохаєш мене, так вона дуже тішилась. Сподівайся ж від мене скоро другого листа...» (*Промовля.*) Сподівалась, та, мабуть, і сподіванку доведеться залишить. (*Чита.*) «Сестриця каже, що як тільки мені покраща, зараз же об тім сповістить тебе сама. Сестриця ще каже і те, що нам, українцям, треба листи писать додому по-своєму. Кланяюсь низенько татові, і неньці, і тещі, твоїм неньці, братам, і сестрі, і невістці, всій рідні, і всім добрим людям. Твій друг Прохор Шаповаленко, младший унтер-офіцер. (*Говорить.*) Слова останні він власною рукою дописав.

Х р и с т я. Стало бить, і не немощний... Ну що, полегчало тобі? А мені так теплом всю душу і обгорнуло.

К а т р я. Вже скоро і місяць, як цей лист прийшов, а другого нема та й нема!..

Х р и с т я. Може, завтра, може, післязавтра прийде. Он Гальчин чоловік як прислав одного листа та як одіслала вона йому карбованця, та відтоді ані вісточки, отже, їй ніби й байду-жисінько!

К а т р я. Мені від того не легше. (*Зажурилася.*)

Входять Степанида і Знахар.

Степанида. Здрастуйте, свахо! Спасибі, що завітали. *(Цілується з Христею.)* Що, свашечко, і ви не заспокоїте вашої доні?.. Ми вже і руки опустили.

Христя. Не приберу і я ума, як її уговорить.

Катря. Я ж не плачу вже... *(Понесла листа до мисника і хова у вузлику.)*

Степанида. Кажуть, що у розправі вже газету читають, певно, старий вже там!

Катря. Піду і я!.. *(До Христі.)* Ходімо, мамо, у розправу.

Христя. Та воно годиться тобі пройтись... Прощавайте, свахо. *(Цілується з Степанидою.)* Мені треба зайти до млина, воно по дорозі: ти до розправи, а я у млин... *(Пішла з Катрею.)*

Степанида *(до знахаря)*. Бачили?

Знахар. Ні, ще.

Степанида. Оце ж наша невістка, Катря!

Знахар. Ага, а я думав...

Степанида. Садовіться!

Знахар. Можна. *(Сів.)*

Степанида. У будень ще сяк-так, за роботою та за клопотом то й розважиться, а як прийде неділя або свято — цілий день виголосить.

Знахар. Невістка?

Степанида. Та вона ж... Як не плаче, то щось таке з нею коїться, ніби остовпеніє, і мовчить, мовчить, хоч ти їй що хоч кажи.

Знахар. Мовчить все?

Степанида. Еге ж, мовчить. Я чула, що як іншій людині дошкулить до болячого, то у неї все в грудях замре, — чи так?

Знахар. Бува й так, а бува й не так.

Степанида. Спасибі вам, що потрудились пожалувать, може, вас почастувать?

Знахар. Якщо є, то... Мене люде частують.

Степанида *(бере пляшку і чарку)*. Дай, Господи, щоб ви допомогли їй.

Знахар. Допомогти можна... Жалаєм доброго здоровлячка. *(Випив.)*

Степанида. Мені здається, що ви неодмінно їй допоможете. Закусіть, будь ласка!

Знахар. Допомагав багатьом, то й вам допоможу. *(Закусює.)*

Степанида. Звісно, побивається за чоловіком, бо його скалічено на війні... Прислав листа.

Знахар. У нас, сказати, мого свояка сина теж скалічено.

Степанида. Скрізь те лихо коїться!

Знахар. На те воно й лихо.

Степанида. Може, викушаєте ще?

Знахар. Як почакуєте, то викушаю.

Степанида. Я вам така вдячна... (Налива.) Хто це вас напутив?

Знахар (випив). Василь... Як-бо його? Ось що... Москаленко.

Степанида. Ага, це наш недалекий сусіда! От добра душа, спасибі йому!

Знахар. Ідть, каже, там вас чекають.

Степанида. Хотіли ми вже кинутись до хвершала.

Знахар. То не хвершалове діло.

Степанида. І я так кажу. Як тепер хвершали понаставали такі, що краще б їх і не було: ні шепотіння він тобі не тямить, ні заговору...

Знахар. Без шепотіння та без заговору не можна.

Степанида. Скажи йому, щоб злизав зазіх або здмухнув пристріт, так він баньки витріщить...

Знахар. Може б, почакували по третій, та й за діло?

Степанида. Викушайте. (Налива.) Пожалуста, допоможіть їй, сердешній!

Знахар (випив). Людським допомагав... Ходім! (Встав.)

Степанида. Куди ж це?

Знахар. До неї ж.

Степанида. Вона ж пішла у розправу, ось вернеться.

Знахар. Хто?

Степанида. Невістка.

Знахар. Ми її не ждатимем. А мазниця є?

Степанида. Є-є!.

Знахар. Коли б ще обичайка з старого сита або з решета!

Степанида. І обичайка знайдеться.

Знахар. Інші штанами або хвартухом шию труть, а я завжди обичайкою... Де ж вона, у хліві чи...

Степанида. Хто?

Знахар. Телиця.

Степанида. Яка телиця?

Знахар. Та у вас же телиця захворіла, перелоги б то чи що?

Степанида. Ніякої телиці нема у нас хворої!

Знахар. А вас же як звать?

Степанида. Ми Шапуваленки, з діда, з прадіда Шапуваленки.

Знахар. А мені треба Рябошапку... Виходить, я помилився?

Степанида. Рябошапчина хата поруч з нашою.

Знахар. То так би й казали зразу, а то почали: «Сідайте» та «викушайте...» І що за народ! Не скаже тобі товком, а... Прощавайте! (Пішов.) Згаяв тільки уремня!..

Степанида. Я думала, що він людський знахар, а він товарячий!..

ЯВА 3

Данько. Моє поштеніє, тьотенько! Вашу ручку! (Чоломкається.) Катрі нема дома?

Степанида. Пішла на часинку до розправи, зараз вернеться, посидь.

Данько (сіда). Приніс одну книжку Катрі... Папаша купили на ярмарку, ну, кажеться так, што по безграмотству їхньому, вочень глупую... Зветься «Сердешна Оксана»...⁶ Так, пустякова сторійка...

ЯВА 4

Денис і Іван.

Денис. Чи бачиш, стара, хто прийшов?

Іван. Здрастуйте, мамо! (Цілує її руку.)

Степанида. Здоров-здоров, сину! Насилу ти вернувся.

Денис. Глянь ти на його, неначе аж подужчав і якось ніби вилюднів...

Іван (скида зайву одежину). А таки вилюднів.

Денис. Сідай та відпочивай.

Іван. Я вже трохи відпочив. (Сів.)

Степанида. Чи не дати пополуднювать?

Іван. І їсти не хочу: по дорозі заходив до Юхима, і він мене підгодував, спасибі йому.

Данько. Моє поштеніє, дяденька! Вашу ручку! (Чоломкається.) Здрастуй, Ванька!

Іван. А, здоров-здоров, школяр! (Чоломкається.) Вчиш ще?

Данько. Вчусь.

Іван. Вчись, братухо, вчись. Я не довчився, а тепер

і шкодує. Ну, тату, приніс я вам стільки новин, що й за тиждень не переслухаєте.

Д а н ь к о. Інтересно б послухать.

Д е н и с. Набачився усякої святині?

І в а н. Святиня, окреме... Скажу вам, що хто не бува по світах, той і не тямє, що по людях коїтьс... Чого-чого я тільки не навидався за п'ять місяців, чого не наслухався... Я почав дещо розказувать Юхимові, так він аж рота роззявив. Ще нагодився і Давид Крамарчук — і той аж цмокав губами. Прийдуть надвечір до нас, щоб я їм ще дещо розказав... Чого-чого тільки я не чув...

С т е п а н и д а. У Києві був?

І в а н. Був, і в Воронежі був, і у Серафима Саровського, був і в Почасві, а нарешті вже і в Святих горах...

С т е п а н и д а. Набачився святощів?

І в а н. Хотів вам принести проскуру від Почаївської⁷ та загубив разом з торбиною.

Д е н и с. Отакої!

І в а н. Ішли ми, бачите, лісом; ішло нас аж шість чоловік разом... Тих вже, з котрими я з дому пішов, не було, бо то були таки справжні богомоли... Ідемо ми лісом, аж чуємо гупотить позад нас. Один оглянувся та й каже: «Це не інакше, як за нами погоня, тікаймо мерщій». І кинулись ми всі врозтіч по лісу. Одбіг я ступенів з півсотні, дивлюсь, лежить гнила колода: я пуць — і пропав за колодою; аж це біля мене вершник як затупотить, а я зарився в листя та й лежу. Далі вже не чуть стало вершника, підвів я голову, бачу — побіля хтось ще ворухиться, далі і той випростав голову з листя. «Це ти?» — питає. Я, кажу. Долежали ми там до вечора. Як почало сутеніти, вийшли на шлях та вже не наперед пішли, а назад... Пройшли гін з п'ятеро та й звернули уліворуч; ішли, мабуть, до півночі, потомились, одійшли набік і полягали спать. Хотів я попоїсти хлібця, зирк — аж торби нема, загубив; спасибі товаришеві, підгодував мене трохи... Удосвіта прокинулись, товариш і каже: «Прощай, брате! Тобі туди, а мені туди; ти мене не бачив, я тебе не знаю. Укупі як підемо, часом наздоженуть і тебе зачеплять, а нарізнь безпечніш...» Так ми вже більш і не бачились. Люде справили мене на Святогорський монастир⁸, а звідти вже я пішов прямо додому... Багато дечого наслухався я від своїх товаришів. Як почали вони тлумачити мені, як належить поводитись людям та через що люде живуть у злиднях та в темноті...

Д е н и с. Треба, щоб ти і нам дещо розказав.

І в а н. Авжеж, розкажу.

Д а н ь к о. Дольжно быть, інтересні сторії!

І в а н. Це ж ти по-якому белькочеш?

Д а н ь к о. Как по-якому? Как у школі, так і в семействі дольжно.

І в а н. А я чув від людей розумних, що воно не так дольжно!..

ЯВА 5

Ю х и м, Д а в и д і ще деякі люде.

Ю х и м і другі. Здрастуйте, з неділею будьте здорові
(Цілує батька і матір в руку.)

Д е н и с і Степанида. Спасибі, будьте і ви здорові.
Сідайте у нас.

Сідають.

Ю х и м. Ми оце прийшли, якщо не виженете з хати, прийшли послухати богомола; таку завдав нам задачу, що аж в голові все заворушилось...

Д а н ь к о. Все одно што іменовані числа, да!..

Д е н и с. І нас він зацікавив... Набачився світа та й начувся.

І в а н. Про віщо ж вам?

Ю х и м. Та от ти почав був про колишнє, про прадідівщину...

І в а н. Можна. Тату! А може, й ви чували, хто такі були ваші діди та прадіди?

Д е н и с. А хто ж вони були? Звісно, кріпаки, стало бить, панські.

І в а н. А з якої ж причини вони стали панськими?

Д е н и с. Про це вже я не скажу. Мабуть, так воно здавна запроваджено... Інші кажуть, що так воно від Бога призначено...

І в а н. Ні, тату, не від Бога, а від людей. Прадіди ваші були вільними козаками, вони воювали з турками, з татарами, з ляхами, з москалями, здобували землі, скарби та боронили віру Христову.

Д а н ь к о. Вот про єту сторію раз почав був розказувать нам вчитель, а хтось ниспекторові доніс, так той йому сказав: «Сматрїть, штоб вам не прийшлось загонять телят заразом з Макаром...»

Ю х и м. З яким Макаром?

Д а н ь к о. А хто його знаїть, ну, тільки вчитель спужався...

Д а в и д. І мій хлопець школяр щось подібне розказував, та я не розібрав...

І в а н. Колись, може, гуртом розберем все... Була у козаків на Дніпрі головна сила — Січ ⁹, там був у них і січовий отаман, котрого козаки вибирали вільними голосами. Звались ті козаки січовиками, або запорожцями...

Денис. Я чув колись казку про запорожців, та думав, що то так собі побрехенька, як-от про Івасика-Телесика або про Лисичку-сестричку...

Іван. Із Січі запорожці ходили воювать з ворогами, плавали у байдаках по морю під турка та бусурмена, нападали на Польщу, на татарву... І взяли завидки ворогів на їх хист та одвагу, і почали вони, то той, то другий, умизгатись біля запорожців та запрошувать у спілку, щоб з'єднать гуртом велику силу війська та подужать слабшого... Думали-думали, обмірковували та радились запорожці, до кого б їм прилучитись?.. І надумали пристать до москаля, бо у москаля одна з ними віра, і через те певні були, що спілка з москалями буде найміцніша...

ЯВА 6

Катря *(входить, ридуючи)*. Ой, Боже мій, Боже мій! Тату, мамо! Спалили Прохора, спалили!..

Всі. Що, як?

Катря. Японці спалили той шпиталь, у котрому лежав хворий Прохор, всі поранені погоріли!.. Ой доленько ж моя нещасная, голівонько моя пропащая!.. *(Припада до комина і голосить.)*

Степанида *(вхопилась за голову)*. Ай-ай!.. Голова!.. Прох... Про-хо... *(Рве на собі сорочку.)*

Денис. Що це з тобою? *(Хапа її за руки.)*

Степанида *(силкується вимовить)*. Про-х-хо-ра спа-ли...

Денис. Що ж це? Юхиме, бігай мерцій по хвершала!..

Юхим. Зараз, тату!..

Давид *(до людей)*. Ходімо... Не в час ми прийшли... Така оказія...

Виходять.

Іван. От тобі й закидали японця шапками!..

Завіса.

ДІЯ IV

Біля Денисової хати. Хата, тин, повітка, комора і т. і.

ЯВА 1

Денис *(лагодить тина, з-за повітки виходить Іван)*. Ні світ ні зоря знов з подвір'я втікаєш?

Іван. А чого я сидітиму дома? Робить ні сокирою, ні

лопатою не могу — задихаюсь... Тільки й мого, що шкунділяю ще по селу, від хати до хати, доки в силі, а як знесилюсь, тоді вже лежатиму до пропадаючого...

Денис. Може, посидів би біля хворої матері?

Іван. Що я їм допоможу? Я не лікар. Води хіба подать, так вони і самі ще здужають встать і напитись.

Денис. Я, будиши на твоїм місцеві, не вештався б.

Іван. Промеж людьми, тату, охотніш дихається, а дома такий сум, що й... Мати хворі, ви мовчазні та богобоязні...

Денис. Таким вже я і помру.

Іван. Не в тім сила, а що ви раз у раз затикаєте вуха і не хочете слухать, об чім тепер люде гомонять, а я так не могу...

Денис. Оте, що декотрі затівають, то з того не буде ніякого пуття,— я тобі скажу, що не буде... Раніш теж затівали подекуди щось подібне, а нарешті списали інших так, що й досі чухаються, інших по острогах згноїли або позасилали невітькуди...

Іван. А я певен, що воно так скоїться, як сподіваються люде.

Денис. Та й тоді сподівались, що одберуть у панів землю та поділять...

Іван. І одберуть, і поділять, от побачите!

Денис. Хто одбере?

Іван. Знайдуться такі. Ну, і скажіть по правді: хіба ви не хотіли б, щоб... вам прирізали землі?

Денис. Та мало чого я не схотів би...

Іван. Багато ви за цілий вік розхазяїнувались на чотирьох десятинах? Ще доки вкупі жили, то с'як-так перебивались, а як віділили Юхима, то і в нього не повно, і в нас порожньо... Коли б Прохорову хату не продали, то вже на весну не було б чим і орати... Що б ви робили з однією шкапою?.. Злиднів би годували!

Денис. А годували б... Нам до того не привикать.

Іван. Я не хочу до того привикнуть... Ну, я піду. Сьогодні біля розправи сходка. Чого ви хоч раз на сходку не підете?..

Денис. А матір слабу на кого кинуть?

Іван. Та... То тільки відмовка... Сьогодні мусять приїхать знов з города такі, що будуть промовлять до громади...

Денис. Он чутка є, що вже скоро замиреніє буде... Салдати, котрі вертаються звідти, кажуть, що ось-ось мусить бути замиреніє... А після замирення, може, і справді землі приріжуть... Чув же й ти, що якийсь біля Митьчиної лавки розказував, що нібито синод ¹⁰ дозволить цареві по сім десятин на душу прирізати?.. То краще подождать би...

Іван. Ця ж чутка була ще до війни, одначе і досі не прирізали... (Пішов.)

Денис (помовчав). Тільки хліб переводе, прямо дармоїд... Думка шибала, як пішов на прощу, що десь при монастирі зістанеться, рипатиме там ворітьми або що — і годуватимуть... Мабуть, і там калік не треба... (Помовчав.) А може, й справді якийсь пуття вийде з тієї помовки, що нібито рух обхопив вже багато сел?..

ЯВА 2

Катря. Здрастуйте, тату! З неділею будьте здорові!

Денис. Здорова будь і ти. Спасибі, що одвідала...

Катря. Що це ви? У неділю робите?

Денис. А роблю. Робить за мене нема кому. Куди так спозаранку? Присядь.

Сідають на призьбі.

Катря. Нарочито таки прийшла до вас... А мати як?

Денис (махнув рукою). Хоч і не питай... Позавчора Никодим вернувся з війни.

Катря (зітхнула). Я чула.

Денис. Прострелено йому долоню і плече... З хрестиком на грудях... Хоч поранений, а все ж вернувся...

Катря. Я бачила його...

Мовчать.

Денис. Що ж, надумалась заміж іти?

Катря. Надумалась... Не з власного переконання, а з людського, ще більш з материного. Але хоч я вже тепер і не ваша, а все ж таки прийшла до вас поблагословитись...

Денис. І нехай тобі Бог помагає. (Зітхнув.) Мертвим царство небесне та вічний покій, а живому слід користатись тим життям, котре Бог йому послав... Смерть — вона у свій час прийде до кожного, нікого не обмине; хто на черзі — лягай в домовину... Так-так... І нецьці твоїй під старість буде до кого голову прихилить, та й сама матимеш притулок... Звісно, наша сем'я тепер тобі зовсім чужа... Та й яка наша сем'я? Де вона? Юхим в одділі, у нього вже своя сем'я; Галька — дочка, теж відрізана скиба від хліба... Іван — каліка, стара — непритомна... Он яка сем'я!..

Катря. Ви Василеву сем'ю знаєте, яка вона?

Денис. Сем'ю Степанців я добре знаю. Люде гарні, смиРНі, богобоязні... Певно, і Василь добряча душа!..

Катря. Я йому прямо сказала, що Прохора ніколи не викину ні з думок, ні з серця...

Денис. Василь і сам удівець, і ти ж не докорятимеш його за те, як добром згада покійницю.

Катря. За віщо б я його докоряла?

Денис. Ото-то ж бо й є!.. Вийдеш заміж, спарусься. З щоденним клопотом та з невгавною турботою, та ще як посиплються діти, то вже й ніколи тобі буде згадувать минуле; бідкатимешся об тім, щоб діток вигодувать та зростить, та до розуму довести... Я тобі це по серцеві кажу...

Катря. Спасибі вам... Вговоряли мене мати, довго вговоряли: і гнівались, і сварились, і плакали... Думала-думала, а нарешті сказала: вчиню вашу волю, нехай буде по-вашому... Прийшла я оце з вами вже й попрощатись, бо сьогодні і до вінця ідемо.

Денис. І нічого надалі відкладать, з Богом!..

Катря. Хотіла б з матір'ю попрощатись?

Денис. Хоч прощайсь з нею, хоч не прощайсь, їй вже однаково, нічого не втямить... Ось я її зараз покличу сюда...
(*Пішов в хату.*)

ЯВА 3

Мелашка. О, Катря!.. Здорова, Катре!

Катря. Хоч і прощай.

Мелашка. І досі гніваєшся?

Мовчання.

Заміж ідеш за Василя? Це ти гаразд робиш... Скільки не журись, а oprіч журби, нічого не вижуриш. Та й поговору не буде... Ні від чого так не боляче, як від поговору, га?..

Мовчання.

Поговір — як половоддя, не зупиниш і не загатиш... Га?

Мовчання.

Чула про онорала, що позавчора балакав з людьми біля розправи? Ти й справді приндишся і досі?.. Чи ба, яка хвасониста!.. Пхї!.. Ну, то не клич же мене до себе і на весілля!.. Смісься? Сімсот тобі болячок та ще й дев'ять... Тьфу
(*Пішла.*)

ЯВА 4

Денис і Степанида.

Катря (*підходе до Степаниди*). Здрастуйте, мамо!.. (*Цілує її*.) Невже не пізнаєте мене?

Степанида. Мене...

Катря. Я ж Катря, невістка ваша...

Степанида. Ваша...

Катря. Іду, мамо, заміж за Василя, благословіть мене.
(Кланяється їй і цілує руки.)

Степанида. Мене...

Денис. Нехай вже тобі, Катре, Господь допомага і пошле щасливу долю!.. (Цілує її.)

Катря (поцілувала його в руку). Спасибі! (Пішла, витираючи сльози.)

Денис (до Степаниди). Може, хочеш знов лягти, чи посидиш?..

Степанида. Посидиш... (Іде в хату.)

Денис (іде з нею поруч). Ти пізнала Катрю?

Степанида. Катрю...

Денис. Заміж іде Катря...

Степанида (зупинилась раптом і вдивляється в простор). Прохор!..

Денис. Невже він тобі привидівся? Чи не душа його тут витає?.. Ох, треба буде в ту неділю панихидку відслужить... Як ти думаєш, стара?..

Степанида щось показує рукою.

Ну, ходім, ходім в хату.

Пішли.

ЯВА 5

Юхим (хутко йде до хати). Нема батька в подвір'ї, певно, в хаті. (Іде до дверей.)

Назустріч Денис.

Здрастуйте, з неділею!

Денис. Здоров, синашу. Що доброго скажеш?

Юхим. Та от прийшов до вас... Тут, бачите, таке цікаве діло... Тільки що ви... той... Якись дуже богобоязні...

Денис. А хіба й ти вже Бога не боїшся, як Іван?

Юхим. Та не в тім річ... Бога боюсь я, а як Богові бай- дуже про нас, то виходить, що треба вже самим клопотатись...

Денис. Та ти кажи пряміше, не мудруй!.. Що там затіваєте? Чи не підбадьорює знов хто на розореніє?.. Сиділи б оце по острогах, коли б тоді, як з п'яних очей намірялися спалить якономію, не послушали розумних людей та не одумались загодя...

Юхим. А може, й не сиділи б?..

Денис. А все горілка призводить до бунту.

Юхим. Ви думаєте, що всім миром керує горілка?..

Денис. Ти і зараз вже клюкнув?

Ю х и м. Не в тім роцот...

Д е н и с. Чув, що тепер роблять з іванівцями, котрі розорили та попалили якономію свого пана? Всіх перетрусили, позабирали не тільки пограбоване, а і власне; багатьох посадовили в острог...

Ю х и м. Може, го ще й брехня?.. А як і посадовили, так що ж: сьогодні посадовлять, а завтра випустять.

Д е н и с. Де це ти такого розуму свіжо набрався?

Ю х и м. Є такі, котрі більш нас тямлять. Посадовлять пани, а цар звелить ослобонить.

Д е н и с. А чи звелить же?

Ю х и м. Ось побачите! А що спалили панське добро, то краще — ні нам, ні йому!..

Д е н и с *(не слуха)*. Що воно з дзвоником їде верхньою вулицею, гляди, чи не становий? *(Придивляються.)* А, це Катря поїхала з Василем до вінця... Ач, з дзвінком, як пишню!..

Ю х и м. Не одним же панам з дзвінком їздить, пора і нашим хоч до вінця з рихою... Так слухайте, тату, ось у чім річ. Скільки на вас землі брать?..

Д е н и с. Де?

Ю х и м. Я так думаю, що і на вас не менш, як десять десятин?

Д е н и с. У кого брать?

Ю х и м. У нашого пана.

Д е н и с. Віддає в аренду, чи як?

Ю х и м. Ні, самі візьмемо.

Д е н и с. Як візьмете?

Ю х и м. Чого ви так галаснули? Так, візьмемо, та й годі, з царського дозволу... Вже умовились громадою, щоб завтра всім виїздить в поле і поділить землю... То я оце нарочито забіг до вас, щоб спитать, скільки брать на вашу долю.

Д е н и с. Та чи ти при умі? Хто це вас на таке напутив?

Ю х и м. Царський посланець.

Д е н и с. Що-о?!

Ю х и м. Ось тут у нього хрест, а тут медалі, а ось тутечки зоря, чи та, як-бо її? Звізда.. Позавчора смерком підбіг до розправи, а тут якраз люде були на сходці. Підійшов до людей, поздоровкався, далі розщербнув балахона, що зверх був на йому, та й пита: «Бачите, що оце таке?» Дивимось: мундир на ньому, хрести, та медалі, і звізда. «Догадується,— пита,— хто я такий?» Ми зглянулись промеж себе та мерщій шапки поскидали. Він тоді виїняв бамагу і показує: «Оце,— каже,— царське...» От забув, як він сказав: чи цвинкуляр, чи приговор?.. Ну, а далі почав читать. І там прописано, що дозво-

ляється хрестянам брать землю у панів, по десять десятин на душу...

Денис. Де ж та бамага?

Юхим. Він взяв з собою. Бачите, йому треба їхати по других селах оповіщати людей... «Нас, — каже, — багато розіслано по всій Расеї...»

Денис. Ото шкода, що бамаги не взяли, безпечніш би було діло.

Юхим. Перед усією ж громадою вичитував, навіщо ж та бамага? Був і староста, і соцький, і судді..

Денис. Краще б було, коли б і бамагу дав...

Юхим. То брать на вас?

Денис (оглянувся). Та хто його зна?

Юхим. Який ви страхопуді..

Денис. Коли б бамага...

Юхим. Як назад їхатиме, то можна буде попрохати, щоб дав... То брать?

Денис. Та вже якщо той, то бери... Як громада, то так вже й я...

Юхим. Дасте завтра ваших биків та спряжемо з моїми... Може, і ви поїдете?

Денис. Та хто його зна?

Юхим. Вся ж громада виїздить, і староста, і писар, і...

Денис. Коли вже вся громада, то й я за громадою...

Юхим. Так, звичайно, найкраще... То прощайте. Просьба ще забігти до Давида, у нього є зайвий плуг, бо у моєму чересло зломалось... (Пішов.)

Денис (сам). І хотілося б земельки придбати, і якось ніби страшнувати... І як таки бамаги не взяти... З цвинкуляром в руках безпечніш... Ну, та коли вже вся громада, то треба й собі за громадою... Шкода, що бамаги не взяли!..

ЯВА 6

Іван (хутко йде). Був Юхим? (Тяжко диха.)

Денис. Був.

Іван. Розказував?

Денис. Ну, розказував.

Іван. Я завтра теж поїду в поле, нехай і мені приріжуть десять десятин...

Денис. А тобі нащо земля? Робить ти не в силі...

Іван. Так що ж?.. Я землю продам та поїду в який-небудь город, там буду вчитись усяким наукам; я хочу бути великим вченим, щоб усяку книжку зміг прочитати... Тоді вже цілком

зрозумію все, що в світі коїться. Інші люде у чужі землі їдуть, в Америку тощо, і мене цікавить Америка.

Денис. І чого б ото вештатись по світах? Вже коли землі приріжуть, то хазяїнуватимем...

Іван. Хазяїнуйте вже ви... Я, тату, дивуюсь, як це ви прожили вік, а далі Києва і не були?

Денис. Годі з мене й того, що в Києві був, далі Києва мене і не кортить... Інші і Києва не бачили...

Іван. Дайте мені мого двогривеного.

Денис. Навіщо тобі двогривеного?

Іван. Хочу купити книжку у лавушника Митьки.

Денис. Навіщо тобі та книжка?

Іван. Читатиму. Книга зветься «Іван Вижигін» Фадея Булгаріна¹¹.

Денис. Та аж двадцять копійок за неї?

Іван. Вона дорожча, а Митька віддає мені за двогривеного з тим, щоб я вибрав йому чай з маслин... Бачите, купив він у городі товару усякого, купив і чаю, і маслин... Чай з маслинами поклав в один мішечок: два хунти чаю і десять хунтів маслин; а папір, у котрім був чай, роздерся, чай і висипався у маслини... Тепер треба чай вибирати з маслин, бо шкода ж чаю...

Денис. Купив би краще яку церковну книгу.

Іван. Хіба церковні книги дешевші? Та й навіщо мені церковна, я в попи не збираюсь. Дайте ж двогривеного.

Денис. Цвиндриш гроші.

Іван. Свої ж цвиндю, а не ваші, я їх заробив у лавушника за те, що читав псалтиря над його покійним тестем.

Денис. Та на вже. Пожалуста, більш не давай мені твоїх грошей у схованку! (Віддає.)

Іван. Отакої, вже й розгнівались? (Пішов.)

Денис. Бреще, мабуть, що на книгу. Чи не гратиме у карт? Там у лавушника Митьки щовечора збираються та в карт грають. Хведька-столяр на тім тижневі програв аж десять цілкових... Ловку забавку завели!.. (Прислухається.) Що воно топотить так здорово? (Придивляється.) Чи ба!.. Салдати на конях їдуть, ого-го, скільки їх!.. Куди ж вони? Раз, два, три, чотири... Ого-го, їх і не перелічиш!.. Мабуть, більш як на півсотні... Куди ж це вони простують?.. Повертають до панського двору. О, зупинились біля двору: двоє заїздять у двір... Чого ж то вони?

ЯВА 7

Мелашка. Бачили, скільки солдатів, драгунів, чи що?

Денис. Та бачу ж.

Мелашка. Я ж казала, що не виховаються наші з своїми

заходами, ніколи не виховуються!... Вчора нарочито побігла до панського двору довідатись, чи там вже знають про те, що позавчора на сходці казав онорал; спитала одного, другого — тільки баньки витріщають... Аж це сам пан тиць на ганок. «А здрастуй,— каже,— гражданко, яку новину принесла?» Ніякої, кажу. «А йди,— каже,— до горниці». Увійшла я, він зараз почастував мене горілкою, а далі й каже: «Садовись, Мелашко! Тепер вже ми скоро будемо рівні всі, як перед Богом, так і перед людьми...» Налив ще стаканчик, я викушала. «Чув я,— каже,— що вчора біля розправи якийсь пан балакав з людьми, ти не бачила?» Я й одмовила: хоч і бачила і чула, про віщо балакав, але вам того не скажу. Він ще налив стаканчик, я викушала. Знов почав розмовлять, силкувавсь випитати, але я цупко держала язика за зубами...

Денис. Не віряться мені, щоб ви не проговорились.

Мелашка. Ні-ні... Навіть і ненароком ні жодного словця не бовкнула, вже так цупко держала язика за зубами... Щоб мені сімсот пухирів на язика, ще й дев'ять, коли... *(Побачила Юхима, хутко щезає.)*

Юхим. Козаки приїхали!.. Це якась іродова душа сповістила пана, не інакше, а той, певно, гінця послав по козаків... Он які промеж нас людці завелись... Ви, тату, мовчіть, як часом почнуть розпитувать... Знать не знаю, відать не відаю, кажіть... Козаки поїдуть, а ми тоді нишком зберемось всією громадою та на ніч у степ, а на зорі і поділимо землю; тоді вже, як поділимо, не одіймуть... Глядіть же, тату, мовчіть... Ну коли б довідатись, яка то анахтема сповістила?.. *(Пішов хутко.)*

Денис *(сам)*. Чого доброго, халепи придбаєм... Що ж воно оце таке? Приїздив онорал з зіздуою, сказав, що панську землю дозволено поділити, а тепер пан викликав козаків?.. От і розбери, де правда, а де брехня.

ЯВА 8

Прохор *(виходе з-за вугла, з клунком за плечима)*. Здрастуйте, тату.

Денис *(жахнувся)*. Що?.. Хто це?.. Сину мій, Прохоре!.. *(Туле його до грудей.)* Та чи це ти? Ти живий, тебе не спалили?

Прохор. Ні, Господь помилував. Тільки скалічено було, а як рана загоїлась, я вернувся в строй, і мене захопили японці у полон. Але, хвалити Бога, я з полону втік... Тепер мене відпустили на поправку. Ви не одібрали від мене листа, я ж писав вам, невже я попередив свого листа?.. А де ж Катря?

Денис. Катря?.. Іди перш до матері. Мати, сердешна, стерялася, як почувла, що ти згорів.

Прохор. Згорів?.. Ото, хай Бог боронить! Де ж мати, Катря?..

На порозі з'являється Степанида.

Матінко моя ріднесенька, жалібнице моя щирая!.. *(Кидається до неї і цілує їй руки.)*

Степанида *(довго вдивляється в його, далі крикнула)*. Сину, синочку мій, моя ти любая дитино!.. *(Цілує його і хрестить.)* Тебе відпустили, не взяли на війну?..

Денис *(тихо Прохорові)*. Кажи, що не взяли...

Прохор. Не взяли, мамочко!.. Ходімо, ходімо у хату... Де ж моя Катря?..

Ідуть в хату.

ЯВА 9

Соцький, з ним урядник і два козаки.

Соцький *(стука у вікно)*. А вийдіть, Денисе, сюди!

Денис *(виходе)*. А чого вам треба?

Урядник. Ігде, старик, твій син Іван?

Денис. Не знаю, кудись пішов.

Урядник. Може, вон у хаті?

Денис. В хаті його нема.

Урядник. А вот посмотрим.

Денис. У хаті син-солдат, котрий оце туж-туж вернувся з війни.

Ідуть всі в хату.

Іван *(з книгою)*. Купив «Івана Вижигіна», може, у цій книзі списано про те, як дошукатись правди? Коли б мені дізнати, у якій книзі про людську правду списано?

Урядник, козаки, соцький і Денис, а опісля і Прохор.

Денис. Осьдечки і наш Іван.

Урядник. А, от это вон? Тебя, голубчик, нам и надобно. Возьміть його, ребята.

Козаки беруть Івана.

Іван. За віщо це?

Урядник. А вот пойдем з нами, там всьо узнаеш.

Іван. Куди з вами?

Урядник. Куди? Спершу в штани всипем, а потім можна будеть і в спину. *(Регоче.)* Ведіть його до командера!..

Пішли.

Прохор. Тату, що це Іван налихотворив: невже про-
крався?

ЯВА 10

Катря, Василь і весільні гості.

Катря (*кланяється Денисові*). Просю вас, тату, до нас на
хліб — на сіль і на весілля!.. Не погребуйте!..

Прохор (*побачив лице Катрі*). Що, як? Катре?..

Катря (*пізнала Прохора*). Прохоре, ти? Ти живий?.. Ах!..
(*Падає йому в ноги.*)

Прохор (*підіймає її*). Катю, Катрусє моя!.. Зомліла!..
Води, води, Бога ради швидше води!..

Кінець.

ПРИМІТКИ

—

Однотомник вибраних драматичних творів М. Л. Кропивницького включає п'єси, написані й видані автором у різний час. Вони розташовані в хронологічній послідовності. У примітках подається стислий виклад літературної, сценічної й цензурної історій, обґрунтовується обрання для видання тієї чи іншої редакції. В разі суттєвого розходження між редакціями у примітках наводяться основні відмінності.

Тексти подаються за сучасним правописом, із збереженням лексичних та морфологічних особливостей мови драматурга. Так, у мові персонажів збережено форми типу *житте, селяне, навколошки*, а у ремарках їх подано за сучасними правописними нормами. Виняток зроблено для назви п'єси «По ревізії», де в авторському тексті нема іншого написання і, безперечно, не йдеться про «ревізію» у більш-менш сучасному значенні.

Це видання значною мірою опирається на досвід шеститомного зібрання творів М. Кропивницького, здійсненого протягом 1958—1960-х років П. Перепелицею. Враховано також основні позитивні риси семитомного зібрання творів драматурга, яке вийшло протягом 1929—1930 рр. за редакцією відомого дослідника української драматургії П. Руліна. У цьому виданні вперше подано дуже детальні коментарі до текстів, наведено буквально всі різночитання, документально відтворено цензурну й сценічну історії кожної п'єси. Поряд з тим мову творів М. Кропивницького в ряді випадків дещо «підчищено», трапляються також окремі втручання в текст.

Значною мірою виявом останньої творчої авторської волі є «Збірник творів» М. Кропивницького (Т. I.—Ч. I і 2.—4-е вид., виправлене автором.—Полтава, друкарня Г. І. Маркевича, 1911 і 1913). Про це видання автор передмови Гр. Коваленко згадує: «Того-таки р. 1910 М[аркеви]ч приступив до видання збірника творів М. Кропивницького. Марко Лукич, останній раз бувши в Полтаві на гастролях, умовився з приятелем своїм Гр. М[аркеви]чем за нове, четверте видання своїх творів. Нотаріального договору не було; умови вироблялися в розмовах і листах. Із слів самого М[аркеви]ча мені відомо, що умовилися вони так: М[аркеви]ч бере на себе витрати видання, а чистим прибутком ділитимуться порівну. Такий видатний автор, як М. Кропивницький, міг легко знайти видавця і на кращих для себе умовах; але він, як видно, не дуже гнався за великими прибутками й гарантіями, вірив Маркевичеві.

Автор і видавець доручили мені написати вступне слово до видання, коротку характеристику автора. На те я використав дещо з оповідань самого Кр[опивницько]го.

9 квітня 1910 р. (за старим стилем.—В. І.) Кропивницький помер, вертаючися з гастролів в Одесі. Того літа, вже як автор помер, вийшла з друку перша частина першого тому його творів у виданню М[аркеви]ча (на титульній сторінці стоїть рік 1911). Видано книжку на занадто легкому папері в дві шпальти для економії. Правда, шрифт добрий, чистий («щиреро») і не збитий.

Тоді-таки вийшли брошурами (передруком) окремі драматичні твори з I частини I тому: «Дай серцеві волю...», «Невольник», «Пошились у дурні», «По ревізії», «Вуси», «Підгоряне». І ще, окрім того, «Скрутна доба».

Взявшись до такого великого видання і не мавши досить коштів, М[аркеви]ч провадив справу мляво, з перервами і не довів її до краю. Р. 1912 вийшли двома брошурами пієски для дитячого театру М. Кропивницького «По шучому велінню» та «Івасик-Телесик».

Але 1913 р. вийшла друга частина першого тому творів М. Кр[опивницько]го; тут містяться «Зайдиголова», «Дві сім'ї», «Чмир», «Олеся», «Джигун» і куплети. Усі ці твори вийшли й окремими брошурами. На тому й спинилося видання творів М. Кр[опивницько]го. Під час війни вже й не можна було видавати. В оповіщеннях од видавця на обгортці 2 ч. I тому згадано й томи II та III; отже, світ їх не бачив у виданні Маркевича» (*Коваленко Гр. Г. І. Маркевич, полтавський видавець і друкар // Записки історично-філологічного відділу УАН. — Кн. XIII—XIV (1927). — К., 1927. — С. 210—211*). Тексти творів там було підготовлено самим драматургом. Хоча видання з'явилося друком після його смерті, М. Кропивницький встиг особисто виправити коректуру. Тим самим тексти вміщених у зазначеному «Збірнику творів» п'єс є остаточними, адже їх опублікував сам автор. До того ж у цей час цензура поблажливіше ставилася до видання художніх творів українською мовою. Через те у нашому виданні тексти п'єс «Дай серцеві волю, заведе в неволю», «По ревізії», «Дві сім'ї», «Чмир (Чумазий)», «Олеся» подано саме за виданням Г. І. Маркевича.

Однак окремі дуже «вчищені» цензурою твори, в яких М. Кропивницький в останніх прижиттєвих виданнях не зміг повністю відновити викреслені раніше сцени, позначені яскравим соціальним змістом, подаємо за авторизованими списками («Глитай, або ж Павук», «Доки сонце зійде, роса очі виїсть»). Окремі твори подаються за передруком («Розгардіяш») чи іншими зібраннями творів («На руїнах», «Супротивні течії»). При наявності автографа і переддруку в разі відсутності істотних відмінностей перевага надається друкованому виданню. Скажімо, текст п'єси «Розгардіяш», поданий у шеститомному виданні за автографом, має дуже незначні розбіжності з переддруком у «Киевской старине» (1906.— № 7—8), головним чином редакційні, що не впливають на зміст і художній рівень твору. Очевидно, саме текст драми, опублікований за життя автора, і є виявом його останньої волі. Наявність автографів засвідчується у примітках.

Цензура загалом досить прискіпливо й суворо ставилася до творів М. Кропивницького. У листі до М. Комарова від 2 жовтня 1906 р. драматург писав: «...Жодна моя п'єса, окрім «Чмиря», «Пісні в лицях», «Дурисівткі», не минула червоного олівця...» Проте не можна беззастережно погодитися з твердженням П. Перепелиці, що у виданні 1913 р. «Дві сім'ї» і «Олеся» надруковані в такому вигляді, в якому їх дозволила цензура, примусивши автора послати в них соціальне значення». (*Кропивницький М. Л. Збір. творів: У 6 т. — К., 1958. — Т. 1 — С. 542*). Видається, що автора спонукали давати саме ці редакції п'єс зовсім інші причини: внаслідок додаткового опрацювання вони стали художньо довершенішими. При цьому соціальні характеристики героїв і середовища не втратили своєї значимості, а структура й художній зміст обох драм стали стрункішими й глибшими.

Майже всі п'єси М. Кропивницького насичено українськими народними піснями, які він черпав переважно із безпосереднього оточення. Не виключено, що якусь частину з них він залучав із тогочасних публікацій. Однак уживані драматургом варіанти не завжди щастить ідентифікувати з тим чи іншим виданням. Основну частину народних пісень, використаних М. Кропивницьким, записано С. В. Тобілевич (Українські народні пісні у записах Софії Тобілевич. — К., 1983), М. В. Лисенком (Збірник українських народних пісень. — Лейпціг; Київ, 1867—1911. — Вип. 1—7), Б. Д. Грінченком (Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. —

Чернигов, 1899.— Т. 3), П. П. Чубинським (Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край.— Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским.— СПб., 1874.— Т. 5: Песни). Інші пісні, як правило, у дещо зміненому варіанті, опубліковано у збірниках О. С. Балліної (Українські пісні / Видані коштом О. С. Балліної.— СПб., 1863), П. Гнедича (Материалы по народной словесности Полтавской губернии: Роменский уезд.— Полтава, 1915—1916.— Вып. 1—4), А. Кснощника (Українські народні пісні з нотами.— Київ; Одеса, 1906—1909), М. Д. Леонтовича (Українські народні пісні для хору.— К., 1952), П. Лукашевича (Малороссійские и червонорусские думы и песни.— Спб., 1836) та ін. Кілька весільних пісень, використаних М. Кропивницьким у драмі «Дві сім'ї», опубліковано в дещо відмінному варіанті у зазначеному вище збірнику Б. Д. Грінченка, а також у записах П. П. Чубинського на Полтавщині і Київщині, Р. А. Скалецького на Вінниччині, П. Коломийченка на Чернігівщині в кн.: Весілля: У 2 кн.— К., 1970.— Кн. 1. Див. також: Пісні Явдохи Зуїхи (Записав Гнат Танцюра).— К., 1965.

Міські пісні і романси типу «Жить копейка, когда в любви лиходейка...», запозичені, очевидно, з усного побутування, не виявлені в авторитетних виданнях і лишаються без коментування.

В кінці книги даються «Пояснення слів».

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ДАЙ СЕРЦЕВІ ВОЛЮ, ЗАВЕДЕ В НЕВОЛЮ

Драма в 5 діях і 6 одмінах

Вперше надруковано у «Збірнику творів» М. Л. Кропивницького (К., 1882.— Т. 1.— С. 3—66).

П'єсу написано в стилі традиційної для української сценічної драматургії побутової мелодрами.

Першу редакцію п'єси під назвою «Микита Старостенко, або Незчуєшся, як лихо спобіжить» (драма на 5 дій, 6 картин) написано 1863 р. Автограф її зберігається в Державному музеї театрального мистецтва УРСР (інв. № 85028).

П'єса вперше побачила сцену восени цього ж року в місті Бобринці. У виставі брав участь сам драматург.

У 1873 р. М. Кропивницький ґрунтовно переробив п'єсу і під назвою «Дай серцеві волю, заведе в неволю» надіслав її до цензури. На рукописі драми, датованому 31 жовтня 1873 р. (зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського, інв. № 22041), зазначено: «К представлению дозволено безусловно. 13 ноября 1873. Цензор драматических сочинений Кайзер фон Нильгейм». У цій редакції драма йшла у Харкові протягом сезону 1873—1874 рр. Відгуки преси про ці вистави не відомі.

Під цією ж назвою п'єсу було виставлено знову ж таки в Харкові (трупюю Г. Ашкарєнка) 12 грудня 1881 р. Через півтора місяця (25 січня 1882 р.) вона ставилася в Києві. Роль Івана Непокритого грав М. Л. Кропивницький.

Враховуючи сценічний досвід та відгуки театральної критики, драматург досить ґрунтовно переробив п'єсу: опустив другу сцену із четвертої дії, де Іван біля волості оголошує, що йде замість Семена до війська; Іван уже розповідає про свою участь у російсько-турецькій війні 1877—1878 рр., а не, як у попередній редакції, про бої з поляками-інсургентами; фінал п'єси з цвинтаря перенесено в Семенову хату; вдосконалено композицію, пожвавлено окремі репліки. В результаті цього, як зауважує П. Рудін, «вся п'єса виглядає значно ближчою до життя». До того ж «позбавлено її і частини мелодраматизму (сцена на кладовищі; сцена, коли збирається Микита кинутись на Семена)» (Кропивницький М. Л. Твори: У 7 т.— Т. 1.— С. 272).

Зміни, що значно посилили сценічну і художню значимість п'єси, схвально оцінила тодішня театральна критика (див.: Заря.—1882.—9 дек.; Южный край.—1882.—15 нояб.).

Доопрацьований текст п'єси «Дай серцеві волю, заведе в неволю», пройшовши лише київську цензуру, було опубліковано у згаданому вище «Збірнику творів» М. Л. Кропивницького.

Невдовзі драматург надіслав відбиток п'єси з видання 1882 р. до Петербурга (драма в цензуру надійшла 14 січня 1884 р., а вже 16 січня була дозволена). Цей примірник зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 57021).

М. Л. Кропивницький влючав п'єсу до всіх своїх видань, щоразу вносячи у текст деякі виправлення, не порушуючи при цьому структури твору.

Зіставлення текстів останньої редакції п'єси з редакцією 1873 р. дозволяє спостерегти еволюцію художнього мислення Кропивницького-драматурга.

Початок п'єси в редакції 1873 р. був іншим. Ремарки було подано російською мовою: «Деревенский вид. Направо от зрителей малороссийская изба с плетеным палисадником у окон; из палисадника выглядывают разные цветы, подсолнухи и молодая верба.

Се мен (при поднятїи занавеса он медленно выходит и, сняв шапку, кланяется). Здравстуй, дорогой краю, здравстуй, рідне село! О, як же радісно серце ж мое забилось, коли очі здалеку уздріли тебе».

Далі після слів: «Руки тремтять, і...» (наше видання) йшло: «Я й не зрозумію, що діється зо мною. Серце стогне, серце плаче... Що сталося з мою дівчиною? Як вона мене зустрине, чи ширю привітає? Може... (Подойдя к палисаднику и облокотясь, задумывается.) Боже мильий, мені й весело і страшно!.. (Молчанье.) Як тут гарно, скільки усякого цвіту. А свячена верба, що вдвох посадили, розрослась навдивовижу, мабуть, часто поливана; і сояшник як височенно вигнався, ще й голову схилив, мов зажурився, і гадає тяжкі думи... Думає, сердешний, що ось незабаром прийде зима, зв'януть його, а буйний вітер вирве й стебло з корінням і занесе далеко-далеко...»

Замість частини діалогу з другої яви першої дії (наше видання) від слів: «Се мен. О, моя зоре...» і до «О д а р к а. Не знаю, чи воно гріх, чи ні. (Помовчала.)» у редакції 1873 р. було так: «Се мен. Боже, який я щасливий! Моему щастю й міри нема, воно, мов хмелем, мене опоїло... (Склонив голову, тихо плачет.)

О д а р к а. Ти плачеш? Чого? Перестань... Які гарячі сльози! І не сором тобі плакати?.. А ще й козак!..

Се мен. Серденько мое, такими сльозами я вік би бажав плакати. Не зупиняй їх, не розважай мене, ці сльози — перші щасливі сльози на моїм віку. Ми з тобою уже ніколи не розлучимось... Правда?

О д а р к а. Ніколи-ніколи, мій голубе! Розлука з мільм гірш смерті! Се мен. Хоч ніколи й прийдеться погорювати, так удвох і погорюємо, а удвох і горе — півгоря! Чи так?

О д а р к а. Авжеж що так! Я ніколи сама себе питаю, за що я тебе так дуже люблю. Так люблю, та й годі... Ти заплакав, а мені так стало важко, що здається, якби змогла, душу свою віддала б за одну твою сльозинку. А розмова твоя так мені люба, що слухала б і не наслухалася... Мені здається, що коли ти балакаєш про кохання, то ніби б то й вітер стиха на той час, лист на дереві не шелестить і все навкруги замовкне і слуха ту ширюю мову».

В третій яві третьої дії (наше видання) після слів: «розважив мою тугу» у редакції 1873 р. було: «Заспівав би яку-небудь пісню, щоб не так сумно було, коли ж, як на те, ні одна й на думку не спаде, усі позабував... Неначе я їх і зроду не співав... Правду, мабуть, кажуть, що перш чим оженитися, треба тричі зажуритися... Думи роєм обсіли голову, і одна другу жене і розбиває, мов хвиля хвилю, і нема їм зупину... І серце то заб'ється, то замре, то неначе

вирвалось з грудей, і не чуть його. (*Молчание.*) Сказать би, що Одарка мене не любить? Так присягатись, так божитись не зможе той, хто не любить! Чого ж я сумую? Чого світом нудю? Чому й на хвилину не одлинуть від мене тяжкі думи? Мені здається, що ось-ось...»

Там же після слів Івана «і їси усе ж таки не солодко!» (наше видання) було: «Служив, служив увесь вік у наймитах та й заслужив, що нема у віщо й перезутись; а все ж не подамсь лихови, не зогне воно мене. Ніколи й ніхто не знатиме, що у Івана на душі; як іноді бува тяжко на серцеві, а я собі регочусь та танцюю... Люде глянуть та й усміхнуться: «От парубок, його й лихо не бере». Так і треба робить, щоб людям смішно було, бо їм і без мене гірко... Ех, багато говорить, та нема чого слухать. Куди ж тепер, як каже наш писар, направить стопи своя? (*Поет и пляшет.*)

Ой чому та чому
Не злюбила я Хому,
Полюбила я Івана.
Горе ж мені без жупана.

Далі перший куплет тієї ж пісні, що і в остаточному тексті.

У першій яві четвертої дії Зачепиха в редакції 1873 р. замість: «І тобі однаковінько» і до «помогла» (наше видання) говорить: «І тобі однаково ж. Тепер вже все пішло навиворіт... Хіба я не бачу? Перш було й не почуєш московської пісні, а тепер всюди їх співають; а інші й мову переймають, а свої жахаються... Чужої мови не навчиться, а свою забуде та й буде блукати помеж людьми, мов злодій помеж возами... Забалака до руських — сміятимуться, почне до своїх — не розберуть... Кінець світові приходить! (*Молчание.*) Що ж, чи скоро там твій обід поспіє: може б, я тобі що помогла?».

Перша ява четвертої дії в редакції 1873 р. закінчувалася так: «О д а р к а (*помолчав*). Отак, вже й заснули? Господи, як скучно! Коли б хоч Семен швидш прийшов, покликали до волости, та й досі нема... Хіба заспівати? Коли б хоч одна-людина прийшла та що-небудь розказала... (*Тихо поет.*)

Соловейку маленький,
Соловейку маленький,
В тебе голос тоненький.

Защечечи ти мені,
Защечечи ти мені,
Бо я в чужій стороні...

Оце якої смутної завела! Господи! Як немає Семена дома, то я й не знаю, чого мені так сумно стане? Усе б, здається, дивилась на нього та слухала його любую розмову... І куди він зайшов? Де той Іван подівся! Хоч би він забіг на хвилиночку та що-небудь збрехав... Чим би себе розважить? (*Поет.*)

А до мене Яків приходив,
Коновочку раків приносив,
А я тії раки забрала
І Якова з хати прогнала...»

У редакції 1873 р. четверта дія закінчувалася окремою явою. Після слів: «*Виходять з Семеном*» (наше видання) було:

«Одарка й Зачепиха.

О д а р к а (*становится на колени*). Боже милий! Боже праведний! Пошли Іванові щастя, здоров'я і вік довгий. Боже милосердний! Ти зглянувсь над нами, бідними... (*Припадает лицом к полу.*)

З а ч е п и х а. Гляди ж, моя дитино, не забудь завтра одслужити за Івана молебствіє та свічку постав святому Миколасві.

Далі в редакції 1873 р. іде ціла сцена:

СЦЕНА 2-я

Волостное управление. Волостной старшина, сотские, десятские, старики и народ.

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Волостной старшина.
Писарь.
Старики.
Семен.
Иван.
Сотские, десятские и народ.

Явление 1

Старшина (*к народу*). Так ви ж глядіть, щоб некрути нікуди з слободи не одлучались; на тім тижні і в привод.

Некоторые. Це таке діло, що треба сповнять.

Старшина. Та що це, нашого писаря нема, мабуть, у шинку? Біда з цими грамотіями! Коли б був із своїх, то випарив би різками..., а то з дворян! Зачепиш, то потім і повік лиха не збудешся.

Старик. Посреднику б донести?

Старшина. Та що з того: цього зміниш, а другого ще гіршого нападеш.

Старик. Та вже хоч гірший, аби інший!

Старшина. Так вже, мабуть, до нашого берега що не припливе; то хоч тріска, а хоч...

Явление 2-е

Те же, Семен и Иван

Семен и Иван (*низко кланяясь*). Помагай Бігі!

Старшина. Ти чув, Семене, що тебе назначено у некрути?

Семен. Чув! Воля ваша, господин старшина.

Иван. То не їх воля, а громадська! А громада — великий чоловік! А вже як нап'ється, то й самого старшину віддасть у москалі...

Старшина. Ти це з п'яних очей, чи як? Чи, може, кортить у холодній посидіти?

Иван. Не задля мене мурована та холодна!

Старшина. Що ти прийшов сюди теревені правити? Виведіть його!

Народ бросается к Ивану.

Иван. Не руште! Я прийшов по ділу! Ніхто не смій і пальцем доторкнутись, бо я тепер не ваш! Чого ви заглядаєте мені в вічі, неначе сорока у кістку? Кажу, що не ваш я! Я йду за Семена у москалі!

Все. Ти?

Иван. А що ж, хіба з мене поганий буде москаль? Хоч не показний, та завзятий!

Старшина. Та ти це у шутки чи навсправжки?

Иван. Авжеж навсправжки!

Старшина. Що ж, він тебе купив, чи як?

Иван. Купив, та либонь переплатив; дав він мені три сухих і три немазаних і четверте порося.

Старшина (*улыбаясь*). Тьфу, сатана!

Иван. Не плійте, така вона й до дна! А коли мені не вірите, то спитайте Семена.

Старшина. Гляди ж, тільки ти збрешеш, то я тобі без зачота лоба забрию.

Иван. Хоч я й забув, яке було обличчя у мого батька, а пам'ятаю добре, що він був москаль; а я у нього один...

Старшина. Ти дуже цікавий! А може, здуру продався?

Иван. Ні, здається, мене не обікрадено.

Старшина (к десятському). Збігай за писарем, нехай його запише у приговор!

Иван (к десятському). Та не йди додому, а прямою у шиньк, він там з Микитиним батьком вже, либонь, третю квартиру куликають. Еге! Оце й вони чимчикують... Ось слухайте, якої гарної співають. (Смотрит в окно.) О, здорову хвурку узяти, ледве везуть! (Смеется.)

Явление 3-е

Те же и писарь (он поет первый куплет за кулисами).

Однажды собирался

Компания в кабаке.

І каждый тут говорил

На своїм языке.

Как німець по-німецькому:

Ай-ай-ай-ай-ай!

А турок по-турецькому:

А-ла-ла-ла-ла-ла!

А руський, пофабрей усіх,

Дав німцю тумака,

А німець, похитрей усіх,

Дав тягу з кабака*.

Старшина. Гарно, гарно! Ви вже й в будень не втікаєте од чарки?

Писарь (к старшине). Василь Миронович! Душа моя... Знаєш, што?.. Що було — то бачили, а що буде — побачим... Вино веселить серце...

Старшина. Та бачу-бачу, що веселить!

Иван (смеясь). Що й на ногах ледве стоять!

Писарь (гопнув ногою). Молчать, дурак непросвіщенний! Это чудеса в решети... Всякая мразь рассуждаст... Чис-то-с горе!..

Старшина. Чи ви ж тепер утнете писати?

Писарь. Душа моя, Василь Миронович... За моску головою і твоя не болітиме... Що було, то бачили!..

Старшина. Та це вже ми чули.

Писарь. Ну, да! А що буде — побачим... Що нужно писать? (Садится к столу.)

Старшина. Напишіть приговор, що Иван Непокритый охотою йде у москалі за Семена Мельниченка.

Писарь. Всьо сто я могу... Потому... Знаєш що, душа моя, Василь Миронович, що було, то бачили...

Старшина. А що буде — побачим?

Писарь. Ну, да! А що буде — побачим.

Старшина (к народу). Ну, панове громадо! Більш я до вас не маю діла. Завтра прийдете підписати приговор. Сьогодні ми вже нічого не вмієм, бо, бачте, наш писар трохи розсохся.

Писарь. Що? Ах ти мужик! Как ти смієш? Я, може, больш знаю за вашого посредника!.. Я не боюсь посредника!.. Ах ти, хам необразований!

* Цю пісню М. Кропивницький згодом включив до етюда «По ревізії».

Старшина. Та це ви вже й лається? Спасибі за честь!
Иван. Ось задля кого мурована холодна!

Общий хохот.

Писарь. Ах ти животное! Молчать! *(Идет к Ивану.)*

Иван. З'яним, як з дурним, не жартуй! *(Уходит, а с ним Семен и остальные.)*

Старшина. Ай, ну! Наградив Бог мене писарем!

Писарь. Душа моя, Василь Миронович! Ти, одно слово, мені не супереч... Знаєш, що? Можеш ти меке розуміти?.. Я п'ю, а ума не проп'ю... Хоч би місяць без просину пив, а ума не проп'ю.. Не, ума я не проп'ю. Ех, душа моя! Що було — то бачили, а що буде — побачим...

Замість ремарки («Микита заривав і опав на лаву») у закінченні першої однини п'ятої дії (наше видання) в редакції 1873 р. було:

Иван. Ну тепер, Микито, давай поцілуємся.

Никита. От бабські церемонії!

Семен и Одарка. Ходім же, ходім у хату. *(Уходят с Никитой.)*

Один из толпы. Он тобі і Микита!

Другой. А що то був здоровий парнище, мабуть би, й вола надвоє роздер, а тепера змарнів так, неначе після пропасниці. От що робе дурний розум!

Третий. Та горілка! Недаром же кажуть: горілка тума, зведе хоч кого з ума... *(Расходятся.)*

Перемена декорації.

Заключна сцена редакції 1873 р. мала такий вигляд:

СЦЕНА 2-я

Ночь, перед рассветом. Деревенское кладбище: большинство могил без крестов, на некоторых деревянные кресты или камни.

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА:

Иван Непокрытый.

Никита Гальчук.

Семен Мельниченко.

Одарка, его жена.

Явлення 1-е

Никита *(он медленно идет кладбищем, по временам осматривается, как бы боясь преследований; подойдя к двум могилам без креста, снимает шапку и опускается на колени)*. Тату, ненюк моя рідненька! Встаньте з сирой землі, привітайте вашого безталанного сина... Хто ж тепер одкликнеться до мого горя, хто розважить мою тугу? Вам легш лежати в сирій землі, ніж мені горе горювати на білім світі... Світ мені огид, і я не маю сили вкоротити собі віка... Нене моя рідна, нащо ж ти породила мене на світ Божий? Краще б було мене маленьким втопити, струїти, ніж маю я мучитись і Господа гнівити!.. Кругом чужі люди, вони своїм жалем в'ялять моє серце, гніять і рвуть мою душу. З ким же поплачу, з ким серцем одпочину? Тяжко одному без рідниньки... Тільки й чує мої ридання луна, та й та якось сумно одкликається. Куди ж подінусь? Невже йти за вітром, як те перекотиполе, що куди вітер дме, туди воно й котиться? Я не здужаю робити... Сили свої я стратив, блукаючи в степах безкраїх, зсушив, зв'ялив серце, пропадаючи за Одаркою... Моя сила, мої молоді літа розкидані попідтинню, мої думи розвіяли вітри

по полю, мої сльози доповнили моря... Безвідний, безсильний, безприютний... Один, один, як билина на голім полі!.. Боже, Боже милосердний, напути мене сиротину! (*Припадаєт лицом к мґиле.*)

Явлення 2-е

Иван (*тихо підходить к Никите*). Ти тут, Микито? А я прокинувся, дивлюсь — тебе нема.

Никита. Чого ти хочеш від мене, диявол?

Иван. Та як же... Чого ти сюди забрався?

Никита. Сатана! Одійди ти від мене!

Иван. Що ти робиш з своєю дурною головою? Ти думаєш, що я нічого не бачу? Чого ти тут ридав? Хочеш мертвого з гробу викликать? Он сльози й досі на очах!

Никита (*быстро утираєт слезы*). Піди ти геть від мене! Чого ти лізеш у вічі, чого ти зориш за мною? Ти дикдешся, що я тебе уб'ю, як собаку!

Иван (*подаєт ему костьль*). На, вбивай! Що, не підіймається рука? Чи, може, ломакою не вб'єш відразу, то на тобі ніж, заріж мене. (*Подаєт ему нож.*) Чого ж так пильно дивишся на мене? Думаєш, здригнуєш, злякаюєш смерті? (*Молчанье.*) Опам'ятайся, прищелепуватий! Ти думаєш, мені тебе не шкода?... Коли б я знав, що тобі легш буде від того, що я руку собі відрубав, я не пожалую й руки!

Никита. Мені легше буде, як ти одійдеш від мене!

Иван. Неправда! Покайся, брате! Молись Богу, і він, милосердний, облегчить твою душу!

Никита. Я молився Господеві, щиро молився!..

Иван. Не вірю! Ось послухай мене, Микито: нікто стілько не зазнав горя на своїм віку, як я; тільки я ховав своє горе від людей, і чим дужч серце щеміло, тим більш я реготав і танцював. А ти носишся з своїм горем і всім людям показуєш його. Нащо розказувати людям про своє горе, коли у них і свого до пропасти! Якби зібрати усі ті сльози, що вилили такі небораки, як ми з тобою, то можна б було увесь світ потопити... Кого ж ти після цього хочеш здивувати своїм горем, своїми сльозьми?

Никита. Нікого! Бач, у мене не така натура, щоб я привик к своєму безталанню... Сором гнітять мене, душать, мене з очей людських!..

Иван. Що ж робити, треба привикати!

Никита. Іване! Зроби ти мені одну ласку.

Иван. Кажі, брате, усе зроблю задля тебе!

Никита. Покленись мені отут, на могилі моєї матері, що зробиш.

Иван. Хай Господь мене покарає, нехай земля не прийме моїх кісток, коли я збрешу!

Никита (*берєт его за руку*). Знаєш, Іване, яке у мене тяжке горе на душі: мені перш здавалось, що я не люблю Одарку, і здалось, буцім я її зовсім забув і викинув із серця, тепер же як уздрів її... Я не знаю, що й сталося зо мною!.. Мене вогнем пече, як гляну їй в очі... Я б радніший її забути... Ох, як тяжко мені, Іване! (*Склоняєт голову на грудь.*) Мене Господь оберіг!.. Цю ніч, як ви усі послули, я шукав сокиру, щоб зарубати Семена... І коли я знайшов сокиру і вже підійшов до Семена, він кризь сон проговорив: «Бог з тобою, Микито!» Сокира винала у мене з рук, і я прожогом вибіг з хати... (*Хагаєтєся за грудь.*) Ох, як же мені тяжко!.. Чи ти чуєш, як у мене у грудях незначе що клекоче?... Ох! Так ось же, слухай, Іване, іди зараз у село, подякуй від мене Семена й Одарку за їх хліб-сіль і скажи їм усе, що ти чув від мене, нехай остерігаються... Своєю волею я ніколи не вернусь сюди, хіба знов приведу. Я піду у далеку сторону, так щоб вже ніколи сюди не вертатись... Ох! (*Прикладаєт его руку к своему лбу.*) Голова вогнем горить! (*Молчанье.*) Іване, їди! Пам'ятаєш свою клятву?

Иван. Та як же ти зостанешся?

Никита. Я цілий вік один... Нічого... Мені зараз полегша... Чи здужати-
тиму я йти?.. У грудях дуже коле... Як довго балакаю, то неначе дух мені
забива... Якось то Господь допоможе... У чужих сторонах люди мене не зна-
ють... Іване, ти забув кляту!..

Іван. Та я пам'ятаю... Але ж!.. Глянь на себе, який ти немощний,
ти й за межу не зайдеш... Ще раз кажу тобі, схаменись!

Никита. Ти кляту забувася?

Іван. Ну що ж, коли так, то... прощай!

Никита. Прощай! На тім світі побачимся...

Іван, отойдя немного, останавливається.

Чому ж не йдеш, Іване?

Іван. Я ще хочу тобі сказати одно слово...

Никита (*вскакивает*). За що ти мене мучиш!.. Рвеш на шматки моє
серце?.. (*Закашливается.*) Ох, Боже мій! (*Тяжело дышит.*) Іди, Іване!..

Іван медлено уходить и, остановясь в глубине сцены, наблюдает за
ним.

Явление 3-е

Никита (*проводит Ивана глазами, тяжело дышит и затем как будто не-
много успокаивается*). Прощай, село, колись рідне!.. Прощайте, люди, прощай,
батьківська і неньчина могила. Хто поставить хрест над вами, хто пом'яне?
(*Берет щепотку земли.*) Часточка рідної землі, як помру в чужій стороні, хай
ляже зо мною у домовину... Прощай, Одарко!.. Я вже ніколи-ніколи не
побачу тебе... А ти, чи згадаєш бідолашного Микиту?.. О Боже, як труд-
но вимовити у останній раз: прощай, Одарко!.. (*Рыдая, припадает лицом
к могиле.*)

Молчание.

Ну, пора у дорогу, в далеку дорогу... Помру десь в степу, ніхто не бачитиме,
ніхто не поплаче... Орли розірвуть моє тіло, виклюють очі, вирвуть з грудей
серце, те серце, що так щиро любило... (*Силится подняться.*) Що це зо мною
сталось? Я ніг не чую, потерпли, в грудях здавило... (*Обессиленный падает.*)
Голова горить... Смерть моя, смерть, у мене духу не стає... У очах темніє,
страшно, страшно мені... Іване!.. Де ти, Іване?..

Іван (*подбегает*). Що це з тобою, Микито?

Никита. Не лякай мене... Я ще не вму, правда? Води, капелину води...

Явление 4-е

Те же, Семен и Одарка.

Семен (*к Ивану издалека*). А що, знайшов?

Іван делає знак, щоб он молчал.

Никита (*тихо*). Хто там?..

Семен и Одарка (*подходят*). Що це з тобою, Микито?

Никита. Нічого... Води, хоч рісочку води... Одарко, не бійся мене,
нахились...

Одарка наклоняється над ним.

Руку... До голови... Одарко!.. Одарко! (*Умирает.*)

Іван (*после минутного молчания*). Царство небесне, вічний покой!

Семен и Одарка (*падают на колени*). Господи милосердний! Прийми
його грішну душу!

Подается за виданням: *Кривонізький М.* Збірник творів: 4-е вид., ви-
правлене автором.— Т. 1.— Ч. 1.— Полтава, 1911.

¹ Б а с а р а б і я — Бессарабія, історична область між Дністром і Прутом. Тепер основна частина Молдавської РСР і південної частини Одеської області. В 1812 р., за Бухарестською угодою, була приєднана до Росії. За Паризьким договором 1856 р. Південну Бессарабію було передано князівству Молдавія.

² З е м е л ь н е — плата селян поміщикам за користування земельним наділом. Існувала у трьох основних формах: відробіткової, продуктової, грошової.

³ Б е р е з а — ватажок сільських парубків. Він організовує вечорниці, гуляння молоді, має стежити, щоб «гуляти чесно, тихо ти смирно, як слід чесному й поважному парубоцтву, так як гуляли наші діди й батьки... Хазяйку на вечорницях поважать і шанувать, як матір, з дівчатами обходиться з повагою; та не забувать.., що чесна дівчина — то є краса і честь усього села».

⁴ «Н е в т н е ш, Аврам, Ісаака...» — За Біблією (Перша книга Мойсейова: Буття.— Р. 22), Авраам повинен був принести в жертву Богові свого єдиного сина Ісаака, але в останню мить Бог змінив своє рішення, і Ісаака було урятовано.

⁵ А к е р м а н — колишня (до 1944 р.) назва міста Білгорода-Дністровського (тепер Одеської області).

⁶ Н а с у п р о т и н а с н е п р и я т е л ь, одно слово: вармія.— Йдеться, очевидно, про російсько-турецьку війну 1877—1878 рр. Події п'єси відбуваються протягом 60—70-х років XIX ст., коли селяни масово ходили у Бессарабію на заробітки. В ці часи інших воєн з «турчином», здається, не було.

⁷ ...Н а г о д у й с и р о т у р а з, т о Б о г м и л о с е р д н и й.. в о з д а с ь т о б і д е с я т и р и ц е ю...— Тут використано ідею одного із численних повчань Євангелія: «Коли ти справляєш обід чи вечерю, не клич друзів своїх, ні братів своїх, ані своїх родичів, ні сусідів багатих..., але... клич убогих, калік, кривих та сліпих, і будеш блаженний, бо не мають вони чим віддати тобі,— віддасться же тобі за воскресіння праведних!» (Євангеліє від св. Луки.— Р. 14). Йдучи замість Семена до війська, Іван наказав тому принаймні раз у рік влаштовувати обід для сиріт і бездомних.

⁸ П е т р і в к а — піст перед Петровим днем, православним церковним святом на честь апостолів Петра і Павла, яке відзначається 12 липня.

ДОКИ СОНЦЕ ЗІЙДЕ, РОСА ОЧІ ВІСТЬ

Драма в 4 діях і 5 одмінах

Вперше надруковано у «Повному збірнику творів» М. Л. Кропивницького (Харьков, 1903.— Т. 3.— С. 1—54).

У літературознавстві немає усталеної думки щодо часу написання п'єси. М. Йосипенко вважає, що М. Кропивницький написав її десь протягом 1881—1882 рр. (див.: *Йосипенко М.* Марко Лукич Кропивницький.— К., 1958.— С. 135); а П. Рулін, а за ним П. Перепелиця і П. Киричок схилиються до твердження самого драматурга, що перший варіант п'єси написано ще в 1868 р., але тоді драма мала інший фінал (див.: *Киевское слово.*— 1901.— 20 нояб.). В листі до Б. Грінченка від 31 серпня 1897 р. М. Л. Кропивницький у зв'язку з відомим судовим процесом з М. П. Старицьким, що виник на ґрунті близькості сюжетів п'єс «Доки сонце зійде, роса очі вість» і «Не судилось» М. Старицького, зазначав, що драму було написано протягом 1870—1871 рр. В іншому листі до Б. Грінченка, від 30 жовтня 1897 р., М. Кропивницький пише дещо інше: «Вертаюсь до «Доки сонце зійде». У 1881 р. прочитав я цю драму Д. Старицькому у його ж хаті в присутності Садовського Миколи [...]; а через скількоє день прийшов Старицький до нас — до мене і Садовського, та й каже: «Чи ви знаєте, М[арко] Л[укич], що ми зітнулись з Вами на однім сюжеті [...], і зараз виняв з кишені тетрадку і почав читать сцену, справді дуже подібну до сцени з моєї драми» (Центральна наукова бібліотека імені В. І. Вернадського (далі — ЦНБ) АН УРСР, відділ рукописів, ф. 1, од. збер. 32 480, арк. 3). А ще пізніше (5 грудня 1897 р.) драматург писав

М. Аркасу: «...Мені щось верзеться, ніби я свою драму «Доки сонце зійде...» читав Вам у Петербурзі в 1874 р.» Актор трупи М. Кропивницького М. Садовський писав, що влітку 1882 р. «у вільний від гастролей час Марко Лукич почав переробляти комедію на чотири дії, яку я найшов між його шпаргалками, під заголовком «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», що, видимо, колись він написав, а потім занедбав. Цю комедію, що була написана наполовину по-українському, він переробив за літо на драму тієї ж таки назви» (*Садовський М. К. Мої театральні згадки.*— К., 1956.— С. 48). Про це свідчить і сам драматург: «Гепер я закінчив нову драму «Доки сонце зійде — роса очі виїсть», у 4-х діях, і оце думка посилати до театральної цензури» (лист до М. Ф. Комарова від 11 вересня 1882 р.).

Того ж 1882 року п'єсу було дозволено до постановки на сцені цензором Кайзером, але він, погано володіючи українською мовою, «не усмотрел в ней никакой тенденциозности» (Центральний державний історичний архів у Ленінграді (далі ЦДІАЛ), ф. № 776, опис 25, од. збер. 6, арк. 4).

У цій редакції драма йшла на сцені аж до 1891 р.: 24 липня Головне управління в справах друку розіслало в усі губернії Росії указ про те, що воно «признало необходимым воспретить исполнение на сценах частных театров, как столичных, так и провинциальных, драмы в 4 действиях и 5 картинах М. Л. Кропивницького «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» (ЦДІАЛ, ф. № 776, опис 25, од. збер. 1, арк. 109). Цьому передувало донесення цензури від 3 липня 1881 р., в якому говорилося: «Вообще драма «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» есть произведение в высокой степени тенденциозное как по содержанию, так и в подробностях. Помещики крепостного времени изображены в передаче действующими лицами из крестьян в виде каких-то безжалостных плантаторов» (там же, арк. 3).

М. Л. Кропивницький переробляє п'єсу, яку під назвою «Нерівня» надіслав до цензури (драма надійшла туди 12 жовтня 1894 р.). Висновок цензора від 22 жовтня цього ж року був категоричним: «К представлению признана неудобною». У тексті драми було зроблено значні викреслення ряду соціально загострених місць.

У 1897 р. М. Л. Кропивницький, прагнучи домогтися дозволу постановки драм «Глитай, або ж Павук» і «Доки сонце зійде, роса очі виїсть», пише на ім'я міністра внутрішніх справ: «...Я убедился, что дальнейшие переделки поименованных пьес без указания мне мотивов, по которым они признаны неудобными, ни к чему утешительному не приведут и что я лишь напрасно и непроизводительно потрачу время и труды...» (ЦДІАЛ, ф. № 777, опис 3, арк. 107). Однак звернення драматурга було марним. 19 вересня 1897 р. Головне управління в справах друку повідомило М. Л. Кропивницького, що його клопотання про дозвіл зазначених п'єс визнано «не подлежащими удовлетворению».

В кінці 1890-х років М. Л. Кропивницький суттєво переробив п'єсу, викресливши при цьому ряд соціально загострених місць, і знову надіслав до цензури. Цей варіант і було дозволено до постановки на сцені 3 лютого 1900 р. Рукопис зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 45 145). Цю редакцію п'єси опубліковано у третьому томі згаданого вище збірника творів (1903).

Драматурга, проте, не вдовольняла така редакція п'єси. Тому він, спираючись на цензурний дозвіл 1882 р., знову переробляє твір і надсилає його до цензури. За основу М. Кропивницький узяв останню редакцію твору (дозволену цензурою 3 лютого 1900 р.), де виправив першу дію, відновив ряд місць, раніше викреслених цензурою. У такому вигляді п'єса 11 червня 1900 р. і потрапила до цензури, але 20 серпня була заборонена.

У відділі рукописів ЦНБ АН УРСР (ф. 1, од. збер. 7406) зберігається чорновий список (переписано Ф. Яковлевим) п'єси. На титулі назву «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» закреслено і написано: «Люде з горем, як риба з морем (Драма. У 5-х діях і 6 одмінах, соч. М. Л. Кропивницького)». Цей текст, про який, на жаль, ми не знайшли жодної згадки ні у листуванні М. Кропивни-

цького, ні у семитомному (К., 1928—1930) чи шеститомному (К., 1958—1960) зібраннях його творів, загалом відповідає змісту драми у нашому виданні, але невідомою рукою олівцем і чорнилом в ньому зроблено суттєві виправлення. Почерк дає певні підстави сказати, що це виправлення самого автора, але остаточне з'ясування цього важливого питання за майбутнім текстологічним вивченням драматургії М. Кропивницького. В кінці тексту олівцем зазначено дві дати: «Харьков, 1839, 12 мая» і «К. М. Поздняков. С.-Петербург, 1890, 8-го мая».

Упорядник шеститомного зібрання творів М. Л. Кропивницького справедливо вважає останню редакцію п'єси «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» виявом останньої авторської волі М. Л. Кропивницького і подає її як основний текст. Рукопис зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 24 304).

Наведемо найосновніші відмінності основного тексту драми від переробки, відомої під назвою «Нерівня».

Замість трьох останніх реплік з четвертої яви першої дії (наше видання) було:

Б о р и с. Так ви, Максиме, все ж таки не ймете мені віри, що я не вік буду білоручкою?

М а к с и м. Де ж та, паничу, віра в мене візьметься, коли я її давно вигнав з свого двору! Ану чи не сіла, бува, яка качечка на плесі? (*Кашляє.*) Атась додому, бо лисичка голову одгризе!.. (*Дивиться на Оксану.*) Ач, яка неполохлива! (*Пішов.*) Чия ж ото?

Б о р и с. Підемо ж і в ту неділю на охоту, приходьте тільки раніш!

М а к с и м. Може, тоді, як старець з десятого села вернеться?

Б о р и с. Ні, до зорі!

М а к с и м. Добре, прийду!

Борис і Горнов, йдучи на греблю, співають; їм назустріч Оксана.

Ой пора вже, пора
Нам, братця, додому.

Б о р и с. Бач, про яку це качечку Максим натякав, чи й не хитрий же дідуган?

Перша ява в другій дії у «Нерівні» мала такий вигляд:

ЯВА 1-а

Соломія і Текля йдуть вулицею.

С о л о м і я. Не спор, сестричко! Вже я добре знаю, що панича скрутять! Щодня пані й пани гризуть йому голову, одним лицем намоглися: «Оженись, — кажуть, — на рівні, то ми тобі й слова упоперек не скажемо». Кажуть: «Бери хоч голу й босу, тільки щоб не з простого роду...» Через те панич, мабуть, і з дому поїхав, що «бридли вже вони йому своїми урєканнями».

Т е к л я. Он як Оксана засіла паничеві у печинки.

С о л о м і я. Ще й як засіла! Ото ж пані покликали мене у окрімню горницю та й каже: «Знайди мені на селі яку чи знахарку, чи знахаря, щоб щонебудь поробити Оксані таке, щоб панич від неї відсахнувся». Я й подумала: побіжу до Теклі. Текля найкращу мені пораду дасть. Пані сказала, що радиша дати і дві сотні карбованців, щоб тільки Оксану відлучити від панича. До кого кинутись із знахарів, як ти думаєш?

Т е к л я. Дві сотні? А коли панича сподіваються додому?

С о л о м і я. Сьогодні неодмінно приїде, сьогодні ж і сподіваються.

Т е к л я. Сьогодні? Дві сотні карбованців? Ну і чим та Оксана так уподобалася паничеві?

С о л о м і я. Ти ж кажи, прямо дивина!

Текля. Чи у нього очей нема, чи що? Нехай би він за тобою впадав, то інша річ, бо ти ж і з лица краща від Оксани, і з постаті!..

Соломія. Чимсь вже то вона його та привабила.

Текля. Сьогодні, кажеш, сподіваються?

Соломія. Оце свіжо прийшло письмо, що сьогодні приїде від свого приятеля, він там вже шість чи сім день.

Текля. Цебто у Тигівського, у Володимира? Чи не отой Володимир і є призвідця до всього? Він Оксані раз у раз книжки привозе, балака з нею...

Соломія. Полковничий син, а запанібрата з мужичкою: як тільки їде до наших панів, то завжди перш до Оксани заїде, а потім вже до горниць їде. А іноді до панів зовсім не заїздить, а тільки до неї.

Текля. Кажеш, двісті карбованців пані дасть?

Соломія. Забалакалась я з тобою, а мені треба ж бігти назустріч паничеві на той шлях, що йде з Титової, через Млака. Звеліла пані бігти туди і дождити, аж доки не їхатиме панич. «Як побачиш,— каже,— що їде, то й гукай, щоб поспішав додому, кажи, що я недужа...» Бачиш, боїться пані, щоб він не заїхав до Оксани та не забарився, бо там у нас же гості — Басюриха з дочкою; старі пані чи не мадикують, щоб оженити панича на Басюрівні? Прощай!.. (Побігла.)

Текля. Що ж би таке вдіяти, що таке вчинити, щоб ославити Оксану так, щоб панич відсахнувся від неї? Як тільки спаде мені на думку, що вона, така ж репана мугирка, як і я, та зробиться панею, то так мене згада й запече. Чи не відьомського вона кодла?.. Певно, якимсь зіллям панича причарувала?.. Що в ній хорошого?.. Та їй до мене, як курці до пави!.. Горить моє серце на неї, не доведи, Господи, як горити!.. Пані дасть дві сотні карбованців, якщо пороблю таке Оксані, щоб панич від неї відсахнувся... півсотні дам Соломії, а собі візьму півтори сотні... Що ж таке поробити Оксані? Що? Чи не дурна я, вишукую, що поробити! Нехай її парубки покрийють на смітнику, щоб не світила ко-сою!.. Опуджу на неї парубків... Антон залицявся до мене. Коли коха, нехай і робе по-моєму. Скажу йому, щоб опудив парубків на Оксану...

Перші три яви третьої дії у «Нерівні» мали такий вигляд:

ЯВА 1-а

Соломія (несе від столу до дверей посуду і пляшки і за двері віддає). Я, може, не менш тебе хочу спати, а як треба товктись, то й товчись... Що? Що світас вже, так що ж? Виспимось і вдень: не щодня бенкети, поспієм відпочити! Ай-ай-ай, як натомилася!.. (Вертається.) Ну, заварили наші пани кашу, а бідного панича зовсім заморочили... Спершу посадовили його у карт грати, щоб він не урвав часу та не провідав Оксани; а далі як підпоїли його, та так, що ледве дійшов до ліжка і, як сніп, звалився... Батько й мати неодрізно зорили за ним цілісінський вечір, аж доки не підпоїли... Чогось Степан приходив такий з'єретований і прохав, щоб я викликала панича; як глянула я на нього, то аж затремтіла... Може, у нього що лихе на думці?.. І так-таки й не сказала паничеві, і не викликала. Щось скоїлося з Оксаною, та ніяк ні від кого не довідаюсь, що таке. А може, Текля що їй поробила?.. Текля клята дівка і і, яка задрісна!..

ЯВА 2-а

Текля і Соломія.

Текля. Соломіє, де пані?

Соломія. Навіщо тобі?

Текля. Я підвела парубків, щоб Оксану на смітнику звінчали: їй наділи на голову замість очіпка постіл, смолою косу вимазали і пір'ям обсипали, а ворота дьогтем вимазали...

Соломія. Ой, Текле, навіщо ж ти оце накоїла?

Текля. Тепер панич відсахнеться від неї! Де пані? Нехай мені дають гроші.

Соломія. Які гроші, за віщо?

Текля. Тобі дам півсотні, а собі візьму півтораста.

Соломія. Що це ти торочиш, про які гроші?

Текля. Хіба ж не ти казала, що пані дасть аж дві сотні?

Соломія. Так то ж знахарові або знахарці, а тобі за що?

Текля. Як?!

ЯВА 3-я

Ті ж і Степан.

Степан. Де панич?

Соломія. Панич вже спить...

Степан. Спить? (До Теклі.) А з тобою я поквитуюсь..

Текля (убік). Чи не стерявся він?.. Утекти краще! (Зника.)

Степан (до Соломії). Розбуди панича!

Соломія. Та хіба ж я смію це зробити?

Степан. Невже не можна? Скажи мені правду, посватався панич?

Соломія. Ні!

Степан. Ти правду кажеш?

Соломія. А чого б я мала брехати?

Степан. Слава Господеві, ще не все дійшло до краю, є ще надія!..

(Хутко пішов.)

Соломія. Що це з ним?.. Очі горять, як вугілля, зуби скриплять, увесь трясеться!.. Я й сама не розберу, чи засватали панича, чи ні. Щось балакали-балакали, стара Басюриха підсідала до панича; потім панич сидів довго поруч з баришнею, щось розмовляли, реготали... Потім пили вино за вечерею і гукали: «Ура!»

В четвертій яві другої одміни третьої дії (наше видання) замість коротенької репліки Горнова від слів: «Я не хочу...» до «це во-первих» у «Нерівні» було так:

Горнов. Я хочу говорити по-малоруськи задля того, що, во-первих, на мою думку, нам, маючим з простим народом щоденні стосунки, належить розмовляти з ним його мовою, будь то хохол, кацап, шваб, литвин. А вдруге — назвіть це оригінальничанням, чи яким фільством, чи як там вам збагнеться — мені подобається українська мова. Знаєте пословицю російську: «На вкус и цвет товарища нет», а українську: «Кому до вподоби піп, кому попадає, кому попова дочка, а кому то й наймичка...»? Та й те треба завважати, що інший і несамохіль звикнеться з мовою того люду, проміж котрим топчеться щоразу.

Подається за рукописним списком останньої редакції.

¹ Великдень — весняне свято, присвячене воскресінню Христа на третій день після його розп'яття.

² Зелені свята — одне з свят православної церкви, яке відзначається на п'ятдесятний день після Великодня і супроводжується прибиранням хати зеленню.

³ «Тиха українська ніч...» — цитата з поеми О. С. Пушкіна «Полтава».

⁴ Суворов Олександр Васильович (1729 чи 1730—1800) — російський полководець і визначний військовий теоретик, генералісімус.

ГЛИТАЙ, АБО Ж ПАВУК

Драма у 4 діях і 5 одмінах

Вперше надруковано у вид.: *Кропивницький М. Л.* Збірник творів.— К., 1882.— Т. 1.— С. 67—128.

Ця центральна в творчості М. Кропивницького періоду 70—90-х років драма має довгу і складну історію. Написано її, як свідчить М. Садовський, до театрального сезону 1882 р.: «...Поки велося листування з майбутніми акторами, Марко Лукич сів кінчати й виправляти свою нову драму «Глитай, або ж Павук». За п'ят драма була готова, і Марко Лукич, читаючи її мені, дуже турбувався, що нема ще поки такої артистки, яка б змогла грати Олену» (*Садовський М.* Мої театральні згадки.— К., 1956.— С. 17). Одразу ж після написання, 3 грудня 1882 р. драматург надіслав п'єсу до цензури, яка менш ніж за два тижні дозволила виставу.

Цензурний примірник цієї редакції драми зберігається в Ленінградський державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського. Цей текст став основою для публікації в збірці творів М. Л. Кропивницького (1882). Розбіжності між першодруком і оригіналом суто мовностилістичні.

Перші ж спектаклі (прем'єра відбулась 11 січня 1883 р. в Чернігові; головну роль виконував сам автор, Олену грала М. К. Заньковецька) мали значний громадсько-політичний резонанс. П'єса вражала глядачів актуальною соціальною тематикою, майстерністю побудови інтриги, глибоко психологічними образами. Багато додавали твору віртуозна гра знаменитих акторів, які настільки перевтілювалися на сцені, що глядачі забували про театральну умовність подій сцени.

Роль Бичка вважається однією з кращих робіт Кропивницького-актора. Тогочасна театральна критика так оцінювала її: «Кропивницький створив на сцені з огидного образу «глитая» цільний тип. Це обличчя хижака із орлиним носом, із тонкими, сухими губами, із улесливим голосом, противним сміхом, повільною мовою неможливо забути, побачивши раз. Манери, інтонація голосу — все носить у собі печать справжнього художнього задуму» (*Заря.*— 1883.— 18 янв.).

П. М. Киричок наводить такий епізод із спогадів артиста П. Л. Борисоглібського: «Одна із ростовських обивательок — молода дівчина — захопилася грою знаменитого артиста, який перебував у zenіті своєї слави. Закохався в неї і Марко Лукич. Був визначений день весілля.

Незадовго до весілля йшов «Глитай...». В театрі була присутня наречена. Марко Лукич грав Степана. Особа Степана Бичка (Йосипа Бичка П. Л. Борисоглібський називає Степаном.— *В. І.*) в п'єсі дуже неприємна, моральне обличчя його викликає справжній жах. Марко Лукич, окрилений близькістю радісної події і присутністю нареченої, грає з великим піднесенням і правдивістю. В сцені, де Степан відмовляється від дівчини, яку він спокусив, Марко Лукич досягає небувалого піднесення.

Коли впала завіса, наречена М[арка] Л[укича] в істеричному припадкові підбігла до рампки і крикнула на весь театр: «Марко, я тебе ненавиджу!» — і знепритомніла. Після цього вона рішуче відмовилась зустрічатися з Кропивницьким. Весілля розладналось» (*Киричок П. М.* Марко Кропивницький: Нарис життя і творчості.— К., 1985.— С. 56).

Близько тридцяти років роль Олени була в репертуарі видатної актриси М. К. Заньковецької. Ця роль, проте, вимагала максимальної самовіддачі. «Важку роль грала пані Заньковецька. Різноманітні відтінки страждання, якими наповнена ця роль, знайшли втілення в її нервовій, гарячій грі. Артистка мала величезний успіх, хоч і поплатилась справжньою непритомністю і справжньою істерикою на сцені» (*Заря.*— 1883.— 18 янв.).

Подруга М. Заньковецької Н. Лазурська згадувала, що після прем'єри «Глитая...» актриса «хворіла два тижні — так глибоко проболіла вона долею

нешасної жінки і пережила її страждання» (цит. за вид.: *Кропивницький М. Л. Пьеси.* — Л.; М., 1960. — С. 488).

Зазначимо також, що п'єса одержала високу оцінку К. С. Станіславського: «А главное — все свое, от начала и до конца. Сцены опьянения и сумасшествия — потрясающей силы. Талант исключительный, свой, национальный» (Там же. — С. 489).

Змальовуючи трагічну картину розколу селянства в пореформений (після 1861 р.) час, М. Кропивницький показав виникнення нового класу сільських багатіїв, народжених інтенсивним розвитком капіталістичних суспільно-економічних відносин. Такий глитай шляхом нещадного визиску бідного селянства (часто маскуючись під безкорисливого, богобоязного чоловіка) швидко став головною постаттю села тих часів. Це врешті сприяло тому, що п'єсі зведено до мінімуму суто побутові діалоги, менше народних пісень, любовні сцени якщо і наводяться (розповідь дівчини Христі про свою любов до небагатого парубка Максима), то майже завжди для підсилення основної соціально-викривальної тематики.

Сюжетні колізії драми відбивали типові на той час суспільно-економічні процеси, і тому тематика твору (врешті, як і всієї творчості М. Кропивницького) близько співвідносилася з рядом творів тогочасної російської літератури, зокрема Г. Успенського, М. Салтикова-Щедріна, О. Островського, Л. Толстого, французького драматурга Ж.-Б. Мольєра (з образом Тартюфа).

Однак 11 січня 1885 р. Петербурзький цензурний комітет побачив у «драмі «Глитай, або ж Павук» «небезпечний твір». Проте ще майже десятиліття п'єса епізодично виставлялася на сцені.

1894 р., коли дружина драматурга Надія Володимирівна подала до Головного управління у справах друку 14 п'єс для третього видання зібрання творів, на драму «Глитай, або ж Павук» було заведено спеціальну справу. Ці п'єси, як і в 1885 р., знову розглядав цензор Косович. Із Цензурного комітету на підставі його висновку до Головного управління було надіслано відповідне подання (див.: ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 25, од. збер. 56, арк. 1—4), вперше надруковане П. І. Рудним у другому томі семитомного зібрання творів М. Кропивницького (К., 1929. — С. 220—222): «Что касается пьесы «Глитай, або ж Павук» (на рукописи значиться дозволення цензора драматических сочинений от 15 декабря 1882 года), то о необходимости *запрещения* ее комитет представил Главному управлению по делам печати мотивированное мнение свое 4 февраля 1885 года за № 207.

Ныне цензор Косович вновь рассмотрел пьесу эту и представил следующее заключение:

Фабула пьесы такова. Честный труженик, деревенский хозяин Андрий Кугут вынужден расстаться с родным селом, гонимый нуждой. Он оставляет горячо любимую красавицу-жену Олену на попечении матери, а сам отправляется на заработки для уплаты накопившейся на нем недоимки и долга мироеду. Тут же в селе проживает некто Бычок, подобно пауку сумевший силою богатства опутать своими сетями не только представителей сельской власти, но также станового пристава и мирового посредника. Все ему должны, и все ему помогают. Он приступает теперь к осуществлению давно задуманного им плана — взять Олену в полюбовники. Действуя со свойственною ловким людям осторожностью и выказывая при всяком подходящем случае сочувствие и даже готовность помочь каждому бедняку, Бычок вкрадывается в безграничное доверие к матери бедной молодухи и склоняет ее на свою сторону. Для более верного успеха задуманного им злодейского умысла мироед пускает в ход подложное письмо от имени Андрия. Отсутствующий муж извещает в нем свою жену, что у него теперь другая, более красивая и богатая. Испытывая всевозможные лишения, пораженная неожиданностью измены мужа и преследуемая доводами родной своей матери, нашептывающей дочери, что легче перенести позор, чем голодную смерть, до тех пор верная своему долгу Олена теряет окончательно нравственную стойкость. С каким-то беш-

ным отчаянием она уступает настояниям матери удовлетворить сладострастным инстинктам разваливающегося старика и ценою нравственного своего падения покупает безбедное существование себе и матери. Андрий возвращается внезапно; она узнает, что муж никогда и не думал ей изменять, что она была жертвою гнусного обмана. Несчастливая не переносит своего позора и умирает, а Андрий зарезывает виновника гибели своей жены, мироеда Бычка.

Вообще автор постарался изобразить в драме в мрачных красках настоящую положение крестьянина, обездоливаемого, с одной стороны, несообразными с его действительными доходами налогами, а с другой — беспощадными притеснениями мироедов. Г[осподин] Кропивницкий как бы поставил себе задачей доказать, что заявляемые к сельскому населению непосильные для него денежные требования, за отсутствием всякой возможности удовлетворить их, вынуждают привыкшего к оседлой жизни крестьянина или обращаться за помощью к мироедам или к отхожему промыслу. В этом последнем случае крестьянин становился в ненормальное положение и к своему хозяйству, а равно и к семье, покидая их на произвол судьбы. Печальным последствием сложившихся таким образом обстоятельств бывает не одно только разорение, но нередко и нравственное падение беззащитной семьи, вызывающее на преступление человека, даже самого спокойного.

Проводимая автором тенденция носит на себе отпечаток деморализующего свойства, так как она удобоприменима к оправданию часто измышляемых крестьянами поводов уклоняться от взноса законных платежей. Таковую тенденцию особенно опасно распространять в печати в настоящее время, когда мероприятия правительства именно направлены как к нравственному, так и материальному подъему сельского населения. Независимо от этого в драму вводится безнравственное начало, оскорбляющее святость семейной жизни. Из корыстных побуждений мать склоняет дочь на позорное дело.

В таком тоне составлено было донесение в Главное управление о мотивах запрещения пьесы в 1885 году. По прочтении ее ныне снова цензор приходит к тому же самому заключению о невозможности разрешения означенной драмы к напечатанию по проводимой в ней упорно вредной тенденции о совершенно бесправном, почти безвыходном положении массы крестьян, эксплуатируемых мироедами, на которых даже и суда нет, так как все местные власти ими закуплены. К характеристике пьесы можно еще прибавить одно, что типу злодея-мироеда автор придал, вероятно намеренно, резкие черты глубоко набожного человека. Даже умирая, он не забывает воскликнуть: «Ох, Боже милосердный, за что я погибаю?»

На основании изложенного комитет не видит оснований к отмене своего мнения и полагает пьесу неудобною ни к печати, ни к постановке на сцене.

О вышеизложенном С.-Петербургский цензурный комитет имеет честь представить на благоусмотрение Главного управления по делам печати с приложением вышеназванных сочинений.

Председательствующий, член совета Главного управления по делам печати *Кожухов*.

За секретаря *Н. Пантелеев*.

(ЦДІАЛ, ф. 776, опис 25, од. збер. 56, арк. 1—4).

На цьому цензурному висновку є резолюція начальника Головного управління в справах друку: «Совершенно согласный с мнением комитета. К. Феоктистов. 29 октября 94».

Зазначимо, що жодна із решти 13 п'єс, надісланих разом із «Глитаєм...» до цензури для дозволу на видання збірки творів (вийшла вона 1895 р.), не викликала заперечень.

23 листопада того ж 1894 р. Феоктистов повідомив генерал-губернаторів і губернаторів про заборону п'єси.

Заборона драми глибоко вразила М. Кропивницького. Однак він продовжував працювати над текстом. Прагнучи все ж домогтися дозволу на постановку «Глитая...», драматург протягом 1895 р. переробив ряд сцен і змінив назву спочатку на «Сільського благодіятеля», а наступного року — на «Добродія». Під такою назвою М. Кропивницький і надіслав драму до цензури. 6 березня 1896 р. цензор Воршев, оцінюючи п'єсу, писав: «Из вышеупомянутого видно, что главная цель автора заключается в том, чтобы представить в этом драматическом произведении в живых картинах (не только) то безвыходное материальное положение крестьян, в котором они находятся, но и до каких печальных преступлений оно их доводит. Принимая во внимание также пессимистическое направление пьесы по отношению быта крестьян, цензор полагал бы неудобным допускать ее к выставлению на сцене» (ЦДІАЛ, ф. 777, опис 4, спр. 191, арк. 96).

Цензура розгадала маневри автора із зміною назви і направила такого листа в Головне управління в справах друку: «При этом комитет не может не указать на те уловки, к которым, как, например, в настоящем случае, прибегают малороссийские авторы и издатели, стараясь провести бдительность и внимание цензуры» (ЦДІАЛ, ф. 777, опис 4, спр. 91, арк. 96).

М. Кропивницький написав листа на ім'я міністра внутрішніх справ. Тепер п'єсу розглядав цензор Петербурзького цензурного комітету Вержбицький, який загалом доброзичливо поставився до твору М. Кропивницького й не побачив у п'єсі нічого невідповідного вимогам цензури й друку. Цензурний комітет погодився з його аргументами і звернувся до Головного управління в справах друку з листом (1 грудня 1899 р., № 2642), в якому полемізує з мотивами цензурної заборони 1894 р.: «...В драме Кропивницкого весь центр тяжести лежит в изображении печальной участи крестьянина, изнемогающего под гнетом непосильных для него роковых обстоятельств. С одной стороны, чрезмерные подати, с другой — когти неумолимого мироеда — вот два рубежа, между которыми мечется крестьянин в бессилии, тщетно пытаясь переступить через них, и погибает. Такую идею, по-видимому, хотел автор выразить в своей драме, когда он писал ее в 1894 году. Совершенно иной вывод должно сделать из той же драмы, представленной в настоящее время. Не обездоленный крестьянин, преследуемый всевозможными злоключениями, играет в ней первенствующую роль, а занимает такое место, как показывает уже само заглавие произведения, тип мироеда-паука, вокруг которого группируются все прочие лица, и каждое по-своему способствует возможно полному разоблачению сокровенных козней, которых исполнен этот задуманный автором сложный характер. Такую же вспомогательную роль играют типы тех крестьян, которые выводятся в драме; и не в уныние повергает читателя их печальная история: она дает ему ключ к разгадке тех тонких хитростей деревенского кулака, при посредстве которых этот человек незаметно крадывается в полное доверие крестьянина, опутывает его сетями и, высосав все соки, губит бесповоротно. Единственно такой вывод должно сделать из вновь представленной драмы. Что касается упоминавшихся ранее податей, то со стороны действующих в драме крестьян они не вызывают решительно никакого протеста и фигурируют в одном лишь месте исключительно для того, чтобы дать возможность Глытаю выразить свое сочувствие бедной крестьянской семье и тем снискать ее расположение. Далее докладчик усматривает одно из обстоятельств, усугубляющих вину г. Кропивницкого, в том, что последний, изображая крестьянина, привыкшего к оседлой жизни, заставляет его под давлением заявляемых к нему денежных требований (очевидно, податей) обращаться за помощью то к мироеду, то к отхожему промыслу, из чего для последнего уже и проистекают все несчастья. По этому поводу представляется необходимым заявить, что действующий в драме г. Кропивницкого крестьянин изменяет своему оседлому состоянию и прибегает к отхожему промыслу не для уплаты

налогов и, значит, не по вине правительственной власти, а единственно со-
блажившись хорошим заработком и связав себя поспешно данным словом,
которому он не хочет, однако, изменить. Имевшие затем место всевозможные
несчастья обрушились на семью ушедшего крестьянина не по причине его
отсутствия, а вследствие козней Глытая. Вообще, как уже было сказано, все
приведенные в названной драме обстоятельства расположены так, чтобы они
способствовали выяснению типа мироеда-паука, а никак не для проведения
вредной тенденции о безвыходном положении крестьянского населения. «Про-
водимая автором тенденция,— продолжает докладчик,— носит на себе отпе-
чаток деморализующего свойства, так как она удобоприменима к оправданию
часто измышляемых крестьянами поводов уклониться от взносов платежей.
Такую тенденцию особенно опасно распространять в печати в настоящее
время, когда мероприятия правительства направлены как к нравственному,
так и материальному подъему сельского населения. Независимо от этого в
драму вводится безнравственное начало, оскорбляющее святость семейной
жизни. Из корыстных побуждений мать склоняет дочь на позорное дело...»
Цензор приходит к заключению о невозможности разрешения названной дра-
мы к напечатанию, главным образом, по проводимой в ней упорно вредной
тенденции, о совершенно безнравственном, почти безвыходном положении
массы крестьян, эксплуатируемых мироедами, на которых даже и суда нет,
так как все местные власти ими закушлены. В драме, представленной в на-
стоящее время, законные крестьянские платежи, будучи упомянуты лишь один
раз, не играют никакой важной роли, поэтому само собой падает выраженное
докладчиком опасение за правильное поступление этих платежей в случае
выхода в свет названной драмы. А так как последняя имеет единственной
целью раскрывать всю закушную, не поддающуюся никакому контролю
деятельность деревенских кулаков, то она не только не стоит в противоречии
с правительственными мероприятиями для поднятия крестьянского благо-
состояния, но даже способствует им, выясняя больные места строя сельской
жизни и тем ускоряя возможность их врачевания. Усмотренное ранее без-
нравственное начало, оскорбляющее святость семейной жизни, в драме, ныне
представленной, не содержится; мать не склоняет свою дочь на позорное дело
отдать развратному старику и негодование свое по этому поводу выражает
в словах: «Чтобы я свое дитя да еще и сама толкала на грех?» Происходит
падение молодой женщины единственно по ее собственной вине под влиянием
нравственного переворота вслед за известием об измене горячо любимого
мужа. «Он пишет,— говорит молодая женщина,— что полюбил другую, более
богатую и красивую. А моя кража, мои карие очи — это уж ни к чему? Так в
богатстве вся сила! О, подожди, мой любимый Андрей: оденусь я в бархат и в
золото. Обернусь я ведьмою, пташечкою малою, зверем-кошечкой, а найду
тебя, Андрей! И не ты надо мною, а я посмеюсь вселюдно над тобой! Мама, сей-
час ступайте за Глытаем: пусть идет сюда да несет побольше денег и денег!»
Так лишается равновесие в жизни этой несчастной женщины, потерявшей рас-
судок в дикой жажде богатства и мести и под конец впавшей в бред помешав-
шегося на этом человека. В заключение является необходимым сказать, что в
драме ни одним словом не упоминается ни про сельские власти, ни про стано-
вого пристава, ни про мирового посредника, а потому нет решительно никаких
указаний на то, что эти лица были закушлены Глытаем и всецело от него
зависели.

Принимая во внимание, что драма Кропивницкого представляет полную
и яркую картину деятельности кулака-мироеда среди сельского населения
и тем самым *облегчает борьбу с этим злом* крестьянской жизни и потому ни в
коем случае не может служить ко вреду, цензирующий полагал бы дозволить
названную драму к исполнению на сцене.

С.-Петербургский цензурный комитет, соглашаясь с мнением докладчика
о возможности дозволения к печати и исполнению на сцене пьесы «Глытай,
або ж Паук» в испривленном виде, имеет честь представить об изложенном на

усмотрение в Главное управление по делам печати в дополнение к донесению своему от 26 августа за № 1786.

Председательствующий, член совета Главного управления по делам печати А. Катенин.
За секретаря А. Садовский.

(Цит. за вид.: Кривиницький М. Л. Твори: У 7 т.— К., 1929.— Т. 2.— С. 222—224).

Ця редакція «Глитая...» значно відрізняється від першої, написаної в 1882 р. Тут послаблено ряд соціально загострених місць і інтригу твору майже повністю зведено до любовної лінії. В дозволеному вигляді її було опубліковано у «Повному збірнику творів» М. Кривиницького (Харків, 1903).

Трохи пізніше розглядав цю п'єсу цензор Ісаєвич. 1 лютого 1900 р. він написав позитивний висновок про драму. Наводимо цей документ:

«3-II-1900. № 799/202.

Разрешить к представлению на сцене. Кн. Шаховской.

«Глитай, або ж Павук». Драма на малоросійськом языке в 4-х д. и 5 одинах, в исправленном виде,— соч. М. Л. Кривиницького, вновь представлена на рассмотрение драматической цензуры. Пьеса эта числилась в числе запрещенных для сцены пьес (циркуляр Гл[авного] упр[авления] по делам печати от 23 ноября 1894 г. за № 6879) вследствие найденной С.-Петербургским цензурным комитетом, на рассмотрение которого пьеса (в первоначальном виде) была послана, «вредной тенденции деморализующего свойства, так как она удобоприменима к оправданию часто измышляемых крестьянами поводов уклоняться от взноса казенных податей и что типу злодея-мироода автор придад, вероятно намеренно, резкие черты глубоко набожного человека...».

Содержание пьесы, в настоящей ее редакции, заключается в следующем: разжившемся крестьянину Бычку, местному кулаку-миросуду, разоряющему своих односельчан, правится молодая и интересная женщина Олена, за которою Бычок (которого автор метко назвал «Глитаем» (поглотителем), або ж (или) «пауком») усиленно ухаживает, решив, что Олена, во что бы то ни стало, должна ему принадлежать. Олена, женщина добронравная и любящая своего мужа, не поддается исканиям Бычка и желает остаться верною своему мужу Андрию. Так как крестьяне-односельчане — люди небогатые и Андрий не был исключением из них, то Бычку, как местному кулаку, не трудно было устроить так, что Андрий ушел из своего села на заработки в дальний край, откуда он пишет своей жене. Письма эти Бычок перехватывает, не передавая Олене, а передает взамен одно, им самим составленное, с тяжелым для Олены известием об измене мужа. Узнав об этом, обманутая и любящая женщина, отчасти из мести, а отчасти из отчаяния, отдается ненавистному ей ранее старику. Здесь, с присутствием Кривиницькому талантом, проведен психологический анализ, и заключается драматическая завязка пьесы. В это время возвращается Андрий; весь обман и интрига сейчас же раскрываются, и действие драмы заканчивается смертью не перенесшей горя и стыда безумной Олены и уличенного в обмане развратного старика, которого Андрий поражает ножом, а сам отдается в руки правосудия.

Не усматривая в драме «Глитай, або ж Павук», в настоящей ее переделке, какой-либо вредной тенденции, что падение молодой женщины происходит не под влиянием социального положения и бедности, а благодаря нравственному перевороту, происшедшему под влиянием известия об измене мужа, я бы полагал пьесу эту разрешить к представлению на сцене, с тем, однако, чтобы из нее были устранены некоторые места; таковы: весь монолог сцены в 4 явлении I действия — «ох, горенько ж... теличку та ще й первісточку цінують. За наділ цінують...» (говорится об описи сберщиком податей за уплату поземельного налога телки).

Во II действии, явл. I, монолог сборщика. Там же весь монолог Стехи и до конца весь разговор ее со сборщиком подателя.

Места эти отмечены в экземпляре пьесы красным карандашом.

От устранения указанных мест содержание пьесы не изменится и не проиграет, но если их оставить, то хотя они и не существенны и представляют не нужные для развития действия детали, все же зритель, слушая разговоры крестьян со сборщиком, действующим по повелению «начальства», уйдет со спектакля с тяжелым чувством не стелдко от трагической кончины молодой женщины, сколько от представления «недоли» крестьянства, доводящей подчас до тяжелых драматических положений и развязок. Нельзя не отметить, что в нынешней переделке пьесы этот элемент введен автором в слабой степени, как второстепенный, эпический, и от того пьеса, в нынешней ее редакции, возможна для сцены.

За цензора драматических сочинений *Исаевич*. 1 февраля 1900 года».

У наведених різних цензурних висновках масмо, крім усього іншого, ще й зразок різних підходів (навіть з елементами літературознавчого аналізу) офіційної думки до «Глитая...».

Режисер Ф. В. Левицький писав 13 листопада 1927 р. П. І. Рудіну: «Коли мені довелося бути персонально в Главному управлении по делам печати, ...мене спитав главный цензор Исаевич: «Не играют ли где-либо «Глитая» и «Доки солнце зійде» под другим названием? Я дав, звичайно, заперечну відповідь. А він: «Сегодня я вновь разрешил эти пьесы к постановке на сценах. Этому много способствовала М. Г. Савина» (цит. за вид.: *Кропивницький М.* Твори: У 7 т.— К., 1929.— Т. 2.— С. 219).

Здобувши дозвіл, М. Кропивницький спробував ще раз змінити текст драми. 20 липня 1900 р. вона надійшла знову до цензури, однак цього разу була заборонена.

В Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського знаходиться інший список п'єси (інв. № 41 437), датований 30 червня 1901 р. Ця редакція твору також не дозволена цензурою. Тут драматург значною мірою наблизив п'єсу до першої редакції, в якій найповніше виявлено авторський задум. У ній, як зазначає П. Перепелиця, навіть «масмо найповніші ремарки до діалогів, що є, по суті, режисерським коментарем для виконавців п'єси» (*Кропивницький М.* Твори.— Т. 1.— С. 563).

Природно, що в процесі роботи над текстом твору автор неминуче скорочував чи доповнював драму, постійно шліфував текст, прагнув досконалості і дієвості у діалогах, відкидав ті сцени, що мало додавали до розвитку основної сюжетної лінії, коригував окремі характеристики ряду персонажів. Але завжди залишалася основна тема твору, його соціально-викривальний лафос. Твір мистецьки досконалий, практично кожна фраза, кожен художній образ «працює» на основну художню ідею.

Щоб дати уявлення про характер творчої роботи над текстом драми, наводимо окремі сцени із переробки 1895 р., відомої під назвою «Добродій».

Три перші яви з першої дії:

ЯВА I

Бичок і захожий чоловік виходять з хати.

Захожий чоловік. Спасибі вам за вашу ласку й щедрість і за вашу хліб-сіль, пошли вам, Боже, добра, щастя і віку довгого.

Бичок. Не мені, а Господеві дякуй за те, що дав мені у груди таке чуле серце, а я тобі дякую за те, що ти здалеку прийшов до мене за позикою.

Захожий чоловік. Чи є у світі друга така людина, як ви? Боже-Боже!.. А чого тільки не плескали люде!..

Бичок. На те вони люде, і на те у них язик у роті.

Захожий чоловік. Ось і зараз ваші ж такі селяне казали: «Не ходи,— кажуть,— бо то такий чоловік, що він здере з тебе й оту латану свитину, що на тобі».

Бичок. Де ж вони, нехай ідуть сюди та в вічі оте мені скажуть; а позаочі кого тільки не кленуть і не ганяють.

ЯВА 2

Ті ж і Мартин Хандоля.

Мартин *(на порозі)*. Йосипе Степановичу, кумцю! Ідїть-бо мерщій, бо мені ніколи.

Бичок. Зараз, зараз!

Мартин пішов назад.

Захожий чоловік *(показує на Мартина)*. А ось цей чоловік каже мені: «Іди,— каже,— сміливо, позиче!» І, спасибі йому, сам привів мене до вас.

Бичок. Бо то чоловік чесний. Щоб ти, небоже, втямив, що то, що плстуть про мене, то все лихе, навмисне пащекування — щоб таким побитом за моє добродійство опудити проти мене чесних людей,— то я тобі дарую ці гроші — не в позику даю, а дарую, чуєш, дарую, три карбованці дарую!.

Захожий чоловік. Як, не в позику? Та я вам за це в ніжки вклонюся... *(Хоче упасти навколюшки.)*

Бичок. Ні, цього не роби! Бо як ти передо мною раз упадеш навколюшки, то я перед тобою двічі. Не мені дякуй, а Богові, одному Богові.

Захожий чоловік. То я... я не знаю, що й як?.. Та я, як знов прикруте мене, то я знов до вас прийду.

Бичок. Знов? Але ж не щодня бредня... Не задля тебе ж одного в мене кишень простора, а... Ну, прощай!.. Ходи здоров! Мені ніколи, бо там і другі чекають... *(Пішов.)*

ЯВА 3

Захожий чоловік і ще двоє, котрі надходять з шинку.

1-й чоловік. А що, вхопив гарячого в обидві жмені? *(Регоче.)*

2-й чоловік. Держи ж цупко в руці, щоб не випорснули!.. *(Регоче.)*

Захожий чоловік. Ось дав, та ще й не в позику, а даром.

1-й і 2-й чоловіки. Та ну?

Захожий чоловік. Єй-ей!

1-й і 2-й чоловіки. От так штука!

Захожий чоловік. Прохав, щоб ще прийшов. І обідом мене нагодував.

1-й чоловік. От і вір після цього брехням!

Захожий чоловік. Ти ж казав мені, що то така заjera, такий сатаноїдол!..

1-й чоловік. Бо сатаноїдол таки й є, він мене до цурочки обідрав!..

2-й чоловік. Не бреш, Антоне, сам ти себе обідрав. *(До захожого.)* Ну ходімо ж, то хоч почаствуєш нас.

Захожий чоловік. Та це можна... Чверточку-другу, мовля, після обїд на потугу.

1-й чоловік. От і вір після цього.

2-й чоловік. А я нізащо не повірив би!

Захожий чоловік. Хотів йому до ніг припасти, так він мені каже: «Як ти раз припадеш, то я тобі припаду двічі».

Пішли в шиньок.

Друга ява першої дії в нашому виданні у «Добродії» мала такий вигляд: Після «...три дні не їв»:

Кіндрат. Бо такі, крім глевкого хліба, нічого й не їв.
Бичок. А що, я тебе пундиками годуватиму чи ласощами?
Кіндрат. Такий хліб, що й собака подавиться...
Бичок. Не базікай!

Далі після слів: «...дам тобі за це бублика»:

Кіндрат. Еге, скільки вже разів казали: «Дам бублика», та й ні разу не дали.

Бичок. А брешеш, хлопчисько! А як ти говорив, не дав я тобі аж два бублика?..

Кіндрат. Еге-ге! Та коли ж то ще було?

Бичок. Ну, сьогодні вже дам, тільки бігай мерщій... (Кіндрат побіг.)
Щось сьогодні Олена і ні разу по воду не ходила, чи не занедужала? Чи не прогавив я її? Тільки ж, либонь, дивився я в обидва ока... І дівкою муляла Олена мені очі, а як вийшла заміж, то немов руками вхопила мене за серце... Тільки про неї одну і думаю!.. (Глянув ненароком убік.) О, вона!.. Ох, як серце стрепнулось. (Дивиться.) Ні, це зовсім не вона.

ЯВА 3

Бичок і Вустя.

Вустя. Це ви знов позичили Мартинові гроші?

Бичок. А хіба у мене звіряче серце?.. Чоловік просить, то я й мушу зарятувати...

Вустя. Добрий порятунок! І це ж вам не гріх спокувати чоловіка, та ще й кума?

Бичок. Хоч ти, государине моя, і кума мені, а як все село тебе має за людину з щербатим розумом, то й у мене нема охоти розмовляти з пришелепуватою. (Хоче йти в домок.)

Вустя. Вже я й пришелепувата?.. А чи давно було: «і кумушка, і голубочка»?.. Хто ж мене й ославив придуркуватою, як не ви?

Бичок. Верни вже все лихо на мене!..

Вустя. А була б, певно, розумною, якби звірилась на ваше лебсзування? Як підсипались до мене, та горнулись, та белькотали, що я й красуня, що й серце ваше запалила,— тоді я теж була пришелепуватою?..

Бичок. Я щось не збагну, про що ти верзеш?..

Вустя. Верзу?.. Треба було б тоді, як ви вскочили за мною у комору та почали чортзна-що плести, гукнути на чоловіка та при ньому надавати вам ляпасів, щоб аж морда вспухла, отоді б не звеличали мене придуркуватою.

Бичок. Нічого я такого не пам'ятаю...

Вустя. Стида у вас нема!.. Коли б не сором, гукнула б на все село: гляньте, люде добрі, на цього спаселника!.. Тьфу, мерзота!.. (Пішла в шинок.)

Бичок. Ач, яка!.. Тихоня-тихоня, а як придивишся, так в ній ціла купа чортів!.. (Оглядається.) Гаразд, що вона не пашекувата, а друга обславила б...

Друга сцена першої дії.

ЯВА 6

Захожий чоловік і другі двоє.

1-й чоловік. Та куди ти хапашся? Чудова людина така, а вже й тікає...

Захожий чоловік. Не можу, сї-ей, не можу!.. Зробив вам честь, постановив дві чверточки, і шабаш.

2-й чоловік. Та вернись-бо.

Захожий чоловік (побачивши Бичка). Ондечки він, ондечки та благодушна душечка!.. (Кланяється; Бичок хутко йде в хату.) Ач-ач, який!.. Не хоче-таки, щоб я йому уклонився! Ну, прощайте, добрі люде. (Пішов.)

1-й чоловік. Ходім у шинок, там тепер Мартин гуляє.

2-й чоловік. Мерщій ходім, щоб нас не обминув, бува, чаркою.
(*Пішли в шинок.*)

Четверта ява першої дії (наше видання) у «Добродії» мала такий вигляд:

ЯВА 8

О л е н а (*за лайгунками гука*). Мамо, мамо! (*Виходе.*) Куди ж це мати поділась?

Х р и с т я (*виходе з другого боку*). Здорова була! Ти матері шукаєш, а я батька шукаю, мабуть, у шиньку сидять.

О л е н а. Мати, певно, пішли до глітая! Вже зборщики поцінували телицю, ось-ось і до скрині доберуться, либонь, і одежу хочуть цінувати. Минає вже наше світле та любе милуваїнячко, безпече проживаннячко... Утиски та сутуги одіймають у нас і те маненьке та коротеньке щастячко, которого ми так довго бажали.

Х р и с т я. Правду ж, мабуть, кажуть, що щастя, як хвиля на річці, вітрець затихне, і хвиля поляже.

О л е н а. А й чи давно ж те щастя було, а де воно? Вже той любий рай зароста терном колючим, світле щастячко мов пташечкою пролетіло, мов вихрем пронеслося. Вже тільки манячить згадка у думках про те щастя, а незабаром і воно зникне. Тяжко жити без кохання, а либонь ще важче з щирим коханням?.. Нащо бідним у грудях чуле серце, чи не легше б було жити без почуття з холодним серцем?

В кінці дев'ятої яви першої дії (наше видання) після слів Мартина: «Відчиняй, бісів капцане, двері (*Пішли в шиньк.*)» у п'єсі «Добродії» ішов такий текст:

Б и ч о к. Юдку, а вернись сюди на часинку!

Ю д к о. Га, а що таке?

Б и ч о к. Це ти навчаси Мартина проти мене?

Ю д к о (*з ляком*). Я?! Скарай мене, Боже!..

Б и ч о к. Ти знаєш, що одне слово скажу на сходці — і шинок у тебе одіймуть!

Ю д к о. Знаю!.. Дякуючи вам, я їм хліб, і він мені не гіркий!

Б и ч о к. То-то! Мартин почина вже ніби до розуму доходити, перелічує по-своєму, скільки мені винен, а перш цього не було... Зараз натякнув, що якісь люди казали йому, щоб остерігався мене, не вірив...

Ю д к о. А хіба мало тут у нас таких, що радніші мене і вас у ложці води втопити?

Б и ч о к (*сміється*). Нехай тебе й топлять, а на мене треба великої ложки. (*Оглядівся.*) А розвідай нишком, хто це у нас проявився такий мудрий, що Мартина нацьковує.

Ю д к о. Гаразд, розвідаю.

Б и ч о к. Пам'ятай, Юдку, коли в спілку працювати, то в спілку, цур не хибити, скибиш — жалкуватимеш.

Ю д к о. Я ще не здурів і не збожеволів.

Б и ч о к. То-то ж.

Ю д к о. А як у вас діло з Оленою?

Б и ч о к. Ні вперед, ні назад.

Ю д к о. Коли б Андрія куди-небудь спровадити з села.

Б и ч о к. О, тоді діло пішло б на лад.

Ю д к о. Андрій багато винен у волость, посовітували б старшині, щоб його куди-небудь найняли у строк, тільки щоб далі від нашого села.

Б и ч о к. А що ти думаєш, це річ розумна.

Ю д к о. Либонь, хтось до вас йде. Я зайду опісля та й порадимось.

Після 10-ої яви в першій дії (наше видання) у «Добродії» ішла така сцена:

ЯВА 15

Антін і Христя (виходять з шинку), а згодом і Мартин.

Христя. Та ходімте-бо, тату, додому.

Антін. Додому? А чого я піду додому?

Христя. Мати звеліли, щоб ви йшли.

Антін. Мати? А хіба вона може мені веліти?

Христя. А чому ж ні?

Антін. Не може. Бо я голова, я...

Христя. Та ходімте. *(Тягне.)*

Антін. Ні, стривай! Хіба вона може?.. Ні, не може, я можу!

Мартин *(виходе)*. Антоне! Не хочу у Юдка пити, не міцна горілка, ходім на той бік у шиньк.

Антін. Ходімо.

Христя. Не пушу, сй-богу, не пушу!..

Антін. Та не можна ж, чоловік просе... Честь... не можна... Як же то можна? *(Пішли.)*

Мартин *(обняв і йде, співаючи)*.

Гей, ходив чумак

Сім літ по Дону...

Христя *(ідуци зя ними)*. От наказаніе... *(Пішла.)*

Після слів «...та запеклись біля серця!» (наше видання) у першій яві другої дії в «Добродії» було:

Збірщик. Та невже ж таки не прислав зять ані рублика?

Стеха. За цілий рік ані копійчки!

Збірщик. І письма не писав?

Стеха. Ані однісінького.

Збірщик. Може, занедужав там на чужині або, борони, Боже, помер?.. У волості не питали про письма?

Стеха. Йосип Степанович раз у раз їздять у волость і питають, спасибі їм, так нема й нема.

Після слів: «Шкода, шкода!» (наше видання) на початку третьої яви у другій дії цей діалог Стехи і Бичка мав таке продовження у «Добродії»:

«Бач, Олена позавчора так розходилася та розприндилася, що мало мене з хати не вигнала. «Як масте,— каже,— таку розмову вести, то краще й не ходіть до нас ніколи...» А що ж я таке сказав? Що я її кохаю? Хіба я винен, що не могу серця свого від неї відвернути? Та коли б Олена хоч слово ласкаве промовила до мене, то мені здалося б, що я на небі!.. Ох!

Стеха. Вона заміжня і не годиться їй про кого іншого, окрім чоловіка, й думати.

Бичок. А як Андрія нема вже й на світі?

Стеха. Що?.. Може, бамага така прийшла?

Бичок. Ні! А чому ж він не йде, коли живий?

Стеха. Ото ж то й горе!..

Бичок. Бачиш. Через те ж я й прийшов, щоб розговорити й по-радити».

Після слів Бичка з четвертої яви другої дії (наше видання): «Сьогодні знов прийшов від Андрія лист...» в драмі «Добродій» було таке продовження:

Бичок. ...день через двое-трое і сам Андрій прибуде, а я так-таки за цілий рік ні до чого не добився, всі мої заходи біля Олени мусять розлетітися, яко порох, яко дим... Ні, коли так, піду напролом! Звелів Юдкові знайти такого чоловіка, котрий би переробив Андрієв лист інакше, а Юдкові я за це пообіцяв, що і другий шинок йому громада віддасть...

ЯВА IV

Бичок і Юдко.

Юдко. Натє вам лист, та й вже!

Бичок. Невже готовий? (*Читає.*) Оце так. Ага... Ну да!.. Ловко придумано!.. Ач? Так-так... Авжеж... А де ж Андрієв лист, котрого я тобі дав?

Юдко. Я спалив його.

Бичок. Гаразд.

Юдко. Ну, широ вам служе Юдко? Га?

Бичок. Наперед кажу тобі, що шиньок твій.

Юдко. Спасибі. Дякуючи вам, я матиму собі і своїм кіндер шматочок хліба. А що ж буде з тими грішми, що Андрій через вас переслав Олені, їх у вас аж сорок карбованців?

Бичок. А ти почім знаєш?

Юдко. Хто цікавий, той усе знатиме. Коли є такі люде, що не можуть за язиком удержати того, що вони знають, то мусять бути і такі, котрі все у язикатих випитують.

Бичок. Я ті гроші удержав за довг Андрієв та за той харч, що цілий рік давав у борг Стесі та Олені.

Юдко. Тадже Андрій вам винен двадцять рублів, а хіба ви позичили Стесі рублів на вісім.

Бичок. Так що?

Юдко. А дванадцять рублів за процент, а?

Бичок. Може.

Юдко. Та це вже більший процент, як жидівські.

Бичок. Ну, це вже не твоє діло.

Юдко. Як собі знаєте. Ну, я тут не був і ви мене не бачили. Ша!.. (*Пшов хутко.*)

Бичок. А лист ловко написаний. О, тепер я певен, що Олена буде мою хоч на день, хоч на тиждень, а буде! Та я заданив би себе своїми власними руками, коли б пересвідчився, що з грішми я не матиму, чого схочу, що за гроші купити увесь мир не можна!. Нащо і гроші тоді, на бісового батька вони? Спалить їх тоді, в воду жбурнуть, на вітер пустить!..

Після монологу Олени (кінець другої дії в нашому виданні) іде третя дія, яка в «Добродії» починалася таким монологом:

Олена (*сидить край столу*). Андрію-Андрію, отруто моя! За віщо ж ти зрадив мені, за віщо?.. За віщо, кате мій, звірю? Ходила до ворожки, тричі кинула на карти, дивилася у непечату воду, дивилася і на зорі, а далі і сказала, що швидше місяць з сонцем зустрінуться, ніж я з Андрієм. О, як би я хотіла помститися над тобою і над тією гадиною розлучницею, що відірвала тебе від мого серця... (*Скочила.*) І помшусь, помшусь люто!.. Знайду, довідаюсь, випитаю, вишукаю шлях і помшусь!.. (*Сіла.*) Ох, як серце замира, голова мов оливою палита... Либонь, я стеряюсь!..

Замість монологу Бичка в першій яві (четверта дія, друга одміна нашого видання) у «Добродії» була п'ята дія:

Юдко. Не хитро, зовсім не хитро діло обробили, можна було хитріше.

Бичок (*ходячи по хаті*). Думаю-думаю і ні на чім не зупинюсь!.. Ніколи мені ще не доводилось бути у такій пригоді. Кажеш, що скоро Андрій прибуде?

Ю д к о. Ось-ось, незабаром.

Б и ч о к. Треба б її куди-небудь з хати спровадити, доки все це утихомириться.

Ю д к о. Як же ви її іспровадите, коли вона зовсім стерялася?

Б и ч о к. Ото ж бо й горе.

Ю д к о. Зовсім не хитро зроблено діло.

Б и ч о к. Чорт мені надав упустити Олену у свою хату, сиділа б у матері любесенько.

Ю д к о. А звісно.

Б и ч о к. Увесь вік розумно робив діло, так кінці ховав, що й наймудріший не розплатув би, а от під старість такого натворив, що й не знаю, як викрутитись.

Ю д к о. Не хитро, можна було хитріш.

Б и ч о к. Та що ти все гарчиш: «Не хитро»? Ну, навчи, як хитріше зробити?

Ю д к о. Навчить? А чом ви раніше не казали навчить, я б уже навчив, а тепер, може, й пізно.

Б и ч о к. А може, ще й не пізно? Кажі!

Ю д к о. Краще десять разів перелякатись куца, ніж один раз побачити вовка, чи так?

Б и ч о к. Ну?

Ю д к о. Пишіть зараз до урядника, а ще краще було б до станового, тільки що до станового тепер вже пізно, а урядник тут, під боком. Пишіть так, що ви почули, що вас цієї ночі хочуть обікрасти і через те ви просите його благородіє. Або напишіть: його високоблагородіє, так краще буде. Просите його високоблагородіє, щоб він приїхав до вас зараз із калавуром. Бо як з'явиться Андрій, то щоб не було якого шарварку, а як у вас сидітиме тут урядник, то все обійдеться благополучно.

Б и ч о к. Либонь, так краще буде?

Ю д к о. І безпечніш, і хитріш.

Б и ч о к. Правду ж кажуть, що кого Бог захоче покарати, то перш усього памороки одіб'є, я сам до цього не домадикувався б. Спасибі тобі за раду.

Ю д к о. Ви мені робите добре, і я вам повинен добром платити; а як з мене смочуть кров, то чому мені з них не смоктати?

Б и ч о к. Ну, сказати би, що я не вчений на цій погані, на бабах. Закортіло на старість! Мало ж я бідкався хоч би із своєю вінчаною жінкою, доки вона не вкрала у мене двісті карбованців та не втекла? І голодом її морив, і в льох заперув, і серед зими у ополонці купав, і бив, і нічевив...

Ю д к о. Хіба мені це все треба знати? Краще не гайте часу.

Б и ч о к. А й справді? Кого ж я пошлю до урядника: Стеха десь забігла, як почула, що Андрій прибуде, наймит поїхав до млина, наймичка відпрохалась до матері, хлопець погнав на ніч на степ волів.

Ю д к о. Хіба я збігаю? Либонь, я буду найсправніший?

Б и ч о к. Чи треба ж писати?

Ю д к о. Якщо я поїду, то навіщо й письмо, я краще розкажу, як інший напише. То це я мушу і своєю конякою бігти?

Б и ч о к. Та вже не інакше.

Ю д к о. Бачте, скільки я вам роблю? Чи буде діло з шиньком, чи не буде, а я бігаю по всяких ділах, як цуцик. Але я надіюсь, що ви мені дасте шматочок хлібця, га? Ну, я вже іду. (Пішов.)

Б и ч о к. Ох, грішний я, грішний! Одначе вже смерка, страшно самому в хаті... (Підходе до бокових дверей.) Що ж то Олена робе? (Загляда.) Лежить, заплющила очі, може, заснула? Нехай засне, може, хоч трохи Господь її заспокоє! Піду покличу кого-небудь із сусідів, доки урядник приїде. Це врийдеться, мабуть, задля урядника й самовар ставляти, а він любе чай та ще й унакладку... Як почне дудити, то менш п'яти стаканів і не п'є. Прямо разореніє. (Пішов.)

Подається за першим варіантом п'єси, авторизований список якої зберігається в Ленінградській театральній бібліотеці ім. А. В. Луначарського, інв. № 24306.

¹ Різдво — християнське свято народження Ісуса Христа, що відзначається православною церквою 25 грудня за старим (7 січня за новим) стилем.

² Після літнього Миколи — тобто після 22 травня за новим стилем.

³ Дмитра — християнське свято Димитрія-великомученика, яке відзначається православною церквою 8 листопада за новим стилем.

⁴ «І во гресі роди мя мати моя...» — цитата із 51-го псалма, що входить до однієї з книг Старого Завіту — Псалтиря.

⁵ Маковія — назва дня 14 серпня, коли відзначалося церковне свято мучеників Маккавеїв.

⁶ «О одному доля запродала...» — неточна цитата з поеми Т. Шевченка «Катерина» (замість «одному» у Т. Шевченка «тому»).

⁷ І в а н г е л я — Євангеліє, частина Біблії (головна частина Нового Завіту), в якій ідеться про життя і вчення Ісуса Христа і яка є основою християнської релігії.

ПО РЕВИЗІЇ

Етюд в 1 дії

Вперше надруковано в газеті «Степь» (1885.—22 сент.— С. 202—208; 29 сент.— С. 220—223).

Як зазначав сам драматург, етюд було написано в листопаді 1882 р. в Єлисаветграді. М. К. Садовський пригадує, що зробив це М. Л. Кропивницький буквально протягом кількох днів.

На початку 1883 року твір було надіслано до цензури, яка 1 лютого дозволила виставу. Автограф зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 25 572).

Етюд входив до збірок творів М. Л. Кропивницького 1895 і 1911 рр., друкувався в журналі «Артист» (1891.— № 14.— Апр., додаток.— С. 89—98), окремим виданням (Харків, 1894.—34 с.).

До першодруку в газеті «Степь» драматург не вніс цікаву з етнографічного боку оповідь Риндички про блукання померлих не своєю смертю (див. далі), дещо пом'якшив і ті місця, де йшлося про суть образи, яку буцімто вчинила Приська Риндичі. Переробляючи твір, письменник щоразу намагався посилити його комізм, вдаючись, як правило, до перекручення мови окремих персонажів.

Цензура загалом не чинила перешкод для публікації твору. Лише 11 лютого 1885 р. разом з драмами «Глитай, або ж Павук», «Доки сонце зійде, роса очі вість» етюд «По ревізії» було заборонено, «через цинізм змісту».

У березні 1894 р. іншу спробу заборонити окреме видання п'єси було подолано. Цензор писав: «Так как эта рукопись предполагается к распространению среди простого народа, который бы по прочтении таковой мог себе хорошо обрисовать существующий для него суд, то ввиду такой тенденции, могущей вредно повлиять на простой народ, роняя в его глазах суд вообще, цензор полагает вышеупомянутый этюд «По ревізії» к напечатанию воспретить» (ЦДІАЛ, ф. 776, опис 20, спр. 28, ч. 2, арк. 174). Але вже 6 квітня цензор Косович, котрий, як уже згадувалося, рецензував і інші п'єси М. Л. Кропивницького, очевидно, під впливом петербурзьких друзів драматурга, дав досить прихильний відгук: «Вообще вся пьеса переполнена мягким добродушным юмором и никаким образом не представляет собой злой сатиры на деревенское начальство» (ЦДІАЛ, ф. 777, оп. 4, спр. 5, арк. 116).

Цей етюд в одній дії постійно користувався великим успіхом у глядачів. Прем'єра відбулася 27 лютого 1883 р. в Харкові в бенедіс М. Л. Кропивницького. Сам драматург грав старшину, М. К. Заньковецька виступала в ролі

Пріські, а М. К. Садовський — писаря. 12 жовтня цього ж року трупа М. Старицького ставила «По ревізії» в Єлисаветграді. Роль Риндички виконувала актриса Г. П. Затиркевич-Карпинська. П'єса дуже швидко стала однією з найпопулярніших у тодішньому репертуарі.

Зазначене вище оповідання Риндички з третьої яви після слів старшини «Що це він Пріські не веде» (наше видання) наводимо за автографом (1883), що зберігається в Ленінграді, та за окремим виданням п'єси (Харків, 1894):

Риндичка. А ви ж це знаєте, що як і людина, борони, Боже, помре не своєю смертю та ще як і поховають його на вигоні, то щонаочі ходитиме, доки не вб'єш йому в головах ясенного або осинового кілка. От Максим Кушніренко, як повисився, то щось з місяць ходив попідвіконню, я сама бачила. Щоб мені послінило, коли брешу!.. Оце ходе-ходе, а далі й почне в комин дмухати: як дмухне, так сажа по всій хаті й закурити! Що ж ви думаєте? Мій покійничок, царство небесне його душечці, забив таки осинового кілка, а я десять світових зір ходила та посипала його могилку маком,— і відтоді перестав ходити!..

Старшина. Перестав? Кінчай-кінчай діло! (Дивиться у вікно.)

Подається за вид.: Кропивницький М. Збірник творів.— 4-е вид., виправлене автором.— Полтава, 1911.— Т. 1.— Ч. 1.

¹ Я л и с а в е т — себто Єлисаветград, колишня (до 1924 р.) назва міста Кіровограда.

² В о д о х р е щ е — церковне свято 19 січня на відзначення православної церковної хрещення Ісуса Христа. Після нього настає період вживання скоромної їжі (м'ясниці).

³ П о к р о в а — назва релігійного свята, що відзначається православною церквою 14 (1 за старим стилем) жовтня.

⁴ С в я т о г о Х о м и — одне із свят православної церкви, що відзначається 19 жовтня за новим стилем.

ДВІ СІМ'І

Драматичні малюнки з закутного життя в 4 діях

Вперше надруковано у кн.: Кропивницький М. Л. Повний збірник творів.— 3-є вид.— Харків, 1895.— С. 223—261.

Як зазначає П. Рулін, протягом літа — осені 1888 р. М. Л. Кропивницький у Єлисаветграді написав перший варіант драми під назвою «Де зерно, там і полова» (див.: Кропивницький М. Л. Твори: У 7 т.— Харків, Київ, 1930.— Т. 3.— С. 304). Водночас упорядник цього видання вказує на лист М. Л. Кропивницького до М. В. Лисенка від 5 травня 1888 р.: «Чи думають кияне видавати альманах у цім році? Я б згоден був прислати які-небудь з нових моїх творів, тепер я сиджу над ними і передивляю, переробляю і доробляю, с у мене їх штук з чотири». На підставі цього листа П. Перепелиця стверджує, що серед них і була п'єса «Де зерно, там і полова» (Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т.— К., 1958.— Т. 2.— С. 507).

У всякому разі лише пізніше драматург через свого товариша П. П'ясецького надсилав драму до цензури, куди п'єса потрапила 1 грудня 1888 р. (рукопис датовано 30 жовтня 1888 р.). Зберігається у Державному музеї театрального мистецтва УРСР (інв. № 40 151).

11 лютого 1889 р. драма одержала негативну резолюцію Головного управління у справах друку. Мотиви заборони було викладено в цензурному висновку:

«По мнению цензора, заключающиеся в драме бытовые подробности, которые ни в коем случае нельзя исключить из пьесы, как существенные элементы ее, напр., незаконная связь парубка Романа с женой его родного

брата Зиною и насильственная смерть последней,— все это своим крайне безнравственным пошибом неизбежно должно оскорбить всякое чувство приличия.

Помимо сего, на взгляд цензора, в пьесе есть еще немало и других серьезных моментов, по которым следует признать ее антицензурною. Автор, между прочим, задался мыслью указать, на каком еще низком уровне стоит умственное и нравственное развитие малороссийских крестьян, и причину такого упорного застоя он приписывает сельскому начальству, которое будто бы в собственных интересах находит полезным удерживать их в невежестве. Так как Роман слыл в селе за человека разумного, кое-чему научившегося, то крестьяне охотно обращались к нему за разъяснениями возникавших по какому-либо предмету недоразумений. Частые беседы Романа с крестьянами не нравились начальству, которое заподозревало его в чем-то недобром, о чем и делало ему прозрачные намеки; но Роман на все это не обращал никакого внимания и на подобного рода заявления, не стесняясь, в присутствии крестьян отвечал писарю: «Вы, г. писарь, слишком гордо смотрите на мужика и потому считаете себя умнее его; а если бы вы говорили с ним, как равный с равным, то было бы гораздо полезнее» (ст. 12, 13). Такие смелые ответы внушали крестьянам полное к нему доверие. «Ты не дурак,— обращается к Роману один из крестьян,— скажи, скоро ли прирежут нам землю?» На уклончивый ответ Романа тот же крестьянин продолжает: «Паны подкупили... я знаю, я все знаю... Два генерала везут от царя деньги, а паны их задерживают...» (ст. 45) *. О многих, подобных настоящему несообразных вопросах трактуется в настоящей пьесе, но цензор полагает достаточным ограничиться сделанною выдержкою, чтобы признать несостоятельность ее в цензурном отношении.

На основании изложенных соображений комитет, согласно мнению цензора, полагает, что настоящая пьеса Кропивницкого, по ее противуразственному содержанию и тенденциозности, не может быть допущена ни к напечатанию, ни к постановке на сцене,— о чем и имеет честь, с представлением рукописи, донести Главному управлению по делам печати.

Председательствующий, член Главного управления по делам печати Кожахов.

И. о. секретаря Н. Пантелеев (ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 26, од. збер. 8, арк. 30—31).

Приблизно через рік М. Л. Кропивницький ґрунтовно, від початку до кінця, переробив п'єсу, яка під назвою «Дві сім'ї. Драматичні малюнки закутного (захолустного) життя» 11 листопада 1889 р. надійшла до цензури. 28 грудня цього ж року драма одержала дозвіл, хоча дві сторінки тексту у другій та третій діях цензура все ж викреслила. Рукопис, підписаний автором, зберігається у Державному музеї театрального мистецтва УРСР (інв. № 28 539). Копія зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 23 416).

Зміни в новій редакції п'єси стосувалися насамперед характеру взаємин Зінки і Романа, між якими за редакцією 1888 р., скоївся «плотський гріх»: «Почав її благодати не губити своєї душі, почав заспокоювати... Тут і вчинилося лихо!» Цей «гріх» Роман намагався щиро спокутувати, але близькість між ними посилювала пристрасть Зінки до Романа. Крізь призму стресової ситуації розглядається проблема соціального розколу сім'ї Жлудів. З іншого боку, в другій редакції дещо втратився громадсько-соціальний зміст образу самого Романа. В свою чергу, характер селянина Дениса виписано явно сильніше саме в другій редакції. У цій же редакції з'являється образ батька

* Зазначимо, що ідеї наведеної тут розмови селян з Романом про землю, а також про те, що генерали нібито везуть селянам від царя гроші, а пани ті гроші приховали, використано М. Л. Кропивницьким у п'єсах «Супротивні течії» (1900) та «Розгардіяш» (1906).

Романа і Самрося — Софрона Жлудя, який врешті несе важливе ідейно-смісловне навантаження.

У тексті 1889 р. («Дві сім'ї») є багато цілком нових (порівняно з п'єсою «Де зерно, там і полова») сцен, які, «незважаючи на цензурні утиски, не позбавлені громадської цінності і художньої ваги» (Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т.— Т. 2.— С. 509). Проте шеститомне видання творів М. Л. Кропивницького подає чомусь перший варіант п'єси «Де зерно, там і полова», вважаючи саме цей текст основним. Водночас, як свідчить Ю. Меженко у «Хронології артистичної діяльності М. Л. Кропивницького (Матеріали до біографії)» (Марко Лукич Кропивницький: Збірник статей, спогадів і матеріалів.— К., 1955.— С. 379—497), на сцені п'єса йшла аж до 1910 р. тільки під назвою «Дві сім'ї» (прем'єра відбулася 21 січня 1890 р. в Єлисаветграді).

Текст п'єси «Дві сім'ї» у виданні 1913 р. наново опрацьований драматургом, у ньому зроблено ряд виправлень як стилістичного, так і змістового характеру. Вважаємо, що саме цей варіант і є виявом останньої авторської волі.

Наводимо найосновніші відомості тексту першої редакції п'єси «Де зерно, там і полова» від останнього прижиттєвого видання.

Перші три яви в тексті 1888 р. були такими:

Ява 1

З дзвіниці виходять дівчата, шепочучи і хихикаючи проміж себе, і проходять в садок, що за барканом; за дівчатками поодаль ідуть, пишачись, парубки.

Ява 2

Мотря, Федоска і Любка виходять з дзвіниці.

Федоска. Яка тіснота в церкві: миру-миру, мов бджіл у вулику,— так і кишать, так і гудуть!. Душно в церкві, аж млюсно!

Мотря (*хихикнула*). Чисто!.. Я вже дивувалася-дивувалася, як це ти не зомліла! Чусь. Любка! Бачила ти, скільки Хведоска свічок приліпила, мало не до кожного образу?

Федоска. Тобі заздрісно, чи як?

Мотря. Чисто! За кого ти їх так багато ставляла?

Федоска. От тобі й знаєш, за кого,— за батька, матір, за рід і за мир хрещений.

Мотря. Чисто! А за того ж мирянина скільки?

Федоска. За котрого? Ну, й що ти раз по раз вигадуєш?

Любка. Ой, свята та божа! Ще й питає, за котрого.

Мотря. За того, що цілого семигривеного поклав титареві на тарілочку?

Федоска. О так пак! На ж тобі!.. Пхі!

Любка. Дукар! Такому не диво й карбованця викинути.

Мотря. Тільки що з'явився він у церкві, так наша Хведоска зразу й нестямилася!..

Любка (*хихика*). Та вже й не потрапе, куди їй очі звести.

Федоска. Отже, я і в головах собі нічого того не покладаю!.. З якої б то хвороби?

Любка. Він її очима пече, а вона аж міниться в лиці, та все, сердешна, молиться, та навколішки припада!

Федоска. Вже вхопили на кутні?

Мотря. Слухай-бо, Хведоно! Невже ж і справді він і досі і словом тебе не зачепив?

Федоска. З якої немочі? Що я йому або він мені? Байдужісінько!.. (*Пішли в садок.*)

Ява 3

Самрось Жлудь і Роман зупиняються на бабинці.

Самрось. Ну, скажи, пожалуста, га? Прогавив кума, Онопрія Митрохановича, в церкві та й не похристосувався з ними!.. Поки люде запричастяться — сьогодні спаселників сила! — збігаю та похристосуюся. (*Іде до крамниці.*)

Роман. Коли б же ти там не бавився?

Самрось. Отак! Маненький я, чи що?

Роман. Батько скоро запричастяться...

Самрось. Та що?

Роман. Додому їхатимем.

Самрось. Думаш, що нап'юся? Здається, я ще не дурень на світі? (*Пішов у крамницю.*)

Роман (*сам*). Бачив, що й Хведоска вкупі з дівчатьми вийшла з церкви, — куди ж вона поділася? (*Огляда навкруги.*) Невже пішла додому? Цебто й сьогодні не доведеться зустрітись? Мало не щонеділі бачу її в церкві, а ще ні разу не спобіг її так, щоб перестріти та поздоровкатись, та хоч би словце промовити. І вона ніби нарочито обмина мене, все осторонь обходе... Незвичайно так ні з сього ні з того налопом піти назустріч, перепинити... Та все ж або сьогодні, або завтра приїду прямо до її батька, вигадаю яке-небудь діло... (*Іде до баркана.*)

У рукописі 1888 р. після розмови чоловіків у четвертій і п'ятій явах першої дії (наше видання) є дві яви, в яких діють писар, старшина і крамар Чикалка:

Ява 6

Ті ж, писар і старшина.

Писар. Што, Роман Софронович, все з мужичками гуторите?

Роман. А хоч би й так, кому від цього зашкодить?

Писар. Скільки разов постерегаю вас у стих времяпровождениях, ну не соображу, какая вам вигода?

Старшина. І я не свображу.

Роман. А так собі балакаємо, та й годі: не кожне слово мимо вуха летить, інше і в вухо.

Писар. А по-моєму з ними розглагольствовать, що по воді батогом хлескаты!

Пилип. Тобто ми такі дурні?

Писар. Не в том расчот...

Свирид. А в чім же?

Писар. Што просвещения на вас не видать...

Старшина. Нікаторої прибавки!

Пилип. З путящої балачки то й ми дещо розжовуємо.

Свирид. Таки як добре пожуеш, то й розмакуеш...

Писар. Сомніваюсь! Думаєте, што я стгу орду не пробував цивілізувать? Двадцять разов принімався — не действует! Ти йому образи, а він тобі лика!..

Старшина. Така навкруги необразованость!..

Денис. Це правда, господин старшина! Істинно, як на гладкому, як на черні!.. Коли несила, то краще мовчати!..

Старшина (*грізно*). Тобі давно вже пора замазати рота!

Денис. То я його не геть-то ще й роззявляю!..

Старшина (*скоса зиркнув*). Чу-чу в хлів!

Денис. Та я... (*До Харитона.*) Ходім! Началство, звісно, треба мовчати. (*Пішли з Харитоном.*)

Писар. Скажіть нашим мужичкам: господа, просимо викушать по чарочці...

Денис *(оглядається)*. Га?

Писар. О! *(До Дениса.)* Ступай-ступай! По чарочці, так сто на них дійствує! Примерно, почну їм пояснять про телеграф...

Роман. Про телеграф? Навіщо ж це?

Писар. Как? Ото ж у нас телеграф проходить?

Старшина. Стовпи ото і дріт, то ж телеграф?

Роман. Ну?

Старшина. От тобі й ну! По ньому ж депеші йдуть. Примерно, тут бриньки, а в Петербурзі чути!

Писар. Заговорю з ними об суєтності мірской; вони сисчас собственную суєтність: «А чи не чувать там ще, чи скоро нам землі приріжуть?»

Пилип. Що в кого свербить, то він те й чує.

Свирид. Кожному своє на думці. Мовляв, бондареві — обручі, шевцеві — ремінь, хліборобові — земля!..

Роман. На мою думку, селянинові до телеграфу ще мало клопоту.

Писар. Ну, сто ви розводите канітель!

Старшина. Або, як урядник кажуть, мирхлюндію?

Роман. Балакали б про те, що селянинові корисніші. Наприклад, хоч би розтлумачили їм «крестьянське положеніє»...

Писар. Вот не було печалі!

Роман. Ви, пане писарю, згорда дивитеся на мужика і лічите себе надто розумнішим від нього; а коли б ви балакали з ним, як з рівнею, було б пуття. От сьогодні, наприклад, у нас велике свято, зібрали б ви громаду та й поміркували б гуртом: хто той, котрого усі християне в цей день величають?

Писар. Це діло попове! Спрошу вас: видали ви «рыцаря печального образа»? Так осьдечки він стоїть перед вами.

Роман. Скажіть, Бога ради, від чого це, як тільки балачка наша доходе до краю, до діла, ви зразу починаєте замазувати мені очі чорт батька зна чим?

Писар. Но однако ж... Впротчем, я ніскільки не охотен вам больш возражать, потому што нема тут такого третього, котрий би обсудив, хто з нас больш не при своїм умі-розумі!

Старшина. Слухайте мене! Я вам по настоящій совісті скажу, що з мужиком ніколи не слід у патьоки заходити. От я вже четвертий рік за старшину, ну нікаторої, щоб образованість яка, нікаторої прибавки!..

Роман. Це ви вже обидва починаєте воду товкти! *(Хоче йти.)*

Старшина *(лапа його за рукав)*. Не любите правди? Постривайте-бо! Знаєте ви казку про стрижене та голене? Отак же і наш мужик: кіл йому на голові тешить, а він таки своєї гнуптима! Як і «сбдухи праведні» виходитимуть з нього...

Роман. Які сбдухи?

Старшина. А як же? Як чоловік помира, то з нього виходять сбдухи праведні!

Писар. Ви, Юхим Нечипорович, не поімаєте Романа Софроновича, ну только я їх постяг. Вони хварисействують, сй-богу, хварисействують! Побули б вони у мой шкурі лібо в вашом положеніі.

Старшина. Борони, Боже, усякого хрещеного і нехрещеного!

Пилип. Та нужда навчить коржі з салом їсти.

Свирид. Ого-го, ще й як їстимеш!

Старшина. А може, це овсім не до вас річ? Знаєте примовку: мовчи, дура, не з тобою гаварять?

Писар. Всяке животне повинно знати свій хлів!

Роман. Та й я те ж кажу. *(Сміється.)*

Писар. Ну што ви? Ех, ви вочень вумніє!

Старшина. Мужикові дай волю, він зараз з тобою запанібрата або на груди сяде.

Роман. Коли б же то теля та не забувало свого хліва.

Писар. Ви же ето у какую ноту ударяете?

Старшина. Я ледве-ледве за три года набив руку.

Пилип. Еге ж, аж набубнявіла?

Старшина. Чу-чу!..

Пилип (тихо). Ну-ну, не дуже. (Пішов, за ним Свирид.)

Старшина. Посадови кого другого на моє місце — здуріє!

Роман. Не здуріє, а задуріє. Та як і не задуріти: з мужиків та зразу в пани вскочити?

Старшина. Як? Тадже ондечки, як була у нас нападенія...

Роман. На кого?

Писар. Юхим Нечипорович неправильно виражають! Вони кажуть про епідемію!

Старшина. А як яшур напав худобу? А чума?..

Роман. Куди це ви розмову заламуєте?

Старшина. То-то ж бо й є! Скотину велено вбивать, а громада почина бунтувать! Отут і впорядкуй! Старшина, кажуть, з чумного вола обдер шкуру і продає; а ми своїх з шкурами будемо закопувати?

Роман. А нащо ж ви з свого вола шкуру здерли?

Старшина. Нащо?.. Ну та вже... І знов скажу ще й так: чума чумою, яшур яшуром, а як об самуварях? Як понаїздять справник, становий, дохтур... «Подай самуваря!» А іноді: «Подай сахарю-чаю!» Десятник, хіба він що зугарен? Звели йому самуваря зогріти, він і налле туди води, куди слід вугілля вкинути. Єй-богу, правда!

Роман. Та все ж таки я не розберу, навіщо ви мені про це кажете?

Старшина. Навіщо? Тепера двоє лошаг урядникових на зимівлі, телиця станового...

Писар. Довольно, Юхим Нечипорович! Усіх обов'язаностей за одним духом не вимовите.

Старшина. Ні, як примеру кажу, що треба ж з чогось потягнутись.

Писар. Разві ви не сообразіте, що Роман Софроневич взяли собі воображені, що всі тут дураки?

Роман. Он до чого вся балачка тичеться! Митці!

Писар. Смішно вам? Важна комерція! Що ж, Юхим Нечипорович, розговівшись, поїдемо на земських у проминаж?

Старшина. Ото тільки тобі і втихи, що інколи проманажнися.

Писар (до Романа). Ви чванитесь тим, що вчилися у городськом училищі?

Роман. Збоку видиш, хто з нас чваниться.

Писар. Но і я, мілостівой государ, і по школах вчився і промеж людей, может, боліс бував, нежелі хто. А при том захачу — поведу разговори; но могу і пренебреженіє сказати! (Іде.)

Старшина. Поштеніє! (Простяга руку.) Давайте-бо руку. (Чоломкаться з Романом.) Чудной чоловік! А бодай вас!.. (Махнувши рукою, йде.)

Ява 7

Ті ж і Чикалка.

Чикалка (на порозі крамниці). Господа, неужто, дискать, ви обминьо-те мою убогу хижину?

Писар. Юхим Нечипорович, заїдем «в хижину бедную, Богом хранимую»?

Старшина. Та воно можна.

Чикалка. Не обідьте, дискать, господа, маленького чоловічка! Маленького, дискать, усякий может обідити!.. Милості просю!

Старшина. Що ж, вступим на часинку? (Пішли.)

Восьма ява першої дії у тексті 1888 р. (після слів: «...загадками балакати» — ява сьома у нашому виданні) закінчувалася так:

Роман. Які тут загадки? Діло як на долоні.

Зінька. Ну й чого таки й справді сумуєш? Хоч би ради празника повеселішав.

Роман. Не сплунуть радощі у думках, коли почуваш в собі болячку, котра щохвилі гірш ятриться.

Зінька. Бо колупаш болячку! Не колупай, швидш загоїться. Та що вже?.. Навіщо б я мала ховати очі та лисичити? Не зволікайся краще, а кажи прямо: Зінько, ти мені обридла!

Роман. З якого ж побиту так скажу?

Зінька. А як же ще? Здмухни зразу, як пилину з долоні!

Роман. Не з того краю починаєш, сестро, розмову, то ніяково й міркувати. *(Хоче йти.)*

Зінька. Думаєш, що я й досі не догадуюся? Бачу вже я добре, що коли не тепер, то в четвер!

Роман. Неспароване нащо й розрізняти? Воно й без того нарізню...

Замість дванадцятої яви в нашому виданні (до слів Самрося: «Нащо ж мене мамаша оженили?») у тексті 1888 р. читаємо:

Ява 13

Роман і Самрось.

Самрось *(під чаркою)*. Приїздить же сьогодні до нас, кумцю-душкою *(До Романа.)* От бачиш, який я справний? Хоч і додому тепер... В мент вродився, як на папері списаний! Поганай!..

Роман. Залив очі, тільки блимаєш?

Самрось. Знаєш, як кум-лавошник каже: «Нікогда і вовік да не забуде чоловік...»?

Роман. Чого?

Самрось. «Да не забуде!..» Так воно й далі, як по складам, так і по верхам!.. Аз, буки, веді, глаголь, добро, есть... А ти розумний? От ти і розжуй, куди воно націля. Чай-чай, примічай, куди чайки летять. Гляди тут, а я там!.. Он куди воно влуча!..

Роман. Мели в гурт, завтра розберемо. Мудрій?

Самрось. Один дурень укине каменя, а десять розумних не витягнуть, — от тобі й замок! А ти одімкни.

Роман. От насмоктався!

Самрось. Хто? Я не п'яний, ні! Я не п'ян, ну тільки грубіяні!

Роман. Воїні!

Самрось. Авжеж! Роздайсь, море, тріска пливе!..

Роман. Замість того, щоб дома розговітись, у своїй сім'ї...

Самрось. Ов, ти розумний! Такий розумний, аж дурний! Дома нема мені простору!.. Кум-лавошник зроби мене помещиком, бо вже мені міщанське коліно надоїло!.. А вгадай, на чім кум горілку настоює? Не вгадаєш! Ну і смашна ж!.. Там така смашна, що й мертвий зачмокав би губами!.. Випив натщесерце...

Роман. А як батько благали: «Не пий, Самросе, хоч до обід»?

Самрось. А що мені батько? Вони мене коли-небудь били? Ні! Які ж вони мені батько? У мене є мамаша. Мамаша мене били качалкою, ну, я їм і скорюся, — о! «Нікогда і вовік да не забуде чоловік!..» Я мамашин, а ти батьків — от ми й поділилися! Мене треба було бити, он як бити!.. Мене не били, сили з мене не витовкли, вона й муцюється в мені!.. Тобі он куди шлях, а мені он куди: путь-дорога стовповал!..

Роман. Де ж це Зінька?

Самрось. І буду бунтувати! А що ти мені вдієш?

Роман. А те, що й щоразу! Візьму на оберемок та й укину у хургона.

Самрось. Не дамся! Я запорожець! Бова Королевич! Дмухну на тебе, і ти впадеши!.. Кум-лавошник, як тільки дмухну на нього, так зразу і биркецне, аж ноги задерел!

Роман. Дурять тебе та гроші з кишень вигрібають.

Самрось. Мене? Ові Ні!.. Ми з кумом-лавошником візьмем зсмію в оренду, всю округу візьмем, а мамаша грошей дадути!.. Куплю мамаші хвайтона, зонтика, щоб і в хаті під зонтиком сиділи,— он як я мамашу почитую. Сьогодні «празник празників, розршення вина і еляя. Алилуя!» Я сам у святцях вичитав.

Роман. Ну, годі, гайда їхати!

Самрось. Ані з місяця!

Роман (*бере його за попереk*). Як бачу, то я тебе честю не вблагаю.

Самрось. Не руші!.. Уб'ю!.. Пустя-бо! (*Роман пускає його.*) Але ти й здоровий, як ведмідь! Невже ж ти дужчий від мене? За-да-ча! (*Зітхну.*)

Чотирнадцята ява першої дії в тексті 1888 р. (після слік «У, здоровий!..» — тринадцята ява у нашому виданні) має таке закінчення:

Зінька (*перепиня Романа*). То це ти й навсправжки задумав мене залишити?

Роман. Як то залишити? В тебе, бачу, й сорому нема? Зінько! Не сидкуйся мене зіпхнути в ту борозну, в котру я несамохіть ступив!.. Вдруге вже я не піду на гріх!

Зінька. Ось яка несподіванка з'явилася?!

Роман. Чому несподіванка? Та не вже ж за один необачний ступінь я мушу змарнувати свій вік? Я проклену той час-годину, коли, забувши сором і гріх!..

Зінька. Чи не пізно буде каятися?

Роман. Не пізно, ніколи не пізно!

Зінька. То ти ось який?

Роман. Я стільки ж винен, скільки й ти!

Зінька. Женися-женися!.. Благословляю тебе обома руками!

Замість четвертої і п'ятої яв у другій дії (наше видання) у рукописі 1888 р. було:

Ява I

Роман (*овійшовши з середуцих дверей, підходе до бокових дверей, відкляя чутно гурговий стік: «Калина-малина, а розовий цвєт»...*). І коли ця гульня скінчиться? Одні гості в хату, другі з хати, треті на поріг — вісім день мов в трахтирі! (*Сів край столу.*) Радився з батьком про свій замір. Як тепло, як сердечно вони міркують: «Не шукай,— кажуть,— сину, розкошів, а шукай доброго серця; бо розкоші від людей, а серце від Бога!» Яка щира у батька душа, яка світла! Шкода, що пригнічена вона під материну волю!.. Дивне щось коїться з нашою сім'єю: може, воно й здавна так було, тільки що змалку, певно, я цього не спостерігав? Мати все загарбала до своїх рук і всім керує в хазайстві; а батько, мов той підбитий птах, на все відмовчується або ж тіка з очей... Одійди, каже, од зла!.. Ціле літо у пасіці живе, а зиму у попа паламарює... Самрось бовтається, мов те колесо без загвіздка... Вісім год не був я дома; прийшов і здивувався!.. Щодень гармидер, сварка, лайка, гвалт — розгардіяші.. Зайвий я тут, чужий, зовсім чужий!.. Треба ж як на те, щоб ще й лихо скоїлося! Як воно скоїлося — не збагну? Пам'ятаю, що була бесєда перед великим постом, якраз на пущення. Сказать би, що я п'яний був, так ні ж!..

Чи така вже невгамонна, дика натура чоловіча, що не властен він боротися з жагою, котра раптом, мов полон'ям, обхопе його і доведе до гріха!.. Самрось ударив Зіньку, я обстав за неї, нас розборонили... Зінька вибігла з хати, мене ніби щось кольнуло в серце. Думаю: біда буде! Побіг прожогом за нею, догнав вже аж біля річки, над ополонкою... Почав її благати не губити своєї душі, почав заспокоювати... Тут і вчинилося лихо!..

У тексті 1888 р. закінчення другої яви другої дії (після слів: «Та не таким здався» — п'ята ява другої дії нашого видання) було таким:

Роман. Про це ж ми й мусимо спокійно, без суперечки, без уразів поміркувати. Здійми ти з мене той гріх, котрий, мов невсипучий ворог, з потання, підповз до нас і став меж нами з ножем; скажи ж, що й ти винна. Відсахнемо ж його від себе, щоб не зосталося ані іскорки, котра згодом розжевілася б... Забудемо його...

Зінька. Чого ти так турбуєшся? Кажу ж тобі, байдуже! Чи, може, я не втраплю за твоєю думкою? Заморочено мене, задурено! Одне бачу, що пропада я навкі!..

Роман. А, Боже мій!..

Зінька. Навіщо ти щоразу обставав за мене, навіщо впутувався промеж нас?.. Чоловік і жона — одна сатана!.. Нехай би Самрось убив мене!.. Скільки разів хотіла я стратити себе, наважалася шугнути в ополонку, під лід, к чортам на виринки!.. Щаслива б була!.. Ти зупиняв мене, блазав,— навіщо?

Роман. А, навіщо-навіщо? Легко хіба дивитися на твоє горювання?

Зінька. За те ж тепер мене зовсім заспокоїв!.. Як же мені тепер легко, як люблю!.. *(Кланяється.)* Спасибі ж тобі, братіку, за твою прихильність, за твою оборону і щирість!.. Серця не чую від твоєї щирості!.. Учора кинулася на мене ряба корова і мало-мало не розпаїхала мене, та де не взявся Сірко та й загавкав на неї і одігнав... Чи не побігти мені оце й до Сірка та разом і йому вклонитися?

Роман. А навіщо я сюди прийшов? Між чужими треба було довіку зоставатися. Захотілося дихнути повітрям рідних нив, глянути на рідну оселю, спочити під рідною стріхою!..

Зінька. Бодай же тебе, братіку, побила лиха година та нещаслива!

Роман. Бодай!.. Коли я так тяжко винен, коли моїй провині нема покути, бодай грім убив мене, в землю ввігнав!..

Зінька. Не накликай, не вб'є і не вгонє!.. Тобі жити та Бога хвалити, а мені животіти!.. Гріх? Сором?

Роман. Коли б я кохав тебе, тоді не побоявся б і гріха! Ти знаєш, що я здавна, скоро прийшов сюди, покохав другу, і про це я тобі не раз казав... Ось де той гріх і сором!.. Бог мене судив би, а була б ти не Самросевою, а мосю! Не це зупиня мене, ти сама бачиш!

Зінька. Що ж вона — краща за мене?

Роман. Про це серцeni відати, а більш нікому! Ми з тобою обоє винні, бо ми люде; а судити нас Бог! Скажи, що ти не грішна.

Зінька *(покачала головою)*. Бог з тобою! Коли не до мислі тобі, що ж?.. Не виную тебе, ні!.. Сама винна!.. *(Чуло.)* «Не жаль мені на галюцьку та воріоньку, як жаль мені та на свою голівоньку!» О, коли б у цю хвилину хто розчавив одю скажену голівоньку!..

Роман. Сестро, голубко, заспокойся!

Зінька. Мойчи! Не балакай зо мною улесливо, ті речі печуть мене, ятрять!.. Я сама, сама розмаю свос лихо!.. А не зможу — загину! Все минеться, все зашеретується, як річка від морозу...

Монслог Романа з восьмої яви другої дії у тексті 1888 р. (у нашому виданні одинадцята ява) виглядав так:

Ява 8

Роман (*ввійшовши, довго ходє замислившись*). Так-так!.. Я мушу розказати Хведоні все-все... Нехай вона своєю чистою душею зважить і зміркує!.. Вона непорочна, як дитя. «Устами дитяти глаголить сам Бог!» І коли вона скаже, що я винен перед Зінькою, тоді... А все ж таки не хочу ані зерна таїти, розкажу!..

Замість діалогу Степана і Хотини в першій яві третьої дії (наше видаіння) у рукописі 1888 р. було:

Ява 1

Степан (*сидить на призьбі*). Що то, подумаєш, весна: сонце світе ясно та ласкаво і наскрізь пронизує тебе теплом; жайворонки щебечуть... Вже, либонь, скоро й соловейко затьохка... В полі хлібець людський зеленіє, а на панському почав рунитись; інша справа й спроможність, то й хліб крашій. Як вдивишся, що як та царина зеленіє, то ніби чуєш, що й кістки в тобі починають лускотіти, неначе почувають, що ось-ось прийде їм невгавна робота... Весна красна! (*Глянув вгору*.) Сонечко на полудень звернуло і, мов те дівча молоде, усміхається; і сам, дивлячись на нього, несамохіть усміхнешся.

Четверта ява третьої дії в тексті 1888 р. виглядала так:

Ява 4

Кирило, Пилип, Свирид і ще деякі люде, проходячи вулицею, шапкуються.

Кирило. Кажу вам, що нема, нема! То все брехня! Нема ні Лондуму, ні Парижу!.. Тільки є Питербург, бо там цар живе; та Київ, бо там мощі святих!.. (*Побачивши Романа*.) Вже тут той мудрий, що ще молоко не обсохло на губах!.. (*Пішов*.)

Роман. Дід Кирило знов розказував якийсь сон?

Степан. Такому старому то й не диво.

Пилип (*підходе*). Про нього, либонь, вже й на тім світі забуто.

Свирид. Ні, там на нього пайок іде.

Пилип. Началники наші розгулялися: ціла юрба гостей набігла до старшини — з дзвінками, з талабончиками, з музиками!..

Роман. Це вони тільки що вибралися від нас.

Свирид. На те вони й пани, щоб панувати.

Роман. Хто ж їх панами настановив, як не ви? Хіба старшину на те вибирають, щоб він л'янствував та зневажав мирян?

П'ята ява третьої дії у тексті 1888 р. мала трохи інший вигляд, ніж у нашому виданні: а) з початку до слік: «Це твоя вулиця...»:

Ява 5

Ті ж і Денис.

Денис (*під чаркою*). А що, коли б оці слова та урядникові в вуха?

Степан. Що це ти, неначе злодій, підійшов крадькома? А де ж твоє «з празником»?

Денис. Хоч і не треба!

Роман. Може, я неправду кажу?

Денис. А хоч і правду? Началство, недзя! Забули, що урядник на сходці казав: коли що почуєте таке, що не слід,— остерегайтесь! Остерегайтесь, то й вам краще буде!.. От я й остерегаюся... Ну, що соцькому, він мене вигнав оце з шинку — піднесу дулю під самісінький нісі!

Степан. Ішов би ти своєю дорогою.

б) Після слів «Ти розумний-розумний!» і до «Степан. Як?»:

Роман. Ні!

Денис. Ні, ти не дурак! Ну, а скажя, чи скоро нам приріжуть землі?

Роман. Ви б урядника спитали.

Денис. Не скаже! Пани підкупили!.. Я знаю, я все знаю! Я кожного з вас на пальцях знаю!.. Два онорали везуть від царя гроші, та пани задержують...

Пилип. Ішов би вже своєю дорогою, а то скоро заснеш!

Денис. Га? Дай, кажуть, викуп!.. Пилипе, а йди сюди.

Пилип. Підвести? (Підходе.) Ну, вставай! (Підводе його.)

Денис (шепоче йому на вухо). Ну, ей, віддам!.. У вівторок піду до тебе молотити: прямо йди в хату до мене і тягни за чуба!.. Я тобі он як відслужу!.. Щоб я до завтрього пропа!..

Пилип. Та що вже з тобою вдієш, ходім! (До других.) Треба бідолаху зарятувати...

Денис. Харитоне, гайда, почастую! Ну, соцькому дулю під самісінький нісі!..

Харитон. Та що «почастую»? Коли б у «заборонку»...

Денис. А карти є?

Харитон. В кишені!

Денис. Наливай! Чи то пак, здавай! (Пшли.)

Свирид. Сонечко скоро спочине, пора худобу напувать. (Пшов.)

Степан. Це вже й Свирид щось всуне Денисові; вдвох з Пилипом так і ловлять запяк. І піде Денис за півціни робити. А ці не дадуть, то у других дукарів позиче, ще за більшого процента.

Роман. Так воно діється й по городах, не тільки по селах.

Степан. А який робітник — за двох робє! І вже відробе, ніколи не схибить.

Роман. От коли б старшини у такі діла впутувалися, було б, може, й пуття. Кажете, Денис робє за двох? А на решти годує злидня?

Степан. Та хто їх не годує? Злидня — то наша рідня.

Роман. А від чого? Я так міркую, що робота в селі прихалком: два-три місяці і вгору ніколи глянути; а прийде зима — сиди склавши руки. Ось від чого! Коли б, наприклад, ремества які завести на гуртові гроші. Те, що найбільш потрібно в господарстві: борона, віз, бочка, колесо, чоботи, — все це щоб дома робити?..

Степан. Коли б же то. І дешевш воно було б, і міцніш, та й круговий заробіток. Та хіба нашого брата принадиш до спілки?

Роман. Чому жні? Треба тільки до ладу з'ясувати перед громадою, виголосувати, як на долоні, яка з того усім користь.

Степан. Коли б ця думка та запала одному-другому в голову, вона, може, і розжевілася б...

Роман. Дві голови — два розума, п'ять голів — громада, а громада — великий чоловік. (Помовчав.) А я оце таки йшов до вас.

Степан. По ділу, чи як?.. Яке ж діло?

Роман. Закохався я...

Степан. Он як! Це чи не за старосту прийшов мене кликати? Шкода, не піду! Чоловік я непитуций; а на весіллі як староста тверезий, то й весілля сумне.

Роман. Не вгадали... Я покохав вашу дочку!

У восьмій яві третьої дії в тексті 1888 р. від слів: «Як гарно!» до «Федоска (глянула на огород)» Роман зізнається Федосці у своєму плотському грісі з Зінькою (у нашому виданні цей момент відсутній):

Роман. Серденько моє, світе мій!.. На душі моїй лежить тяжка провина, і я мушу її виявити перед тобою...

Федоска. Яка провина? У чім ти провинив проти мене?

Роман. Мені слід було зразу сказати тобі!.. Я виховувався перед тобою!.. А тепер!..

Федоска (з ляком). Що таке? Не муч мене!..

Роман. Не буду тобі казати, як я тебе кохаю, серце твоє само скаже! Я не хочу ні леститися, ні умизгатися, щоб таким побитом зменшити свою провину!.. Знай, Хведоню!..

Федоска. Чи не догадуєся я? Ти це про Зіньку кажеш?

Роман. Ти вже довідалася?

Федоска. Знаю!.. чула! Що було, те минуло! Коли щиро мене кохаш — не залишиш; коли ж твоя розмова зо мною була облеслива й зрадлива — Бог тебе покарає!

Роман. Хведоню! Ти прогнала хмару з душі моєї і освітила її! Ти мене переродила!.. О, як мені легко тепер, як люблю дивитися на Божий світ!..

Десята ява третьої дії у тексті 1888 р. від аналогічної яви нашого видання різниться тим, що замість Свирида діє Чикалка. Далі він же виконує роль старости.

П'ятнадцята ява третьої дії у тексті 1888 р. була такою:

Ява 15

Пилип і Роман.

Пилип. Прямо дуриницю править! Каже: «Ще честь вам велика, що з такого коліна парубок свата вашу дочку!..» А Степан чоловік кремезний, упертий!.. Щоб, бува, не вийшло чого. І як почав дискати: дискать та й дискать!.. Навіщо ти його покликав за старосту?

Роман. Та зустрів його, він і нав'язався. Я, каже, знаю усі порядки!

Пилип. Тямить він, чортове дискало! От я!.. Огрій його зразу таким словом, щоб він очмарів! (Пішли в хату.)

Третя дія у тексті 1888 р. мала таке закінчення:

Ява 20

Степан. А хто тут репетує?

Настя (до Романа). Ти як же це без материного благословення?

Роман. Хіба вам не однаково, кого й посватаю?

Настя. Нема тобі мого благословення, нема!.. Порочиш наше званіє на всю округу? Недурно я тебе й змалку ненавиділа, супсисе!

Роман. Ваше званіє при вас зостається.

Настя. Мов багнюкою мені жбурнув у вічі! Осудовисько, на дочці чабана сватається!.. Не дам тобі ані шеляга, ні копійочки!..

Роман. У мене є голова на плечах, і не каліка я!.. Опріч того, знаю ремесла!..

Настя. Сміховисько! Люде добрі, заплюйте мені очі! З давніх-давен потомствіні міщане, он якого коліна, що й купці в нашім роду є; і тепер, у Київіві, брат у других за диякона!.. Сестра у третіх за чиновником!.. А тут рідний син жениться на дочці чабана, на обідранці, задрипанці!..

Степан. То ти колись задрипана ходила, як ще взувала одну ногу в постіль, а другу в лапоть; а тепер, як загарбала в свої пазурі чоловікове добро та Зіньчине придане!..

Настя. Мовчи, я не до тебе балакаю!

Степан. Та що ж оце ти, віхтева затичко, влізла в чуже подвір'я, здіймаєш веремію та ще й силуєш мовчати? Та я тебе без говту вкоськаю і цурку на губу накину!

Писар. Ну-ну, животно! Не смій порочити!

Роман (до писаря). А вам зась!

Степан. Помела скільки не пороч, що воно в сажі, а воно знов лізтиме в каглу, бо на те воно помело!

Настя. Сам ти помело! (До Романа.) Щоб і на подвір'ї моїм ти не з'являвся! Щоб око мое тебе не бачило!

Роман. Знаю, що мені там місця нема!

Степан. Романе, слухай сюди! Коха тебе Хведоска, нехай іде! А що мати варялка, то я того і вухом не веду!.. Дочко! Тобі з ним жити, а не нам! Чи так, стара?

Хотина. Авжеж!

Федоска. Я сказала своє слово, тату, і сказала його твердо!

Степан. По-моєму, слова на вітер не пускай! Іди, Романе, до нас у прийми. Наша хатина хоч маленька, та правда в ній ширенька; хоч три ступні від покутя до порога, зате в ній тихо, як у Бога! Буде тісніщ, стане тепліш!.. Ходімо, діти, в хату. Просимо і добрих людей; а лихим покуть на вигоні!

Настя. Не син ти мені, не син!

Роман. Я теж міркую, що я обмінчал!

Степан. Романе, не годиться так! «Чти отця твого і матір!» Свахо, не комизся, іди в хату!

Настя. Яка я тобі сваха? Щоб ти й доки світ сонця не дждав бачити мене у своїм хліві!.. Ой сором!.. Тепер попада та дядиха висміють мені очі!

Писар. Да, скандал!

Степан і другі йдуть в хату. Настя і писар — з двору.

У другій яві четвертої дії після слік «...дати благословення» до «А що ж, чи все вже у тебе зладжено?» (наше видання) у тексті 1888 р. було:

Степан. Отак! Батько благословив, тільки крадькома! Що ж, де жінка голова, там чоловік мачула! Я дивуюся, як ще Настя не наділа на Софрона очіпка, бо вона вже давно обернула його в бабу!.. (Сміється.)

Хотина. Перед шлюбом при живих батькові-матері мусив прохати чужих людей, щоб поблагословили.

Степан. Зате тепер у Романа одним батьком буде більш! А пригадай, як нас з тобою споряджали до вінця: у мене ні батька, ні матері не було, а твої віддуралися. Звели пани везти до шлюбу: мене взяли з поля, від отари, тебе — з птишні, від гиндичат... Тадже ж прожили вік? Що не говори, а Роман Хведосці під лице!

Хотина. І до пари! Розпитувала я по людях: всі Романа шанують і почитують. Кажуть, що й тихий, і ввічливий, і розсудливий.

Степан. Найкраще, щоб був розсудливий та серце мав не крихке!.. А який грамотій.

Хотина. І ремесний! За котре діло не візьметься, кажуть, чи воза скласти, чи чобота пошити — до всього митець і все до краю доведе! Розказував мені Оверко-коваль. Каже, кую у кузні якомсь на тім тижневі орчик до попової брички, аж це Роман приходе в кузню: «Дайте,— каже,— дядьку, я трохи за вас потрудюсь, а ви спочиньте!» Як взяв молотка у руку, то так він у нього і заходив по кувадлі, як смичок по скрипці!.. Не вспів, каже, я й люльки викурити, як він вже й орчика окував і пригнав!..

Степан. За таким хистом не загине. (Помовчав.)

Третя ява четвертої дії у тексті 1888 р. (після слів: «розумішою буде» у нашому виданні) мала таке закінчення:

Степан. Тобто розум чоловік жінці в голову вбиває? Добре! Адже твій батько ніколи не бив своєї жінки, відкіля ж у неї такий розум взявся, що вона й тебе повчає?

Самрось. От так задача!

Степан. Мати твоя, баглаї годуючи, навіть-що вигадує! Розпутство, розпутство!..

Самрось. Чуєш, Зінько? О, ось як треба мене доводити до розуму!.. Мамаша кажуть: не їдь на весілля, а я таки поїхав!.. Одно, що Зінька ублагала, а друге, недзя, кажу, брат єдиноутробний!..

Зінька (*не присіда, ходить від одного вікна до другого*). Довго як в церкві баряться!

Самрось. А хочеш, Зінько, я сьогодні не буду п'яний! От і кортітимо, а не буду п'яний!..

Степан взяв з божниці псалтиря і, розкривши, показує пальцем Самросеві.

Фінал драми у варіанті 1888 р. був таким (після слів: «...до губів донести!» у нашому виданні):

Самрось (*хутко протискується до Чикалки*). Куме, це та настояйка?

Чикалка. Вона! (*До молодих*). Не можна й до губ донести.

Пилип (*тихо молодим*). Поцілуйтеся.

Самрось. Швидш цілуйтеся!

Роман і Федоска цілуються. Зінька ледве не крикнула, але, хутко затуливши долонею рота, уліна з хати.

Чикалка випив і частує молодих, потім дружок, бояр, батька, матір, Пилипа. Кожний, взявши чарку в руки, кланяється молодим, потім старостам; тим часом дружки співають:

Їли буяре, їли,
Цілого вола з'їли:
На столі ні крихотки.
Під столом ні кісточки.

Їли дружечки, їли,
Півголубчика з'їли:
На столі всі крихотки,
Під столом всі кісточки.

Хотина (*усаджуючи гостей і рідню*). Контентуйтеся, милості просимо!
Годуйтеся, чим Бог послав,— не гідьте! (*Усаджуючи біля Романа Самрося*).
Де ж Зінька? Кумо Ганно, гукніть на неї!

Ганна вийшла з хати.

Дружки (*співають*).

Стиснулися стіни,
Як буяре сіли;
Ще гірше стиснуться,
Як горілки нап'ються.

Чикалка частує Самрося.

Ганна (*вбігаючи*). Ой горе, ой лишенько!
Всі. Що, що таке?
Ганна. Зінька в коморі повісилася!

Всі зацікавлені, у Самрося пада чарка з рук.

Подається за вид: *Кропивницький М.* Збірник творів.— 4-е вид., виправлене автором.— Полтава, 1913.— Т. 1.— Ч. 2.

¹ Причастя — християнський обряд, під час якого віруючі вживають хліб і вино — символи тіла і крові Христа, стаючи тим самим ніби причетними до «вічного життя».

² А ж до провід.— Себто до провідної неділі — першої неділі після Великодня.

³ Кінець світу — за християнським віровченням і народним повір'ям, загибель світу, після чого настане «страшний суд».

⁴ Писанка — розмальоване великоднє куряче або декоративне, звичайно дерев'яне, яйце.

⁵ Свята паска — тобто Великдень.

⁶ «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля...» — цитата з твору Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє».

⁷ Проща — паломництво до місця поховання святих мощей задля відпущення гріхів.

⁸ ...визму жеребок... — себто вирішив іти в солдати.

⁹ Псалтир — одна з біблійних книг Старого завіту, що складається із 150 псалмів.

¹⁰ Покуття — в українській селянській хаті куток, розміщений по діагоналі від печі, та місце біля нього.

¹¹ «Чти отця твого і матір твою» — одна із десяти Божих заповідей (див.: Старий завіт: Друга книга Мойсейова: Вихід.— Р. 20).

¹² Посад — місце за столом, де під час весілля сидять наречений і наречена.

ЧМИР (ЧУМАЗИЙ)

Комедія в 3 діях

Вперше надруковано в кн.: *Кропивницький М. Л.* Повний збірник творів.— 3-є вид.— Харків, 1895.— С. 262—297.

Як свідчить дата на авторизованому списку п'єси, комедію написано 20 лютого 1890 р. Десь за місяць (24 березня) п'єса потрапила до цензури і вже 13 квітня одержала дозвіл на постановку. Рукопис зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 25 688).

Готуючи п'єсу до видання в 1895 р., М. Л. Кропивницький вніс у текст лише дуже незначні виправлення. В такому вигляді «Чмир» ішов на сцені, починаючи з 22 липня 1890 р.

Значної переробки комедія зазнала при підготовці до видання 1913 р. 11 серпня 1909 р. він написав видавцеві Г. І. Маркевичу: «Скінчив я виправку і разом з цим листом досилаю Вам останні твори. Не знаю, чи розбереться Ви у «Чмирі»? Якщо ні, то верніть третій акт, я його зовсім перепишу. А може, Вам Бог допоможе і розібратись в моїх додатках».

М. Л. Кропивницький суттєво скоротив п'єсу, зробивши її більш сценічною. Однак при цьому було випущено ряд соціально важливих сцен, які наводимо нижче. У виданні 1913 р. нема таких дійових осіб, як: «Серьога, брат Варчин, старий чоловік».

Закінчення третьої яви третьої дії (від слів: «Та воно...» до «...наша взяла» — наше видання) у рукописі 1890 р. і виданні 1895 виглядало так:

Демко. Та положим, що бувають усякі покоління і усякі прикмети. У мене в голові тепер плант такий склався, щоб швидше у купці, розумієш? Не знаю тільки, за яку б комерцію взятись. І грамоту треба знати; хоч трохи, а треба. Без грамоти ні соб, ні цабе! Комерція це штука немедлена. Овсій Харитонович трохи вже навчив мене, але ще мало, сам бачу, що мало. Ну, біда, як хочеться у купці..

Варка. Перш я боялася, щоб Овсій тебе не обдурив, дуже він біля тебе захожувався; а тепер бачу, що він і справді надто щирий до нас.

Демко. Я ж тобі і раніш це казав, бо я чоловіка бачу наскрізь! Тільки б мені грамоти навчитись, тоді можна й Овсію набік: все-таки він нам це кумпанія!

Варка. Чому?

Демко. Званія на ньому мало. Окрім того, дуже вже великий дурень..

Варка. Учора, як гуляли ми у нього в бесіді.

Демко. Хіба ми вчора у нього гуляли?

Варка. А в кого ж?

Закінчення четвертої яви цієї ж третьої дії (замість слів: «...а треба...» і до «...досі не везе?» — наше видання) у першодруці було таким:

Вареник. А я от кажу вам, як перед Богом, що не гніваюсь на вас і плати ніякої не хочу!

Демко. А я хочу тобі заплатити. Ну, не тобі, так твоїй жінці.

Вареник. І вона так, як і я. Не плату нам треба, а ваше примічаніє.

Демко. Хіба я тебе ще мало примічаю?

Вареник. Ех-хе-хе. Підождем-потерпим. Що ж, може, привести?

Демко. Кого?

Вареник. Як кого, вже забули? Вчора ж наказ мені дали, щоб я вам перемінив усіх наймитів і наймичок...

Варка. Авжеж, наказував. Одарка согрубила тобі, що ти звелів їй поцілувати тебе в руку, а вона відказала: «Я наймалася робити, а не лизати вам руки».

Вареник. Такий був від вас наказ.

Демко. Де ж вони?

Вареник. Там, у мене дома дожидаються.

Демко. Коли такий наказ мій був, так веди їх сюди.

Вареник хутко пішов.

Ого-го, це, мабуть, добре учора свиснули, що нічого й не пам'ятаю.

Варка. Невже не пам'ятаєш і того, як ви удвох з старшиною ведмедів приставляли: старшина за цигана вбрався, а ти за ведмедя?

Демко. Невже? Фю-фю-фю! Он яку хуру учора підняли. Ще, мабуть, і часи не заведені? (*Вийма і дивиться.*) Авжеж що ні. (*Заводить.*) Вже де-сятий час...

Варка. Скоро вже й вечорітимо.

Демко. Як? А обідати ж коли ми будем?

Варка. Я ж тебе будила, а ти сказав, що не хочеш.

Демко. Сказав? І справді, мені й їжа не йде на думку. Отак закурили..

Варка. Завтра піду до церкви, як ще не дзвонитимуть, та й стану на самісіньким переді, поруч з полковницею. Який гарний дух від панів іде, ну так у ніс тобі й лізе, аж лоскоче у ніздрях. Завжди вже тепер стоятиму між панями. Що раз у раз їдять ласощі та пундики, через те й пах від них гарний.

Після слів «А чи пам'ятаєте...» (п'ята ява третьої дії у нашому виданні) у першодруці було:

Демко. І водопроводу собі зроблю. Я бачив у Києві водопроводу... А на Подолі, брат ти мой, у лева в роті водопровода, так джерелом вода й хлющить, аж шумить!.. Ловко примадиковано. Я тобі, жінко, і тут зроблю водопроводу — чуєш? Викопаю в сніях криницю, та й кінець. Водопровода, це ще пусте діло, а от яку б комерцію?

Варка. Бакалію або підвал?

Демко. А якби бондарство? Коли в слободі воно дає дохід, так там, брат ти мой... Скільки там купців та панів... По одній кадочці кожному зроби, так і то он скільки!.. Окрім того, там і ціна більша. А, наприклад, як звелять зробити бочки задля салдатів: на солонину, на огірки, на капусту... Так це копитали!

Варка. Багато у городі війська?

Демко. Сила! Сказать, сила! Мені розказував у Києві один пужарний. Там біля того купця, де я жив, так і пужарна команда є. Удосвіта було встану та, поки купці сплять, — у городах біда як сильно народ спить! — іду до пужарних. Так один пужарний розказував, що, каже, як перелічить одних оноралів, що скільки їх є по городах, так буде більш, як на сотню.

Ява 6

Ті ж і Вареник.

Вареник. Привіт.

Демко. Багато їх?

Вареник. Шестеро!

Демко. А чи не мало? У того купця, що я був, у Києві, так у нього вісімнадцять одних наймитів: прикажчики, малчики, кучері, лакеї... Правда, ми ще не записалися у купці, то поки буде й цих. А як же їх звуть?

Вареник. Як наказано: всі під одне імення, щоб менш вам було з ними мороки та клопоту.

Демко. Цебто я такий наказ дав?

Вареник. Не пам'ятаєте?

Демко. Як то не пам'ятаю? Пам'ятаю... Тільки чи не глузуватимуть з мене люди?

Вареник. Дивуватимуться.

Демко. Якщо так, то й ала! Мені тільки б людей дивувати; оте мені тільки й до чмиги. Ну, клич їх.

Вареник (*відчиня двері*). Ну, ви, армія, ідіть сюди!

Демко (*убік*). Нічогосінько не пам'ятаю. (*До Вареника*.) А ти ж не забув, на які імення велів я їх звати?

Ява 7

Ті ж, наймити й наймички.

Вареник (*до наймитів і наймичок*). Як я вас вчив, то так і робить.

Наймити (*поодилиці підходять до Демка, потім до Варки, цілують у руку і промовляють*). Здрастуйте, дядінька! Здрастуйте, тьотінька!

Демко. А як же їх звати?

Вареник. Так, як ви приказували. Дівчата — всі Гапки, а хлопці — Івани.

Демко (*як скінчили наймити*). То ось який порядок буде. Станьте всі в ряд, як москалі. От ти найвищий, тебе будемо дражнити: Іван Довгий; тебе, що ніс, як у качки, — Іван Носатий; а тебе, куценський — Іван Зносок. А дівчат ось як. Найвищу: Гапка Довготелеса; а тебе, що око підсліпувате, Гапка Підсліпувата; а ти чоґо все носом носом маргаш, га?

Наймичка. У мене нежить.

Демко. Тебе дражнитимем Гапка Куца. Розумієте?

Наймити. Розумієм.

Демко. Служили ви по мужиках, так там інші звичаї, а у мене служитимете, так у мене вже образовані поради! Встав уранці, умився, помолився Богові і зараз мене в ручку і хазяйку: «Добридень!» Розумієте? Поснідав — хазяїна і хазяйку в ручку; пообідав, те ж роби... Розумієте? У мужиків тепер сутуги на харч, там двічі на день їдять, а у мене їстимете чотири рази і кожен раз дякуйте, і в ручку.

Наймит Довгий. А як п'ятий раз?

Демко. Ні, п'ять разів не їстимете. Согласні?

Наймити. Согласні.

Демко. Варварі! Іди дай їм поснідати.

Варка. Яке там поснідати? Може, пополуднувати?

Демко. Та там що знаєш. А потім усяку роботу. Ну, ідіть собі.

Наймити пішли.

Варка (ідуци). Коли б ти, Дементію, знав, як вже мені важко й роботу завдавати. (Пішла.)

Демко (дивиться довго на Вареника). Ну?

Після слів Вареника «мільйон триста тисяч!» (п'ята ява третьої дії нашого видання) в автографі і першодруці було:

Демко. То що вони тямлять? Ми з тобою обміркуєм, а тепер приймаймо за грамоту. Де ж це моя книга?

Ява 8

Ті ж і Гапка.

Гапка. Здрастуйте, будьте здорові — хоч з понеділком, хоч з вівторком.

Вареник. А ти, дівко, й не знаєш, який сьогодні день?

Гапка. Або понеділок, або вівторок.

Демко. А чого тобі?

Гапка. Казали люди, що ви Гапок наймаєте.

Вареник. Опізнилася.

Гапка. Ні, ще не стемніло.

Демко. А що ж ти робитимеш?

Гапка. Воду носити, хату підмітати, подати, прийняти, розбити, закинути — не признається.. Найміть мене, бо я Гапка!

Вареник. Іди собі з Богом!

Демко. Стривай-бо, Овсію. (До Гапки.) Ти ж тепер у кого находишся?

Гапка. Ні в кого.

Демко. А перш де була?

Гапка. По людях.

Демко. Чи ти прудко бігаєш?

Гапка. Раз парубки погналися, хотіли з мене спідницю здерти, а я втекла.

Ги-ги-ги!.

Демко. Чусь, Овсію, це штука неমেделна! При таких ділах, як ми масмо завести, так вона буде потрібна мені. Часом пішов куди з дому, і вона, як хорт, слідком за мною; на дорозі нагадав я, що треба там якусь штуку неМЕделну, не вертатися ж мені самому? Гапко, наліво кругом!

Гапка. Я не вмю.

Демко. Мовчи, дура, не з тобою говорять. (До Овсія.) От вона зараз і біжить додому, віднесла мій приказ і знов наліво кругом! Догнала мене, розумієш? Пам'ятаєш, писар розказував про телеграф, так це, на мою думку, буде ще краще від телеграпу.

Вареник. Нехай буде й так.

Демко. Ти скажи, чи розумно воно буде?

Вареник. Ну й розум же у вас!

Демко. Справді? А хліба мого вона не переїсть. У мене свиням та собакам викидають те, що зостається від обіда, то нехай вона й їсть.

Вареник. Нехай.

Демко. Ні, ти скажи, чи розумно воно буде?

Вареник. Я й повік не вигадав би такої штуки.

Демко. Так у мене ж не кавун на плечах. *(До Гапки.)* Зоставайся, служитимеш за харч та за стару одержу. А зватимем тебе дурна Гапка!

Гапка. Не лайтеся, бо я й вас вилаю.

Демко. Чуєш, Овсію! Вона втішна. *(Рече.)* Поцілуй же мене в руку, бо такий порадок.

Гапка. Мені соромно.

Демко. Комедна! Іди ж та скажи, щоб дали тобі там погоїсти. *(Шука книгу.)*

Гапка. Нехай дадуть булки з маслом.

Вареник. А ти хіба їла булку з маслом?

Гапка. Ні. Батько казали, що дядько бачили, як жид їв.

Демко. Іди вже собі.

Гапка *(пішла і вертається)*. А коли ж наввипередки бігтимем?

Демко. Описля, іди собі.

Гапка пішла.

Оце зачепив пеню! Та нехай... Де ж моя книга? *(Шука.)*

Замість короткого діалогу від слів «Візьми другу» до «Доброго здоров'ячка!» (восьма ява третьої дії нашого видання) у першодруці і автографі було:

Варка. Тут всі пляшки все порожні...

Демко. Це вже брехня. *(Іде в комору.)*

Вареник *(сам)*. Цвиндрить Демко гроші, аж душа болить! І хто тільки ним не користується? Старшина, староста, волосний писар! А Конаш, так той з усіх боків заходе коло нього, як чорт біля грішника. І за віщо вони ним користуються? Демко плює мені в твар, а другі з нього пір'я скубуть; через що ж другі, а не я один? Я постеріг, що він почав за жінкою мою впадати... Здалось це мені, чи навспряжки? Хоч він плюнув і їй в морду, але після того все до неї підсовувався. Ніби б то ненароком то уціпне, то обійме, то поцілує... А я все удаю так, ніби нічого того не бачу. Баба це найкраща вудочка, з котрої вже короп не зірветься... А жінці я сказав, що на те ось як дивлюся, крізь пальці, аби б діло це було корисне. Не первина нам з нею ці діла робити.

Демко *(виносить пляшку з ромом)*. Брате Овсію, пора вже нам у город їхати за провізією — це вже остання пляшка. *(Налива.)* Доброго здоров'ячка! *(Випив і частує Вареника.)* Добро!

Після дев'ятої яви третьої дії (дане видання) у першодруці і рукописі йшла четверта дія:

ДІЯ IV

Двір Демків: хата трохи полагоджена і обмазана, тільки у жодвір'ї все розкидано або в кучу звалено.

Ява 1

Серьога *(іде з воріт до вікна з заступом на плечі)*. Так і видко зразу, що тут живуть люди хазяїнуваті та працьовиті. Ач, який гармидер у подвір'ї! *(Підходить до вікна.)* А вийди сюди, Варваро!

Ява 2

Варка і Серьога.

Варка. Здрастуйте, братіку! Насилу вас Господь приніс. У однім селі живемо, а й очей до нас не повернете?

Серьога. Як ви з нами не дуже, то й ми з вами байдуже. Ти, сестро, тепер у таке звання залізла, що, може, вже тобі ніяково і балакати зо мною?

Варка. Ото, де ж таки? Ходімте у хату.

Серьога. Я не в гості прийшов, а по ділу; на хвилину від роботи одірвався.

Варка. Та все ж годиться зайти в хату.

Серьога. Не піду! Слухай, ти ще не зовсім задурилася?

Варка (здивовано). Ви так прикро балакаєте зо мною?

Серьога. Балакаю так, як слід; а не хочеш слухати, так іди собі геть.

Варка. Та чого це ви такі сердиті?

Серьога. У Демка зовсім вже голова повернулася потилицею наперед: нічого навіть і під носом не бачить, то, може, хоч ти ще добачаш? От вже правду кажуть: хочеш бачити скаженого, подаруй дурневі червону шапку. Дай чоловікові з розумом такі гроші, які спали Демкові, так той і свою сім'ю задовольнив би, і сусідам допоміг би; а от Демко так і свою сім'ю розігнав..

Варка. Як розігнав?

Серьога. А де ж Зінько? Коли вже такого парубка тихого та роботящого вигнав з двору, то останні й самі скоро покинуть батькову хату.

Варка. Зінько сам пішов.

Серьога. А як же йому і зоставатися в селі, коли куди не обернешся, скрізь на нього людські очі; всі товариші дивляться у нього, як на брехуна?

Варка. Тепер скрізь пішло вже так, що доки дівка не повінчана, нехай не каже, за кого йде заміж, щоб не помилилася.

Серьога. Скрізь би то брехня запанувала? Відкіля це ти, сестро, набралася такого розуму? Невже сидячи на дивані та вилежучи боки на пуховиках? Ну, та не в тім сила, а те, що Зінько вернувся.

Варка. Вернувся? Де ж він?

Серьога. У мене. Пішов в город, хотів нанятись, так ніде без білета не приймають; ну й вернувся. А Демко й досі в городі?

Варка. І ума не доберу, чого він так довго бариться.

Серьога. Там вже біля нього Вареник ума добирає.

Варка. Що? Хіба що чули?

Серьога. Навіщо вуха, коли й очима видко? Слухай, сестро, треба рятувати Зінька: загине парубок, марно загине... Коли приїде Демко та хоч трохи витверезиться, зараз побалакай з ним.

Варка. Коли б ви побалакали, вас він колись слухав.

Серьога. А тепер рило відверта, як проїздить повз хату.

Варка. Я за вами прибіжу, коли приїде.

Серьога. Ні, цього не роби. Знаєш мою натуру: я такий, що й битиму! Не подивлюся, що він у серудці та при часах. Гляди ж, перебалакай з тим скаженим, бо шкода парубка. Прощай! (Пішов.)

Варка. От коли б Серьога взяв Демка в руки, у цього не задуриє би, о ні! А Вареник, либонь, і справді, запантеличив вже його. Де ж, три тижні і очей додому не з'явля! Овсій разів зо два навідувався, та й знову в город. Спершу забрав у мене якісь бумажки, білети б то з банка, чи що, а вдруге взяв паспорта Демкового.

Ява 3

Варка і чоловіки.

Чоловіки. Здрастуйте, з суботою!

1-й чоловік. Нема ще Дементія Васильовича?

Варка. Як бачите.

1-й чоловік. Х-м, шкода-шкода! (До чоловіків.) Коли б Дементій Васильович були дома, так вони б нас розсудили.

2-й чоловік. Якнайкраще розсудили б.

3-й чоловік. Звичайно, розумний чоловік, так він і вздовж, і впоперек, і навкрути — з одного слова обміркує усяке діло.

4-й чоловік. Так.

3-й чоловік. Пошукай по всій окрузі другого Дементя Васильовича. Нема такого, нема!. Вони спершу глянуть на чоловіка, потім чи на зорі, чи на місяць, чи на сонце, та хоч і в воду глянуть, і неначе що невидиме подасть їм звідти он скільки розуму... Ну, і розсудять.

1-й чоловік (помовчав). Що ж, Дементія Васильовича нема, то я такий, що оце зараз і мотнуся до мирового...

4-й чоловік. Коли не хочеш подождати, то...

1-й чоловік. Не то що не хочу, а не можу, їй-богу, не можу. Ти мене забіждаш перед людьми, а я мушу прихилитися до твого благання?.. Не можу!

3-й чоловік. Краще б подождати Дементія Васильовича. (До другого.) Правда, Василю?..

2-й чоловік. Авжеж.

4-й чоловік. Коли вже наважився до мирового, так гайда, я постановлю чвертку.

1-й чоловік. Що чвертку? Що мені твоя чвертка?

4-й чоловік. А скільки ж?

3-й чоловік. Чверткою не відбудешся.

1-й чоловік. Та ні! Я, бачте, хочу сказати, що не в тім сила, що...

3-й чоловік. А звичайно! Станови квартиру. (До першого чоловіка.)

Правда, Андрію?

1-й чоловік. Та ні, ви-бо не зрозуміли, що я хочу..

Варка. Яке ж у вас діло?

3-й чоловік. О! От Варварія Назаровна вас розсудять.

4-й чоловік. Щоб баба мене судила? Це вже піде світ навиворіт.

Варка. А може, у моїй голові більш розуму, ніж у твоїй?

3-й чоловік. Верно! На дві голови стачить...

4-й чоловік. Та хоч би й на три...

Варка. Яке ж, питаю, діло?

3-й чоловік (до першого). Давайте показанія...

1-й чоловік. Сказати би, велике діло, а то... Ідемо ми у понеділок з базарю, я й кажу: «Сусіде! А гляньте, що воно за okazія, що у вас задне колесо, неначе п'яне, коливається на всі боки?..»

4-й чоловік. Цебто ви отакечки й казали?

1-й чоловік. А то ж як?

4-й чоловік. Ви мене п'яним образили, а не колесо! А я овсім, хоч і заприсягти, п'яним не був...

1-й чоловік. Ні, я колесо назвав п'яним, а не вас...

4-й чоловік. Та що розказувать? Як до мирового, то й до мирового. (Іде.)

3-й чоловік. Та постривай-бо. Давайте показанія, давайте сміливо! Варваро Назаровно, розсудіть їх швидше. Я вже бачу, що ви розсудите і почастуете! Давайте, давайте показанія.

Ява 4

Ті ж і волосний писар.

Волосний писар. Варварі Назаровні поклон. (Чоломкається.)

Варка. Здоровенькі були, Радивоновичу. Пожалуйте в горницю. Заходьте, милости прошу.

Волосний писар. Зараз іду.

Варка пішла.

А, почитенніє крестьяне собственники, горемики і многострадальці! Хліб убрали, змолотили, на базар одвезли, продали, пропили і всі щоти і роцоти скінчили? Тепер тинятеся від хати до хати, чи не знайдеться де такий дурень, що почастує вас,— не так лі? І діло яке-небудь уже наклюнулося. Хто ж кого за чуба поскуб чи за ніс ущипнув?

1-й чоловік *(до других)*. Я такий, що мотнусь оце до мирового.

2-й чоловік. Та прийдеться, мабуть.

3-й чоловік. Шкода, що Дементія Васильовича нема дома.

4-й чоловік. Як до мирового, то й до мирового.

Волосний писар. Не йдіть тільки горою, а йдіть низом повз шинок.

1-й чоловік. Пожалуста, не вчіть.

2-й чоловік. Знаємо дорогу.

3-й чоловік. Чого над людьми глузуєте?

Волосний писар. Певно, хлопець шинкарів не дав вам набір? Признавайтесь, не дав?

1-й чоловік. А може, мені про горілку й байдуже?

2-й чоловік. Не кожному вона на думці.

3-й чоловік. Як оказія, то чому не випити; а не то щоб щодня нею й дихати.

4-й чоловік. Та нехай їй цур!

Волосний писар. А Вареник приїхав.

Чоловіки *(хутко)*. Невже приїхав?

1-й чоловік. Треба забігти, чи не привіз якої звістки від салдата?

2-й чоловік. Зайти та спитати, як тепер ціна на хліб.

3-й чоловік. Я чув, що в городі сильні дощі йдуть.

4-й чоловік. Та вже ходім гуртом.

Пішли.

Варка *(з хати)*. Радивоновичу, пожалуйте!

Волосний писар. Не маю времени. Зайшов просити вас у куми: наградив Господь п'ятою дочер'ю! Діти прибувають, а жаловання восьми рублей тридцять три копійки в місяць. У вас, кумушка, пшенишної муки повен засік, а у мене ні пилинки. Почему ж у мене ні пилинки, а у вас повен засік?

Варка. Пришліть наймичку з мішечком, я дам.

Волосний писар. Пришло не наймичку, а наймита, і з лантухом. А ви не жалійте ні наймита, ні лантуха — не підорвуться, понесуть і п'ять пудів. Сало у вас є, знаю, бо сам бачив, як недавно кололи кабана, ще й здорового кабана. Пришліть і сала. А останнього — що ласка ваша, здаюся на вашу совість. Хрестини завтра. А тепер дозвольте з вами, кумушка, по-родственному во уста.

Цілюються.

До свіданія. Піду взирать через тини, у кого що єсть лишнього, ібо жаловання восьми рублей тридцять три копійки в місяць, а семейство — три сини і д'ять дочок! *(Пішов.)*

Варка. Та вже за таку честь, що покликали у куми, мушу дати і того, і третього, і десятого. *(Пішла в хату.)*

Ява 5

Вустя і Гарасим.

Вустя *(іде через перелаз)*. Хоч би й до смерти тебе не бачити.

Гарасим *(за тиню)*. Слухай, ти, моднице, ти чого ж так закопилила губу?

Вустя. А як я хочу копилить, хто мені забороне?

Гарасим. Гляди, щоб я не оббив тобі тієї губи!

Вустя. Короткі руки! А гидкий, а осоружний!.. І як ти мені давніш не спротивився? От у прикажчика племенник...

Гарасим. Гарний? У, красивий! На мордяці неначе чорти горох молотили.

Вустя. Зате яка одежа на ньому, як чудово гра на гитарі, як співа... А як улесливо балака! Що вже умизгається біля мене!

Гарасим. Це ти задля нього так і нарядилася?

Вустя. А то ж задля кого?

Гарасим. Скільки не копиль губи, в яку одежу не вбирайся, а як була мугиркою, то мугиркою й здохнеш!

Вустя. Я без нікоторого вніманія на твої слова, потому що ти болван!

Гарасим. А ти болваниця! Чуєш, вийдеш сьогодні на вулицю?

Вустя. А чого я там не бачила, чи, може, прийти подивитися на тебе?

Мені тепер вулиця спротивилася, краще ходитиму в гості до прикажчихи, до попівен...

Гарасим. Тадже ж і там бачитимуть, що ти дурна.

Вустя. Сам ти дурний!

Гарасим. Хто не гляне, зразу постереже, що скажена!

Вустя (*смагає дулі*). На ось тобі!

Гарасим (*схопив жменю землі і жбурля на неї; Вустя тікає в хату*).

Ах ти ж паскуда! Нехай же тобі біс, щоб я на тебе коли й глянув. Тьху! (*Пішов.*)

Ява 6

Демко, Вареник і комедіант.

Демко. Гей, слуги мої верні! Жона моя, красо мальованая! (*До Вареника.*) Як же тебе: Вареник чи Галушка?

Вареник. Ежелі побраталися, так побратим.

Демко. Ну, гаразд. Слухай, побратиме! Чому ж це нас ніхто не зустрічає?

Вареник. Не дери горла, зараз і порадох зробимо. Сьогодні твій день.

Демко. І сьогодні, і завтра, і післязавтра, і раз у раз. Піди, навчи моїх слуг, щоб зустрічали мене так, як ми бачили на кінській кумеді.

Вареник пішов.

От побачиш, які у мене закони.

Комедіант (*з вузликом у руці і з папиросою в зубах*). Оце ваш і дво-рець? Не очень штобі!.. Но пословиця глаголет: «Не красна ізба углами, красна пирогами!»

Демко (*дивиться на нього і почина реготать*). Ні, ти скажи мені: відкіля ти взявся на мою голову? Ану, покажи кіятри?

Комедіант (*балака за двоох*). Ти, мужик, дурак? — Точно так! — Чиво в тібя красной нос? — Покусав мене барбос.

Демко. Ха-ха-ха! Ой, ну тебе! І відкіля ти на мою голову взявся?

Ява 7

Ті ж, Варка, за нею Вустя, потім наймити і наймички становляться в два ряди; ними керує Вареник.

Демко. Здрастуй, супруго, Варваріе! (*Цілується.*) Здрастуй, дочко Вустиніе! (*Цілує Вустю.*) А тепер ви, Гапки та Івані!

Наймити підходять і цілують його в руку, примовляючи: «Здрастуйте, дядька, з благополучним приїздом!»

А ось тобі, Варваріе, і тобі, Вусте, комедіант; привіз його нарочито, щоб і вас потішив. (*Штовха комедіянга.*) Пристав їм що-небудь.

Комедіант. Но я полагаю, що артист тоже челаск, і потому надо його накормить і напоїть, а потім і представленіє дати. (До Варки.) Так лі, мадам, я говорю?

Демко. Ну та й втішний же ти!

Варка. Що воно оце таке?

Демко. Ні, ти спитай його, відкіля він взявся на мою голову? Варю! Нагодуй його і нас почастуй. А ви слухайте команди! Біжіть зараз по селу і скликайте людей, гукайте. Кажіть, хазяїн привіз кумедію, ідіть дивиться!

Наймити побігли.

Ходім поки що почаствуємся.

Комедіант (до Демка). Кузен, как мой здоров? Хорош. (Б'є Демка по потилиці.)

Демко. Ну, й чудак!

Варка і Вустя пішли в хату.

Комедіант. Ну, але-машир, кушай што-небудь немножка! Глечик молока, четвертину сала, півхліба чорного, два хліба білого, макітру вареників та ще коли б і пирогів стільки... Так лі, мусью капрал, щоб тібя чорт побрав! (Б'є по потилиці Демка.) Здрастуй, кузен!

Демко. І де ти взявся на мою голову? (Пішов в хату.)

Ява 8

Конаш і Конашиха, погім Гапка і Вустя.

Конашиха. Де ж та кумедія?

Конаш. Тадже побачимо.

Конашиха. Чи справді батько твій привіз кумедію?

Вустя (ставляє з Гапкою дивана). Привезли, тільки не батько, а папаша.

Конашиха. Куди ж наш!

Конаш. Аякже! Вустя, так вона не простого сідала затичка.

Вустя. Не Вустя я вам, а Вустинія! (Пішла в хату і скільки разів виносить стулья, лавки, кресла і ослони.)

Конаш. Може, кому другому, а мені як була задрипоку, то нею і зосталася.

Конашиха. Не зачіпай, цур їй!

Замість 12-ої яви з третьої дії (наше видання) у рукописі 1890 р. було:

Комедіант (кланяється). А тепер покажем другой фокус под названієм: вот так яічниця, что в рот, то спасібо! Вот здесь у меня одво куриное яйцо, і вот здесь у меня другое куриное яйцо. І вот я хочу кушать яічницю. Хотя меня і покормили, спасібо, ну так как я обжора, то буду кушать яічницю. Вот здесь у меня одна шляпа, которая называется цилиндрій! І как у мене нет сковородкі...

Вустя. У нас є сковородка!

Демко. Мовчи, дура необразована! Це він тільки памороки запоморочус.

Комедіант. Так я буду жарить яічницю в етом одном цилиндріє. Вот я розбіваю одно яйцо, вот я розбіваю другое яйцо і виліваю в цилиндрій. Музыка, сыграйте что-лібо.

Музикант. Якої ж? Польки чи кадarella?

Комедіант. Еслі можна, сыграйте персідський марш.

Музикант (до бубонистого). Же!

Грають.

Комедіант. Вот моя яічниця, кажется, уже і готова. (Ніби починає із цилиндра їсти, а потім сотає з рота стьожки.)

Демко. Плещіть, плещіть в долоні.

Комедіант (*кланяється*). А вот здесь у меня одна маленькая торбочка, ета одна маленькая торбочка, она совсем не торбочка, а квочка, і она у меня несють яйца. Вот извольте посмотреть. Ко-ко-ко-ко! (*Трусе торбочку і вийма відтіля яйце.*) Вот еще. Ко-ко-ко-ко-ко! (*Вийма яйце.*) Вот і еще. Ко-ко-ко-ко-ко! (*Вийма п'ять або шість яєць.*)

Конаш (*почина плескати*). О, цього то вже і я не бачив!

Демко. Це штука немедлена!

Комедіант (*кланяється*). П'ять минут антракт. Музыка, сыграйте что-лібо. (*Пішов у комору.*)

Вареник пішов за ворота.

Демко. Варваріе! Вусте! Хутко приймайтесь за пляшки та частуйте гостей.

Варка й Вустя пішли в хату і швидко виносять пляшки.

Старшина. Ловко туман напуска.

Староста. Тут я вам скажу не без того, що в болоті сидить.

Народ загомонів.

Волосний писар. Но весьма заінімательно!

Демко (*до Вусті*). Що ж ти мене першого частуєш? Ох, ще довго треба буде тебе образовувати. Частуй господина старшину.

Волосний писар. Довольно ловко і весьма заінімательно.

Демко. А де ж це Овсію? Овсію, а де ти?

Вареник (*вертається*). А чого там?

Демко. Куди ти втік?

Вареник. Виглядаю ще одного фокусника, та щось і досі нема.

Демко. Невже і ти договорив? Ай, маладця! Коли б же швидш!

Вареник. Та вже й я дожидаю його, як на голках.

Волосний писар. Во время моего многолетнего учения в городе Переяславі, в бурсі, я в ярмарочное время выдав кукольні комедії, довольно заінімательные; ну, так там пружини... А щоб торбина несла яйця, я так не видав.

Комедіант. Раскажу я вам, господа, своего ужасного приключения. Ви знаете, откуда я? Думаете, що я с Петербурга? Нет. Думаете з Москви? Нет. Думаете, може, що з Варшави? Нет! Я із бальшущого города, такого бальшущого, как у світі нету: я із Бардичева! Сто такой большой город, що ваша слобода улезла б ему у шарьодка, та і не видко б було ні людей, ні слободи. Чи, може, я не буду вам розказувать про своего нещастя, а краще зашпіваю.

Демко. Ну, та й втішний! (*Регоче.*)

Конаш. Плещіть, плещіть в долоні!

Комедіант (*кланяється*). Представленію конець. (*Бере тарілку і обходить всіх.*) І с тем до свіданія. Как би мнє на поезд не опоздать. (*Забира свое збіжжя і відходить.*)

Демко. Овсію! А де ж твій комедіант?

Вареник. Обіщав врибуть.

Демко. А знаєш що, давай сюди зараз п'ять відер горілки!

Вареник. Чи не багато буде, любий побратиме?

Демко. Ти знаєш, що я не люблю, як хто мені упоперек? Краще не сердь мене, а то я зараз і разбрато-брато!

Подається за вид.: *Кропивницький М.* Збірник творів.— 4-е вид., виправлене автором.— Полтава, 1913.— Т. 1.— Ч. 2.

¹ Чума зий — так М. Є. Салтиков-Щедрін назвав куркульські елементи, що з'явилися на арені суспільного життя після реформи 1861 р.

² Ч и н ш — натуральний або грошовий податок, який селяни платили поміщикам за користування землею.

³ «Было дело под Полтавой...» — слова з пісні І. Є. Молчанова (1809—1881), написаної у 1850-х роках (вперше надруковано у кн.: Знаменитый русский и цыганский песенник.— Спб., 1859.— С. 66).

⁴ Пилипівка — різдвяний піст.

⁵ «...бул там, на Балканах...» — себто брав участь у російсько-турецькій війні 1877—1878 рр., яка була викликана піднесенням національно-визвольного руху на Балканах і загостренням міжнародних відносин.

⁶ «Науки юношей питают...» — цитата із твору М. В. Ломоносова «Ода на день восшествия на Всероссийский престол ее величества государыни императрицы Елисаветы Петровны, 1747 года».

⁷ «Вот мчится тройка удалая...» — російська народна пісня, вміщена у зб.: Песни и романсы русских поэтов.— М.; Л., 1965.— С. 927—928 (у розділі «Песенные переработки стихотворений XVIII — начала XIX в.»).

ОЛЕСЯ

Драма в 4-х діях і 5-ти одмінах

Вперше надруковано у кн.: *Кропивницький М. Л.* Повний збірник творів.— Харьков, 1895.— 3-є вид.— С. 298—349.

Це одна із кращих психологічних драм М. Л. Кропивницького. Тут драматург використав ряд художніх ідей, які притаманні іншим творам, наприклад «Глигай, або ж Павук», «На руїнах», «Перед волею», «Чмир» тощо. Так, сцена продажу меблів, яку автор в останньому прижиттєвому виданні опустив (видання вийшло в 1913 р., але М. Л. Кропивницький сам правив коректуру), стала основою драматичної дії комедії «На руїнах» (1900), а образи основних дійових осіб цих двох п'єс практично тотожні. Основна проблема драми — шляхи формування нового типу багатіїв на селі у пореформений час — логічно споріднена із проблематикою комедій «На руїнах» і «Чмир».

М. Л. Кропивницький наполегливо працював над текстом драми. 5 квітня 1891 р. він писав актору О. З. Суслову: «Я заморочився з своєю новою творою, бо кортить уджигнути щось непевне — три акти вже скінчив, зостається останній, четвертий, oprіч того, розв'язка — це наймудріша заковика».

М. Л. Кропивницький закінчив роботу над драмою в травні 1891 р. 12 травня рукопис було надіслано до цензури. Зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 33200).

30 липня цензура дозволила виставу, і цей дозвіл драматург одержав на початку вересня. Однак цензор викреслив у творі ряд сцен. Його висновок від 29 травня 1891 р. був таким:

«Пьеса эта могла бы быть допущена к представлению на сцене, так как относительно проведения собственно украинофильских идей она безупречна, но в ней проглядывает кое-где тенденциозность общая. Так, например, в ней встречаются довольно страстные и на сцене неудобные тирады о злоупотреблении прежними помещиками своею властью, об побоях и всякой несправедливости, творившихся ими относительно крестьян (стр. 46, 47, 48 и 49-я); заявление еврея о том, что им всем скоро придется, благодаря притеснениям, бежать из отечества (стр. 52); о причинах, порождающих поголовное пьянство среди простого народа (стр. 60), — нужда, бедность, малообразование; о захвате жидами и немцами всей земли (стр. 56, 65). Все эти места отмечены красным карандашом и должны быть исключены, и в таком случае драма Кропивницкого «Олеся» может быть дозволена» (ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 25, од. збер. 1, арк. 79).

Врешті, при підготовці до видання 1895 р. М. Л. Кропивницький змушений був ці моменти викреслити. Водночас драматург усвідомлював, що п'єса ще далеко не викінчена: «„Олеся“ я мушу ще виправити, бо вона, як і всі мої твори, писана прихапком, і через те в ній стрічаються деякі помилки і недописи, котрі шкодять їй» (лист до В. Лукича-Левицького від 18 жовтня 1893 р.).

У четвертому виданні зібрання творів М. Л. Кропивницького «Олесю» вміщено з певними стилістичними і змістовими виправленнями порівняно з рукописом 1891 р. і першодруком 1895 р. Драма стала компактнішою і стрункішою в своїй композиційній побудові. Не думасмо, що готуючи «Олесю» до видання 1913 р., драматург прагнув максимально додержуватися тексту 1891 р. (твердження упорядника шеститомного зібрання творів М. Л. Кропивницького 1958—1960 рр. П. Перепелиці про те, що письменник «очевидно, з цензурних міркувань, змушений був не включати до твору ряд сцен і окремих реплік, які в свій час вилучила цензура» (*Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т.— Т. 2.— С. 529*) є непереконливим),— просто до цього видання драматург виявляв особливо жорсткі вимоги.

Наводимо найголовніші змістові відмінності цього тексту від рукопису 1891 р.

Пісню, яку співає Горпина на початку п'єси (наше видання), а також її коротку розмову з Балтизом у рукописі 1891 р. об'єднано в окрему яву (після третьої яви другої дії в нашому виданні):

Ява 4

Горпина (*іде з-за плоту, тихо співаючи*). [Співає пісню, що наводиться на самому початку п'єси в нашому виданні.]

(Надходить до криниці; із-за куща з'являється Кіндрат Антонович).

Горпина. Тьфу! Нехай вам греці! Вже й тут вродилися!

Кіндрат Антонович. Я таке зіллячко, де не посій, там і вродось. (*Хихикає.*)

Горпина. Що це на вас найшло?

Кіндрат Антонович. Не найшло, а наслано. Це ти на мене таке наслала, ти!.. Горпино, рибонько, скажи, чого душа твоя бажає?..

Перша ява третьої дії в рукописі 1891 р. закінчувалася так (після «...гостюю»):

«Ніби сиджу я з онуком на руках і розказую йому казку, а він все засовує мені кулачки в рот. Аж це і ти увійшла з другої кімнати, зодгннена у таке щось блискуче, що я очі приплющила, як глянула на тебе, та й кажеш до мене: «Підіть, мамо, пожалуста, до нашої куховарки та покажіть їй, як пішоном заминають борщ, бо вона не тямє». Тільки що встала я, аж входить якраз на-супротив мене Левонід Петрович, груди його всі завішані хрестами та мендалями, та й каже: «Радуйтеся, мамашо, я виклопотав задля папаші гостинця». І показує мені отаку велику мендалю. «Нате,— каже,— відвезіть папаші і прикажіть, щоб наділи на шию і ніколи не здіймали, це їм за...» Я простягла руку, а та мендаль брязь об долівку та й розбилася!. Я як галасну — і зразу прокинулася. Віриш, лапила себе за голову, аж волосся змюкло, так упіра, а серце тьопється з ляку як не вискочє... Це не перед добром!»

Замість короткого монологу Олесі у другій яві третьої дії від слова «*читає*» і до «...знущався» (наше видання) в тексті 1891 р. було:

Олеся. Голосно?

Кіндрат Антонович. Вже ж не нишком. Може, я що проминув, то словами додаю.

Олеся (*читає*). «Мені було по двадцятому року, коли зосталася наша сім'я — батько, мати, дві сестри і я — без притулку, без захисту. Отець мій служив тридцять вісім років конторщиком у одній економії».

Кіндрат Антонович. Вірою і правдою служив!

Олеся (*читає*). «Як ось налопом прибіг із-за грязиці поміщик і привіз з собою цілий новий штат: управляючого, економів, конторщиків, писарів... Він був розгніваний за віщось на управляючого, а на всіх окошилося. Недовго розбираючи, всіх старих охвицялистів — від управляючого до

кльошника — змінив і велів постановити коло кожного будинку навкрузі сторожу і все збіжжя, худобу, одержу заграбував. А за віщо заграбував, то й досі, мабуть, ніхто не вгада. Хто кинувся обороняти своє добро, того вєлено було у кайдани забити та в куну вкинути. Один яконом сидів в куві щель з півроку, скаржився потім в суд — пропало, як на собаці. Трапилася та грабіжка якраз на перший тиждень великого посту. Розбрелася наша сім'я — гола і боса, — куди хто заповав: батько пішли з ласки за хліб та за сіль до одного полупанка за кльошника, мати за няньку до його дітей, сестри пішли у город у найми за горнишних — менша простудилася і через місяць лягла в больницу, а потім лягла на кладовищі, а старша пропала десь безвісти...»

Кіндрат Антонович. Мов у воду впала.

Олеся (читає). «Я найнявся у одного міщанина, котрий держав на селі заразом постоялий двір, лавку і шиньок...»

Лукерія Степановна. Думаєте, не догадуюсь, про кого це починається?

Кіндрат Антонович. Мовчи лиш. Звісно, про кого.

Олеся (читає). «Зараз після Великодня померли батько, а за ними небавом і мати пішли до Бога, прийшлося мені їх обох на свій кошт і поховати. Хазяїнові моєму я дуже уподобався, бо був шпаркий до діла; а через год я став його правою рукою». Це вже ви мені розказували, як дід помінився дати за матір'ю придане, а замість того вигнали вас з подвір'я посеред зими, ще й зароблені ваші гроші затаїли.

Лукерія Степановна. Скільки разів розказували. А це вже списали мені на злість!

Кіндрат Антонович. Лукеріє, замовчи! І коли я тебе навчу понімать по-людськи? (До Олєсі.) Панькався зо мною тесть, як кіт з оселедцем. «Ось, — каже, — кого хотів би я мати за зятя!» А я здуру шелесть за рупшиками. І вхопив приданого, в обидві жмені вхопив!.. Дійшло до роцоту, я навколішки припадаю, слізьми умиваюся, а він взявся у боки та як зарегоче. «Ах ти, — каже, — дурень, дурень! Покажи розписку або векселя, що я тобі винен, а без документів на тобі хвигу під самісенький ніс!» Так це він чесно зо мною зробив?

Олеся. А хто ж каже, що чесно?

Лукерія Степановна (зітхнула). А потім все те лихо на мені окошилося!..

Кіндрат Антонович. Не мішай, пожалуста! І що в тебе за натура? (Бере у Олєсі папір.) Розказував, либонь, я тобі й про те, як я з одним бакалійщиком три роки у спілку торгував і як він вирядив мене у одне містечко на ярмарок балаган строїти, а сам розпродав все за півціни та підпалив лавку?

Олеся. Розказували.

Кіндрат Антонович. Вернувся я до свого спільника та й питаю: «Як же це трапилось?» А він тільки головою трусе. На другий день знову питаю: «Як же воно буде?» А він знов головою хить-хить. І доти трусив головою, доки я не плюнув йому межі очі та й пішов ні з чим. Три роки гіркої праці у спілку як через голову жбурував. Зостався знов гол, як сокол! А знаєш, хто той бакалійщик? Сидор Семенович, той, у котрого тепер лавка на самім базарі. Затаїв коштал, котрий ми у спілку заробили. Сходив двічі чи три [чі] на прощу у Воронеж та в Київ, а тепер із перших купців. Як увійде було у лавку, зараз на всі чотири вугли перехреститься, іде за конторку і почне хрестити книгу, щоти, пер'їну, карандаш, товар... А нарешті виявилось, що він перший мошенник. Читай ось відділя.

Олеся (читає). «Цілу осінь переносив я на пристані мішки, сіль, рибу, канати, залізо... А зимою приходилося голодати по тижням».

Лукерія Степановна. Ох-ох, правда! Тоді у нас тройко дітей померло в два тижні від шарлатини. Жили ми у підвалі, Боже, у якій багнуці та в сирості. Я бильйо жидам мила, а батько брагу від винниці розвозив по дворах.

О л е с я (*читає*). «Навесні почав я папіросною бумагою та спичками торгувати, а далі ваксою. Якось ішов вулицею пан Петро Григорович, отець Леоніда Петровича, я зупинив його та й кажу: «Позвольте, барин, почистити вам чоботи!» Вичистив йому чоботи, він вийняв золотого і дає мені. «Мабуть, цей пан дуже добрий», — подумав я та пуць йому в ноги. «Ваше високоблагородіє, — кажу, — змилуйтеся над сиротою, візьміть мене до себе, служитиму вам вірою і правдою!»

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Взяв до себе, за це спасибі йому. А як він знущався надо мною? Боже, який то немилосердний був чоловік! Як розгнівається, то чим попало лупить: підсвішником, чоботом, чорнильницею!.. Раз укусом линув у вічі, скільки разів при всіх дворових заплывував мені очі... Терпів я, терпів, бо неможоту вже було тинятися попідтиню. Так бачиш, які бувають пани: один ограбував мого батька за тридцятьвосьмилітню безпорочну службу, а другий знущався надо мною гірш, ніж над скотиною!..

О л е с я. Не всі такі й пани. В сем'ї не без вирока.

Замість репліки Леоніда Петровича «Ну, так прийди покупателей. Впрочем, я уже посылав за жидами, и они сегодня явятся» (третья ява третьей дії в нашому виданні) у тексті 1891 р. було:

Л е о н і д П е т р о в и ч. Ну... прийди покупателей. Сколькo раз просил тебя послать за жидами в местечко?

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Послав, двічі послав, сьогодні являться. А як продасте, то зараз і уїдете?

Л е о н і д П е т р о в и ч. А зачем мне здесь оставаться?

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Точно, що вам тут вже ніяких ділов, то чого ж і засиджуватись? Принадили до моєї хати якихсь прокатних людей, ще почнуть до мене наїздити. У мене задля таких гостей промова: «Проходи з Богом!»

Л е о н і д П е т р о в и ч. Ну, вот ты так и поступай с твоими гостями, а меня избавь от твоих наставлений.

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Дали б мені волю над вами, я вас хутко прибрав би до рук.

Л е о н і д П е т р о в и ч. Послушай, ты начинаешь забываться.

К і н д р а т А н т о н о в и ч. А що ж? Тепер я тут у своїм праві. Що це, справді, за порядки такі?

Л е о н і д П е т р о в и ч. Кондрат, удержи свой язык!

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Що тут вже удержувати? Коли б оце на моїм місці осівся жид або німець, давно б вже і сліду, і званія вашого не було.

Л е о н і д П е т р о в и ч. Ты забыл, должно быть, отцовские побои, так я тебе вот этой саблей кое-что припомню!

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Що ж я вам таке согрубив?

Л е о н і д П е т р о в и ч. Я дерзостей не выношу!

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Звісно, вам аби причепитись. Благородний чоловік, а вятворяєте таке неблагородство...

Л е о н і д П е т р о в и ч (*вихоплює шаблю і починає нею махати над Кіндратом Антоновичем*). Ах ты, холуй! Я тебя научу, как со мной обращаться!

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Та Бог з вами! Та що це ви?.. Та перестаньте-бо!.. Ой-ой-ой!

Л е о н і д П е т р о в и ч (*тисне його до дивана*). Залетела ворона в хоромы, так не смей каркаты! Ты меня осмеливаешься в неблагородстве упрекать, ты?..

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Та годі-бо вам!

Л е о н і д П е т р о в и ч. Ах ты, хамово отродье!

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Та, звісно, ми не від білої кості... Та вгамуйтеся, Бога ради! Що ж це таке коїться?.. Успокойтесь!..

Л е о н і д П е т р о в и ч (*кидає шаблю*). Вот до чего ты меня доводишь!..

К і н д р а т А н т о н о в и ч. Це у вас стальна шабля чи жалізна?

Леонід Петрович *(відходить від нього)*. Пошел ты прочь!

Кіндрат Антонович. У мене, знаєте, ніякого зброю в хаті, а тут навкруги скрізь крадіжка, розбій... *(Убік.)* Треба краще купити, а то ще справді коли-небудь шпигне. *(До нього.)* Скільки візьмете за шаблю?

Леонід Петрович. Черт с тобой, купи, если хочешь, у меня ничего нет заветного. Давай три рубля!

Кіндрат Антонович. А півтора рублика?

Леонід Петрович. Два с половиною, и больше ни слова, ни звука!

Кіндрат Антонович. А двох рубликів не візьмете? Га? Ой, які ви сердиті! Ну, звольте, звольте два з половиною, а мені пожалуйте шаблю. *(Дає гроші і бере шаблю.)* Ви такі сердиті, що з вами страшно й балакати.

Леонід Петрович. Как я зол на себя. Фу, какая гадость! *(Сіда біля вікна і починає свистіти.)*

Кіндрат Антонович. Успокойтесь! Ач, як серце у вас розходилося... *(Помочив.)* Леонід Петрович, ось послушайте мене... Тільки ви, будь ласка, не гнівайтесь. Якщо ви сьогодні чи завтра не думаєте виїздити, переберіться у хлигель.

Леонід Петрович. Не туда ли, где у меня когда-то псарня помещалась? Нет, слуга покорный!

Кіндрат Антонович. Мені ті кімнати, у котрих ви живете, не повірте, гвалт, як потрібні.

Третя дія в тексті 1891 р. мала такий кінець (цей матеріал склав основу комедії «На руйнах»):

Ява 6

Леонід Петрович і Льовка.

Льовка. Там жиди явились.

Ява 7

Ті ж і Шльома.

Шльома. Звините. Изволили присылать? Каков можете иметь необходимости до Шльома Шкловского?

Леонід Петрович. Хочу мебель продать. Ты один пока?

Шльома. Это ничего, я и один... Нехай ваш лакей выходит!

Леонід Петрович. Левка, уйди!

Льовка пішов.

Шльома *(оглянувся)*. Разли, звините, этот Кондрашки-грабительник, та он исцо не вше у вас абграблывал?

Леонід Петрович. Ну-ну, я терпеть не могу этаких разговоров.

Шльома. Звините. Я только хател вам напомнить, что как мой папонька, так он, который был бальшова приятель из вашево папаша...

Леонід Петрович. Врешь!

Шльома. Побей мене Бог! Исправивайте каво авгодно, што ваши папаша та моего папеньки, котораво вижде так уважали, што дай, Бог, мне такочки. Папоньки вжасно желали узять вашево именье ув пошессия; а как этот шарлатан, халамыдник, Кондрашки...

Леонід Петрович. Довольно!

Шльома. Я молчу, ну тільки я должен гаварить. Звините, теперечки через мужиков нам шкоро приходится бижать из отечества ув другая штрана. Какой-нибудь, звините, хамула, та он теперечки великий пурец, памещик! Ай-ай-ай! И што это у швети шавирсається?

Леонід Петрович. Пьешь вино?

Шльома. Отчево нет?

Леонід Петрович. Так вот лучше пей, пока другие покупатели являться, а глупости не говори.

Шльома (*бере склянку*). Дай Бог, щоб ми напружились! (*П'є.*)

Яза 8

Ті ж і Кіндрат Антонович.

Шльома (*протяга руку*). Здрастуйте, Каидрат Антонович, як ваше здоровля?

Кіндрат Антонович (*не дає руки*). А тобі нащо?

Шльома. Жвєсно...

Кіндрат Антонович. Хоч би ноги обтер, свинота бісова, так в болоті і преться в горницю.

Шльома. Ноги можна щичас витирать, а тільки задля чєво: «Свинота?» (*Хукò пішов в сїни.*)

Кіндрат Антонович. Я обміркував дєщо, і мені буде шкода, як вас жиди обдурять. За кожную вещь, котру жиди у вас виторгують, я гривеника на руб набавляю. Хоч мені ваша небіль без надобності, але краще нехай вона тут зостається, ніж піде по жидівських руках. Розміркуйте, як воно вам вбачається? Вам дітей з отими хриstopродавцями не хрестить?

Леонід Петрович. Тепер я тільки начинаю понимать, в какое общество я попал. Хорошо, согласен!

Ява 9

Ті ж, Шльома і Гершко.

Шльома. Вот і Гершки Столяров прихадил.

Гершко. Має поцтєние! Не узнали мене? (*Протяга руку.*) Здрастуйте, Кіндрат Антонович! (*Чоломкається з Кіндратом.*) Воия меня не узнають, видивительнò! Скольки разов вам шил каствомчик.

Леонід Петрович. А помню-помню! И всегда портил? Покойный батюшка часто трепал тебя за пейсы.

Гершко. Ну, что старое вспоминать? Как жарко на воздух... Можно стакан вина?

Леонід Петрович. Пей!

Гершко (*п'є*). Хорошее вино! Я люблю хорошее вино. По каким требованиям имеем приглашение?

Кіндрат Антонович. Тобто тобі Шльома не сказав?

Гершко. Ні слова.

Кіндрат Антонович. Та брєшєш ти, капцанє!

Гершко. За чиво ви такое слово «капцан»? Что это за паскудное слово?

Кіндрат Антонович. Ви ще учора перечерготали промєж себе, яку цїну давать за кожную вещь.

Леонід Петрович. Ну, довольно! Я продаю мою мебель, вот в тех комнатах, картины, драпри...

Гершко. Ви продаете мебель, картины, драпри? Слишишь, Шльома? Они продают мебель, картины, драпри... А Кіндрат Антонович не купують?

Кіндрат Антонович. Воно мені без надобності.

Гершко. Леонид Петрович, позвольте асматривать мебель, картины, драпри...

Леонід Петрович. Вот здесь. (*Пішов з Гершком.*)

Шльома. Ві, Кіндрат Антонович, не будете нам мішать?

Кіндрат Антонович. Відчєпись ти, навіщо воно мені?

Шльома. Я знаю, ви благородный человек. Я всегда гаварю: нема у нас во шня акружність такова блягородного человек...

Кіндрат Антонович. І я скрізь тобою хвастаюся, кажу, що нема на всю округу такого мошенника, як Шльома Шкловський.

Шльома. Все ві шуткуєте, нехай будете здорові.

Кіндрат Антонович. Та шуткую ж. Чуєш ти, чортів племеннику, ви Леоніду великої ціни не давайте. Він не тямє, чоґо та небель варта: а ти придивись до неї гарненько, вся горіхова або червоного дерева.

Шльома. Уй, не может бить? *(Підбіга до дверей, загляда і цмока.)*
Побий мене Бог, ето драгоценность.

Кіндрат Антонович. Дешевше купите, більший бариш візьмете.

Шльома. Благодарю вам за хорошого слова. Ві високоблагородний чоловік. Нехай буде наш могорич. Дай, Бог, дай, Бог! Ша!..

Ява 10

Ті ж, Леонід Петрович і Гершко.

Гершко. Ужасно жарко. Можна стакан вина?

Леонід Петрович. Можно.

Гершко. Хорошее вино! Я люблю хорошее вино. Шлема, ты не пил этого вино, попробуй, какого хорошего вина! Это што-нибудь особенного.

Шльома підходе і п'є вино. Гершко щось йому заджерготав по-жидівськи.

Шльома. Гит! Ша!..

Леонід Петрович. Ну-с, господа кушцы?

Гершко. Што такое?

Леонід Петрович. Да относительно мебели?

Гершко. Относительно мебели?.. Шлема, ты не видел относительно мебели? Иди рассматривай... Ужасно жарко. *(П'є вино.)*

Леонід Петрович. Мы сейчас устроим нечто вроде аукциона, так сказать, скорее дело пойдет. Эй, Левка!

Вбігає Льовка.

Позови там еще кого-нибудь и вносите сюда мебель. Сначала диван.

Льовка. Слушаю-с! *(Пішов.)*

Леонід Петрович. А ты, Кондрат Антонович, записывай, за сколько каждая вещь будет продана.

Кіндрат Антонович *(усміхається)*. Ви командуйте, я буду стукати, як на авкціоні. *(Бере в руку молоток і стає біля столу.)*

Шльома *(увійшовши)*. Мебель довольно подержаного, обивка скверная. Кіндрат Антонович, кладіть ві ціну, по совісті.

Кіндрат Антонович. Ні, я не хочу путатись у це діло, я тільки записуватиму, яку котрий з вас вещь купить і за яку ціну.

Гершко. Может быть, Шлема дорожче будет давать, я предлагаю за диван десять рублей.

Ява 11

Ті ж, Стьопа і Павло з диваном.

Павло. Осюди, мабуть, під стіну? Бо і за покійного Петра Ригоровича...

Леонід Петрович. Ставте посредине.

Ставляють.

За десять рублей дивана не отдам.

Ява 12

Ті ж і Пфейфер.

Пфейфер. Морген! Что, уже продавал мебель или еще не продавал?

Гершко. И вы, Август Карлович, желаете покупать?

Пфейфер. Не твоя дела. Пошла к свинья!

Шльома. Вус?!
:

Пфейфер. Малчыт, ты, жидовска человек. Какой мебел не продавал еще?

Леонід Петрович. Только начинается еще продажа. Сначала вот этот диван.

Пфейфер. Пятнадцать рубль.

Шльома. Что такова? Шестнадцать.

Пфейфер. С полтинник!

Гершко. Уй! Ви даете 16 с полтиной? 17!..

Пфейфер. С полтинник!

Шльома. 18!

Гершко. Хорошаго гешефт! Вы слышите, это Шлема дает 18. Пусть покупает Шлема! *(Превино).*

Пфейфер. Двадцать! *(Мовчить.)*

Леонід Петрович. Стучи, Кондрат Антонович. Никто не прибавит? Стучи, два! Три!

Шльома і Гершко починають проміж себе джерготать.

Пфейфер *(вийма трубку)*. Вы позволит файка?

Леонід Петрович. Отчего же. *(Подает спички.)*

Павло *(вносе крісло)*. На цім кріслі покійні Петро Ригорович любили сидіти...

Льовка *(вносе два полукрісла)*. Кресла все сюда вносят?

Леонід Петрович. Как желаете, господа?

Пфейфер. Вы позволит смотрел? *(Підходе до бокових дверей і загляда.)*

Гершко. Хорошаго гешефт, побий мене Бог!

Пфейфер *(вернувся)*. Позли кресло я покупал на вся оптом.

Леонід Петрович. Тем лучше. Так вот шесть таких полукресел и два кресла.

Шльома. Пусть гаспадин Пфейфер назначають, они большущаго пурец. Они такова важнава, как Бисмарк!

Гершко. Молчи, Шлема!

Пфейфер *(до Шльоми)*. Ты, жидовски лошадь, эта которая из длинны уши... Дас эзель! *(До Леоніда Петровича.)* За кресла шестнадцать рублей.

Гершко. Слншишь, Шлема? Когда так, нехай двадцать!

Пфейфер. Почему же не двадцать одна?

Шльома. Звиніте, у вас багато скажених грошей чи небагато? Ну, я з полтинником!

Пфейфер. Двадцать два!

Гершко. Это мне нравится, побей мне Бог! А я с полтинником!

Пфейфер. Двадцать три!

Шльома. Гершко, ша! Господа! Ми с Гершком больше не можем предлагать. *(Мовчить.)*

Леонід Петрович. Никто больше? Кондрат Антонович, запиши!

Пфейфер. Вы позволит подробный, штоб... я ознакомил остальных веш...

Леонід Петрович. О, разумеется! *(Иде в другу кімнату, за ним Пфейфер, Гершко, Шльома.)*

Павло. Як пощезло панство, так пощезне і небель.

Кіндрат Антонович *(підходе до нього і бере його за кишеню)*. З такими злодюгами все пощезне. *(Витяг стагуетку.)* Це ж навіщо ти вкрав? *(Вийма сахар.)* І сахарь у тебе? Відкіль у тебе сахарь, чортова ти пощеза?

Павло. Відкіль? А може, я купив. Хіба я не могу собі сахарю купить?

Кіндрат Антонович. Ти, бачу, ласий до солодкого. Сьогодні получиш роцот.

Павло. За віщо?

Кіндрат Антонович. Послі об цім побалакаем.

Павло. Хіба як малость схибив, то зараз вже і роцот?

Кіндрат Антонович. Я не люблю багато розмовлять. Іди приготов все, що в тебе на руках, до здачі.

Павло. Ну що ж, прохаватися... От тобі й на! (Пішов, чухаючи потилицю.) Як рощот, то й рощот.

Ява 13

Кіндрат Антонович і Лукерія Степановна.

Лукерія Степановна (входить). Скільки не вговорювала її, одне одказує: «Як я надумала, так і зроблю!» Догнала її аж у ліску.

Кіндрат Антонович. А тепер де вона?

Лукерія Степановна. Пішла на село. «Заспокойте,— каже,— батька, що ще час мені не прийшов до гілляки, а як прийде, то ніхто мене не зупине і ніхто не встереже!»

Кіндрат Антонович. Що його робити у світі Божому?

Лукерія Степановна. Міркуйте вже ви!..

Кіндрат Антонович. Будь їх багато, а то одна!..

Ява 14

Ті ж, Леонід Петрович, Пфейфер, Шльома і Гершко.

Леонід Петрович. Господин Пфейфер сторгував у мене все остальное за сто тридцять п'ять рублей. Сочти-ка, Кондрат Антонович, сколько всего?

Кіндрат Антонович. Сто сімдесят вісім рублей. Як я вам сказав, то мое слово свято. Єжели додати до цих грошей десять процентів, то вийде сто дев'яносто п'ять рублів вісімдесят копійок. Желаете получить? (Вийма гроші.)

Пфейфер. Вас іс дас?

Шльома і Гершко. Что такова? } Разом.

Кіндрат Антонович. Така, бачите, промеж нас була умова, що після торгу я набавлю десять процентів і небіль зостанеться за мною.

Пфейфер. Эти, эти... мощна толко руски свин. Зашем?.. Не понимайт!.. Присылал, торговал, отнимал... пфе! (Швидко пішов.)

Шльома. Я, по крайней мере, доволен, што Кіндрат Антонович обманул немецкого колбаса!

Гершко. Хорошого гешефт, побий мене Бог! Как вжасно жарко! (П'є вино.)

Кіндрат Антонович. А ви думали, що я дозволю вам обмошенничати сина мого благодітеля? Ні, не на такого наскочили.

Шльома. Благодарю вас за етаво самого слова! Не знаю, кто из нас обмашенничал их высокоблагородие, господина Леонида Петровича! Понимаете?.. Гершки, гихар!..

Пішли.

У третій яві четвертої дії в нашому виданні опущено розмірковування Власа про п'яницю (після «...сидять по шиньках» і до «О л е с я. З яким ти...»):

О л е с я. Ану-ну, до чого ти доміцкувався?

В л а с. А до того, що кожного чоловіка, коли він має зайвий час, тягне промеж люде: чи там почурукати промеж себе, чи згадати колишнє, чи пореготати, або хоч і поспівати... На те він чоловік... Одначе ж кожен боїться закликати людей до себе, щоб 'не осудили, що нічим їх ушанувати, через те і їде у шиньок. А там постановив восьмуху чи чвертку, цибулину, оселедця на закуску — от і весь бенькет! А в книжках пишуть, що мужик п'яниця! Бодай вже болячка та трясця так п'янствовали. Не мужик п'є, а злидні. Коли у місці не густо, то й в тельбухах пусто; випив чарку натщесерце — його сразу і звалить. От вам і п'яниця!..

В розмові Кіндрата Антоновича і вчителя (перша ява другої картини четвертої дії) в нашому виданні опущено такий діалог між словами «...виноватого» і «Давненько...»):

Кіндрат Антонович. Я вже міркував над цим ділом, не раз міркував. Ось що я вам скажу. Що жиди та німці позакуплювали навкруги землі, то, либонь, чи не вони і спаскудили народ? Помилуйте! Іде до німця у найми, там його у піст скоромним годують; а піде до жиди, то там і Богові забуде молитися. Чесне слово, у мене є такий: «отченашу» забув, а про «вірую» вже й не питаю. Либонь, у жидів служив. Просто розореніє з жидами та з німцями!

Учитель. Пошукайте ще третього розорителя — отоді якраз буде «навкруги».

Кіндрат Антонович. Хто ж той третій?

Учитель. Пошукайте, кажу.

Мовчання.

У дев'ятій яві другої картини четвертої дії в нашому виданні опущено такий епізод (між словами «...а я його кохала» і «О л е с я. Що я чую?»):

(Наче пригадує.) Здалось мені, що він поманив мене кудись, і я пішла; іду і чую його голос — голос мого пана, мого сонця! Я притаїла подих і мов завмерла. Дивлюсь, він іде до мене, підходе все ближч, ближч... Хотіла його привітати, як і перш, промовити до нього слово, як він з усієї сили ударив мене і оглушив!.. Я похитнулася од страху, заплющила очі і не пам'ятаю вже, що зо мною вчинилося... Через хвилию розплющила очі і бачу, стоїть вже передо мною не він, а якийсь гад: з очей полоння пахнуть, іскри сиплються!.. Страх мене обгорнув! Хочу крикнути: рятуйте, хто в Бога вірує! — гласу не одведу, хочу бігти, ноги не двигаються... Вся немов отерпла і тільки чую, щось стука, спершу тихо, далі все дужче; прислухалась, аж трі моє серце токотить, — то замовкне, то затрепоче... Далі почало стихати, все тихше і тихше хиталося, потім востаннє похитнулося і зупинилось... Знов страшно мені стало! Через хвилию чую, хтось неначе почав гукати, але так далеко, що я ледве почула своє ім'я. Розплющила очі, бачу вас перед собою. Чого ж я так знесилилась, неначе мене з домовини вийняли. (Хоче піднятися і не може.) Помру я... Однаково!..

Кіндрат Антонович. Господь з тобою, дитя моє, живи...

Лукерія Степановна. Тобі ще рано помирати.

Чутно грім, і блискавка засяла.

О л е с я. Чуєте? Грім!.. Блискавка!.. Як у мене у вухах залуцало!.. Очам боляче!..

Кіндрат Антонович (з ляком). Свят-свят-свят, господь Саваоф! О Господи, прости мене, грішного, і помилуй!.. Заспокойся, доню! Щирою промовою ти збудила мене, збудила і серце моє. Очунной швидш... Ти у нас одна, не хочу більш тобі суперечити! Ідь, куди тебе веде твоя думка, довчайся, вишукуй довічної правди, а потім повчатимеш і нас. Може, і справді ми трохи винні проти тебе, через те, що не відаємо, що творимо?..

Подається за вид: *Кропивницький М.* Збірник творів. — 4-е вид., виправлене автором. — Полтава, 1913. — Т. 1. — Ч. 2.

¹ «Блажен, хто смолоду был молод...» — цитата з восьмого розділу роману О. С. Пушкіна «Євгеній Онегін».

² Гамлет — герой однойменної трагедії В. Шекспіра «Гамлет, принц Датський», написаної близько 1600—1601 р.

³ «Блажен муж, іже не іде на совет нечестивих...» — перша фраза із Псалтиря.

⁴ «Стоїть гора високая...» — Тут наведено один із численних варіантів популярної пісні на слова Л. І. Глібова, яка стала народною.

⁵ Гімназія — у дореволюційній Росії та деяких інших країнах середній загальноосвітній заклад, переважно з гуманітарним ухилом. На території сучасної України на 1 січня 1914 р. налічувалося близько 340 гімназій.

⁶ Стовпотворіння авилонське (вавілонське стовпотворіння) — безладдя, гармидер, при якому люди не розуміють один одного.

⁷ «Посліднім поділись з ближнім» — одне з численних повчань, які містяться в різних книгах Біблії.

⁸ «Не пожелай жени ближнього твоего...» — дещо неточна цитата однієї з десяти Божих заповідей (див.: Друга книга Мойсейова: Вихід. — Р. 20).

⁹ «Свет» — широкопопулярна серед населення Росії (150 000 передплатників) щоденна газета, яка виходила з 1882 р.

¹⁰ «І широкою долину...» — цитата з однойменного вірша Т. Г. Шевченка, написаного в 1848 р. на Косаралі.

¹¹ Друга пречиста — різдво Пресвятої Діви Марії (Богородиці), яке відзначалося 21 (8) вересня.

¹² ...ні «аза в глаза» не тямлють... — себто є неписьменними.

ПЕРЕД ВОЛЕЮ

Драма в 5 діях

Вперше надруковано в журн. «Киевская старина» (1900.— № 4.— С. 51—126).

«Перед волею» — складна психологічна драма, яка відбиває основні соціальні обставини, настрої і звичаї практично всіх станів села, їхню соціальну психологію перед «волею» 1861 р.

Драму викінчено 7 жовтня 1899 р., на що вказує дата на автографі, який потрапив до цензури через місяць — 7 листопада 1899 р. Трохи більше, ніж через три місяці (22 лютого 1900 р.) п'єсу дозволено до вистави. У цензурному примірнику було зроблено деякі купюри: викреслено розмову двох студентів про жорстоке ставлення поміщиків до кріпаків (четверта ява першої дії), уривок з пісні про Устима Кармелюка тощо.

Цензурний примірник зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 55242).

Відомостей про постановку на сцені немає.

Зазначимо, що в другому томі «Повного зібрання творів» (1903) М. Л. Кропивницький все-таки був змушений вилучити зазначену вище четверту яву з першої дії, залишивши, однак, уривок з пісні про У. Кармелюка.

Подається за першодруком.

¹ Ломоносов Михайло Васильович (1711—1765) — російський вчений енциклопедист, природодослідник, філософ, письменник, один із зачинателів нової російської літератури, художник, історик. Тут дещо неточно цитується (замість «старцам» має бути «старым») уривок із його твору «Ода на день востшествия на всероссийский престол ее величества государыни императрицы Елисаветы Петровны, 1747 года».

² «О ты, что в горести напрасной...» — початок твору М. В. Ломоносова «Ода, выбранная из Иова, главы 38, 39, 40 и 41».

³ Варшавський марш — очевидно, популярна тоді «Варшав'янка 1831 року» К. К. Курпінського.

⁴ «Ой не ходи, Грицю...» — популярна українська пісня-балада про отруєння дівчиною свого зрадливого коханого, відома в багатьох варіантах.

Авторство приписується легендарній співачці Марусі Чурай. У друкованій баладі з'явилася 1805 р. у «Всеобщем новоизбранном песеннике всех лучших российских авторов...», виданому у Москві купцем С. Петровим.

⁵ ...здорово гра [...] «Кармалюка». — Про українського народного героя, ватажка боротьби селян Поділля проти кріпацтва в першій половині XIX ст. Устима Якимовича Кармалюка (1787—1835) народ створив ряд пісень. Найвідоміші з них «Повернувся я з Сибіру», «За Сибіром сонце сходить». Один із варіантів пісні записано в «Щоденнику» Т. Г. Шевченка від 20 травня 1858 р.

⁶ Гусарський мундир — одяг гусарів, різновиду кавалерії в західноєвропейських і російській арміях. Перші формування гусарів виникли в XV ст. в Угорщині. В Росії гусари існували з 1634 до 1917 р.

⁷ Шуберт Франц Петер (1797—1828) — австрійський композитор, один із представників романтизму в музиці. Особливо популярними свого часу (в середині XIX ст.) були його серенади. Серед них «Вечірня серенада» (на текст Л. Рельштаба) і «Серенада» (на текст Ф. Грільпарцера). Тут йдеться, очевидно, про одну з них.

⁸ Губернський регістратор — те ж саме, що і колезький регістратор, який у дореволюційній Росії був найнижчим (із 14) громадським чином у таблиці про ранги.

⁹ ...на зближенні великої реформи. — Йдеться про наближення селянської реформи 1861 р., яка «згори» скасувала кріпосне право й відкрила шлях розвитку капіталізму в Росії.

¹⁰ Піщане, Ганнівка... — Очевидно, йдеться про села Бобринецького чи Новоархангельського районів Кіровоградської області.

¹¹ Павлиш — тепер селище міського типу Онуфріївського району Кіровоградської області.

¹² ...при читанні височайшого манифеста об освободженні крест'яни. — Йдеться про маніфест Головного комітету у селянській справі «Положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності». Після бурхливого обговорення протягом 1858—1860 рр. цей документ було затверджено 19 лютого 1861 р. царем Олександром II.

НА РУІНАХ

Комедія в 1 дію

Вперше надруковано у кн.: *Кропивницький М. Л.* Повний збірник творів. — Харків, 1903. — Т. 2. — С. 83—108.

Як уже зазначалося у коментарях до драми «Олеся», комедію «На руїнах» присвячено моменту продажу колишнім поміщиком Смородиною своїх меблів. Цей матеріал в останній редакції «Олеси» випущено, однак серед списку дійових осіб є євреї Шльома і Гершко, а також німець Пфейфер, яких в самій драмі нема. Водночас ряд персонажів цих двох п'єс (Шклянка і Балтиз, Смородина і Загрива, Тихон і Павло) за своїми характеристиками практично тотожні. Очевидно, цей епізод із купівлею меблів здався М. Л. Кропивницькому дуже важливим, а в «Олеси» відволікав від розвитку основної художньої дії, та й ідейно-художній задум цієї драми був іншим. Через те драматург організував цей матеріал в окрему комедію, яку назвав «На руїнах».

Дату написання комедії не встановлено.

Текст п'єси, підписаний М. Л. Кропивницьким, надійшов до цензури 14 лютого 1900 р. і 25 квітня цього ж року був дозволений до вистави. Зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 49379).

Відомостей про постановку п'єси на сцені немає. Подається за першодруком.

¹ ...книга Соломон... пророчествуїть...— Йдеться про книгу притчей царя Соломона із Старого завіту.

² «Ночи безумные, ночи...» — Очевидно, наведено початок романсу О. М. Апухтіна (1840—1893), написаний 1876 р. Поширювався в пісенниках з 1880-х років. Надрукований у зб.: Альбом золотых мотивов для любителей и любительниц пения.— Спб., 1884. Відомий у багатьох музичних варіантах. Став популярним циганським романсом.

³ Бісмарк Отто Едуард Леопольд фон Шенгаузен (1815—1898) — протягом 1871—1890 рр. рейхсканцлер Німецької імперії; запровадив у країні прусько-мілітаристський тоталітарний режим.

СУПРОТИВНІ ТЕЧІЇ

Комедія в 3 діях і 4 одмінах

Вперше надрукована у кн.: *Кропивницький М. Л.* Повний збірник творів.— Харків, 1903.— Т. 3.— С. 127—174.

М. Л. Кропивницький розпочав роботу над драмою в 90-х роках. Однак численні цензурні заборони його творів породили у драматурга невіру в можливість досягти дозволу на постановку «Супротивних течій». Він писав Б. Д. Грінченкові 24 червня 1895 р.: «А знаєте, у мене не те що опадають руки, а щось таке діється, що я й не вмію вимовити: охота неохота, одчай не одчай, а щось погане.

Пам'ятаєте, казав я Вам, що написав комедію «Супротивні течії»? Я її кинув у скриню на спід».

Через те М. Л. Кропивницький лише наприкінці 1900 р. повертається до роботи над п'єсою, яку закінчив у Києві 15 грудня цього ж року. Копію п'єси, підписану автором, надіслано до Головного управління у справах друку 27 грудня 1900 р. 28 березня 1901 р. комедія одержала дозвіл на постановку. Рукопис зберігається в Ленінградській державній театральній бібліотеці імені А. В. Луначарського (інв. № 49781).

Цензура в текст п'єси зовсім не втручалася.

Прем'єру вистави комедії було здійснено об'єднаною трупкою корифеїв українського театру 4 серпня 1901 р. в Катеринославі (тепер м. Дніпропетровськ): М. Л. Кропивницький грав роль Андрія Хилька, його дочки Надежди Л. Лінницька, соцького Прохора — П. К. Сахаганський.

У видання 1903 р. драматург вніс ряд стилістичних і змістових виправлень, що суттєво поліпшили художній рівень комедії.

Наведемо найголовніші текстувальні зміни у першодруці порівняно з цензурним примірником 15 грудня 1900 р.

У 15-й яві другої дії замість діалога Прохора і Надежди від слів «Чому ж ні?» до «І не доведеться...» (наше видання) в рукописі було: «Посилкуюсь. Бачу я, що ви вже домізкувалися до того, що розумієте безпомилно, що грамота, це розумові очі, котрими чоловік почина вбачати й тямити те, до чого йому раніш було б байдужісінько.

Прохор. Ну, ти й говориш. Мабуть, що воно так й є?

Надежда. Авжеж що так. Наприклад, ота бумажка, що ви держите в руці, чи ви знаєте, з чого вона зроблена?

Прохор. А з чого ж, як не з бамаги?

Надежда. Як з бамаги? Цебто вона росте, чи що?

Прохор. А певно, що так?

Надежда. Ні, не так. Бумагу роблять з ганчірок, з соломи, з дерева. От як навчитесь грамоти, то тоді і вчитасте, як її роблять.

Прохор. Ач, любопитно.

Надежда. Умітимете читати, то на що не глянете, як тільки воно вас зацікавить, зараз і вчитасте, з чого воно, від чого й до чого...»

Після слів Логвина «Що воно таке?» (третя дія, перша одміна, третя ява нашого видання) у рукописі було:

На д е ж д а. А таке, що театр — та же школа, тільки не для таких, як Микола. Оці злакузовані люди, це є цілком ізкалічений народ, котрий почина науку не з азів, не з початку, а з кінця. Попаде у панські покої, одягне сертук та фрак і вже лічить себе не простим: перш всього псує і цурається, навіть соромиться своєї мови, а як навчиться читати книгу від такого ж лакузованого перевертня, тоді пиши пропало. Простого розуму позбудеться, а освіченого не досягне, і так йому вже в памороках скаламутиться, що він, мовляв, у трьох соснах заблудиться; нахапа чужосторонніх слів і всяких фраз і цілком стане схожий з плудитася, хоч зараз садови його в клітку.

Л о г в и н. Хотів би я побувати у театрі.

Монолог Ольги (третя ява другої одмини третьої дії нашого видання) у рукописі був таким:

О л ь г а. Боже-Боже! Коли ти здіймеш полуду з очей цього темного люду? А ти, Хведоре, і досі не схаменувся? Оглянися на себе: чим ти був, і чим ти став? Хата твоя вже валиться, двір стоїть без огорожі, повітки похилились, порозвалювались... Де твої достатки, де твоя худоба? В шиньку, все в шиньку!. А все через твоє ледарство та через заздрість. Ти завжди завидував другим, завжди пестив одну думку, котра і довела тебе до знищення, до злиднів... Та думка була така: чи не можна б до своїх рук прибрати те, що другі гіркою невизпучою працею здобувають? До чого ти жінку свою довів щоденною бійкою?.. І очей не ховаєш? І цей звір чоловіком зветься!. Але годі, не маю охоти більш докоряти тебе: ні користі з того, ні толку не буде... Не вперше я з тобою розмовляю і переконалась вже, що ти з тих, котрим хоч кіл на голові теши... А я от краще поділюсь з тими, котрі ще не пішли по Хведоровій стежці, моєю радістю. Я вихлопотала у начальства розрешеніє одкрити у нашім селі школу.

Подається за першодруком.

¹ Б у г а ї в к а — очевидно, селище (тепер) міського типу Перевальського району Ворошиловградської області.

² П с а л т и р — одна з біблійних книг Старого завіту, яка складається із 150 псалмів; книга, що до революції використовувалась як підручник для навчання грамоти.

³ «Родное слово» — відома книжка К. Д. Ушинського (1824—1870), яка була видана протягом 1864 (ч. 1 і 2) — 1870 (ч. 3) рр. і використовувалась для початкового навчання російської мови.

⁴ С л и х а л и, в о й н а о п' я т ь?.. — Протягом 70—90-х років європейські країни вели ряд воєн (франко-пруська війна 1870—1876 рр., італо-єфіопські війни 1895—1896 рр., іспано-американська війна 1898 р. тощо). Йдеться, очевидно, про якусь із них.

⁵ ...о б е т о м «Г л и т а е»... — Йдеться про драму М. Л. Кропивницького «Глитай, або ж Павук» (1882).

⁶ ...з а г а л с т у к о м у ж е б у л о п о р я д о ч н о... — Себто було випито досить горілки.

РОЗГАРДІЯШ

Твора на 4 дії

Вперше надруковано в журналі «Киевская старина» (1906.— № 7-8.— С. 436—475).

У листі до В. В. Уманова-Каплуновського від 7 березня 1906 р. М. Кропивницький свідчить: «...послал в Главное управление по делам печати новую

в 4 акта п'єсу «Розгартіяш» (сиречь «Хаос»), если Вам не в тягость будет наведаться через недельку в оное чистилище и попросить поскорее ее просмот-реть. П'єса написана на злободневную тему, с натуры, звинченности нет, шлепанцев направо и налево никаких, и мне сдается, что препятствий к разре-шению не должно встретиться. Старые мои п'єсы, благодаря изменившемуся так быстро и, пожалуй, неожиданно направлению, принесли мне в этом году почти на 1000 р. менее прошлых годов, а ведь это моя пенсия... Надо писать на новые темы, да и грешно, впрочем, замалчивать... Похлопочите, будь ласка, чтобы я получил п'єсу к концу поста» (*Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т.— К., 1960.— Т. 6.— С. 507*).

М. Кропивницький добре розумів, що новий час диктує театрові і драмі нові ідеї та художні прийоми. Тому він закономірно прагнув створити п'єсу, співзвучну з вимогами новітньої драми. Саме через те, незважаючи на традицій-ний загальом для творчої манери М. Кропивницького певний мелодраматизм і моралізаторство, нахил до суто театральних ефектних рішень (розв'язка твору: Катря приходить просити на своє весілля і, побачивши свого першого чоловіка Прохора, якого всі вважали загиблим, непритомніє), п'єса порівняно з ранніми творами відзначається рядом нових художніх якостей, характерних для драми початку ХХ ст. Серед таких рис — відсутність народних обрядів, пісень (наприклад, весілля Прохора і Катрі подано не через змалювання самого весілля, а кризь призму роздумів героїв про свою долю, інша сюжетно-композиційна роль танцю тощо), максимальна насиченість інтриги п'єси дією, психологізм, актуальність тематики твору.

В основу сюжету п'єси покладено події російсько-японської війни 1904—1905 рр., що до краю загострила суспільно-політичну обстановку в країні. Діалоги персонажів, та й сама дія твору наскрізь пронизані перед-чуттям нових революційних змін. Однак протести селян проти соціальної та національної несправедливості дуже несміливі. Вони базуються на вірі в «доб-рого царя», який, «дідзнавшись» про людську кривду, нібито «наказав» поміщи-кам віддати свою землю селянам.

Пославши драму до цензури, М. Кропивницький сподівався швидко одер-жати позитивну відповідь, однак цензор М. Алферакі заборонив її, звинувати-вши драматурга в сепаратизмі. У цензурному висновку це звучало так: «Автор п'єсы даєт яркую иллюстрацию обострившихся за последнее время отношений крестьян к помещикам-землевладельцам, а также указывает на затаенное желание малороссов отделиться от России и вернуть старую «вольность» Украины. В переживаемое нами время весьма нежелательно подчеркивание таких сторон, а потому я полагаю бы п'єсу Кропивницького не разрешать» (цит. за вид.: *Кропивницький М. Твори: У 7 т.— Харків — Київ, 1930.— Т. 7.— С. 365*).

М. Кропивницького глибоко обурило таке негативне ставлення цензури до драми. Він писав з цього приводу до чернігівського адвоката І. Л. Шрага 28 травня 1906 р.: «Написав я дві твори з сучасного життя, послав одну в цензуру — заборонила; другої вже й не важусь посилати. Невже ж і надалі ми мусимо писати тільки про кохання та запивать його горілкою, заспівувать піснями, пританцювувати гопаком?... В цих моїх творах «Розгартіяш» і «Скрутна доба» я взяв цілком те, що твориться в сусідніх слободах, об-чім турбуються селяне і як мізкують... Все це частинами вже з'являлось і в російських, і в наших часописах — в нарисах і кореспонденціях; одначе мені заборонено про те роззявлять рота» (*Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т.— Т. 6.— С. 511*).

Драматург наполегливо намагався все-таки «пробити» п'єсу на сцену. Відславши її до журналу «Киевская старина» для публікації, він водночас просить актрису М. Г. Савіну (лист від 8 листопада 1906 р.) «не отказать просмотреть посылаемую под отдельной бандеролью мою п'єсу «Розгартіяш» (в перекладі: безалаберщина), которую Главное управление по делам печати не дозволило к представлению. Сколько я знаком с драматическими произве-

деннями на сучасні жгучі теми, то в моєй п'єсе цей питання відобразився в самому скромному масштабі: два роки я живу безвыездно в хуторі (ведь я совсем оглох, вследствие чего должен был, увы! оставить дорожную сцену!), наблюдаю жизнь, совершающуюся вокруг, на моих глазах, живу среди погромов, насилий, разбоев и грабежей (хотя меня до сих пор не тронули, слава Богу!) и не могу упрекнуть себя в малейшем сгущении красок в «Розгардіяші», а между тем цензура п'єсу запретила?» (*Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т. — Т. 6. — С. 517*).

М. Г. Савіна робила все залежне від неї, однак п'єса так і не побачила сцени.

Після революції драму надруковано у сьомому томі семитомного (1929—1930), а також у четвертому томі шеститомного (1958—1960) зібрання творів М. Кропивницького. Видання 30-х років подає текст за першодруком у «Киевской старине», а шеститомне — за автографом, який зберігається в Ленінградській державній бібліотеці імені А. В. Луначарського, інв. № 20816).

Твердження упорядника шеститомного зібрання творів М. Кропивницького П. Перепелиці, що, публікуючи драму в «Киевской старине», драматург був змушений під тиском цензури вилучити з твору ряд «соціально загострених місць» (*Кропивницький М. Л. Твори: У 6 т. — Т. 4. — С. 369*), на нашу думку, не має під собою реального ґрунту. Єдине місце, якого нема в першодруці, має буквально кілька рядків. Ось вони:

Денис [після слів: «Що ж воно таке?»]. Розказували ще торік, що цар скликав синод і став прохати, щоб йому дали сім десятин землі; синод згодився і зараз дав підпис на бамазі, тоді цар і каже: «Коли дали мені, то дайте ж і всім крест'янам по сім десятин...»

Як бачимо, особливої «соціальної гостроти» тут нема. Інші відмінності мають суто стилістичний характер.

Подається за першодруком.

¹ Водити журавля — народний сюжетний танець, в якому танцюючі зображують журавлів. При цьому, як правило, співають пісню «Унадивися журавель...».

² «...война з Гапоном...» — йдеться про російсько-японську війну (27 січня 1904 р. — 23 серпня 1905 р.).

³ Новий завіт — частина Біблії, в якій викладено основи християнської віри. Складається із Четвероевангелія, Діяння святих апостолів, 21 послання і Одкровення св. Іоанна Богослова (Апокаліпсису).

⁴ Сим, Хама і Іафет — сини Ноя, від яких, за біблійними переказами, «населилась вся земля». Ной прокляв Хама за те, що той побачив його (свого батька) голим, коли той спав, і насміявся з нього, розповівши про це братам. Сим і Іафет накрили батька, не дивлячись на нього.

⁵ Мукден — друга назва міста Шеньян у Китаї. Тут ідеться про велику битву під час російсько-японської війни (відбулася протягом 6—25 лютого 1905 р. за старим стилем), у якій російські війська зазнали поразки і втратили близько 89 тис. солдатів і офіцерів, зокрема близько 30 тис. полоненими. Втрати японців становили 71 тис. чоловік.

⁶ «Сердешна Оксана» — повість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

⁷ Почаївська — одна із чотирьох лавр православної церкви, знаходиться в місті Почаєві (тепер Кременецького району Тернопільської області).

⁸ Святогірський монастир — монастир у місті Слов'яногірську (Донецька область), заснований десь в XVII—XVIII ст. в місцевості, що раніше мала назву Святі гори. Тепер там історико-архітектурний заповідник.

⁹ Січ — Запорізька Січ, суспільно-політична та військово-адміністративна організація українського козацтва, що склалася в першій половині XVI ст. за Дніпровими порогами.

¹⁰ Синод — вищий орган управління православною церквою в Росії з 1721 р. Після 1917 р. — дорадчий орган при патріархові московському і всієї Русі.

¹¹ Булгарін Фадей Венедиктович (1789—1859) — російський журналіст і письменник. У 1822—1828 рр. видавав журнал «Северный архив» (з 1825 р. разом з М. Гречем), а в 1825—1859 рр. — газету «Северная пчела», в 1825—1835 рр. — журнал «Сын отечества» (разом з М. Гречем). Автор романів «Іван Вижигін» (1829), «Петро Іванович Вижигін» (1831), а також «Дмитрій Самозванець» (1830), «Мазепа» (Ч. 1—2. — 1833—1834).

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

- Акціо́н** — тут: аукціон
- Архієр́ей** — загальна назва вищих чинів духовенства у православному християнстві
- Ба́бинець** — окреме місце в церкві, де стоять жінки
- Ба́бка** — тут: подорожник
- Ба́йбузй** — тут: куці
- Ба́йдакі́** — великі човни, якими плавали по річках і по морю
- Ба́кф́рти** — ботфорти, чоботи з високими і розширеними у верхній частині халявами
- Ба́нтина** — поперечна балка між кроквами
- Ба́рка́н** — паркан
- Бе́нє́ря** — лайливе слово, що вживається у значенні, близькому до «нечиста сила»; нечистий, біс
- Бе́скє́та** — круте урвище, провалля
- Бе́сур** — те саме, що бусурман (вживається як лайливе слово)
- Бі́да́** — тут: двоколісний однокінний візок на одну або дві особи
- Бо́я́рин** — товариш молодого (жениха), який є головним розпорядником весілля; шафер
- Бри́нду́ша** — шафран сітчастий, багаторічна трав'яниста рослина родини півникових переважно з оранжево-жовтими квітами
- Бу́рса́к** — вихованець бурси (чоловічої духовної школи у XVIII — середині XIX ст.)
- Ва́рня́кати** — базікати, теревенити; говорити невиразно
- Ве́рствá** — давня назва східнослов'янської міри відстані, що становила 1,06 км
- Ве́ртута́** — печиво з коржа, змазаного начинкою і скрученого трубою
- Ве́чорні́ці** — в українському дореволюційному селі восени та взимку вечірні зібрання молоді, на яких у будні дні поряд із розвагами виконувалась і певна робота, а в святкові влаштувалися гуляння
- Взи́ча́ти** — докоряти
- Ви́мба́р** (амбар) — велике приміщення для зберігання зерна; комора
- Во́дяні́к** — за народними повір'ями, злий дух, що живе в озерах, річках тощо й приносить людям нещастя
- Во́ло́сть** — у дореволюційній Росії і в СРСР до 1929—1930 рр. адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту
- Ву́тка** — качка
- В'я́зи** — тильна частина шиї, шийні хребці
- В'я́тір** (ятір) — риболовне знаряддя типу пастки (сітка, натягнута на обручі), що його встановлюють на дно водоймищ
- Га́лушкі́** — різані або рвані шматочки прісного тіста, зварені на воді або на молоці
- Гва́лтува́ти** — кричати, галасувати
- Ге́дзє́т** (дзигет) — те саме, що жупан або жакет
- Гі́льце́** — обрядове дерево українського весілля, що прикрашається квітами, ягодами, колосками тощо і стоїть на столі протягом усього весілля
- Гла́ду́щик** — широкогорлий глек для молока
- Го́віти** — постити і відвідувати церковні служби, готуючись до сповіді та причастя

Г б н а — українська старовинна народна міра довжини від 60 до 120 сажнів (з XVIII ст. сажень дорівнював трьом аршинам, або 2,134 м.)

Г б н т а — покрівельний матеріал у вигляді тонких дощечок

Г б р и н ц я — гарно прибрана кімната

Г о с т ё ц ь — ревматизм

Г о с т і н е ц ь — великий битий шлях; подарунок

Г р а д і л ь — частина плуга, в якій закріплюють чересло

Г р і в е н и к — срібна монета вартістю десять копійок

Г у б ё р н я (губернія) — у Росії з початку XVIII ст. і в СРСР до районування 1929 р. основна адміністративно-територіальна одиниця

Д е р к а ч — обсмиканий віник

Д е с я т і н а — стара російська одиниця земельної площі, яка дорівнює 1,09 гектара (2400 квадратних сажнів)

Д ж б н к а — легке плоскородне парусне судно; страва

Д з і г л и к — стільчик

Д и я к о н і в н а — дочка дякона

Д і в е р — брат чоловіка

Д о л о м а н — гусарський мундир, розшитий шпурми

Д о м а д и к у в а т и с я — додуматися

Д р а п р і — завіса на вікні або на дверях з тканини, зібраної м'якими складками

Д р а т в а — міцна просмолена або навощена нитка, якою шивають взуття, шкіряні вироби і т. ін.

Д у к а ч — той, що живе в палаці; багата людина

Д у н д и к (дундук) — тупа, неповоротка людина

Д у т е л ь (дутеля з'їсти) — умерти

Е к о н о м і я (якономія) — дореволюційне поміщицьке господарство капіталістичного типу

Є л ё й — рослина, переважно маслинова олія, що використовується для церковних обрядів

Ж і ж к и — задня сторона колін, підколінні сухожилки

Ж у п а н — старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти

З а п і л — пола одяжі, загорнута так, що в неї можна щось набрати

З г а г а — спрага

З ё м с т в о — орган місцевого самоврядування, створений у дореволюційній Росії відповідно до земської реформи 1864 р.

З л ё т и й — на Правобережній Україні місцева назва монети вартістю 15 копійок

З т и р л у в а т и — зупинити, зігнати докупя для відпочинку чи водопою худобу

З у г а р е н — вправний, умілий

І н к в і з і ц і я — тут: жорстоке знущання, катування

К а г л а — отвір у димоході (до стелі), який затуляють для збереження тепла

К а з ё т а — газета

К а л а м а р — чорнильниця; невелика пляшка

К а л а м у т — неприємність, клопіт, сварка

К а н і ф о л ь — смола, яку використовували для натирання смичків струнних інструментів

К а п е л ь м ё й с т е р — тут: вчитель музики

К а п л у н — кастрований півень, якого відгодовують на м'ясо

К а р н а в к а — металева захрита скринька з отвором у кришці для збирання грошей у церкві

К а ц а в ё й к а — вид жіночої юпки на ваті, хутрі або підкладці

К а ц а п н а — зневажлива назва російянина

К и т а й к а — бавовняна тканина

К л е й н ё д — знаки влади, регалії; коштовності

К л ё п к а — тут: кожна з опуклих дощечок, з яких складається бочка, діжка і т. ін.

К л ю ш н и к — той, хто має ключі від комор панського маєтку, економі тощо й розпоряджається продуктами

Козелець — рід багаторічної трав'янистої рослини родини складноцвітих

Колядувати — співати колядки, брати участь в обряді, пов'язаному з виконанням цих пісень

Комардін (камердинер) — у буржуазно-дворянському побуті кімнатний слуга при панові

Коніка — кінь; коньяк

Коралі — намисто

Коровій — великий круглий пухкий хліб із прикрасами з тіста, який печуть на весілля

Корогва — тут: прикріплене до держака полотнище (чи бляха) з зображенням Христа чи інших святих, яке несуть під час хресного ходу

Коцюба — кочерга

Краля (дама) — тут: гральна карта, на якій зображено жінку

Кузін — двоюрідний брат, родич

Курятник — тут: картярський термін

Кухвайка — фуфайка: стьобана куртка на ваті

Кушір — багаторічна трав'яниста рослина, що росте у воді; водяна кропива

Лабунитися — леститися

Лави — картярська гра

Лавка — тут: крамниця

Лампідка — світильник, лампа; чарка

Ланіта — щока

Лицедії — дійові особи

Лівр'є — формений, обшитий галунами одяг для швейцарів, лакеїв і т. ін.

Літник — старовинний жіночий одяг із легкої матерії

Любісток — багаторічна ароматична трав'яниста рослина родини зонтичних

Люшнія — дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь воза з полудрабком

Мавка — казкова лісова істота в образі гарної голої дівчини з довгим розпущеним волоссям; лісова німфа

Мазепа — неохайна, грубувата чи нерозумна людина

Мазниця — посуд для дьогтю

Макогін — дерев'яний стрижень

із потовщеним заокругленим кінцем, яким розтирають у макітрі мак, пшоно тощо

Маніжитися — поводитися манірно, маніритися; бути позбавленим простоти та природності

Маракувати — тямити

Марміза — обличчя

Масляна — масниця

Мачула — вайлувата, безхарактерна людина

Машіна — тут: обман

Ментік — короткий гусарський одяг з хутряною лямівкою на рукавах, який одягали поверх доломана

Мідрус — зневажливе: бахур

Мітець — тут: мастак

Мітрика (метрика) — свідоцтво про народження

Міхонша — той, хто водить сліпого і носить мішок для подачок; той, хто носить мішок під час колядування

Молодік — народна назва однієї із фаз Місяця, коли його освітлена частина має вигляд вузького серпа; парубок

Монополька — у дореволюційній Росії винна крамниця

Мугірка — вайлувата, неотесана, груба жінка чи дівчина

Муцюватися — набиратися сили; силкуватися

Муцір — ступа

Набір — у борг

Навдаху — навряд

Налигач — мотузка або ремінь, який прив'язують до рогів худоби

Намітка — покривало з тонкого серпанку, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки

Нараятись — порадившись, вирішити

Небга — дочка брата або сестри; племінниця

Нехвалід (валет) — у гральних картах молодша фігура, що зображує збросносця

Орчик — дерев'яний або залізний валок, до якого прикріплюють посторонки в упряжці

Очіпок — старовинний головний убір заміжною жінки у формі шапочки

Паламар — служитель православної церкви, що допомагає священику під час богослужіння; дячок, псаломщик, причетник

Панахіда — церковна служба по померлому

Пантрувати — стежити

Папуша — жменя тютюнових листків; повільна людина

Партманент (портмоне) — гаманець для грошей

Патока — густа, тягуча солодка речовина: продукт неповного одукрювання крохмалю

Песиголбець — людина, що втратила кращі риси і людську подобу; недюдок, виродок

Пійка — потворне, бридке обличчя

Пійсок — рот

Піст — час, коли за церковними правилами не дозволяється вживати скоромну їжу

Плахта — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотниць; покривало чи килим з вовняної картатої тканини

Плбскінь — чоловічі рослини конопель, а також волокно з них

Плюндри — жовті штани із овечої чи козиної шкіри

Повітка — приміщення для утримання домашніх тварин чи зберігання реманенту та різного майна

Подушне — податок з кожної душі податного стану

Помінітися — тут: пообіцяти

Попихач — виконавець дрібних доручень

Посесія — тут: переданий в оренду маєток, взята в оренду земля

Посесор — орендатор маєтку, землі

Постолі — м'яке селянське взуття з цілого шматка шкіри без пришивної підшови, яке звичайно носили з онучами, прив'язуючи до ніг мотузками

Похіюпа — похмура, понура людина

Почитувати — ставитися з повагою

Прикажчик — найманий службовець у поміщика, що наглядав за господарством, виконував різні господарські доручення; найманий службовець у купця або в торговельному закладі

Приміст — дерев'яний настил збоку вулиці для пішоходів; причал для порома

Прістав — у дореволюційній Росії начальник місцевої поліції

Пристріт — за марновірними уявленнями, хвороба, викликана чимсь злим поглядом

Притичіна — тут: пригода; причина

Причастя — християнський обряд, під час якого віруючі вживають хліб і вино — символи тіла і крові Христа, стаючи тим самим ніби причетними до «вічного життя»

Променіж — прогулянка

Проскура — білий хлібець особливої форми, що використовується в православному богослужінні

Проща — богомілля, паломництво; відпущення гріхів

Псаломщик — служитель православної церкви, що допомагає священикові під час богослужіння; дяк, причетник

Пустомеля — базака

Пюпітр — підставка для нот або книжок у вигляді похилої рамки або дошки

Рало — примітивне знаряддя для оранки землі

Рахуба — лічба, рахування; неприсний клопіт

Різа — верхнє вбрання священика, яке вдягається під час богослужіння

Рогач — довгий дерев'яний держак з двома металевими заокругленими ріжками на кінці, якими беруть і ставлять у піч або виймають з неї горщики, чавуни і т. ін.

Розкв'яцяти — розплакатися

Розправа — у дореволюційній Росії сільська адміністративна установа

Розпустіти губу — говорити багато неприємного

Рюмка — чарка

Салдатка (солдатка) — дружина чи вдова солдата

Світа — довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна

Семигрівенний — монета вартістю 20 копійок
Сергуч (сургуч) — забарвлена тверда смола, віск і т. ін., що легко плавиться і застигає; вживається для опечатування чого-небудь
Сердуч (сердут, сардак, сердак) — верхній теплий короткий сукняний одяг
Сирівець — напій із настояних житніх сухарів; хлібний квас
Сіряк — старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна
Скобзálка — ковзанка
Скородити — обробляти землю бороною
Скриня — великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовностей тощо
Сóцький — у царській Росії нижчий поліційний служитель на селі, якого обирали на сільській сходці
Справник — у дореволюційній Росії начальник повітової поліції
Спуст — міра ємності: три відра (горілки)
Становій — у дореволюційній Росії начальник поліційної дільниці на селі
Стáрець — тут: жабрак
Стáроста — у царській Росії голова сільської громади; староста весільний — особа, що сватає жениха наречений або наречену женихові
Старшина — виборна особа, що керувала справами якого-небудь колективу
Стерятися — розгубитися, збожеволіти
Стрибати півнем — бути задерикуватим, запальним
Судéбний прістав (судовий пристав) — у дореволюційній Росії чиновник судового відомства, який виконував рішення суду
Супряга — форма спільної праці сільської бідноти, за якою кілька дворів об'єднували робочу худобу, реманент для сільськогосподарських робіт
Ськáтн — шукати вошей у чиемусь волоссі

Талáн — доля; те саме, що й талант
Твар — обличчя

Тірло — місце для відпочинку худоби, найчастіше біля водопою
Тітар — церковний староста
Трахтір (трактир) — шинок, др можна поїсти, випити
Туз — тут: гральна карта з одним очком, зображенням посередині, яка в більшості картярських ігор вважається старшою в масті
Турбáція — турбота, клопіт

Убрáння — одяг
Умоскалі — себто у солдати, до війська
Упір (вампір) — за народним повір'ям, перевертень, мрець, що нібито виходить ночами з домовини і ссе кров сплячих людей
Урýдник — у дореволюційній Росії нижній чин повітової поліції

Фáйка — люлька

Хамелéбничати — змінювати свої погляди, думки, уподобання залежно від обставин
Характéрник — чаклун, чарівник
Харцýз — розбійник, грабіжник; уживається також як лайливе слово
Хвігель (флігель) — житлова бічна прибудова до головного будинку або будиночок у дворі головного будинку
Хвільки — картярська гра
Хвóйдник — гультай, пройдисвіт
Хохóл — зневажлива назва українця

Цáрські врата — середні двері в церковному іконостасі
Цéпур — ланцюг
Цілкóвий — срібна монета вартістю один карбованець
Цúрка — невеличка паличка
Цурпáлок — уламок, обрубок
Цямрýна — одна деревина з колодязного зрубу

Чаву́нка — залізниця
Чемéрка — старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талю з фалдами ззаду
Чепі́ги — рукоятки у плузі
Чередні́к — людина, яка пасе череду; пастух

Чересло́ — вертикальний ніж у плузі, який міститься перед лемешем

Черінь — нижня площина, дно печі, де горять дрова; місце для випікання хліба і варіння страв

Чикчі́рі — кайдани

Чинш — натуральний або грошовий податок, що селяни платили поміщикам чи державі

Чмир — рос. чумазый

Чоло́мкати́ся — цілувати один одного при зустрічі, прощанні тощо

Шаг — до революції дрібна розмінна монета вартістю півкопійки; гріш

Шаплі́к — невисока широка дерев'яна посудина, що має вигляд зрізаної діжки

Шараба́н — легкий однокінний двоколісний візок

Ша́шоль (шаші́ль) — жук, личинки якого, розвиваючись переважно у мертвій деревині (меблях, будівлях) чи борошні, точать їх

Шва́бський — зневажлива назва німецького

Шва́ндяти (швендіа́ти) — тинятися

Шелюга́ — гостролиста верба

Ше́ляг — найдрібніша старовинна польська монета

Шепту́н — тут: чаклун

Шпандьо́рить — прибирати кого-небудь до рук; ставити на місце когось

Шталт — кшталт

Шуру́пати — розбиратися у чому-небудь

Шу́шваль — негідні, нікчемні, не варті уваги й поваги люди

Ще́рба — тут: відвар з галушок; рідка юшка

Щобле́ти — черевики

Що́ти — рахівниця

Ю́нкер — тут: дворянин, військовий доброволець, якому через певний час присвоювали звання офіцера

Ярча́ — тут: перше щеня, особливо від суки першого поносу

Ятага́н — старовинна холодна зброя, середня між шаблею і кинджалом, що має фігурний вигин, увігнуте лезо; поширена у народів Близького Сходу

ЗМІСТ

<i>Л. З. Мороз. Марко Кропивницький</i>	5

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

<i>Дай серцеві волю, заведе у неволю. Драма в 5 діях і 6 одмінах</i>	30
<i>Доки сонце зійде, роса очі виїсть. Драма в 4 діях і 5 одмінах</i>	77
<i>Глитай, або ж Павук. Драма у 4 діях і 5 одмінах</i>	124
<i>По ревизії. Етюд в 1 дії</i>	165
<i>Дві сім'ї. Драматичні малюнки з закутнього життя в 4 діях</i>	183
<i>Чмир (Чумазий). Комедія в 3 діях</i>	240
<i>Олеся. Драма в 4-х діях і 5-ти одмінах</i>	280
<i>Перед волею. Драма в 5 діях</i>	357
<i>На руїнах. Комедія в 1 дії</i>	415
<i>Супротивні течії. Комедія в 3 діях і 4 одмінах</i>	438
<i>Розгардіяш. Твора на 4 дії</i>	485
Примітки	525
Пояснення слів	597

Литературно-художественное издание

Академия наук Украинской ССР
Издательство «Наукова думка»

БИБЛИОТЕКА УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Дооктябрьская украинская литература

**КРОПИВНИЦКИЙ
МАРКО ЛУКИЧ**

1840—1910

Драматические произведения

Составитель и автор примечаний
ИВАШКОВ ВАСИЛИЙ МИХАЙЛОВИЧ

Редактор тома
С. Д. Зубков

Киев, издательство «Наукова думка»

На украинском языке

Редактор
В. І. МАЗНИЙ

Художник
В. М. ДОЗОРЕЦЬ

Художний редактор
В. П. КУЗЬ

Технічний редактор
І. М. ЛУКАШЕНКО

Коректори
О. С. УЛЕЗКО,
Л. В. МАЛЮТА

ИБ № 10567

Здано до фотонабору 13.11.89. Підписано до друку 11.04.90.
Формат 84x108/32. Папір друк. № 2. Гарн. Тин Таймс.
Вис. друк. з ФПФ. Ум. друк. арк. 31,92. Ум. фарбо-відб. 31,92.
Обл.-вид. арк. 37,95. Тираж 93 400 пр. Зам. 9-439.
Ціна 4 крб.

Видавництво «Наукова думка»
252601 Київ 4, вул. Респіна, 3.

Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе
310057 Харків 57, вул. Донець-Захаржевського, 6/8.

Кропивницький М. Л.

- К83** **Драматичні твори / Упоряд. і приміт. В. М. Івашкова;**
Вступ. стаття Л. З. Мороз.— К.: Наук. думка, 1990.—
608 с.: портр.— (Б-ка укр. літ. Дожовт. укр. літ.).
ISBN 5-12-001453-4 (в опр.): 4 крб., 93 400 пр.

До тому ввійшли п'єси «Дай серцеві волю, заведе в неволю»,
«Глитай, або ж Павук», «Олеся» та ін., які складають золотий фонд
української драматургії.

К 4702640201-239 передплатне
М221(04)-90

ББК 84Ук1

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

СЕРІЯ

«ДОЖОВТНЕВА

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА»

*

ВИПУЩЕНО:

1. ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ
1982, 320 с.
2. ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО
1982, 544 с.
3. МАРКО ВОВЧОК
1983, 640 с.
4. УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ХVІІІ СТ.
1983, 696 с.
5. ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
1983, 544 с.
6. ПЕТРО ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ
ЄВГЕН ГРЕБІНКА
1984, 608 с.
7. АНАТОЛІЙ СВИДНИЦЬКИЙ
1985, 576 с.

8. **СТЕПАН РУДАНСЬКИЙ**
 1985, 640 с.
9. **ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ**
 1985, 576 с.
10. **ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, т. 1**
 1986, 640 с.
11. **ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ, т. 2**
 1986, 640 с.
12. **ЛЕСЯ УКРАЇНКА, т. 1**
 1986, 608 с.
13. **ЛЕСЯ УКРАЇНКА, т. 2**
 1987, 728 с.
14. **УКРАЇНСЬКІ ПОЕТИ-РОМАНТИКИ**
 1987, 592 с.
15. **МАРКО ЧЕРЕМШИНА**
 1987, 448 с.
16. **УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XVII СТ.**
 1987, 608 с.
17. **МИХАЙЛО СТАРИЦЬКИЙ**
 1987, 576 с.
18. **СТЕПАН ВАСИЛЬЧЕНКО**
 1988, 600 с.
19. **МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ, т. 1**
 1988, 584 с.

20. **МИХАЙЛО КОЦЮБИНСЬКИЙ, т. 2**
1988, 496 с.
21. **АРХИП ТЕСЛЕНКО**
1988, 480 с.
22. **УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА XIV—XVI СТ.**
1988, 600 с.
23. **ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА**
1988, 672 с.
24. **ПАНАС МИРНИЙ, т. 1**
1989, 752 с.
25. **УКРАЇНСЬКА НОВЕЛІСТИКА
КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТ.**
1989, 688 с.
26. **ПАНАС МИРНИЙ, т. 2**
1989, 640 с.
27. **ІВАН КАРПЕНКО-КАРИЙ**
1989, 608 с.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

БОРИС ГРІНЧЕНКО
ВОЛОДИМИР САМІЙЛЕНКО
ОЛЕКСАНДР КОНИСЬКИЙ

